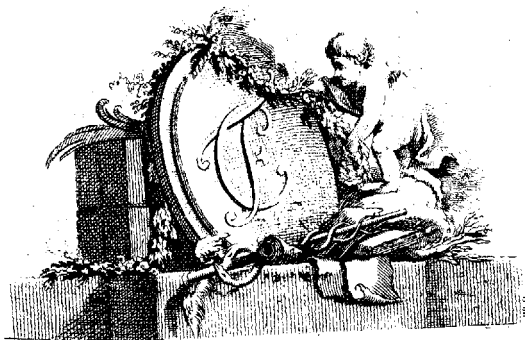

Colomb.

INITIA
DOCTRINAE
SOLIDIORIS

AVCTORE
IO. AVGVSTO ERNESTI
EDITIO QVINTA

CVM PRIVILEG. ELECT. SAX.

LIPSIÆ
IMPENSIS CASPARI FRITSCH

clbIsccclxxvi.

7423

V I R O
I L L V S T R I
A T Q V E
E X C E L L E N T I S S I M O
C H R I S T I A N O G O T T H E L F
G V T S C H M I D
P R . E L E C T O R I S S A X O N I A E
P R O C A N C E L L A R I O
†
e t c . e t c .

Io. Augustus Ernesti.

*Si nullam aliam causam commemorare
possem, cur TE, VIR ILLVSTRIS,
in capite huius libri alloquendum putarim,
a 2 quam*

quam ut meam erga TE obseruantiam,
non tam TIBI, cui notissimam esse con-
fido, quam aliis, tum praesentibus, tum
post futuris, facerem testatam: nemo
profectio foret, cui non iusta et grauis vi-
deretur; praesertim cum illa TIBI non
modo communibus, sed etiam propriis, iis-
demque multis et magnis de causis debeu-
tur. Sed huius causae in tali loco com-
memoratio tralatitia est, et consuetudine
vulgari dudum consumpta. Illud grauius
est, magisque proprium et mihi, et huic
libro; quod, cum saepe antea ostendisses,
eum TIBI, Viro, rectissimo et accura-
tissimo iudicio literarum praedito, valde
probari, nuper, eum TIBI etiam curae
esse,

esse, intellexi. Nam cum TV mihi auctor-
esses, ut initiis ciuilibus doctrinae adiungen-
dis orbem Philosophiae explerem, illa TE
causa moueri ostendebas, ut eius usus
latius patere, et ad Scholas Acade-
micas magis propagari posset: in qua
TV re perficienda etiam consiliis me
TVIS, cum perspicua singularis cuiusdam
erga me beneuolentiae significatione, ad-
iuuisti. Itaque si liber ipse posset optionem
facere, ad quem iret primum, cuius esse
posthaec tutelae uellet, cuiusque nomine
commendari studiis hominum: sine haesi-
tatione ad TE proficisceretur. Ego uero,
ut de meo sensu et consilio dicam, cupiebam
nomen TVVM propriam posthaec et per-

petuam libri huius partem esse, ut id aetas illa, cui destinatus esset, mature noscere, amare et colere inciperet. Nam cum TV omnium bonarum literarum atque doctrinarum exquisita scientia abundes, easque propterea ames verissime, et inter tot ac tanta negotia TVA non dimittas earum studium; tum tantopere laboras et de ipsis conseruandis ornandisque, et iuuandis iis, in quibus rectum earum sensum iudiciumque, et verum studium animadvertis, ut nomen TVVM tanto cuique debeat esse carius, quanto ipse est verae doctrinae amantior et studiosior. In quo me auctorem ac ducem profiteor omnibus; et huius ipsius professionis pignore TIBI,

VIR

*VIR ILLUSTRIS, animi in TE ob-
seruantissimi fidem et pietatem hac lege
atque conditione obstringo, ut eam non
prius exuam, quam amorem ac studium
literarum ipsarum et doctrinarum exuero.
De benevolentia TVA, nihil rogo: neque
enim precibus eam condonas, sed dignitati
tribuis: ut ea TIBI non indignus videri
possim, semper laborabo. Hoc rogo, ut
mibi credas, eam me in parte felicitatis
praecipua ponere, eiusque cogitatione ac
sensu verissime et maxime laetari. Deus
TE Patriae uniuersae ac literis, TVIS,
mihique ad reliquae vitae fructum, con-
seruet, TEque ingenii TVI, doctrinae,
sapientiae, pietatis erga Principem inte-*

*gerrimae, amoris erga Patriam uniuersam
verissimi, omniumque tuorum de republi-
ca meritorum, fructus uberrimos et per-
petuos capere sinat. Scripsi Lipsiae Kal.
Octobr. a. C. clvccclxix.*

PRAE-

PRAEFATIO.

Cum ad libellum hunc scribendum adiceremus animum; non parum suspicabamur, fore, ut consilium nostrum in multas multorum reprehensiones incurreret. Quibusdam enim, sciebamus, plane ingloriam operam maleque consumptam videri, quae libellis scribendis impendatur iis, qui in disciplinae cuiusvis elementis ac praeceptis tironum imbecillitati tradendis versentur. Alios, non deesse in hoc genere libello, intelligebamus dicturos, qui ad instituendam iuventutem adhiberi possint, neque hoc nostro opus fuisse. Videbamus etiam futuros, qui eum vernaculo potius, quam latino sermone, scriptum vellent: hos autem, quibus omnino displiceant, aut contemptu digna videantur, quae hoc libello tradantur, plane superuacaneos labores nostros inutilesque iudicuros esse.

Iam, cum non ita simus vani, popularisque amatores aurae, ut, quid de nobis et laboribus nostris quisque iudicet, qui censoris personam sibi auctoritatemque sumit, magno opere laboremus: nihil omnino ad reprimentas eas reprehensiones attulissimus, nisi instituti operis ratio esset eiusmodi, cuius expositione, quicquid harum reprehensionum est, confici profligarique posset.

Duodeviginti anni sunt, cum I. M. Gesnerus, Vir Celeberrimus, idemque Collega tum meus, quo nullus mihi, ne si cogitatione quidem fingendus fuisset, neque melior potuisset contingere; neque suavior, cum is, inquam, hortari me coepit, ut libellum diu a se desideratum scriberem, qui Matheseos purae, quam dicunt, et Philosophiae elementa traderet, essetque latino sermone, sed puro et emendato, omninoque ad veterem subtilitatem et elegantiam conformato, scriptus, ut et nos, et alii elegantis Philosophiae studiosi magistri, haberemus, quo commode uti possemus. Sed, cum facile viderem, parum laudis, fortasse etiam reprehensionis permultum, hoc laboris genus habiturum esse, diu ille, quod volebat, perficere non potuit: donec etiam STIGLITII, Viri illustris, communis utriusque nostrum Patroni, mihi autem etiam Patris loco amandi et colendi, auctoritatem adhibuit: cui non obsequi, nefas videbatur. Quare ab illo tempore paullo magis coepi de eo consilio cogitare, atque hunc libellum per otium, quod mihi perexiguum datum erat, conscribere, qui nunc, post quintum decimum a prima editione annum, tertium prodit. In eo quid nobis propositum fuerit, paucis accipe.

Non desunt hodie libri, quibus Matheseos aut Philosophiae elementa tradantur; modo non multitudine eorum laboraremus: sed plerique sunt eiusmodi, ut tironibus, inprimis

mis his, qui in scholis inferioribus ad solidioris doctrinae scientiam erudiuntur, non satis accommodati videantur. Nam, ut ab his incipiam, qui de mathematicis artibus existant: ii fere integrum earum orbem continent: quod quidem per se minime reprehendimus; sed tamen nec illud veremur affirmare, eam rem ipsam facere, ut commode in hac scholastica disciplina adhiberi nequeant.

Constat inter omnes, quantam veteres scientiae mathematicae, eique parti inprimis, quae Geometria dicitur, ad acuendum iuvenile ingenium, idemque ad Philosophiae disciplinam praeparandum, vim tribuerint. Quintilianus quidem, hanc opinionem semper fuisse, tradit, Instit. Orat. L. I. c. 10. in Geometria partem esse utilem teneris aetatibus: agitari namque animos, atque acui ingenia, et celeritatem percipiendi inde venire: sed prodesse eam, non ut ceteras artes, cum percepta sit, sed cum discatur. Platonem autem, satis constat, ne admittere quidem ad disciplinam suam voluisse, qui non Geometria percipienda subactum ingenium afferrent.

Sed in huius sententiae interpretatione non levis error versatur eorum, qui Geometria percipienda acui ad Philosophiam ingenia putant, propter hanc tantum causam, quod in ea tractanda et explicanda is modus, ea ratio, adhibeatur, ut et ipsa facile disci, et animus discantis adhaereri intelligendo
vero

vero possit. Nam primo, res eas, in quarum explicatione versetur, sensibus esse subiectas: ipsam autem ad res eas, quae difficilem intellectum habeant, progredi a talibus initiis, in quibus nihil insit aut obscuritatis, aut dubitationis: denique, ei omnia ordini adstricta esse, ita accurate ad demonstrationis perfectae legem instituta et exacta, ut, qui aliquam attentionem attulerit, et magistrum peritum, h. e. leges demonstrationis callentem, nactus sit, sine villo fere negotio, quae sint legitimarum definitionum loco numeroque habendae, quae communium notionum vim habeant, quae recte demonstrata sint, iudicare discat. Hic igitur interpretatione res omnis reuocatur eo, ut, Geometria discenda, mathematica differendi ratio percipiatur, ad Philosophiamque transferatur. Atque nos non sumus ii, a quibus non et hoc in commodis perceptae Geometriae ponatur, quod ingenium ad mathematicae illius rationis subtilitatem intelligendam acuit: a veteribus quidem id maxime, aut vnum fuisse spectatum in Geometriae illa commendatione, falsissimum reperimus: ut nos alio loco demonstrauius pluribus. Idque adeo poterat intelligi ex eo, quod Xenocrates, ut est apud Laërtium Diogenem IV, 10, repudians adolescentem disciplinae suae cupidum, quod a Geometria rudis esset, rationem adiecit hanc: *πόκον δ' κνάπλω* lanam non carmino. Atqui ingenium, auctoribus veteribus Philosophis, imprimis Pytha-

Pythagoreis et Platoniciis, non aliter purgatur, nisi animo paulatim a rebus sensibilibus auocando, et ad res intelligibiles contemplandas percipiendasque traducendo: propterea, quod, vt vere Cicero ait, veritatis cognoscendae impedimentum est vel maximum, quod plerique animum a sensibus auocare non possunt. Eius autem rei facultatem veteres illi ab Arithmeticae et Geometriae discendae studio venturam putabant. Nam, etsi numerorum signa, et figurae geometricae, sensibus oculorum subiiciuntur: tamen, quae de iis traduntur et demonstrantur, in sensum non cadunt, sed mente tantum intelliguntur: *ἐκ αἰσθητὰ εἰσιν*, inquit Proclus ad Euclidem p. 10. *ἀλλὰ νοητὰ*. Oculus videt ille quidem trianguli latera et angulos, sed eos summam duorum rectorum explere, et subtensae quadratum reliquorum laterum quadrata aequare, non videt, sed sola mens intelligit. Plato sane, in septimo de republica libro, matheseos commendationem ingressus, primo Arithmeticae laudat, quod de his rebus differat, quas intelligere tantum liceat, eaque re cogatur mens, in veritate quaerenda, intelligentia vti: eademque ibi de Geometria ita tradit, vt tamen Arithmeticae principatum tribuat, quod purius a materia obiectum habeat. Itaque etiam, vt auctor est Plutarchus, in *Symposiacis*, VIII, 2, idem ille Plato solebat grauiter reprehendere eos, qui Geometriam, vt faciliorem redderent,

rent, ad sensus reuocare instituerent; quod ita tolleretur id, quod in ea discenda maxime propositum esse deberet.

Quamobrem, cum sit magistris scholarum hoc inprimis datum negotii, vt pueriles animos ad grauiores disciplinas praepararent, quae intelligentia magis, quam sensibus continentur: magnum sane tenerae aetati ad eas rite percipiendas adiumentum adiungent, si eorum ingenia mathematicae disciplinae feueritate subegerint. Ceterum sufficet ei consilio, sola Arithmetica et Geometria eos imbueri, reliquas autem Matheseos partes Academicis doctoribus tradendas relinquere. Quod quidem eo magis consentaneum est, quod haec aetas imbecillior videtur, quam quae omnium Matheseos partium vel leuem cognitionem capere possit: inprimis, cum tot aliis rebus sit in scholis erudienda, vt verendum sit, si omnis Mathesis atque omnis Philosophia ei tradatur, ne aut obruatur nimia rerum copia, nihilque recte percipiat, aut ab earum literarum studiis nimis auocetur, ad quas docendas discendasque inprimis scholae institutae sunt et comparatae.

Nemo autem non intelligit, eadem fere de his libris dici posse, qui de Philosophia scripti exstant. Nam et hi in eorum fere usum scripti sunt, qui in Academiis discunt, et eam magnitudinem excedunt, quam scholarum angustiae capiant. Vtrique autem librorum generi commune hoc est, quod
aut

aut vernaculo sermone conscripti sunt, aut a puritate et elegantia latini sermonis nimium recedunt, cuius imprimis studiosa esse puerilis aetas debet; ut periculum sit, ne impuri eiusmodi, et paene barbari libelli in scholas recepti, corrumpant, quicquid ea ex prisca latini sermonis auctoribus recte didicit et traxit.

Hoc itaque nobis, haec solidioris doctrinae Initia scribentibus, propositum fuit, ut tantum traderemus, quantum esset ad animos iuueniles Academicae doctrinae praeparandos satis, et eam scribendi rationem adhiberemus, quae puritatem, quantum fieri posset, seruaret, et paulo propius ad veterum Latinorum rationem differendi accederet, qui de rebus mathematicis et philosophicis scripserunt.

Equidem video, saepe esse multumque de latini sermonis pretio disputatum, cum quidam viderentur nimis eum extenuare, ac prae vernaculi sermonis studio contemnere, alii autem ita extollere, ut patriam linguam deprimerent, omnesque eos tantum non barbaros et truncos iudicarent, qui non essent latine doctissimi, aut patriae etiam linguae aliquid studii tribuendum putarent. Quorum quidem neutrum mirabile accidit. Nam, cum per se facile sit, quod non habeas, contemnere: tum vero hoc etiam est humani ingenii vitium, quod sua tantum magni quisque facit et extollit, cetera leuia
et

et vilia putat. Sed quam sint, qui ita agant, iniqui, facile intelligi potest. Latinae et patriae linguae suum pretium est: sed suo cuique loco. Patria lingua quin sit ad vitam communem vtilior, commoditatesque afferat, quacunque alia, maiores, eamque ob causam suus cuique nationi sermo debeat esse carissimus, nemo potest recte dubitare. Ad do etiam hoc, si quis velit ciuibus suis quibuscunque prodesse, vt ad omnes reipublicae ordines, et vtrumque sexum, ex scriptis suis aliqua vtilitas redundet, ei necessario esse patrium sermonem adhibendum: neque vitio verti his vernaculae linguae vsum posse, qui suis tantum ciuibus scribant: nisi vero quis etiam Graecis et Latinis vitio dare velit quod suo potius sermone, quam peregrino, sint in hoc genere vsi. Latinae autem linguae summam esse vtilitatem, neminemque eam hodie posse ignorare, qui verae eruditionis studiosus esse velit, id vero neminem quemquam serio negare, aut dubitare arbitror: vt fortasse cum vmbri et laruis pugnent, qui contra eius contemtores declamant, et hoc tantum agant, vt stultis et imperitis hominibus magnam eruditionis latinae opinionem de se iniiciant, magnique humaniorum literarum vindices et statores videantur; cum ipsi fortasse nihil neque pedestri oratione, neque ligata, scribere possint, in quo quicquam sani coloris insit, aut quod ad veterum elegantiam aliqua ratione accedat. In
huius

huius autem generis libris adhibendam eam linguam esse, qui exteris etiam nationibus scribantur, vel prodesse iis certe possint, aut quorum argumentum eiusmodi est, ut a nemine neque legantur, neque legi possint, nisi qui inter eruditos nomen profiteatur suum, facile omnes concedent: nisi quis forte confidat, libris quibuscunque, inprimisque huius posterioris generis, vernaculo sermone scribendis, effici posse, ut exteræ nationes, vel inuitæ, ei discendæ operam dare instituant. Sed ut taceam, eam opinionem vanitatis cuiusdam notam effugere minime posse: qui ita sperant futurum, minime mihi videntur intelligere, aut satis unquam cogitasse, quæ res maxime effecerint, ut linguae quædam latius aliis paterent, ac patriæ fines migrarent; quod, ut olim græcæ, et deinde latinæ, ita hodie francicæ contigisse constat. Libri certe Romanorum et Francogallorum nunquam eo valuissent, nisi armorum bellorumque vis, atque multa alia præterea, quæ hic commemorare non est necesse, ad librorum præstantiam accessissent. Neque vero lingua græca tot terras olim peruasisset, nisi tot ex Græcia coloniae essent in varias orbis partes diuisæ, et græca gens vna fuisset, quæ artes fere omnes inuenisset, et ita excoluisset, ut per eam ad summam perfectionem ab solutionemque peruenisse viderentur, eoque factum esset, ut omnis sapientia ab iis petenda videretur.

Ernesti initia.

b

Neque

Neque tamen haec eo valent, vllam vt necessitatem cuiquam afferant: praesertim, si quis non sit in vtraque lingua eam scribendi facultatem consecutus, vt probabilis esse scriptor possit. Est enim consentaneum, eo quemque sermone in libris scribendis vti, in quo maxime valet. Neminem autem fore tam ineptum latinae linguae admiratorem potest, quin malit librum patrio sermone, sed recte et eleganter scriptum, legere, quam qui latine quidem sit, sed barbare, aut ita scriptus, vt ab antiqua et verè elegantia abhorreat. Atque etiam libri huius generis saepe plus auctorum famae nocent, quam profunt. Christiani Thomasi libri, qui patrio sunt sermone scripti, quoniam quandam vernaculam elegantiam habent, constat inter omnes, quam cupide sint a nostris, quam libenter lecti. Latini autem, quia germanicorum suauitatem non assequuntur, sed impure sunt barbareque scripti, neque apud Germanos, neque apud exteros, vt opinor, multos lectores, aut magnam laudem, inuenerunt: hunc autem, mortuo auctore, etiam apud nos obsoleuerunt, neque lectores facile inueniunt. Neque dubito, quin idem fatum habituri sint hi, qui post illum apud nos tales de Philosophia libri latini prodierunt. Docet enim hoc omnium seculorum perpetua consuetudo, eos tantum de Philosophia libros, qui essent polite ornatèque scripti, ab omni genere doctorum hominum lectos,

lectos, et immortalitatem adeptos esse, cum delectatione quadam omnium lectioni commendarentur; eos autem, qui nullam orationis commendationem haberent, ab vnius tantum sectae hominibus lectos esse, et breui tempore in contemptum venisse, omninoque cum auctoribus paullatim interiisse? Ciceronis quidem aetate, vt in Tusculana secunda c. 3. tradit, Plato reliquique Socratici, et deinceps ii, qui ab his profecti erant, legabantur ab omnibus, etiam iis, qui nec eorum placita probarent, nec Philosophiam studiose consecretarentur: Epicurum autem, Metrodorum, et iis similes, nemo fere, praeter suos, in manus sumebat. Neque quisquam nescit, quid Philosophorum eorum libris acciderit, qui superioribus seculis parum eleganter scripsere.

Sed bene esset, si ea res libris tantum, et auctoribus obesset, non ipsi eorum argumento noceret. Nam ex eo, credo, quibusdam, imprimis ingeniosis, ex iis, qui humaniorum literarum elegantia et suauitate ducuntur, vsu venire, vt a Philosophia videantur abhorrere, quia inciderunt in libros incultos quosdam et horridos, de rebus difficultibus et reconditis, male horrideque scriptos. Quod si enim per se Philosophiae odio tenentur, quae est quorundam opinio, quomodo fit, vt iidem Ciceronis *Φιλοσοφόμενοι*, Senecam, aliosque veteres eius generis libros, libenter legant? Quare, quemadmodum,

dum, si incultos quosdam Theologorum libros spernas, tamen Erasmus, Melanthonem, Calvinum, Petauium, Wernsdorfium, Buddeum libenter legas: si Bartolum et Baldum abhorreas, Balduino, Cuiacio, Donello, Graulina, delectere: et si alios medicos auersere, Fracastorium tamen, Ferne-
 lium, Bergerum, Platnerum, et qui sunt his similes, in deliciis habeas: ita non dubito, quin, qui Philosophiae et Matheseos contemptores esse videantur, libenter sint libros, eleganter de vtraque scriptos, lecturi: ut non disciplinarum, sed scriptorum fastidium debeat videri, quod Philosophiae et Matheseos quidam contemptum interpretantur.

Atque ego non ignoro, permultos esse, qui negent, hoc aut necessarium putandum, aut a Philosopho, omninoque a disciplinarum maiorum magistris, postulandum, ut cum subtilitate cogitandi elegantiam orationis coniungant: propterea, quod in iis generibus doctrinae vna veritas spectetur, eaque a verborum elegantia seiuncta esse possit. In quo etiam abutuntur Ciceronis auctoritate, qui se dicat eloquentiam in Philosopho non magnopere desiderare. Fatetur sane Cicero, posse hoc fieri, ut aliquis recte sentiat, neque tamen recte cogitata polite eleganterque eloqui possit. Sed idem ille, in prima Tusculana, iubet eum a scribendo abstinere, et, qui cogitationes suas literis mandet, nec delectatione aliqua allicere lectorem

rem possit, eum intemperanter abuti otio et literis, putat. Neque ego dubitem subscribere sententiae Facciolati, elegantissimi doctissimique Viri, qui elegantiam orationis et cogitationum adeo arcto vinculo putat coniunctam, vt neutra esse sine altera possit, illaque neglecta haec quoque necessario pereat. Nam si quis omnium seculorum percurrat memoriam, inde ab inuentae Philosophiae temporibus repetens: inueniat profecto, elegantiam cogitandi cum elegancia differendi ac scribendi et exstitisse, et creuisse, et periisse. Sed hanc disputationem in aliud tempus differemus.

Cogitanti autem mihi, quae res maxime faciat, vt, cum sint, qui de rebus aliis, de iure inprimis, et historia, probabiliter scribant, tamen, qui sint, nostris inprimis temporibus, de Philosophia et Mathesi latine scripti libri, veterum rationem, in scribendi genere, adeo deserant, visa est omnis fere causa ex scholis arcessenda esse. Nam, si quis velit pueritiae repetere memoriam, et, quos veterum libros interpretati sint, quos nactus erat, magistri, quos legendos proposuerint, recordari: reperiet, eos sibi propositos, et a se lectos esse, qui parum, aut nihil adiumenti, ad bene et polite de rebus philosophicis et mathematicis scribendum adferre possent. Quid enim, aut quantum, de mente humana, de ratiocinationis legibus, de Deo, de virtute et vitio, de rerum na-

tura, de numeris et figuris, eleganter scripturos iuuare potest, Phaedrum, Terentium, Nepotem, Caesarem, Sallustium, Liuium, Virgilium, Ouidium, Ciceronisque Epistolas et Orationes aliquot legisse? quod quidem etiam Grammaticorum Criticorumque multorum exempla declarant, qui, cum de rebus grammaticis, criticis, historicis, eleganter scribant, de rebus philosophicis, aut mathematicis, scribentes, nihil, quod placere possit, afferunt: id quod ex eo tempore inualuisse arbitror, quo huius generis homines quidam coeperunt ab arte sua Philosophiam et Mathesin seiungere, et omne studium suum ad Poëtas, Oratores Historicosque, neglectis de Philosophia et Mathesi veterum libris, conferre. Itaque melius haud dubie isti aetati ad hanc facultatem consulerent scholarum magistri, si praeter eos, quos diximus, imprimis philosophicos Ciceronis libros, item Columellam, et Plinium maiorem, aut delectos ex iis locos insigniores, explicarent, ad legendumque proponerent. Itaque etiam hoc nomine Cel. Gesneri et Heusei labores, quos ille Chrestomathiae Ciceronianae ac Plinianae conficiendae, hic autem seligendis veterum locis, de rebus ad Theologiam naturalem et doctrinam morum pertinentibus, impendit, grati esse et iucundi debent iis, qui aut ipsi ad hanc polite differendi facultatem adspirant, aut ad eam alios cupiunt adducere.

Nam

Nam quod nonnulli existimant, eos libros, qui in Philosophiae aliqua parte versentur, non esse accommodatos isti aetati, neque ab ea intelligi posse; id vereor, ut satis intelligentibus iudicibus probent. Ego quidem fateor, me nunquam ne hoc quidem intelligere potuisse, quomodo alicui venerit in mentem, ut libros eos, qui de officiis, de amicitia, de senectute, de immortalitate animi, de virtute, perturbationibus animi, de natura diuina, similibusue argumentis exponerent, obscuriores ad intelligendum, aut difficiliiores ad explicandum putaret, epistolis Ciceronis, in quarum permultis de rebus publicis, ex intima Ciuitatis Romanae descriptione ac disciplina, et historia illorum temporum, scriptum est: cum illa quidem sint ex eo genere, quod iuuenili aetati non inauditum est, neque omnino incognitum; haec autem longe eius captum superent, aut saltem interpretem desiderent longe doctissimum; cuius generis pauci reperiuntur. Et tamen nulla schola est, in qua quidem latina tractentur, cuius magistri non epistolas Ciceronis inprimis puerili aetati satis mature proponant.

Neque tamen hanc vnam esse puto causam, quae faciat, ut paucissimi de rebus ad Philosophiam et Mathesin pertinentibus polite possint scribere, disserendique elegantia probentur. Si enim, aut qui has disciplinas profitentur, possent de suis artibus latine

commodeque dicere, aut ii, qui discipulorum studiis proponuntur, libri latini, essent non modo a barbarismorum sordibus puri, sed etiam ad vniuersam veterum disserendi exactam formam facti et compositi: non dubito, quin ex ea et auditione, et lectione, veluti contagione quadam, multi facultatem bene de his rebus scribendi essent tracturi. Cum enim, qui nunc, vt hoc vtar, Philosophiae Wolfii, V. C. operam dant, ad vnum fere omnes, non assequantur modo, sed plerumque etiam superent eius latinae scribendi genus: cur non spes sit, quamquam facilius est vitiorum, quam virtutum, imitatio, tamen idem in Mathematicorum et Philosophorum eleganter scribentium ac differentium discipulis euenturum? Nunc autem cum apud nos germanica lingua omnes paene Philosophorum et Mathematicorum scholas obtineat, et, qui elementa Philosophiae et Mathematicae tradunt, libelli plerique sint ab hominibus latinae linguae imperitis, et puritatis elegantiaeque minime studiosis, scripti, quid mirum est, si nemo fere de his rebus ita scribit et dicit, vt veteris elegantiae latinae vestigia appareant.

His lectis facile omnes intelligent, primo, quibus et quam idoneis de causis sermo latinus sit a nobis in hoc libello usurpatus: deinde, cui potissimum vitio mederi velimus. Quamquam enim hoc maxime consilio ad hunc libellum scribendum accessimus,

simus, ut initia quaedam et tirocinia doctrinae solidioris breuiter proponeremus, quibus percipiendis Academicae disciplinae praepararetur scholastica iuuentus, cum plerique scholarum magistri Logicam solam superioribus temporibus discipulis tradiderint: hoc tamen etiam secuti sumus, ut iuuenilia ingenia, cum primum mathematica et philosophica disciplina imbuerentur, discerent non modo ea notionibus quibusque vocabula iungere, quae latina ciuitate omnifuerunt donata, sed etiam, quod maximum est, quem solerent Latini in demonstrationibus, conclusionibus, repugnantium confutationibus, propositarum quaestionum confectariorumque collectionibus, modum adhibere: qua via ad sequentia transire, quo ordine enunciationes coniungere, ea alia huius generis, quae maxime ad latini sermonis eleganterque disserendi facultatem interest nosse. Qui enim, eum posse de quaque re recte eleganterque scribere, putant, qui, quo quaeque res verbo satis latine exprimat, teneat, etsi multorum ea sententia est, graui tamen et pernicioso in ea re errore ducuntur. Nam si vel maxime velim libellum aliquem ex eo genere, quod ad methodi mathematicae formam confectum dicitur, expurgare omnibus peccatorum, quae in singulis verbis et loquendi formulis haerent, fordibus; tamen non effecerim, ut non inficetus, et ab eleganti ratione disserendi alienissimus

nissimus videretur. Etenim Philosophos illos Latinos, Amasianum, Catium, aliosque, quis dubitet bonis verbis usus esse: et tamen Cicero eos rusticos vocat. Ceterum ipsa etiam in veterum auctorum lectione hunc libellum putamus profuturum. Nam ex eo, multis vocabulis quae vis sit et potestas subiecta, lectores discere poterunt: facile ut postea, quicquid fere de rebus geometricis apud eos occurrit, multa de numeris, multa de aliis rebus philosophicis, rectius ceteris intelligant. Quo loco venit in mentem viri cuiusdam doctissimi, qui aliquando se dicebat in Quintiliani, de re ad Geometriam pertinente, locum incidisse, cuius sententiam minime capere potuerit; quod Quintilianus alio sermone, ac nostri homines de geometricis rebus scribentes, utatur. Is erat locus de *ψευδογγραφαίς* L. I. cap. 10. qui nemini, ut opinor, erit obscurus, qui nostram Geometriam cognouerit. Sed quoniam de consilio operis satis diximus: quomodo id finis exsecuti, quam breuissime res patitur, dicemus. Et quia semel de verbis et dicendi genere coepimus differere, nunc etiam de his primo loco exponemus.

Prima autem cura nobis haec fuit, ut puritas in dicendo seruetur. Quae res fecit, ut ante, quam ad scribendum accederemus, studiose continenterque non solum, quicquid veteres latinitatis auctores, Cicero, Seneca, Plinius, Gellius, Censorinus, Macrobius,

crobius, aliique, de numeris et de rebus geometricis, sparsim dixerunt, cognoscemus, sed etiam, qui data opera de mathematicis rebus scripserunt, legeremus, Vitruuium, Frontinum, et ceteros, qui Goe-fiano rei Agrimensoriae corpore continentur, incertum auctorem, cuius fragmentum Cantabrigiensi Censorini editioni subiectum est, Boëthium etiam, et Cassiodorum. In Philosophia autem vnus paene Cicero nobis suffecit. Atque hac diligentia effecisse nobis videmur, vt nihil veteri Latio inauditum in hoc opusculum irrepserit: nisi, vbi non potuimus, quo veteres vocabulo vsi sint, inuenire, aut alia causa idonea nos impediuit: quae vocabula ne lectores fugerent, satis cautum est. Ne vero hos, qui sunt nouis vocabulis, et in scholas receptis, etsi minime latinis, adfueti, a lectione huius libelli plane videremur cohibere, plerumque etiam, quibus nostri homines vulgo vtuntur, vocabula adiecimus, omninoque, ad calcem libri, proposuimus omnium, quae non satis vsu recentiorum trita sunt, vocabulorum latinorum indicem, appositis minus latinis et nouis, vt, quod cuique verbum latinum substitutum sit, vno conspectu intelligatur.

In *Arithmetica* mensuram numerorum communem *vnitatem* diximus. Praestabat vtique *singulos* dicere, quam *vnitates*, et saepe, vt in numeri definitione, etiam illo vsi sumus: sed scribendo experti sumus, non posse

posse obscuritatem omnem vitari, nisi interdum vnitatis vocabulum adhiberetur, certe orationem duriusculam effici. *Monadēs* cum Macrobio et Cassiodoro poteramus dicere, sed nec has putabamus latinis auribus placituras. Ceterum idem ille Macrobius *vnitatis* vocabulo, hoc sensu, vsus est, in *Sōmn. Scip.* L. I. c. 6. Libenter etiā a *Quoti* verbo nos abstinuissemus in Diuisionis explanatione, nisi idem incommodum timuissemus. Qui partitione efficitur numerus, quotus dicitur, quia, quota pars diuidendi partiens sit, indicat; vt satis sit accommodatum rei vocabulum, modo veteres ita vsos esse constaret. In Geometria autem ita fere enunciauimus, vt, cum esset v. c. dicendum; quaeratur quotus ex trecentis diuisis per quinque: diceremus: sumatur quinta trecentorum pars. Atque ita etiam in aliis fecimus, quae non potuimus, vt volebamus, in Arithmetiis enunciare. *Milliones*, *billiones* quoque Latini ignorauerunt: sed his vocabulis ad compendium numerandi inuentis carere non poteramus. *Rationum parium proportionem* diximus; recte, credo, et ex veterum more. Equidem non ignoro esse, qui *proportionem* a *ratione* non diuersam putent, et *Analogiae* potius vocabulum de paribus rationibus adhiberi velint. Neque nescio, *Analogiae* verbo plerumque de hac re vtī Varronem, in libris de lingua latina, *proportionisque* vocabulum interdum
 apud

apud veteres vim *rationis* habere: sed his tamen non conficitur, quod volunt, qui huius sunt sententiae, inter quos inprimis Bal- dus, in Lexico Vitruuiano, nomen suum proficitur. Nam Cicero ipse de Vniuerso c. 4. *ἀναλογίας* vocabulum *proportionem* interpretatur: et idem ille Varro, qui saepissime analogiae verbo utitur, eodem sensu *proportionem* dixit, de Lingua Lat. L. IX. p. 133. ed. Steph. 1581: denique etiam Vitruuius de Architect. L. III. c. 1. hanc ipsi potestatem subiecit. De ceteris nihil est, quod excusare opus sit: cum res ipsa, quae vocabula quaeque vsurpata sint, singulis in locis loquatur. Nam *radicis* vocabulo libenter caruissimus, et eius loco *lateris* verbo effemus vsi, si in Arithmetiis intelligi possent, quare is numerus, quem dici nus *radicem*, etiam *latus* vocaretur. Qui autem eo loco de hoc numeri genere differunt, quo non sunt ei doctrinae ordini adstricti, quem nos sequi debuimus, rectius, sine dubio, *latus quadrati*, vel *cubi*, quam *radicem*, dicent.

In *Geometria* paucissima sunt, quae non sint ex priscis latinis auctoribus petita. *Gradus* vocabulum non satis latinum esse scio, hoc sensu, vt trecentesimam et sexagesimam ambitus circularis partem significet. Sed consuetudini et breuitati aliquid erat concedendum. Saepe tamen eo abstinuimus, vbi commode fieri poterat, et, quos alibi *gradus circuli*, trecentesimas sexagesimas diximus.

ximus. *Angulos deinceps positos et continentes* s. *continuos* Mathematici distinguunt, eosque nos sumus secuti. Sed quos *deinceps positos* dicimus, hos ipsos quoque Auctor fragmenti incerti, quod olim Censorino tribuebatur, c. 6. *continuos* appellat; *Si recta linea supra rectam stans continuos angulos inter se pares facit: tum uterque ex paribus angulis rectus dicitur, et ea linea graece κάθετος, latine norma, dicitur.*

In *Psychologia* quoque vocabula nonnulla receptis substituidimus. Quas *completas et incompletas ideas* minus latine vocant, eas *plenas et absolutas*, eodem sensu diximus. *Species* eas, quae generibus, tanquam partes, subiiciuntur, interdum etiam *formas* appellauimus, secuti Ciceronis auctoritatem. Ita enim ille in *Topicis* c. 7. *In divisione formae sunt, quas Graeci idéas vocant, nostri, si qui haec forte tractant, species appellant: non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si latine quidem dici possit, species et speciebus dicere; et saepe his casibus utendum est: at formis et formarum velim. Cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam.* Erunt fortasse nonnulli, ex his nouis scribendi magistris scilicet, qui inconstantiae in loquendo ambiguitatique in primis cauere volunt, qui ita incertam dubiamque *formae* vim effici dicant, si idem verbum aliam in *Geometria*,

metria, aliam in Psychologia, rursus aliam in Philosophia prima, habeat. Ego autem non vereor, ne quisquam hunc libellum nostrum legens, cum in hoc vocabulum inciderit, ex orationis tenore, nequeat, quae ei potestas subiecta sit, intelligere, aut de eius vi ambigat. Nam et *speciei* vocabulum non eandem ubique vim habet, sine confusionis aut obscuritatis periculo. Quis enim non videt sua sponte, aliam esse, quae sub genere contineatur, speciem, aliam, quae v. c. somniantibus offerri dicatur? Quare nec putamus, vitio nobis quemquam esse daturum, quod, quas species formasque diximus, interdum etiam, de more Ciceroniano, *partes* appellauerimus, cum nemini obscura esse partium vis possit, si generi subesse dicantur. De ceteris vocabulis nihil magnopere habeo dicere, quod putem peritos lectores non per se animaduersuros: vt, *inuidiam* dixisse nos, Cicerone auctore, eam commotionem animi, quae et *inuidia* dicitur, ne, quoniam inuidia etiam odium significat, ambiguitas crearetur lectori: item, quia *dispositio* idem, quod apud veteres *descriptio*, significat, *habilitatis* vocabulum ei, aequis sine dubio latinae linguae peritis, esse substitutum.

Philosophia prima, quia in primis Philosophis iis, qui Scholastici dicuntur, digna visa est, in qua ingenii vires experirentur, maxime omnium barbariae sordibus inquinata est. Quae res fecit, vt superioribus temporibus,

poribus, cum bonae literae diuino munere restitutae essent, hominesque aliquem elegantiae et suauitatis gustum cepissent, solis barbaris relinqueretur, neque a quoquam vel ingeniosiori vel studiosiori elegantiae digna putaretur, cui aliquid studii tribueret. Itaque eo maiorem operam dedimus, ut huic Philosophiae parti, ad reliquam Philosophiam vtilissimae, eam labem abstergeremus, eamque puriori cultu donaremus. Quod quidem ita effecisse videmur, ut non dubitemus, quin multi libentius eam, quam antea, sint lecturi. Neque tamen nescimus, voces quasdam a nobis positas esse, quas minime probaturi sint hi, qui sunt in concedendo Latinae ciuitatis iure difficiliore, quique nullum verbum admittunt, nisi quod in aureae, quam dicunt, aetatis scriptoribus occurrat. Sed commodum accidit, ut pauci tali superstitione trahantur. Si qua vocabula Quintilianus, Seneca, Plinii, docti homines, linguaeque patriae et studiosissimi et peritissimi, non veriti sunt usurpare: quid nos ea reformidabimus, quibuscum bene praeclareque agitur, si vel horum elegantiam assequi possimus? Quod tamen non ita mihi interpretari quemquam velim, quasi iuxta habeam, Ciceronisne utar, an Plinii et Senecae verbis. Si optio detur, illius certe malim, quam horum uti: malim cum Cicerone *corporeum*, quam cum Seneca *corporeale* dicere: sed, si tacet Cicero, si quam rem

rem exprimere latino verbo velim, eam aut ignoravit, aut in libris iis, qui exstant, non attigit; reprehendendusne videar, si Pliniano vocabulo utar, aut Senecae usurpato? Quid vero? si eorum ipsorum vocabulorum quaedam ipsi Ciceroni usitata fuerint? *Essentiae* certe vocabulum a Cicero usurpatum usquam fuisse, non constaret, nisi Seneca prodidisset Epist. LVIII. Itaque non dubitavi recipere vocabula, *Ens*, *Essentia*; quae durius quidem formata ex graeco Quintilianus putat, VIII, 3. sed non vult tamen contemni: *possibile* et *impossibile*; quod utrumque Fabianum est, certe ipsius temporibus usitatum fuit; et alia huius generis. *Possibilitatis* et *impossibilitatis* vocabula etiam semel aut bis posita, brevitatis perspicuitatisque causa, sunt, quae, scio, antiqua non esse. Scilicet, Ciceronis, et quae paullo post fuerunt, temporibus, non tantum de his rebus, tamque subtiliter, quam seculis diu post seculis factum est, hodieque fit, disputabatur. Itaque his verbis aliisque, ad notiones abstractas et uniuersales exprimendas excogitatis, facile carebant. Neque tamen dubito, ipsum Ciceronem *possibile* et *impossibile*; *possibilitatem*, *impossibilitatem*, *certitudinem*, et multa alia ad analogiam facta vocabula recepturum fuisse, si toties tamque subtiliter ei de his rebus disputandum fuisset. Sed nec propterea poteramus omnia huiusmodi vocabula repudiare,

diare, quia hunc quoque libelli huius usum esse volebamus, ut iuventus intelligendis Theologorum libris praepararetur; in quorum optimis fere et acutissimis coecutias necesse est, nisi ex Philosophia prima vocabulorum, siue terminorum scholasticorum, uti vocant, cognitionem afferas. Sed non vereor, ne aequis rerum arbitris non satis puritatis studiosus videar. Si qui autem sunt, qui id agant, ut talibus carpendis latinae elegantiae laudem petant, hi fortasse ne digni quidem sunt, quibus nos excusemus.

Eandem autem diligentiam a nobis tributam lectores reperient Theologiae naturali, Dialecticae, Doctrinae morum et naturae: in quibus etiam facilior fuit puritatis conseruatio, cum de iis rebus, in quarum explicacione versantur, multas veterum latinas disputationes habeamus: quas qui cognouit, ei non potest esse difficile, de iis rebus satis latine exponere. Est tamen etiam in his partibus, ubi aliquid consuetudinis necessitati condonauimus. Non videatur, ut hoc utar, hodie in Philosopho ferendum, si nihil de conscientia ea praecipiat, quae in actionum iudicio ponitur. Itaque, etsi veteres totum illum locum nostrae Philosophiae de conscientia, sub hoc nomine, non habent, neque satis latine dicitur *conscientia bona et mala, certa et dubia*, et sic deinceps: tamen maluimus recentioris disciplinae formulam in eo sequi, praesertim cum ea sacrarum literarum dictioni

con-

consentanea, atque adeo inde sumta sit, et aliquid de puritatis diligentia remittere, quam aliquid verborum causa, cum discentium incommodo, innouare. Ceterum, si qui eam rem obiter, extra artis ac disciplinae fines, attinget, ei facile erit ac liberum, rem latinius exprimere.

Post puritatis curam proxima, eaque haud dubie grauior et dignior, fuit, orationis totius cum modum et habitum facere, qui quam proxime ad eum accederet, quem veteres in differendo adhibuerunt. Itaque *Φιλοσοφούμενα* Ciceronis et oratorios libros saepe tum studioseque legimus, cum primum huius libelli scribendi consilium susceperamus; nec eam lectionem postea vnquam omisimus; operamque, quam potuimus, maximam dedimus, vt primo planissime intelligeremus, qua via et modo in definitionibus tradendis, in distribuendis in formas suas generibus, in progressionibus a principiis ad conclusiones, in argumentando et concludendo, in consuetariis colligendis, in erroribus vincendis, dubitationibus et proponendis et dissoluendis, eius procederet ratio, totosque deinde nos ad eius subtilitatis et elegantiae imitationem conferremus. Quod genus imitationis hoc difficilius debet existimari, quod ipse Cicero, nullius generis, quam subtilis illius, difficiliorem imitationem dicit. Ceterum quantum profecerimus, alii iudicent. Prima quidem editio satis benigna do-

etorum hominum iudicia experta est. Quo magis speramus fore, vt, post diligentem curiosamque emendationem, quam in secunda editione suscepimus, etiam magis elegantibus iudicibus probetur. Sed satis de verbis et scribendi genere: de ipso argumento, operisque dispositione et ratione, restat, vt dicamus.

Constitutum erat olim, hoc libello *Elementa Arithmeticae, Geometriae, Psychologiae, Philosophiae primae, Theologiae naturalis, Logicae, Doctrinae morum, et Rhetorices* complecti. Sed *Rhetoricae addendae* consilium in prima editione omisimus tum, idoneis causis inducti. In altera autem adieci-
mus *naturalis Philosophiae initia*, de consilio eorum, qui totius *Philosophiae corpus* effici volebant, inprimisque *Gesneri V. C.* admōnitu; tum, vt libellus hoc magis etiam *Academicis lectionibus* accommodaretur, in quibus orbis quidam totius *Philosophiae* desiderari solet; et in animo habebamus iam tum, *Rhetoricam* adiungere. Sed, cum id ipsum maxime agebamus, consilium *commentationisque laborem* subito turbauit grauissimus casus, luctusque domesticus, ex improviso nos adortus, qui non fuit rei talis cogitationem neque suscipere animoque complecti, neque ad finem perducere. Itaque nunc demum accessit.

Sed non dubito, quin multi miraturi sint, quid sit, quare partium *Philosophiae ordinem, receptum*

receptum in scholis, omnibusque Philosophorum libris, primi, ni fallimur, ausi sumus immutare, et Psychologiam cum Ontologia et Theologia naturali Logicae praemittere? Id factum autem est propterea, quod in Psychologia et Ontologia insunt principia omnis Dialecticae disciplinae, quae huic praemitti consentaneum videbatur. Omnino hae duae partes ita sunt ad reliquas Philosophiae partes, ut Arithmetica et Geometria ad reliquam Mathesin. Quo magis convenit, iis primum in Philosophia locum concedi. Neque vero ea nos dubitatio deterruit, aut nunc immutavit, quod, sine dialecticis praeceptis, tirones non videantur illas recte percipere posse. Nam qui arithmeticas et geometricas demonstrationes capere potest, hunc putamus, eodem modo, ac fortasse etiam facilius, percipere posse, quae de mente humana et uniuersis rerum attributis traduntur; cum, illa vera sint, nec ne, sensu interno intelligi possit, ontologicae autem demonstrationes breuiiores sint plerisque earum, quae in Geometriae initiis occurrunt. Qui autem demonstrationum Psychologicarum et Ontologicarum vim sine Logicis capi non posse putant, scire velim, qua arte et ratione Logicarum demonstrationum vim percipi posse existiment? Ceterum, si quis nihilominus contenderit, quaedam occurrere, quae ex posterioribus demum plane perfecteque intelligantur, non is quidem nos habebit pertinaciter repugnan-

repugnantes; neque tamen, et illud aegre ferret a nobis affirmari, nullum esse Philosophiae *σύστημα* a quoquam vnquam scriptum, neque scribi fortasse posse, in quo non idem reprehendi iure possit; si ea res reprehendenda est, quae mutari nequit. Ceterum, vt Metaphysica vno loco coniungerentur, Theologiam adiiciendam putauimus. Physica autem elementa ad finem reiecimus, cum necessariis de causis, de quibus dicere non est necesse, tum, quod ad eam partem, quia difficillima omnium est, postremo loco venire Philosophiae tirones volumus.

De Arithmetiis et Geometricis elementis, nihil iam habemus, quod hic dicamus. In Psychologia quaedam luculentius explicauimus, inprimis locum de libertate: contra quem Viri quidam doctissimi, qui illam nostram libertatis definitionem explicationemque non satis probant, aliquid dubitationis suae nobiscum communicarunt: in quibus inprimis commemorandus est is, qui de hoc libello, in Francicis Ephemeridibus, quae Bibliothecae Germanicae nomine nuper edebantur, sententiam dixit, cum aliis rebus honorificam, tum hoc maxime, quod, eum archetypi vim ac nomen obtinere posse, pronunciauit. Is igitur Vir doctus, quem scio esse Rouerium oraculorum diuinorum, apud Vesalienses, disertissimum interpretem, eundemque Philosophum et Mathematicum egregium, eo, quo diximus, loco, quaedam subtiliter

subtiliter excogitata, contra nostram, de libertate, sententiam proposuit, simillima iis, quae Gesnerus perscripsit. His occurrere volumus iis, quae huic editioni eo in loco accesserunt.

Quaedam etiam mitigauimus iam ante hos quinque annos, in Ontologicis, vbi videri poteramus, de rebus controuersis et obscuris, paullo confidentius in alterutram partem pronunciaſſe: cuius generis nobis quaedam exciderunt, quod tum adhuc recentes a scholis et lectione recentiorum Philosophorum eramus. Nam vere possumus confirmare, nobis hoc quoque propositum iam tum fuisse, vt huius libelli lectione iuueniles animi ad modestiam iudicandi adducerentur, et a temeritate pronuciandi in alterutram partem, quae facile inuadit calidos aetate animos, auocarentur. Itaque etiam in Physicis, quae post accesserunt, hac ratione perpetuo vsi sumus, vt, in rebus obscuris ac dubiis, vel ipsi dubitationes moueremus, vel dubias res esse moneremus, vel denique, nullo iudicio interposito, tantum, quid alii sentirent, referremus. Cuius verecundiae hoc magis veniam consequemur, quod huic, cui scripsimus, aetati etiam historia placitorum philosophicorum, inprimis in Physicis, sufficit. Ac nescio an verum sit, quod Faciolatus integra oratione disputat, nullam adolescentibus Philosophiam, nisi histori-

cam, tradendam esse: quod ea aetas de rebus difficilibus, sine magno errandi periculo, iudicare non possit.

In Philosophiae moralis ordine ac descriptione, veterem rationem retinuimus, quam Seneca, Epistola nonagesima quinta, explicauit et defendit. Cum enim essent, qui hanc partem Philosophiae, quam Graeci παρανετηκὴν vocant, Seneca praeceptiuam dicit, quia in praeceptis versatur, satis esse ad sapientiam consummandam putarent, in ea Epistola multis ostendit, eius partis nullam esse vim, nullam dignitatem, nisi altera illa δογματικὴ, quae decreta de bono et malo, sine bonorum et malorum, virtute, vitio, et similibus quaestionibus explicat, adiungatur, ex qua praecepta ducantur, quaeque ita ad priorem illam, vt radix ad ramos arboris, referatur. Has duas partes Ius naturae, more aetatis nostrae, appellauimus. Eis adiunximus tertiam, quam olim etiam Posidonius praeceptionibus adiectam volebat, teste eodem Seneca, quae in suasionem, consolationem et exhortationem versatur, cuiusque haec vis est, vt ad praecepta seruanda, et mores honestos assumendos impellat nos et commoueat, et virtutis adiumenta et subsidia, vitiique remedia suppeditet.

Hanc autem disciplinam cum aliis locis emendauimus et auximus, iam in altera recensione

ensione, tum non modo locupletauimus, sed maxime reuinximus etiam, immutauimusque in parte *δογματικῆ*. Nam, primo, in capita quatuor descripsimus, et materiam quamque collectam in vnum locum contulimus: deinde duabus maxime in rebus ab ea ratione discessimus, quam in prima editione secuti eramus: quarum altera est de morali actionum natura, quam moralitatem internam vocant, altera de ipso Iuris naturalis principio. Moralitatem quidem internam, olim putabamus, cum recentioribus Philosophis plerisque, veteres Philosophos pariter ac Theologos repetiisse ab actionum euentis. Sed id falsum esse nos docuit, et veterum frequens lectio, et rei ipsius cogitatio. Principium autem iuris ducebamus cum Wolsio a perfectionis humanae cura et conseruatione: quo constituto, vidimus postea, omne officium ad utilitatis priuatae rationem referri, neque illam perfectionem ab utilitate, nisi verbo, distinctam esse: eam autem rationem officiorum erga alios explicandorum ita contortam esse ac saepe ieiunam, vt id ipsum argumento sit, sui perfectionem locum principii tueri non posse. De Rhetorica separatim dicemus.

Ceterum vehementer gaudemus, hunc libellum multorum doctissimorum elegantissimorumque hominum puncta tulisse, dignumque

que iudicatum esse a multis egregiis magistris scholarum, quo in erudienda iuuentute vterentur: imprimisque Lege Regis Britanniae et Electoris Brunsvicensis cautum esse, vt in omnibus ditionis suae in Germania scholis per hunc librum aditus adolescentibus ad Mathesin et Philosophiam munitur. Illud quoque scio, et cognoui, non paucis hunc librum, et ad intelligendum, et ad eleganter differendum, valde profuisse. Id vt quam plurimis in posterum contingat, vehementer optamus. Scr. in mercatu auctumn. a. clō lcccl.

LECTORI
AEQVO ET ERVDITO

S. D.

Io. Augustus Ernesti

Et si non habeo magnopere, quod mihi de hac quarta Initiorum meorum editione dicendum videatur: nam voluptas, quam e crebra libelli repetitione capio, non mea causa, aut vanitate, qua nimis facile tanguntur scriptores, sed quod intelligo, multos esse, qui hanc eleganter politeque philosophandi rationem probent, seque ac studiosos sapientiae a barbarorum inscitia et inhumanitate se iungi cupiant; ea igitur voluptas ad alios non admodum pertinet: tamen nolui
hunc

hunc ingenioli nostri qualemcunque foetum sine aliqua commendatiuncula dimittere, ac non saltem e manibus abeuntem bonis ominibus prosequi.

Eram, si vnquam alias, occupatissimus aliis rebus et curis, publicis priuatisque, cum mihi noua opusculi huius editio denunciabatur. Neque tamen sustinui, librum committere operis typographicis ante, quam eum rursus totum, a capite, vt aiunt, ad calcem, perspexissem, et, si opus esse videretur, aut possem, castigatiorem reddidissem. Itaque interea, dum literarum formulis describitur, non retractaui quidem, neque enim reperi, in quibus sententiam pristinam vel mutarem, vel, rationibus iterum ponderatis, mutandam putarem; nisi quod vno loco in Geometricis aliam demonstrationem, sublata priori, posui: sed recognoui,

quae

quae scripseram ante, praesertim iuuenili aetate, hoc est, Arithmetica, Geometrica, Metaphysica, Dialectica et Moralia, magis perpolire tentavi. Quam diligentiam, non vereor, ne quis contemnat ac derideat, qui sit intelligens atque amans verae et elegantis sapientiae: nam ceteros, qui hanc orationis curam pro leui ac prope puerili adspernantur ac rident, rerum potius, ut iactant, curiosi, non moror, et eorum inscitiam alio tempore satis demonstraui. Neque haec castigandi diligentia superuacua aut praetermittenda est etiam tum, cum ante quam diligentissime vel scripseris, vel scripsisse existimes. Nam illi ipsi magni viri, non modo philosophiae, sed etiam eloquentiae ac poëseos auctores ac principes, qui lingua patria scripsissent, sua sibi opera, quamuis probata, tamen ad limam hanc orationis maxime

xime castigandae saepe numero reuocarunt, quod in eius ἀκριβεία non modo elegantiae et pulchritudinis, sed etiam sententiarum perfectio cerneretur. In quo multis, magnis, et certis exemplis vti liceret, si de eo locus esset disputandi. Atque haec diligentiae talis exempla omni aevo imitati sunt, qui eorum studia sibi imitanda sumserant. Noster quidem Camerarius, vt narrat Philippus filius in praefatione Elementorum Rhetoricorum, quae a. MDLXII. castigatiora edidit, tanta diligentia emendandi, etiam in illis ipsis Elementis, vsus est, vt etiam verbis interdum non malis alia substitueret, interdum collocationem eorum conuerteret, interdum figuras sermonis commutaret: quorum generum exempla ibi ponit. Quod si illi principes sapientiae et litterarum tali castigatione sibi vtendum putarunt, sunt-
que,

que, nullo reprehendente, vfi: ego quidem quanto magis eam mihi in hac quoque editione adhibendam putare debui. Itaque spero, me hanc editionem, ab hac quidem parte, paullulum elegantiores superioribus effecisse. Qua in re si quid est commendationis, praesertim in libro tali, qui etiam ab elegantia scribendi spectetur, fitque scriptus ab eo, qui artem bene dicendi se factitare profiteatur: habent utique huius editionis exempla aliquid nouae commendationis. Sed id qualecunque sit, certe exiguum est, magisque excusandi et admonendi causa a me commemoratum est, quam commendandi ac laudandi. Satis commendationis habet libellus ab eorum vel iudicio, vel humanitate ac beneuolentia, qui eum sibi vel probari verbis factisque demonstrarunt, vel quod maius est, profuisse putarunt.

tarunt. Est enim profecto omni laude
melius, prodesse aliis; quod nos et in
hoc libello spectauimus, et in omnibus
nostris institutis imprimis nobis propo-
situm habemus, et quoad viuemus, habe-
bimus. Scr. Lipsiae a. d. xxiv. Augusti
A. MDCCCLVIII.

ADMONITIO

DE QVINTA EDITIONE.

Cum animaduersum esset, exempla superioris recensiois nouissima valde vitiosa facta esse, quod eam librarius, me inscio, repetendam dedisset operis typographicis, et specimina operarum vel a parum idoneo homine et latinitatis rudi, vel nimis negligenter inspecta et correcta essent: in hac editione noua prima cura fuit, vt ea quam correctissima fieret. Itaque et ipse pleraque relegi et castigauit; in rhetoricis etiam subinde quaedam, imprimis exempla, adpersi; curauique vt specimenibus emendandis praeponeretur vir latine doctus et in hoc genere laboris exercitatus. Itaque confido, exempla huius editionis emendatissima esse.

Sed accessit operi etiam noua particula, de consilio Viri illustris, Procancellarii in aula Principis Electoris Saxoniae; cui non obsequi, religio fuit. Is igitur volebat etiam quaedam doctrinae politicae initia adiungi, vt orbis iam Philosophiae absolueretur, et adolescentes, praesertim in Scholis maioribus, etiam huius partis summa capita ex hoc libro possent cognoscere. Ambigenti, vtrum iis, quae de societatis domesticae officiis et cura diuersis locis tradidisset, subiicerem

cerem de ciuili societate praecepta, an separatim ponerem, veluti propriam Philosophiae actiuae partem, ratio posterior et ad temporis mei rationes et ad vsum ipsum aetatis iuuenilis aptior visa est. Ceterum pariter capitibus duobus rem explicauit: primo, in quo de natura ciuitatis, iuribus et officiis tradidi, altero, in quo modum ciuitatis ad rationes securitatis et felicitatis regendae descripsi. In quo difficile fuit cauere, ne quid in capite primo admisceretur, quod ad alterum pertinere videretur. Sed multo magis vereor, ne in hac praecipendi ratione homini, rerum politicarum vsum nullum habenti, easque prope solis libris legendis edocto, exciderint, quae abhorrentia videantur vfu doctis. Nescio, quo ore de talibus rebus vel in scholis differant, vel in libris scribant alii: mihi quidem sensi calere admodum a rubore suffuso, cum de officio principum et gubernatorum reipublicae similibusque praecipere necesse esset, et de modo felicitatis publicae vel tuendae vel constituendae. Huius sensus professionem spero mihi apud intelligentes et aequos iudices ad excusandum suffecturam. Scr. Kalendis Octobr. a. C. cl̄l̄cc̄cl̄x̄ix.

I. A. E.

PRO

PROLEGOMENA

I.

Primum eorum, quae sub cognitionem humanam cadunt, idemque omnium cuique certissimum, illud sine dubio est, quod se quisque esse scit; id quod suus quemque sensus et conscientia docet.

2. Fieri autem plane non potest, quod quidem periculum facienti apparebit facile, ut, quo quis tempore se credit esse, eodem ille etiam se non esse, vel suspicari, vel vlla sibi persuadere ratione queat.

3. Quod autem in hac re vsu venit, idem in aliis, quas cogitamus, et esse putamus, rebus accidit, ut nemo possit, quod esse credit, eodem tempore, etiam non esse, credere. Ex quo intelligitur, plane humanae menti repugnare, idem ut simul esse et non esse, existimare possit. Est itaque certissimum id, quod nemo vnquam serio vocasse in dubium negasseve putandus est: *Idem non simul esse et non esse posse.*

4. Atque hoc veluti fundamento omnis omnium rerum, in primisque in facto positarum, veritas nititur. Quare, si quis hoc e Philosophia principium sublatum vellet, non dubitandum esset, quin omnem humano generi veritatem ereptam cuperet.

5. Sed, quae esse, fieri, aut facta esse, intelligimus, ea historice dicimur cognoscere. Est ita-

que *historica cognitio* earum rerum, quae sunt, vel fiunt.

6. Omnium autem, quae sunt, vel fiunt, requiri potest, cur sint, fiantue, ratio. Quae, quamquam non semper intelligi explicarique potest, non tamen propterea nulla esse putanda est. Qui enim aliquid sine omni ratione, hoc est, forte et casu, esse fieriue dicunt, hi certe, nisi, quid dicant, ipsi nesciant, nihil aliud se dicere, fateantur necesse est, quam, rationem se, cur sit fiatue res, ignorare. Quod autem quidam decreta voluntatis libera dicunt esse eiusmodi, ut non a ratione aliqua ducantur; id quale sit, suo loco dicitur. Quare, quoniam hoc vnum genus rerum ab hac lege excipiendum putatur, id ipsum autem ei subesse postea docebitur, recte hoc loco vniuerse poterimus hoc ponere, ut omnino nihil sine ratione, neque esse, neque fieri, dicamus.

7. Latissime autem *rationis* verbum patet, pertinetque ad id omne, quod habet hanc vim, ut propter id aliquid sit fiatue, utque adeo inde perspicui explicarique possit, cur aliquid sit, fiat, vel fieri possit: eademque idonea, seu *sufficiens*, esse tum putatur, cum, praeter eam, requiri alia postularique nulla potest.

8. Iam, qui, non modo esse res fieriue, aut factas esse, nouit, sed etiam, quamobrem quaeque, et qua ratione, fiat aut sit, intelligit, et aliis subtiliter explicare potest, huic *Philosophica rerum cognitio* tribuitur. Ex quo efficitur, ut *Philosophia* proprie sit cognitio rerum, quae sunt, vel fiunt,

funt, rationumque, cur sint vel fiant, et cur esse, fieriue possint. In quo tamen cauendum est, ne latius aperiamus philosophiae fines, quam et ipsius dignitas, et vsus omnis aevi patitur: quod facere videntur ii, qui philosophiam *omnium rerum* possibilium scientiam interpretantur. Sed, vt veteres, cum philosophiam rerum diuinarum et humanarum scientia definiunt, non vniuersas philosophiae subiecere, sed, quae maxime vel ad felicitatem hominum vniuersam valerent, vel, propter magnitudinem suam obscuritatemue, dignae essent hominis liberalis cognitione: sic nos philosophiam non omnium rerum rationibus cognoscendis, sed earum, metimur, quarum scientia, non, propter rerum ipsarum tenuitatem humilitatemue, indigna sapientiae nomine videatur.

9. Sed, quae sunt, in tres describi classes possunt: quarum prima mentem humanam, Deum altera, tertia denique omnes reliquas res complectatur, quae quidem sub sensus cadunt. Ex quo tres Philosophiae eius, quae in contemplando versatur, partes efficiuntur, *Doctrina de mente humana, siue Psychologia, de Deo, siue Theologia, et Physica.*

10. Et doctrinae quidem de mente humana Physicesque ita instituitur tractatio, vt, quae in mente fieri, corporibusque accidere, sensu duce, siue solo illo, siue arte adiuto, cognoscimus, perspicue primum distincteque enarrentur, deinde singulorum ratio reddatur, et, cur quaeque, et quo modo fiant, tradatur et demonstretur.

Prolegomena.

11. Ipfis vero, quae funt, rebus quandoquidem inefle videmus, quae vel omnibus, vel multis certe, communia funt, de his feperatim agi in philofophia, cum propter alias, tum vero hanc in primis caufam, necelle eft, quod non modo, fine eorum fcientia, demonftratio legitima fieri, in his philofophiae, quas diximus, partibus, plane nulla poteft, fed, his cognitis, reliquorum etiam facilior eft cognitio. Qui enim ea intelligit ac tenet, de quacunque re, cuius fufcipitur contemplatio, cognita quaedam habet atque perfpecta, ex quibus, an, et cur alia infint, aut inefle poffint, oftendatur. Hanc philofophiae partem *Ontologiam*, Graeco vocabulo, quidam etiam *Metaphyficam*, appellant: quamquam rectius facere videntur, qui *Metaphyficas* nomine etiam *Theologiam*, et de mente humana doctrinam, complectuntur. Veteres certe, atque in his *Ariftoteles*, qui huius vocabuli auctor eft, hanc ei vim poteftatemque fubiecere.

12. Infidet animis noftris iufti quidam et recti, boni malique fensus, ab ipfo animorum auctore infitus, fed paullo obtufior, in quibusdam rebus, et hebetior, variis certe corruptelis obnoxius. Intereft igitur noftra, vt, quae paullo obfcurlus natura docet, via quadam et ratione doceamur, quo magis nobis fit ab erroribus in ea re cautum, in qua non poteft fine periculo errari. Atque hoc philofophiae parti locum fecit, quae *Ius naturae* dicitur.

13. Duabus praeterea facultatibus cum ornata mens noftra fit, altera cognofcendi, appetendi altera:

tora; vtraque autem non recte magis homines vti, quam prave peruerseque, possint: de vero rectoque earum vfu philosophiam conuenit praecipere. Quae de recto facultatis cognoscendi vfu, eiusdemque perficiendae ratione, tradit philosophiae pars, *Logica*; quae de appetendi vero facultate recte vtenda, ad virtutemque conformanda, exponit, *Ethica*, siue doctrina morum, appellatur.

14. Quia denique nemo solus viuit, sed in societates coierunt, cum necessitate coacti, tum vtilitate inuitati, homines: philosophia etiam harum administrandarum, colendarum, iuuandarumque rationem et leges tradit; quae quidem eius pars *Politica* dicitur. Satis diximus de altero cognitionis humanae genere; ad tertium veniamus.

15. Cuiusque rei sua est quantitas, et nullum corpus, quamuis exiguum, est, quin quaedam sit ipsi magnitudo attributa. Et in huius quidem cognitione omnis mathematicorum opera versatur. Itaque *Mathesis* quantitatis cognitione continetur, omneque id sibi ea quasi vindicat, quod numero aut magnitudine constat, aut aliquo mensurae genere comprehendi potest.

16. Quandoquidem autem omnis magnitudinis ea natura est, vt augeri possit minuique, si non re, mente certe et cogitatione: *quantitatem* eam dicimus esse corporum proprietatem, per quam augeri minuique possunt: quae quidem est *continens*, cum est in partes diuisa nullas, diuidi tamen potest: *discreta* autem, cum in partes natura sua

diuisa est, quae et *numerus* dicitur. Ex his quantitatis generibus tres matheseos partes ducuntur: ex hoc quidem *Arithmetica*, ex illo autem *Geometria* cum *Trigonometria*.

17. In his autem matheseos partibus ita consideratur quantitas, vt nulla ipsarum rerum, quibus inest, ratio habeatur. Quae res fecit, vt ei *Matheseos purae* nomen haeserit. Sed, inuenta et ex-culta hac, coeptum est etiam de dimetiendis ipsis corporibus et rebus cogitari, quibus attributa est quantitas, et pura illa, quam dicunt, mathesis ad varias partes physices, et opificum adeo artes, illustrandas perficiendasque adhiberi: quam *impuram* ab ea re appellare *Mathefin* consueuere.

18. Quae autem sunt purae matheseos luce collustrata, fere sunt: motus, lux, sonus, astra, terra, aqua, aer, tempus.

19. Et de motu quidem primum vniuerso mathematici tractant, vnde *Phoronomia*: de motu deinde corporum solidorum, vnde *Mechanica*: denique de liquorum motu, vnde *Hydrostatica* et *Hydraulica*.

20. Lucis *radii*, cum per liberum vacuumque ab omni re et impedimento spatium feruntur, *recti* sunt, de quibus *Optica* exponit: cum autem ad corpora offendunt, quae penetrari ab ipsis, propter soliditatem densitatemque, nequeunt, *refleſtuntur*, de quibus *Catoptricae* proprium est explicare: denique per liquores, aut aëra, aut pellucida corpora acti, de via paullulum declinant, et quasi *refringuntur*, in quo genere

Dioptrica

Dioptrica versatur. His, in usum pictoriae artis, *Perspectiva*, quam dicunt, adiungitur.

21. De sono porro *Acustice* et *Musica*: sed utraque adhuc non satis a mathematicis exulta: de tempore *Chronologia* et *Gnomonica*: de astris *Astronomia*: de terra *Geographia*: de aqua *Hydrographia*: de aëre denique *Aërometria* agit.

22. Ex artibus vero opificum nulla, praeter *Architecturam*, cum *ciuilem*, tum *militarem*, magnopere experta est mathematicorum operam et auxilium.

23. Inuenta autem est, et proxime elapso seculo, nostraque in primis aetate, aucta mirifice et exulta *Algebra* s. *Analysis mathematica*, quae est ars inueniendae veritatis, in rebus ad cognitionem quantitatis pertinentibus, per resolutiones *Problematum*, certis signis et aequationibus, quas vocant, perpetratas.

24. Et haec quidem de matheos partibus dicta sunt. Quoniam autem propria quadam ratione in disciplina sua mathematici semper sunt vsi: de ea hic breuiter dicere non alienum videtur. Est igitur *Methodus mathematica* modus, quem mathematici, in explicandis demonstrandisque rebus mathematicis, adhibere solent, certe debent: Ciceroni *Mathematica ratio* dicta. Ponunt autem primo *Definitiones*, *Axiomata*, *Postulata*, et ex his *Theorematum* et *Problematum* rationem reddunt, quam illi *Demonstrationem* vocant, *Consectariis* et *Scholiis*, vbi opus est, subiectis. In his ipsis au-

tem hunc ordinem seruant, vt quaeque ex iis, quae antecedunt, lucem vimque accipiant.

25. *Definitio* est perspicua et distincta rei explicatio, h. e. eiusmodi, cuius ope res semper et vbique agnosci, et ab omnibus aliis discerni possit. Quae quidem cum notas, quibus agnoscitur res, exhibet, *nominis*: sin, qua ratione oriatur res, aut efficiatur, docet, *rei* definitio est. Vt, si quis circulum dicat esse figuram, vna curua, in se ita redeunte, circumscriptam, vt omnia eius puncta paribus a centro radiis attingantur; quoniam notam tantum, qua agnoscitur circulus, affert, *nominis* definitionem attulisse dicetur. Cylindrum vero qui dicet effici, cum circulus ad rectam, motu aequabili et parallelo, descendat, is rei definitionem dedisse dicetur.

26. *Axioma* est enunciatio, necessario et per se, h. e. ita vera, vt argumentis non egeat, sed statim, vel inuitis, assensum extorqueat, cum primum sensum eius perceperint. Huiusmodi est illud, quod dicunt, partem toto minorem esse, totum parte qualibet maius. Axiomatum vero vim auctoritatemque etiam definitiones habent, et postulata.

27. *Postulatum* est enunciatio, qua rem fieri posse affirmamus, eiusmodi, quam fieri posse, statim apparet, v. c. lineam ducere.

28. *Theorema* (latine *perceptum*) est enunciatio, cuius veritas sine demonstratione intelligi non potest. *Problema* autem faciendum proponit, quod

quod an possit fieri, et qua ratione possit, per se non intelligitur. Atque propterea *Solutio* ei subiicitur, qua ostenditur et explicatur ratio, qua possit id, quod propositum est, effici: cui tandem adiiicitur *Demonstratio*, quae rem fieri eo, quo dictum est, modo posse, docet.

29. Quae ex definitionibus, vel aliis enunciationibus, intelliguntur, sine demonstratione noua, *Conseſtaria* sunt. Sic, vt hoc vtar, ex eo, quod anguli cuiusuis trianguli 180 graduum summam efficiunt, hoc colligitur, trianguli aequilateri, aut aequianguli, angulum quemlibet 60 gradus explere.

30. Ceterum, quae adsparguntur interdum, *Scholia*, sunt breues obseruationes, quae ad illustrationem dictorum, aut vtilitatem eorum ostendendam, aut ad ipsorum theorematum historiam, pertinent.

31. *Demonstratio* autem *mathematica* est series syllogismorum necessariorum, hac lege se excipientium, vt primi conclusio primum aut secundum in secundo syllogismo locum occupet, secundi porro in tertio, tertii in quarto etc. siue, vt, quae primum vel secundum in vltimo locum tenet enunciatio, ea conclusio sit antecedentis, vtque eo vsque continuetur series ista, dum ad syllogismos peruenias, quorum nec prima, nec secunda enunciatio demonstrationem desideret, quales esse definitiones, axiomata et postulata diximus §. 26. 27.

32. Ex quo intelligitur, duplex demonstratio-

nis genus esse: quorum alterum, quia quasi a compositis ad simplicia, h. e. enunciationis demonstratione stabiliendae, eiusque approbationum eo usque rationes reddere pergit, donec approbatio requiri nulla amplius possit, Graeco vocabulo *Analyticum* dicitur: alterum vero, quod a simplicibus ad composita descendit, h. e. ab enunciationibus, nulla demonstratione egentibus, progreditur ad eas, quae demonstrationem desiderant, et ex antecedentibus intelliguntur, *Syntheticum* appellatur.

33. Vtrumque hoc demonstrationis genus etiam *Directum* dicitur, quo quippe ex ipsis rerum definitionibus, et aliis, quae axiomatum numero ac loco sunt, enunciationibus, quid verum falsumue sit, ostenditur. Est vero etiam, quam *Indirectam* dicunt, demonstratio, cuius hi vim et naturam minime intelligunt, qui in hoc positam esse putant, ut ex falso veritas eliciatur, eamque solis mathematicis relinquendam esse. Neque enim ex eo, quod falsum est, vlla ratione effici, quod verum sit, potest. Sed haec est huius demonstrationis ratio, ut contrarium eius, cuius demonstratio suscipitur, verum fingatur esse, et ex eo doceatur consequi, quod vero repugnet. Neque difficile est, intelligere, hoc demonstrationis genus omnem vim suam, ac robur omne, ex primo illo omnis veritatis fundamento repetere, quod negat, idem verum et falsum esse posse §. 3.

34. Atque ut eo facilius perspicuas horum demonstrandi generum notiones informare animis tirones possent, cuiuslibet exemplum subiicere placuit.

Anguli deinceps iuncti sunt aequales
duobus rectis.

Demonstratio Analytica.

Fig. 20.

1. Quorum angulorum mensura dimidius est circulus, aequales sunt duobus rectis.
2. Sed angulorum A et B deinceps iunctorum mensura est dimidius circulus.
3. Ergo anguli A et B deinceps iuncti duobus rectis aequales sunt.

Enunciatio prima est axioma §. 26. qui enim magnitudinem dimidii circuli et anguli recti novit, non dubitare potest, quin vera sit: altera probatione indiget.

1. Si ex puncto C in recta DE dimidius circulus describi potest, angulos A et B dimidius circulus metitur.
2. Sed ex puncto C describi potest.
3. Metitur itaque angulos A et B.

Enunciationi primae statim assentitur, qui, qualis sit angulorum mensura, intelligit. Secunda est confectarium postulati: Ex quovis puncto in linea recta describi dimidius circulus potest. Possit itaque sic probari, si quis postularet:

Ex quovis puncto rectae describi dimidius circulus potest.

Ergo etiam ex C in recta DE.

Demonstratio Synthetica.

Def.

1. Anguli deinceps iuncti sunt, quorum vertices in linea recta puncto communi iunguntur.

2. An-

2. Angulus rectus est, quem quarta circuli pars metitur et 90 gradus aequat.

Postulatum.

In quavis recta ex dato puncto describi dimidius circulus potest.

Demonstr.

Ex puncto C describi dimidius circulus potest (per postul.), qui, quoniam 180 gradus continet, totidem autem graduum sunt duo recti (per def. 2), anguli deinceps iuncti 180 graduum sint, hoc est, duobus rectis aequales, necesse est.

Demonstratio Indirecta.

Fingamus, angulos deinceps iunctos A et B non esse duobus rectis aequales: sequetur, eorum mensuram esse dimidio circulo vel maiorem, vel minorem. Itaque ex quovis puncto rectae describi dimidius circulus non potest. Sed hoc absurdum est, et repugnat vero. Est ergo et id, ex quo colligitur, falsum. Ex quo efficitur, angulos deinceps iunctos esse duobus rectis aequales.

ARITHMETICA

ARITHMETICAE

C A P. I.

*De numeris enunciandis, augendis
et minuendis.*

I.

Arithmetica est scientia numerorum, eorumque, quae in numeros cadere possunt.

2. *Vnitatem* dicunt nomen mensurae communis, quae assumitur ad distincte exprimendas quantitates, easdemque inter se comparandas.

3. *Numerare* est pronuciare atque efferre verbis numerum. *Numerus* autem est congregatio singulorum, siue vnitatum. Ex quo intelligitur, 1. vnitatem non esse numerum: 2. numerum augeri minuique posse: 3. augeri autem adiectis vnitatibus, vel aliis numeris, minui dentis: cumque 4. addatur subtrahaturve vel idem aliquoties, vel diuersus, duas esse augendi numeri rationes, *Additionem* et *Multiplicationem*, duas item minuendi, *Subtractionem* et *Diuisionem*.

4. *Aaditio* ergo numeros auget adiciendis numeris, ab eo, qui augetur, diuersis. Ea ratione quae efficitur numerus, proprie *Summa* appellatur. Signum autem colligendorum in vnam summam nume-

numerorum est crux ($+$). Iam, quia vnitatum congregatio numerus est, facile intelligitur, diuersorum numerorum fieri summam, cum, quas alter numerorum vnitates complectitur, eae alterius numeri vnitatibus adiciuntur, vt vno omnes numero comprehendantur. Idem de reliquis augendi minuendique rationibus valet.

5. *Multiplicatio*ne augetur numerus, cum idem aliquoties sumtus in vnam summam colligitur. Numerus, qui multiplicatur, et alter, qui indicat, quoties fit idem numerus sumendus, *factores* vulgo dicuntur, et, qui efficitur, *factum* s. *productum*, latinis *summa*, vel *multiplex*. Signum multiplicationis est decussis ($\times$), $a \times b$. Solet tamen, compendii causa, etiam sola numerorum coniunctione indicari, vt pro $a \times b$ scribatur ab : si quidem literis exprimantur. Secus est in ipsis numeris.

6. *Subtractio* est ea diminuendi ratio, qua numerus diuersus ab dato aufertur. Qui, diminutione facta, relinquitur, *residuus*, *differentia*, *excessus*, et *reliqui summa* dicitur. Signum est lineola transuersa ($-$).

7. *Diuisio* numeri est diminutio eius, quae fit auferendo eundem aliquoties numerum, toties scilicet, quoties fieri potest. Qui indicat numerus, quoties possit idem numerus demi, *Quotus* dicitur; qui demitur, *Diuisor*; qui minuitur *Diuidendus*. Signum esse solet colon (:), vel lineola transuersa, vtrique numero interiecta, $\frac{a}{b}$. Recte etiam *numerorum dimensio* dici potest. Diuisor enim est quasi mensura, qua numerum metimur, vt, quoties maiori numero contineatur, appareat.

8. *Num-*

8. *Numeri similes* s. eiusdem generis (homogenei) sunt, qui ex vnitatibus iisdem compositi sunt; qui ex diuersis, *diffimiles* (heterogenei) dicuntur.

9. *Aequalia* sunt, quae sibi substitui possunt, atque eandem magnitudinem habent; quae secus comparata sunt, *inaequalia* sunt. Signum aequalitatis est $=$. Quantitatem altera esse maiorem, hoc signo $>$: minorem hoc $<$ indicant. Numeri itaque aequales sunt, qui totidem vnitates continent.

10. Quae sunt aequalia eidem, sunt aequalia ipsa.

11. Quae sunt aequalia aequalibus, ea et ipsa sunt aequalia.

12. Totum est aequale partium suarum summae.

13. Idem autem totum qualibet parte sua maius est.

14. Pars vero quaelibet toto minor.

15. Si aequalia adiiciuntur aequalibus, summae efficiuntur aequales.

16. Si autem inaequalia aequalibus adduntur, summae inaequales nascuntur.

17. Si maiori et minori aequalia adiiciuntur, summa prior etiam erit altera maior.

18. Aequalia si aequalibus subtraxeris, residua erunt aequalia.

19. Si autem maiori et minori aequalia demseris, residuum prius altero maius erit.

20. Si denique aequalia aequalibus aut multiplicentur, aut diuiduntur, summae, vel quoti, aequales sunt.

21. Quod

21. Quod minus vel maius est vno aequalium, etiam altero maius minusue sit necesse est.

22. Dissimiles quantitates neque in vnam colligi summam, neque altera alteri auferri, nec omnino comparari inter se possunt.

23. Quae numeris exprimendis adhibentur signa, quin sint arbitraria, quaeque his subiecta est vis et potestas, quin, non a natura, sed humano consilio iis attributa sit, hominem esse, qui dubitet, arbitror neminem. Ipsa numerandi, quae recepta apud nos est, ratio, non est profecto ita necessaria, vt non possimus, aut intra denarium subsistere, aut vltra eum progredi. Sed, quoniam ea iam dudum vbique inualuit, et non dubium est, quin sit et ad vsum facilior, et ad enunciandum compendiosior, quam quae sunt ab ingeniosis viris, Leibnitio, Veigelio, aliisque fortasse, excogitatae; merito suum ea locum, suam auctoritatem obtinet.

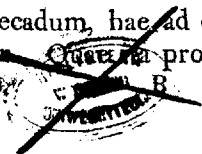
24. Quae vt recte intelligatur, tenendum est, 1. ab vnitates eam vltra denarium non progredi: 2. denario vnitates adiici, donec altera decas efficiatur, et sic pergi: 3. duas decadas viginti, tres triginta, quatuor quadraginta etc. decem centuriam conficere: 4. centuriis adiici decadas, et decem centurias mille efficere, millies millia millionem, millies millia millionum billionem etc. 5. denique ita scribi numeros, vt vnitates vltimum, decades secundum ab vltimo, centuriae tertium, millenarii quartum occupent locum. 6. Vbi non est numerus, v. c. nulla centuria, aut decas, ne vacuus sit ille locus, et confusio det occasionem, cifra eum implet hoc modo: 24025: qui numerus viginti et quatuor

quatuor millia, nullam centuriam, duas decadas, h. e. viginti, et quinque vnitates, complectitur.

25. *Numerus autem quisque vt recte enunciari possit*, hac ratione efficitur: Describitur totus numerus in classes, quarum quaelibet tres eius partes complectatur, sed ita, vt a dextris descriptionis fiat initium. Numero cuiusuis, praeter vltimam, classis vltimo punctum, vel lineola transuersa imponitur. Vltimo classium omnium numero vnitatis, medio denarii, primo centenarii tribuitur nomen. Punctorum autem et lineolarum haec vis est, vt, quod est a fine primum, millenarios, secundum millones, quartum billiones, sextum trilliones etc. efficiat aut indicet. Atque ita facile numerus enunciari poterit

(per §. 24). Numerus v. c. 346,425,802,736,925,366,248 ita enunciat; trecenti et quadraginta sex trilliones, quadringenta viginti et quinque millia billionum, cum octingentis et duobus (billionibus); septingenta et triginta sex millia millionum, cum nongentis viginti et quinque (millionibus), trecenta et sexaginta sex millia, ducenti et duodequingenta.

26. *Numeri autem numeris adduntur*, s. diuersi in vnam summam colliguntur, cum, primo, scribuntur numeri sub similibus similes, (§. 22.) singuli deinde singulis, decades decadibus etc. adiiciuntur; decades autem, quae collectis singulis, et centuriae, quae coniunctis decadibus etc. efficiuntur, illae ad decadam, hae ad centuriarum classem reiciuntur. ~~Quae~~ prodit summa, composita

posita ex collectis est numeris, qui partium rationem habent, vt summa totius. Itaque cum totum sit partium summae aequale (§. 12), etiam summa ista numeris vniuersis par sit necesse est.

27. Sed est alia, praeter hanc, congregandorum numerorum via, cum delentur ex singulis classibus decades, et ad antecedentem reiiciuntur, scripto sub consummandis residuo quoque.

28. Verum, vt eo certius constet, non esse in colligendis singulis classibus aberratum, *explorare summam*, num sit numeris vniuersis par, expedit. Id hoc fieri modo potest: 1. Subtrahuntur summae omnes, praeter vnum, numeri, quorum summa facta est. Quo facto, si residuus est ei aequalis, qui summae demtus non est, veram esse summam constat. 2. Si quis vero subtrahendorum numerorum modum adhuc ignoret, is animaduertat, quoties omiserit in colligendis numeris nouenarium. Deinde his adiiciat, qui ex summa ipsa eiici nouenarii possunt, videatque, qui relinquatur minor nouenario numerus. Idem vero iis faciat numeris, quorum summam fecit, veramque se inuenisse summam existimet, cum nouenariorum numerum eundem, eundemque residuum esse vtriusque viderit. v. c.

$$\begin{array}{r}
 1. \quad 3 \ 6 \ 4 \ 2 \\
 \quad \quad 3 \ 9 \ 0 \\
 \quad \quad 2 \ 4 \ 5 \ 8 \\
 \quad \quad \quad 2 \ 4 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{Summa} \quad 6 \ 5 \ 1 \ 4 \\
 \quad \quad \quad 2 \ 4 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$6 \ 4 \ 9 \ 0$$

$$2 \ 4 \ 5 \ 8$$

$$4 \ 0 \ 3 \ 2$$

$$3 \ 9 \ 0$$

$$3 \ 6 \ 4 \ 2$$

$$\begin{array}{r}
 2. \quad 3 \ 6 \ 4 \ 2 \\
 \quad \quad 3 \ 9 \ 0 \\
 \quad \quad 2 \ 4 \ 5 \ 8 \\
 \quad \quad \quad 2 \ 4 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$6 \ 5 \ 1 \ 4$$

In ipsa numerorum collectione omisi sunt 4 novenarii, et ipsi summae vnus inest, et praeterea 7 vnitates. Numeris congregatis quoque 5 novenarii insunt et 7 vnitates. Igitur 6514 conficiunt veram numerorum colligendorum summam.

29 Altera augendi numeri ratio, quae *multiplicando* fit, ita procedit: Sub numeris multiplicandis scribuntur ita multiplicantes, vt similes similibus respondeant. Singuli deinde eodem, quo in colligendis numeris fit, ordine multiplicantur per singulos, et, qui efficiuntur multiplices, sub similibus collocantur numeris, hac lege, vt, quas complectitur multiplex decades, ad classem sequentem reiiciantur. Denique in vnam colliguntur multiplices omnes summam, qui est ipse ille, qui quaerebatur, multiplex numerus. Quia enim hac ratione toties sibi adiicitur, qui multiplicandus est, numerus, quoties vnitas multiplicanti inest; non dubium est, quin ea recta sit numerorum multiplicandorum ratio (§. 5). Illud autem fieri, ex eo intelligi potest, quod singulae multi-

multiplicandi partes eo modo toties sibi adiiciuntur, quoties vnitas in multiplicante continetur (§. 12.).

$$\begin{array}{r}
 \text{1. Ex.} \quad 3 \ 4 \ 2 \ 6 \\
 \quad \quad \quad 2 \ 3 \ 4 \\
 \hline
 \quad \quad \quad \quad 2 \ 4 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad 8 \\
 \quad \quad \quad 1 \ 6 \\
 \quad \quad 1 \ 2 \\
 \hline
 \quad 1 \ 3 \ 7 \ 0 \ 4 \ 1) \\
 \quad \quad \quad 1 \ 8 \\
 \quad \quad \quad \quad 6 \\
 \quad \quad 1 \ 2 \\
 \quad \quad \quad 9 \\
 \hline
 \quad 1 \ 0 \ 2 \ 7 \ 8 \ 2) \\
 \quad \quad \quad 1 \ 2 \\
 \quad \quad \quad \quad 4 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad 8 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad 6 \\
 \hline
 \quad 6 \ 8 \ 5 \ 2 \ 3) \\
 \hline
 \quad 8 \ 0 \ 1 \ 6 \ 8 \ 4
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \text{2. Ex.} \quad 3 \ 4 \ 2 \ 6 \\
 \quad \quad \quad 2 \ 3 \ 4 \\
 \hline
 \quad \quad \quad 1 \ 3 \ 7 \ 0 \ 4 \ 1) \\
 \quad \quad \quad 1 \ 0 \ 2 \ 7 \ 8 \ 2) \\
 \quad \quad \quad 6 \ 8 \ 5 \ 2 \ 3) \\
 \hline
 \quad 8 \ 0 \ 1 \ 6 \ 8 \ 4
 \end{array}$$

Multiplex primus continet multiplicandum quater, secundus tricies, tertius vero ducenties.

30. Vt vero facilius fit multiplicatio numerorum, adhibenda est, imo vero ediscendae, quae *Pythagorica* dicitur, *tabula*, qua sine quippe nemo hoc supputationis genere, cum facilitate quadam aut celeritate, vti potest. Itaque exhibere eam h. l. placuit.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	4	6	8	10	12	14	16	18
3	6	9	12	15	18	21	24	27
4	8	12	16	20	24	28	32	36
5	10	15	20	25	30	35	40	45
6	12	18	24	30	36	42	48	54
7	14	21	28	35	42	49	56	63
8	16	24	32	40	48	56	64	72
9	18	27	36	45	54	63	72	81

31. Sed quoniam operosior paullo est, in maioribus numeris, abaci huius vsus, aliae excogitatae sunt rationes multiplicandorum numerorum: quarum quam Iobo Ludolpho debemus, explicabimus. Nempe, e numero multiplicando, eiusque duplo et decuplo, subtrahendo, adiciendo, dimidiando, singulos inuenire multiplices docet, ex hac formula:

$$1. 1 + 1. 2 + 1. 2 + 2. 10 : 2. 10 : 2 + 1. 10 : 2 + 2. 10 - 2. 10 - 1. 10.$$

Sed exempla adiciamus:

$$1) 436. \quad 2) 872. \quad 2+1) 1308. \quad 2+2) 1744. \\ 10:2) 2180.$$

Iam, si triplum numeri 436 quaeritur, inuestigatur primo eius duplum 872, dein ipse adicitur duplo: si quadruplum, dupli duplum: si quintuplum, dupli duplo adicitur ipse numerus 436, siue

$$\begin{array}{r}
 \text{Ex.} \quad 3 \overset{\cdot}{6} 2 \overset{\cdot}{7} 0 4 5 8 9 \\
 \quad \quad 1 2 9 4 3 6 2 5 4 \\
 \hline
 \quad \quad 2 3 3 2 6 8 3 3 5
 \end{array}$$

33. Iam, quia residuus indicat, quantum imminutus excedat ablatum; sequitur, huius et residui summam ipsum imminutum aequare (§. 12). Intelligi itaque facile poterit, num sit hoc supputationis genus sine errore peractum, adiecta demto reliqui summa, et, quae facta est, summa cum imminuto numero comparata.

34. Alterum diminuendorum numerorum genus *Diuisione* continetur: quae quidem ita fit, ut minor, qui diuidit maiorem, numerus sub primo huius, cum est ex pluribus compositus simplicibus, collocetur, et, quoties in eo insit, ab eoque auferri possit, ope tabulae Pythagoricae inuestigetur, reperto numero iuxta lineolam, ad dextram diuidendi ductam, perscripto. Quo facto, diuisor in hunc ipsam numerum ducitur, et, qui efficitur multiplex, diuidendo subtrahitur, scripto, si quod est, residuo super diuidendo deleto. Peracta sic primi numeri simplicis diuisione, ad alterum, et reliquos deinceps diuidendos pergitur, iisdem seruatis legibus.

$$\begin{array}{r}
 \gamma \gamma \\
 \text{e. c. } 9 \ 4 \ 3 \ 6 \ | \ 2 \ 3 \ 5 \ 9 \\
 \quad \quad 4 \ 4 \ 4 \ 4 \ |
 \end{array}$$

Qui hac via inuenitur numerus, non dubitari potest, quin verus quotus sit, h. e. qui, quoties auferri de diuidendo diuisor possit, recte indicet, cum singulae eius

eius partes, quoties singulis diuidendi partibus contineantur, indicent (§. 12).

35. Quod si autem accidit, vt compositus numerus diuisoris loco sit, ratione, a priori illa paululum diuersa, rem aggredimur. Quae quidem diuersitas in eo consistit, vt singulae quoti partes, quoniam tabulae Pythagoricae auxilio inueniri non possunt, alio quodam, paullo operosiori, modo quaerantur. Nam cum totus diuisor, quoties prioribus, quae ipsi respondent, diuidendi partibus contineatur, quaeri debebat, id quod saepe non parum, apud non satis peritos, aut non satis exercitatos, difficultatis erat habiturum, prima tantum diuisoris pars quoties primae insit diuidendi parti, eo, quo (§. 34) dictum est, modo quaeritur: deinde per inventum ita quotum totus diuisor multiplicatur, et, qui efficitur multiplex, de diuidendi parte, quae diuisori respondet, detrahitur; nisi multiplicem maiorem esse appareat, quam qui auferri ab ea possit. Hoc enim vbi accidit, tam diu minuendus est quotus, donec eiusmodi subtractio locum habeat. Inuenta sic prima quoti parte, ita mouendus est ex primo in secundum diuisor locum, vt, quem secunda diuisoris antea occupauerat pars, hunc prima teneat. Atque his legibus totum negotium conficiendum est. e. c.

		ⅴ		I					
		ⅴ	ⅴ	ⅴ	ⅴ				
4	7	∅	∅	ⅴ	4				
4	7	∅	ⅴ	7	∅	4	1	3	6
7	∅	∅	∅	∅	∅	∅	3	3	3
7	ⅴ	ⅴ	ⅴ	ⅴ	ⅴ				
	7	7	7	7	7				
	7	7	7	7	7				

36. Quandoquidem autem, vti dictum est, toties diuidendus diuisorem complectitur numerus, quoties indicat quotus (§.7); haud difficulter perspicitur potest, diuidendum pro multiplici, qui ex multiplicato per diuisorem quoto extiterit, recte haberi posse (§. 5.29). Ex quo cogitur, non esse in diuidendo, et quaerendo quoto, aberratum, si multiplicato per diuisorem quoto, multiplex efficitur, diuidendo aequalis. Quo loco illud tantum obseruandum est, quod relinquitur, numeris ita ferentibus, residuum diuisore minus, non esse illud tum per diuisorem multiplicandum, sed tantum multiplici, ex multiplicatione partientis per quotum facta, adiiciendum.

$$\begin{array}{r}
 \text{e. e.} \quad \quad \quad 1 \ 3 \ 6 \ 3 \ 3 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 3 \ 2 \ 0 \\
 \hline
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 2 \ 7 \ 2 \ 6 \ 6 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 4 \ 0 \ 8 \ 9 \ 9 \\
 \hline
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 4 \ 3 \ 6 \ 2 \ 5 \ 6 \ 0 \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 1 \ 4 \ 4 \\
 \hline
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad 4 \ 3 \ 6 \ 2 \ 7 \ 0 \ 4
 \end{array}$$

37. Quoniam autem tradita est in superioribus (§.31) multiplicandorum numerorum a Ludolpho, Erfordienfi Mathematico, excogitata ratio, quae sine abaco Pythagorico perficitur: nunc, quomodo diuisio sine eodem institui possit, docebimus, quia in numeris maioribus magnam ea ratio opportunitatem habet. Ad diuidendi numeri latus dextrum

trum ducitur ad perpendicularum recta, et sub eo, quem quotus occupaturus est, loco, alia transuersa. Sub hac diuisor cum suis multiplis, duplo, triplo, quadruplo etc. vel duplo tantum et quintuplo (§. 31) collocatur. Hoc facto tot singulae diuidendi partes, quot diuisor habet, cum multiplis illis comparantur, vt, quod iis aut aequale sit, aut proxime ad earum magnitudinem accedat, perspicitur, et ita prima quoti pars inueniatur. Hoc ipsum deinde multipulum vbi a diuidendo ablatum est, quod relinquitur residuum, adiicitur, quae proxima est, diuidendi pars, et eadem cum diuisoris multiplis comparatio instituitur etc. Qua lege, si longius progrediare, facile quotum, nihil aliud nisi subtrahens, inuenias.

$ \begin{array}{r} 4362704 \\ \underline{320} \\ 1162 \\ \underline{960} \\ 2027 \\ \underline{1920} \\ \hline 1070 \\ \underline{960} \\ 1104 \\ \underline{960} \\ \hline 144 \end{array} $	$ \begin{array}{r} 13633 \quad \frac{144}{320} \\ \hline \text{Diuisor. } 320 \mid 1 \\ \quad \quad 640 \mid 2 \\ \quad \quad 1600 \mid 5 \end{array} $
---	---

CAP. II.

De Ratione et Proportione.

38.

Ratio, apud Mathematicos, est comparatio eiusdem generis rerum, qua vnus magnitudo colligitur ex magnitudine alterius.

39. Earum, quae comparantur inter se, quantitatum *antecedens* altera, ea scilicet, dicitur, quae cum altera comparatur; *consequens* autem, quaecum illa comparatur.

40. Duplex autem est hoc comparationis genus: alterum, quo, quantum vna res magnitudine excedat alteram, inuestigatur; alterum vero, quod, quoties vna contineat alteram, expedit: quorum illa quidem *arithmetica*, haec autem *geometrica ratio* appellatur. Arithmeticae itaque rationes, subtrahendo magnitudinem minorem maiori, geometricae autem, vnam diuidendo et quasi metiendo per alteram, inueniuntur (§. 6. 7).

41. Qui in vtroque comparationis et rationis genere, subtrahendo diuidendoque, efficiuntur numeri, quoniam, quam habeant inter se rationem comparationemque quantitates, ostendunt, *Indices* (siue *Nomina*) *rationum* sunt: quos quae eosdem habent, vtroque antecedente consequen-

quentibus vel maiore, vel minore, eae *similes*, vel *eadem* dicuntur.

42. *Partes similes* sunt, quae eandem ad tota sua rationem habent.

43. Iam, quae sunt in eadem ratione magnitudines, iis *Analogia*, siue *proportio*, tribuitur, quae, aequae ac ipsa ratio, vel *arithmetica* vel *geometrica* est. Sic v. c. numeri $3.5 = 7.9$ in arithmetica proportione sunt, quia, quantum secundus excedit primum, tantum quartus tertium superat. Porro $4:12 = 6:18$. geometricam proportionem habent, quia toties primus numerus secundo, quoties tertius quarto inest.

44. Quod si consequens rationis primae etiam antecedens secundae est, *continens* proportio dicitur: sin diuersae ista loca quantitates occupant, *discreta*. Ea autem, quae duas vna vices gerit, *media proportionis* appellari potest. Vt, si sint $3:9 = 4:12$, discreta est: sin $4:12:36$, continens est, 12 autem medius proportionis numerus.

45. *Progressionem* Mathematici appellant feriem numerorum, qui sunt in eadem, sed continente, inter se proportione omnes: atque haec etiam, pro diuerso proportionum genere, vel *arithmetica* vel *geometrica* est.

46. Quae rationes sunt aequales eidem, aequales ipsae sunt.

47. Earundem quantitatum ad easdem quantitates eadem ratio est.

48. Eius-

48. Eiusdem quantitatis ad duo aequalia eadem ratio est.

49. Ad quas quantitates eadem quantitas eandem rationem habet, aequales sint necesse est.

50. Si numerus per alterum diuiditur, et quotus per diuiforem multiplicatur, numerus non mutatur.

51. Si est ut primum ad secundum, ita tertium ad quartum, $A:B=C:D$: est etiam, inuersis rationibus, ut secundum ad primum, ita quartum ad tertium, $B:A=D:C$. Siue enim A minus B, et C minus D fingas, siue vtrumque maius vtroque; semper vtraque minor quantitas totidem maiori, ad quam refertur, contineatur necesse est (§. 43). Vnde cogitur, minores esse maiorum similes partes (§. 42), et non solum ipsas totidem inesse maioribus, sed etiam maiores tantundem maiores esse minoribus; atque adeo, si constet, esse $A:B=C:D$, non posse non esse etiam $B:A=D:C$ (§. 50).

52. Si duas quantitates quascunque per eandem multiplicari sumferis, quae multiplicatione efficiuntur, eandem inter se, quam, quae multiplicatae sunt, rationem habeant necesse est: si eas autem eadem diuidi feceris, quotarum ea erit, quae diuisarum ratio. 1. Fac enim, ex A diuiso per B, existere quotam D; efficietur, vt sit $A=B \times D$ (§. 50). Iam si A ducatur in C, erit $A \times C = B \times D \times C$ (§. 20). Ergo in $A \times C$ toties erit $C \times B$, quoties vnitas in D, h. e. $A \times C$ si diuidatur per $B \times C$, quotus erit idem D, qui erat ex A diuiso per

per B. Et quia A maius est quam B, est etiam $A \times C$ maius quam $B \times C$ (§. 46). Vnde fit, vt fit $A \times C : B \times C = A : B$. 2. Quoniam A et B, per eandem quantitatem E diuisae, aequales sunt quotis C et D per diuisentem E multiplicatis (§. 50); perspicitur, esse $A : B = C \times E : D \times E$ (per n. 1). Sed $C \times E : D \times E = C : D$. Est ergo etiam A :

$$B = C : D \text{ (§. 46), h. e. } \frac{A}{E} : \frac{B}{E} = A : B.$$

53. Si, quam rationem comparationemque primum ad secundum, eam tertium ad quartum habet, $A : B = C : D$; permutatis quoque rationum membris, erit eiusdem primi ad tertium, quae secundi ad quartum ratio, $A : C = B : D$. Fac enim, A et C esse partes totorum B et D: efficietur, vt, quoniam $A : B = C : D$, tota B et D, per eandem quantitatem diuisa, dent partes quotas similes A et B (§. 41). Eae autem sunt, vt diuisae (§. 52). Est ergo $A : C = B : D$.

54. Si membra earundem rationum antecedentia, vel consequentia, eadem quantitate, h. e. in totidem partes, diuiseris; rationem illa ad haec, haec ad

illa, non habent diuersam. v. c. si $A : B = C : D$; est $\frac{A}{E} : B =$

$\frac{C}{E} : D$, et $A : \frac{B}{E} = C : \frac{D}{E}$. Nam quia $\frac{B}{E}$ et $\frac{D}{E}$ par-

tes similes sunt membrorum consequentium B
et

et D, $\frac{A}{E}$ autem et $\frac{C}{E}$ antecedentium A et C (§. 36.

41. 42. 53. n. 2): est $\frac{A}{E} : \frac{C}{E} = A : C$, et $\frac{B}{E} : \frac{D}{E} =$

B : D (§. 42. 52). Sed si est $A : B = C : D$; est et-

iam $A : C = B : D$ (§. 53), adeoque $\frac{A}{E} : \frac{C}{E} = B : D$,

et $A : C = \frac{B}{E} : \frac{D}{E}$ (§. 46). His permutatis ra-

tionibus, est $\frac{A}{E} : B = \frac{C}{E} : D$, et $A : \frac{B}{E} = C : \frac{D}{E}$

(§. 52).

55. Si membra earundem rationum antecedentia vel consequentia eodem numero multiplicaueris; rationem illa ad haec, haec ad illa plane eandem habent. v. c. si est $A : B = C : D$; est etiam $A \times E : B = C \times E : D$, et $A : B \times E = C : D \times E$. Id hac ratione ostenditur: Si est $A : B = C : D$; permutando est $A : C = B : D$ (§. 53). Iam $A \times E : C \times E = A : C$, et $B \times E : D \times E = B : D$ (§. 52). Quia porro etiam $B : D = A : C$; est quoque $A \times E : C \times E = B : D$ (§. 46), et $B \times E : D \times E = A : C$ (ibid.). Permutatis itaque membris, est $A \times E : B = C \times E : D$, et $B \times E : A = D \times E : C$ (§. 53), et, inuersis huius proportionis membris, $A : B \times E = C : D \times E$ (§. 51).

56. Ex

56. Ex his vero colligitur, multiplicatis eodem numero, vel diuisis, cum antecedentibus tum consequentibus vtriusque rationis membris, proportionem seruari, si sit $A:B = C:D$, sit etiam $A \times E : B \times F = C \times E : D \times F$,

$$\text{et } \frac{A}{E} : \frac{B}{F} = \frac{C}{E} : \frac{D}{F}$$

57. Summa membrorum antecedentium quocunque eodem modo refertur ad summam consequentium, quo antecedens quodlibet ad suum consequens. v. c. si $A:B = C:D = E:F = G:H$ etc. est $A + C + E + G : B + D + F + H = A : B = C : D$ etc. Fac enim, esse A ad B in ratione dupla, vel tripla, vt sit $A = 2 B$ vel $3 B$: sequitur, etiam summarum rationem duplam vel triplam esse, $A + C + E = 2 B + 2 D + 2 F$: eundem igitur summas inter se comparatas, quem collectas in summam quantitates, indicem rationis habere, atque esse rationes easdem (§. 41).

58. Si duae quantitates minuendae eam, quam deducendae, inter se rationem habent; neque residuae aliam habere possunt. v. c. si A et B sint minuendae quantitates, et D, C auferendae, et $A : B = D : C$; est etiam $A - D : B - C = A : B = D : C$. Finge enim secus esse, nec $A - D : B - C = A : B$, sed aliam quamcunque Z esse ad $B - C$ vt $A : B$; efficietur, vt sit $Z + D : B = D : C = A : B$. Vnde fit, vt etiam $Z + D$ ipsum A aequet. Quo constituto, erit etiam $Z = A - D$: quod cum repugnet sumpto, vt Z sit vel maius vel

vel minus quam $A \text{---} D$, falsum est, non esse $A \text{---} D : B \text{---} C = A : B$. Itaque residuae quantitates eandem, quam et minuendae et minuentes, rationem habeant necesse est.

59. Eadem propositio etiam sic enunciatur: *In rationibus iisdem differentia antecedentium est ad differentiam consequentium, ut cuiuslibet rationis antecedens ad suum consequens.*

60. *In rationibus duabus iisdem, componendo, est summa antecedentis et consequentis, in prima ratione, ut antecedens eiusdem, vel consequens membrum, ut summa antecedentis et consequentis in secunda ratione, ad antecedens eius vel consequens membrum.* Si $A : B = C : D$; est $A + B : A = C + D : C$, et $A + B : B = C + D : D$. Si enim prior proportio permutetur, ut sit $A : C = B : D$ (§. 53); sequetur, esse $A + B : C + D = A : C = B : D$ (§. 57): his ergo quoque permutatis, est $A + B : A = C + D : C$, et $A + B : B = C + D : D$ (§. 53).

61. *Diuidendo autem, in rationibus duabus iisdem, est, ut differentia membrorum primae rationis ad eius antecedens, vel consequens, ita differentia membrorum secundae rationis ad eius antecedens, vel consequens.* Si $A : B = C : D$; est etiam $A - B : A = C - D : C$, et $A - B : B = C - D : D$. Nam si est, id quod sumitur, $A : B = C : D$; est quoque $A : C = B : D$ (§. 53). Porro est $A - B : C - D = A : C = B : D$ (§. 59). Itaque est etiam (§. 53.) $A - B : A = C - D : C$, et $A - B : B = C - D : D$.

62. *Si (ordinate) est, $A : B = C : D$, et $B : F = D : G$; est quoque (ex aequo) $A : F = C : G$.* Nam si rationes permutes (§. 53); est $A : C = B : D = F : G$; si

has quoque permutes $A : F = C : G$. Ex quo efficitur, si est $A : B = C : D$ et $F : B = G : D$, quia $B : F = D : G$ (§. 51), esse tum quoque $A : F = C : G$.

63. *Si autem (perturbate) est $A : B = C : D$, et $B : E = F : C$; tum est (ex aequo) $A : E = F : D$.* Finge enim, esse $B : E = D : G$; efficietur, ut sit $A : E = C : G$ (§. 62). Quia autem sumitur, esse $B : E = F : C$, etiam $F : C = D : G$ sit necesse est (§. 46): quas rationes si permutes, est $F : D = C : G$ (§. 53), sed $C : G = A : E$ esse constat ex iam dictis: est ergo etiam $A : E = F : D$.

64. *Singulis proportionis membris per singula alius proportionis cuiuscunque membra multiplicatis, quae efficiuntur quantitates, eodem modo inter se comparantur.* v. c. Si $A : B = C : D$, et $E : F = G : H$; est quoque $A \times E : B \times F = C \times G : D \times H$. Sumitur esse $A : B = C : D$, et $E : F = G : H$. Iam si ita haec multiplices:

$$A : B = C : D. E : F = G : H$$

$$E : F = E : F. C : D = C : D$$

facta erunt

$$A \times E : B \times F = C \times E : D \times F. E \times C : F \times D = G \times C : H \times D$$

(§. 56). Quamobrem etiam est

$$A \times E : B \times F = C \times G : D \times H \text{ (§. 47).}$$

CAP. III.

De Numerorum Fragmentis.

65.

Numerus integer est, qui eam habet cum vnitatem comparationem, quam totum cum parte: *fractus*

fractus autem, siue *fragmentum numeri*, quam pars cum toto suo.

66. *Fractura* duobus numeris exprimitur, quorum qui supra lineolam transuersam scribitur, et ad alterum refertur, *numerans*; qui vero ei subiicitur, et quocum ille confertur, *Index*, seu *nomen fracturae* est. v. c. $\frac{2}{3}$.

67. Quoniam numerans nihil est, nisi fragmentum totius (§. 65. 66); semper indice fracturae minor sit necesse est. Quare, si qua habet superiorem numerum inferiori maiorem fractura, *spuria* est, ad numeros integros diuidendo reducenda, et commodi cuiusdam causa ficta. v. c. $\frac{63}{32}$.

68. His traditis verborum explicationibus, ipsa res exponenda est. Iam primum omnium, quia comparare duos inter se numeros, nihil est, nisi quam inter se rationem habeant, indagare (§. 38): ex ipsis fracturae et fracti numeri definitionibus intelligi potest, numerantis esse quandam ad indicem fracturae rationem, eamque geometricam. Deinde, quia rationum geometricarum magnitudo et natura diuisione eius, quocum confertur alter, per eum, qui confertur, perspicitur (§. 40); non dubium est, quin diuisoris vim index, diuidendi locum numerans obtineat.

69. Ipsae fracturae duobus modis possunt mutari. Primum mutandarum fracturarum genus est, *reducere eas ad numeros minores, sed eandem vim in comparatione habentes*; quod efficitur, diuiso, per eundem numerum, et numerante, et indice. Hic autem numerus debet esse eiusmodi, vt

vtrumque plane metiatur, et sit vtriusque pars aliquota, h. e. quae, aliquoties sumpta, fiat aequalis toti. Ita enim non mutatur, quae est inter numerantem et indicem, ratio (§. 53). v. c. fractura $\frac{8}{12}$ si diuiditur (4) quaternis, qui numerus est pars vtriusque numeri aliquota; efficitur minor $\frac{2}{3}$, maiori autem aequalem vim habens, namque sunt $8 : 12 = 2 : 3$, et vtraque fractura duas tertias indicat.

70. Alterum genus est, *reuocare diuersorum indicum fracturas ad alias, eiusdem potestatis, sed eundem indicem vel idem nomen habentes*; quod fit multiplicato numerante quoque et indice, si duae fracturae sunt, per indicem alterius, sin plures, per factum, ex multiplicatis per se inuicem reliquis indicibus natum (§. 53), v. c. $\frac{2}{3} \cdot \frac{3}{4} = \frac{8}{12} \cdot \frac{9}{12}$. nam $2 : 3 = 8 : 12$, et $3 : 4 = 9 : 12$. item $\frac{2}{3} \cdot \frac{3}{4} \cdot \frac{4}{5} \cdot \frac{5}{6} = \frac{240}{360} \cdot \frac{270}{360} \cdot \frac{288}{360} \cdot \frac{120}{360}$. nam $2 : 3 = 240 : 360$. $3 : 4 = 270 : 360$. $4 : 5 = 288 : 360$. $2 : 6 = 120 : 360$. Vides, mutatis ita fracturis, rationem tamen eandem seruari.

71. Quae deinde in numeris integris locum habent, augendi minuendique rationes quatuor, in fragmenta quoque numerorum cadunt, sed alia paulisper ratione fiunt. Quod si *sunt fragmenta quaedam in summam colligenda*, reuocantur, relictis omnibus, qui diuersi sunt, ad communem fracturae indicem, et fit deinde numerantium summa (§. 22. 26. 70). Sin est *vna subtrahenda alteri*, facta eadem reductione indicum diuersorum ad vnum communem, numerans fragmenti auferendi demitur numeranti minuendi (§. 22. 33. 70).

72. *Multiplicatio autem fragmentorum plane in nulla*

nulla re ab ea recedit, quae in numeris integris adhibetur, atque, multiplicando indicem et numerantem vnum per alterum, perficitur (§. 29), v. c. $\frac{3}{4} \times \frac{2}{3} = \frac{6}{12}$. In quo mirum possit videri, quod, cum genus augendorum numerorum sit multiplicatio in numeris integris, quando in fragmentis adhibetur, ad ea minuenda comparata sit. Sed hoc illis tantum videbitur, qui, quae sit huius, de qua nunc agitur, multiplicationis natura, non satis intelligunt. Qui multiplicat $\frac{3}{4}$ per $\frac{2}{3}$, hoc agit, vt duas tertias partes trium quartarum inueniat, quae sunt $\frac{6}{12}$. Deinde rationum natura docet, quoniam est, vt vnum ad multiplicandam, ita multiplicandus ad multiplicem (§. 29), atque adeo $1 : \frac{2}{3} = \frac{3}{4} : \frac{6}{12}$. antecedens autem primae rationis maius est consequente; necesse esse, vt secundae etiam rationis antecedens membrum excedat consequens (§. 43), et quemadmodum vnitas non integra inest in $\frac{2}{3}$, sed duae tantum eius tertiae, ita etiam duae tertiae fragmenti $\frac{3}{4}$ insunt fragmento $\frac{6}{12}$.

73. *Diuisurus* denique *fragmentum* quodcumque *alio* fragmento, id, quod diuisoris locum obtinet, inuertat ita, vt, qui indicis loco erat numerus, in numerantis locum migret, numerans autem indicis sedem occupet, et diuidendum fragmentum inuerso illo multiplicet: quo facto, efficietur fragmentum, quoti vim quaesiti habens. v. c. vt $\frac{3}{4}$ diuidantur per $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4} \times \frac{6}{2}$ fiunt $\frac{18}{8}$. Ex quo intelligitur, diuisione fragmenta augeri, vt multiplicatione diminuuntur.

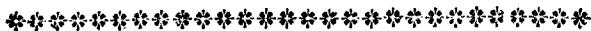
74. Sed requirat fortasse aliquis causam, propter quam diuisor sit conuertendus: quae quidem

haec est. Quotus declarare debet, quoties diuisor comprehendatur diuidendo (§ 34). Iam fragmentum diuidens toties inest diuidendo, quoties illius numerans numeranti huius, vbi est scilicet vtrumque, v. c. $\frac{3}{4}$ et $\frac{2}{8}$ ad commune nomen redactum sic: $\frac{18}{24}$, $\frac{8}{24}$. Itaque, quod quoti loco est, fragmentum $\frac{18}{8}$ ex duobus numeris compositum est, qui eam inter se, quam diuidendi et diuidentis numerantes, rationem habent. Quoti igitur numeri sunt numerantes duorum fragmentorum, nomen commune habentium, ad quae fragmenta data reuocari possunt, scilicet $\frac{18}{8} = \frac{18}{24} : \frac{8}{24}$. Sed fragmenta ad commune nomen reuocantur, cum numerans cuiuslibet per nomen alterius multiplicatur (§. 70): itaque conuertatur fragmentum diuidens necesse est. Vides simul, in diuisione compendium calculi adhiberi, sine quo sint primo fragmenta ad commune nomen reuocanda, dein numerantes in vnum fragmentum coniungendi.

75. Hoc quoque monendum est, quod diximus multiplicatione minui, diuisione auferi fragmenta, id non in vtraque eandem vim habere. Nam numeri fragmentorum in hac quidem auferuntur, et in illa minuuntur, ipsorum autem fragmentorum vis minuitur illa quidem in multiplicatione, non autem vere augetur in diuisione, quoniam in hac ratio tantum, quam inter se habent, spectatur, quae in diuisione non augetur, sed indicatur tantum et seruetur.

76. Interdum accidit, vt fragmentis numerorum v. c. in summam colligendis aut multiplicandis

dis etc. sit admixtus integer numerus; qui, quoniam fragmentis similis non est, non coire cum iis potest. Quae res facit, ut ipsi fragmenti induatur quasi habitus, et numerantis loco scribatur, ipsi autem nominis loco vnitas subiiciatur. v. c. $\frac{3}{2}, \frac{4}{1}$: quae fragmenta eandem, quam integri numeri 3, 4, potestatem habent, vel, si thalerus cum $\frac{29}{36}$ coire debeat, ille, cum integer sit, ita exprimitur: $\frac{36}{36}$.

CAP. IV.

De Gradibus Numerorum.

77.

Numerus quadratus est, qui efficitur multiplicato per se ipsum numero quocunque: qui quidem cum quadrato comparatus, *Latus* quadrati, vel *radix* dicitur. Qui porro, multiplicato per latus quadrato numero, existit, *cubus* est; idemque quadrati latus ad cubum relatum, *latus* vel *radix cubica* est. Signum radicis est huiusmodi $\sqrt{\quad}$.

78. Cubus, per radicem multiplicatus, *quadrato-quadratum* gignit; hic porro *quadrato-cubum*; et *quadrato-quadratus cubo-cubum*, et sic deinceps. Atque ex hoc numerorum genere *gradus numerorum* aestimantur. Radicis primus est, quadrati secundus, cubi tertius etc. exprimunturque hoc modo: $a, a^2, a^3, \text{etc.}$ Itaque si est $a=3$, erit $a^2=9$, $a^3=27$. etc. Atque hi capitibus impositi numeri *indices* vel *nomina* sunt graduum, quae, quoties debeant radice diuidi, indicant, ut ad vnitatem per-

venias, unde etiam $\sqrt{\quad}$ est quadraticae radices, $\sqrt{\quad}^3$ cubicae signum.

79. Iam primum ex definitionibus traditis facili negotio conficitur et intelligitur, eam habere vnum ad radicem rationem, quam radix ad quadratum (§. 29), et vnum, radicem et quadratum esse in proportione continua (§. 45), radicem denique esse mediam proportionis (l. c.).

80. Quadratus porro numerus toties contineatur cubico necesse est, quoties vnum radice (§. 29), et radix, quadratus et cubicus in proportione continua, cuius quadratus medius fit (§. 44), vnum autem, radix, quadratus et cubicus in discreta (l. c.). Atque haec ad reliquos gradus facile transferri possunt.

81. *Numerus quadratus radices e duobus numeris compositae fit e quadrato utriusque partis, et factis utriusque, per alteram multiplicatae. v. c. numerus quadratus 676 radices*

2 6	oritur, summa facta
3 6	quadrati partis vltimae
1 2 0	} facti utriusque partis per alteram
1 2 0	
4 0 0	quadrati partis prioris.
6 7 6	

Quoniam enim quadratus efficitur numerus, radice per se multiplicata (§. 77); ex iis, quae (§. 29) de multiplicatione tradita sunt, intelligitur, numerum duas partes complexum ita per se multiplicandum esse, ut vltima pars per se ipsa, deinde per primam, haec porro per vltimam, et ipsa per se multiplicetur, v. c.

$$\begin{array}{r}
 26 \\
 26 \\
 \hline
 36 \\
 12. \\
 12. \\
 4. \\
 \hline
 676
 \end{array}$$

82. Cubicus numerus radicis duarum partium complebitur cubum partis utriusque, et triplum quadratum utriusque partis per alteram multiplicatae. v. c. cubus 17576 continet radicis

$$\begin{array}{r}
 26 \\
 \hline
 216 \text{ cubum partis secundae } 6. \\
 720 \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \text{triplum quadratum } (36) \text{ secundae} \\
 720 \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \text{6 per primam } (20) \text{ multiplicatae.} \\
 720 \\
 2400 \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} \text{triplum quadratum } (400) \text{ primae} \\
 2400 \left. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \right\} (20) \text{ per vltimam } 6. \\
 2400 \\
 8000 \text{ cubum partis primae } (20).
 \end{array}$$

17576, qui est cubus totius.

Scilicet, quoniam cubus efficitur multiplicato per radicem quadrato (§. 77), multiplicato autem quadrato, siue partibus quadrati supra indicatis, per radicem; intelligitur, partes singuli quadrati, h. e. quadratos partis utriusque numeros, et facta ex vtraque in vtramque, per ipsam radicem multiplicari: ex quo non possunt non cubi utriusque partis (§. 77) et utriusque quadratus triplex per alteram partem multiplicatus existere.

83. Sed vt eo clarius res, de cubicis in primis numeris intelligatur, calculo literarum eam declarare placet. Finge, radicem quadrati esse $a+b$; per ea, quae (§. 81) dicta sunt, quadratus eius ita efficitur :

$$\begin{array}{r} a+b \\ a+b \\ \hline ab+b^2 \\ a^2+ab \\ \hline a^2+2ab+b^2 \end{array}$$

Ex quo apparet, quadratum numerum duarum partium completi quadratum vtriusque partis, et factum vtriusque per alteram multiplicatae. Ex eadem radice ita oritur cubicus numerus:

$$\begin{array}{r} a^2+2ab+b^2 \\ a+b \\ \hline a^2b+2ab^2+b^3 \\ a^3+2a^2b+ab^2 \\ \hline a^3+3a^2b+3ab^2+b^3 \end{array}$$

cui vides inesse cubum vtriusque partis, et triplum quadratum vtriusque per alteram multiplicatae.

84. Eodem calculo generatim ostendi omnium quadratorum et cubicorum numerorum, ex radicibus quotcunque partium factorum, natura potest. Nam si v. c. tres radix partes habet, vt sit abc : invento primarum duarum partium quadrato, hae pro vna parte habentur, et adiicitur duplum factum ex illis, per vltimam multiplicatis, vna cum quadrato vltimae. Si itaque radix est $a+b+c+d$, quadratus est $a^2+2ab+b^2+2(a+b)c+c^2+2(a+b+c)$

$(a + b + c) d + d^2$ etc. Si porro cubica radix tres partes habet, primarum duarum partium cubo invento, eae pro vno numero habentur, et cubo invento, adiicitur factum tripli primarum duarum partium, per quadratum vltimae multiplicati, et triplum quadratum primarum partium, per vltimam multiplicatum, et ipsius vltimae cubus etc. Si itaque radix $a + b + c + d$; cubus erit, $a^3 + 3 a^2 b + 3 b^2 a + b^3 + 3 (a + b^2) c + 3 (a + b) c^2 + c^3 + 3 (a + b + c^2) d^2 + 3 (a + b + c) d^2 + d^3$ etc.

85. *Radicem numeri quadrati ita quaerimus:*

1. Numerus quadratus describitur in classes, quarum quaelibet duos numeros complectitur, initio a dextris facto.
2. In tabula radicum, huic capiti subiuncta, quaeritur numerus quadratus, aut ei aequalis, aut proxime ad eum accedens, qui primam classem occupat, et radix eius scribitur, quo in diuisione solet, loco.
3. Haec radix duplicata scribitur sub sinistro classis sequentis numero, et inde vltterius sinistrorsum, si duobus numeris constet, subtracto ante classi primae radice quadrato.
4. Duplicata radice diuiditur, cui subiecta est, numerus, adiuncto quoto radice: est enim secunda radice quadratae pars.
5. Hic quotus subiicitur dextro illius classis numero, et factum subscripti numeri, per quotum multiplicati, subtrahitur classi.
6. Subscribitur radix tota duplicata eodem, quo ante (3) modo, classi sequenti, et idem, quod ante, fit, atque ita per omnes classes pergitur. v. c.

$$\begin{array}{r|l}
 1 & 19716346 \\
 \hline
 9 & \\
 \hline
 2 & 97 \\
 \hline
 & 64 \\
 2 & 56 \\
 \hline
 & 4116 \\
 & 686 \\
 & 4116 \\
 \hline
 & 0
 \end{array}$$

Numerus quadratus radices duarum partium continet quadratum vtriusque partis, et factum vtriusque, per alteram multiplicatae (§. 82). Sed eo modo inuestiganda radice, quadrato aufertur factum vtriusque partis, per alteram multiplicatae (n. 3. 4. 5), et inuenitur radix vtriusque partis (n. 2. 4. 5). Non dubium itaque est, quin vera radix inueniatur. Porro in exemplo proposito ablatum est duplum factum vtriusque partis inuentae, per radices tertiam partem multiplicatae, et ipsa tertia radice inuenta est pars (n. 6). Vera itaque partium radix inuenta est (§. 84).

86. *Numeri cubici cuiuscunque radix ita reperitur:*

1. Eo, quo (§. 85. n. 1) dictum est, modo describitur in classes cubus, vt tres numeri partes quaeque complectatur.
2. In radicum tabula quaeritur numerus cubicus ei aequalis, aut proxime ad eum accedens, qui classem primam replet: radix suo scribitur loco, ipse cubus eidem classi demitur.

3. Ra-

3. Radicis triplum quadratum iubiicitur classi sequenti (§. 85. n. 3), et eo fit diuisio: qua qui inuenitur quotus, est radicis pars secunda.
4. Diuisor multiplicatur per quotum, et, qui efficitur numerus, deleto diuisori subiicitur. Qui fit porro numerus, triplo quadrato noui quoti per priorem radicis partem multiplicato, ita sub eadem classe scribitur, vt vltima eius pars mediae classis parti respondeat. Denique cubus eiusdem quoti sub eadem classe ita collocatur, ut vltima eius pars respondeat vltimae parti classis. Quae tres numerorum series, vbi in summam collectae sunt, cubico numero demuntur.
5. Idem fit tertiae classi, quartae et reliquis deinceps, hoc obseruato, vt semper, quae iam inuentae sunt radicis partes, coniungantur, et pro vna habeantur: vt, cum v. c. ante primae partis triplum quadratum subscriptum sit (n. 3), post tertiae classi primae et secundae partis triplum quadratum subiiciatur etc.

Num. Cub.	4 6	6 5 6	(36 Radix.
	2 7		
	1 9	6 5 6	
3 ² - - -	- 2 7		
Diu. 27 × 6 -	- 1 6 2		
6 ² . triplus × 3 -	- 3 2 4		
6 ³ . - - -	- -	2 1 6	
Summa	1 9 6	6 5 6	
	0		

Num. Cub.	34	6	4	5	9	7	6	(3	2	6	Radix.
	27										
	7	6	4	5							
3^2	-	~~7~~	7								
Diu. 27	$\times 2$	-	5	4	.	.					
tripl. 2 ²	$\times 3$	-	.	3	6						
2^3	-	-	.	.	.	8					
Summa	5	7	6	8							
Refid.	1	8	7	7	9	7	6.				
3^2	-	-	-	~~7~~	0	7	~~7~~				
Diu. 3072	$\times 6$	-	1	8	4	3	2	.	.		
tripl. 6 ²	$\times 32$	-	.	3	4	5	6	.			
6^3	-	.	.	.	2	1	6				
Summa	1	8	7	7	9	7	6				
0											

Inueniuntur hac ratione 1. prima radices pars, op tabulae; quae quin vera fit, dubitari non potest. 2. per eius triplum quadratum fit diuifio n. 3. qua non potest non altera radices pars inueniri (§. 82 coll. 36). 3. demitur cubo triplum quadratum partis primae per alteram multiplicatum, triplum porro quadratum alterius partis per primam, et ipse secundae cubus (n. 4), qua re totus totius radices inuentae cubus auferatur necesse est (§. 82). Et quoniam idem reliquis classibus fit (n. 5), non potest esse dubium, quin genuina inueniendarum radices cubicarum ratio tradita fit (§. 84).

87. Iam quomodo haec eruendarum radices ratio minutiis numerorum adhibeatur, minime potest esse obscurum. Si scilicet illarum radix aut qua-

quadrata, aut cubica, desideretur; eodem, quo praeceptum est, modo ex numerantibus, et nominibus, radices eruuntur. Neque magis obscurum est, quomodo examinari radices, si opus fuerit, debeant: scilicet radice inuenta ad quadratum, aut cubum, redacta.

TABVLA RADICVM.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	Radices.
1	4	9	16	25	36	49	64	81	N. Quad.
1	8	27	64	125	216	343	512	729	N. Cub.

CAP. V.

De Proportionum Regulis.

88.

Si sunt quatuor quantitates in proportione arithmetica, A. B : C. D; summa extremarum A + D aequalis est summae mediarum, B + C. Finge enim, vtriusque consequentis B et D excessum esse E: efficietur, B vt sit = A + E, et D = C + E (§. 43). Erit itaque A + D = A + C + E, et B + C = A + E + C, et propterea A + D = B + C (§. 10). Ex quo sequitur, vt, quoniam est proportio continens, A. B. C = A. B : B. C. (§. 45), in omni proportione continente arithmetica summa extremarum aequetur mediae duplicatae, A + C = 2 B. Cognitis itaque proportionis arithmeticae membris tribus quibuscunque inveni-

venitur quartum, subtracto primo summae mediorum; primum, subtracto eidem ultimo; tertium, demto secundo summae extremorum etc. (§. 33). Continentis porro medium inuenitur, dimidiata extremorum summa; tertium, si primum duplicato medio detraxeris.

89. Si autem geometrica est quatuor quantitatum proportio, $A : B = C : D$; facta extremarum, mediarum factis aequalia sunt, $A \times D = B \times C$. Est enim $A \times D : B \times C = C \times D : D \times C$ (§. 56). Sed $C \times D = D \times C$, itaque etiam $A \times D = B \times C$. Ex quo cogitur, ut, cognitis tribus prioribus geometricae proportionis membris, inueniatur quartum, diuiso mediorum facto per primum; et cognitis tribus posterioribus, primum, eodem facto diuiso per vltimum; tertium, diuiso extremorum facto per secundum etc. (§. 36). Quoniam autem in proportione continente duas medium vices gerit, secundi et tertii (§. 45); extremorum factum aequale est quadrato medio. Quare tertium huiusmodi proportionis membrum inuenitur, diuiso medio quadrato per primum: medium autem, reperienda facti extremorum radice quadrata (§. 36. 85).

90. Haec geometricae proportionis regula est fundamentum *regulae*, quam vocant, *trium*, cuius magnus est in vita humana vsus, quaeque inde hoc sortita est nomen, quod, qua ratione, datis tribus proportionis geometricae membris, quartum inueniatur, docet. Ea ut recte et facile adhiberi possit, obseruandum est: 1) non posse eam, nisi in iis rebus, adhiberi, quae constantem ac perpetuam fixamque magnitudinem habent,

habent, cum ratione temporis, tum partium, vt non semper modo eandem magnitudinem habeant, sed partes similes etiam aequales. Vt, si sit v. c. in motu dimetiendo adhibenda, motus aequabilis esse debet, eiusdem semper celeritatis, vt non solum singulis horis aequalia absoluantur spatia, sed etiam motus similibus horarum spatiis respondeant aequales (§. 22). 2) Potest tamen accidere, vt dissimiles, minimeque inter se natura sua comparabiles, reddantur comparabiles. Nam etsi, vt hoc vtar, non potest labor, aut cursus diurnus, vel aequabilis celeritatis, vel certae cuiusdam magnitudinis esse: fieri tamen potest, vt ei certa magnitudo, certumque pretium tribuatur, atque ita comparatio instituatur cum aliis quantitatibus, v. c. vt labor diurnus est ad laborem septem dierum, ita 4 denarii, quibus labor vnus diei aestimatur, ad 28 denarios. 3) Si membrum quoddam est ex diuersi generis quantitatibus compositum, ad vnum genus reuocandae sunt, vt comparatio fieri possit (§. 22). Vt, si sint membra proportionis: $A : B + E = C : —$, et sit $B = 12 E$, porro $C = 10 A$: ita sunt tria ista membra ad vnus generis magnitudines, sed eandem vim habentes, reuocanda: $A : 13 E = 10 A : —$, quo facto facile est quartum inuenire (§. 89). 4) Denique, fragmento occurrente, quantitates integrae sunt ad fragmenta reuocandae (§. 22. 76), vt additio, multiplicatio etc. locum habere possit. v. c. In $A : B = \frac{C}{D} : —$, si fingas esse $\frac{C}{D} : A = \frac{2}{8} : 1$: erit $A : B = \frac{4C}{D} : B = \frac{C}{D} : —$, aut si $1 th : 1 lb = \frac{2}{8}$, reducetur ita $\frac{2}{8} : \frac{2}{8} = \frac{2}{8} : —$

92. Cognitis itaque eiusmodi seriei

1. membro primo, excessu, et ultimo membro, invenitur *membrorum numerus*, subtrahendo primum ultimo, et excessu per residuum dividendo, addita quoto unitate: nam ultimum membrum est ex primo, et toties repetito sibi que adiecto excessu, ortum, quot sunt praeter primum membra (§. 88. 91). Si v. c. membrum primum = 3, ultimum = 15, excessus = 2; erunt $15 - 3 = 12$, et $\frac{12}{2} = 6$: denique $6 + 1$ indicabunt numerum membrorum.
2. Cognito membrorum numero, primo membro, et excessu, reperitur *ultimum membrum*, detracta numero membrorum unitate, residuo per excessum multiplicato, et facto per primum membrum aucto. Si numerus membrorum 7, primum membrum 3, excessus 2: ultimum membrum est $= 7 - 1 \times 2 + 3 = 15$ (§. 91 et n. 1).
3. Cognito membro primo, et ultimo, membrorumque numero, *excessus* cognoscitur, subtrahendo primum ultimo, residuum per numerum membrorum, unitate minutum, dividendo. v. c. si m. p. = 3, m. u. = 15, n. m. = 7; est excessus $\frac{15 - 3}{7 - 1}$ h. e. 2.
4. *Primum* porro *membrum* ubi requiritur, numero membrorum unum demitur, residuus per excessum multiplicatur, et factum eius subtrahitur ultimo membro; quo peracto, qui relinquitur residuus, primum seriei membrum est, scil. primum membrum est $= 15 - (7 - 1 \times 2) = 3$.
5. Denique *summam totius progressionis* inuenies,

prini et vltimi summa collecta, eademque per dimidium membrorum numerum multiplicata. v. c. si m. p. 3, m. u. 15, n. m. 7; summa seriei est $= 3 + 15 \times 3 + \frac{1}{2} = 63$ (§. 91).

93. *Progressionis Geometricae* haec vis est, vt omnia antecedentia membra ad proximè consequentia sint in eadem ratione geometrica (§. 45). Itaque facile perspicitur, membrum secundum effici, multiplicato primo per rationis indicem; tertium porro, secundo per eundem multiplicato, et sic deinceps (§. 41. 44). Quae res satis declarat, in membro secundo esse indicis radicem, in tertio quadratum, in quarto cubum, etc. (§. 77). Hac itaque serie progrediantur numeri necesse est, si membrum primum A, index B; vt sit:

A: AB: AB²: AB³: AB⁴: AB⁵: AB⁶: AB⁷: etc. etc.

1: 2: 4: 8: 16: 32: 64: 128 etc.

Qua ex formula, atque ipsa re, clarum est, 1. Progressionum geometricarum vltima membra oriri ex gradu indicis eo, qui sit vnitatem minor membrorum numero, et per primum membrum multiplicetur. v. c. in formula proposita est membrorum numerus 8. est itaque vltimum membrum $B^{8-1} \times A = AB^7$. 2. In his progressionibus membrorum duorum extremorum, per se inuicem multiplicatorum, factum aequale esse factis quorumvis membrorum binorum, aequali spatio ab extremis seiunctorum, et mediis quadrato, si impar membrorum numerus sit (§. 41. 44. 89). v. c. $A \times AB^7 = AB \times AB^6 = AB^2 \times AB^5$ etc. $1 \times 128 = 2 \times 64 = 4 \times 32$.

94. His perspectis, non est difficile, aut tradere, aut intelligere, qua ratione inueniantur, quae ex progressionem eiusmodi incognita sunt.

1. *Membrum vltimum* inuenitur, indicem ad gradum eum euehendo, quem vnitatem numerus membrorum excedit, ipſumque eius gradus numerum per primum membrum multiplicando: vt, ſi primum membrum ſit A , index B , numerus membrorum 8 ; vltimum membrum erit $= B^{8-1} \times A$ (§. 92. n. 1).

2. *Primum membrum*, reliquis cognitis, reperitur, indice ad eum, quo n. 1. gradum euecto, et per eum vltimo membro diuiſo, v. c. $\frac{B^{8-1} \times A}{B^{8-1}} = A$ (l. c. coll. §. 36).

3. *Index rationis* cognoscitur, vltimo membro per primum diuiſo, et ex quotu eruta radice eius gradus, quem numerus membrorum vnitatem minus indicat. Eſt enim quotus ille indicis gradus, ex quo per primum membrum multiplicato vltimum factum eſt (l. c.). v. c. $\frac{\sqrt[7]{B^{8-1} \times A}}{A} = \sqrt[7]{B^{8-1}} = B$.

4. *Membrorum porro numerus* inuenitur, vltimo membro diuiſo per primum, et vnitatem adiecta numero, qui gradum indicis indicat (§. 92. n. 1). v. c. numerus membrorum in progreſſione noſtra eſt $= 8$: nam $\frac{B^{8-1} \times A}{A} = B^{8-1}$, et gradus indici $8 - 1$ adiecto vno, ſunt 8 .

5. *Totius progreſſionis ſumma* conficitur, per dimidium membrorum numerum multiplicato facto extremorum membrorum. Sic progreſſionis propositae ſumma $= 4A \times B^7$ (§. 93. n. 2).

G E O M E T R I A E E L E M E N T A.

G E O M E T R I A E P A R S I.

DE DIMENSIONE PLANORVM.

C A P. I.

De Principiis Geometriae.

§. I.

Geometria est scientia extensi, qua longum est, latum atque altum.

2. *Punctum*, siue *nota*, (Gr. σημείον) est finis lineae, omni cum longitudine tum latitudine carens.

Cicero ita definit, Quæst. Acad. IV, 36: Punctum est, quod magnitudinem nullam habet, extremas et quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo est, lineamento, sine vlla latitudine carens.

3. *Linea* est longitudo sine latitudine.

Fig. I. 4. *Linea recta* AB est, quae super se positis punctis aequabiliter submissa est, siue, cuius partes similes toti: cuius dissimiles sunt, *curua* est. Instrumentum, quod est ad rectas facile et accurate scribendas comparatum, et ad quod ipsae

ipſae lineae rectae exiguntur, *regula* dicitur, *Euthygrammum* etiam Vitruuio.

5. *Metiri* eſt magnitudinis cuiusque, vnitate loco ſumtae, rationem ad aliam quamcunque inuenire. Vnitas illa *menſura* dicitur; quam arbitrariam eſſe, diuerſitas menſurarum, diuerſis locis receptarum, declarat.

6. Linearum autem menſuram facimus lineam rectam (arithm. §. 22), arbitrariae magnitudinis, quam *decempedam* dicimus. Hanc in decem partes aequales diuidimus, eosque *pedes* appellamus. Pedis decima pars *digitus*, digiti *linea* eſt.

7. *Lineae parallelae*, ſiue *alternae*, AB, CD, Fig. 2. ſunt rectae, aequali vbique ſpatio ſeiunctae: vnde Latini eas *aequidistantes* appellant.

v. c. Frontinus in Expoſitione Formarum p. 31. ed. Goeſianae, interrei Agrimenſoriae Scriptores. Graeco vſus etiam Vitruuius eſt.

8. *Lineae coeuntes (conuergentes)* AB, CD, Fig. 3. ſunt, quae ita ad ſe inuicem inclinatum ſitum habent, vt, quo producantur longius, eo minori interuallo diſtent. Quae autem ſunt ex altera parte coeuntes, eadem ſemper ab altera *diuaricantes* ſunt (*diuergentes*). Ab ea enim quo longius produxeris, eo magis a ſe inuicem recedent. Ex quo efficitur, vt lineae coeuntes tandem aliquando ſibi occurrant, diuaricantes nunquam.

9. *Angulus* BAC eſt ſpatium, duabus compre- Fig. 4. henſum lineis BA, CA, ex altera parte communi puncto A copulatis, ex altera vero diuaricantibus. Lineas BA, CA, *crura*, punctum commune A *verticem* anguli dicunt.

Fig. 5. 10. Perpendicularum BA (*καθῆτος*) est linea recta, in alia recta CD in eum modum constituta, ut angulos BAC, BAD ab utraque parte aequales efficiat.

Fig. 5. 11. Iam, qui perpendicularo BA efficiuntur anguli, EAC, BAD, *recti* sunt: quibus qui sunt aut maiores, aut minores, *obliqui*: et illi quidem, EAC, *obtusi*, siue *hebetes*: hi, EAD, *acuti* appellantur. *Norma* autem est instrumentum, cuius ope et perpendiculara ducuntur, et anguli *recti* describuntur, ambo autem examinantur.

Norma quidem vulgo angulorum quaedam regula esse dicitur, v. Lexic. Fabri, Philander ad Vitruu. IX, 2. Rectorum tantum regulam esse, ex multis, tum vero ex hoc intelligi potest, quod ipse angulus rectus, qui ad normam exigitur, *normalis angulus* dicitur, Quintil. XI, 3.

Fig. 6. 12. Qui sunt in linea recta communi puncto A connexi anguli, CAB, CAD, *deinceps iunctos* vel *positos*; qui verticem A et crus alterum EA commune habent, BAE, EAF, *continentes*; qui denique, lineis rectis BA, CF decussatim ductis, ex aduerso constituti sunt, BAC, DAF, *ad verticem oppositos angulos* commode dixeris.

Fig. 7. 13. Linea recta AB duas alternas CD, EF transeunte, qui efficiuntur anguli *x* et *y*, *alterni* sunt; *u* et *o* autem, angulo *y* *aduersi*, et *u* quidem ad *externas*, *o* *internas* partes.

14. *Aream* dicunt spatium, quod est lineis circumdatum.

15. *Figuram*, vel *formam*, spatium lineis circumscriptum et finitum, quae *latera* dicuntur: ipsum spatium *aream figurae*. Ex quo intelligitur,

ligitur, *areae* nomine solum, quod lineis terminatur, spatium; *figurae*, et spatium et lineas, quibus terminatur, intelligi. Latera autem, quae, inter se iuncta, aream circumscribunt, *circumductum* (*Perimetrum*) efficiunt.

16. *Circulus* est spatium, vna linea curua, ita ^{Fig. 8.} in se redeunte, finitum, vt omnia eius puncta a medio C, quod *centrum* dicunt, paribus lineis BC, AC, attingantur, qui *radii* appellantur. Linea ipsa in se rediens, quoniam radio in orbem circa se eunte describitur, *circumducta*, *circuitus*, *ambitus*, *extremitas* etiam, *circumferentia* vulgo, (gr. $\pi\epsilon\pi\epsilon\phi\epsilon\rho\sigma\iota\alpha$): quae autem ab vno extremitatis puncto B, ad aliud D, per centrum C vadit, BD, *media*, *dimetiens*, *diameter* dicitur.

17. Pars circumductae quaelibet MLN, ^{ar- Fig. 8.} *arcus*: recta huic subiecta, *chorda*; pars CCCLXma cuiuslibet circumductae, *gradus*; eius LXma *minuta prima*, huius *secunda*, et secundae sexagesima *tertia* dicitur.

18. Circuli areae inscribi anguli possunt. ^{Fig. 9.} quorum qui vertice extremitatem attingunt, DAB *ad extremitatem* (*circumferentiam*); qui medium punctum, DCB, *ad centrum anguli* dicuntur.

19. *Segmentum*, vel *portio circuli* AFBA, est ^{Fig. 9.} pars eius, arcu AFB et chorda AB comprehensa; *Sector* vero BCD duobus radiis BC, CD, et arcu DB.

20. *Mensura anguli* BAC est arcus ED, ex ver- ^{Fig. 4.} tice anguli A ductus. Inde tot graduum esse angulus dicitur, quot sunt illius arcus. Eorum

numerus inuenitur, semicirculo ei ita applicato, vt centrum fit in anguli vertice A, et radius in latere, siue crure altero AC. Circulum hunc dimidiatum, ex charta, vel metallo factum, *Instrumentum Transportatorium* appellant.

21. *Figuram regularem* dicunt, cuius latera omnia aequalia, et anguli omnes aequales sunt: ceteras *irregulares: similes* autem, quae et singulos angulos singulis aequales habent, et latera, quae iisdem angulis opponuntur, seu iisdem interiecta sunt, in eadem ad cetera ratione.

22. *Figura tribus lineis circumscripta triangula* dicitur: cuius si aequalia omnia latera CD, DE, EC, *aequilatera*: si duo, AC, BC, *aequicrura*: si inaequalia HF, FG, GH, *scalena* est. Si porro angulorum vnus BCD reclusus est, *rectiangula*; si obtusus FGH, *obtusiangula*; si acuti omnes, *acutiangula* vocatur.

23. *Subtensum* latus dicitur AC, quod est in triangulo rectiangulo BCD subiectum et oppositum angulo recto BCD.

24. *Figura quatuor lineis finita EHFG, quadrata* est tum, cum eiusdem et latera omnia et anguli omnes magnitudinis sunt; *rectiangula* autem, ABDC, cuius anguli quidem aequales et recti omnes, sed tantum contraria latera aequalia: quadratum oblongum etiam hoc figurae genus dicunt. Cuius porro figurae ABCD latera aequalia quidem, non autem recti sunt anguli, *rhombus*; cuius neque recti anguli, neque omnia latera, sed opposita tantum, aequalia sunt, *rhombiformis* LMKN; reliquae quadrilaterae omnes *mensulae* (trapezia): et quarum quae

quae sibi opponuntur latera, parallela sunt, *Parallelogramma* appellantur.

F. 14.
et 16.

25. Quarum figurarum latera quaternarium numerum excedunt, *Polygoniae* sunt, vel *Multangulae*, vocabulo Lucretiano.

26. *Diagonalis linea* est recta CB, ex vertice F. 17. vnius anguli C, ad alterius B, qui ex aduerso est, verticem ducta.

27. *Mensura figurarum* est figura quadrata, cuius latus decempedae aequale sumitur; vnde *decempeda quadrata* dicitur. Centesima eius pars *pes quadratus*: huius, *digitus quadratus* est. Ceterum, quoniam ad omnium figurarum dimensionem quadratum adhibetur, vulgo etiam dimensionem *quadraturam* dicunt: ex quo, quid *quadratura circuli* sit, intelligi potest.

28. *Postulata Geometrarum haec fere sunt*: Potest ab omni puncto ad omne punctum recta duci.

29. Omnis recta produci ab vtraque parte potest.

30. Omni centro et interuallo circulus describi potest: et in quavis recta dimidiatus circulus ex puncto sumto.

31. *Communes autem notiones, siue axiomata, sunt*: Duobus punctis non nisi vna recta interiecta esse potest, et duae rectae spatium circumscribere non possunt.

32. Recta breuissima est inter duo puncta.

33. Duae rectae semel tantum sibi occurrunt, et quidem in vno puncto.

34. In quae eadem mensura cadit, sunt aequalia.

35. Quorum circulorum diametri eadem sunt, aequales sunt; quorum diuersae, inaequales.

36. Quae lineae, anguli, et figurae se inuicem tegunt, aequales sunt, et qui aequales sunt anguli et lineae, sibi congruunt.

37. Quae eodem modo e similibus generantur et efficiuntur, similia sunt ipsa. Itaque omnes circuli similes sunt, neque alia re nisi magnitudine differunt.

38. Radii eiusdem circuli omnes pares sunt. Itaque linea recta aequalis datae alii fit, descripto interuallo huius circulo, et ex centro ad circumferentiam ducta alia. A linea autem recta aufertur pars, minori rectae aequalis, ex altero maioris sine, interuallo minoris, ducto circulo.

39. Duo perpendiculara, ex parallelarum vna ad alteram demissa, aequales vtriusque partes interiectas habent. Efficiunt enim vel quadratum vel rectangulum.

*****

CAP. II.

De Angulorum et Triangulorum Proprietatibus.

40.

F. 10. *Super data linea recta AB construitur triangulum aequilaterum, si ea circini diuarcatione ex vtroque lineae sine describuntur secantes se arcus, qua potest circulus describi, qui radios habeat propositae rectae aequales (§. 30), et ex sectionis puncto ducuntur rectae CA et CB. Ita enim constructo triangulo, est $CA=AB$, et $CB=AB$ §. 38 et constr.), atque adeo etiam $CA=CB$ (arithm. §. 10).*

Ab

Ab hoc problemate initium fit totius Geometriae, quia eius demonstratio et breuissima, et facillima est, vt facile demonstrationis geometricae notionem discentium animis informare possit. Quod vt facilius fiat, adiciam eam, ad syllogismorum formam et modum redactam, ex Clauio ad Euclidem p. 76. ed. Romanae in 8.

1. Omne triangulum, cuius tria latera aequalia sunt, est aequilaterum (§. 22).

Sed triangulum ABC habet omnia latera aequalia.

E. Triangulum ABC est aequilaterum.

Prima enunciatio est definitio. Secunda ita probatur :

2. Quae sunt aequalia eidem tertio, ea ipsa sunt aequalia (arith. §. 10).

Sed CA et CB sunt aequales eidem tertiae AB.

E. $CA = CB = AB$, adeoque omnia latera aequalia.

Prima est axioma. Secunda ita probatur :

3. Radii eiusdem circuli sunt aequales (§. 38).

Sed CA, CB, sunt eiusdem circuli radii, cuius est AB.

E. $CA = AB$, et $CB = AB$.

Prima est axioma, secunda ex constructione intelligitur; nil itaque, quod probatione egeat, superest, et perfecta est omnibusque numeris absoluta demonstratio (proleg. §. 32).

Eodem fere modo ostenditur, triangulum aequicrurum effici, si ex utroque lineae datae sine, diuarcatione circini, arbitraria illa quidem,

dem, sed eadem tamen, arcus se transeuntes ducuntur, et ex transitu puncto ad basin rectae CA et CB.

F. 19. 41. *Ductis, ex communi duorum circulorum centro A, radiis AD et AE, arcus BC ad arcum DE eandem proportionem habet comparationemque, quam circuitus unius circuli ad circuitum alterius. Nam cum uterque arcus eodem modo fit, ductis scilicet radiis AD et AE, ortus, eamque ob causam sit similis suae quisque extremitatis pars (§. 37): quin sint illi inter se, ut sua tota, h. e. totae circulorum extremitates, dubitari nequit (arithm. §. 42), sc. $BC:DE = F:G$. Ex quo intelligitur:*

1. Esse etiam $BC:F = DE:G$, h. e. quae unius arcus ad extremitatem suam, eam alterius quoque ad suam rationem esse (arithm. §. 53).

2. Nihil itaque refert, qua circini diuaricatione ex vertice anguli describatur arcus anguli mensor; nec de magnitudine anguli ex longitudine crurum, sed ex eorum diuaricatione existimari debet.

3. Porro angulorum aequalium mentores esse arcus aequales, aut similes, ex dictis apparet, et, dato arcu mensore, dari angulum.

4. Quia vero etiam sectores CAB et EAD similes sunt circulorum F et G partes (arithm. §. 42 et n. 1): hi quoque in eadem sint ad circulos suos proportione necesse est.

F. 20. 42. *Angulos A et B deinceps iunctos dimidiata circumducta circuli metitur. Ex communi enim, quo connectuntur deinceps iuncti A et B, puncto C, describi in recta DE dimidius circulus potest*

potest (§. 12. 30): idem ergo angulorum A et B mensor est (§. 20. 41. n. 4). Ex quo efficitur:

1. Quoniam dimidia circumducta CLXXX partes complectitur; cognita vnus anguli, v. c. A, magnitudine, inueniri magnitudinem alterius, ablata illius magnitudine a CLXXX. Qui enim relinquitur numerus, magnitudinem arcus indicat, alterum angulum B metientis, adeoque ipsius anguli (§. 17. 20).

2. Quod si anguli deinceps iuncti aequales sunt; crus commune ad perpendicularum est (§. 10), atque ipsi anguli recti sunt (§. 11). Ex quo sequitur, anguli recti mensuram esse circumductae quadrantem, et recti cuiuscunque menforem arcum XC gradus explere, omnesque adeo rectos aequales, et, qui recto aequalis est, ipsum rectum esse.

3. Sin anguli deinceps positi non sunt aequales et recti; duobus certe rectis aequalem efficiant summam necesse est.

4. Lineam porro DE totius circuli dime-tientem esse apparet (§. 16 et demonstr.).

5. Denique, superiori illo constituto, circa idem punctum anguli summam efficiunt quatuor rectorum summae aequalem.

43. *Anguli ad verticem aduersi A et B eiusdem F. 21. magnitudinis sunt.* Anguli A+C, et B+C sunt deinceps iuncti (§. 12). Itaque $A+C=B+C$ (§. 42) et $A=B$ (arithm. §. 18). Qui igitur vnum eiusmodi angulorum nouit, vtrumque nouit.

44. *Si in duobus triangulis ABC et DEF est F. 22.*

1. $AB=DE$, $BC=EF$, et $B=E$,

2. $B=E$, $A=D$, et $AB=DE$,

3. AB

3. $AB=DE$, $BC=EF$, $CA=FD$;

tota triangula eiusdem magnitudinis sunt. Nam

1. Laterum AB et DE , item BC et EF , vtrumque tegit alterum, et angulorum quoque B et E vterque condit alterum (§. 36 et ipsum theor.). Quare, si ita triangulum DEF applicetur triangulo ABC , vt E sit in B , et ED super BA : erunt quoque D in A , et F in C . Ex quo cogitur, vt sit $DF=AC$ (§. 31), et propterea quoque $A=D$, $C=F$, tota denique triangula aequalia (§. 36).

2. AB et DE se inuicem tegunt (§. 36), et quia $B=E$, $A=D$, latus BC cadet in latus EF , et AC in DF , denique vtrique lateri BC et AC commune punctum C in F , quod latera DF et EF iungit. Vtrumque igitur triangulum abscondit alterum et eiusdem magnitudinis est (l. c.).

3. Quando singula latera aequalia sunt singulis; vno triangulorum applicato alteri, punctum D erit in A , E in B , F in C , et vtrumque triangulum teget alterum (§. 31). Sunt igitur aequalia (§. 36).

Atque ex his intelligitur, quae cognitae trianguli construendi partes esse debeant, vt constructio fieri possit: scilicet, vel duo latera et interceptus iis angulus, vel duo anguli et interceptum iis latus, vel denique omnia latera.

F. 23. 45. *Quae recta ex vertice trianguli aequicruri ita in subiectum latus (basin) demittitur, vt, qui est ad verticem, angulum in duas aequales partes faciat; basin quoque et totum triangulum eodem modo diuidit, et est ipsa ad perpendicularum demissa.* Nam

1. Quia angulus $o=∠u$, $AB=BD$ (§. 22), BC
autem

autem vtrique triangulo ABC et DBC commune; triangula, quae demissa recta ista efficiuntur, aequalia sunt (§. 44. n. 1). adeoque etiam $AC = CD$, et triangula sunt dimidiae trianguli ABD partes.

2. Iam, quia tota triangula ABC et DBC aequalia, anguli quoque sibi respondentes ad rectam BC eiusdem magnitudinis sunt. Est ergo BC perpendicularum (§. 10).

46. His constitutis, multa facili negotio intelligi possunt. Nam hoc posito, tot triangula, quae, recta e vertice, eo, quo diximus, demissa modo, oriuntur, esse aequalia; hoc primum efficitur, ut anguli quoque A et D, quoniam in his triangulis sibi respondent, aequales, atque adeo *in omni triangulo aequicruro, qui ad basin sunt, anguli eiusdem magnitudinis sint*: deinde quoniam non dubium est, quin, quod aequilaterum est, idem aequicrurum dici possit (§. 22), hoc quoque eosdem ad basin angulos habeat. Quod quidem declarat, quoniam nil refert, quod aequilateri latus basin facias, omnes eius angulos esse aequales, atque omne adeo *triangulum aequilaterum esse etiam aequiangulum* (l. c.).

47. Recta porro AB in partes duas, easque F. 24. aequales, secatur, si ex A et B, eadem circini divaricatione, describuntur ab vtraque eius parte arcus se transeuntes, et ex puncto, vtriusque transitus communi C et D, recta ducitur rectam AB transiens (§. 45). *Angulus* autem ABC in F. 25. duas aequales partes secatur, si, eadem circini divaricatione, ex A fiant crura anguli aequalia AB et AC, et ex punctis B et C arcus se transeuntes,

euntes, ex A denique recta ducatur in transitus punctum D (l. c.).

F. 26. 48. *Ad perpendicularum praeterea scribitur recta* in lineae BE puncto C, si fit, ex C, $AC = CB$, et ex punctis A et B, ab utraque rectae parte, describuntur eadem circini diuarcatione arcus se inuicem secantes. Nam, quae ex sectionis puncto D ad C demittitur recta, perpendiculari situm habet (§. 45. Quod si vero, ex D ut in rectam AB demittatur perpendicularum, postuletur; ex D, quasi centro, AB eadem circini diuarcatione secatur, construitur aequicrurum triangulum, et, qui ad verticem est, angulus in duas aequales partes secatur (§. 47. coll. 45).

F. 28. 49. *Si duas parallelas AB et CD transit recta EF;*

1. *alterni anguli omnes sunt inter se aequales, $G = H$.*

2. *angulus externus aequalis est interno, qui ei aduersus est, $M = L$.*

3. *internorum G et L summa aequalis est summam duorum rectorum.*

Quod ut intelligi possit, demittatur perpendicularum ex M in DC, et erigatur alterum in L, ad rectam AB (§. 48. Quo facto, apparet:

1. quia $MO = NL$ (§. 7) et $MN = OL$ (§. 39), ML autem utriusque triangulo OML et MLN communis: esse tota triangula aequalia (§. 44), adeoque eodem loco positos eorum angulos quoque aequales: $G = H, R = L$.

2. quia $R = M$ (§. 43), est vero etiam $R = L$ (n. 1), esse etiam $M = L$ (arithm. §. 10).

3. quia denique $H + L$ duorum rectorum summam

summam aequant (§. 42), H autem $= G$ (n. 1); non posse non etiam $G + L$ efficere summam duorum rectorum summae aequalem.

50. Quod si haec ita conuertas: Si duas rectas AB et CD , alia recta EF transeunte,

1. alterni anguli sunt aequales $G = H, R = L$;

2. angulus externus interno, qui est ex aduerso, aequalis, $M = L$, et

3. duo interni $G + L$ aequales duobus rectis: rectae illae AB et CD sunt parallelae. Nam

1. Si neges; alia quaecunque, xy , alteri parallela sit. Quo sumto, efficitur, vt angulus o par fit angulo u (§. 49. 1), quod fieri non potest: cum ille sit tantum pars eius anguli, qui par est angulo u . Tab. II. F. *

2. Si est, id quod sumitur n. 2, $M = L$; sequitur, quia $M = R$ (§. 43), esse $L = R$, h. e. alternos aequales, AB itaque et CD parallelas (n. 1). F. 28.

3. Si denique $G + L = 2$ rectis; $L = M$ fit necesse est, quia scilicet etiam $M + G = 2$ rectis (§. 42. arithm. §. 18). Itaque et tertio sumto, rectae AB et CD parallelae sunt (n. 2).

51. Cuiuslibet trianguli omnes anguli, in vnam summam collecti, duorum rectorum summam aequant. Quod vt demonstrari possit, per verticem B trianguli ABC ducatur adiutrix recta DE , eademque basi AC parallela. Iam primum illud constat, angulos $o + u + y$, quia deinceps iuncti sunt, esse duobus rectis pares (§. 42): deinde, quia DE et AC parallelae sunt, esse $y = n$; $o = m$ (§. 49. n. 1), adeoque $m + n = o + y$ (arithm. §. 9). Quamobrem, cum aequalia aequalibus aucta summas efficiant aequales F. 29.

(arithm. §. 15), $m + n + u = o + y + u$ sit necesse est. Ex quo illud ipsum, quod volumus, conficitur, angulos $m + n + u$ esse summae duorum rectorum aequales.

Inuentor nobilissimi huius atque vtilissimi theorematis perhibetur fuisse Pythagoras. Aristoteles autem eius demonstrationem exemplum perfectae atque omnibus numeris absolutae demonstrationis esse existimauit.

52. Quam multa autem, posito hoc, facile cognoscantur, ex his intelligi potest, quae breuiter nunc dicemus. Namque ex eo cogitur,

1. in singulis triangulis non posse, nisi singulos rectoros, singulosque obtusos, habere locum:

2. duo acutos, qui sint in rectoriangulo triangulo, esse vni rectoro aequales: qui autem in obtusiangulo, minores:

3. trianguli aequilateri quemlibet aequare $= LX$ ambitus circularis partes (§. 64), et

4. eam ob causam rectoriangulum et obtusiangulum aequilaterum esse non posse:

5. cognita vnius anguli magnitudine, summam duorum reliquorum: hac autem cognita, illam, subtracta priori duorum rectorum summae, inueniri posse:

6. in omni porro triangulo, qui ad basim sint, angulos esse duobus rectoris minores, et,

7. si in aequicruro rectorus aequalibus cruribus intercipiatur, quemlibet angulum ad basim esse rectori dimidium (§. 45).

F. 30. 53. *Producto trianguli latere quolibet, angulus externus aequalis est summae duorum interiorum, qui sunt ei ex aduerso constituti.* v. c. in triangulo ABC, producto AC in D, est $u = m + n$.

Nam

Nam quoniam non solum angulorum m, n, a , sed etiam o, u , summa duorum rectorum summae aequalis est (§. 51. 42); subtracto summae vtriusque o , residua relinquuntur vtriusque eadem, h. e. $m + n = u$ (arith. §. 18). Quod si ita est;

1. omnes cuiuscunque trianguli externi ad summam redacti quatuor rectorum aequant,

2. omnis externus maior sit interno quolibet aduerso, necesse est.

54. *Angulus rector ABC in tres partes aequalis diuiditur, constructo, in altero eius crure BC, triangulo aequilatero BDC, et in duas aequales partes diuiso huius angulo (§. 40. 47). Trianguli enim aequilateri angulus quisque cum sit = LX (§. 52. n. 3), angulus b complectitur duas tertias rectorum ABC (§. 42), angulus autem ABD est vna eius tertia. Quare si angulus b quoque ita, vt diximus, secatur, factum est, quod postulabatur.* F. 31.

55. *In sine rectorum AB perpendicularum positurus, construat in AB triangulum aequilaterum ACB (§. 40), latus BC producat ita, vt CD sit = CB (§. 29); ex A denique ad D ducat rectorum AD. Iam, AD esse perpendicularum, ita colligitur: Triangulum ACB est aequilaterum (per constr.); itaque angulorum o et x summa est = CXX (§. 52. n. 3), totidem vero gradus etiam externus u continet (§. 53): angulus y igitur ad basin AD, quia ACD est aequicrurum, id quod ex constructione intelligitur, XXX complectitur (§. 46), quare est $y + o = XC$, et AD perpendicularum (§. 10).* F. 34.

56. *In omnibus triangulis angulus maior est, qui opponitur maiori lateri; minor, qui minori,* F. 32.

et contra. v. c. in ABC angulus B maior est angulis A et C, quia AC est maius AB et BC.

1. Quia AC est maius AB; potest fieri $AD=AB$, id quod per se intelligitur (§. 41). Ducta igitur adiutrice BD, efficitur triangulum aequicrurum ABD (§. 22), in quo est $o=x$ (§. 46). Sed x est maior y (§. 53. n. 2), itaque etiam o maior y (arithm. §. 21), multoque magis totus angulus B, cuius o pars est (arithm. §. 13).

2. Angulus B est maior C (p. hypoth.). Iam fingamus, AC non esse maius AB; efficietur, vt sit eo vel minus, vel ei aequale. Ex quo sequetur, vt angulus B sit vel aequalis C, vel minor. Sed hoc est falsum (per n. 1). Non potest igitur AB aut aequale, aut maius esse AC. Restat igitur, vt sit eo minus. Vtrumque etiam intelligitur e §. 41. n. 2.

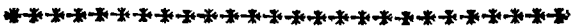
- F. 33. 57. His demonstratis, facile colligitur,
1. in triangulo reſtiangulo et obtuſiangulo, quod ſubieſtum eſt reſto et obtuſo angulo latus, maximum eſſe:
  2. perpendicularum eſſe breuiſſimam reſtam, quae ex puncto A in reſtam BC demitti poſſit, adeoque
  3. vnum tantum ex A in BC demitti perpendicularum poſſe:
  4. perpendicularum denique diſtantiam veram et breuiſſimam, inter punctum quodque et lineam, indicare, altitudinem item figurarum, ſi ex vertice in baſin demittatur; vt, quem uſum regula et norma in exigendis lineis et angulis reſtis, hunc perpendicularum in exploranda altitudine habeat.

58. In eodem lineae rectae puncto unum tantum perpendicularum scribi potest. Fac enim, duo vel plura scribi posse: erunt vel intra vel extra primum (§. 30). Quorum alterum si sumas, angulos efficient, qui, cum recti esse debeant, rectorum tantum partes sunt: sin alterum, recto maiores (§. 11); quod cum repugnet, nec fieri possit, sequitur, praeter unum perpendicularum, in eodem puncto esse nullum posse.

59. Si linea *AB* ad perpendicularum normata insistit parallelarum uni in *A*, eundem ea in altera fitum habet; et duo perpendiculara, in eadem recta constituta, sunt etiam parallela. Quorum primum ut demonstrari possit, ex *B* circino fac $BG = BH$, ex *G* et *H* perpendiculara scribe *LG* et *MH*, et rectis lineis iunge *LB* et *MB*, ut triangula efficiantur. Quibus factis, intelligitur primum, esse $LA = AM$ (§. 39), deinde triangula *LGB* et *MHB* esse aequalia (§. 44), quia utrumque rectangulum (per constr. et §. 11. 22) et anguli recti in utroque iisdem lateribus intercipiuntur, ut sit $LG = MH$ (§. 7. et hypoth.) $GB = BH$ (per constr.). Sed his duobus triangulis plane aequalia sunt triangula *BAL* et *BAM* (§. 44), adeoque et inter se (arith. §. 11). Sunt enim LA et $AM = GB$ et BH (§. 39), $AB = LG$ et MH (§. 7. et hypoth.), denique *LB* et *MB* communia. Ex quibus cogitur, esse $n = r$, $o = u$; atque hanc ob causam $n + o = r + u$ (arithm. §. 15.), ipsos autem angulos integros *ABG* et *ABH* rectos, et *AB* esse in *B* ad perpendicularum (§. 42. n. 2).

Alterum ut intelligatur, duc per perpendi- F. 36
culorum

culorum BA, CD fastigia rectae EF parallelam GH et iunge puncta B et D recta. Vides esse $m = n, n = o$, (§. 49 n. 1.), BD autem vtrique, quod adiutricibus effectum est, triangulo commune. Ex quo concludas licet, triangula ABD et CBD esse aequalia (§. 44. n. 2.), atque eam ob causam $BC = AD$ et BA perpendiculo alteri CD parallelum.

CAP. III.

De Circuli Proprietatibus.

60.

P. 37. *Circularum arcibus aequalibus quae subtenduntur chordae, aequales sunt; et, quibus aequales chordae subtensae sunt, arcus, eadem magnitudine sunt.*

1. Fac, arcus aequales esse AB et CD, et duc ex centro E radios ad arcuum fines, vt triangula AEB et CED efficiantur. Quorum quia latera EA, EC, EB, ED aequalia singula singulis (§. 38), et iis intercepti quoque anguli, ob aequalitatem arcus mensuris (per hypoth.), aequales (§. 34): ipsa quoque aequalia sint necesse est (§. 44. n. 1). Ex quo sequitur, sumto, quod posuimus, esse chordas aequales.

2. Sin chordae AB et CD aequales; ductis ex centro E ad terminos earum radiis, triangula aequalia orientur necesse est (§. 44. n. 3). Sunt igitur anguli ad centrum aequales, et propterea eorum quoque arcus mensores (§. 34).

61. *Angulus ad centrum duplex est anguli ad circuitum eidem insistentis arcui.* Hanc enunciatio-
nem

nem semper valere et vbique, vt appareat, triplici demonstratione munienda est, propterea, quod triplex fingi, sed praeter hunc nullus alius, modus potest, quo angulus ad circumductam demittere crura ad arcum potest, cui ad centrum angulus innititur. Hi modi exhibentur tribus figuris, 38, 39, 40. Iam in omnibus his modis verum esse, quod dictum est, ostendemus.

1. CAD est triangulum aequicrurum (§. 22. F. 38. 38): anguli itaque C et D pares (§. 46). Porro, quia angulus ad centrum BAC est externus trianguli CAD, est aequalis summae angulorum D et C (§. 53), adeoque etiam duplo vtriusque, vnde est $BAC = 2 D$.

2. Sin eo modo vterque angulus constitutus F. 39. in eodem arcu est, qui fig. 39 exhibetur: ducatur adiutrix CE, ex vertice anguli ad circuitum, per verticem anguli ad centrum: quo facto, facile apparebit, reduci hunc modum ad primum illum, et, quia est $ADE = 2 ACE$, et $EDB = 2 ECB$, esse etiam $ADB = 2 ACB$ (arithm. §. 15).

3. Vt vero tertius quoque modus reducatur F. 40. ad primum, qui fig. 40 declaratur, ducatur adiutrix DE, ex vertice anguli ad circuitum, per centrum B: quod si feceris, intelliges, esse $CBE = 2 CDE$ (per n. 1), et $EBA = 2 EDA$ (l. c.) ac propterea $CBE - EBA = 2 CDE - 2 EDA$ (arithm. §. 18), h. e. $ABC = 2 ADC$.

62. Ex his intelligitur,

1. dimidiatum arcum, cui, qui ad circuitum est, angulus innititur, esse illius mensorem: atque adeo, qui dimidio circulo nitatur, esse re-

Etum (§. 42), qui minori arcu, acutum, qui maiori, obtusum (§. 11).

2. Qui aequalibus arcubus, aut eodem, nitantur, aut in eodem, aut aequalibus certe circulis, esse aequales ipsos (§. 35); et aequales ad ambitum angulos, aut aequalibus arcubus, aut eidem, insistere.

63. *Quae recta per mediam chordam ita pervadit, ut rectos efficiat angulos, eadem arcum, cui subtensa est chorda, in aequas portiones dividit, atque per circuli centrum agitur; et demissum ex centro ad chordam et arcum perpendicularum per mediam*

F. 41. *chordam mediumque arcum transit.* Iam primum, si illud posueris, rectam AB mediam chordam CD transire ad angulos rectos; efficietur, ut ductis adiutricibus AC et AD, triangula aequalia orientur, quia duobus lateribus CE et DE, paribus chordae portionibus, et EA vtrique communi, angulisque iisdem interiectis, conveniunt (§. 44). Ex quo concluditur, aequales esse, qui sunt ad circumferentiam, angulos CAB et DAB, atque hanc ob causam etiam, quibus nituntur, arcus CB, BD, arcumque adeo in duas aequas portiones recta AB esse diuisum.

2. Porro facile intelligitur, quia $CA = DA$ esse declaratum est, arcus etiam CA et DA aequales esse (§. 60), et, quoniam, arcui CA arcu CB, et arcui DA arcu BD adiecto, aequales arcus efficiantur, necesse est, ut sit $ACB = ADB$, (arithm. §. 25), rectam AB circuli mediam esse, ac centrum eius transire.

3. Denique, cum demisso perpendicularo FB, ex centro F, ad chordam CD, et arcum, cui subtenditur,

tenditur, et ductis praeterea ex centro radiis FC et FD, triangulum aequicrurum existat CFD (§. 38): perpendicularo FB non potest non chorda CD in aequas partes diuidi (§. 45), atque adeo, per ea, quae primo loco dicta sunt, ipse etiam arcus.

64. Quando autem, quae chordam, h. e. re- F. 42.
ctam arcui subtensam, eadem arcum quoque
aequaliter diuidit, non potest alio arcus modo,
quam in recta linea fit, in aequas portiones secari
(§. 47): et quia recta, medium arcum perua-
dens, etiam centrum transit, datis tribus circuitus
cuiuslibet punctis, ipsum centrum inueniri, et ipsam
circumductam effici posse. Tria enim puncta illa, F. 43.
quia tres arcus et chordas intercipiunt, certe
intercipere possunt, quibus tota circumducen-
da curua comprehendatur, rectae centrum
transeant necesse est, quae per media punctis
interiecta spatia, tamquam per medias rectas,
aut chordas arcusque ducuntur (§. 47. 63).
Illud ipsum itaque punctum, in quo se inuicem
rectae illae transeunt, centrum est. Facile au-
tem intelligitur, tria puncta non posse circum-
ducta comprehendere, si a primo per secundum
potest ad tertium recta duci (§. 16).

65. Quae recta est ad perpendicularum in fine
diametri, extra circulum tota est, eumque tangit in
B; neque intra ipsam alia, quae tangat circum-
ductam, duci potest, quin eam secet. Primum ita
efficitur: scripto in fine B diametri BC perpen- F. 44.
diculo BD, ducatur ex centro A recta AE ad
perpendicularum BD. Iam, quod ita fit triangu-
lum ABE, habet ad B rectum angulum (§. 11),
qui

qui cum sit in eo triangulo maximus (§. 52), AE latus maximum eiusdem esse sequitur (§. 56), quia recto angulo est subiectum. Ex quo cogitur, cum alterum idemque minus latus AB sit circuli radius, AE vt radio sit maius, adeoque ipsum circuli ambitum transeat (§. 29). Id autem nemo non videt. quod de recta AE valet, de reliquis omnibus valere, quae quidem ex centro ad perpendicularum BD duci possunt, adeoque omnia huius puncta, praeter id, quod est dimetientis termino iunctum, atque ipsum circuitum tangit, a circumducta recedere.

2. Vt vero etiam intelligi alterum queat, ita
F. 45. ducatur ex B recta BF, vt intra BD procurrat, ex ipsa autem BF deiiciatur ad centrum A perpendicularum GA: quod cum rectum efficiat angulum, sequitur, esse AB maius latere AG (§. 56). Itaque. quoniam AB radius est, latus AG radio minus sit necesse est. Ex quo perspicitur, rectam BF non tangere circuli circuitum, sed secare, atque aream peruadere ipsam.

66. His constitutis, primum conficitur hoc, vt, si sit ducenda recta, quae circularem extremitatem vno tantum contingat puncto, duci dimetiens vel radius, et in eius fine erigi debeat perpendicularum, quod deinde per regulam ab altera parte facile produci potest (§. 55. 29).

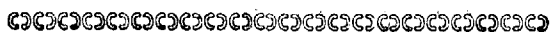
2. Alterum ex iis colligi hoc potest, contactum fieri tantum in puncto, angulumque eum, qui contactu efficiatur, alia recta diuidi, vt cetera angulorum genera, non posse: quippe, cum omnes reliqui, etiam acutissimi, quia crura statim a puncto coniunctionis a se inuicem recedunt,

cedunt, rectam ad id punctum defluentem admittant (§. 8. 9), hic contra omnibus aditum negat (§. 65).

3. Sunt porro huius generis anguli omnibus, quamvis acutis, minores, quia nulla recta ad punctum attactus, circumductae et tangenti intermedia, duci potest, ut angulus acutus minor fiat.

4. Angulus denique quocumque acuto maior est is, qui radio et semicirculo continetur, quia, ut vidimus, nullum ex B crus duci sine ipsius anguli, de quo sermo est, diminutione potest, ut acutus, qui esse maximus potest, efficiatur: neque rectus tamen est, ad cuius magnitudinem angulus contactus ei deest.

CAP. IV.

De Parallelogrammorum et Figurarum multangularum proprietatibus, et cum earum tum reliquarum descriptionibus, dimensionibus, et quae ex his consequuntur.

67.

Descriptiones figurarum cum hoc loco sint tradendae, consentaneum videri poterat, etiam quadrati, reliquarumque formarum, quae aequidistantibus lateribus circumscribuntur, deformationes proponere. Sed quoniam eae nullam difficultatem habent, et facile potest earum ratio ex definitionibus, et construendorum angulorum collocandorumque perpendicularorum modo intelligi; non attinet ei rei immorari. Itaque ad eas statim veniemus.

mus, quae difficiliore et explicatus et intellectus habent. Sed cum multa sint polygoniarum regularium genera, tot scilicet, quot possunt, possunt autem infiniti, supra quatuor, vno ambitu, pares anguli paribus lateribus contineri, atque vna figura copulari; similibus tamen ac paene iisdem praeceptis et regulis subiecta est omnium describendarum dimetiendarumque ratio. Namque, vt ab hoc incipiamus, omnium *harum figurarum angulus quisque qua magnitudine sit, reperitur*, diuisis trecentis et sexaginta circuli partibus per laterum numerum, vt senario, si sexangulae angulus quaeritur, et subtracto, qui exitit, numero, a CLXXX. Quod enim relinquitur, magnitudinem anguli indicat. Tanquam, si Pentagoni angulus quaeratur, CCCLX diuiduntur quinis, h. e. quinta eorum pars sumitur, quae habet septuaginta duo: haec auferuntur a CLXXX: relinquuntur CVIII, quae est anguli cuiuslibet magnitudo. Quod vt appareat, esto angulus, cuius magnitudo quaeritur, A. Mensor eius sit arcus BC pars dimidia BD necesse est (§. 62).

F. 46. Est porro $BD = DC$, et $AB = AC$ (§. 60), atque adeo $AB + BD = AC + CD$ (arith. §. 15), et vtraque horum arcuum summa semicirculum conficit. Ex quo fit, vt $AD = AC$, vel AB sit mensor anguli, qui quaeritur, h. e. residua circumductae dimidia pars, quae subtracta quinta parte ab vniuersa circuli partium summa, h. e. a CCCLX relinquitur, adeoque hoc modo vera anguli magnitudo cuiuscunque polygoniae inueniatur.

68. Eodem modo, *quum summam efficiant in unum numerum coniectae magnitudines angulorum omnium, qui quacunq̄ue polygonia figura continentur, vna eademque regula conficitur: qua praecipitur, vt, hanc qui quaerat summam, CLXXX ducat in numerum laterum, et ab eo, quod fit, auferat CCCLX. Residuum enim est ea, quam quaerit, summa. Vt, si summam omnium hexagoni angulorum quaerat, CLXXX ducat sexies: fiunt MLXXX: his deducat CCCLX: relinquuntur DCCXX. Dicit itaque, hanc esse omnium angulorum summam, qui hexagono continentur. Inscripta enim eiusmodi figura circulo in tot potest triangula diuidi, quot sunt eius latera. Horum triangulorum vertices omnes centro copulantur. Ducto igitur numero laterum in centum et octoginta, efficitur summa omnium triangulorum (§. 51), cui si demta est angulorum, qui centrum circumdant, summa, id est, CCCLX (§. 42); relinquitur summa angulorum ad circumductam, quae est ipsius polygoniae figurae.*

69. Eadem praeceptione continetur *omnium harum formarum, quae quidem regulares sint, descriptio in circulo. Fit enim hoc modo: trecentae et sexaginta ambitus partes diuiduntur numero laterum: a centro scribitur radius: in eo ad centrum fit angulus quotae parti aequalis: quo facto, reliqua latera per circinum facile inveniuntur. Tanquam, si sit pentagonum inscribendum, quinta pars aufertur a CCCLX, quae efficit septuaginta et duo. Ex centro ducitur AB; ad A fit angulus BAC, cuius mensor*

BC

E. 47.

BC septuaginta et duas ambitus partes complectitur: chorda itaque BC est latus Pentagoni (§. 68. 42. 60).

F. 47. 70. *In recta CB descripturus formam multangulam regularem quamcunque, inuentum eius angulum (§. 67) super ea efficit aequis cruribus CBD (§. 21): et per puncta DBC describit circulum: reliqua descriptio facilis est. Diducto enim circino ex D in B, reliqua ad circuitum circuli latera facile fiunt.*

F. 48. 71. *Latus hexagoni parium et angulorum et laterum est ratio circuli aequale, cui inscriptum est. Esto hexagoni latus AB: fiat triangulum ABC: angulus ad centrum est = LX (§. 69): anguli itaque ad basin AB summam efficiunt CXX (§. 52, 5). Sed hi sunt pares (§. 46): vterque itaque aequalis est angulo ad centrum, triangulum ipsum aequiangulum (§. 52) et aequilaterum (§. 46), et AB radium CB aequat. Ex quo efficitur, vt, dato circulo, etiam hexagonum datum sit: et dato huius latere, ipsum hexagonum describi possit, constructo, in latere dato, triangulo aequilatero, et ex vertice eius descripto circulo. Angulus porro eius quicumque aequat quatuor tertias recti, quae efficiunt centum et viginti. Denique, vt dodecagonum*

F. 49. *fieri possit in circulo, ducantur diametri AC et BD, ad perpendicularum se inuicem secantes, et interuallo radii, ex punctis A, B, C, D, fiant ab vtraque parte sectiones ambitus: denique omnia puncta rectis iungatur.*

F. 50. 72. *Quamcunque paribus et angulis et lateribus figuram circulo sic circumscribunt: ex-*
duo-

duobus mediis lateribus ducunt perpendiculara. 50.
ad interiores partes: ea, quo sibi occurrunt
puncto, id centrum faciunt, ex quo, diducto
circino ad figurae verticem, circumscribere ei
circulum possunt. Eodem modo centrum in-F. 51.
scribendi eiusmodi figurae circuli inueniunt,
eumque, diducto circino ex centro ad conta-
ctum vnus lateris, et ad omnia reliqua latera
circumacta, efficiunt (§. 63).

73. *Parallelogrammum quodcunque diagonali
in duas aequas portiones diuiditur, et latera sibi
inuicem opposita, angulique oppositi, eiusdem ma-
gnitudinis sunt.* Est parallelogrammum ABCD; F. 52.
ducta diagonica AC, sunt triangula ACD et
CAB: quae, quia parallelas transit AC, angu-
los ad eam alternos pares habent (§. 49), et
ipsam diagonalem communem. Sunt igitur
aequalia (§. 44). Recte itaque dicimus, diago-
nalem parallelogrammum in duas aequas par-
tes diuidere, et opposita latera aequalia esse.
Sed quia pares alterni, $m = u$, $n = o$; est etiam
 $m + n = u + o$ (arithm. §. 15). Itaque etiam
pares anguli sibi opponuntur.

74. *Quae eadem in basi collocata sunt parallelo-
gramma, et inter easdem descripta parallelas, ae-
qualia sunt.* Sunt parallelogramma harum F. 53.
conditionum ABCD et EBCF: efficiuntur, quod
facile apparet, triangula ABE, et DCF, quorum
aequalitas hoc modo ostenditur; Est $AB = DC$,
 $BE = CF$, $AD = BC$, et $EF = BC$ (§. 24): itaque
 $AD = EF$ (arithm. §. 10), et $AE = DF$ (arithm.
§. 15), denique $ABE = DCF$ (§. 44. n. 3). Iam,
si vtrique triangulo demseris DGE; residua

ABGD et E GCF aequalia relinquentur (arithm. §. 18): si reddideris autem vtrique triangulum BGC; erit ABCD = EBCF (arithm. §. 15).

75. Iam, hoc constituto, intelligitur, quia omne triangulum pro dimidio parallelogrammo haberi potest (§. 72), etiam triangula esse aequalia, quae eandem basin habeant et iisdem parallelis interiaceant: sumto autem hoc, aequalia esse triangula, et bases aequales, iisdem ea parallelis comprehendi posse, hoc est, eadem altitudine esse: et, eadem aequalium triangulorum altitudine, aequas esse bases (§. 57. n. 4. §. 7). Ceterum ex eodem theoremate quoque dimensio plerarumque figurarum pendet, de qua paullo post dicetur.

76. *Quadratum lateris, angulo recto in triangulo rectangulo subiecti, aequale est summae quadratorum, quae describi in reliquis duobus lateribus possunt.* Praestantissimi huius theorematis, quod, ab inuentore, Pythagoricum appellatur, vt fieri demonstratio possit, descriptis quadratis subtensae et baseos, ducantur adintrices lineae, prima AE, ex angulo recto in quadratum subtensae, ita, vt sit eius lateribus ab vtraque parte parallela: altera CG, ex vertice trianguli ad oppositum angulum quadrati subiecti G: tertia AD, e recto angulo trianguli ad angulum oppositum D. His factis, non potest esse obscurum, triangulum GCB esse aequale dimidio quadrato GBAH, et triangulum BAD dimidio parallelogrammo BDEF (§. 75), ipsa denique triangula illa esse aequalia, quia duobus lateribus et angulis interceptis conueniunt (§. 44).

(§. 44). Est enim $GB=AB$, $BC=BD$ (§. 24), et angulus $CBG=DBA$, quia vterque est ex recto et communi CBA compositus (§. 23. 24. arithm. §. 15). Itaque quoniam triangulum vtrumque aequatur dimidio parallelogrammo, cuius latere ipsum, tanquam basi sua, nititur: efficitur, vt dimidium $GBAH$ sit aequale dimidio $BDEF$, ac propterea etiam totum $GBAH$ toti $BDEF$ (arithm. §. 15). Eodem modo etiam potest ostendi alterum esse, scilicet $FEIC$, aequale quadrato $CLKA$.

Traditur Pythagoras, hoc inuento, Musis bouem immolasse, ap. Vitruu. L. IX. c. 2. Sed Diogenes Laërt. L. VIII. Segm. 12. centum boues, *ἑκατόμβην* ab eo immolatam esse, auctore Apollodoro Arithmetico, narrat. In Epigrammate ibidem adiecto *βουδοσίη* memoratur. Quae in vtramque partem de hac re, non adeo magna, disputantur, apud Interpretes Diog. Laërt. l. c. p. 497. 498. ed. Meibom. legi possunt. cf. Davies ad Cic. Nat. D. III, 36.

77. Ex hoc theoremate facile intelligi potest *duplicandi quadrati ratio*, quae numero inueniri et explicari non potest. Sit enim duplicandi quadrati latus pedum denorum: area, id quod paullo post docebitur, efficit pedes centum. Itaque quadrati duplicati area efficere debet ducentos. Iam, quemcunque denario maiorem pedum numerum tribuas duplicandi quadrati lateri, nullum inuenies esse eiusmodi, vt in se ductus ducentos efficiat. Quod igitur numeris explicari non potest, id lineis, ope huius theorematism, declarari potest. Scilicet, in quadrato duplicando diagonica ducta, ipsum vt in duo aequa triangula diuidatur, quadratum descri-

batur, cuius latera diagonali aequentur. Dicemus hoc esse quadratum duplicatum. v. Vitruu. l. c. c. i.

78. Quod si vero *quadratum describendum sit, duobus, tribus, vel pluribus aliis aequale*; primum, latera duorum ad angulum rectum iunguntur (§. 84): huic quae subtenditur, potest utrumque quadratum (§. 76). Subtensa deinde in perpendiculari locum migrat, et tertii quadrati latus baseos locum occupat: quae recto angulo subtenditur, horum quoque quadrata potest: adeoque quadratum eius tribus datis aequale est.

Tab.
IV.
f. *

79. *Differentiam denique duorum quadratorum imparium* sic inveniunt: Ex puncto quolibet, tanquam centro, describunt circulum dimidium, interuallo AB, quod fit latus quadrati maioris: interuallo lateris AD, quod fit quadrati minoris, scribunt perpendicularum DE ad circumductam: id est latus quadrati, quo maioris excedit minus. Nam ducta linea AE, fit triangulum rectangulum, AE autem est par lateri quadrati maioris BA. Eius porro quadratum aequat quadrata laterum ED et AD (§. 76). Ergo, si quadrato maiori ademeris quadratum ex AD; necessario relinquitur quadratum ex ED.

80. Iam, traditis praecipuarum *figurarum* descriptionibus, ad earum *dimensionem* progrediamur, cuius iam sunt quasi fundamenta iacta. Omnium autem dimetiendarum rationes ex parallelogrammorum dimensione pendent ita, vt, hac declarata, tradi etiam triangulorum dimensio possit: hac autem explicata, reliquarum

rum omnium. Itaque a *quadrato* initium faciemus, cuius facillima dimensio est. Nam cum paria sint latera omnia, et pedum omnia totidem; diuiso in partes aequales latere AB et BD, F. 55. et ductis ex singulis punctis ad oppositum latus parallelis, in tot quadratorum minorum aequalium, vel pedum quadratorum, ordines describetur, quot sunt lateris AB partes, et singuli ordines tot pedes quadratos habebunt, quot sunt lateris BD. Quare, multiplicatis in se duobus lateribus, vel, quia aequalia in quadrato sunt, vno in se latere ducto, quae summa efficitur, ea dicitur esse magnitudo areae et summa omnium pedum quadratorum, qui aream implent (§. 24). Tanquam, si est quadrati latus pedum decem: ducuntur decies deni: fiunt centeni: et quadrati area dicitur centum pedes quadratos habere. Ex hac dimensione quadrati etiam intelligi potest ratio, cur, quae ex numeris in se ductis efficiuntur summae, quadrati numeri, et ducti numeri, *latera* dicantur (arithm. §. 77). At, si *oblongum quadratum* fuerit; duo diuersa latera, basis v. c. et perpendiculum ei iunctum, in se ducuntur.

81. At, quae praeter haec duo parallelis terminantur lateribus, *rhombus* et *rhomboides*, quoniam obliqua latera habent, neque adeo in pedes quadratos describi possunt, ad quadratum ille, ad quadratum oblongum hoc reuocatur, scripto scilicet, ex puncto baseos quolibet, perpendiculo, altitudinis indice, quod ad summam figuram, hoc est, latus oppositum, pertineat. Perpendiculum, siue altitudo, in basin ducitur,

et. quae fit summa, areae magnitudinem indicat. Iam facile intelligitur, hoc modo quadrati, siue aequilateri, siue oblongi aream inueniri (§. 80): sed quoniam illud ipsum quadratum eam quam rhombus aut rhomboides, basin altitudinemque habet, et est adeo inter easdem parallelas, rhombo aut rhomboidi aequale est, et quae summa illius areae, ea huius quoque pedes quadratos indicat (§. 74).

82. *Triangulum* quodcunque constat esse dimidium parallelogrammum (§. 73): quare *eius ita fit dimensio*: Basis ducitur in altitudinem: efficitur summa pedum parallelogrammum implentium, quod eadem est et basi et altitudine (§. 81). Huius sumitur dimidia pars, eaque dicitur esse areae triangularis magnitudo. Vt, si basis habeat pedes vicanos, altitudo denos, pedes baseos cum pedibus altitudinis sic multiplicantur: decies viceni: fiunt ducenti: horum dimidia aufertur summa: erunt centeni; hos itaque implere trianguli aream dicemus. Quod si compendium dimensionis adhibere velis, basin duc in dimidiam altitudinem: vt puta, vicanos pedes in quinos: eadem summa pedum efficietur.

83. *Reliquas figuras*, constat, in triangula, ductis diagonalibus, diuidi posse. Quare harum dimensio absoluitur dimensione omnium triangulorum, in quae sunt per diagonicas descriptae. Quae autem paribus lateribus angulisque comprehenduntur multangulae figurae, quoniam possunt, ductis a centro ad angulorum vertices radiis, in tot triangula diuidi, quot ipsarum

rum sunt latera; inuenta area vnus, et in numerum laterum ducta, inuenta est totius figurae area. Tanquam, si dimensio requiratur hexagoni, diuidi in sex triangula aequalia potest. Fac, vnus cuiuslibet dimensione, inueniri summam triginta pedum: hos duces in laterum numerum ita: sexies triceni: efficientur centum et octoginta: quam summam pedum dices areae hexagoniae inesse.

84. Ex his, quae sunt de metiendis polygoniarum regularium areis tradita, haud difficulter colligitur, *figuram huiusmodi aequalem esse triangulo, cuius basis sit ex omnibus illius lateribus, velut ex partibus suis, composita, h. e. ipsius ambitum aequat, altitudo autem perpendiculari, ex centro in latus quodcunque deiecto.* Velut, si est hexagoni latus quinquaginta pedum, altitudo cuiuscunque trianguli quadraginta, aequale est triangulo, cuius basis habet sexies quinquaginta pedes, h. e. CCC, altitudo XL. Multiplicatis itaque trecentis vicies, fiunt sex millia: quam summam pedum recte dicemus hexagono inesse (§. 82). Nam, si hoc hexagonum superiori modo (§. 83) redigitur, eadem summa efficitur: vicies quinquaginta faciunt mille: hi in numerum laterum ducti, sex millia.

85. Iam, si fingas, figuram innumerabilium, plurimorum certe, laterum inscribi circulo, latera, propter exiguitatem, cum ipso ambitu confundantur ita necesse est, vt figurae multangulae circuitum haud possis a circuli ambitu discernere, neque multum hic magnitudine illum excedat. Ex quo sequitur, parum aberrari, si

ipse circuli ambitus pro circuitu figurae infinitorum laterum habeatur. Quamobrem *circulus quoque aequalis haberi triangulo potest, qui basin habeat circumductae aequalem, altitudinem radio* (§. 84). Ex quo fit, vt circuli aream mensurus ita ratiocinium ordinet oporteat: Esto, v. c. circumducta trecentis et quindecim pedibus, radius quinquaginta: area continebit summam pedum, quae fit, trecentis et quindecim cum viginti et quinque multiplicatis (§. 84). Quod si itaque *sectoris quaeras aream*, hanc formam sequere: Fac, arcum habere triginta pedes, radius quinquagenos: triginta multiplica vicies et quinquies: efficiuntur septingenti quinquaginta; haec est summa pedum, quos sector habet.

86. His cognitis, non poterit cuiquam dubium esse, aut obscurum, 1. id, quod iam est ante a nobis monitum, ex quadratorum dimensione, parallelogrammorum omnium dimensionem repeti: ex ea porro triangulorum: atque ex hac denique omnium reliquarum figurarum: 2. omnes omnium figurarum, praeter quadratarum, dimensiones, duobus theorematibus confici, quae §. 73. 74. traduntur: 3. quod *quadrari* figuras dicant recentiores, cum ea um fit dimensio, id eam ob causam fieri, quod mensurae loco quadratum adhibetur: atque adeo, qui de *circuli quadratura* scribant, hoc quaerere, qua ratione possit ita areae circularis, adhibito, mensurae loco, quadrato, dimensio fieri, vt nihil ei ad veram magnitudinem desit.

87. Vnum restat, quod huic capiti, quia ex traditis colligitur, subiiciemus, qua ratione so-
leat

leat et possit *Dimetientis ad Circumductam ratio* inueniri. Adhibent autem ad eam rem conficiendam, ac primus Archimedes adhibuit, figuras duas plurimorum, vt puta, nonaginta et sex laterum, quarum inscribunt circulo alteram, altera circumscribunt eundem. Quo facto, vnus lateris magnitudinem sumunt nonagies et sexies, et, quae sit, summam cum diametro comparant. Iam hoc quidem facile intelligitur, ambitus circumscripti circulo rationem ad diametrum esse paullo maiorem vera, inscripti autem paullo minorem: sed vtriusque, et maioris et minoris, tam exigua est differentia, vt sine errore animaduertendo vtralibet pro vera adhiberi queat. Quam autem attulit Archimedes huius rei demonstrationem in eo, quem de Dimensione circuli inscripsit, libro, quia est, et ad enarrandum longior, et ad intelligendum difficilior; locum in his quasi rudimentis Geometriae habere non potest. Eius loco aduicemus praecipuas diametri ad circumductam rationes a Mathematicis propositas:

Archimedis est: Diam. 7. Circumd. 21. eaque maior vera.

Diam. 7. Circumd. 23. eaque minor vera.

Adr. Medii: Diam. 113. Circumd. 355.

Rudolphi a Ceulen: D. 100. C. 314.

Ratio Ceulenii apud Mathematicos inualuit, eaque nos in sequentibus vtemur.

88. Sumto igitur hoc, eam habere diametrum quamlibet ad circumductam circuli sui rationem comparationemque, quam centum

ad trecentos et quatuordecim : efficitur, vt, quia trecenti et quatuordecim, in quartam diametri partem, vel dimidium radium, h. e. viginti et quinque ducti, faciunt (7850) septies mille, octingentos et quinquaginta, diametrus autem in se ducta (10000) decem millia, *diametrus quaecunque quadrata fit ad aream circuli sui, vt sunt 10000 ad 7850, h. e. si vtriusque decimam partem sumseris, vt 1000 : 785. h. e. vt mille ad septingentos et octoginta quinque.*

89. Iam, quoniam similes sunt circuli omnes, (§. 17. 41), intelligitur esse, vt quadratum diametri A ad aream suam B, ita quadratum diametri D ad aream suam C. Permutatis itaque proportionis membris, est, vt $A^2 : D^2 = B : C$ (arithm. §. 52). Ex quo cogitur, *esse eandem arearum et diametrorum quadratarum inter se rationem.*

90. Denique, constituta ista diametri ad circumductam ratione, patet, si data fuerit diametrus, circumductam: si haec, diametrum: si tandem area, et diametrum et circumductam facile inueniri, per proportionis Geometricae regulam, posse.

CAP. V.

De Proportione ad Geometriam Planam applicata.

91.

Parallelorum laterum figurae et triangula, quae easdem bases habent, sunt in ea inter se, qua altitudines, ratione: et, quae altitudines easdem, in ea, qua bases. Parallelogrammorum areas,

areas, dictum est, inueniri, ducta in altitudinem basi, vel altitudine in basin (§. 80. 81). Quod si itaque in vtroque parallelogrammo alterutra est aequalis, vt sit eadem vtriusque vel basis, vel altitudo: quae diuersae sunt, totidem sumuntur (arithm. §. 5). Ex quo fit, vt, quae efficiuntur summae, h. e. areae figurarum, eam inter se, quam, quae multiplicabantur, rationem habeant (arithm. §. 53), scilicet, altitudinum, aequalibus basibus, basium vero, aequalibus altitudinibus. Idem vero quin etiam in triangulis locum habeat, dubitari propterea non potest, quia dimidia parallelogramma sunt (§. 73).

92. *Ducta per triangulum quodcunque, v. c. ACB, recta DE, eademque basi AB parallela; efficitur, vt sit $CD:DA = CE:EB$; quod ita ostendunt: Ductis adiutricibus DB et EA, sunt F. 56. triangula DAE et DBE aequalia (§. 75); ad quorum vtrumque non potest non triangulum DCE eandem rationem habere (arithm. §. 48), vt sit $DCE:DAE = DCE:EBD$. Sed quia vt DCE et DAE, ita DCE et EBD communibus verticibus D et E iunguntur, adeoque pari altitudine sunt (§. 57. n. 4); rationes eae eiusmodi sunt, vt sit $DCE:DAE = CD:DA$, et $DCE:EBD = CE:EB$ (§. 91). Est ergo etiam $CD:DA = CE:EB$ (arithm. §. 46). Ex quo efficitur, vt sit etiam alternando $CD:CE = DA:EB$ (arithm. §. 53), et componendo $CA:CB = CD:CE$ (l. c. §. 60). Denique, ductis pluribus in eodem triangulo ACB parallelis, omnia laterum segmenta sint in eadem proportione necesse est.*

93. Iam, quod demonstrauiamus, ita conuertunt: F. 56.

tunt: Si recta *DE* tranſit trianguli *ABC* latera ita, vt fit $CD : DA = CE : EB$; ipſa eſt baſi *AB* parallela: id quod vel ex eis, quae dicta ſunt, intelligi poteſt. Nam, vt $CD : DA$, ita triangulum *DCE* ad triangulum *DAE*, et vt $CE : EB$ ita $DCE : EBD$ (§. 91). Sumto igitur hoc, vt fit $CD : DA = CE : EB$, efficitur, vt triangulum *DCE* ad vtrumque *DAE* et *EBD* eandem rationem habeat (arithm. §. 49). Sint igitur *DAE* et *EBD* aequalia neceſſe eſt (l. c.). Quare cum eandem baſin habeant, eandem quoque altitudinem habebunt (§. 91), et erit *DE* parallela baſi *AB* (§. 7. 57).

F. 57. 94. Si in triangulis *ACB* et *FED* eſt $A = F$, et $B = D$, h. e. anguli, quibus baſis, vel quodcunque latus *AB* et *FD* interieſtum eſt, aequales: quaecunque vtriusque trianguli latera eodem modo comparantur, vt fit $AC : CB = FE : ED$, et $CA : AB = EF : FD$. Quod vt oſtendatur, ita ratiocinium inſtituitur: Si tranſtuleris triangulum minus *ACB* in maius *FED* ita, vt angulus *A* cadat in angulum *F*, latus *AB* in *FD*, *AC* in *FE*: apparebit, latus *BC* eſſe parallelum lateri *DE*, quia angulus externus *B* aequalis interno *D* ſumtus eſt (§. 50. n. 2). Ex quo fit, vt fit etiam $AC : CB = FE : ED$, et $CA : AB = EF : FD$ (§. 92).

95. Hoc autem, quod demonſtratum eſt, ita conuertitur: Si triangulorum *ACB* et *FED* latera eodem modo ad ſe inuicem referuntur; anguli eodem loco poſiti aequales ſunt. Quod ſi enim *FED* transferuntur in *ACB*, ita, vt *F* ſit in *A*; *ED* erit parallelum lateri *CB* (§. 93): ex quo collige,

collige, esse $D=B$, $E=C$ (§. 49), et angulum etiam A aequalem angulo F (§. 51).

96. Si in triangulo ACB et FED est $A=F$, et $CA:AB=EF:FD$; anguli, quibus tertium latus interiectum est, singuli aequales singulis sunt, $C=E$, $B=D$. Id hoc modo colligitur: Triangulum FED applica triangulo ACB hoc modo, ut F sit in A : qui anguli quoniam ponuntur aequales, latus FD in AB esse videbis, et FE in AC (§. 37), et intelliges, DE esse parallelum lateri BC (§. 93). Quare dices recte, angulos, qui sunt ad has parallelas positi iisdem locis, esse aequales, h. e. $C=E$, $B=D$.

97. Demissum ex angulo recto trianguli in sub-Tab. iectum latus perpendicularum, triangulum in partes^{IV.} diuidit, et toti triangulo, et sibi inuicem similes. Ut, F. 58. si in triangulo rectangulo ABC ex B deiiciatur ad rectos angulos BD ; dicemus esse ABD et DBC similia toti ABC , et ipsum ABD simile DBC , quorum vtrumque ita efficitur:

1. Comparato ABD cum toto triangulo ABC , intelligetur, angulos B et D rectos, adeoque aequales (per hypoth. §. 11. 42), angulum porro A vtrique esse communem. Ex quo colligetur, eodem modo vtriusque trianguli latera ad se inuicem referri, ut sit, $AD:DB=AB:BC$, item, $DB:BA=BC:CA$ (§. 94): quamobrem angulus etiam C erit aequalis angulo ABD (§. 95); ipsum itaque triangulum ABD dicetur simile esse triangulo ABC . Eodem modo triangulum DBC ostenditur simile esse triangulo ABC .

2. Iam, his declaratis, erit triangulorum ADB et BDC facilius comparatio. Angulos ad D con-

D constat esse rectos (§. 11): angulum ABD demonstrauius esse angulo C aequalem, angulum DBC autem angulo A. Habebunt igitur vtriusque latera eandem inter se rationem comparationemque, vt sit scilicet $DB:BA=DC:CB$, et $AD:DB=DB:DC$: recte itaque similes habebuntur. Idem breuius hoc modo ostenditur: Vtrumque triangulum simile est toti ABC, id quod est primo demonstratum loco: sunt itaque etiam similia inter se. Ex quo conficitur hoc, vt demissum ex recto angulo in subiectum latus perpendicularum sit medium proportionis inter AD et DC (arithm. §. 44), et BC inter DC et AC, quia est $DC:BC=BC:AC$.

98. Nunc, age, quaedam subiiciamus problemata, ad quae soluenda omnia haec theore-
- F. 59. mata comparata sunt. Quorum primum illud erit: *quae ratione possit quaecunque recta AI in partes quotcunque ita diuidi, vt certam inter se proportionem habeant. v. c. vt $CD:DE=AK:KI$.* Id hoc modo perficitur: Rectae AI iungitur alia quaecunque AF ita, vt angulum efficiant: CD et DE transferuntur in AF, vt fiat $AG=CD$, $GH=DE$. Ex H ducitur recta in I, et ex G altera huic HI parallela GK. Quo facto erit $AG:GH=AK:KI$, adeoque etiam, quia $AG:GH=CD:DE$; erit $CD:DE=AK:KI$ (§. 92).
- F. 60. 99. *Si vero data fuerit in partes quascunque, et quacunque proportione, diuisa recta CD; aliam quamcunque rectam AB ita in totidem parte. ser- uata proportione, diuides.* Describe triangulum aequilaterum in AB si quidem est maior data altera CD. Ex E diducto circino, fac $Ee=CD$,
et

et duc ex F rectam ad alterum latus, eamque basi AB parallelam. FG ita circino diuide, vt est ipsa CD diuisa: ex vertice trianguli demitte re-ctas ad basin per ea puncta, quibus diuisio indi-catur. Dicemus, AB esse eodem, quo CD, mo-
do diuisam: idque ex §. 92. 94 intelligitur.

100. *Scala Geometrica* his regulis describitur: F. 6ra
Ducitur recta AE cuiuscunque longitudinis, eius quaelibet pars AB in decem aequales par-tes diuiditur, et quae relicta est rectae AE pars EB, in partes AB aequales, BC, CD, DE, descri-bitur. Quo facto, fit in A perpendiculum quod-cunque AF, et in decem aequales partes diuidi-tur: per singularum partium terminos ducitur recta, parallela rectae AE, et harum parallela-rum quae vltima est FG, eodem, quo AE, modo in partes describitur: denique ex AB rectis iun-guntur X et IX, IX et IIX, IIX et VII, VII et VI etc. Ita descripta scala, AB, BC, CD, DE habent vim decempedarum, partes autem decempedae AB, pedum, quae autem recta X, IX auferuntur parallelarum particulae I, I. II, II. III, III etc. digitorum, vt I, I nouem, II, II octo, VI, VI qua-tuor, IX, IX vnum valeat. Quare, si quam re-ctam ad hanc scalam exigere velis; circini ex vno rectae sine in alterum diuaricantis, crus vnum statue, v. g. in D. quo facto, si alterum crus ca-dit v. c. in VI, lineae illius magnitudinem dice-mus duas decempedas et sex decimas, h. e. pe-des, aequare: si autem spatium D, VI, excedit; circini crus ex puncto D tamdiu versus L mo-
vendum est, donec alterum crus sit in aliquo re-ctae VII, VI puncto. Fac vero, esse in paralle-larum

larum sexta: recta, quam diximus, continebit duas decempedas, sex pedes, et quinque digitos. Veram autem hanc esse conficiendae scalae geometricae rationem, hoc modo ostenditur: Quia in mensuris vnitas pro arbitrio sumi potest, non dubium est, quin AB decempedae vim habere possit, et cum decima pars decempedae pes dicatur (§. 6), sumto hoc, AB esse decempedam, huius in decem partes aequales descriptae particula quaelibet pedis loco sit necesse est. Ducta autem recta ex A, siue X ad IX, efficitur triangulum FA, IX; quod quae transeunt rectae, quia basi F, IX parallelae sumuntur, trianguli crura ita secant, vt sit, v. c. A, IX ad AF, vt est IX, IX ad basin F, IX (§. 92). Est autem A, IX decima pars totius AF: est ergo etiam IX, IX decima pars baseos F, IX: quae cum pedem aequet, IX, IX decima pars pedis, h. e. digitus, est. Eodem modo etiam de reliquis colliges, esse, scilicet, IIX, IIX duos digitos, VII, VII tres etc.

F. 62. 101. *Datis tribus rectis inueniunt quartam, ad quam ita referatur tertia, vt prima ad secundam, hoc modo: Prima et secunda, v. c. AB et AC, copulantur puncto A, vt angulum comprehendant: ex B et C vtraque producitur: tertia BD transfertur in lineam productam AB ad punctum D: ex B ducitur recta ad C, et ex D alia huic BC parallela ad rectam AE: recta CE dicetur quarta proportionis, vt sit $AB : AC = BD : CE$ (§. 92).*

102. *Quae autem sit media proportionis inter CD et DB, ita capitur. Scribatur recta cuiuscunque longitudinis, et in eam vtraque CD*

et

et DB translata communi puncto D copuletur: porro e media recta CB, tanquam centro, describatur semicirculus, et, ex vtriusque coniunctae CD et DB communi puncto D, ducatur ad circumductam perpendicularum. Hoc enim est medium proportionem inter vtramque, ut sit $CD:DA=DA:DB$ (§ 97). Ex quo efficitur, ut ductum e quouis dimetientis puncto perpendicularum, seu, ex quouis circumductae puncto, ad diametrum, sit medium proportionem inter dimetientis segmenta, quae, erecto aut deiecto perpendicularo, efficiuntur.

FINIS GEOMETRIAE PLANORVM.

P A R S II.

G E O M E T R I A E

De Dimensione Solidorum.

103.

Figuras, seu formas solidas dicunt, quae in longitudinem non modo et latitudinem, sed in altitudinem etiam extensae sunt. Cuius quidem tanquam generis septem partes faciunt, *Conum, Cubum, Parallelepipedum, Prisma, Cylindrum, Sphaeram et Pyramidem.*

104. Qui has figuras ita definiunt, ut ex ipsis definitionibus, qua possint ratione et modo existere, intelligatur, his fere definitionibus utuntur: *Cubum* aiunt effici, cum quadratum^{F. 64.} ad perpendicularum, lateri aequale, motu parallelo descendat. Ex quo colligunt:

Ernesti Initia.

G

I. Cu-

1. Cubi cuiuscunque superficiem sex quadratis, iisque aequalibus, comprehendi:

2. Sectiones cubi, quae fiant basi parallelae, efficere superficiem planam basi aequalem.

F. 65. 105. *Parallelepipedum* dicunt oriri, parallelogrammo ad perpendicularum, motu parallelo, demisso, atque ex eo intelligi:

1. Superficiem eius sex parallelogrammis terminari, quorum, quae aduersa sint, etiam aequalia sint:

2. Sectionibus basi parallelis plana effici basi aequalia:

3. Sectiones inter se parallelas plana quoque aequalia efficere.

F. 66. 106. *Prisma* effici aiunt, cum figura rectilinea ad rectam descendat, motu parallelo: atque ex eo concludunt, tot parallelogrammis comprehendi, quot baseos latera sint; et sectiones basibus parallelas superficies efficere basibus aequales.

F. 67. 107. *Cylindrum* gigni, circulo ad lineam rectam, motu parallelo, descendente. Duo autem cylindrorum genera faciunt: quorum alterum efficiatur, cum linea recta sit eadem perpendicularis; alterum, cum obliquum situm habeat.

F. 68. Qui illi generi subiecti sunt, *recti*; qui huic, *obliqui*, vel *scaleni* dicuntur. Lineam rectam, quae ex vnus baseos centro ita per cylindrum agitur, vt ad alterius baseos centrum pertineat, *axem*; quae autem ab extremitate vnus baseos ad circumductum alterius decurrit, *latus cylindri* appellant. Denique, ex ipsa definitione

ne aiunt intelligi, sectiones, basi parallelas, esse et basi et inter se aequales.

108. *Sphaerae* denique, vel *Globi*, hunc quasi F. 69. ortum fingunt, ut semicirculus diametrum suam circumcurrat: ex quo effici, ut omnia superficiei puncta aequali spatio a centro sphaerae seiuncta sint.

109. *Conus*, siue *meta*, est corpus, ex rotun-F. 70. da, siue circulari, basi in acutum fastigium, quem *verticem* appellant, sensim assurgens. Quae autem recta ex vertice ad centrum baseos demitti posse fingitur, *axis metae* est: qui si basi ad perpendicularum infisit, *conum rectum* dicunt: quem etiam effici fingunt, triangulo rectangulo circa cathetum circumacto: reliquos *obliquos*, vel *scalenos*: rectam vero, ex vertice ad circumductum baseos descendentem, *latus conii* appellant. Ex ipsa definitione autem F. 71. hoc cogitur, quae fiant conii sectiones basi parallelae, esse easdem rotundas et circulares.

110. *Pyramis* est corpus ex lata et angulata F. 72. basi in acutum verticem desinens, et tot inclusum triangularibus lateribus, quot sunt baseos latera.

111. *Coni et cylindri similes* sunt, quorum utriusque axis eodem modo cum diametro baseos suae comparatur: ut, si unius conii axis sit AB, diametrum CD, alterius axis EF, diametrum GH; conii dicentur similes, si est $AB : CD = EF : GH$.

112. *Mensura solidorum* est cubus, unde decompeda cubica dicitur: millesima eius pars *pes cubicus*; huius *digitus cubicus*.

113. *Cylindri, Prismata, et Parallelepipedae, quae iisdem sunt et basibus et altitudinibus, aequalia sunt.*

114. *Superficies conirecti, demtabasi, aequalis est triangulo, cuius basis aequat circuitum baseos conii, altitudo autem latus conii.* Quod qui breuissime, et ad intelligendum aptissime demonstrant, id fere genus fictionis adhibent, quo solent in dimensione circuli vti, vt, quemadmodum circuitum eius pro circumductu polygoniae figurae habent, quasi circuli area lateribus rectis, valde exiguis, circumscripta sit, ita hic fieri posse sumant, vt ex conii vertice ad basin deiciantur latera, adeo exiguas rotundae extremitatis partes intercipientia, vt pro lineolis rectis, latera autem ipsa pro perpendicularibus haberi queant: ex quo effici, vt haec trianguli crura ipsam eius altitudinem exhibeant (§. 57): quoniam autem tota conii superficies in eiusmodi triangula possit describi; omnium, quae esse possint, summam aequalem esse triangulo ea altitudine, quam habeat latus conii, et ea basi, quae extremitatem baseos conicae aequet.

115. Huius enunciationis haec vis est, vt conorum superficies ad planam figuram, triangularem scilicet, reuocetur, eiusque leges subire cogatur, cuius iam est ex superioribus perspecta et explorata ratio. Quare, cum triangula iisdem basibus altitudinum rationem habeant, et, quae eadem altitudine sunt, rationem basium (§. 91); efficitur,

1. vt, quae superficies conicae eadem latera habent, sint inter se, vt basium ambitus; et, quae
ambitus

ambitus basium eisdem habent, eodem inter se modo, quo latera, conferantur:

2. vt, qui eadem sunt et basi et altitudine coni, aequali sint superficie.

116. *Cylindri superficies, omissis basibus, aequalis est parallelogrammo rectangulo, cuius basis aequat circuitum baseos cylindri, altitudo autem lateri aequalis est.* Quod si enim idem, quod (§. 114), fictionis genus adhibeas; intelliges, posse in cylindri superficie latera duo parallela ad perpendicularum duci, adeo exiguo seiuncta spatio, vt, quas intercipiunt, basium partes pro lineolis rectis, sine animaduertendo errore calculi, haberi possint. Quo sumto, quoniam parallelogrammum rectangulum, quamquam valde exiguarum basium, efficitur, neque obscurum est, eiusmodi parallelogrammis totam impleri superficiem posse: haec ipsa superficies etiam erit aequalis parallelogrammo maiori, cuius etc. Quoniam itaque cylindri hoc modo parallelogrammorum leges subeunt;

1. *Aequales cylindrorum superficies hae sint necesse est, quae eadem et basi sunt et altitudine (§. 74):*

2. *Superficies cylindri continet duplam superficiem coni, qui eandem, quam cylindrus, basin altitudinemque habet (§. 73. 75).*

Haec duo theoremata §. 114. 116. confirmari possunt circumposita cono et cylindro charta. Nam quae regendo cono apta charta est, circularis areae pars est, quem sectorem vocant: quae autem cylindro, parallelogrammi figuram habet.

117. *Si parallelepipedum in duas partes ita sectatur, vt sectio diagonales basium transeat; duae partes illae sunt prismata aequalia.* Nam, quia sectio agitur per basium diagonicas, hae in aequas

portiones diuiduntur (§. 73). Ex quo efficitur, vt prismata easdem bases habeant. Quoniam autem praeterea perpendicularum vtrique commune est, quod quippe ex centro vnus baseos ad centrum alterius peruadit, adeoque in media diagonali vtraque est (l. c); pari quoque vtrumque prisma altitudine est (§. 75): itaque etiam pari vtrumque magnitudine (§. 113). Quo constituto, illud etiam intelligi potest, *quodcunque prisma baseos triangulae esse dimidium parallelepipedum.*

118. Ex his vero, qua ratione sit dimensio cuiuscunque cubi, parallelepipedum, prismatis, cylindri et conu recti, instituenda, declaratur. Atque, vt a dimensione superficiei initium faciamus, *cubi superficiem* ita dimetiuntur: Latus eius quodcunque, quot pedes quadratos complectatur, quaerunt (§. 80): horum numerum sumunt sexies, tot enim sunt cubi latera (§. 104): qui fit numerus, superficies quot pedes contineat indicat. Vt, si fit latus quadrati, quod est cubi latus, pedum sex, ducunt eum numerum in ipsum: fiunt pedes XXXVI: hos sumunt sexies: fiunt CCXVI: hos itaque dicunt cubi superficiei contineri.

119. *Parallelepipeda*, quia sunt sex lateribus inclusa, quorum quae aduersa sunt, aequalia sunt (§. 105), ita *dimetiuntur eorum superficies*: Inuestigant areas baseos cuiuslibet, et laterum duorum iunctorum (§. 80): harum summam duplicant (§. 105. n. 1): et, qui efficitur numerus, hunc dicunt indicare, quot pedes quadratos complectatur parallelepipedum superficies. Tanquam, si baseos latus vnum sit pedum IV, alterum VI; ipsa basis est XXIV. Iam fac, altitudinem esse XII pedum: hos
duc

duc sexies et quater: efficiuntur pedes LXXII et XLIIIX: quas summas dices indicare areas laterum iunctorum: has cum area baseos in vnam summam coniice: fient CXLIV: hanc duplica: fient CCLXXXVIII. Hunc itaque pedum numerum dices superficiei huius paralelepipedo inesse.

120. *Prismatis autem superficiem mensurus ita ratiocinabere: quia tot circumdatum prisma paralelogrammis est, quot sunt basium latera; horum dimensione facta, omniumque magnitudine in vnam summam collecta, et ipsarum basium areis adiectis, siue circumductu baseos in altitudinem prismatis ducto, et, quae fit, summae adiecta baseos area duplicata, superficiei magnitudo inueniatur necesse est (§. 80. 83. 106). Vt, si bases sint triangulae, et vnum latus III, alterum V, tertium VI pedum, altitudo IV, ipsius autem prismatis altitudo X; sic colliges: ter deni efficiunt triginta, quinquies deni quinquaginta, sexies deni sexaginta: quorum omnium summa facta, fiunt CXL. porro triangulae baseos latus, quod baseos loco est, v. c. III, duc in dimidiam altitudinem, fiunt VI, hos duplica, fiunt XII. Tota itaque superficies complectitur CLII pedes. Breuius: circumductus baseos est XIV pedum: hi decies sumti efficiunt CXL: his aream duplicatam, h. e. XII pedes, adice: fiunt CLII.*

121. *Cylindrorum superficiem ita dimetiuntur: Quaerunt diametrum baseos, circuitum (§. 90), denique aream (§. 85), eamque duplicant (§. 107); circuitum ducunt in altitudinem, et, quod fit, adiciunt summae basium, eumque, qui ita efficitur, numerum dicunt esse pedum, quos superficies cylindri continet (§. 115. 80). Finge v. c. diametrum*

baseos esse L pedum: circuitus erunt CLVII fere pedes areae MDCCCCLXII et dimidius: quos si dupl.aueris, fient ter mille, nongenti, viginti et quinque. Fac porro altitudinem esse C pedum: duces eos in CLVII: fient quindecim millia et septingenti: his adice areas: efficientur vndeuginti millia, sexcenti, viginti et quinque; hos puta superficiem cylindri illius conficere.

122. *Coni denique recti superficiem hoc modo colliges: Inuenta diametro et circumductu baseos, hunc duc in coni dimidium latus: summae, quae fit, adice aream baseos: coni recti superficies efficietur (§. 113. §7). Tanquam, si fit diameter baseos L, latus C pedum: CLVII pedes, quos extremitas baseos continet, duc quinquages: fient septem millia octingenti et quinquaginta: his adiecta basi, efficientur nouies mille, octingenti et duodecim cum dimidio: qui superficiem coni propositi complent.*

123. *Earundem autem figurarum quantitatis inueniendae minime impedita ratio est. Cubi enim, parallelepipedi et prismatis quantitas vno hoc modo colligitur, vt baseos area per altitudinem multiplicetur. Quantitatem enim corporum inuestigare, quid est, nisi, quot decempedas cubicas, pedes, aut digitos cubicos contineant, quaerere? Iam, quoniam altitudo, quot sint in toto corpore decempedarum cubicarum ordines, basis autem, quot in quolibet ordine, indicat: non potest fieri, quin, si id, quo diximus modo, feceris, numerum omnium, quae figura continentur, h. e. ipsam quantitatem figurae, inueneris. Cylindri autem basis quia circularis est, et circulus triangulo aequalis, cuius basis eadem,*

eadem, qua circumducta, altitudo, qua radius, magnitudine est (§. 84); eodem eius quantitas modo, quo prismatis triangularis inueniatur necesse est.

124. *Pyramide ita secta, ut basi parallela sit,* F. 73. *quae efficitur superficies, eidem erit similis, h. e. vtriusque superficiei latera eandem inter se proportionem habebunt.* Fac enim, basin pyramidis esse BAE, superficiem superiorem basi parallelam MYN: efficitur, vt, quia MN parallela BE, sit $DM:DN=EB:DE$, et $DM:MN=EB:BE$ (§. 92 sq.). Ex quo intelligitur, triangulum MDN esse triangulo BDE simile (§. 21). Eodem autem modo colligitur, triangulum DMY esse simile triangulo DBA; et DNY simile maiori DEA: vt facile appareat, pyramidem integram minorem DMYNV esse similem maiori DBAEO (§. 111), similesque bases et latera similia vtramque habere.

125. *Quae easdem bases easdemque altitudi-* F. 74. *nes habent pyramides et coni, aequales sunt.* Sint duarum huius generis pyramidum latera ABC et ADC, et per vtrumque ducatur recta MV, basi parallela. Quo sumto, intelligitur facile, pyramides minores, quae ista sectione auferuntur, esse similes maioribus (§. 124). Ex quo efficitur, vt sit $MN:AC=NV:AC$ (§. 111), atque eam ob causam $MN=NV$ (arithm. §. 49): id quod eodem modo de reliquis basium lateribus ostenditur. Sunt itaque vtriusque minoris pyramidis bases aequales. Quacunque igitur sectione duarum eiusdem altitudinis et baseos pyramidum, ad eandem altitudinem facta, effi-

ciuntur superficies vtriusque aequales. Quare dubium non est, quin, si vtraque pyramis in discos tenuissimos, sectione basibus parallela, diuidatur, aequales singuli sint singulis, idemque eorum ex vtraque numerus conficiatur, atque adeo ipsae pyramides aequales sint. Conos autem, cum constet, eodemiure pro innumerabilium laterum pyramidibus haberi posse, quo circuli pro polygoniis figuris innumerabilium laterum (§. 109.); quod de pyramidibus valet, quin idem de his dici recte possit, dubitari nequit.

§. 75. 126. *Prisma, cuius triangula basis est, in tres pyramides diuidi aequales posse, ita ostenditur: Si fingas, prisma esse DEFBAC, et ab AB fieri sectionem ad E, item ab A ad FE; statim apparet, pyramides FEDA et ABCE, quia aequales bases, puta ABC et DEF (§. 106), eandemque altitudinem (§. 7. 57) habent, esse aequales (§. 125). Quod autem ad tertiam EFBA, quae, superioribus duabus ablatis, relinquitur, attinet, eam esse pyramidi ABCE, adeoque etiam alteri, aequalem, id ita intelligitur: BEF est aequale triangulo EBC (§. 63). Quae pyramidum latera si bases feceris, aequalem vtramque basin habere perspicias. Sed est praeterea vtrique communis vertex A. Sunt itaque pari etiam altitudine (§. 57). Ex quo, pyramides ipsas aequales esse, efficitur (§. 125). Quare, cum pyramis FEDA sit etiam aequalis pyramidi ABCE, est etiam FEDA aequalis alteri EFBA (arithm. §. 10): omnes itaque aequales sunt.*

127. Iam ex hoc necessaria quadam consecutione

tione efficitur, quamlibet triangulae baseos pyramidem esse tertiam prismatis partem, quod eadem basi nitatur, et eadem altitudine sit. Quoniam autem, ut multangulae figurae, ita basis cuiuscunque alius prismatis, ductis diagonalibus, in triangula potest describi; cogitur, quamlibet pyramidem esse tertiam partem prismatis, eandem et basin et altitudinem habentis. Conorum porro hanc diximus esse rationem, ut pro pyramidibus innumerabilium laterum haberi possint (§. 125): ex quo sequitur, eandem eorum, quae pyramidum, rationem esse, scilicet, ut, quia cylindrus quoque pro innumerabilium laterum prismate haberi potest, *conus tertia sit eius cylindri pars, qui pari est et basi et altitudine.* Quibus quidem constitutis, intelligitur, pyramidum et conorum eodem modo, quo prismatum et cylindrorum earundem basium et altitudinum, *quantitates colligi*, nisi quod, in pyramidis et coni quantitate colligenda, summa, quae ex baseos area in altitudinem ducta efficitur, in tres partes aequales diuidenda est: ut, si, v. c. pyramidis basis sit L pedum, altitudo C, centum pedes duces quinquages: fient quinquies mille: horum tertiam partem aufer, h. e. mille, sexcentos, sexaginta sex, et duas tertias: quo numero pyramidis propositae quantitatem exprimi recte dices. Sin brevius expedire te velis; duc arcam baseos in tertiam altitudinis partem.

128. *Superficies* autem pyramidatas hoc modo dimetiuntur: Basim, nisi ipsa triangula est, per diagonicas lineas ad triangula reuocant,

cant, atque horum areas colligunt (§. 82): singula deinde, quibus pyramis comprehensa est, triangula dimetiuntur, eorumque areas, vna cum area baseos, in vnam summam coniciunt, quae superficiem pyramidis exprimit.

129. *Sphaera aequalis est pyramidi, cuius basis aequatur superficiei sphaerae, altitudo autem radio.* Id hoc modo facillime demonstratur: Si fingas, totam sphaerae superficiem esse in quadrata exigua descriptam, ductis ab eorum angulis ad centrum radiis, intelliges, sphaeram in paruas pyramides quadratarum basium dividi, quarum altitudo ipsi radio aequalis sit (§. 108). Quod si his omnibus substituas vnam, cuius basis vna complectatur bases omnium, h. e. sphaerae superficiem, et quae altitudine sphaerae radium, adeoque pyramidum, in quas descripta esse sphaera fingitur, omnium altitudinem attingat; senties hanc vnam aequalem esse omnium minorum summae (§. 225), atque adeo ipsi sphaerae.

E. 76. 130. *Sphaera quaecunque continet duas cylindri cuiuscunque tertias, qui eadem et altitudine est et basi, h. e. eiusmodi, cuius area sphaerae circulo maximo aequalis est.* Hoc enunciatum vt demonstrent mathematici, hanc figuram adhibent. Quadrato cuicumque ABCD ex centro A inscribunt circuli quadrantem ADB, et, ducta diagonali AC, efficiunt triangulum BAC. Quae, si quis singula circa rectam AB verset, dimidiam sphaeram, dimidium cylindrum, et eorum eiusdem altitudinis et baseos, dicunt effici (§. 107. 108. 109). Ex quo concludunt,

cludunt, totidem horum sectiones basi parallelas fieri posse. Iam, si fingas, omnia ad eandem altitudinem recta EF secari, hoc dicunt effici, ut EF secti cylindri, EG sphaerae sectae, HE autem conici sit radius (§. 107. 108. 109). Esse porro adiutrices EF et AG aequales AD (§. 16. 24), ac propterea $EF = AG$ (arithm. §. 10): et quia, ut AB cum BC, ita AE cum EH comparetur; AB autem sit aequale BC (§. 24), esse rectam AE aequalem EH (§. 92). His constitutis, intelligi, triangulo AGE contineri radios sectionum omnium, ut sit AG radius secti cylindri EG sectae sphaerae, et EA conici. Iam, cum areae circulares sint, ut diametrorum quadrata (§. 89), atque adeo etiam, ut quadrata radiorum (arithm. §. 53): sectionem cylindri esse, ut quadratum lateris AG, sphaerae, ut quadratum EG, et conici, ut quadratum EA; subtracto itaque quadrato EA, h. e. sectione conici, a quadrato AG, h. e. sectione cylindri, relinqui quadratum EG, h. e. sectionem sphaerae (§. 76): ex quo efficiatur, ut, cum omnium eadem sit sectionum ratio, quantitas sphaerae relinquatur, demta quantitate conici a cylindro: sed esse conum tertiam cylindri, eadem basi et altitudine, partem (§. 127): itaque sphaeram duas tertias cylindri continere, qui earum sit, quas diximus, conditionum. Nemini autem mirum videri debet, cum globus tantum dimidius, cylindrusque dimidius in demonstrationem adhibiti sint, integrum tamen conum adhibitum esse. Nam, cum earundem basium conici altitudinum rationem habeant, conus autem, qui circumactio triangulo CAB circa AB efficitur, sit eadem basi et dimidia altitudine conici, altitudinem diametri et basin maximo sphaerae

rae circulo aequalem habentis; recte huius dimidiae parti illum substituimus.

131. *Sphaerae superficies eo modo ad circulum maximum suum refertur, quo quatuor ad unum.* Sphaeram ostendimus esse aequalem pyramidi, cuius basis superficiem sphaerae continet, altitudo autem radio aequatur (§. 129); ex quo intelligi potest, quantitatem sphaerae inueniri, ducta eius superficie in tertiam radii, vel sextam diametri partem (§. 127): vel contra, sexta superficiei parte in totam diametrum. Sed, quoniam quantitas eius etiam colligitur, duabus circuli maximi tertiis per diametrum multiplicatis (§. 123. 130); sexta pars superficiei sphaericae aequalis esse debet circuli maximi duabus tertiis, adeoque tota superficies quadruplo circuli maximi (arithm. §. 20).

132. Iam, quid ex his sequatur, videamus. Area circuli, ut cuiuscunque, ita, de quo nunc fermo est, maximi, qui sphaera contiretur, colligi potest, ducta extremitate in quartam diametri partem (§. 85). Quare, si eandem extremitatem per integram diametrum duxeris, summa efficietur aream quater complexa. Ex quo cogitur, *superficiem sphaerae aequari circuli maximi circumductae per diametrum multiplicatae.* Etenim ita efficitur summa, quae sic cum circuli maximi area comparatur, ut quatuor cum vno. Quo ipso etiam conficitur, superficiem sphaerae rectangulo aequalem esse, cuius basis maximi circuli extremitatem, altitudo autem diametrum aequet.

133. His traditis, non potest impedita esse aut difficilis dimetiendae et superficiei, et totius figurae sphaericae, ratio. Scilicet, cognita diametro circuli maximi,

maximi, h. e. ipsius sphaerae, inuestigatur illius circumducta, et per ipsam diametrum ducitur: vel cognita circumducta, diametrum quaeritur, et per eam ducitur: quae fit summa, superficiem exhibet (§. 132). Hac cognita, quantitas sphaerae colligitur, multiplicata superficie per sextam diametri partem (§. 132. 127).

134. *Cuius diametri fere est ad sphaeram, ut sunt trecenti ad centum et quinquaginta septem.* Si enim diametrum sumas esse = 100, efficietur, ut cubus contineat 1000000 (arithm. §. 78). Qui autem est eiusdem et baseos et altitudinis cylindrus, complectetur 785000 (§. 123), cuius cum duas tertias comprehendat sphaera (§. 130), sumta diametri sphaera contineat $523333\frac{1}{3}$ necesse est. Est ergo cubus diametri ad ipsam sphaeram ita, ut sunt 1000000 ad $523333\frac{1}{3}$, quos numeros si ter sumseris, efficiuntur 3000000 et 1570000, quorum eadem est, quae illorum, ratio (arithm. §. 53). Harum summarum si decies millesimas partes sumseris, erunt 300 et 157, quorum numerorum eadem est comparatio, quae diuisorum (l. c.). Quo constituto, facile intelligitur, dato cubo diametri, per regulam proportionum, ipsam sphaeram inueniri posse: diametri autem cubum, data sphaera: denique, data diametro, cognosci sphaerae quantitatem, si effeceris eius cubum, et numerum inuenieris, ad quem cubus ille eam comparationem habeat, quam 300 ad 157.

135. *Sphaerae eam inter se, quam diametrorum cubi, rationem habent.* Nam, cum omnes diametrorum cubi eodem modo cum sphaeris suis comparantur, ut sit cubus diametri sphaerae A ad ipsam sphaeram

sphaeram A, vt cubus diametri sphaerae B ad ipsam sphaeram B (§. 134): efficitur, vt, permutatione facta, sit cubus diametri sphaerae A ad cubum diametri sphaerae B, vt ipsa sphaera A ad sphaeram B (arithm. §. 52). vt, si sit diameter duarum sphaerarum, altera III pedum, altera VI: cubi erunt illius XXVII, huius CCXVI. sphaerae itaque prioris quantitatem, per regulam proportionis, intelligitur, esse XIV pedum et vndequadraginta trecentesimalium; posterioris CXIII cum duodecim trecentesimalis. Itaque si est XXVII : XIV $\frac{XLIX}{CCC}$

$$= CCXVI : CXIII \frac{XII}{CCC} \text{ (§. 134); est etiam } XXVII :$$

$$CCXVI = XIV \frac{XLIX}{CCC} : CXIII \frac{XII}{CCC}.$$

136. *Quae Prismata, Parallelepipeda, Cylindri, Pyramides et Coni aequalibus sunt basibus, in ea sunt inter se proportione, qua altitudines: et quae aequalibus sunt altitudinibus, sunt in proportione basium.* Ex dimensione enim horum corporum constat, quantitates eorum inueniri, ducta basi in altitudinem, aut, pyramidum scilicet et conorum, in tertiam altitudinis partem (§. 123. 127). Ex quo efficitur, vt, aequalibus vel basibus, vel altitudinibus, diuersae vel bases, vel altitudines, totidem sumantur, et in eundem numerum ducantur. Itaque, qui sunt ista multiplicatione numeri, ipsas figurarum quantitates indicantes, ita inter se conferantur necesse est, vt multiplicati numeri, h. e. altitudines, si
bases

bases aequales sunt, vel, vt bases, si altitudo eadem est. Tanquam, si duorum cylindrorum basis vna XL, altera XX pedes complectatur, vtriusque autem altitudo sit LX pedum: quantitates eorum sic colliges: sexagies viceni: fiunt mille et ducenti: item: sexagies quadrageni: efficiuntur bis mille et quadringenti: quos numeros ita comparabis: $XX:XL = MCC:MMCCCC$. Vel, si conorum basis vtraque XL pedum sit, vnus altitudo XC, alterius LX, ita ratiocinabere: quadragies triceni efficiunt mille et ducentos, quadragies viceni autem octingentos: quos numeros ita recte inter se conferes: $XC:LX = MCC:DCCC$. Et sic de reliquis etiam colliges.

137. *Praeter quinque corpora regularia, Tetraëdrum, Hexaëdrum siue Cubum, Octaëdrum, Dodecaëdrum et Icosaëdrum, fieri aliud fingique nullum potest.* Corpora regularia efficiuntur, cum totidem figuris planis regularibus, inter se similibus et aequalibus, anguli solidi fiunt. Hoc deinde facile intelligitur, tribus pauciores esse non posse angulos, qui in hoc corporum genere coeant ad efficiendum angulum solidum: eum enim solidum dicunt angulum, qui pluribus, quam duobus, planis angulis, non in eodem quidem plano positus, sed coeantibus tamen ad communem verticem, continetur. Ex quo consequitur, quia, qui sunt in plano circa idem punctum anguli, CCCLX summam efficiunt, anguli autem, quibus solidus continetur, non in plano positi, sed inclinati sunt, horum summam esse CCCLX minorem. Iam, per singula angulorum genera eun-

Ernesti Initia. H do,

do, intelligitur, non nisi tres, quatuor, aut quinque triangulorum aequilaterorum angulos ad efficiendum angulum solidum coniungi posse, ex quo compositionis genere Tetraëdra, Octaëdra et Icosaëdra oriuntur: neque plures, quam tres rectos, h. e. quadrati, item pentagoni, angulos coire isto modo posse, ex quo modo compositionis Hexaëdra et Dodecaëdra efficiuntur: Hexagoni autem tres anguli, quia summam CCCLX aequalem efficiunt, copulari ad praestandum huius generis corpus minime posse, multo minus aliarum polygoniarum figurarum regularium angulos: ut adeo verum appareat illud esse, quod constituimus: Praeter haec quinque genera aliud fieri fingique nullum posse.

INITIORVM
PHILOSOPHIAE
PARS PRIMA
METAPHYSICA
PSYCHOLOGIAM, ONTOLOGIAM
ET
THEOLOGIAM NATVRALEM
COMPLEXA.

D E
M E N T E H U M A N A.

C A P. I.

De Facultate Cognoscendi.

I.

Inter omnia animalia nullum est, neque tam nobile, neque tot ac tantis a natura dotibus ornatum, quot quantisque homo, liberalitate benignæ huius parentis, excellit. Duabus autem partibus homo constat, corpore et animo, natura quidem seiunctis sua, totoque diuersis genere, sed eo tamen artificio coniunctis, tam arcto copulatis nexu, ut vtriusque et actiones, et perpeffiones, admirabili concentu conspirent. Sed mente in primis homo ceteris animantibus praeſtat, in qua vna effingenda ornandaque, quantum auctoris potentia, sapientia, bonitasque possit efficere, illustrissimo documento ostendit. Quare, cum et per se summae turpitudinis, supinaeque negligentiae sit, sua ignorare bona, ingratiſſimique in ipsum auctorem nostrum animi, beneficia eius tot, tamque illustria, nescire, neque, quod quis ignorat, eo vti recte possit: age in primis, quae sit mentis nostrae vis et natura, videamus, ne velut in ipsis aedibus nostris peregrinari videamur.

2. Ea autem hominis pars *mens animusque* dicitur, quae suarum sibi actionum mutationumque

conscientia est. Cuius cum multae facultates sint, quibus suam vim declarat: ea, etsi haud praecipua est, brutis quippe animantibus communis, prima tamen se exferit, quae res nobis circumiectas percipit, earumque quasdam quasi imagines efformat. Hanc animi actionem, in rerum externarum effingenda simulacra nisu incumbentis suo, *Perceptionem* vocant: ipsas autem effigies rerum, animo impressas, *ideas*: quae ubi sunt cum conscientia coniunctae, *cogitatio* efficitur. Est autem *conscientia*, etiam *sensum internum* dicunt, perceptio quaedam et sensus (vulgo repraesentatio) eorum, quae in animo ipso fiunt.

3. Sed idearum diuersa genera sunt, quae ex diuerso perceptionum modo existunt. Cum enim aut remissius ad percipiendum nititur animus, aut eius impetus quacunque re debilitatur et retardatur, ut non possit haurire imaginem rei, ea luce insignitam et collustratam, quae eam ab omnibus aliis secernat, mentemque securam a confundendae eius cum alia quacunque periculo praestet, *obscura idea* dicitur: quae autem eiusmodi est, ut ab omnibus aliis discerni facile possit, *clara* vocatur. Est enim animo nostro haec etiam facultas a natura attributa, qua potest res natura sua diuersas internoscere, pomum v. c. diuersum esse a lapide, et quod percipit, lapidem esse, non pomum: quam *discernendi facultatem* commode dixeris, quaeque vim suam promittit, cum percipiendi vis libero, minimeque impedito, impetu in rem fertur, et paullo vehementius animus rebus impellitur.

4. Haec discernendi vis cum minime acquiescat in rebus integris discernendis, sed etiam ad earum partes discernendas incumbat, noua idearum genera efficiuntur: quorum alterum eas completitur, quae clarae quidem sunt, minime autem ita, ut partes earum internoscamus, aut possimus singulatim, quibus quasi signis agnoscantur res, internoscanturque, ostendere; quas quidem *confusas* dicunt. Alteri autem subiectae hae sunt, quae tanta luce radiant, ut, quod fieri in superiori illo genere non poterat, facile fiat, easque *distinctas* dicunt: ut, cum ab aliis quibuscunque aibus discernere columbam possis, clara eius idea est: eadem vero etiam confusa, si, qua re discernas, nescias: quadrati autem distincta, si notas eius enumerare possis, v. c. esse figuram, eamque quadrilateram, rectangulam.

5. Sed distinctae quoque in duo genera distribuuntur. Cum enim, quae enumerari notae possunt, ad rem ubique et semper agnoscendam, et ab aliis omnibus discernendam sufficiunt, *perfectam* eam ideam, *plenam, absolutam, expletamque* omnibus suis numeris, dicimus: cui autem ideae ad hoc aliquid deest, *maneam* eam, *imperfectamque*, merito dixeris. Sic, quas quadrati attulimus notas, distinctam illae quidem eius ideam efficiunt, minime autem plene perfecteque distinctam; quarum quippe ope, etsi a triangulis, rhombis, aliisque figuris, non tamen a quadrato oblongo discerni segregarique potest. Sed si allatis notis aequalitatem laterum adieceris, ita eam perfeceris, nihil ut ad absolutionem desit.

6. Neque tamen his cohiberi se coërcerique finibus discernendi illa facultas patitur, sed cum partium discretionem absoluit, earumque adeo claras effecit ideas (§. 3), has quoque ex claris distinctas efficere, hoc est, partium etiam partes discernere studet (§. 4). Vt, cum quadrati effecit ideam (§. 5), laterum etiam, anguli recti, aequalitatis etc. distinctis ideis elaborandis occupatur: quod ubi praestitit, nouum idearum genus existit, cui quod peculiare tribuendum nomen sit, vix reperiō, nisi cum recentioribus *adaequatas* appellare placeat.

7. Cum autem, quae certas corporis nostri partes extrinsecus feriunt, res percipiuntur, earumque inuehuntur in animum ideae, *sentimus*: eamque ipsam ob causam, quod possumus res suo impulsu corpus mouentes percipere, *sensibus instructi* dicimur: qui quidem, vt ab interno illo (§. 2) discernantur, *externi* dicuntur. Sensus autem quinque sunt: *visus, auditus, gustus, olfactus, tactus*: tot enim modos esse perhibent, quibus res externa corpus afficere, et vis animi sentiens versari in percipiendis rebus corporeis possit.

8. Iam, quae corporis nostri partes, rebus externis impulsae, sensum efficiunt, *instrumenta sensuum* sunt: vt oculi, quia, iis a re corporea, eo, quo post dicemus, modo impulsis, videmus, instrumenta visus, nasus porro simili de causa instrumentum olfactus, aures auditus, lingua gustus, et papillae fibraeque nerueae, per totum corpus diffusae, tactionis. Hic enim sensus non, vt reliqui, vna corporis parte continetur, sed per totum corpus vagatur,

tur, omnesque partes permeat et penetrat, per quas quidem fibrarum neruinarum ramuli propagati, papillaeque distributae sunt.

9. Sed non vno omnes sensus modo rerum externarum imagines hauriunt, neque eodem singula eorum instrumenta a rebus circumiectis impelluntur. Quidam enim sensus contrectatione res obiectas comprehendunt, instrumentis eorum ab ipsis rebus impulsis, vt gustus, tactus, odoratus: reliqui autem, visus, auditus, non contrectando in rebus percipiendis versantur, sed rei intermediae cuiusdam interiectu et auxilio, qua instrumenta sensuum pulsantur. Quod vt clarius intelligi possit, paucis, quo quisque sensus modo in res circumiectas nobis incumbat, videamus.

10. *Visio* non fit, neque quadam luminis radiorumque ex oculo emissionem, et cum re aspectabili coniunctionem et coitionem, vt Peripatetici existimauerunt: qui enim tantus ex oculis potest exire splendor, qui ad sidera vsque tanta celeritate propagetur? neque quorundam simulacrorum, et quasi exuuiarum, a rebus corporeis defluentium, ad oculum allisione, vt Epicureis placuit: qui enim tanta celeritate possunt a rebus remotissimis, veluti sideribus, ad nos simulacra deferri? aut, si perpetuo per regiones interiectas volitant, qui possunt, in tanta cum aliis permixtione, ita volatum ad voluntatis humanae libidinem accommodare, vt, oculo ad res conuerso, statim aduolent, numquam aberrant, neque alieno tempore obiiciantur? Fit itaque radiis lucis, a rebus aspectabilibus ad oculos delatis: qui, vbi oculos peruaserunt

medios, in tunica intima, quam *retinam* vulgo dicunt, rerum obiectarum imagines, sine confusione vicinas, mira quidam arte depingunt: quas deinde animus percipit.

11. *Auditus* e sono oritur, qui, cum collisione corporum editur, siue obscurior ille, siue clarus, pro ipsorum corporum duritie et soliditate, forma et magnitudine, aut pro rei circumiectae raritate densitateue, per continentem aerem cohaerentemque, mira celeritate, ad aures vsque continuatur et perfertur; quarum flexus et anfractus vbi permeauit, interiorem quandam membranulam pulsat et leniter concutit: ex qua percussione audiendi sensus efficitur.

12. *Odoratus* efficitur particulis rerum subtilioribus, oculorumque aciem effugientibus, quae aut ex rebus odoriferis effluunt et exhalantur, aut in quas resoluta est res, cum est calore liquefacta et dissipata. Hae enim cum per liberum aërem, homini circumiectum, vagantur, et volitant, ad nares etiam perferuntur: quibus vbi se insinuarunt, spiritu ductae et attractae, papillas nerueas, per superiores narium partes dispersas, blande feriunt, atque ita odorationem efficiunt.

13. *Gustus* fit, cum cibo, potu, aliisque rebus liquidis, aut certe mollioribus, et, si duriores sint, dilapsis, et saliuam permixtis, lingua afficitur, et harum rerum quasi quibusdam aculeis pungitur: ex quorum diuersitate, prout sunt scilicet aut acuti, aut retusi et hebetes, diuersae etiam gustationis perceptiones oriuntur. *Tactio* denique fit, cum res tractabiles, ad molles corporis partes quascunque admotae,

admota, appulſu ſuo et frictione neruos papillasque adficiunt.

14. Sed *primarius ſenſus*, vel *proximum* potius et *commune ſentiendi instrumentum* cerebrum eſt, in quo, tanquam arce ſua, habitat animus, rerum externarum imagines hauriens et comprehendens. Huic cerebro, tanquam miniſtri quidam et ſatellites, circumpoſita ſunt ſenſuum instrumenta omnia, a quibus, ope ſucci neruei, impulſiones ad cerebrum incredibili celeritate continuantur et perferuntur. Quod ubi factum eſt, ſtatim res ipſas, corpus mouentes et pulſantes, percipit et ſentit animus, earumque imagines, ſed ſine vlla materia, comprehendit. Neque enim harum idearum vlla figura poteſt cogitari, qua certe carere non poſſent, ſi corporeae eſſent. Quae enim dulcedini, aut cuiſcunq; ſaporis generi, aut colori, aut ſono, figura tributa eſſe poteſt?

15. Nunc, quibus quaſi legibus ſit facultas ſentiendi adſtricta, videamus. Sunt autem *leges mentis humanae* generatim quaedam formulae, quibus enunciatur declaraturque modus, quo mens humana agit. Atque eiſmodi legibus ſubiectas eſſe mentis humanae facultates, dubium eſſe nequit, cum ſuus quemque ſenſus internus docere poſſit, omnes animi facultates conſtanti et aequali modo agere, eandemque ſemper rationem ſequi. *Senſuum* itaque *leges* declarantes nihil aliud agimus, niſi vt formulis quibusdam comprehendamus et exprimamus modum, quo ſenſus quiſque oritur, minuitur, impeditur, euaneſcit. Sunt autem hae fere:

1. *Facta a rebus externis actione in sensuum instrumenta, nullo vitio laborantia, sentimus.*
2. *Sensu fortiori seu clariori obscuratur debilior, hoc est, minus clarus efficitur, ac per se erat, ut eius adeo conscii nobis non simus.*
3. *Eadem actio in sensuum instrumenta, eodem modo se habentia, eundem efficit sensum, diuersa diuersum.*
4. *Impedita actione in sensuum instrumenta, impeditur ipse sensus.*

16. Sed non tum modo res externas animo contemplari possumus, cum circumiectae nobis praesentesque sunt, sed absentes etiam cum sunt, adeoque a corpore nostro remotae et seiunctae, ut sensuum instrumenta ferire nequeant, modo sint aliquando sensu perceptae, earumque haustae et comprehensae imagines: quam imaginum instaurationem recursionemque *Phantasiae* tribuunt: ipsas autem imagines *visa* et *species* dicunt. Huius autem *Phantasiae* lex haec est:

Praesentibus animo rerum imaginibus quibuscunque, recurrere et redire ad animum possunt rerum absentium, olimque perceptarum, imagines, praesentibus similes, vel quarum eae, quas praesentes intuemur, partes sunt, vel denique, quas cum praesentibus simul hausimus.

17. Neque tamen ea est huius instaurationis idearum pristinarum necessitas, ut non possit non, quae praesenti similis, aut cum praesente olim percepta est, redire, id quod facile experientia, si quis

quis auderet affirmare refelleret. Namque, vt facile redeant absentium rerum simulacra, olim comprehensa animo, res ipsae, requiritur, vt clare et distincte, vel saepe, vel diu, vel cum magna attentione perceptae sint, vel denique, vt saepe iam revocauerimus eas in animum. Illud experientia constat, quas res semel, aut raro, aut perfunctorie tantum, et quasi aliud agentes, aut ante nimis longum tempus percepimus, quaeque nihil nobis aut voluptatis aut doloris attulerunt eas aut plane non redire in animum, aut non nisi magna cum difficultate instaurari earum imagines. Neque tamen huius consuetudinis ita tenax Phantasia est, vt ab ea nunquam recedat. Nam interdum etiam rerum semel tantum, diu ante, nec adeo diligenter perceptarum imagines sua sponte nobis obiiicit: difficilis contra in reddendis rerum, ita, vt ante dictum est, perceptarum simulacris.

18. Non est autem eadem omnium harum imaginum aut claritas, aut obscuritas. Nam primo, cum a sentiendi facultate ducatur haec, de qua dicimus, fieri nequit, quin claritas visorum obscuritasque respondeat claritati obscuritatisque imaginum, sensu perceptarum. Deinde vnus eiusdemque visi claritas temporibus variatur. Cum enim est ab omni sensuum impulsione liber et vacuus animus, multo maior est visorum lux, quam cum sensuum perceptionibus agitur.

19. Cum Phantasia coniuncta est, et fere tota ab ea pendet *memoria*: quae res facit, vt saepe cum ea confundatur et permisceatur, cum tamen sit ab ea, mente et cogitatione certe, seiuncta. Est enim

enim memoria facultas animi ea, qua reuocare in animum, quodcumque placet, ideas rerum olim perceptarum possumus: quod vbi fieri nequit, *obliuioni* culpam tribuere solemus. Phantasia itaque cum efficiat, vt idearum pristinarum *fieri possit* quasi instauratio et recursio; memoria quandam *facilitatem affert* reuocandarum idearum, quo nobis tempore loquere placet. Sic, nemo memoriae tribuit, si, conspecto homine rubra veste induto, veniat in mentem amici absentis imago, quem aliquando rubra indutum veste videris: sed memoriae vi dicitur effici, quando, v. c. idea, quae solet graeco latinoue vocabulo subiici, ad voluntatem meam redit in mentem, aut, praesente animo idea, verbum graecum, latinumue. Ceterum quoniam fere omnis ex phantasia arcessitur memoria: facile intelligitur, quicquid phantasia iuuat, id memoriam quoque iuuare; quicquid illi obsit, idem huic quoque officere.

20. Non eadem autem omnibus inest memoriae vis: cuius quidem rei ratio ex eodem fonte repetenda est. Quia enim ex phantasia oritur, cuius non in omnibus hominibus par vis est: non potest non etiam memoriae magna varietas esse. Aestimatur autem memoriae vis e numero rerum, quas tenet, e celeritate, qua eas arripit et reddit, denique e diuturnitate retinendi: vnde *memoriam* *capacem, facilem, fidelem* laudamus.

21. Quod si vero ita ad animum recurrunt simulacra pristina rerum, vt ea iam esse olim obuersata animo agnoscamus, *reminisci* dicimur.

Sed

Sed vt in memoria phantasiae, ita in reminiscencia et phantasiae et memoriae praecipua vis est: et quamuis sint hae facultates reapse distinctae, ita tamen sunt etiam inter se coniunctae et implicatae, eaque quasi continuatione cohaerent, vt saepissime earum simul, et sua se sponte vis exferat. Quidam autem reminiscenciam etiam memoriae nomine comprehendunt, ita tamen, vt duo memoriae genera faciant, alterum patientis, alterum efficientis. *Patientem memoriam* eam, quam nos, dicunt, quae rerum perceptarum seruata simulacra contaeatur: *efficientem*, quae simul percipiat, se aliquando eas res cognouisse, quarum imagines contemplatur.

22. Quoniam autem omnes corporeae res diuturno vsu minuuntur et debilitantur: dubium non est, quin nerui etiam et succus nerueus, quorum ministerio instrumentorum sentiendi impulsiones ad sensum communem et primatem, hoc est, cerebrum continuantur et transuehantur, agitatione diuturna debilitentur, motuque perpetuo minuantur et sensim dissipentur. Quae res facit, vt somno opprimatur homo. Est enim *somnus* nihil aliud, nisi cessatio quaedam et quies ab externorum sensuum agitatione. Qui quidem etiam tum solet homines opprimere, cum nimio cibo potuque ventriculum onerauerunt, et in vniuersum, cum nerueus succus, quacunque de causa, libere commeare non potest. Quo tempore, quoniam aut impelli a rebus externis non possunt instrumenta sensuum, vt oculi, aut certe non possunt impulsiones ad cerebrum vsque, eo, quo debebant, impetu continuari,

ri, omnibus sensuum perceptionibus animus caret. Quin etiam, si grauiori corpus vrgetur somno, phantasiae vis fracta et deiecta est, et ab omnibus visorum nocturnorum incurfionibus vacuus animus. Quod si vero aut per se leuis est somnus, qualis modice et temperanter cibo potuque vten-
tibus contingit, aut, sensim transpiratis vaporibus, leuior factus est: tum vero prima ad se redit et vim suam recuperat phantasia, variasque species, a rebus sensu perceptis ductas, nullo pene ordine, obiicit animo. In quo tamen ipso non idem semper, aut omnibus accidit. Nam quibusdam etiam iusto plenioribus, grauiorique somno oppressis, Phantasia species obiicit: quidam vero, aut numquam, aut rarissime, visis nocturnis agitantur. Quo tempore, quoniam ceterae etiam animi facultates, quibus verum a falso discernitur, quasi confopitae iacent, ne potest quidem, verae sint, et per sensus allatae eae imagines, an falsae, et a phantasia profectae, iudicare. Has autem visorum concurfiones *somnia* appellant.

23. Est autem animo quaedam in haec visa, phantasiae ope instaurata, potestas: quippe ea non solum *diuidere* ita potest, vt quasdam eorum partes negligat, sed etiam alias, minimeque ad ea pertinentes, *addere*, atque ex diuersorum visorum partibus *componere* nouum. Sic hominis visum considerare possumus ita, vt multa praetermittamus, quae illi insunt, eruditionem, pulchritudinem etc. colorem vero ipsi tribuere, quem volumus: ex visis autem variarum v. c. aedium, aut machinarum, aliarumue rerum, nouum componere: quem-
admo-

admodum, vt hoc vtar, Zeuxis apud Crotoniatis, cum vellet Helenae simulacrum pingere, quod excellentem muliebris formae pulchritudinem in se contineret, neque putaret, in vno corpore reperiri posse, quae ad perfectam pulchritudinem pertinerent: quinque pulcherrimas virgines ex omnibus delegit, a quibus perfectam pulchritudinem peteret, et, quicquid quaeque pulchri haberet, in vna imagine coniungeret. v. Cic. de Inuent. II, 1. Similis est illa Pantheae, apud Lucianum in Imaginibus, descriptio, e pulcherrimis statuis Dearum apte composita (c.91), omninoque summae pulchritudinis et deformitatis apud Sidonium descriptiones, Ep. I, 2. III, 13.

24. Atque haec efficiuntur ea, quam *fingendi facultatem* dicimus, cuius adeoque vis se in mutantis, diuidendis, augendis, et componendis novis visis, iisdemque varie ordinandis exferit. Ipsa autem ab ea efformata et efficta visa, quibus, quantum scimus, nulla extra nos res respondet, recte *fictiones* dixeris, ex comparationibus et collationibus permutationibusque imaginum sensibus haustarum ductas. Sed natura sua haec facultas plerumque in eiusmodi formas effingendas trahitur, quae sunt aut per se repugnantes, minimeque ordini naturae consentientes, aut ita certe inter se iunctae et copulatae, vt ipsarum, quas animo proponunt, rerum nulla sit rationibus idoneis copulata successio, id quod in somniis accidere solet. Cuius quidem generis si sunt formae ab ea effictae, inter *chimaeras*, aut *species vanas*, quas dicit Horatius, Art. Poët. v. 7. referendae sunt: cuiusmodi illa est apud eundem Horatium, Art. Poët. v. 1. sq.

Humano capiti ceruicem pictor equinam
Iungere si velit, et varias inducere plumas
Vndique collatis membris, vt turpiter atrum
Definat in piscem mulier formosa superne.

Quod si autem effectum visum omnibus suis partibus consentiens est et bene cohaerens, neque adeo principiis repugnantiae et rationis sufficientis aduersatur; potest etiam extra nos esse res, quae huic viso respondeat. Ceterum, id quod facile intelligitur, ab hac fingendi facultate, quicquid nouarum machinarum, aedificiorum, fabularumque excogitatur, repetendum est.

25. Praeterea hoc nobis diuino munere contigit, de re vna ita vt cogitare possimus, vt de nulla alia simul cogitemus, seu, vt nullius alius rei simul conscii simus: quam actionem animi *attentionem* appellamus. Atque hac attendendi facultate nisi praeditus esset animus noster, nullum in eo neque ratio, neque intelligentia haberet locum, id quod ex sequentibus patebit.

26. Impeditur autem attentio cum perceptionibus sensuum valde claris, tum vero etiam visis, quae nobis vel maxime attentis, atque inuitis, a Phantasia inepte maleque sedula, et attentioni inimicissima, obuiantur. Iuuatur contra et alitur, remotis sensuum perceptionibus, silentio et tranquillitate et tenebris: exercitatione autem et cura ita intendi potest, vt in vna re diutissime contineri possit.

27. Haec attentio vbi ad singulas rei partes sensim paullatimque adhibetur, rem *consideramus*: vt adeo *consideratio rerum*, vulgo *reflexio*, collata ad singulas rei partes attentio sit.

28. Quoniam considerantes rem ad singulas partes, aut proprietates solas, attendimus: easdem a se inuicem discernimus, et a re ipsa diuersas esse, vt partes scilicet a toto, agnoscimus (§ 4): vt, cum triangulum consideramus, primum latera sola, deinde angulos solos, tertio reliqua, quae insunt, contemplamur; angulos itaque a lateribus distinguimus, et angulos vna cum lateribus a triangulo ipso diuersos esse cognoscimus, cum neque latera, neque anguli, triangula sint.

29. Iam, cum ideam rei distinctam fieri constet (§. 4), cum partes eius, et quae rei insunt, distinguimus: consideratione rerum, hoc est, attentione, ad singulas earum partes paulatim traducenda, ideae rerum distinctae efficiuntur. Ex quo intelligitur, et posse nos, et quomodo possimus ideas rerum distinctas consequi.

30. Atque haec ideas distinctas efficiendi vis *intelligentiae (intellectui)* tribuitur, in primis tum, cum eae ab rebus incorporeis ductae sunt, quas intelligibiles etiam vocamus. Ea in primis a brutis differunt homines, quibus sensuum quidem perceptiones, fortasse etiam visa phantasiae sunt, sed ideae distinctae, rerum incorporearum saltem, omnino nullae. Magnitudo autem intelligentiae aestimatur, ex multitudine primo idearum distinctarum, deinde ex claritate, qua ideae partium lucent ex facilitate denique, qua distinctae ideae efficiuntur.

31. Qui aliquid considerat sine iis, quae cum eo sunt coniuncta, vt, qui capillos cogitat sine homine, aut capite, in quo sunt, et sine colore, is mente et cogitatione alterum ab altero *abstrahit*.

Itaque omnis *abstrahendi vis* ab attentione et considerandi vi arcessenda est, sine quibus locum ea in mente humana haberet nullum. Sed *abstrahendi*, quae dicitur, vis et ratio diligentius explicanda videtur.

32. Multa rebus inesse possunt, quae neque semper insunt, neque inesse possunt omnia simul. Itaque possunt plurimae enunciationes, de vnaquaque re, disiunctae fieri, quarum singulis quae de re praedicantur, et inesse ei, et abesse ab ea possunt. Harum vbi omnium altera locum habet, et vere tribuitur ei, altera non item, *indiuuidua res* et *singularis* dicitur: *indiuuidua*, quia nihil ab ea auferri ita potest, vt omnino eadem res maneat: *singularis*, quia, cui eadem omnia attributa sint, alia, praeter eam, nulla est. Quod si contra ea non potest ex duabus enunciationibus, quae sibi inuicem quidem aduersantur, neutra vero rei ipsi per se repugnat, si harum, inquam, neutra rei tribui potest: *indiuuidua* non est. Caesaris itaque v. c. *indiuuidua* est *singularisque* idea, quia nullae, quae quidem de homine esse possunt, enunciationes contrariae excogitari possunt, quin altera earum ad eum pertineat: hominis autem minime *indiuuidua* idea est, in qua quippe non omnia insunt, quae simul esse in homine possunt. Cum enim homini neque doctrina, neque ignorantia litterarum repugnet, et in homine *indiuuiduo*, v. c. Cicerone et Caesare, altera necessario insit, in hominis tamen, qua hominis, notione neutra inest.

33. Quin, quae in mundo sunt, *indiuuidua* omnia sint, dubitari non potest. Nihil enim vquam

quam est, quin, quae de indiuiduis diximus, ei conueniant. Sed, cum res indiuiduas inter se comparamus, similitudinem quandam, h. e. attributa quaedam illis communia, deprehendimus; quae cum, omissis reliquis, sola consideramus, adeoque a rebus, mente ac cogitatione, abstrahimus, *species* vel *forma* efficitur, quae adeo similitudine rerum singularium seu indiuiduarum continetur, et quae indiuiduis quibusdam communia sunt, complectitur. Species autem diuersas inter se comparantes, et eis quaedam communia esse obseruantes, haec quoque a reliquis separamus, et nomen iis nouum tribuimus, quas ideas *genera* appellamus. Itaque genus efficitur similitudine formarum. Verum alia quoque ratione ab indiuiduis abstrahimus species. Nam etiam abiectis quasi, quae aliter esse possunt, retentis, quae aliter esse non possunt, efficitur idea speciei; abiectis porro, quae a specie abesse possunt, consequimur ideam generis. Ideae autem generis et speciei *notiones*, et quidem *uniuersales*, dicuntur.

34. Notiones uniuersales exprimuntur *vocabulis*, h. e. idearum signis, quibus efficitur, vt et magis distinctae sint, et facilius possint et ab indiuiduis abstrahi, et mente retineri. Namque si vocabulis careremus, propter imbécillitatem mentis nostrae nulla neque idea distincta satis, neque uniuersalis notio locum apud nos haberet. Cur autem possint vocabula ad indicandas rerum ideas adhiberi, et quomodo, redeunte in animum notione, vocabulum, oblato autem vocabulo, notio in animum redigatur, ex superioribus intelligi potest, (§. 16. 17. 19.).

35. His explicatis facile perspicitur, omnes mentis humanae ideas in duo commode genera esse a Philosophis distributas: quorum alterum ad formam et rationem modumque earum pertineat, alteri autem quasi materia, in qua versentur, subiectae ipsae res sint, quarum ideas animus contempletur. Superioris generis haec sunt: omnes ideas esse vel obscuras vel claras, confusas vel distinctas, plenas et absolutas vel imperfectas, adaequatas vel non adaequatas. Posteriori autem genere comprehenduntur ideae mente et cogitatione abstractae a singularibus rebus, notiones uniuersales, ideae rerum singularum, absentium et praesentium, concretarum et simplicium atque ab omni concretionem liberarum, quibus nullum subest corpus, verbo, omnium rerum, quae vel oculis cerni et manibus tangi, ut lapis, arbor, vel cerni tantum animo atque intelligi possunt, ut ipsa simplicitas, ratio, attentio, voluptas, virtus, vitium, ignauia, habitus, Deus: quae partim sensu interno et conscientia, partim alio quocumque modo intelliguntur, quorumque conformatio insignita animo et impressa intelligentia, proprie *notio*, auctore Cicerone, *Top. 5.* dicitur, quemadmodum, ut in superioribus (§. 2.) dictum est, rerum concretarum et sensus ferientium *ideae* sunt.

36. Notiones omnes subiectae intelligentiae sunt, quae earum tanquam effectrix est et opifex. Cetera enim animantia, quae sunt hac intelligendi vi destituta, sentiunt illa quidem, et habent imaginum sensibus conceptarum repetitiones quasdam et recursiones, sed neque earum sensum internum,
nec

nec rerum a materia seiunctarum et simplicium notiones, aut eas, quas vniuersales diximus. Ex quo ipso statim intelligi potest, mentem humanam esse ab omni concretionem mortali remotam.

37. Cum ipsam rem vel sensuum vel phantasiae beneficio oblatam animo, vel sensu interno perceptam contuemur, eam *cognitionem intuitiuam* dicunt: *symbolicam* autem, cum res per vocabula aut alia signa cognoscimus, nec rerum ipsarum ideas et notiones intuemur, aut certe res per signa tantum intelligimus, quod eae aut nunquam sub sensum venire, aut ne venire quidem possunt; veluti de Deo cognitio, quae nunc quidem est, *symbolica* dicitur: quae olim futura est, *intuitiua*.

38. Ceterum ea mentis nostrae opera, quae in ideis percipiendis formandisque notionibus versatur, *prima mentis actio* et quasi *munus*, vulgo *operatio*, est: *altera iudicando*: *tertia ratiocinatione* continetur. De prima diximus. Restat, ut de reliquis explicetur.

39. *Iudicare* animus dicitur, cum ideas notionesue duas diuersas componit, hoc est, cum eas ita spectat, ut alteram alteri quasi subiectam esse, vel non esse, intelligat. *Subiectum* autem esse omne id alteri dicimus, cui aliquid inest, aut inesse dicitur. Quod autem inesse dicitur, *Attributum*, vulgo *Praedicatum*, appellant. Iudicia autem dicuntur *enunciari*, cum vocabula ideas diuersas significantia verbo *est* connectimus, quod ab hoc quasi munere *copulae* nomen sortitum est, vel etiam, negandi verbo *non* copulae addito, separamus; ut, cum dicimus, omne quadratum esse rect-

angulum, et idem non esse obtusiangulum. Ipsum iudicium verbis expressum *enunciatio* dicitur, vulgo *propositio*.

40. Sed *ideae* an coniungi possint, nec ne, duobus modis cernitur. Nam, aut sentimus, alteram alteri inesse, aut non inesse; veluti, cum mel esse dulce iudicamus, tabulam aliquam non rotundam; cui similis et par ille est, cum alteram alteri inesse, sine interuentu tertiae, intelligimus: aut coniunctio illarum et seiunctio, adsumta demum tertia aliqua idea vel notione, intelligitur: veluti, cum temperantiam honestam iudicamus, quia temperantiae virtutis, huic autem honestatis notio inest, atque inde vna cum virtute etiam honestatem temperantiae inesse videmus. Ac superius quidem genus *intuitivum* vocant, hoc *discursivum*, h. e. ratiocinationem: cuius leges ac modi iam sunt exponendi.

41. Rei, siue sensu, siue phantasia perceptae, tribuimus nomen generis, vel speciei, cum ei notionem generis, vel speciei inesse videmus: negamus vero, ei tribui id nomen posse, cum notionem ipsi non inesse intelligimus.

42. Quod si vero rei nomen tribuimus, aut tribui, vel tribuendum intelligimus, notionem quoque, illo nomine indicari solitam ipsi tribuimus; sin nomen rei negamus, notionem quoque ei negamus.

43. Porro, cum iudicamus, rem aliquam ad certum genus, vel certam speciem pertinere, et nobis veniunt in mentem, quae illi generi vel speciei tribui possunt, vel nequeunt; rei quoque illi
tri-

tribui ista posse, vel non posse, iudicamus: si non posse referri ad certum genus, vel speciem iudicamus; nec ei tribui posse putamus, quae generi, vel speciei soli propria sunt.

44. Denique, si rei quandam conditionem adiunctam video, memini autem, omni rei, cuius sit illa conditio, tribui aliquid posse, vel non posse, etiam huic rei id tribuo, vel nego: si vero, non esse rem in illa conditione, iudico, nec illi tribuo, quod cum ea conditione tribui potest.

45. Si iudicamus, aliquid esse, nobis autem in mentem venit, si illud sit, necessario et aliud esse, hoc quoque esse colligimus: si, non esse aliquid, intelligimus, meminimus autem, semper id esse, si alia quaedam res sit, et hanc esse negamus: denique si rem aliquam non esse iudicamus, recordamur autem, aliam quandam esse non posse, nisi posita illa, et hanc non esse statuimus.

46. Quod si quid esse iudico, et memini, necesse esse, ut aut illud ipsum sit, quod est, aut aliud, neque posse utrumque, eodem tempore et loco, esse, alterum esse nego: si quid vero non esse intelligo, et tamen scio, aut id ipsum, aut aliud quoddam esse debere, hoc esse iudico.

47. Atque hi sunt praecipui modi, quibus alterum illud, quod diximus (§. 40.), enunciationum genus inuenitur. Ceterum ex his intelligitur, facto iudicio, phantasia reuocare eius occasione aliud, quod quidem nobis ante cognitum est, quod ei ex altera parte simile sit, atque ex his duobus colligi tertium, iunctis in enunciationem ideis, quae prioribus duobus communes non sunt: qui efficiendi

iudicii tertii modus ex duobus antecedentibus *rationatio* dicitur, cuius adeo leges iis, quae diximus (§. 41. 46.), continentur. Enunciata autem verbis *rationatio Syllogismus* vocatur.

48. Ex dictis praeterea patet, omnem *rationationem* triplicem statum mentis nostrae exprimere, praeteritum, praesentem, et futurum. Iudicium primum, quod fit in exemplis allatis, indicat statum animi praesentem, alterum praeteritum, et ex his duobus efficitur futurus, h. e. *conclusio*.

49. Ex iisdem intelligi potest, *successionem* feriemque cogitationum nostrarum, quin et actionum, *sylogismo* distincte explicari posse. Finge enim, te aedibus appropinquare Caii. Quod si tibi eius rei conscius es, et, te prope eam esse, iudicas; venit autem in mentem, te adire Caium, si qua te ad eius aedes deferret occasio, voluisse: domum intrabis. Facile perspici potest, in his cogitationibus hunc *Sylogismum* latere: Delatus ad Caii domum, ipsum adibo: sed nunc prope eam sum: ergo adibo. Denique contra sententiam Lockii, Gundlingii et multorum aliorum, ex dictis perspicitur, prius primam *sylogismi* et secundam *enunciationem* sciri et cogitari posse, quam ipsam *conclusionem*: de quo in *Logicis* plura dicentur.

50. Sed *inuenta* *rationando* *conclusionem*, occasionem *phantasia* arripit *reducendi* in *animum* alius *iudicii*, quod illi ex parte simile sit, atque ex his *coniunctis* colligendi *noui*: qui *Sylogismi con-*
nexi dicuntur, ex quibus *demonstratio* efficitur. Et
 quo-

quoniam hoc modo possumus cognoscere, quomodo, quae vera sunt, connexa sint et inter se copulata, et quid quamque rem consequatur; *rationis participes* dicimur. Est igitur *rationi consentaneum*, quod cum aliis, quae vera sunt, consentit, et connecti ratiocinando copularique potest; *aduersum*, quod vero repugnat; vt, si quis singulos tantum rectos in triangulis locum habere dicat, id, quia ex alia enunciatione vera colligi potest, *rationi consentaneum* est: si quis vero duos rectos triangulo inesse posse dicat, quia vero repugnat, neque ex alia vera enunciatione colligitur, *rationi aduersum* dicetur. Qui vero ratiocinari non potest, is plane *rationis expertus* est.

§ 1. Ex his, quae de effingendis notionibus vniuersalibus et ratiocinatione dicta sunt, illud etiam intelligitur, posse nos animaduertere similitudines rerum, id quod multis aliis quoque documentis constat. Est igitur quaedam mentis nostrae facultas obseruandi similitudines rerum, eaque ipsa, vt vere Cicero dicit, *rationis pars*, quam etiam *ingenio* tribuamus licet. Etsi enim huius vocabuli tam late patet vsus, vt omnem interdum mentis vim, quoad brutis praestat, complectatur, interdum aliquam inueniendi excogitandique solertiam: saepe tamen et ita dicitur, vt eam, quam diximus, facultatem similitudines rerum celeriter intelligendi significet, veluti, cum Poetarum Pictorumque inventis, et acute iocoseque dictis tribuitur.

§ 2. Illud quoque ex iis, quae hoc capite dicta sunt, apparet, alia ope sensuum, sed ratiocinatione ad-

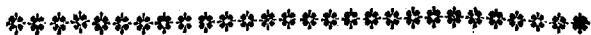
adiuncta, alia per ratiocinationem solam cognosci, primis tantum et simplicissimis notionibus a sensu ductis. Illud genus cognitionis *a posteriori*, hoc *a priori* dicitur. Superioris exempla sunt: niuem esse albam, lunam mox corniculatam, mox dimidiam, mox gibbam, mox plenam esse, item ea fere omnia, quae de mente enarrauimus; quorum quippe pleraque sensu interno intelliguntur. Posterioris generis ea fere omnia sunt, quae in Geometria traduntur.

53. Cum efficitur hoc, vt, duas ideas enunciatione comprehendi, siue praedicatum cum subiecto aliquo coniungi posse, iudicemus, *assensus* existit: qui si demonstratione elicitur, *scimus* rem; si testimonio, *credimus*; si non satis certis argumentis, *opinamur*. Vnde triplex assensus genus, *Scientia*, *Fides*, *Opinio*. Cum autem, neque quid verum, neque quid falsum sit, intelligimus, nascitur *assensus* illa *retentio*, quam Graeci *ἐποχὴν* dicunt.

54. Cum opinione coniuncta esse solet *dubitatio*, quae in animo existit tum, cum aut testimonium non satis fide dignum videtur, aut cum demonstrationem non perfectam satis, atque omnibus absolutam numeris putamus, vt, quid de re statuendum sit, non satis videamus. Quando autem demonstratio est perfecta, et testimonia omni fide digna, *certi* sumus. Quae denique sensu cognoscuntur, quorsum referenda sint, non eadem est omnium opinio: aliis certos sensus, aliis opinabiles iudicantibus. Quod si id, quod certum dicitur, in sensu subtilissimo capias, vt veteres Philosophi quidam et Mathematici fecere; sane quae sensibus cognoscun-

scuntur, atque adeo etiam, quae ex aliorum testimoniis discimus, certa esse non possunt. Sed si paullo pinguius capias, et e sensu interno rem iudices; ea quoque certa dicenda, quae sensibus integris percepimus: idque consuetudini loquendi magis consentaneum videtur.

CAP. II.

De Facultate appetendi.

55.

Saepe animum nostrum voluptate, aut taedio affici constat: quorum illud quidem obseruamus accidere, cum est rei vel perfectae, vel bonae, vel pulchrae sensu tactus: hoc, cum rem imperfectam, vel malam, vel deformem percipit, aut certe sibi percipere videtur. Quamobrem *voluptatem* dicimus e sensu boni, aut perfectionis, aut pulchritudinis, siue verae, siue opinatae, existere: *taedium* vero, vel *dolorem* et *aegritudinem*, ex percepta re imperfecta, vel mala, vel deformi. Vt itaque voluptatis vniuersae taedique natura satis intelligi possit, ea tria genera, e quibus oriuntur, paullo diligentius explicabimus.

56. *Perfectum* esse dicimus, in quo omnia insunt, quae valent ad efficiendum id, quod effici debet, sine vllius rei alienae adiunctione: *imperfectum*, in quo illa non insunt omnia, aut ea insunt, quae impediunt, quo minus efficiatur id, quod praestari debebat. Imaginem, vt hoc vtar, dicunt, perfectam esse, si omnia, quae in ea sunt, lineamenta, umbra, colo.

colores, proportiones, etc. aliquid profint ad efficiendam similitudinem, quae imagini cum exemplari suo intercedere debet, neque quicquam abest, quod eam efficere possit: imperfectam autem, in qua non insunt omnia, quae eam efficiunt, quaedam vero etiam impediunt similitudinem. Sed in horum verborum vsu discrepat latina consuetudo a vernacula. Nam illa quidem perfectionem ponit in iis tantum rebus, in quibus elaboratio quaedam locum habet, in ceteris non item: quod secus est in hac. Germani quidem laetitiam permagnam et liquidam recte appellant *eine vollkommene Freude*, Latini *perfectum* non dicunt. Idem illi valetudinem commodam et rectam vocant *eine vollkommene Gesundheit*, quam latine *perfectam* male dixeris. Nobis quidem, quia latine scribimus, latinam rationem sequi placet. Ceterum non dubium est, quin ea quoque perfectio, quae in elaboratione quadam inest, et ab arte aliqua proficiscitur, suauiter animum afficiat, contra vero imperfectio.

57. Quia autem Voluptas et Taedium perfectionis et imperfectionis sensu excitantur, non, quatales est, sed qua cognoscitur et percipitur: facile intelligi potest, primo, duos homines eadem re diversimode affici posse, si quidem, quam alter perfectam esse intelligit, imperfectam alter fingit: deinde, mutata de re sententia, voluptatem quoque mutari, aut taedium: vtrumque autem mutari tum posse, cum ipsa sententia potest mutari. Ex quo efficitur, vt, cum possint sententiae falsae aut incertae mutari, voluptas dolorque mutabilis sit, qui ab errore aut opinione proficiscatur, perpetuus autem

et durabilis fit, cum ex vero certoque iudicio nascatur.

58. Interdum accidit, vt plures res aut perfectae, aut imperfectae animo simul percipiantur, etsi raro et vix discernitur, quae ex quaque oriatur voluptas et taedium, sed pro vna voluptate, vno taedio habetur, quicquid voluptatis taediue sentitur, quamuis haud ex vna causa ortum. Non autem dubitari potest, quin, quae est ex multis voluptatibus composita voluptas, aut aegritudo, maior sit, quam, ex quibus composita est. Quemadmodum generatim constat, eo maiorem esse voluptatem et aegritudinem, quo res est perfecta magis, aut imperfecta, quam percepimus.

59. Saepe porro neque aegritudinem percipimus, neque voluptatem, interdum vero vtramque simul. Quarum vna si altera est maior, obscurat minorem, h. e. efficit, vt minor non sentiat, seu, vt eius conscii nobis non simus, adeoque plane abesse videatur (§. 15. n. 2).

60. *Pulchritudo*, proprie, vnice ad oculorum sensum refertur: quod planissime e contraria ipsi *deformitate* intelligitur, et quia pulchra eadem *formosa* dicuntur. Inest igitur in specie quadam apta ad suauem oculorum sensum commouendum: *deformitatis* contraria ratio est. Iam, quoniam perfectio adspectabilis talem speciem habet, non dubium est, quin ab ea pulchritudo maxime oriatur, ab imperfectione visibili deformitas. Sed aliae quoque res sunt, quae pulchritudinem efficiunt, aut saltem augent. Prospectus quidem pulchritudo non modo perfectione rerum, sed etiam multitudine

et varietate efficitur. Ceterum inconstantia loquendi facit, vt pulchritudo etiam de rebus omnibus dicatur, quae vel sensibus, vel iudicio animi in primis probantur: quam nos rationem hic sequi non possumus: quae autem ceteros sensus ita, vt pulchritudo oculos, mouent, eis *suauitas* proprie tribuitur, cui contraria est *acerbitas*.

61. *Bonum* proprie quondam dictum est de re familiari, cum et *boni* dicerentur locupletes. A re familiari deinde ad corpus, animum, omninoque ad statum hominis translatum est. Itaque *bonum* recte dicemus, quod prodest, *malum*, quod obest. *Verum* porro *bonum*, quod veram perpetuamque vtilitatem affert: *opinatum* autem, quod vtilitatem honestati repugnantem, aut maius malum gignentem: *malum verum* contra, quod constanter obest, nec aliquid boni gignit: *opinatum* autem, quod sub specie mali constantem ac veram vtilitatem praestat. Sed, quoniam omne bonum voluptatem affert, a malo autem taedium oritur, vtrumque etiam ita potest definiiri, vt quod voluptatem nobis affert, *bonum* dicatur; *malum*, quod taedium: *verum bonum*, a quo voluptas constans, et quae nihil taedii gignat, proficiscitur; *opinatum* autem, quod voluptatem affert breuem, mutabilem, taedium certe parituram: *malum verum*, quod constans taedium habet, et quod nulla voluptas, tanquam causam, sequitur; quod autem taedium breue affert, ex quo voluptas paullo post, aliquando certe, oritura est, *opinatum malum*. Vt, si quis vero inuento gaudet, quia ex ea voluptate nullum taedium nasci potest, vero bono fruitur: qui autem vino suauis et cibo deli-

licato

licato intemperanter vtitur, et ex ea re voluptatem percipit, quia istam voluptatem taedium certo secuturum est, bono opinato fruitur.

62. Sed quae perfectionis et imperfectionis (§. 57. 58.), eadem pulchritudinis, deformitatis, suavitatis, acerbitatis, boni et mali, ratio est. Nam iisdem rebus alii aliter afficiuntur. Eius diuersitatis causa, omnibus illis generibus communis, a diuersis hominum opinionibus ducitur, sed maxime in rebus bonis et malis. In ceteris enim natura corporis cuiusque, et consuetudo ipsa, hanc vim habent, vt eodem modo nec omnes, nec omnitempore, afficiantur. Magnitudo autem vel voluptatis, vel aegritudinis, id quod per se intelligitur, magnitudini rerum istarum, siue verae, siue opinatae, debetur.

63. Cum animus est vehementiori aut voluptate, aut aegritudine, ex sensibus vel phantasia exorta, affectus, *commotus* esse dicitur; ipse autem ille animi status, *commotio*, vulgo *affectus*. Sunt autem commotiones genere quatuor, partibus plures: quae cum omnes aut voluptate, aut dolore contineantur, bifariam quatuor illae aequaliter distribui possunt. Nam duae sunt ex voluptate, *Laetitia* et *Amor*: duae ex taedio, *Tristitia* et *Odiu*.

64. *Laetitia* est vehemens voluptas, ex bono magno, aut praesente, aut cogitato certe, exorta: *Tristitia* vero vehemens dolor, ex malo eiusdem generis profectus. *Amor* est vehemens voluptas, ex obiecta pulchritudinis specie orta: *odiu* autem insigne taedium, ex deformitate maiori.

65. Quoniam constat, quod placet, pulchrum

Ernesti Initia.

K

dici,

dici, quod displicet, deforme (§. 60): efficitur, vt, quod placet, amemus, quod displicet, odio prosequamur; quod autem nec placet, nec displicet, quia est ab omni pulchritudine ac deformitate vacuum, id nec amemus, nec oderimus. Cum autem id, quod bonum putamus, placeat, quod malum, displiceat (§. 60): intelligitur, quod bonum putatur, amari, quod malum, odio haberi.

66. Sed quoniam nihil est in hac rerum natura ita plane perfectum, ita absolute pulchrum et bonum, vt nihil deformitatis, aut mali, admixtum habeat: cum praeterea accidere possit, vt rei, quamvis malae et deformi, tamen insit aliquid boni et pulchri: minime repugnat, vt, quam rem amamus, in quantum placet, eandem odio habeamus, quoad scilicet displicet, hac tamen lege et conditione, vt ab eo, quod ex vtroque genere maius est, id, quod minus est, debilitetur quasi et extinguatur. Iam, quoniam attentionis haec vis est, vt vnam rem solam intueatur, solam cogitet: effici posse apparet, vt non cogitemus id, quod in re aliqua displicet, sed omnis cogitatio nostra in contemplanda eius pulchritudine defigatur, adeoque ita eam rem amemus, vt nihil odii admixtum amori sit, et contra ea, ita vt cogitentur, quae displicent, vt odium amorem vincat, planeque animo expellat.

67. Qui alterum amat, eius bonis laetatur: qui odit, malis. Laetari itaque alienis bonis, signum amoris est: malis vero laetari, odii. Cuius autem bonis aliquis laetatur, eius, quantum potest, commodis inseruit: cuius vero malis gaudet, eius commoda impedire studet. Quamobrem ex hoc etiam amoris

ris coniectura capi potest, si quis alicuius commodis fauet; odii autem, si quis eis obest.

68. His quatuor animi commotionibus, non dubium est, quin reliquae, tanquam partes eiusdem generis, subiiciantur. Omnes enim vehementiori aliqua laetitia aut tristitia, amore aut odio, continentur, quibus animus incitatur, quibusque, pro varietate causarum, diuersae appellationes tribuuntur. Sic tristitiae subiiciuntur misericordia, pudor, obtrectatio, poenitentia, terror: amor beneuolentia, gratus animus etc.

69. *Misericordia* est tristitia ex alterius miseria. Ex quo intelligitur, nullam esse sine amore misericordiam posse (§. 67). *Obtrectatio* est tristitia ex eo, quod alius quoque, quod quis ipse concupierit, id aut natura habet, aut eo potitus est. *Zelotypia* quoque appellatur. *Poenitentia* est tristitia ex eo, quod male nos fecisse putamus. *Pudor* autem est tristitia inde nata, quod, male alios de nobis sentire atque existimare, putamus. *Terror* est tristitia vehemens, ex inopinato, eoque magno malo orta. *Aemulatio* non vnus quidem generis est. Alterum enim, quod est in assidua quadam et perpetua virtutis imitatione positum, in laude merito habemus; quo quidem hoc loco minime utimur: alterum in dolore quodam et tristitia, qua incitatur animus, cum, quo caret inuitus ipse, hoc alium frui putat. Quae autem praeter has ab aliis subiiciuntur tristitiae commotiones, v. c. a Cicero-
ne Quaest. Tusc. L. IV. c. 8. ad vnam harum, tanquam ad caput suum, videntur referri posse.

70. Sub *laetitia* comprehenduntur *maliuolentia*,

tia, graece *ἐπιχαιρῆσιανία*, quae ex malis alienis nascitur, etsi nihil ad nos commodi ex iis peruenit: *Delectatio*, cui Germanorum *Ergötzung* respondet, quae est laetitia ex suauiter affectis et delinitis sensibus oculorum, aurium, et reliquis.

71. Quae autem sunt *sub amore* subiectae, animus gratus, beneuolentia, et lasciuia, seu libido, ita definiuntur, vt *animus gratus* sit laetitia ex beneficiis ab alio praestitis, cum amore eius coniuncta, qui praestitit: *beneuolentia* vero amor alterius, ex iis, quae ipsi inesse putamus, bonis: *lasciuia* denique amor obscenus sexus alterius.

72. Denique, quae odio continentur, *ira* et *inuidentia*, hoc modo definiiri possunt, vt *haec* sit tristitia, ex bonis alienis orta, odioque prognata: *Ira* autem taedium vehemens, ex indignitate rei, aut iniuria nobis illata, cum odio eius coniuncta, cui irascimur, eiusque initium *excandescencia* dicitur. Illa quemadmodum ex odio oritur, ita amore pellitur: haec ingrauescit, cum aliae commotiones accedunt, v. c. pudor, poenitentia, inuidentia, et aliae. Atque haec quidem sunt praecipua commotionum genera, cum suis partibus: quarum sane plures et sunt, et afferri possent: sed partim eam ob causam a nobis praetermittuntur, quia non difficiles, his cognitis, explicatus habent, partim, quod ne nomina quidem propria, neque in latina lingua, id quod ipse Cicero fatetur, neque in Germanica, habent. Quot enim sunt, praeter eos, quos explicauimus, efficiendae laetitiae, tristitiae, ceterarum, modi et occasiones, tot etiam animi commotiones dici possunt. Sed incredibilem hominum inconstantiam in
 vsur-

vsurpandis vocabulis, et tribuenda ipsis potestate, fecit, vt commotionum etiam ambigua esset minimeque certa notio. Itaque non illae solum animorum affectiones commotionum loco numeroque habentur, quae sunt in vehementi quadam aut voluptate, aut taedio, positae; sed hae etiam, quae in opinione de bono et malo versantur, vt spes, fiducia, metus, desperatio, admiratio; denique ipsae illae, quae ex commotionibus nascuntur, appetitiones vehementes, vt desiderium, gloriae diuitiarumque cupido, et reliquae. Quo quidem utroque genere non cognito, cum non satis possit declarari mentis humanae vis ac natura, harum quoque affectionum definitiones hoc loco afferendae sunt.

73. Eas, quae sunt in boni et mali opinione positae, ita definiunt, vt sit *spes* opinio de bono futuro: *fiducia*, de alterius beneuolentia, aut voluntate non modo et propensione, verum facultate etiam nos iuuandi, et ea, quae volumus, perficiendi: *admiratio*, opinio insignis cuiusdam et inusitatae virtutis, aut pulchritudinis: *timor*, opinio futuri mali: *desperatio*, opinio de malo certissime futuro, nullaque ratione aut via effugiendo: *suspicio*, opinio incertissima de vitio alterius, aut quocunque malo: *pugnillus animus*, opinio difficultatis in fugiendo malo: quibus quidem opinionum generibus non potest non animus varie incitari, efferri atque demitti, vt laetitia, tristitia, aliaeque commotiones existant. De ultimo genere paullo post dicemus, vbi ad appetitiones delati erimus.

74. Non vno autem modo hae commotiones

animo insunt. Quaedam sunt *praetereuntes*, et quasi *temporariae*. Neque enim semper irascimur, amamus, laetamur, timemus. Quaedam autem ita quasi radices in animo egerunt, vt saepissime concitentur, quas *constantes et durabiles* dicimus: vt, qui interdum irascuntur, interdum, grauiori periculo oblato, metuunt, aut interdum amore sexus alterius exardescunt, non statim iracundi, meticulosi et libidinosi sunt, sed qui saepissime, et fere nunquam non, aut irascuntur, aut timent, aut libidine vruntur. Qua quidem in re, vt in multis aliis, eadem animi est, quae corporis, ratio. Nam qui, vt hoc vtar, semel, bis terue, e visceribus laborant, non torminosi propterea dicuntur, sed quibus hoc propemodum perpetuum et raro intermittens malum est, et qui corpus ita factum, ita corruptum habent, vt saepissime eo dolore excrucientur.

75. Nunc quoniam satis est, opinor, commotionum vis et natura declarata, cetera, quae huc pertinent, expediemus. De his autem animi affectionibus primum illud quaeritur, quo modo orientur et concitentur: quod quidem ex ipsis definitionibus allatis facile intelligi potest. Nam cum omnes commotiones eo voluptatis aegritudinisque genere contineantur, quod a sensibus et phantasia oritur (§. 55); non potest esse obscurum, omnes eas a sensu et phantasia esse arcessendas. Quae autem sensu animum ingrediuntur, aut phantasia excitantur renouanturque ideae, cum obscurae claraeue sint, minimeque distinctae (§. 3. 29); his iure commotionum originem tanquam causis tribuemus, non omnibus, sed quae boni mali-

ve, pulchri deformitatisue speciem animo offerunt. Ex ideis denique non distinctis quoniam opiniones existunt, omnes commotiones ab opinionibus recte deriuabimus (§. 53).

76. Alterum, quod hoc loco quaeritur, illud est: qua ratione infirmari et debilitari non modo, sed plane depelli et extinguere commotiones animi queant: quod quidem non ita potest hic tradi, ut omnium commotionum singulatim supprimendarum modus intelligatur, quod is locus ad doctrinam morum pertinet: sed ita tamen fieri potest, ut generatim, experientia duce, ostendatur, quo fere modo exspirare soleant. Duo autem sunt eius rei perficiendae modi. Primus est, cum opiniones, de bono et malo susceptae, et sensu phantasiaque in animum quasi inuectae, mutantur. Nam cum ab his commotiones animi proficiscantur (§. 75); iisdem sublatis, etiam ipsae commotiones animi componantur necesse est: ut, si quis vehementi timore exanimatus sit, hoc est, ea aegritudine, quae ex opinato periculo oritur (§. 73), intelligat autem sua sponte, aut doceatur, nullum sibi periculum imminere; aegritudo ea euanesceat. Alter modus ab attentione arcessitur, cuius haec vis est, ut non solum in res alias conuersa commotum tranquillet animum, sed in ipsa etiam commouente animum re defixa aliquid ad minuendam commotionem adiumenti habeat. Nam, ut a posteriori incipiamus, attentionis haec vis est, ut ex claris ideis distinctas efficiat, quibus commotiones debilitantur (§. 25. 26. 27. 76): deinde attentio, in re alia occupata, auertit a cogitatione boni maliue animum; quae

res, fieri non potest, quin vna cum cogitatione boni et mali, voluptatem etiam et taedium, adeoque ipsam etiam commotionem animi, auferat (§. 55). Quare qui irae v. c. hoc dixit esse remedium, tacite secum literas ex ordine cogitare, aut recitare, non eam literis ipsis vim tribuisse putandus est, vt ad iram extinguendam valeant, sed attentioni potius, quae, dum illud fit, a boni et mali cogitatione auocat, et ad aliam rem cogitandam traducit animum. Et cum ipse dies afferre dolori finem, aut eum minuere certe dicitur; valde erret, qui hanc vim in ipsa die et tempore inesse putet, quae nullam per se habent in animum vim. Est enim omnis vis in eo, quod aut sententia, de re commouente animum, sensim mutatur, aut, quia paullatim variis negotiis vitae humanae implicatur homo, aliis cogitationibus occupatur animum, et a cogitando bono maloque, animum commouente, abducitur.

77. Tertia huius loci quaestio est de intensio-
ne et quasi incrementis commotionum, facilis illa
atque expedita. Tribus autem modis conualescere
augerique possunt. Primus est, qui ex magnitudi-
ne bonorum et malorum, pulchritudinis, deformi-
tatisue perceptae, pendet. Cum enim ab his volu-
ptas omnis taediumque proficiscatur (§. 55), et
voluptatis taediique magnitudo respondeat boni
et mali, pulchritudinis deformitatisue magnitudi-
ni: dubium esse non potest, quin etiam vehemen-
tia commotionum inde ducatur (§. 58. 62). Dein-
de cum maior sit voluptas, quae est ex pluribus
voluptatibus, tanquam partibus, composita, quam
quaelibet earum, quae ad totam, tanquam partes,
per-

pertinent (§. 58); efficitur, vt etiam commotiones animi augeantur, percepta noua aut pulchritudine, aut deformitate, oblatoque nouo bono maloue. Denique, quoniam plures interdum simul commotiones concutiunt animum; facile intelligitur, etiam hoc modo eas ingrauescere (§. 70). cum, commotione quadam, v. c. ira, occupato animo, accedunt aliae, inuidia, pudor, metus.

78. Nunc, quam habeant commotiones animorum, cum in corpore, tum in ipso animo, vim, videamus. Incipiamus a corpore. In hoc, atque in primis in succum nerueum, sanguinemque, motus animi deriuari, satis experientia docet. Et generatim quidem illud obseruamus, quae sunt in vehemēti quadam voluptate, aut mediocri tristitia, positae animorum commotiones, ab animo ita in sanguinem propagari, vt eum, magna celeritate atque impetu, ex corde ad partes exteriores corporis propellant: quae autem graui aliquo dolore et taedio continentur, ab externis corporis partibus versus cor repellant, aut retrahant; non incommode vt ipsum cor munitae vrbi, aut arci compares, ex qua, qui defendunt, cum vident hostes terga dare, aut profligari posse, aut adesse amicos opem luros, eruptione facta, celeriter insequuntur hostes, amicis occurrunt: cum autem, ante portas pugna facta, infelici Marte pugnant, et terrore percutiuntur, in urbem trepidi se recipiunt.

79. Et ex his omnium fere reliquorum reddi ratio potest, quae commotiones animi in corpore humano consequuntur: vt, cur quaedam rubore, aliae pallore os inficiant; alias gestiens quaedam

alacritas, alias autem tremor membrorum sequatur; aliae pulsant corda et arteriarum ictus concitent; aliae autem spiritum ita intercludant, ut non satis libere exire et redire possit, sed cum difficultate quadam trahatur. Sed de his singulatim dicere hoc loco nihil attinet, quoniam nullum adeo magnum habent in doctrina morum usum. Sed in quibusdam etiam corporis membris, quae oculis cerni non possunt, ut in iecinore, pulmonibus, liene, vim suam commotiones quaedam exferunt, unde multae sunt a Poetis, imprimis latinis, formulae dicendi petitae; ut, cum difficili bile iecur tumere, apud Horatium dicitur. Verum, quoniam haec exponere, non huius doctrinae, sed Physices munus est; ea quoque hoc loco praetermittimus.

80. Non minorem autem ad animum, quam corpus perturbandum vim habent. Nam non attentionem modo vehementer impediunt, atque, ut non nisi cum magna difficultate adhiberi possit, efficiunt, sed ita etiam homines impellunt et concitant, ut malum opinatum vehementissime abhorreant, et in bonum opinatum maximo impetu ferantur, et abeant praecipites, nullo rationi relicto loco.

81. Ex quibus facile intelligitur, quantum damna commotionibus animi proficisci queat. Neque tamen hoc eo valet, ut, omnes commotiones inutiles non modo, verum noxias etiam et perniciosas esse, putemus. Neque enim omnium, aut semper tanta vehementia, tanta vis est, sed quaedam etiam moderatiores sunt placidioresque, ut, si tem-

temperamentum in iis feruetur, maxime vtilis homini sint, quicquid Stoici contra dicant, vid. Cic. Quæst. Tusc. IV, 19. Nam si in re vere bona, aut vere mala adhibentur, magnum ad celerius alacriusque perficiendam rem, vehementiusue fugiendam, adiumentum adferunt: quod quin vtilissimum nobis sit, dubitari recte non potest.

82. Iam, quando animus opinato, aut bono, aut malo, pulchritudine, aut deformitate, commotus est, *appetitiones*, aut *auerfationes* nascuntur. Est autem *appetere* nihil aliud, quam vehementer cupere, ut aliquid et adipiscere, et uti eo fruique possis. Quare *appetitus* in quodam conatu et nisu positi sunt alicuius rei consequendae fruendaeque: *auerfationes* autem in rei alicuius abigendae fugiendaeue molitione et studio. Sed appetitionis et auerfationis duplex genus est: alterum, quod ex commotionibus animi oritur, et ad opinabilia, aut bona, aut mala, totum pertinet, quod et *cupiditatis* et *horroris* vocabulis appellant, auersum illud plerumque a ratione, minimeque naturae humanae conueniens: alterum, quod a ratione, prudentique, perspicuo certe, de bono et malo, iudicio profiscitur, placidum illud, constans, et rationi obtemperans, *voluntatem* et *declinationem* appellant. Quidam vero a veterum ratione, optima illa, minimeque reiicienda, desciscunt, et utrumque hoc genus vno voluntatis nomine complectuntur. Cupiditatum porro diuersa genera faciunt, prout scilicet in diuersas res feruntur, v. c. gloriae, honoris, diuitiarum, quas quidam adeo, quia sunt interdum cum commotionibus animi coniunctae, etiam com-

commotionum numero et loco habent. Sed de his nihil attinet singulatim dicere. Quod si enim tot cupiditatum genera constituere placeret, quot sunt rerum, quae cupiuntur, genera; innumeralia ea futura essent.

83. Omnes cupiditates ex opinione boni malique oriri diximus: opiniones autem omnes sensuum et phantasiae fraudibus et ludibriis, tanquam causis, continentur. Hae autem animis quasdam boni et mali, pulchri et deformitatis, species obiciunt, et quoniam impediunt, ne intendatur defigaturque in harum consideratione animus, praedudicatis praecipitatisque opinionibus, falsis illis et inanibus, incertis saltem, ita mentem implent, ut non constet, neque, ubi consistere possit, intelligat. Ex quo intelligitur, quoniam opinionibus et cupiditatibus ipsis commotiones mediae interiorum sunt, omnem, ut commotionum animi, sic cupiditatum originem a sensuum impulsione, et phantasiae concitationibus esse repetendam. Atque haec ratio est, quare nonnulli hoc appetituum genus *sensitivum* appellent, rectius *animale* dixeris: quemadmodum illud, quod rationi, ideis distinctis, et iudicia certo subest, *rationalis* dicunt.

84. Bona et mala, quibus utrumque appetitionum genus excitatur, magnitudine differunt, neque bonorum solum unum altero est ad suavitatem pulchrius, et ad laetitiam praestantius, sed malorum etiam diuersa vis est. Ex quo efficitur, ut appetitionum quoque et declinationum sit diuersa ratio, et una altera ardentior, vehementior, et constantior.

85. Ex his autem omnibus conficitur duplex illa appetituum lex:

1. *Quicquid appetimus, propterea, quia, bonum esse, aut scimus, aut saltem putamus, et pro magnitudine boni, appetimus, et contra.*
2. *Quicquid auersamur, id, quia aut est, aut videtur malum esse, auersamur, et pro magnitudine mali, et contra.*

Ex quibus consequitur, quoniam bonum haberi potest pro malo, malum pro bono, et ipsum propterea iudicium de bono et malo mutari, appetitus et auersationes mutabiles esse tum, cum ex bono aut malo opinato ortae sunt, immutabiles autem has esse, quas cognitio certa genuit. Conferatur §. 57.

86. *Momentum voluntatis (motiuum)* dicunt cogitationem boni vel mali, ex qua intelligi possit, quare aliquid velimus, vel nolimus. *Momenta plena et integra* sunt, cum rationes omnes consideravimus, propter quas bona, vel mala, dici res haberique potest: cetera *manca* sunt atque *imperfecta*: quae ex his oritur *voluntas*, eam *antecedentem*, quae autem ex illis, *consequentem* dicunt.

87. Quia igitur nihil fit sine ratione aliqua, et ille appetendi conatus, vnde oriri possit, intelligi non potest, nisi ab aliqua antegressa boni vel cogitatione, vel sensu: efficitur, vt nec vere proprieque velimus, sine argumentis rerum, siue momentis. Atque illud quidem negari non potest, interdum nos agere videri sine momentis, veluti in rebus incognitis, ad cognitionem nostram aequalibus, et subito seu deligendis, seu faciendis:
cuius

cuius generis res quin nonnunquam incidant, dubitari profecto non potest. Nam quod quidam dicunt, adesse quidem momentum, sed cuius nobis conscii non sumus, quodque latenter voluntatem impellat: id sane nihil aliud videtur, quam non adesse momentum. Etsi enim facile concedimus, multa in mente humana latere, quorum nobis conscii non sumus: tamen ea momentorum vim habere non possunt, quae non nisi per intellectum, hoc est, intellecta et cognita, mouent (§. 85. 90). Sed eae actiones vere propriaeque voluntati tribui non possunt, ut paullo post dicitur.

88. Ut autem hoc magis rem a dubitatione liberemus, non alienum erit, vniuerse, et e communi rerum natura, ostendere, voluntatem hominis sine ratione aliqua idonea, aut momento, inclinari non posse. Omnes res naturales per se indifferentes sunt ad agendum et non agendum, ad agendum hoc, vel illud, earumque adeo actiones omnes sunt fortuitae (Ontol. §. 74). Ex quo fit, ut ipsae per se non possint illam indifferentiam egredi, sed aliquid desiderent, cuius quasi sollicitatione inuitatae et motae agant. Itaque primum, non credibile est, vnā voluntatem ab hac naturae lege solutam esse: deinde etiam repugnat. Nam voluntas, quoad facultas est, nihil per essentiam suam habere potest, quam, ut se inclinare in alterutram partem possit. Fac igitur, nihil ei accedere, quo effici dicamus, uti se inclinet, hoc est, nullo momento impelli: efficietur, ut maneat id, quod per essentiam habet, ut se inclinare tantum possit. Si iam sumas, eam se tamen inclina-

clinare: cogetur, vt se tantum possit per se inclinare, et tamen etiam inclinet: quod repugnat. Si quis autem dicat, voluntatem propter essentiam habere vtrumque, vt se et possit inclinare, et vt se inclinet: consequetur, vt, quemadmodum hoc ei necessarium est, vt se inclinare possit, ita etiam alterum necessarium sit: quod libertati maxime aduersatur, cuius stabiliendae causa sumitur, eam sine momento in alterutram partem decernere posse. Idque adeo exemplo intellectus diuini comprobatur, cuius natura actiones omnes determinantur, neque vlla in re ita est indifferens, vt possit sic et aliter intelligere, aut omnino vel intelligere aliquid, vel non intelligere. Nam eum hac ipsa de causa necessarium iudicamus.

89. Fieri etiam potest, vt res sensu percepta voluptatem, adeoque etiam cupiditatem, nobis moueat, distincte autem deinde cognita auersionem rationi consentaneam: item, vt sensu percepta res taedium, adeoque horrorem, nobis concitet, distincte autem deinde cognita appetitum rationalem (§. 57). Quod vbi fit, pugnam esse inter appetitum sensituum et rationalem dicunt.

90. Eodem modo etiam interdum voluntas antecedens a consequente diffidet. Potest enim accidere, vt, quae res per se, aut aliqua ex parte, loco quodam et tempore, bona aut est, aut videtur, ponderatis rei momentis omnibus, mala videatur, nisi per se, certo tamen loco atque tempore. Vt, si quis stipem pauperi dare voluit, deinde tamen, vbi intellexit, sibi deesse pecuniam, aut, se ea pecunia carere non posse, quam

quam tribuere pauperi volebat, nihil dat: aut, si quis constituit iter facere post aliquot dies, paullo post autem, impedimentis oblatis, aut re accuratius considerata, inutile, aut perniciosum esse iudicat iter, eius consilium abiicit.

91. Cum causa actionis est in nobismet ipsis, *nostra sponte agimus*: quando autem est extra nos, *cogimur, et necessario agimus*. Iam, quia nulla vi externa effici potest, ut velimus, id quod suus quemque sensus, sua conscientia docet, sed omnes appetitus et auersationes a vi animi nostri profiscuntur: efficitur, ut sponte velimus, quicquid volumus, atque voluntas adeo cogi nequeat. Recte Seneca: non potest cogi, qui potest mori.

92. Quia vero inclinari voluntas non potest sine momentis; haec autem insunt iudiciis de bono et malo, neque potest de re ignota iudicium ferri: illud, quod dicunt, verum esse, intelligitur, *ignoti nullam esse cupidinem, aut voluntatem*. Ex quo efficitur, ut nulla sine intelligentia aut ratione voluntas esse possit.

93. *Eligere* dicuntur, qui alterum alteri praefereunt, vel qui alterum volunt, alterum nolunt, cum tamen utrumque velle et nolle possint. Quo quidem conficitur illud, quod dicunt, in vnum non cadere electionem, nec posse sine cognitione eorum, ex quibus vnum eligatur, locum habere; denique, si quis quid eligat, eum eligere id, quod maxime placet, et hanc ipsam ob causam, quia maxime placet (per §. 61. et 77).

94. Iam, his constitutis, voluntati humanae facile *libertas* asseri poterit: quam, qui optime defini-

finiunt, dicunt esse facultatem, ex pluribus, quae sint ad eligendum proposita, sponte eligendi id, quod maxime placeat: vel, vim sponte volendi, quod bonum, nolendique id, quod malum putemus, vt docet Fridr. Wagneri liber de vera libertatis notione, in quo ille hanc notionem pluribus explicauit, confirmauit, defendit, et, ab optimis formulae Lutheranae Theologis probari, ostendit.

95. Hanc autem libertatem dupliciter distribuunt. Vnum genus illud est, quod se exseritum, cum est vel agendum, vel non, aut, cum, velimusne agere, quaeritur, necne, idque a Scholasticis Philosophis *libertas contradictionis, vel repugnantiae*, dicitur, quia in contrariis et repugnantibus versatur. Alterum autem genus est, quod cernitur in ipsa electione, cum sunt plura, non repugnantia quidem, sed diuersa tamen, ad eligendum agendumue proposita, vt possimus agere non aliud alio minus: quam *libertatem contrarietatis* vocant.

96. Quidam vero etiam tertium genus adiungunt, quod *indifferentiae* vocant, in eoque vel maxime libertatem cerni contendunt. Itaque etiam non aliam ob causam magis, quam eius retinendi ergo, negant, omnino nihil ratione idonea destitui. Id autem ita definiunt, vt dicant, esse facultatem agendi et eligendi aliquid, sine omni momento voluntatem inclinante. Neque vero ita late patere cupiunt hoc genus, vt in eo semper et vbique libertas, aut proprie, insit: quod si dicerent, *efficeretur, vt rarissime libere ageremus, et ipsa*

libertas nobis molesta esset. Sed, suo se sensu, dicunt, didicisse, animum interdum esse in aequilibrio, et medium quasi, indifferentemque ad agendum et non agendum, ad agendum hoc et illud, et tamen, quamvis nulla ratio accesserit, quae voluntatem in alterutram partem impellat, agere se et eligere alterutrum (§. 87), sola quadam *αὐτεξούσια* voluntatis: atque hanc libertatem indifferentiae esse. Sed vtut ferendi sint, qui hoc genere libertatis vtuntur, cum nihil impediatur, quo minus earum, quas diximus, actionum proprium genus constituantur, modo non proprie et vnicuique in eo libertatem ponant: tamen illi videntur libertatis verbo quodammodo abuti, propterea, quod ne satis proprie quidem velle in eo genere videmur. Nam, in ista indifferentia, primo, id quod suus quemque sensus, vt opinor, docere potuit, inuiti et repugnantes, tergiuersantes certe, agimus, optamusque nobis aliquid momenti in alterutram partem accedere, et propterea tempus ad cogitandum dari: deinde, sorte fere rem decidimus, aut, vt quidque primum in oculos manusue incurrit, ita deligimus, verbo, casus arbitrio rem permittimus. Quae sunt sane eiusmodi, vt citius brutis, quam hominis libertate, quae eum similitudine quadam cum Deo coniungit, digna videantur: tantum abest, vt in hoc genere actionum summa et proprie dicta libertas insit.

97. In ipsa autem demonstratione libertatis non vnam omnes viam ingrediuntur. Quidam enim solo sensu interno, quo libere nos velle et nolle

nolle percipimus, rem confici posse putant; in quo minime illi quidem falluntur. Sed quoniam, quod quisque sentit, valet id quidem apud ipsum, non autem apud alios, aut ad aduersarios refellendos, eorumque rationes conuincendas; melius et ad aliorum vtilitatem accommodatius faciunt hi, qui argumenta et demonstrationem adhibent: quam nos quidem ex his, quae dicta sunt, facile eliciemus.

98. Nam, cum effecerimus, sponte nos velle et nolle, atque esse ab omni coactione liberam voluntatem: eam porro esse voluntatis naturam, vt id velit, quod bonum putamus, nolit, quod malum esse videtur (§. 85. 89): id denique ex pluribus eligat, quod maxime videtur electione dignum: cum haec omnia, inquam, in superioribus effecerimus: cogitur, quicquid velimus, aut nolumus, libere id nos velle et nolle, atque adeo libertatem esse voluntati humanae attributam.

99. Ex cupiditatibus et voluntatibus humanis, quoniam non eadem omnes fortuna sumus, neque semper, id quod cupimus volumusue, consequimur, varie animus afficitur. Nam cum optatis respondent euenta, et potimur rerum, quas cupiebamus, laetitia perfunditur animus: cum autem spe excidimus, neque id, quod petebamus, licet attingere, tristitia commouetur, aut poenitentia, pudore, ira. Quod si nihilominus restat cupiditas, desiderio teneri dicimur, quae est cupiditas rei consequendae, cum taedio quodam coniuncta, quod re cupita non statim potiare.

CAP. III.

De Habilitatibus, Inclinationibus et Habitibus.

100.

Multum inesse animis humanis et boni et mali, aut inesse posse, partim ex iis, quae in superioribus disputata sunt, partim vero aliunde experientia constat. Vtriusque autem duo genera sunt: alterum, quod suapte natura insitum ingeneratumque est, minime illud voluntarium aut liberum: alterum, quod est in voluntate positum, et studio, usu, et exercitatione comparatur. Illius generis sunt v. c. sensus, memoria, phantasia, docilitas, stupiditas: huius omnes virtutes et vitia, de quibus in doctrina morum et Logicis disputabitur, acumen, scientia, sapientia et temperantia: quorum illa quidem *habilitatum*, vulgo *dispositionum*, haec habituum nomine appellantur. Est autem *habilitas* nihil aliud, quam facilitas quaedam alicuius rei comparandae, habitusque in eo genere contrahendi, vt, qui natura sunt eiusmodi, facile vt possint, v. c. insignem memoriae vim usu et exercitatione consequi, hi *apti* ad eam rem *habilesque* dicantur. *Habitus* autem dicunt constantes studioque et exercitatione contractas facultates, aliquid celeriter, atque sine vlla difficultate, agendi. Sub *habilitatibus* continentur etiam *inclinationes* et *propensiones procliuitatesue*, quae sunt naturales quidam impetus et conatus

tus alicuius rei, propter voluptatis inde percipiendae spem, appetendae.

101. Sed quemadmodum corporum, ita animorum mira est diuersitas. Vt enim corpus humanum aliud aliarum virtutum capax est, aliud ad alios proclive morbos: ita animis etiam aliis aliae habilitates propensionesque insunt. Alius enim plus natura valet memoria, alius ingenio, alius est docilior alio, aut stupidior: hic ad libidinem, ille ad iram procliuior: alter ad expetendos honores potissimum, alter ad captandas exaggerandasque diuitias fertur.

102. Non autem haec est habilitatum ratio, vt, qui iis sit a natura in aliquo genere instructus, semper in eodem genere etiam ad habitum perueniat: sed saepissime illae, quod experientia constat, negligentia et ignauia corrumpuntur, et quasi sepultae relinquuntur. Quod si porro esset ea inclinationum naturalium vis, vt non possent non in actiones erumpere, et ad habitus traduci: nihil liberum esset homini in eo genere et voluntarium. Enimuero satis constat, etiam has supprimi debilitarique, bonas ignauia et incuria, malas studio et labore posse: quemadmodum Socrates, qui natura stupidus fuit et mulierosus, perfecit, vt sapientissimus fieret, neque vllum libidinis vestigium in eo vnquam deprehenderetur. Itaque qui sunt in aliquo genere habilitate naturali destituti, aut ad vitium propensi, difficilius illi quidem animum excolunt et perficiunt, maioresque labores in reprimendis cauendisque vitiis experiuntur,

fiuntur, sed non sunt tamen plane bona spe privandi.

103. Illud vero ex his necessaria quadam consecutione efficitur, confirmante etiam, certissima magistra rerum, experientia, nullum nobis habitum esse a natura attributum, sed, crebra exercitatione, et saepe repetitis eiusdem generis actionibus, non comparari modo habitus, verum etiam conseruari et confirmari. Qui autem, comparato habitu, fiunt ad exercitationem tardiores negligentioresque, et illud actionum genus, aut rarius exercent, aut plane omittunt, quod est ad habitum illum efficiendum accommodatum, hi debilitant habitum, et tandem plane amittunt. Quare qui, quem consciuerunt habitum, eradicatum cupiunt, hoc dent operam necesse est, vt illud actionum genus, a quo ortus est initio, rarius in dies suscipiant. Ita enim efficietur, vt facilitas celeritasque agendi sensim minuatur, ac tandem ipse habitus euanescat.

104. Neque tamen in eo vna omnium habituum ratio est, sed, vt quisque est diuturnior et inueteratus magis, eo esse solet ad depellendum eradicandumque difficilior et pertinacior. Nam, quo quid egeris saepius, eo feceris deinde et facilius et libentius, et contractus semel habitus omnibus actionibus augetur et confirmatur, quae ad illud actionum genus pertinent, quo contractus habitus est. Quare hi, quod fieri non potest, postulant, qui inueteratos habitus repente et vno paene temporis momento sublatos cupiunt.

105. Qui ex habitu agunt, saepe ita agunt, vt,
quibus

quibus momentis inducti agant, nesciant ipsi, saltem nullius momenti sibi conscii sint: quos *consuetudine* duci dicunt. Neque tamen eos propterea nulla re moueri putandum est. Si quis enim in animum sibi reuocauerit, quando et quare primum eius generis actionem susceperit: facile, quo momento ducatur, intelliget. Nisi forte quis totum hoc actionum genus corpori vindicare malit, iis commotus, quae supra §. 93. diximus.

106. Inter ea, quae sunt hominis animo a natura tributa, etiam hoc pertinet, quod ea flagrat scientiae et voluptatis cupidine, quae satiari et restringi nullo modo potest, etiamsi longissima ipsi vita, et omni voluptatum genere affluens, contingat. Quod quidem in brutis animalibus longe fecus est. Nam haec nullius rei cognoscendae cupiditate ducuntur, nisi quae ad necessitates vitae pertinet, et certa quadam cibi, potus, venerisque mensura explentur. Quare, si, ut brutorum, ita mentis humanae vita iisdem, quibus corporis, terminis circumscripta esset, et mens nostra cum corpore interiret; aut melior esset brutorum, quam hominum, conditio, aut aliquid temere et sine vlla ratione menti humanae inesset: quorum alterum per se repugnat, et fieri non potest (proleg. §. 6), alterum cum benignitate et sapientia Dei consistere nequit, id quod ex Theologia naturali intelligitur. Ex quo efficitur, ut mens nostra corpori superstes sit, minimeque morti obnoxia. Est autem, ut corporis *vita* in motu, ita *animi* in cogitando et volendo posita, atque tamdiu is viuere dicitur, quamdiu cogitare et velle potest.

CAP. IV.

De Commercio Animi et Corporis.

107.

Quando quaedam fit in corpore mutatio, cuius vel in rebus externis, sensus impellentibus, vel in ipso corpore ratio est: mens nostra illam mutationem percipit, eiusque ideam, siue obscuram illam, siue claram arripit (§. 2). Quod si vero animus a corpore actionem aliquam suscipi vult, atque ea, primo, per vim et leges corporis fieri potest, secundo, animi arbitrio subest, tertio, instrumenta motus et membra corporis recte se habent: corpus imperium animi exsequitur, quamdiu animus vult, atque eo quidem modo, quo per naturam et structuram corporis potest. Quantumvis enim animus velit, ut corpus volet aus modo, aut ventriculus aegrotus recte concoquat cibum, et aude appetat, aut denique, ut manus rigida scribat, aut pes claudus recte incedat; nihil tamen horum corpus efficere potest. Et, quamquam ambulare possumus, quando animus vult: ita tamen ambulandum est, ut natura corporis et leges ferunt ac permittunt, quibus natura motus corporis humani adstrinxit.

108. Sed non perceptiones solum impulsis sensuum instrumentis consentiunt, corporisque structura ita animo accommodata est, ut voluntatis decreta corpus exsequatur, sed in multis aliis etiam et
 mentis

mentis et corporis status amice conspirat. Nam, ut ea mittam, quae sunt in superioribus, suo quaeque loco, declarata, defatigatis, scilicet, sensuum instrumentis, dilapsoque neruorum succo, sentiendi vim etiam deiici, et quasi consopitam quiescere (§. 22), et, animo commoto, sanguinem etiam vehementius agitari (§. 78): multa alia huiusmodi, non sine admiratione, quotidie obseruantur. Quis enim, ut ab hoc incipiam, nescit, animi corporisque vires fere simul crescere et decrescere: in tenui infirmoque infantum corpore animum etiam habitare tenui vi praeditum, confirmato autem sensim corpore, confirmari etiam animi vires, debilitato denique senectute et confecto annis corpore, animi vires, atque sensus in primis, et omnes has, quae e sensibus ducantur, phantasiam, memoriam, pariter retundi et hebetari?

109. In primis autem mentis nostrae et cerebri mira consensio est. Hoc enim, aut nimia succi neruei copia, id quod iusto plus potantibus accidit, aut nimio calore, ut in febribus aliisque ardentioribus morbis, aut alia quacunque ratione, perturbato, mens etiam tota perturbatur et ita peruertitur, ut sibi non constet. Porro, qui capiti infesti sunt morbi, et cerebrum laedunt, saepe efficiunt, ut memoriam, interdum etiam omnem rationem, ita perdat homo, ut non possit unquam eam recuperare: quod secus fit in his, qui, accedente morbo, aut durante febris aestu, desipiunt. Hi enim, leuato accessionis impetu, aestusque imminuta vi, redire ad se solent, et rationis usum recipere.

110. Sed fere omnibus morbis, quibus affe-

Etum corpus est, male etiam affectus est animus, ut non solum, id quod per se intelligitur, taedium ex iis capiat, sed ita etiam fractus sit, et de statu suo quasi deiectus, ut, quibus alias delectari solet rebus, eas abhorreat, neque possit eam rebus, quam consuevit vel potuit ante, vim ingenii adhibere.

III. Ex eo etiam animi corporisque cernitur conspiratio, quod fere solet naturalis corporis habitus cum facultatibus propensionibusque animi consentire, ut ex oratione, incessu, colore, de animi ingeniique ratione coniectura fieri possit. Iidem enim corporis, animique celeres habere motus solent: qui sermone contra sunt et incessu natura lento, ingenio etiam hebetiori esse solent, et tardiores animi impetus plerumque habent: nihil ut de eo dicam, quod quidam, ex oris vultusque lineamentis totiusque capitis conformatione, de animi natura et indole iudicari posse, existimant: in quo quidem experientiam minime illi habent repugnantem. Quanquam enim accidit interdum, ut animi hominum conformationi oris non respondeant satis: non tamen propterea negandum est, naturalem animorum indolem talem fuisse, qualem vultus prodit: cum opera et studio propensiones naturales ita infringi et deici, vitiaque ingenii emendari possint, ut eorum nullum paene vestigium relinquatur (§. 102). Quam in rem insigne est Socratis exemplum, de quo est apud Ciceronem de Fato c. 5: *Quid? Socratem nonne legimus, quemadmodum notarit Zopyrus, physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratem dixit et*
bar-

bardum etc. addidit etiam mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse: ab ipso autem Socrate subleuatus est, cum illa sibi vitia ingenita, sed ratione deiecta diceret. Dispp. Tusc. IV, 37.

112. Denique sanguinis temperatio solet esse animo conueniens et accommodata. Qui enim liquidum habent, calidum, rubentem, eumque copiosum, fere sunt alacres, affatu facili, hilares, et ad voluptatem propensi, faciles perspicuasque habent imaginum conceptiones (*εὐφραντασιωταί*), ingenio valent et memoria, sed animo sunt mutabiles et praecipites. Qui autem multum bilis flavae habent admixtum sanguini, eorum esse acres, dicunt, celeres praecipitesque animos, generosam plerumque indolem habentes vehementesque ad laudem impetus, a voluptate natura abhorrentes, et laboris patientes, verum eosdem etiam ad superbiam, iram pernicitatemque procliuiores. Atra porro bili quorum sanguis laboret, meticulosos fere esse dicunt, ad auaritiam propensos, asperos, taciturnos, verum fortiter dicentes, sed inepte plerumque, quia, ut apud Gellium (XVIII, 7) Phauorinus ait, non habeant respectum *μήτε καιρῶν, μήτε μέτρων*, interdum etiam, vel, si Aristotelem audias (Cic. Dispp. Tusc. I, 33), semper, ingeniosos, etsi paullo tardiores. Denique pituita qui abundant, his, ut motus corporis, ita sensus etiam tardos et mentem obtusam esse aiunt, animum laboris impatientem et ignauiae amantem.

113. His traditis, non potest cuiquam esse obscurum, quam arcto inter se nexu cohaereat vtriusque hominis pars, et quanta sit inter vtriusque indolem

dolem, conditionem et actiones consensio. Omnia autem haec eiusmodi sunt, vt experientia disci possint. Quomodo autem haec omnia fiant, et qua ratione ista consensio efficiatur, id vero experientia haud constat. Nam cum experientia earum rerum sit, quae sensu, siue interno, siue externo, percipiuntur: nihil ea quicquam, nisi quod fit, plerumque docet, atque adeo eam solum cognitionem efficit, quae historica dicitur (proleg. §. 5). Ratio autem rerum et modus ratiocinando intelligitur, et ad Philosophiam pertinet (l. c. §. 8). Quare, si quis, qui sit huius consensionis modus, quae ratio, ostendere velit, ad experientiam adiungat necesse est, non legum modo cognitionem, quibus vires corporum motrices adstrictae sunt, sed etiam, quae in Ontologia de eo rerum genere traduntur, cui est animus humanus subiectus. Quia autem huic descriptioni nostrae hoc tantum propositum est, vt, quid insit animis nostris, eisdemque accidere possit, cognoscatur, id quod sola experientia magistra effici potest, quo scilicet possit recte et rationis et voluntatis omnisque appetitionis perficiendae regendaeque modus tradi (proleg. §. 13), neque vero in ea re ullam vtilitatem afferat cognitio modi, quo animus corpusque consentiunt: eam omnem disputationem hoc loco praetermittimus.

144. Neque tamen inutile erit, paucis tradere modos, qui ad explicandam eam rem a Philosophis adhiberi solent: quorum quidem tres sunt, neque praeter eos alius excogitari potest, quin ad horum vnum commode referri queat. Namque aut corpus sua vi in animum agit, et animus in corpus: aut
cum

cum animus tum corpus sua vi efficit, quicquid agit, nulla ut neque corpus animi, neque animus corporis vi et ope indigeat: aut denique neque animus neque corpus agit, sed aliena et externa vi impelluntur et mouentur. Atque hi ipsi sunt modi a Philosophis ad explicandam eam rem inuenti, de quibus paullo planius dicemus.

115. Prima itaque, eaque maxime peruulgata sententia Peripateticorum est, qui ita aptum corpori esse animum dicunt, ut corpus in animum, animus autem in corpus agat et influat: hoc enim vocabulo in primis utuntur, etsi, quae sit ei potestas subiecta, fatentur, non posse se, ut in re a sensibus remota et occulta, definitione explicare. Impulsis itaque ab externa re sensuum instrumentis commoueri succum nerueum animaleque, eumque motum ad cerebrum usque, commune illud sensuum instrumentum, propagari, ex quo in animum ille transeat, et perceptionem rei obiectae efficiat. Item, imperante animo quamcunque corporis actionem, ipsius arbitrio subiectam, eo imperio et voluntate, tanquam causa, commoueri eundem succum illum, eumque motum semel impressum ad eas corporis partes continuari, ad quas actio imperata pertineat, atque ita fieri id, quod animus velit. Ceterum a corpore animum, ab animo corpus ita affici, ut non possit non reliqua etiam consensus existere, de qua paullo ante dictum est.

116. Sed cum multa secula in scholis Philosophorum ea sententia valuisset; inuenti sunt, qui eam eiusmodi esse putarent, ut intelligi satis non posset, et naturae mentis humanae legibusque repugnaret.

gnaret. Neque enim, quid sit, in animum influere, intelligi aut explicari posse, aut quomodo corpus afficere mentem, et inferre aliquid ei possit, quae sit ab omni concretione libera et remota, denique qua ratione idem ille animus mouere rem concretam voluntate possit. Itaque, cum iidem omnem rebus corporeis motum, omninoque rebus originem aliunde trahentibus, et natura sua imperfectis, agendi vim abrogandam putarent; Deum, tanquam ex machina, aduocarunt, eique, quicquid huius consensionis est, tribuerunt, nihil ut neque corpus neque animus agat, sed omnia vi diuina ad occasionem, quam motus corporis animiue voluntas praebuisset, efficiantur: qua ratione effectio quidem motuum animo, perceptionum autem corpori adimitur, ceterum vtriusque generis quaedam directio vtrique relinquitur. Haec sententia, etsi diu ante Cartesium inuenta est, tamen, quia est ab eo in primis ornata et defensa, Cartesianam dicitur.

117. Sed cum haec sententia nemini fere, praeter eos, probaretur, qui Cartesii auctoritatem vnice sequerentur: exortus tandem est tertiae sententiae auctor, Leibnitijs, qui hanc animi corporisque consensionem eiusmodi esse diceret, ut nulla, neque corporis in animum esset, neque animi in corpus, vis, sed natura cuique inesset sua, quicquid inesse ei intelligeretur, et sua cuiusque vi efficeretur, quicquid actionum ederent. Itaque, cum, volente animo, scribit manus, non alia id vi putat perfici, quam qua concoquat ventriculus cibos, sanguisue moueatur: item cum, impulsis solis lumine oculis, mens percipiat solis imaginem, non magis id corporis vi effici,

effici, quam, cum ratiocinetur mens, aut quamcunque rem velit animus. Quod autem actiones corporis sint decretis animi, et perceptiones mentis impulsionebus sensuum consentaneae; eius rei rationem esse ab auctore vtriusque, Deo, repetendam. Is enim cum vidisset, quas cuiusque mens perceptiones esset appetitionesque, quas habilitates propensionesque habitura; eiusmodi huic corpus iunxisse et aptasse, in quo ea omnia inessent, et sua sponte fierent, quae animi naturae et voluntati consentirent: in quo quidem nihil inesse, quod potentiae diuinae repugnet, aut eam excedat.

118. Sed haec quoque sententia, quae *Harmoniae praestabilitae* nomine celebratur, multum difficultatis habet. Nam primo, ex hac sententia corpora omnia superuacua sunt, quippe eadem perceptiones forent, etiamsi nulla corpora nec mentibus adiuncta, nec vsquam essent. Deinde reuelatio ea, quae dicitur a Theologis, nulla foret: quandoquidem omnes ideae ex animi essentia orirentur, non extrinsecus venirent, adeoque, cum sacras literas legeremus, quae inde de Christo discuntur, non ab oculis ad animum permearent, sed eius lectionis occasione tantum e fundo animi prodirent. Illud autem vitium Cartesianae et Leibnitianae sententiae vel maximum est, quod vtraque meram tantum possibilitatem metaphysicam habet, quae utique hic non sufficit. Requiritur enim possibilitas physica et moralis, quae ab experientia ducitur, ut pluribus ostendit *Grauesandius* (*). Atque ea maior est in sententia Peripateticorum. Quod autem negant, sentire nos, a voluntate effici motus corporis, ab his

his autem perceptiones: eodem modo etiam negari potest, constare sensu, verbi gratia, ab igni supposito moueri aquam feruentem: in primis, cum non magis confitet, quomodo corpus motum suum in aliud corpus possit transfundere, quam, quomodo animus corpore moueatur.

(*) Introd. ad Philosoph. p. 76 - 91.

119. Ceterum has de animi corporisque humani consensione sententias quidam comparatione quadam, ab horologiis duobus inter se omnino consentientibus petita, illustrant: non, quo animum nostrum machinam esse velint, qui est ab omni concretione remotissimus, omnibusque partibus destitutus: sed vt explicatiores sint consensionis, quos diximus, modi, et eo facilius, qui maxime consentaneus sit et probabilis, intelligi possit. Si quis, aiunt, sumserit, duo horologia ita inter se consentire, vt vtriusque index eadem celeritate moueatur, et eodem modo tempora diuidat; eam consensionem triplici modo effectam esse posse. Nam primo ipsa horologia ita posse esse sibi apta atque colligata, vt vnum agat, et pellat, moueatque alterum; quae res efficiat, nihil vt dissensus esse inter ea possit. Atque hunc esse consensionis modum posse, ex eo intelligi, quod duo ex eodem affere pendentia fila non possint motu dissentire, sed quantumvis turbato eorum motu, mox ad motum parallelum redeant. Deinde effici hunc contentum ab artificie horologiorumque auctore posse, si semper ad motas iis manus habeat, neque patiat, quicquam dissensionis priri. Denique ea arte posse horologia

gia constructa esse, sua sponte vt exacte consentiant, et eodem modo tempus dimetiantur.

120. Sed quaecunque tandem cuique sententia arrideat, parum vtique ad reliquam Philosophiam refert. Omnibus autem his sententiis commune hoc est, perceptionum mentis rationem qualemcunque repetendam esse ex corpore, impulsisque sensuum instrumentis, et nonnullarum corporis actionum ex voluntate animi. Quae quidem res facit, vt recte dicatur, ab animo corpus pendere et eius imperio subesse. Ceterum *commercium animi et corporis*, quod dicunt, rectius contagionem dixeris, in eo positum est, quod quaedam corporis actiones (§. 107) ab animi voluntate, et animi perceptiones a corporis impulsione oriuntur (l. c.), et vtriusque ratio ex altero intelligi potest (§. 108. sq.).

PHILOSOPHIA PRIMA

SIVE

ONTOLOGIA

I.

Ontologia, siue *Philosophia prima*, est scientia eorum, quae enti attributa sunt, aut attribui possunt, quatenus ens est. Ex quo efficitur, primo, vt, quae sunt omnibus entibus, cum simpliciter et per se, tum cum conditione quacunque, attributa, explicet: deinde, vt, quia scientia est, omnia demonstret, quae proponit, nec, quod olim putabatur, Lexicon barbarorum vocabulorum sit, quae sunt a barbaro Philosophorum Scholasticorum grege in Philosophiam recepta. In hac Philosophiae parte tradenda ita versabimur, vt primo, de Entis natura vniuersa, deinde, de eius essentia, proprietatibus quibuscunque et modis, denique, de diuersis Entium generibus, eorumque relationibus, agamus.

C A P. I.

*De eo, quod fieri potest et est, h. e. de Ente
et Non-Ente etc.*

2.

Enunciaciones contrariae inter se et repugnantes dicuntur, quarum altera quod negat, idem ait altera

altera: vt, quadratum est aequilaterum, et quadratum non est aequilaterum. Quamobrem *repugnantia*, quae vulgo dicitur *contradictio*, nihil aliud est, quam eiusdem rei et affirmatio et negatio. Sed non in iis modo inesse repugnantiam dicimus, quae scriptura verbisque sibi repugnant. sed etiam his, quibus sumtis, efficitur, vt idem et sit et non sit et verum sit et falsum, affirmetur et negetur: vt si quis lapidem esse ligneum dicat, quoniam, sumto hoc, efficitur, vt lapis sit lapis, et non sit, repugnantia, vel eiusmodi aliquid dixisse censeatur, quo repugnantia continetur: deinde in enunciationibus iis, quarum vna, per pariationem demum, quam vulgo aequipollentiam vocant, proprie contraria efficitur: tanquam, si quis dicat, Clodium Romae, quo die Bonae Deae sacra fierent, in eius sacrario fuisse, eundem eodem die Interamnae: aut Alcinoi hortos fuisse eodem tempore quadratos et rotundos. Nam quia attributa sunt eiusdem generis, loci et figurae, patet, *Interamnae* substitui posse, *non Romae, rotundo, non quadratum*. Vere igitur istae enunciationes repugnant.

Alia exempla vide Geom. §. 56. 58.

3. Quoniam autem idem non potest simul et esse et non esse (proleg. §. 3): cogitur, quae repugnent, ea esse fierique non posse. Quamobrem, quia, quod fieri potest, aut esse, possibile dicunt, id dicemus esse *possibile*, quod est a repugnantia omni liberum: *αδύνατον* autem, *impossibile*, cui repugnantia inest, et quod vero repugnat.

4. Sed omne id, quod fieri aut potest, aut ne-

quit, dupliciter distribuitur. Nam si est ipsa rei notio, ipsa enunciatio, per se a repugnantia libera, *simpliciter et intrinsecus possibilem* dicunt: sin hoc dicitur, neque loco, neque tempori, neque alii rei externae repugnare, quo minus esse res fierique possit, *cum conditione et extrinsecus possibilem* appellant. Sic trianguli notio quia nihil in se habet, quod repugnet aut consistere nequeat, sed possunt tres lineae ita tribus punctis copulari, vt spatium comprehendant, quia scilicet potest a quouis puncto ad quoduis aliud recta duci: per se et simpliciter possibile triangulum est. Deinde cum non modo aquae naturae non repugnet, vt calorem concipiat, neque repugnet, cui imposta est, igni, sed intelligi potius ex eo possit, quare calefieri aqua possit: cum conditione possibile esse dicunt, vt aqua igni imposta calefiat.

5. Eodem modo, quod fieri non potest, distinguunt, vt *simpliciter impossibile* sit, cuius notio ipsa repugnantia inter se continet: cum *conditione* autem et *extrinsecus*, quod est per se quidem possibile, sed aliis rebus externis repugnat, cum quibus est coniunctum: vt, si quis, figuram duabus rectis circumscriptam fieri non posse, dicat, quia ipsa notio eiusmodi figurae repugnet enunciato illi et notioni communi, non posse, praeter vnam, esse rectam duobus punctis interiectam, simpliciter fieri non posse dicet: si quis vero fieri non posse dicat, vt, cui ignis suppositus est, aqua congelet, non is, per se et simpliciter id fieri non posse, dicet, sed propter conditionem ignis aquae sub-

subiecti. Possibile etiam *Ens, rem: αδύνατον* autem *Non-Ens et nihilum* dicunt.

6. Ex his definitionibus facile colligi potest, quod cum conditione fieri nequeat, id simpliciter fieri posse, quod autem simpliciter fieri nequeat, id nunquam possibile esse, aut fieri posse: deinde, quod cum conditione possibile sit, etiam simpliciter eiusmodi esse: et possibile nunquam fieri impossibile.

7. Quod est *αδύνατον*, non potest esse (proleg. §. 3): itaque, *quod possibile est, id esse possit necesse est*, etiam si non est. Vnum enim illud, *fieri rem et esse posse, non sufficit, ut sit*, recteque illi perperam concludere dicuntur, qui hoc genere conclusionis vtantur. Sed quoniam τὸ *αδύνατον* nunquam esse potest, sequitur, quod est, non esse ex *αδύνατων* numero, sed possibilium potius, recteque et sine errandi periculo, *ex eo, quod res est, colligi, eam esse posse, vel possibilem esse*. Quo quidem veluti fundamento nititur genus quoddam notionum et enunciationum examinandarum, num sint a repugnantia liberae: de quo in Logicis dicemus.

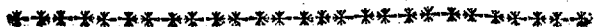
8. Qui autem, *quae res sint*, siue existentiam, definitione explicare audent, omnino perdere operam videntur. Si enim explicare et definire est, quod obscurum est, facilioribus et magis perspicuis verbis interpretari: quod potest esse verbum, quin sit hoc obscurius, quo nullum in vniuersa lingua simplicius et planius est? Nihil est igitur, quid significet, *esse*, definire velle, aliud, quam verbi, omnium planissimi, et a nemine vnquam pro obscuro habiti, definitionem tradere, in qua fieri non potest, quin verba multo obscuriora adhibeantur. Ita-

que, quas definitiones soleant Philosophi adhibere, si referre instituas, nihil aliud, nisi, quod refellendum sit, afferas. Nam, qui sic definiunt, ut *esse* dicant eas res, *quae sint aptae ad agendum vel patiendum*, non vident, primo, *aptum esse, posse agere et pati*, obscuriora esse; deinde ὑφίσταμεν, h. e. substantiae, istam esse definitionem, multasque res esse, quae nec agant. nec patiantur. Quod si quis sic explicet, ut sit id, *quod extra cogitationem detur*: non definiat, sed synonymum afferat. Qui denique *existentiam in complemento possibilitatis*, siue, *quadam ad possibilitatem accessione*, ponunt, causae potius, quam existentiae, definitionem afferunt. Ac praeterquam, quod omnis existentiae definitio necessario est ipso verbo obscurior, si iusta effici posset, tamen inanis foret, ex qua nulla cuiusquam rei demonstratio duci posset: quod est in definiendo vitium vel maximum.

9. Simus itaque, quoniam verbis existentiae *vis ita* explicari nequit, ut clarius meliusque intelligatur, nec obscuritas maior afferatur, simus, inquam, ea, quae impressa cuiusque animo est, intelligentia et notione, satis clara illa et sufficiente (Psych. §. 4), contenti: hoc modo teneamus, ut res existat et sit, praeter id, quod per se est ab omni repugnantia libera, et nulli alii rei repugnat, cum qua coniuncta esse debet, requiri etiam aliquid, ex quo, cur existat fiat et sit, intelligi queat. Ut v. c. homo doctus sit, non satis est, eruditionem per se nihil repugnantiae habere, neque repugnare animi humani viribus, loco, tempori, sed eae etiam hominis actiones, studium, meditatio, lectio, accedere debent,

bent, ex quibus intelligi possit, cur doctus fiat. Sed id cuiusmodi sit, et quotuplex, postea pluribus docebitur.

10. Quod non est, sed futurum tamen certo est, *Ens in potentia* dicunt.

CAP. II.

De Essentia et Proprietatibus generatim.

II.

In qualibet re quae insunt, non vnus omnia generis sunt. Quaedam enim eiusmodi sunt, vt semper ei insunt, neque abesse ab ea possint, quin ipsa intereat, et ad nihilum veniat: quaedam autem neque semper ei insunt, neque eam vim habent, vt, iis sublatis, res ipsa nequeat consistere. Quae primo sunt generi subiecta, vel eiusmodi sunt, vt possit eorum, cur insunt, repeti ex aliis, quae insunt, reddique ratio, vel, vt nulla alia afferri possit, nisi, quod ceteris, quae insunt, minime repugnent. In triangulo rectangulo, vt hoc vtar, varia insunt, tria latera, eorum certa magnitudo, angulus rectus, duo acuti. Tria latera, angulus rectus, duo acuti, semper huius generis triangulo insunt, neque abesse ita possunt, quin triangulum rectangulum pereat: ipsa autem magnitudo laterum varia esse potest, adeoque ea, quae certo cuidam triangulo eiusmodi attributa est, saluo ipso triangulo, abesse, et alia ei substitui potest. Porro, cur duo tantum acuti insunt, ratio reddi ex

notione trianguli et recti anguli, qui est in triangulo, potest (Geom. §. 52); cur autem tria latera insint, et angulus rectus, nulla, nisi quod fieri potest, ut tria latera ita inter se iungantur, ut vnus angulus rectus efficiatur.

12. Sed quemadmodum in triangulo rectangulo, ita in omnibus aliis rebus, quaedam insunt, quorum nullam, nisi, quam diximus, reddere rationem queas. Quamobrem, cum primum omnis cognitionis initium sit et principium, cuius nulla reddi ratio potest: quod est, idem non posse et esse et non esse; non dubium est, quin, quod sui rationem aliam non habet, nisi quod est a repugnantia liberum, primum sit in quaque re, vltra quod progredi cogitando non possimus, quodque sit reliquis, quae rei insunt, omnibus veluti fundamentum quoddam subiectum, ut ex eo ceterorum, quae insunt, omnium reddi ratio possit. Quod quidem illud ipsum est, quod *conceptum primum, et essentiam, eamque logicam*, propterea appellant, non quia entis rerumque omnium generatim exprimit essentiam, sed quia loco ducis est ista notio, quae, qua sit in reperienda essentia rei eundum, quorsum mens intendenda, ut metaphysicam essentiam intelligere possis, ostendit.

13. Nam cum, quale sit id, quod est in quaque re primum, consideramus, omne in hoc esse, ut diximus, positum intelligimus, ut repugnans minime sit, eam, qualis est, esse: ut, in triangulo rectangulo, tres rectas posse ita primum iungi, ut spatium comprehendant, quia tribus punctis, non in directum positis, tres rectae interiectae esse possunt

possunt (Geom. §. 28), deinde duas harum rectarum ita iungi posse, vt rectum angulum efficiant, (l. c. §. 11). Est itaque *essentia metaphysica*, hoc est, sub qua, tanquam genere, rerum omnium essentiae contineantur, posita in modo, quo res est intrinsecus possibilis, et a repugnantia libera. Quo loco, etsi iam ex dictis intelligi potest, tamen monerimus, hanc notionem essentiae generalem esse, minimeque sufficere ad omnium rerum essentiam explicandam, vt quis quaerenti, v. g. quae sit trianguli rectanguli essentia? recte respondeat, in eo esse positam, vt huiusmodi triangulum sit a repugnantia liberum: sed esse distincte explicandum, quibus ex rebus, et quomodo, fieri possit: v. c. trianguli rectanguli essentiam hanc esse, quod non repugnet, tres rectas ita in figuram triangularem coire, vt ei angulus rectus insit. Essentiam etiam *naturam rei*, item *formam* dicunt.

14. Iam, constituta et declarata essentiae notionem, facile intelligitur, primo, quia, quod aliter esse nequit, *immutabile* est, quod autem esse potest, id, fieri nequit, vt etiam non possit esse (§. 6), *essentias rerum immutabiles esse*: deinde, quia *aeternum* est, quod principio caret et fine, quod autem possibile est, nunquam aut potuit fuisse, aut poterit esse non possibile (§. 6), *aeternas etiam essentias esse*: praeterea *communicari nullius rei essentiam cum alia re posse*, quia fieri non potest, vt circulus fiat quadratus, ita, vt idem circulus maneat; est enim repugnans (§. 2): denique, quia essentia omnium, quae insunt rei, ratio continetur, et per eam res possibilis est, *essentiam perpetuo rei*,
M 5 quam.

quamdiu ipsa scilicet res perduret, *inesse, et, sublata essentia rem ipsam tolli* (§. 11. 13). Tollitur enim, sublata essentia, ratio, cur cetera insunt, sine qua nihil esse potest (proleg. §. 6).

15. Quae constanter rei insunt, quorumque reddi ex essentia ratio potest, *Proprietates (attributa, conceptus secundi,)* dicuntur. Quarum quidem duo genera sunt; alterum *suarum*, h. e. quae rei soli insunt: neque communicari cum alia possunt, quia pendent ex tota essentia et omnibus eius quasi partibus: alterum *communium*, quae non ex tota essentia, sed vna tantum eius, aut aliquot partibus, aliarum etiam rerum essentiae communibus, deriuantur. Sic inter trianguli rectanguli proprietates hae sunt, quadratum subtensae aequale esse quadratis reliquorum duorum laterum, et omnes angulos conficere summam CLXXX circuli partium. Sed illa ad solum triangulum rectangulum pertinet, quia et a lateribus, et ab angulo recto adeoque tota essentia arcessitur: haec autem communis est reliquis triangulis, quia non ex tota essentia, sed tantum ex eius quasi parte, scilicet tribus angulis, ducitur, qui tribus lineis in figuram iunctis efficiuntur.

16. Quae autem abesse a re, aut aliter esse possunt, vt in triangulo certa laterum magnitudo, vulgo *modi*, et a Scholasticis *Accidentia praedicabilia*, appellantur. Lucretius quidem *euenta* vocat I, 457. Quicquid itaque rei non semper inest, ad modos pertinet: qui cur adesse possint, in essentia quaerendum est, cui non repugnant: cur autem insunt, non ex essentia, quia sic semper inessent,

fent, sed ex aliis rebus externis, aut aliis modis, qui iam insunt rei, repetenda est ratio. Sed, quia *mutabile* est, quod aliter esse potest, *modi sunt mutabiles*: et quia essentia et proprietates rerum mutari et abesse nequeunt, praeter modos, mutari, in nulla re, quicquam potest. Ceterum modos etiam *affectiones* Latini dicunt. Cic. de Inuent. II, 58.

17. Omnem autem rem, qua essentiam habet, *subiectum*, et *metaphysicum* quidem, dicunt, vt a logico, de quo alibi, discernatur: *adiuncta* autem proprietates et modos; denique, quicquid, praeter quantitatem, inest, *qualitatem*.

CAP. III.

De Proprietatibus Entis communibus, generalibus et proximis.

18.

Declaratis Entis, essentiae, proprietatum modorumque notionibus, nunc, quaenam sint eius proprietates, explicabimus. Has autem in vniuersum omnes dupliciter distribuunt, vt aliae, quae ex ipsa essentia proficiscuntur, et in omni ente cuiuscunque essentiae locum habent, *communes, generales, et proximae, continentisque*, vulgo immediatae, dicantur, reliquae *peculiares et remotiores*, vulgo mediatae. In quibus explicandis haec duo capita versabuntur.

19 Si

19. Si quascunque res inter se comparaueris, *easdem* esse, vel *diuersas*, *dissimiles*, vel *similes* inuenies. *Eaedem* sunt, quae ita substitui sibi possunt, vt facta permutatio nulla esse videatur: *diuersae* autem, quae non permutari possunt, quin permutatio sentiat: tanquam, si sex pedes bis tribus permutes, nil mutatum, nullam permutationem factam esse putes: sin bis duobus, statim intelligas. *Similes* res sunt, quae eandem vel essentiam, vel proprietates, vel modos habent: quae haec diuersa, *dissimiles*. Ex his definitionibus intelligitur id, quod pro notione communi in Arithmetiis et Geometricis sumimus: Quae eadem sint cum eodem, ea et ipsa eadem esse: quae similia eidem sint, ipsa similia esse.

20. Quoniam ex eo, quod fieri aliquid et esse potest, non concludi recte potest, id etiam esse (§. 7): sequitur, vt, quod rei inesse potest, non statim inest. Et quia praeterea, quae per se non repugnantia sunt, aliis tamen repugnare possunt, si cum iis coniuncta esseingas: cogitur, quae eidem rei inesse per se possint, si inter se pugnent, non posse simul in ea locum habere (§. 5). Quod si, cognitis, quae rei inesse, non simul quidem, sed singulatim tamen, possunt, omnibus, tribuas ei vnum, et quasi decernas, quod potissimum ei attributum velis, *determinata* res dicitur: cui autem nihil certi tribui potest, aut tribuitur, *non determinata*. Linea recta, vt hoc vtar, in charta ducenda ex diuersis punctis A, B, C, D, E, duci potest, et quidem ex A in B, C, D, E, item ex B in A, C, D, E, etc. non determinata itaque, qua
situm,

fitum, recta illa est, siue, si malis, situs eius non determinatus est: si autem constituas, ducendam eam esse ex D in B, determinatur situs eius, ceteris situs modis, qui simul in eandem cadere nequeunt, reiectis.

21. Iam in quibus rebus omnia determinata sunt, quae determinari simul possunt, eae *individae* dicuntur: quarum similitudine *species* vel *formae* efficiuntur, quemadmodum formarum similitudine *genera*, de quibus singulis in doctrina de mente humana dictum est, Cap. I. Quo quidem loco quod, experientia duce, ostendimus, nihil esse, quin sit individuum, et genera formasque esse ipsis individuis copulatas et mixtas, neque re esse ab ipsis seiunctas, sed mente et cogitatione secerni, eius hoc loco etiam reddi ex ipsa re potest ratio. Nam, cum quodlibet sit, vel non sit, nec possit idem et esse, et non esse; quicquid est, determinatum sit omnibus partibus, necesse est. Finge enim, esse ductam, quam diximus, rectam, neque determinatum tamen habere situm: situm habebit, et non habebit, situm v. c. ex B in E habebit, et non habebit: quod est repugnans, adeoque fieri nequit.

22. Quae eidem speciei subiecta sunt, *numero differre* dicuntur, quod ea, si ab hominibus discefferis, in quibus necessitas aliud suavit, non peculiaribus nominibus appellantur, sed tantum numerantur. Species autem inter se collatae quae diversa habent et sibi quaeque propria, *differentiam speciei* dicimus. Ceterum individuum veluti ex specie et differentia numeri (§. 21. 22), species ex genere et differentia speciei composita est (ll. cc.).

23. Quae

23. Quae porro numero differunt, hoc est, indiuiduae res, aut quosdam communes modos habent, aut omnes. Nam, vt aliae res similem, aliae eandem essentiam habent: sic non repugnat, modos aliis quosdam, aliis omnes communes tribui. An vero in hac rerum natura duae pluresue res indiuiduae sint, aut esse possunt, omnino eadem, quod Stoici quondam negabant, hodie multi, Leibnitii auctoritatem secuti, negant, id hoc in loco definiri non potest. Notionibus quidem ipsis vniuersis non repugnat, quo minus eadem res bis terue fit.

24. Collatis porro similitudinis, essentiae et proprietatum notionibus cum generis et speciei notione, intelligitur, quae simili sint essentia, adeoque communes habeant proprietates quasdam, ad idem genus pertinere (§. 13. 15. 21): quae et eadem essentia, et iisdem proprietatibus non communibus praedita sint, eadem specie contineri (ll. cc.): tanquam, Plato et Aristoteles, quia eandem essentiam habebant, quae corpore viuo et mente contineretur, ad eandem speciem referuntur, et homines dicuntur: homo autem et brutum, quia commune corpus viuum habent, non autem mentem, simili tantum sunt essentia, ad idemque genus animantis referuntur. Ex quibus efficitur, primum, vt, quae subiectae sint eidem generi species, differant inter se, et alteri speciei insit, quo altera caret: deinde, vt plus in specie insit, quam in generis notione, et plus in indiuiduo, quam in specie (conf. §. 22): porro, vt, quae sunt in genere, ea specie quoque, et quae in specie, indiuiduo quo-

quoque comprehendantur (§. 21): denique, ut in specie altera locum habere possit, quod alteri repugnat, et ut speciei repugnare possit, quod in genus cadere potest. Sic, animanti non repugnat cogitandi vis, sed speciei huic generi subiectae, bruto: nec ceruum esse eidem generi repugnat, sed speciei eius, homini: item, in hominem cadere eruditio potest, in speciem eidem, cui homo, generi subiectam, brutum, minime cadit.

25. Quae sunt, aut *necessaria* sunt, aut *fortuita*, seu *contingentia*. *Necessarium* dicunt, cui quod contrarium est, repugnat, adeoque fieri nequit (§. 2). *Fortuitum* autem, vel *contingens*, cuius contrarium pariter fieri potest. *Necessarium* est, trianguli esse tria latera; *fortuitum*, hominem esse doctum: illud *necessarium* est, quia, triangulum non habere tria latera, repugnans est, et fieri nequit: esset enim idem triangulum, et non esset (§. 2); hoc *contingens*, quia homo etiam doctrina carere, teste experientia, potest.

26. Iam, si consideres, quae ratio sit, cur numerum laterum in triangulo *necessarium*, doctrinam autem hominis *fortuitam* appelles; facile possis, quae sit et *necessarii* et *fortuiti* causa, et ex quo quasi fonte proficiatur utrumque, intelligere. Scilicet ex ipsa trianguli definitione intelligitur, ex omnibus laterum numeris vnum ternarium in eo habere locum, et, sumto quocunque alio numero, effici, ut et sit triangulum, et non sit, atque eam ob causam numerum illum vno tantum modo determinari posse. Deinde, cum experientia constet, homines alios doctos, alios indoctos esse: intelligitur,

telligitur, in isto genere duplici modo determinari hominem posse, neque repugnare essentiae humanae, hominem indoctum esse. Propterea itaque necessarium est, quicquid est, quia vno tantum modo, fortuitum, quia diuersis determinari modis potest. Ex quibus concluditur, quicquid necessarium sit, idem etiam immutabile: quicquid fortuitum, idem mutabile esse (§. 14. 16), et vice versa.

27. Sed quoniam constat, essentias et proprietates immutabiles, modos autem mutabiles esse (§. 14. 16): superioribus illis constitutis, intelligitur, illas etiam necessarias, hos fortuitos, siue contingentes esse: vnde *essentias* dicunt *esse sicut numeros*, quibus nihil demi, nil adici potest, quin ipsi mutantur. Est autem *essentiae necessitas* in eo posita, quod fieri nequit, vt res, eadem ex parte, et eodem modo, et possibilis et repugnans sit, id quod nemo, vt puto, est, qui negare audeat. Quare, qui in hac causa Scholasticos, et cum Theologos tum Philosophos saniores deserunt, necessitatemque essentiarum negant, ii, necesse est, vt aut omnia arbitraria statuunt, et fieri, verbi gratia, posse dicant, vt triangulum quatuor, quinque, pluraue latera habeat, quo nihil absurdius esse potest, aut de vocabulis se pugnare fateantur, et, quod multi, parum illi quidem subtiliter, faciunt, existentiam, quam dicunt, essentiae nomine intelligere.

28. Quoniam autem confecimus hoc, necessarias esse essentias et proprietates: nihil, quod necessarium sit, rebus inesse potest, quin habeat in essentia, aut proprietate aliqua, rationem: et cuiuscunque

cunq̄ue ex his arcessendam esse rationem ostenderis, id necessarium est. Quamobrem, si, quare quid sit, ex essentia intelligi potest, id *necessario est*: neque ullam rem necessario esse dicemus, nisi quae per essentiam est, vt, cur ea sit, ex essentia repeti monstrarique ratio possit. Vnde fit, vt *existentiae necessitas* in eo sit posita, quod plane repugnat, et fieri nequit, vt res non sit, neque eius essentia sine existentia cogitari aut intelligi potest.

29. Sed quemadmodum repugnantium, ita etiam necessitatis duo genera sunt. Quod si enim contrarium ipsi rei notioni repugnat, *simpliciter necessariam* dicunt; idque *necessitatis* genus *simplex, absolutum, geometricum, metaphysicum, logicum, interq̄um, coecum, brutum* appellant: sin ex rebus externis arcessenda est repugnantia, cum *conditione et adiunctione necessaria* res dicitur. Nam aliter dicere solemus, necesse esse, vt quadrati anguli recti sint omnes; aliter autem, vt in fornace ardentibus lignis calida fiat diaeta. In superiori nulla est adiunctio, nulla conditio, et necesse est, in omni quadrato eiusmodi angulos esse; in inferiori non item: nam, si remoueas conditionem, ligni copiam ardere in fornace, non erit necesse. Sed quidam non vere necessaria esse putant, quae posteriori generi subiecta sunt, sed *certa* potius, in quo numero Lutherus de seruo arbitrio, Leibnitijs, Clarkius, Wolfius aliiq̄ue ponuntur. Id quale sit, statim intelligetur.

30. Quae necessitatem efficiunt conditiones, non vnus generis sunt. Aliae enim rebus naturalibus continentur, quae *necessitatem physicam*, aliae

rationibus moralibus, quae *moralement* efficiunt: tanquam, cum necessarium esse dicunt, vt, ardente in fornace ligni copia, et clausis ianuis fenestrisque, calefiat cubiculum, quia hae conditiones physicae sunt, necessitas naturalis dicitur: cum autem necessarium esse aiunt, vt impios puniat Deus, quia ex iustitia conditio repetitur, moralis dicitur necessitas. Ex quibus sequitur, quia non per se, sed propter conditionem necessariae huius generis res sunt, atque adeo, remota conditione, omnia alia fieri possunt, manetque contrarium per se possibile, *quae cum conditione necessaria sint, ea per se fortuita siue contingentia esse.*

31. Non eadem porro conditionum vis est. Nam primo, aliae sunt fortuitae, aliae necessariae et ipsae. Sic adiunctio, propter quam aqua dicitur feruere, item, propter quam aliquid appetimus, nullam necessitatem habet: cum ea contra, propter quam dicimus, naturam intelligentem naturaliter interire non posse, sit necessaria. Deinde, cum aliis id, quod efficiunt, necessario nexu copulatum est: quod in aliis secus est. Fortuitum est, parallelogramma duo communes bases altitudinesque habere: sed aequalitas inde ducta necessario vinculo cum fortuita conditione coniungitur. Contingens porro ignis sub aquam ad certum tempus subiectio, sed aestus aquae inde necessario fit. Quali acunque contra iudicia sint de bonis et malis rebus, tamen inde orta voluntatis decreta non necessario consequuntur. Ex quibus intelligitur, in necessitatis iudicio rationem habendam esse, non conditionum antegressarum simpliciter, qua conditiones sunt, sed etiam,

etiam, qua vel necessariae vel fortuitae sunt, tum nexus earum cum effectu. Vnde fit, vt necessitas, quae a conditione necessaria, et necessario vinculo cum effectu copulata, ducatur, item ea, quae a conditione, fortuita illa quidem, sed necessario cum effectu cohaerente, proficiscatur, par sit necessitati absolutae, saltem maior ea, in qua, siue necessaria, siue fortuita conditio est, sed non necessariam ad aliquid efficiendum vim habens.

32. Essentias immutabiles esse et necessarias, cum sit in superioribus ostensum, neque adeo quicquam possit iis, salua ipsa re, demi, aut addi (§. 26): cuiuslibet rei *vnitas* recte tribuitur. Neque id ad vniuersales solum, sed singulares etiam res pertinet. Quoniam autem, quae ad essentiam pertinent, notione rei continentur, ex eo vnitas rei agnoscitur, quod ei integra notio, eaque semel tantum inesse tribuique posse intelligitur. Quod itaque vnum est, non potest in plura eiusdem essentiae, neque mente, neque re, diuidi. Neque tamen, quod vnum est hoc sensu, etiam *unicum* est, aut *simplex*. Ex pluribus autem eiusdem generis singulis efficitur *multitudo* et *numerus*, de quibus est in Arithmeticis dictum: quo loco etiam de *quantitate*, *aequalitate* et ceteris, quae huc pertinent, diximus.

33. *Verum* est, quod est, vel simpliciter, vel cum conditione, possibile (§. 4): *falsum* autem, quicquid est, vel per se, vel cum conditione quadam *ἀδύνατον*. Certe in agnoscendo vero falsoque his notionibus vtimur. Nam, non solum, in quibus deprehendimus repugnantiam inesse, vt in

centauris, ea falsa esse dicimus, sed etiam, quae aliis rebus, quibuscum esse, aut fuisse coniuncta dicuntur, repugnant. Ita, quae somniantibus offeruntur species, falsae dicuntur, non modo tum, cum per se repugnant, sed etiam cum inter se pugnant. Item, verum esse credimus, hominem esse doctum, si omnes conditiones adesse cognovimus, quibus doctrina efficitur, neque adesse stupiditatem, ignaviam, aut aliud quid, cui doctrina repugnet. *conf. Log. praef. §. 3.*

34. Ex quibus intelligitur, quoniam, quae simpliciter repugnant, aut impossibilia sunt, ex repugnantiae, quae cum conditione, ex rationis sufficientis principio diiudicantur: haec duo principia (§. 2. 4.) recte fontes omnis veritatis dici, nihilque veri usquam esse, quin ex his proficiscatur et arcessatur. Quod tamen non eam, quam putant quidam, qui haec non satis intelligunt, vim habet, quasi ex his duobus principiis, necessaria quadam consecutione, derivari, quicquid usquam veri est, ita possit, vt, v. c. ex eo, quod cuiuslibet trianguli anguli duorum rectorum summam efficiunt, sequatur, non nisi unum et rectum et obtusum in triangulo locum habere: sed, vt nihil veri sit, quin ex his, verum esse, et cur verum sit, intelligatur, et sublatis his duobus principiis, veritas neque esse vlla, neque intelligi possit.

35. Quandoquidem autem, omne ens esse possibile, in superioribus declaravimus, et omne non ens et nihilum, nec possibile, sed repugnans esse (§. 5): efficitur ita, quod Scholastici praecipere solent, *omne ens ut verum sit, omne non ens falsum.*

36. *Ordinem* dicunt in eo esse positum, vt, quae eodem loco res sunt, aut quarum vna sequitur alteram, eodem vel simili modo quaeque ceteris iuncta sit, aut ceteras sequatur: vt si in pompa quadam eandem ob rationem secundus primum, tertius secundum sequatur, propter quam quartus tertium, quintus quartum etc. aut, si in consessu quodam eandem quisque ob causam alterius latus claudat. *Confusionem* itaque rebus inesse dicemus, cum dissimili modo sibi iunguntur.

37. Iam, cum dubium non sit, quin verbis possit exprimi et declarari modus, quo quaeque res proximae iuncta est, et *regularum* haec vis fit, vt, quid debeat, et qua ratione fieri, significant: colligitur, suis quemcunque ordinem regulis contineri.

38. *Duplex* autem est *ordinis* genus. Nam quod vna regula continetur, facile intelligitur, quia omnes alias respuit regulas, esse necessarium (§. 24. 25): quale quidem ordinis genus illud est, quod est seriebus numerorum, cum Arithmeticis, tum Geometricis, attributum (arithm. §. 45): in quod autem plures cadunt et diuersae regulae, sine repugnantia, id *fortuitum*, seu *contingens*, et *arbitrarium* dicunt: cuius generis ordo ille est, qui in dispositione et descriptione aedificii obseruatur, qui quippe varius esse et multiplex, variis diuersisque regulis subiectus, pro consilio domini aut architecti, potest.

39. Est praeterea ordo alius alio maior. Neque enim dubitari potest, quin maior ordo is sit, in quo nunquam est a regula aberratum, ad quam informatur et componitur. Et quoniam plures in-

terdum regulae in vno eodemque ordine simul habere locum possunt, quando scilicet non vno ad eum instruendum consilio acceditur: hunc quoque ordinem, qui omnibus accurate respondet regulis, recte dicemus maiorem eo, qui vni aut paucis tantum consentit. Quis enim non accuratiorem eum librorum ordinem putet, in quo et ad argumentum librorum respectum est, et ad auctorum aetatem, quam in quo alterum horum est neglectum?

40. Accidit autem interdum, vt, quas regulas in condendo ordine propositas habemus, eae quodam loco inter se pugnent, nec seruari omnes simul possint (§. 6). Quo quidem loco, quoniam ceterae deferendae, vna retinenda: facile, consentaneum esse, intelligitur, vt eam potissimum sequamur, quae ordini maxime proficit, et consilio eius maxime omnium respondeat, qui ordinem instrui iussit.

41. Explorandi autem intelligendique ordinis duplex via est et ratio: altera, quae, cognitis regulis, quibus ordo continetur, ad eas exigit ipsum ordinem, et, num sequatur eas accurate, quaerit: altera, quae ex ipsa rerum collocatione, dispositione et descriptione, quae in ea fingenda constituendaque propositae fuerint regulae, colligit, et, num eandem sit in iungendis rebus rationem, idem consilium secutus is, qui dispositionis auctor est, inquit. Quarum quidem quae posterior ratio est, quin sit priori illa multo operosior et difficilior, vtraque autem difficillima tum, cum est rerum magna multitudo, quae ad ordinem certum, coactae sunt,

nemo

nemo est, qui dubitet, aut, si dubitet, facto periculo rei, dubitare diutius possit.

42. Quid sit *perfectum*, quid *imperfectum*, alio loco (Psych. §. 56) est declaratum. *Perfectum*, quod et *metaphysicum bonum* appellant, dicebatur, in quo insunt omnia, quae necessaria sunt ad efficiendum id, quod effici debet: *imperfectum*, in quo aut ea non insunt, aut quae insunt, cum consilio rei pugnant, ut, aut plane non efficiatur, quod debebat, aut certe non eo modo, quo debebat. Ex quo intelligitur, in omni re perfecta tria potissimum videnda esse, primum, id quod effici debet, deinde ea, quae insunt rei ad id ipsum efficiendum, denique horum quasi conspiratio, et vis, et sufficientia ad perficiendum id, cuius causa comparata sunt (vid. l. c.).

43. Ut autem ordo (§. 36), ita etiam perfectiones suis regulis subiectae sunt, hoc est, formulis quibusdam, quibus et id, quod praestari debet, et modus declaratur et ratio, qua, quae insunt rei, ad efficiendum illud conspirare debent (l. c.). Quae quidem regulae ubi perspectae sunt, exactis ad eas et exploratis rebus, intelligi, num perfectae sint, an imperfectae, potest: sin ignorantur, ipsa res accurate consideranda est, et quid, et quo modo et ratione praestetur, inquirendum, ut, perfecta sit, an imperfecta, iudicari possit. Ceterum, quae explorationem ordinis, eadem perfectionis etiam et imperfectionis examen impeditius reddunt et difficilius.

44. Ex regularum, quibus perfectio continetur, numero duo perfectionum genera efficiuntur. Nam, quae singulis regulis adstrictae perfectiones

sunt, has *simplices* dicunt; quae autem pluribus, *compositas*. Sed cum nihil possit, quod repugnans sit, fieri: composita nulla locum habet in eadem re perfectio, quin, quibus subiecta est regulis, eae minime inter se pugnent, sed amice conspirent (§. 2). *Pugnant autem inter se perfectiones* tum, cum vna tollit alteram, h. e. cum, quibus exprimuntur, regulae sunt enunciationes repugnantes (l. c.). Non dubium, ut hoc vtar, est, quin sit inter corporis bona mollitudo, et ad perfectionem eius comparata, quia per eam fieri potest, ut tactu suaviter corpus afficiatur. Sed utilis etiam, adeoque inter perfectiones corporis futura erat, si esset ipsi attributa, durities, qua esset aduersus vim externam munitius. Sed harum vna tollit alteram, quia, durum esse, et molle esse, contraria sunt, nec simul in vna re locum habere possunt.

45. Iam qui sit huiusmodi pugnae fons, quae ratio, haud sane magnam difficultatem habet, ut intelligatur. Oritur enim ab repugnantiae principio, quod, posse idem et esse, et non esse, negat. Nam, qui in finita rerum natura rationem huiusmodi pugnae se inuenisse putant, non falluntur illi quidem adeo, sed subsistunt tamen in quaerenda ea, vbi recte subsistendi locus non est. Certe, qui duo bona, duas perfectiones, inter se, ostendere volunt, pugnare, non fere a finita rerum natura, sed a notione illa, quam diximus, communi, rationem arcessunt.

46. Quod si itaque pugnant inter se regulae et perfectiones, quae per se singulae in rem cadere poterant; facile intelligitur, alteram perfectionem

am-

amplectendam et adhibendam, alteram deserendam, adeoque a regula altera recedendum esse. Quod quidem etsi diuerso modo fieri potest, convenientissimum tamen est, eam ceteris perfectionem praeferre, quae iis maior sit et melior. Quae autem omnium optima sit et maxima, ex consilio auctoris intelligitur. Inter oculi perfectiones est, et propinqua distincte et remotissima cernere posse. Sed quia vtraque simul in oculum cadere nequit, id quod Mathematici docent, altera relinquenda erat. Iam, quia dubium non est, quin consilium Dei in conficiendo oculo hoc praecipuum fuerit, vt, quae circa hominem sunt, ei que aut obesse, aut prodesse possunt, cernere, his vti, illa fugere et vitare queat; melior et maior oculi perfectio erat, propinqua, quam remotissima, cernere distincte posse. Illa itaque seruanda, haec negligenda erat.

47. Neque tamen putandum est, rei ipsius perfectioni obesse minoris perfectionis praetermissionem. Nam cum haec non possit cum maiori consistere, atque cum ea coniungi (§. 43); etiam neglecta illa, nihil deest perfectionis, quod inesse potest. Ex quo efficitur, vt res esse in suo genere perfectissima possit, etsi perfectio minor, et maiori repugnans, neglecta et praetermissa sit. Quod qui negant, vereor, ne de verbis potius, quam de re, pugnent.

48. His expeditis, facile erit, de magnitudine perfectionis iudicare. Quo enim est regularum numerus maior, quo regulae seruantur accuratius, et quo delectus perfectionum singularum est ad

consilium rei accommodatior, eo rem ipsam dicemus perfectiorem esse.

49. Quod superest, quoniam cuiuscunque rei sua est essentia (§. 11), eius autem haec vis est, ut per eam quaecunque res ea sit, quae esse debet (§. 12 seq.): intelligitur, verum esse id, quod Scholastici praecipiant; *omne ens esse perfectum vel bonum* (§. 42).

50. Quae ita diuersa sunt et disiuncta, ut suam quodque essentiam habeat, *extra se sunt* (§. 30). Quare, cum omnis entis certa essentia sit; discreta a se inuicem sint entia, et extrareliqua fit quodque ens, necesse est (§. 11). Sed qui ad verborum vim satis attendunt, hi, *spatium* cogitare nos tum, intelligunt, cum res a se discretas quidem, et extra se positas, sed quadam ratione coniunctas tamen, cogitamus: de *loco* autem, qui fere idem cum *situ* est, loquentes nihil aliud significare, quam modum, quo est res aliis iuncta. Ex quibus definitionibus concluditur, plura entia spatium, singula locum occupare, atque adeo omne ens esse alicubi, neque posse, sublatis rebus omnibus, spatium relinquere, aut spatium sine rebus esse. Ceterum, quod omnes, quae simul sunt res, comprehendit, *uniuersum* appellatur, quod nonnullas tantum quotcunque, *particulare*.

51. Sed haec spatii definitio non omnibus probatur, cum multi sint, qui spatium putent esse naturam extensam, partibus simillimis et iisdem, continentem, quae diuidi quidem mouerique loco nequeat suo, sed possit tamen a corporibus permeari, aeternam, necessariam, a nullo denique auctore

auctore sui ortam; in qua sententia summos omnis aevi homines fuisse, et cum maxime esse, constat. Ei sententiae maxime suffragatur phantasia, quae, natura sua, ad fingendas rerum incorporearum imagines fertur. Et est sane hoc in ea per commodum, quod, ea sumta, facilius, quomodo corpus corpori cedere, mouerique loco possit, intelligitur; cum ex illa consequatur, omnia esse corporibus plena, nihil vsquam vacui: quo constituto, non adeo facile est, quomodo corpora moueri possint, expedire. *Hac lupus urget, hac canis, aiunt.*

52. Sed si vel maxime prior illa notio probeatur, non tamen altera omnino est repudianda; quod non possumus ea, imprimis in Geometricis, et in loco de motu, eiusque imprimis dimensione, carere: modo teneamus, ideam istam tantum abstractam, vt loquuntur Philosophi, esse, et posse quidem alteri, quam (§. 50) attulimus, substitui, quando est de quantitate eius sermo; sed tamen cauendum esse, ne periculosae sententiae et Theologiae naturali inimicae ex ea inferantur.

53. Quae autem spatii, eadem temporis ratio est, in cuius notione informanda qui phantasiam sequuntur, quoddam quasi filum cogitant partium earundem, continens, quodque diuidi nequeat. Sed quemadmodum spatium congregatione rerum, quae sunt, ita *tempus* successione rerum continetur. Ex quo intelligitur, quicquid fit, et est, quia ante, quam fieret, non erat, in tempore esse et fieri, et, vbi nihil fit, quod fiat, ibi tempus etiam cogitari nullum posse. Itaque cum hae, quae successione subiectae res sunt, non essent, nec tem-

pus erat. et, si tollerentur ea omnia, quae sunt aliquando orta, nec tempus vllum relinqueretur. Ceterum verae notionis loco abstracta illa, a phantasia efficta, commode adhibetur, vbi de quantitate illius disputatur, nec sine ea dimensio temporis procedit. Quoniam autem constat, mensuram ei similem esse debere, quod metiendum est: facile intelligitur, temporis mensuram esse rem successioni subiectam, h. e. motum aequabilem.

CAP. IV.

De Proprietatibus peculiaribus et remotioribus.

54.

In vnā rem coisse dicuntur (*vnita*), quae ad efficiendum nouum et certum rei vel essentiae genus iuncta sunt et copulata: sic animum et corpus humanum dicunt esse vnita, quia iuncta proprium essentiae genus, humanae scilicet, efficiunt. Quae autem ita coierunt, pro *uno* recte habentur.

55. Res extra se positae, sed eadem in vnum quasi corpus iunctae, efficiunt id, quod *compositum* dicunt, quidam etiam *extensum*. Qui enim extensum a composito distinguunt, aut falsam, et a phantasia et sensibus profectam notionem huic vocabulo subiiciunt, aut, quid sibi velint, non satis intelligunt. *Extendere*, ad verbum, est, longius aliquid,

quid, aut latius, aut profundius facere. Quod nulla alia fieri via et ratione potest, nisi, aut adiectis aliis rebus, ad augendam rem aptis, aut laxius magisque in longitudinem, quam in latitudinem collocatis, ex quibus composita est, partibus: id quod paulo post clarius intelligetur. Extensum itaque, ad verbum, est, quod est longius factum, aut latius, aut altius. Philosophi autem id vocabulum in philosophiam, inprimis post Cartesii tempora, inuectum, ad exprimendam quandam rerum corporearum proprietatem ita adhibuerunt, ut, quicquid partibus contineretur, extensum dicerent; quia, quicquid partibus constat, longum, latum et profundum sit necesse est. Ex quo facile intelligitur, ista duo, compositum esse, et, extensum esse, eandem vim potestatemque habere. Non itaque erat, quare se in constituendo compositi et extensi discrimine torquerent Philosophi nonnulli, quod in Philosophia nullum est, nec declaratum, vel ab acutissimo, reperimus. Nam is quidem, cui plurimum hodie tribuunt, *Wolffius*, (*) *Eus compositum esse*, ait, quod ex pluribus a se inuicem distinctis partibus constet, partes autem constituere totum nexu suo, *quo plura simul sumta efficiant unum*. Idem vero, *extensionem esse*, ait, extra se inuicem existentium *coëxistentiam in vno*, et patere, ad extensum praeter partes requiri, *ut inter se uniantur, et sic unum quid efficiant (**)*. Quae quomodo differant, nemo utique dixerit. Qui autem dicunt, extensum participialiter et proprium a composito non differre, sed nominaliter et metaphorice acceptum, hi ipsi quoque vix
se

se expedient, vbi, quid proprie sub illa metaphora lateat, quid, sublato tropo, relinquatur, quod quidem a composito differat, dicere volent.

(*) Ontol. Lat. P. I. S. I. c. I. §. 331. etc.

(**) Ibid. c. 2. §. 548.

§6. Essentiam diximus esse in modo positam, quo fieri res possint (§. 11). Iam, cum per se intelligatur, composita fieri modo, quo coniunguntur inter se partes (§. 54); concluditur, essentiam eorum, quatenus composita sint, modo compositionis contineri. Quare, qui, quibus composita sit partibus res, et quo modo et ratione sint iunctae inter se et copulatae partes, intelligit, hunc essentiam eius intelligere recte dicemus: tanquam, qui quadratum scit fieri, quatuor rectis aequalibus ad angulos rectos ita iunctis, vt figuram efficiant, eum dicemus quadrati essentiam nosse. Cum porro possint eadem, et diuersae, similes et dissimiles esse et partes, et iuncturarum modi: *essentiae compositorum, vel eadem, vel diuersae, vel similes, vel dissimiles*, sint necesse est (§. 19), et, quae eiusdem essentiae sunt, eadem specie; quae similis, eodem genere contineantur (§. 21).

§7. Iam, quae sint rebus compositis natura sua attributa, age videamus. Primo, quia in hoc rerum genere res extra se positae iunguntur, *in spatio sunt*, seu, vt dicere solent, *spatium replent* (§. 50. 55): *certa magnitudine* sunt, quia omnis magnitudo est in partium multitudine posita (§. 55): *mensurae porro subiectae* (Geom. §. 5): et, quia cogitari in vnoquoque composito ambiens linea
 quae-

quaecunque potest, *certa* etiam illis *figura* tributa sit oportet (Geom. §. 15): denique, quia non repugnat, quaedam auferri ab iis partes, *diuidi* possunt, atque adeo *figura* etiam mutari.

58. *Augeri minuique compositas res posse, per se intelligitur.* Augentur autem, vel interiectis nouis partibus inter partes rariores, vel nouis partibus ita adiectis, vt, aut in aliquam partem, aut quoquouersum porrigantur et proferantur, atque ita in omnem, latitudinis, longitudinis et altitudinis, dimensionem contendant quasi atque diffundantur: minuuntur vero ablatis partibus quibuscunque. Maior porro vt sit, vel minor concreta res, non mole, sed longitudine aut latitudine, efficitur, laxius positis partibus, vel coarctatis. Hoc autem posterius rei augendae genus proprie *extensio* est, qua nil rei accedit verae magnitudinis, sed quoddam tantum dimensionis genus augetur ita, cetera vt contractiora efficiantur.

59. *Motum* recte dicunt esse in mutatione loci positum. Nam, ex mutato loco semper et rectissime, motum factum esse, colligimus. Esse autem locum rei mutatum, ex mutata ab aliis rebus distantia (Geom. §. 57. n. 4) intelligimus; id quod sensibus cognoscere licet.

60. Duplex autem est motus genus, cui res compositae et concreatae subiectae sunt. Nam, vel in ipsius rei partibus fit, vt eae locum mutant, aut in aliam rei partem transeundo, aut ab re tota plane recedendo, quem *intestinum* appellant; vel tota partium congeries in alium transfertur locum; hunc *externum* dicunt. Quae praeterea motus

tus genera afferuntur a Philosophis nonnullis, acti-
vi et passivi, naturalis, violenti etc. aut exigui
vfus sunt, aut per se intelligi facile possunt: gene-
rationis autem et corruptionis motus eodem hoc
continetur, qui in loci mutatione positus est. Nul-
lus enim, id quod Philosophi et Mathematici re-
centiores docuerunt, motus alius est, quam qui
est a nobis definitus.

61. Etsi autem interuallis omnia, non tamen
iisdem, aut eadem celeritate, composita mouen-
tur. Celeritatem et magnitudine spatii, et breui-
tate temporis metiuntur. Ipsum spatium lineae
Mathematicae, compositum puncti instar faciunt,
quod nulla magnitudinis aut latitudinis in ea re
ratio habetur.

62. Quoniam in composito praeter partes et
iuncturae modum nihil inest (§. 54. 56): cogitur,
nihil ei accidere quicquam, praeter partium aut
detractionem, aut additionem, aut transpositionem
posse. Quare, cum in omnibus illis mutandi com-
positi generibus, quae aut adiiciuntur, aut aufe-
runtur, aut transponuntur partes, mutant eum,
quem ante tenerant, locum, adeoque mouean-
tur (§. 59): nihil in composito accidere, nisi per
motum posse, patet, omnesque, quae cadant in
compositum mutationes, motu contineri. Vnde
recte Aristoteles, *Φυσικ. ἀκροασ. III, 1. ἀναγκάϊον,
ἀγνοημένης κινήσεως, ἀγνοεῖσθαι καὶ τὴν φύσιν.*

63. Restat, quoniam natura compositorum fa-
tis, pro instituti ratione, declarata est, qua ratione
orientur et intereant, paucis vt dicamus. *Oriun-
tur et fiunt* iunctis certo modo inter se partibus

(§. 55. 56) quia, posita essentia, non potest non res ipsa fieri (§. 14). Cum autem, sublata essentia, res ipsa tollatur (l. c.): *interitum*, intelligitur, positum esse in separatione partium. Ex quibus sequitur, quia origo compositorum, et interitus, motui debetur (§. 62), motus autem interuallis temporum aestimatur (§. 62); certo temporis spatio fieri, et successioni subiectam esse compositorum cum originem, tum interitum. Ceterum per se intelligitur, haec de ortu et interitu naturali capi oportere.

64. Compositum etiam dicitur *continens*, quando ita inter se cohaerent et iunctae partes sunt, ut repugnet, aliam ipsis inseri et interponi: quale continens an vspiam sit, alius loci quaestio est.

65. Quae omnibus partibus caret res, *simplex* dicitur, cui, quia est compositae contraria (§. 2. 54), omnia ea repugnant, quae ad essentiam huius pertinent, aut ex ea proficiuntur, ut nec magnitudinem habeat, nec figuram, nec diuidi in partes possit, nec spatium repleat, nec mensuram capiat, nec motui intestino subiecta sit, neque certo temporis spatio oriatur, aut intereat.

66. Qua ergo ratione, inquiet aliquis, dicemus, oriri posse et interire, quae simplicia sunt et a concretionem omni libera, et quae erit res, ex qua originem ducere possint suam? Cuius quidem quaestionis si haec vis et sententia est, ut, quo auctore oriantur simplicia, quaeratur, Theologiae naturali propria est: si hic sensus est, quae res sit, ex qua, tanquam materia quadam, simplicia

efficiantur, nullam eam vsquam esse confitendum est. Finge enim, ex rebus concretis fieri simplices posse: aut adiectis, aut demtis, aut transpositis motu partibus fiant necesse est (§. 62). Sed ita res, non quae nihil concreti, nullam partem habeat, sed composita partibus, efficietur. Neque a rebus concretis reiecti, felicius in ipsis simplicibus simplicium originem quaeremus: ex quibus si aliae sui generis res existerent, non dubium esset, quin, ex iis decerpta quadam particula, fierent: quod quomodo fieri possit, et, qui ex re, quae nullas partes habet, abradi particula possit, intelligi plane nequit.

67. His constitutis, quid efficiatur, facile intelligitur. Primum illud, vt, si qua res simplex sit omnibus vacua quibuscunque partibus, ea, quia ex nulla alia re oritur, aut necessario sit, aut auctorem habeat, cuius vi et potentia sit facta: alterum, vt eius origo, quia nihil successionis habet, nulloque temporis spatio extenditur (§. 65), momento, et si quid eo angustius esse et breuius potest, cohibeatur. Quae quidem ratio est, quamobrem non possit a nobis distincta eius notio informari, cui ea tantum subiecta sunt, in quibus, quae discerni possunt cogitatione, insunt (Psych. §. 4). Eadem interitus ratio est, vt non possit, nisi voluntate et vi auctoris, accidere, et, quo fiat modo, nequeat intelligi. Et quemadmodum nihil quicquam ante fuit, ex quo eae sint effectae, ita nihil etiam ex iis post interitum relinquitur: cum contra ea compositae ita interire possint, vt nihil eorum pereat, ex quibus concretae sunt, neque in nihilum, sed in partes abeant.

68. Quod superest, quamquam ista simplicium notio tantum ex lege definiendorum contrariorum constituta est, neque hoc loco, sintne simplices res, et e simplicibus compositae, nec ne, demonstrari potest; id tamen intelligi satis hoc loco posse quidam putant, sumto hoc, esse res compositas, etiam simplices esse: ex quibus, ut numerus ex unitatibus, ita res compositae tanquam partibus constent (§. 54. 65). Quibus si obiicias, rei compositae partes quoque posse compositas esse: non hoc se nescire, respondeant, sed se hoc loco de rebus compositis uniuerse quaerere: sumere vero partes compositas ita, ut non possint ad simplicia reuocari, hoc est, necessario compositas, nihil esse, nisi composita sumere sine partibus, idque repugnare per se (§. 54), et rationis sufficientis principio aduersari (proleg. §. 6): qui autem, nullum esse statuendum diuisionis compositorum finem et terminum, dicant, hos progressionem quandam, nullum finem habentem, inducere, quae et absurda sit (proleg. §. 6) et periculosa. Neque enim, sumta ea, esse, quod possit Atheis responderi, qui ad tollendum Deum eiusmodi progressionem adhibeant. Horum sententiae qui aduersantur, multa ad eam conuellendam afferunt, quae eo pleraque pertinent, ut absurda ex ea consequantur: in quibus quaedam sunt eiusmodi, ut, quomodo dilui possint, vix intelligatur. Maxima autem difficultas haec est, quod nullo modo intelligi videtur posse, contrariorum alterum ex altero aliquoties sumto effici posse. Nam quod unitatibus pluribus numerus sit, cum unitas non sit numerus: primo, nil

impedit, quo minus etiam vnitas, id quod multi faciunt, numerus dicatur; deinde vnitas et numerus non sunt repugnantia, sed eiusdem generis, h. e. quantitatis, formae non contrariae. Neque tamen illud inficiandum est, sumta illa sententia, hoc commodi effici, vt, res simplices possibiles esse, neque quicquam repugnantiae habere, intelligatur, in quo negando Athei inprimis elaborant.

CAP. V.

De Modis rerum, et quae ex his consequuntur.

69.

Superioribus duobus capitibus de proprietatibus factum est, quae rebus natura sua sint attributae. Restat, vt de modis dicamus. Modis autem omnia ea complectimur, quae hac quasi lege insunt rebus, vt abesse, saluis ipsis, mutarique possint (§. 16); cum cetera ita insint, vt nulli mutationi obnoxia reperiantur (§. 14. 15). Quod si quis dederit, dare autem nemo non potest, et debet, hoc etiam largiatur necesse est, omnem, quae accidere rebus potest, aut accidit, mutationem in eo positam esse, vt aut noui modi accedant, aut, qui sunt, aliqua ratione mutantur.

70. *Status vel conditio rei continetur modis, qui ei insunt. Ex qua definitione colligitur, statum quemcunque mutabilem esse: mutatis modis rei,*

rei,

rei, mutari eius statum, seruat, manere (§. 69): similes diuersarum rerum modos similem, eisdem eundem, dissimiles dissimilem; diuersos denique diuersum statum efficere (§. 19. 69).

71. Duo autem omnium, quae euenire rebus possunt, mutationum genera sunt: quorum alterum *actionibus*, alterum *perpeffionibus* continetur. *Actiones* sunt mutationes, quarum est in re ipsa, quae mutatur, ratio: *perpeffiones* autem, quarum in alia re est. Vt, cum colaphus alicui infligitur, fit in corpore percutientis aliquid, quod ante non inerat, quam ista fieret percussio: quod quin sit inter modos referendum, dubitari nequit. Mutatur itaque status corporis. Eius autem mutationis quia in ipso est ratio, inter actiones refertur. Sed ea actione efficitur quaedam in percusso corpore mutatio: cuius quia in percusso mutatoque ratio non est, perpeffio est. Ex ipsa autem perpeffionis definitione hoc conficitur, nullam sine actione perpeffionem esse posse.

72. Sed actiones etiam dupliciter distribuunt, in eas scilicet, quae rem agentem non egrediuntur, neque in alia re, ab agente diuersa, quicquam mutant, et in eas, quae agentem egrediuntur, et in alia re vim suam exerunt: quarum illas *immanentes*, has *transeuntes* appellant. Omne autem id, in quo agens res occupata est, *obiectum* ei esse dicitur.

73. Quia autem actiones et perpeffiones inter modos referuntur (§. 71), neque ullus rei inesse modus potest, qui essentiae repugnet (§. 16); omnium cum actionum tum perpeffionum ex essentia arcessi potest, cur fieri possint, ratio: quam

agendi et patiendi potentiam appellant, et recte inter ipsas rerum proprietates referunt (§. 15). Potentia agendi etiam *facultas* dicitur, perpetuendi autem, *patibilis qualitas*; denique facultas aliquid celeriter et sine vlla difficultate agendi, *habitus* (Psych. §. 100).

74. Sed quoniam, quod fieri potest, non semper fit, sed accedat aliquid necesse est, ex quo, cur fiat, intelligi explicarique possit (§. 7. 9): sequitur, vnamquamque rem, qua essentiam, ad vnamquamque actionem et perpeffionem indifferentem esse, eamque *ἀδίαφοσίαν* tolli non posse, nisi accessione alicuius rei, ex qua intelligi ea mutatio possit, et per quam fiat, vt res patiatur aliquid, aut agat. Et, cum sint actiones ex eo modorum genere, qui continenter abeunt prolabunturque, neque per se esse, aut a se firme vnquam subsistere possunt: necessarium est, quoties actionem suscipi videmus, firmum aliquid et durabile complecti animo et cogitare, ex quo arcessatur actio, et quod actio, velut umbra corpus, consequatur. Non est autem obscurum, actionem esse, ex qua intelligi possit, cur res aliquid patiatur, vim autem, per quam fiat actio. Est itaque *vis* id, ex quo potest intelligi et explicari, cur aliquid agat: quod quale sit, vel experientia et suus quemque sensus docet, nempe nisus quidam et conatus agendi. Ex quo efficitur, vt, quoniam, cuius adest ratio, id ipsum adsit necesse est; ex vi semper et necessario actio sequatur (§. 4. 9); nisi quidem aliqua res impediatur, quo minus id fiat, atque nisum illum et vim debilitet et infringat. Et vsu quidem loquendi *vis*
latius

latius patet, et pro facultate cuiuscunque rei etiam quiescente, et excitanda demum voluntate aut alio quocunque modo, dicitur. Sed nobis hic vis a facultate distinguenda videbatur.

75. Differunt autem vires quantitate, quem *gradum*, aut *intensionem* appellant, vt, quemadmodum, magnitudine aucta, compositae res extendi (§. 55), ita vires intendi dicantur. Est enim hoc iis rebus proprium verbum, quibus quantitas quidem attributa est, sed non eiusmodi, quae partibus, discretis per se quidem, sed inter se tamen iunctis, continetur. Ipsae autem vires quoniam per se non possunt aliquo mensurae genere comprehendere, ex actionibus de earum intensione existimatur: quae quo sunt maiores, aut maiori celeritate efficiuntur, eo maiorem vim dicimus, a qua sunt profectae.

76. In quacunque re modi inueniuntur, ea mutabilis sit necesse est (§. 69). Ex quo efficitur, vt, quod mutabile est, modos habere possit. Quare, in quo modis omnino nullus locus est, recte id immutabile dicimus, et, quod immutabile esse constat, ei omnes repugnare modos, recte statuimus. Iam cum, quod necessarium est, omnis mutationis expers sit, quod fortuitum autem est, mutari possit (§. 25): sequitur, in res necessarias nullum cadere modum, fortuitis autem modos non repugnare. Quicquid igitur modos habet, id fortuitum, quod nullos, necessarium est.

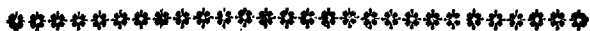
77. Quae sunt ex variis concreta partibus, iis quin modi minime repugnent, dubitari nequit. Possunt enim augeri et minui (§. 58), moueri (§. 59), varias figuras capere (§. 57), interire etiam (§. 63),

agere et pati (§. 71). Quamobrem, quicquid partibus constat, fortuitum esse debet (§. 76). Ex quo necessaria quadam consecutione efficitur. ut, si qua res necessaria sit, ea simplex sit et ab omni partium cohaesione vacua.

78. Quod augeri minuique potest, *finitum* dicunt, et *limitibus circumscriptum*: quod augeri minuique non potest, *infinitum*, et *ab omnibus limitibus liberum*. Ex quo sequitur, primo, omnes finitas res modis esse subiectas mutarique posse, in infinitam autem nullum modum, nullam mutationem cadere (§. 76): deinde finitum omne idem etiam esse fortuitum, infinitum autem etiam necessarium esse (l. c.): denique, quia quae composita sunt, mutari possunt, infinita esse non posse, et, si qua infinita res sit, qualem quidem esse, in Theologia naturali demonstrabitur, eam simplicem esse, et ab omni concretione liberam (l. c.). Quamobrem quos numeros et quas magnitudines Mathematici dicunt infinitas, non sunt eae, quae plane augeri nequeant minuique, sed quae ita sint aut magnae, aut parvae, ut maiores minores uedari exhiberique, aut numero quodam et mensura comprehendi nequeant, quarumque non possit ad quamcunque aliam certam magnitudinem ratio intelligi: quo sensu veteres quidam, in primisque Stoici infinitum dixere, cum tempus et spatium in infinitum diuidi posse dixerunt. vid. Seneca ep. 118.

79. Non potest autem dubium cuiquam aut obscurum esse, quod mutari possit, variisque modis indui, ei non inesse omnia, quae possint: contra
autem,

autem, in quod nulla cadere mutatio possit, huic omnia attributa simul esse, quae inesse possint. Ex quo intelligitur, finitis rebus plura inesse posse, quam infinitis: quod autem infinitum sit, huic omnia simul, quae quidem non repugnent, inesse: et quicquid ei per naturam attributum sit, id ipsum quoque infinitum esse. Cuiusmodi infinitum an sit, nec ne, alio loco quaeretur.

CAP. VI.

De Substantia et Accidentibus.

§0.

Satis, credo, declarata sunt, quae rebus quibuscunque insunt, aut possunt inesse. Nunc ad ea transeundum erat, quae non insunt quidem rebus ipsis, sed sunt tamen cum iis coniuncta et quasi copulata. Sed priusquam id facimus, explicare placet illam ab Aristotele inuentam et omnes omnium Philosophorum scholas et libros superioribus seculis peruagatam rerum, quae sunt cogitarique possunt, omnium in duas classes distributionem et quasi descriptionem: quae quidem, si per se spectetur, non est adeo magni usus; neque potest tamen ignorari, quin multa simul alia, quae sunt in superiorum temporum libris scripta, ignorentur.

§1. Dicunt autem, omnes res duobus generibus et classibus comprehendi posse, quarum ad alteram *Substantia* pertineat, alteri vero, quae *Acci-*

Q 5

dentia

dentia dicunt, subiecta sint. Accidentis nouem partes faciunt, *quantitatem, qualitatem, actionem, perpeffionem, tempus, spatium, fitum, habitum et relationem*. Quae denique vtraque classe continentur summa rerum genera, *decem Categorias Graeci appellant, Scholastici Praedicamenta*.

82. *Substantiam* aiunt esse, quae per se subsistat, nec sustineatur ab alia re: *accidens* autem, quod non possit per se subsistere, sed alii rei insit. Quae definitiones, vt verum fateamur, sunt illae quidem vitiosae et obscurae, quoniam subsistendi vocabulo vtuntur, quod non minorem habet, quam ipsum substantiae verbum, obscuritatem: sed possunt tamen, cum iis comparatae, quae de his rebus dicuntur, et quae iis tanquam generibus subiiciuntur, facile intelligi. Scilicet, substantia nihil aliud illis est, quam ipsa essentia rei, et quicquid substantiam et essentiam intercedit discriminis, in hoc omne positum est, quod, qui de essentia loquuntur, hoc potissimum spectant, quid ex iis, quae rebus insunt, rationem ceterorum, quae insunt, aut possunt inesse, omnium contineat; qui autem de substantia differunt, hoc quaerunt, quae res eiusmodi sit, vt rationem, cur esse possit, non habeat in alia re secum coniuncta, sed possit, etiam remotis aliis, quibuscum copulata est, esse et permanere, idque, per se subsistere, dicunt. Cetera omnia accidentium nomine complectuntur, h. e. quae non possint, nisi positis aliis, esse: quia rationem, cur sint, et esse in re possint, non in se, sed in aliis habeant. Mentem, v. c. substantiam dicunt, errorem, vitium, accidentia: quoniam ipsa mens, res vi cogitandi instructa, esse potest,

potest, remotis omnibus virtutibus eius et vitiis, neque alia reddi potest, cur esse possit, ratio, quam quia non repugnat, virtutes autem et vitia non possunt sine mente esse nec cogitari,

83. Haud puto, quemquam fore, qui neget, his lectis se intelligere, quae sit substantiae et accidentis vocabulis potestas attribuenda. Neque difficile, credo, cuiquam erit, hoc *Accidentium* genus, quod *praedicamentale* vocant, ab eo discernere, quod *praedicabile* dicunt. Hoc enim modos complectitur (§. 16), illi autem, quo nunc utimur, praeter modos, etiam proprietates rerum omnes, quarum quippe non in ipsis est, sed in essentia, ratio (§. 15), subiiciuntur: ut omne quidem praedicabile accidens idem sit etiam praedicamentale, non autem praedicamentale omne etiam praedicabile.

84. Quantitas (§. 32), actio et permissio (§. 71), tempus, spatium, situs (§. 50. 53) et habitus, per quem quid quocumque modo habemus, non possunt esse, quin alii rei insint, aut ex ea pendeant: sunt igitur accidentia. Eadem qualitatum quoque ratio est (§. 17): quibus nisi cetera comprehendere dicas, quae proprietatum et modorum numero et loco sunt, minime completa est ista Aristotelea Accidentium enumeratio. Nam et figura, similitudo, et multa alia, eiusmodi sunt, ut in ea accidentis notio recte conueniat. Ceterum, quare, cum multa praeterea alia sint accidentia, haec potissimum octo, quae et ipsa ad qualitates pertinent, recensentur ab Aristotele, nulla satis idonea ratio occurrit. Ex quo intelligitur, non adeo magni esse
totam

totam hanc accidentium enumerationem faciendam. De relatione cap. sequ. agetur.

85 Quia substantia ab essentia non nisi cogitatione differt (§. 82): substantia cum essentia hoc commune habet, ut non mutetur (§. 27). Non possunt ergo res concretæ, quæ sunt concretæ, quia intereunt, augentur, et minuuntur, substantiæ esse, solæque res simplices, et ab omni concretione liberæ, propriæ substantiæ sunt. Possunt tamen etiam, non quæ concretæ sunt, sed quæ ex aliis componuntur, substantiæ compositæ appellari (§. 68). Porro intereunte composita ex partibus re, nulla substantia interit, sed situs tantum minorum substantiarum et locus mutatur, ex quibus concreta est (§. 63).

86. Actio et permissio quia substantiæ non sunt (§. 84): efficitur, ut in substantia sint (§. 82). Ex quo sequitur, quicquid agat et patiat, aut agere possit et pati, ad substantias pertinere. Et quia nulla est sine vi actio (§. 74), neque vis potest per se esse, sed in aliqua re insit necesse est, quæ per se fit, h. e. in substantia: concluditur, quicquid vi agendi præditum sit, ei substantiæ nomen convenire. Denique quia compositæ res non sunt, quæ compositæ sunt, substantiæ (§. 85); non potest compositis rebus, quæ compositis, vis tribui, sed quæ sunt ex substantiis compositæ, quarum scilicet vi etiam cohererent.

CAP. VII.

De Relationibus, Causis et Signis.

87.

Inter accidentia, de quibus est capite superiori actum, etiam *relationem* esse diximus (§. 81), quam, quia magni est in Philosophia usus, nunc explicabimus. *Referrī ad aliud* dico, quod est ita cum alio coniunctum et quasi copulatum, ut sine eo non possit intelligi aut cogitari: tanquam, cum dicunt, aliquem filium esse aut seruum, quia non potest id, quale sit, sine patre et domino intelligi, sunt enim coniuncti inter se pater et filius, dominus et seruus, filium ad patrem, seruum ad dominum referri dicimus, et contra: item, cum numerus comparatur cum alio, ut eius ex eo intelligatur magnitudo, illum ad hunc referri dicimus (arithm. §. 38). Ipsam itaque *relationem* in eo positam esse dicemus, ut unum intelligatur ex alio, sitque alterius. Quod refertur ad aliud, *relatum*, utrumque autem, et quod refertur, et ad quod refertur, *correlata* dicunt. Ceterum, cum rei, quae ad aliam refertur, nihil accedat ex relatione, neque augeatur senarius numerus, cum ad denarium refertur, neque aliquid addatur rei, quae ad aliam refertur, ut, quae illi cum hac similitudo coniunctioe intercedat, cognoscatur; facile intelligitur, omnem relationem mente et cogitatione contineri.

88. Expositis his, non potest esse obscurum, quam late relationis vis pateat, et quam sit verum,
quod

quod Philosophi dicunt, omnia eam praedicamenta peruagari, cum nihil his insit, quin ex alio intelligi possit, aut cuius non ex alio repeti arcessique ratio possit (§. 83. 15. 16. 19 etc.).

89. Ex quo intelligi alterum potest, id *Principium* eius dicunt, et cuius in alio ratio est, *Principiatum*. Omne autem principium tripartito distribuunt: primum est, ex quo, quale quid sit, cognoscitur, (*principium cognoscendi*): alterum, ex quo, quare et quomodo esse aliquid possit, (*principium essendi*): denique, ex quo, quare aliquid fiat, perspicitur, (*principium fiendi*): quae omnia vna definitione ita Aristoteles complexus est, *Metaph. I. IV. c. 1: πασῶν κοινὸν τῶν ἀρχῶν, τὸ πρῶτον εἶναι, ὃθεν ἢ εἶναι, ἢ γίνεσθαι, ἢ γινώσκεισθαι*. Sed huic diuisioni aliam adiiciunt, auctore eodem (l. c.) Aristotele, vt omne vel *internum* sit, vel *externum* principium: quorum illud dicunt, quod est in ea ipsa re, quae ex principio pendet, hoc, quod extra rem est. Sic cogitationum principium *internum* est, quia in ipso cogitante est, mundi autem *externum*, quia a Deo, diuerso a mundo et seiuncto, arcessendum est. Ceterum, quoniam in omnium principiorum definitionibus *intelligendi* verbo, ita vt in definitione rationis (*Proleg. §. 6*), vtimur, non propterea cognoscendi principium cum ceteris confundimus. Nam, ex quo intelligi et explicari potest, quare et quomodo aliquid fiat, in eo ipso debet esse, quod facit, vt res vel fieri possit, vel fiat.

90. Principiorum genus illud, ex quo, quare aliquid fiat, intelligi potest, vno *Causae* vocabulo indicant: quo nomine omne id complectuntur,

a quo

a quo aliquid oritur. Vt autem omnium principiorum, ita causae etiam bipartitum genus est. Nam si id, a quo aliquid oritur, est in ea ipsa re, in qua efficitur, *internam causam* dicunt: sin extra eam, *externam* (§. 89).

91. Omnium, quibus aliquid efficitur, causarum duo genera sunt: alterum, quod sua vi id, quod sub ea subiectum est, necessario efficit, vt ignis niuem liquefacit, et lignum accendit: quod quidem genus proprie *efficientium causarum* dicitur, *per quas et a quibus* res efficiuntur: alterum, quod quidem non habet vim et naturam efficiendae alicuius rei, sed *sine quo tamen non potest res effici*: vt domus non efficitur quidem a calce, ligno, lapidibus, sed non potest tamen sine his rebus effici.

92. Huic autem generi, *sine quo non efficitur*, duae sunt species subiectae, quarum vnam *materiam* dicunt, ex qua res perficitur, quae efficienti se quasi praebet, et actione eius quasi fingitur: vt si quis lapidem causam statuae dicat, materiam dicit esse, ex qua arte statuarii efficitur statua: alteram *praecursantem et comitantem* commode dixeris, vt occasionem, locum, tempus et cetera, quae vulgo *circumstantiarum* nomine significantur.

93. Sed efficientium etiam causarum duo genera sunt. Quaedam enim sua vi solae possunt, nulla alia re iuante, aliquid efficere, quas causas *unicas* dicunt: quaedam autem quodam quasi auxilium desiderant, neque possunt rem efficere, nisi coniunctam habeant et *auxiliatricem* aliam et *sociam* causam. Sic Deum recte causam dicunt
huius

huius mundi vnicam: qui autem vni exstruendo aedificio manus vna adhibent, causas socias.

94. Quoniam autem quae sociæ causæ sunt, communi quidem vi agunt, neque tamen eadem omnes et æquali, sociarum etiam causarum quaedam in diuersa genera distributio nascitur. Nam quarum præcipua vis est, quæque non ab alia pendent, has *principales et præcipuas*; quæ autem per se minorem habent vim, eamque ab alia re agente pendentem, *instrumenta* dicunt. Calamus, vt hoc vtar, et manus sunt causæ scriptionis, eæque coniunctæ: neque enim, aut manus sine calamo, aut alia huiusmodi re. neque calamus sine manus auxilio scribere potest. Sed quoniam manus vis a nemine, in hoc quidem genere, pendet, calami autem vis omnis manibus debetur; manum causam principem, calamum autem instrumentum scriptionis dicimus. His duobus generibus tertium quoddam intericiunt, et quasi medium faciunt, earum scilicet causarum, quæ ab aliis quidem pendent non tamen ita, vt omnem ab iis vim ad efficiendum accipiant, sed vt, quæ propria ipsis vis est, ab alia superiori et nobiliori causa dirigatur; quas *administras* vocaueris, vt boues arationis.

95. Cum plures causæ ita inter se aptæ sunt et copulatae, vt omnes ab antegressa vna pendeant, neque possit quaecunque earum auferri, quin, quæ eas sequuntur, simul tollantur, *seriem causarum* dicunt, *transitum Plinius* (*). In ea quæ ita rem effectam antecedit, vt nulla alia interiecta sit, *proxima, ceteræ remotæ* dicuntur: vt, si quis patrem, auum, proauum, atauum causas filii dicat, pater

pater proxima sit, ceteri remotae. Sed quoniam est in causa, cur res fiat, ratio (§. 90), nulla vero sufficiens ratio dici potest, quin plane ex ea res, de qua quaeritur, intelligi possit (Proleg. §. 7): sequitur, solam proximam *causam sufficientem* rei efficiendae esse, quia, etiam omnibus remotioribus causis positis, sine proxima effici res nequit.

(*) Hist. Nat. XV, 19.

96. Nunc, quid ex his causarum definitionibus colligi possit, age videamus. Quo quidem loco illud statim ex ipsa definitione intelligitur, quia nil esse sine ratione potest (Proleg. §. 6), quicquid efficiatur, causam habere (§. 90), cum per quam, tum ex qua fiat (§. 91. 92), adeoque ex nihilo fieri nihil posse (§. 5. 92). Quod tamen non hanc vim habet, quasi nec infinita vi effici aliquid possit, nisi quaedam ante materia adsit, ex qua efficiatur, ut priscis Philosophis visum est (*): nam id per se non repugnat (§. 66. 68), et factum est tum, cum est hic mundus vi divina effectus, ut in Theologia naturali docebitur: sed ut, in hac rerum natura, nulla res ex nihilo fieri gignique possit.

(*) V. c. Lucretio L. I. v. 151. qui tamen aequae ac ceteri, qui ante et post eum idem defenderunt, nihil effecit, nisi quod nos concedimus et damus ipsi. Bene ad eum locum Creechius:

- - - Si Pergama dextra

Defendi possent, certe! hac defensa fuissent. VIRG.

97. Rationis sufficientis haec vis est, ea posita, ut fiat id, cuius adest ratio (§. 4. 9). Quare, cum sit in causa efficiente, cur aliquid efficiatur, ratio

Ernesti Initia.

P

(§. 91):

(§. 91): necesse est, vt cuius causa efficiens. vim suam agendo exserens, (in actu secundo) adest, id efficiatur (§. 30).

98. Causa efficiens quin agat, dubitari nequit (§. 91): nulla igitur est sine vi aut facultate agendi: quemadmodum omnis materia, quia actionem causae efficientis recipit (§. 92), perpeffionibus obnoxia fit necesse est (§. 71).

99. Quia demum ex non impedita causae vi proficiscitur actio, quae rem efficit (§. 73. 97): sequitur, omnem causam antecedere rem effectam, si non semper tempore, id quod nonnullis dubium videtur, mente certe, cogitatione, et ordine.

100. Quoniam autem, in serie causarum quacunque nulla est, quin aliquid ad rem effectam contulerit (§. 95), neque vere sufficiens ratio est, cuius alia requiri potest (§. 7): efficitur primo, vt, qui rei cuiuscunque causam plane perfecteque intelligat, integram causarum antegressarum seriem cognitam ita habeat et perspectam, vt, quid cuique causae, vel remotissimae, res effecta debeat, quid prima secundae, secunda tertiae, ceterae ceteris tribuerint, sciat: secundo, vt, quia nulla fortuita res est, quin, quod fit, alii debeat (§. 25 et 11), nulla fortuitarum causarum series esse possit, quin ex alia re non fortuita, adeoque necessaria, ducatur, a qua, tanquam a causa, effecta sit. Qui itaque hoc agunt, vt nobis seriem quandam causarum fortuitarum et inter se nexarum infinitam, hoc est, in qua prima nulla sit, obtrudant; cum per se repugnantem rem nobis obtrusam cupiunt (§. 78), tum vero hoc non cogitant, se,

se, quod rationem iustam causamque sufficientem nullam habeat, inducere audere.

101. Sed satis de his causarum generibus: ad reliqua progrediamur. Nam his alia duo genera adiiciunt Philosophi, *finem et formam*. *Finem* dicunt rationem, propter quam causa efficiens agit: *formam* autem ipsam rei essentiam (§. 13): ex qua quippe intelligi potest (§. 90), cur, quae insunt, ipsi sint attributa (§. 12).

102. Sed quia, quod quis nescit, nec intelligit, eo non potest ad agendum commoueri: intelligitur, eum (Psych. §. 85), qui propter finem agat, ipsum illum finem nosse debere (§. 101), et, si quis dicat, esse aliquem rei finem, hunc nihil aliud dicere, quam, esse rem intelligentia praeditam, quae certas rationes in ea efficienda secuta sit. Deinde, quia finis est tantum id, propter quod aliquid efficitur, non autem per quod, aut cuius vi: illud quoque consequitur, sine proposito, cogitandum esse, quomodo, et quibus rebus adiutus, ad finem pervenire possis, quae *media* vulgo dicuntur, quia inter appetitionem finemque interiecta sunt. Ex quo colligitur id, quod dicunt, qui finem petat, eundem a mediis alienum non esse.

103. Duo autem finium genera constituunt. Vna enim eademque res cum propter plures diversasque rationes suscipi possit, in ea etiam multos fines sequi possumus, quorum qui summus est, maximeque petitur, eum *principem*, ceteros, qui huic quasi sunt subiecti, neque tantumdem spectantur, *secundos* dicunt. Denique quendam quasi *ordinem*

finium seriemque, vt causarum efficientium, faciunt; in qua, qui primus attingitur, *remotum*: ad quem, superatis ceteris omnibus, demum peruenitur, et cuius assequendi causa ceteri omnes petiti sunt, *ultimum et summum*: qui denique his interiecti sunt, *medios* dicunt. A fine autem differt *impellens causa*, quae est plerumque in animi habitu, aut propensionibus sita, et est ratio, propter quam ad finem aliquem contendimus; vt, cum Theologi finem redempti generis humani dicunt felicitatem humanam, causam impellentem autem benignitatem diuinam.

104. *Signum* dicitur, quod eo comparatum est, vt, praeter ideam sui, excitet et redigat in memoriam ideam rei alius. Dupliciter autem signa distribuuntur: in ea, quae arbitrio hominum constituta sunt, vt verba, numeri, cetera: et, quae a natura hanc vim habent. Illa *arbitraria*, haec *naturalia* et *necessaria* dicuntur.

105. Omnia autem signa phantasia continentur, quae hanc vim habet, vt quae coniuncte et simul percepta sunt sensibus, eadem ipsa etiam coniuncta seruet, vt, redeunte in animum, quacunque ratione, vno, reuocetur etiam idea alterius (Psych. §. 16). Fieri itaque signa possunt. Quomodo autem efficiatur, eorum vis vt se in animo exferere possit, ex iis intelligi potest, quae l. c. tradita sunt.

T H E O L O G I A N A T V R A L I S.

I.

Theologia est doctrina de DEO, eiusque proprietatibus, operibus, et cultu. Et ea quidem, quae in Philosophia explicatur, quia vnius rationis ope, solaque natura duce, vtitur, *naturalis* dicitur. Hanc naturalem *Dei notionem* duplicem faciunt: alteram insitam animis omnium a natura et *connatam*, alteram autem studio et cogitatione comparatam et *acquisitam*. Connatam illam autem non hanc dicunt, quae cuique statim ab vtero materno obuersetur ita, vt, nulla institutione, nulla cogitatione alia accedente, Deum esse intelligat; quod quidem sua cuiusque experientia refellit: sed, cuius consequendae mira nobis connata sit facilitas, vt ad aliquem rationis vsum peruenientibus, et hanc mundi machinam contemplantibus, statim occurrat Deus, hoc est, esse aliquam rem naturamque oportere, quae huius vniuersi auctor sit. Notitia itaque Dei ad eas, quas communes dicimus, notiones pertinet, hoc est, quas qui audit, legit, et intelligit, nisi communi sensu careat, omnemque cum sensu rationem eiurauerit, statim admittat, neque, verae ne sint nec ne, dubitare possit; vt, totum est maius sua parte, pars est minor toto, radii circuli omnes pares sunt. v. Sallustius de Diis c. 1. et quibus a Galeo laudantur.

2. Atque in hoc neminem habebimus repugnantem, qui, qua de causa illas κοινὰς ἐννοίας tam facile

cile probemus, intelligat. Nam, quemadmodum vsu quotidiano infantes et pueri facillime discunt, quid sit pars, quid totum, quid maius, quid minus, eodemque vsu edocti, quod in singulis rebus cognoverunt, vniuerse quoque probant: sic, qui audiunt, Deum esse, hoc est, auctorem mundi, cui omnia, quae sint, nosque ipsi, originem debeamus, statim ei rei assentiuntur, quia vsu intellexerunt, nihil oriri, nihil esse, nullam domum, vestem, aut calceum, quin aliquem sui auctorem habeat.

3. Non est autem, quare quis obiiciat, si ad communes notiones pertineat, Deum esse, quare multi fuerint, ac forte etiam nunc sint, qui omnem naturam diuinam tollant, aut ignorent certe, et quamobrem ipsi omnis aevi Philosophi hoc enunciatum demonstrationibus stabiliendum putarint(*). Nam, primo, non haec connatarum notitiarum vis est, vt necessario animo praesentes ita sint, vt earum quisque sibi conscius sit: quemadmodum plerique nec facultates, quibus animus instructus est, cognitae habent. Magna profecto notionum communium pars a magna, immo maxima, hominum parte ignoratur, quia aut nunquam audierunt, legeruntue, aut non fuerunt occasione aliqua ad eas cognoscendas sua sponte delati: cuius generis sunt in primis eae, quae in Geometria sunt: duobus punctis vnam rectam tantum interiectam esse posse, omnes radios pares esse. Deinde, quod quidam ereptam humano generi hanc notitiam cupierunt, et argumentis adeo naturam diuinam impugnarunt, id partim inde accidit, quod plane absurdas naturae diuinae notiones acceperant, ad quas illi oppu-

oppugnandas studium suum contulerunt, partim quod ipsorum intererat, non esse Deum: quod autem volumus, facile etiam credimus. Ac si fuerunt, qui alia quoque enunciata, de quibus nemo dubitet sanus, in dubium vocarent, et argumentis adeo conuellere conarentur, ne ipso illo quidem repugnantiae principio praetermisso (**): non est mirandum, si etiam notionem Dei aggressi sunt ex animis hominum euellere. Denique, etsi omnes notiones communes sine demonstratione recte sumuntur; nihil tamen impedit, quo minus et ipsarum demonstrationes condantur, non eorum causa, qui, nullis praeiudicatis opinionibus praepediti, eas facile concedunt, sed qui, inepta pertinacia quadam ducti, in ipsa luce lucem desiderant. Itaque nostra etiam aetate fuerunt, qui huiusmodi enunciatis demonstrationes adiungerent.

(*) Quod etiam Balbo Cotta apud Ciceronem de Nat. Deor. III, 4. opponit.

(**) Vid. Aristot. Met. L. III. c. 3. seq.

4. Inter ipsas adeo notiones communes quoddam est discrimen. Alia enim alia est clarior, faciliusque et perspicitur et conceditur. Sic hae: idem non potest simul esse, et non esse, pars est minor toto, omnes radii pares sunt, facilius et intelliguntur, et verae habentur, quam illae: partes similes sunt inter se, vt sua tota, duae perpendiculares ex vna parallela ad alteram demissae aequales vtriusque partes interiectas habent. Quod quidem duabus de causis accidit. Nam notiones simplices, quibus constant, in superioribus illis notiores et faciliores,

eorum, quos et nos sequimur, qui Deum se hanc dicere naturam profitentur, quae sit auctor huius vniuersi, cuiusque vi omnia consistant.

7. Huius naturae proprietates has fere faciunt: aeternitatem, immutabilitatem, necessitatem, simplicitatem, immortalitatem. Praeterea eam a nulla alia pendere dicunt, eique infinitam potentiam, sapientiam, bonitatem, iustitiam, sanctitatem, scientiam et intelligentiam, libertatem, tribuunt.

8. Hic vero statim nobis occurrunt, qui nullam Dei notionem esse clamant, neque adeo admitti posse ipsam naturam diuinam contendunt. Quorum quidem aut haec sententia est, vt, omnino nullam vim potestatemque vocabulo Dei subiectam, merumque esse sine sententia sonum, dicant, quod quam sit falsum, ex dictis intelligitur: aut haec potius, vt, quam Philosophi et Christiani notionem Dei faciant, eam animo comprehendendi non posse, censeant, quod ea sit a nulla re, quae in sensus cadat, ducta, sed cogitatione humana efficta et efformata, ex iisque rebus et quasi partibus composita, quae simul consistere nequeant, eamque ob causam non alio loco possit haberi, quam quo Centaurorum, Chimaerarumque notiones censeantur.

9. Horum hominum refutandorum duplex modus est: alter, qui a posteriori in scholis dicitur, isque facillimus, qui ab eo enunciato ducitur, quod repugnans esse negat id, quod est in re positum et natura (Ontol. §. 7): alter est a priori, qui in ipsa notione Dei, et inter proprietates, quae ei attribuantur, nihil pugnae esse demonstrat, de quo

plerique ne cogitarunt quidem. Nam qui huc usque de eo cogitarunt et dixerunt, hoc quidem efficere conati sunt, vt singulae proprietates nihil repugnantiae haberent; quod autem caput rei est, nullam nulli repugnare, omnesque simul in eadem natura locum habere posse, praetermiserunt. Hic autem quoniam adhiberi non potest nisi explicatis proprietatibus singulis; a superiori illo initium faciemus, et, relictis ceteris, esse aliquam naturam diuinam, quae sit auctor vniuersi, ostendemus.

10. Quoniam autem demonstratio ex concessis et perspicuis colligit incognita et obicura: primo loco ponamus id, quod omnes, et illi ipsi largiuntur, qui vim diuinam sublatam cupiunt, fuisse aliquid ab aeterno, a quo hoc vniuersum profectum sit. Si enim nihil aeternum esse sumas; efficietur, vt hoc vniuersum e nihilo ortum sit, quod est absurdum, et ab ipsis Atheis negatur (Ontol. §. 96). Quod si quis forte casuque orta haec omnia dicat; nihilo plus faciat, nisi vt summam ignorantiam prodat, et se omnibus, Atheis etiam, deridendum turpiter praebat. Casus enim nihil est, nisi inane nomen ignoratae causae. Nam sine omni causa et ratione nihil quicquam est (Ontol. §. 96). Maneat itaque id, quod sumimus, aeternam aliquam quamcunque naturam esse.

11. Iam alterum etiam omnes, quomodocunque de Deo statuunt, largiantur necesse est, hanc naturam a nullo auctore ortam esse, sed sua vi et natura, intestina necessitate quadam, esse, cuius haec

haec ratio fit, vt ex ipsa eius notione intelligi possit, repugnans esse, et fieri non posse, vt ea non sit (Ontol. §. 28). Si enim ortam eam esse contendas, efficietur primo id, quod Athei minime volunt, posse aliquid ab alio, tanquam auctore, proficisci, sine vlla materia, ex qua efficiatur: deinde in Philosophiam inducetur progressio causarum in infinitum, quae est repugnans rationi et absurda (Proleg. §. 6. Ontol. §. 100).

12. Confecto autem et constituto hoc, naturam illam aeternam esse a se, necessariamque, illud quoque intelligitur, a nulla alia re eam pendere (Ontol. 14. Psych. 120), nullis mutationibus (Ontol. §. 25), neque interitus periculo obnoxiam esse. Ex quo sequitur, quoniam omnis res concreta partibus et composita interire natura sua potest, neque eius notioni repugnat vlllo modo interitus (l. c. §. 63), vt natura aeterna ab omni concretionem libera sit, sine omni dimensione, figura, eminentia, h. e. simplex (l. c. §. 65).

13. Nunc, quae res sit eiusmodi, vt ei haec omnia tribui possint, quae ad naturam illam aeternam pertinent, videamus. Primi autem hic nobis Democritus, Leucippus, Epicurus, Lucretius, et qui ab horum stant partibus, occurrunt, et atomis hunc locum et hanc dignitatem vindicare contendunt. Alii mundo ipsi aeternitatem et necessitatem, aut materiae certe tribuendam putant, adeoque, cum superioribus, Deum, qui vniuersi auctor sit, plane tollunt. Sed vtrumque genus grauissime errat.

14. Qui atomos ad tollendum Deum adhibent,
nihil

nihil afferunt, nisi corpuscula, indiuidua illa quidem, sed concreta tamen, figurisque variis praedita, hamata, vncinata, vt, ex eorum cohaesione quomodo oriri mundus potuerit, aliqua ratione intelligatur; in quae cadere necessitas et aeternitas non potest (§. 12): vt illud alterum taceamus, quod, in Epicurea mundi ex atomis origine, perabsurde sumitur, atomos, cum ab aeterno ad perpendicularum in vacuo se mouissent, tandem aliquando, tempore, casuve, nescio quo, a motu perpendiculari paullisper declinasse, atque ita cohaesisse (Ontol. §. 96).

15. Mundus autem, quare non possit necessarius aeternusque esse, multae sunt causae. Nam primo, concretus est: ex quo efficitur, vt ei minime repugnet, etiamsi nunquam futurum esse concedamus, interitus: quod cum necessitate minime consentit. Deinde cum id, quod necessario est, ita sit, vt plane repugnet, idem non esse: nullo modo ostendi potest, id in mundo hoc locum habere. Neque enim intelligi potest, quid absurdi consequatur, si mundus in mente et cogitatione tollamus: quod in illa natura aeterna longe secus est. Nam, ea, vel cogitatione, sublata, absurdum manifeste consequitur (§. 10). Denique, cum omnes mundi partes, tum, quae rationis participes, tum, quae expertes sunt, cum omnes, inquam, maximis et continuis mutationibus obnoxiae sint: quis enim non et se ipsum, sentit, et alias res in horas mutari? quomodo igitur necessitas tribui mundo potest, quae nulla ratione cum mutabilitate consistit?

16. Ex his autem efficitur, primo, mundum esse fortuitum, minimeque Dei loco habendum: deinde, id quod maxime volebamus, naturam illam aeternam et necessariam esse a mundo seiunctam et discretam. Si autem mundus fortuitus, minimeque nec necessarius, nec aeternus est; aliquando ortus sit, necesse est. Cum porro, quod fit, causam efficientem habeat; mundo quoque auctorem quendam et causam efficientem fuisse, sequitur. Sed quoniam, praeter illam naturam necessariam, nihil ante mundum fuit, nihil aeternum aliud; ipsa illa natura aeterna etiam causa mundi et auctor sit necesse est. Auctorem mundi autem dicimus Deum (§. 6). Est igitur Deus.

17. Hoc est celebratum illud a contingentia mundi ductum argumentum, quod nouum, aut vni olim Aquinati vsurpatum, inscitia antiquae philosophiae sit, dicere. Carneades quidem, apud Ciceronem (*), eodem argumento refellit Stoicos, mundo diuinitatem tribuentes. Aliorum autem, in primisque Patrum Ecclesiae, loca, in quibus hoc argumento vsi sunt, collegit Petauius (**): quo minus etiam hoc argumentum infamandum erat. Formam mundi aeternam esse non posse, duobus egregiis argumentis probatum legi a Collibero Britanno (***) .

(*) Nat. D. III, 12.   (**) Dogm. Theol. L. I. c. 2.

(***) In Biblioth. Brit. T. V. P. I. p. 143.

18. Praeter hoc autem, multa alia, a multis excogitata et prolata afferre argumenta poteramus, si numerus argumentorum aliquam vim in philosophia haberet. Eo magis autem hoc labore superfedemus,

demus, quod omnia reliqua argumenta, quae sunt paene innumerabilia, a rebus naturalibus ducta (*), ab hoc, quo in nostra demonstratione vsi sumus, vim suam pondusque accipiunt, quod mutabilis est fortuitusque mundus cum omnibus partibus suis: quod si in huius generis argumentis praetermittatur, nullam ea magnopere vim habere possunt. Atque, vt verum fateamur, quae sunt in eam rem a Philosophis dicta et scripta, quorsum etiam ab ordine mundi rerumque naturalium ductum argumentum pertinet, ad demonstrandam potentiam divinam potius, et intelligentiam, et sapientiam, quam ipsam naturam diuinam, valent. A finibus autem rerum naturalium argumentum manifeste in orbem redit, et ad asserendam Deo sapientiam potius prodest: nisi quidem ita tractes; et inflectas, vt dicas, in qua re mirificus partium, virium, structurae, actionum denique consensus sit ad insignem aliquem effectum, ibi videri effectum consilio sapientis auctoris constitutum, et totam rem ad eam comparatam. Nam ita quidem magnam saltem probabilitatem habebit.

(*) Vid. Fabricii Delect. Argum. et Syllab. Script. de Ver. Rel. Christ. c. 7.

19. Plerique etiam firmum argumentum ab omnium gentium, in statuenda natura aliqua divina, consensione peti posse contendunt, eodemque argumento ipsum etiam Ciceronem vsum esse: in quo vehementer falluntur. Nam Cicero eo loco, quo hoc argumentum affert (*), Velleium Epicureum inducit de Diis disputantem, et ita quidem, vt non Deum, sed Deos esse, in eo-
que

que omnes gentes consensisse dicat. Idem autem Cicero, in eodem libro (**), inducit etiam Cottam Academicum, omnem huic argumento vim eripientem. Itaque Petavius (***) non dubitat, Ciceronem sub Cottae persona hoc argumentum refellere: quod nobis quoque videtur. Sed ipsum argumentum quale sit, videamus.

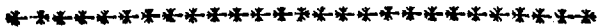
(*) De Nat. Deor. L. I. c. 16.   (**) Cap. 22.

(***) Dogm. Theol. L. I. c. I.

20. Propositio haec est: Quod omnes gentes verum esse putant, id verum est. Omnes autem gente: cum dicunt, non totum genus humanum, ne vno quidem homine excepto, intelligunt. Omni enim populo recte tribuitur sententia, quae publica est, etiamsi vnus atque alter in populo sit, qui aliter sentiat. Huic propositioni adiungunt hoc: Sed omnes gentes Deum esse habendum viderunt: in quo eodem modo illud, omnes gentes, accipiunt: neque enim quosdam Deum negasse ignorant. Atque ita colligunt: esse ergo Deum.

21. Iam primum hoc facile largimur, in quibusdam, quae vera sint, vt in notionibus communibus, omnes gentes consentire posse, sed non eodem modo alterum, in quo consentiant, id verum esse. Nam, siingas, omnes gentes in errore aliquo consentire, num ex eo efficietur, vt non sit pro errore habendus? At in rebus Physicis nonne sunt totum genus humanum peruagati errores? Quam enim gentem vnquam putemus non credidisse, quin et nunc credere, esse, v. c. colores, quos videmus, in rebus, et eorum esse tanquam materiam aliquam partibus constantem? Qui enim in
hoc

hoc genere verum viderunt pauci Philosophi, non hi efficiunt, quo minus toti generi humano error iste tribuatur (§. 19). Sed si daremus etiam, id esse verum, in quo omnes gentes consentiant: qua tandem ratione poterit alterum illud probari, omnes gentes in hac de Deo sententia consensisse? Facile enim intelligitur, hanc assumptionem eo genere argumenti confirmandam esse, quod inductionem vocant (Log. §. 81); quae, ut vim aliquam habeat, perfecta esse debet et absoluta. Itaque primo accurata omnium gentium enumeratio afferenda esset, quae unquam fuerunt, aut quae nunc per uniuersum terrarum orbem sunt: deinde testimoniis certis, minimeque dubiis, docendum, omnium harum gentium communem et publicam sententiam fuisse: Deum habendum esse, neque quemcunque, sed eum, qui auctor huius uniuersi habeatur: quod quidem, quis non videt, fieri nullo modo posse? Quare si vel maxime in se legitimum esset, nolim tamen ad conuincendum aduersarium pertinacem adhiberi.

CAP. II.

De Proprietatibus diuinis.

22.

Quoniam, Deum esse, ostendimus, nunc, quae ei sint attributa, videamus. Et primum quidem, quoniam Deus est ea natura aeterna (§. 16), quam omnes, etiam qui Deum esse negant, largiuntur,

giuntur, efficitur, vt Deus sit aeternus (§. 10), a se, nullum auctorem sui agnoscens (§. 11), vt sit necessario (l. c.), vt a nulla alia re pendeat, immutabilis, immortalis, ab omni concreione liber (§. 12).

23. Porro, quia Deus vniuersi auctor est et causa efficiens, potentiam agendi, atque adeo vim habeat necesse est, sine qua potentia agendi nulla esse potest (Ontol. §. 98. 74). Quare, cum id, quod vi praeditum est, substantia dicatur (Ontol. §. 86); Deum quoque substantiam esse, dicemus. Et, si verum sit, quod nonnulli existimant (l. c.), omnem veram substantiam esse simplicem minimeque concretam; ex hoc etiam simplicitas naturae diuinae intelligi potest.

24. Non autem intestina quadam naturae suae necessitate hunc mundum effecisse Deus putandus est, sine omni intelligentia et conscientia, vt arbor naturae suae vi profert poma, aut alia fructuum genera, nihil intelligens ipsa, neque suae sibi actionis conscia. Nam, vt hoc taceam, nullam earum rerum, quas naturae suae necessitate, sine intelligentia, agere atque efficere aliquid videmus, id praestare posse, nisi aliunde vim hanc acceperit, eaque ab alia natura intelligente dirigatur: certe, sumto hoc, naturae suae necessitate hunc mundum effecisse Deum, cogitur, vt mundus sit necessarius, quoniam, quod, ex absolute necessario, ipsum quoque necessario efficitur, necessarium est (Ontol. §. 31): quod qui negare velit, nae is omnium demonstrationum geometricarum vim euertat. Sed mundum non esse necessarium vidimus (§. 15):

itaque nec eo, quo diximus, modo a Deo effectus est.

25. Neque vero propterea aliquis putet, necessario a Deo hunc mundum conditum esse, quia ipse necessarius sit. Actio enim Dei, tanquam causae efficientis, non ab eo pendet, quod necessario est, sed potius a vi et eius applicatione, quae nec ipsa a necessaria existentia ducitur. Nam vis potest etiam esse in substantia non necessaria. Applicatio autem eius neque necessario ab ipsa vi per se oritur, neque e necessitate existentiae intelligitur.

26. Non autem obscurum est, si nulla necessitas Deum adegit, ut ad condendum mundum accederet, rationem tamen aliquam esse debere, ex qua intelligi possit, quare vires suas ad huiusmodi opus efficiendum contulerit. Iam in natura simplici, atque a nulla alia re pendente, sed sui, eiusdemque plenissimi iuris, quid potest esse, a quo proficisci illa molitio, et conatus, et virium applicatio queat, nisi voluntas, quae de ea re statuat, eamque decernat? Ex quo efficitur, ut divina natura voluntate praedita sit: quae cum sine intelligentia esse non possit, recte etiam hanc Deo attribuimus.

27. Sed alio etiam modo asseri Deo intellectus potest: non illo a priori quidem, uti Philosophi loquuntur: nam neque ex eo, quod necessario Deus est, neque ex vi agendi colligi intelligentia potest; sed a posteriori tamen, ex perfectione rerum naturalium, et admirabili ordine, quo res naturales inter se iunctae sunt: quem si quis sine intelligen-

telligentia constitutum esse, aut strui potuisse, dicat, nae is eodem modo insaniat, ac si quis aedes regulis architecturae optime consentientes, aut librum sapienter scriptum emendateque expressum typis, sine vlla intelligentia auctoris, coeca vi quadam, fieri potuisse, dicat. Quis enim non videt, quod quis non intelligit, et cognitum non habet perspectumque, id ab eo effici nullo modo posse? Vt enim efficiat, primum, vt velit efficere, opus est: deinde, vt velit, quale sit, intelligat necesse est: quoniam quod quis ignorat, id velle non potest (Psych. §. 92), multo minus tale facere, quale esse vult.

28. Si autem nihil, quod non cognitum habuit, efficere Deus potuit; cogitur, mentem diuinam res omnes, quae sunt, fuerunt, et futurae sunt, complecti, nullamque rem, neque maximam, neque minimam, esse, quin eam accuratissime, qualis sit, quaque natura, cognitam habeat. Ex quo quidem incredibilis et innumerabilis multitudo earum rerum intelligi potest, quas mens diuina complectitur. Nam primo, corporum vniuersi maiorum, solis, terrae, lunae, ceterarumque stellarum tanta multitudo est, vt ne numerus quidem eorum iniri possit: deinde in vna terra, quo numero comprehendi potest, quot homines, bruta, plantae, lapides, et alia corpora extiterint, et adhuc sint? Vnumquodque denique corpus ex quot minoribus partibus compositum est? Nam si maxime falsum est, quod quidam Philosophorum statuunt, omnem materiam in infinitum diuidi posse: ex quo sequeretur, in vno v. c. tritici

grano infinitum particularum numerum esse: id tamen certum, et vsu microscopiorum cognitum est, quamuis exiguo puluisculo incredibilem particularum numerum contineri. Jam, si his velis adiacere omnium rerum, cum corporearum, tum harum, quae omnis concretionis expertes sunt, omnes mutationes; quarum, quae concretis accidunt, motu (Ontol. §. 62), quae autem in simplicibus fiunt, sensu, cogitatione et appetitionibus continentur: quae mens humana potest magnitudinem intellectus diuini assequi, et quis non libenter fateatur, eam sine insigni admiratione ne cogitari quidem posse?

29. Sed etiamsi haec maxima sunt, et omnem humanae mentis vim superantia: non tamen his, tanquam finibus, intellectus diuini magnitudo continetur, sed multo latius vagatur, atque ad omnes res possibles extenditur, vti paullo post demonstrabitur. Hic vnum illud ad eius magnitudinem demonstrandam sufficiat adiacere, quo modo Deus res omnes intelligit, eum longe esse praestantiorrem excellentioremque hoc, qui in nostrae mentis angustias cadit. Nam cum nos pauca distincte, pleraque autem confuse et obscure cognoscamus, propter imbecillitatem sensuum, si cum intellectus diuini acie contendas, vel hebetissimorum, et ipsarum virium mentis nostrae tenuitatem: Deus contra omnia, quam distinctissime fieri potest, cognoscit, nulla confusione, vel leuissima, nulla obscuritate admixta. Confusio enim et obscuritas omnis quoniam inde proficiscitur, quod, quae natura discreta sunt et seiuncta, non possumus
sensibus

fenfibus et cogitatione discernere, vnde continui soni, continentisque materiae notiones; non potest ea in diuina mente cogitari, qui, quoniam omnium rerum vel minutissimarum auctor est, eas etiam figillatim cognitas habeat necesse est (§. 17). Vnde merito purissima lux esse Deus, nihilque eum latere posse, dicitur.

30. Deinde, cum successione et temporibus, vt corpora interuallis, distinctae sint cogitationes nostrae, neque possimus plures diuersasque res simul eodemque temporis momento satis perspicue cogitare: Deus contra ea omnes omnium rerum quasi imagines vno adspectu intuetur. Fac enim secus esse: diuina mens erit, ad humanae modum, mutationibus obnoxia. Quod quoniam absurdum est; illud ipsum quoque, quod ponitur, absurdum sit necesse est (§. 12).

31. Sed si omnia simul videt Deus; eandem ob causam etiam ab aeterno vidisse dicemus, propter quam simul videt. Ex quo efficitur, vt nullus in Deo sensus, nulla phantasia et memoria, nulla attentio, nulla vis abstrahendi, nulla denique earum facultatum sit, quae cum successione et mutatione coniunctae sunt, atque imbecillitatem mentis humanae indicant. Sensus enim sunt rerum, quae extra nos sunt et fiunt, nuncii, quibus opus Deo non est, qui nihil ignorat, nihil, ante ignoratum, intelligere potest (§. 29). Phantasia et memoria ad instaurandas et reuocandas in animum pristinas, et ad tempus omissas, cogitationes imaginesque rerum pertinent. In Deo autem nulla vllius cogitationis omissio, nulla adeoque instauratio esse potest,

potest. Attentionis autem est, vnam rem, omiſſis reliquis cogitare; quod Deo repugnat. Atque eodem modo de ceteris facile colligi poteſt. Quoniam autem omne corpus viuum, ſenſuum etiam cauſa, cum mente coniungitur, et quae corpus inhabitat mens, ſenſuum obſcuritatibus premitur: corpore etiam carere Deum, cogitur.

32. Ad hanc intelligendi vim accedit etiam ſumma ratio, quae ex eodem illo naturalium rerum ordine (§. 27) intelligitur. Hic ordo e duabus maxime rebus cernitur: quarum prima eſt poſita in ſumma cauſarum et effectuum conſenſione, cum nihil vſquam ſit, cuius non efficiens cauſa reperiatur, ex qua, quare orta ſit, quare huiusmodi ſit, qualis eſt, intelligi poſſit: altera autem eſt, quod quaeque res eſt propter alias, neque vlla facile inuenitur, quin afferri poſſit ratio, quare ſit, quare hac loco, non alio, quare hoc potius ſit, quam alio modo. Et huiusmodi quidem ordinem eſſe, cum ex his intelligitur, quae breuiter aliis locis a nobis de principiis cognitionis dicta ſunt (Proleg. §. 6. Ontol. §. 96), tum vero in Phyiſicis docetur, et a multis ex Aſtronomia, fiderumque poſitu, e corporis humani ſtructure et deſcriptione, aliisque modis demonſtratum eſt. Iam ſi Deus hunc rerum omnium ordinem cognitum habet, habet autem certiffime (§. 27): niſi quidem credi poteſt, ordinis auctorem eum ordinem, cuius auctor ſit, ignorare poſſe: nullo modo dubitari poteſt, quin ei ſumma ratio recte tribuatur; cuius vis omnis in eo elucet, vt cauſas rerum et rationes, cauſarumque

que vires et effectus, et, quid ex quoque consequatur, intelligat (Psych. §. 50).

33. Sed hic quoque agnoscenda est rationis diuinae summa praestantia. Nam rationis nostrae non angustissimi solum fines sunt, cum paucissimarum rerum et causas, et vires, ac consequentia videamus, sed hic etiam modus est, vt conclusio demum post cognitam et propositionem et assumptionem, interdum longam syllogismorum seriem, intelligatur: quae temporibus omnia, interdum sat longis, disiuncta sunt. In Deo autem nihil huiusmodi est. Nam et omnium rerum causas, rationes, effectus et consequentia videt, et haec omnia simul, vt eodem momento et sumpta et conclusiones, et causas et effectus videat. Itaque ne syllogismus quidem in mente diuina locum habere potest, neque eorum vllam vel notionem haberet, nisi eam in mentibus humanis videret, quarum, vt omnes mutationes et actiones, ita etiam ratiocinationes intelligit.

34. Atque ab hac ratione, tanquam fonte, praescientia rerum futurarum omnium deriuatur. Ac primo quidem, valde probabilis ad eam Deo tribuendam coniectura ex hoc ducitur, quod, si nulla in Deum huiusmodi praescientia futurorum caderet, ea plane, et cum accidunt, et postquam acciderunt, perpetuo ignoraret (§. 30): ex quo officeretur, vt nullam rerum a se conditarum curam gerere possiet, et in summa omnium rerum, quae in mundo fiunt, ignorance versaretur. Nam, si non ante cognita habuit omnia, quam fierent: vnde ei tandem, posteaquam facta sunt,

de iis innotescat? quibus sensibus, quibus nunciis, quibus artibus, ad eum perferetur? quod accidit, si omnibus sensibus caret, si omnis mutationis expertus est, neque adeo quicquam eius sanctissimam mentem intrare potest, quod ante in ea non reperiatur.

35. Sed quoniam nobilis est, et multum a multis disceptatus de praescientia rerum futurarum locus; paullo accuratius in eadem Deo asserenda versabimur, et primo, nihil repugnantiae eam per se habere, sed possibilem esse docebimus; nam id ipsum quia negandum putant nonnulli, propterea etiam ipsam praescientiam in Deum cadere negant: deinde vero ex ceteris perfectionibus, quas Deo tribuendas esse iam ostendimus, eam intelligi colligique posse demonstrabimus.

36. Atque illud quidem facile intelligitur, quod est praecclare a Cicerone (*) demonstratum, ut res futura cognosci ante possit, necessarium esse, ut causae eius, ex quibus, tanquam seminibus, nascatur, cognitae sint penitusque perspectae, et ut, ab his causis natura hunc effectum proficisci, easque causas adesse, constet. Iam, nihil in mundo uniuerso accidit, quin a causis certis proficiscatur (Ontol. §. 96), et, quare acciderit, aut non potuerit non accidere, afferri ratio possit (Proleg. §. 6). Ita praeterea causis effectus coniuncti sunt, eo copulati nexu, ut, posita causa, non possit non effectus consequi, absurdumque sit, causam concedere, eamque plenam et integram, et tamen effectum tollere (Ontol. §. 97). Quis autem dubitet, qui causis quibusque coniuncti natura effectus sint,

sint, et quarum rerum praesentes sint causae, sciri posse? Relinquitur ergo, vt non repugnet, res futuras sciri.

(*) De Diu, II, 6. 7.

37. Sed in his concedendis faciles multos habemus etiam ex his, qui Deo praescientiam negant. Non enim negare se, dicunt, eas res ante cerni posse, quae a causis physicis et mathematicis, naturali quadam necessitate, profiscantur, sed has, quae a libertate hominis pendeant. Cuius quidem opinionis nulla alia causa est, quam peruersa illa, quae nonnullis arridet, libertatis definitio, quam alio loco reiecimus (Psychol. §. 96). Nam hoc negari non potest, si ea libertatis natura sit, vt sine ratione, contra rationes et momenta, nullis aliis oblati, velle possimus, actionum liberarum praescientiam nullam esse posse, Deumque aliquem Epicuri aut Socini assumendum esse, qui securus in diem viuat, futuri ignarus. Nam dicere, Deum propter perfectionem naturae suae futura, etiam quae sine ratione eueniant, e qua intelligantur, scire posse, id est profecto non docentis, sed optantis. Sed cum, vti diximus, iam alio loco ostenderit, hanc definitionem esse falsam, et voluntatem, etiam cum liberrime velit, certis rationibus duci; quibus positis, non possit non discernere, libertatemque non e rationum volendi absentia, sed aliis rebus aestimari: facile perspicitur, etiam liberas actiones praesciri posse, cognitis rationibus, quibus quis ducitur, cognitisque praesentibus cuiusque animo rationibus.

38. Neque, quas in agendo quisque rationes

sequuturus sit, sciri posse, facile quisquam negabit. Qui enim mentis cuiusque et corporis naturam perfecte intelligit, inclinationes praeterea, habilitates, loca et tempora, in quibus quisque futurus sit, omnia, quomodo ignorare potest, quibus rebus, et quomodo moueatur quisque, quas, et quid agendi, occasiones habiturus, et in quam partem vbique decreturus sit? Nam et opiniones de bono et malo in genere, et iudicia de bono et malo in singulis rebus, inde arripiuntur.

39. Nunc, cum Deus omnes res, quae in mundo vniuerso sunt, earumque naturam, vires, proprietates, cognitas habeat (§. 26. 27), et, quid ex quaque consequi possit, intelligat (§. 31), deinde vero etiam, quia ordinis auctor est, ad quem hic mundus informatus est, omnia cuiusque rei loca et tempora teneat, adeoque non modo, quarum rerum causae adsint, videat, sed etiam, quibus quisque rationibus in agendo ducatur, et quas agendi occasiones sit habiturus: efficitur, vt Deus res omnes futuras, cum has, quae physica quadam necessitate fiunt, tum vero etiam, quae libertati humanae subiectae sunt, et ab eius decretis proficiunt (§. 35. 37), praeuideat.

40. Atque ex hoc illud etiam intelligitur, quam *mediam scientiam* Scholastici dicunt, qua Deus cognoscat, quid aliis, quam sint, conditionibus positus, euenturum fuisset, eam recte Deo tribui.

41. Sed sunt, qui propterea in admittenda hac nostra, de praescientia rerum futurarum, sententia, difficiles se praebeant; quod, ea sumta, efficiatur, vt omnia necessitate quadam fiant, atque adeo nihil sit,
neque

neque fortuitum, neque liberum. Hi vero sunt, qui non satis necessitatis vim capiunt, neque intelligunt id, quod alio loco ostendimus (Ontol. §. 28. 29), magnam esse differentiam, inter eam necessitatem, quae est cum conditione, et absolutam, illaque libertatem nullo modo tolli, sed cum ea bene consistere posse.

42. Voluntatem iam supra ostendimus diuinæ naturæ (§. 25) esse tribuendam, Nunc libera ea voluntas sit, nec ne, videamus. Cum autem libertatis duo genera sint, quorum alterum in eo cernitur, ut possis agere et non agere, alterum autem in eo, ut, pluribus propositis, possis eligere et agere vtrumvis (Psych. §. 95): facile intelligitur, ut, Deum omnino liberum esse, appareat, duo demonstranda esse: alterum, Deum potuisse mundum condere, potuisse vero etiam non condere: alterum, alium mundum a Deo effici potuisse. Atque illud quidem iam ex his intelligitur, quae paullo ante eo disputata sunt, ut nulla, neque interna, neque externa, Deum necessitas ad huius mundi molitionem adegerit (§. 24. sq.): hoc autem inde intelligitur, quod praeter hunc mundum alii quoque, forte innumerabiles, cogitari possunt; quod quidem multis rationibus confirmari potest.

43. Nam primo, quid repugnantiae habet, quasdam res abesse, earumque locum alias occupare? nisi vero non consistere hic orbis, aut genus humanum posset, nisi cerasi essent, albi, vrticae, marmor, psittaci. Alius mundus foret, si haec abessent: fateor, idque ipsum volebam: sed mundus tamen. Ut non interit terra, postquam silphium Cyrenaicum interit:

terit: sic eadem esse antea potuisset, si sulphur omnino non fuisset. Deinde, qui in rebus, cum temporis, tum interuallorum ratione, ordo cernitur, quid impedit, quo minus alter institui possit? Nam etsi huius ordinis certae sapientisque rationes sunt: nihilominus tamen posset hic ordo ita mutari, ut nouus, a priori diuersus, existeret. Sic, quae ad numeros certosque modos componuntur verba, saepe ita possunt transponi, ut prior quidem ordo euanescat, nouus autem, atque is ipse quoque legibus Poëticis consentiens, efficiatur. Neque enim huius mundi ordo eiusmodi est, qualis est, in geometricis seriebus, membrorum. In hoc enim statim intelligitur ex ipsa seriei notionè, eum mutari non posse: quod in ordine mundi longe secus est. Iam utrumuis sumas, alios, ab hoc nostro diuersos mundos fieri posse, concedas necesse est.

Quae de ordine rerum mutabili diximus, ex arte combinatoria illustrari possunt, atque his, quae apud Bernullium de Arte coniectandi p. 77 sequuntur dicuntur.

44. Sed aliud non minus stabile argumentum restat, quod a legibus motus arcessitur. Nam quoniam omnes corporum mutationes motu fiunt, is autem certis legibus adstrictus est: efficitur, ut, mutatis his legibus, plane alius mundus existat. His autem, quae sunt, motus legibus, cum minime repugnet, alias substitui; alium, atque ab hoc diuersum, fieri mundum posse, cogitur.

45. Atque mutabiles esse motus leges, facile ex eo intelligitur, quod non ab ipsa corporum essentia

ac proprietatibus deriuantur, adeoque necessariae non sunt, sed vna experientia magistra discuntur. Itaque nisi haec nos doceret, actionem, v. c. et reactionem esse aequalem; nunquam ex modo, quo corporum partes iunctae sunt, eam intelligeremus (Ontol. §. 14. 26. 27. 56.).

46. Constituto autem hoc, Deum potuisse et non condere mundum, et alium condere, illud sequitur, fuisse, quae Deum permouerit, rationem, primo, vt ad efficiendum mundum, deinde, e reliquis hunc potissimum, accederet. Quare, cum ea, quam in agendo sequimur, ratio finis appelletur (Ontol. §. 101); finem certum sibi propositum Deus habuerit necesse est, ad quem mundo efficiendo perueniret, et ad quem ille ipse, quem e ceteris delegisset, mundus, tanquam ad effectum causa, referretur (Ontol. l. c.).

47. Ex quo ipso intelligitur, quod Deus hunc, quem videmus, mundum ceteris, quos efficere poterat, omnibus praeferendum putauit, nullam aliam ob causam fieri potuisse, quam, quia eum ceteris omnibus accommodatiorem consilio suo, eique plus inesse intellexerit, quam reliquis possibilibus mundis, quod vim aliquam ad finem sibi propositum assequendum haberet. Atque hoc sensu, si quis velit hunc mundum inter ceteros posibles optimum appellare, quomodo reprehendi possit, non video. Neque vero quisquam ita, aut stupidus, aut absurdus putandus est, vt ita hunc mundum optimum dicat, quasi nihil in eo insit mali, cum sui quemque sensus aliud doceant, aut quasi omnibus partibus, numeris et modis perfectus absolutissimusque sit,

fit, quod in nullam aliam, praeter diuinam, cadere naturam potest.

48. Si autem hoc modo Deus, et in decernenda mundi alicuius effectione, et in decreti executione versatus est: merito eum etiam sapientem dicemus (Ontol. §. 102).

49. Sed paullo accuratius et consilium conditi mundi, et sapientiae diuinae, in hoc mundo demonstratae, indaganda est ratio, quoad humano ingenio fieri potest. Et quod ad illud quidem attinet, omnes concedant hoc necesse est, si qua sit alicuius operis utilitas, digna maxime operis auctore, eaque ante cognita auctori, quam opus ipsum efficeret, denique talis, vt casu existere nullo modo potuisse videatur; eam recte pro fine et causa perfecti operis haberi, aut certe inter fines eius, quoniam plures eiusdem rei fines esse possunt, recte numerari. Quare, cum omnibus mundi partibus commune sit hoc, vt ex iis, primum, esse Deum, deinde eius perfectiones, summa intelligentia, summa ratio, potentia, ceteraeque intelligi possint, id autem Deus ante, quam mundum efficeret, necessario perspectum habuerit, futurum, denique ea res maxime digna sit tanti operis artifice: efficitur, vt mundi efficiendi consilium ceperit propterea, ipsius perfectiones vt demonstrarentur et agnoscerentur. Ex cognitione autem perfectionum diuinarum gloria eius accessitur. Est ergo *gloria diuina* finis, quem in decernenda mundi molitione Deus spectauit.

50. Iam constituto mundi effecti fine, facilius erit *sapientiam diuinam* ex ipsius mundi contemplatione cognoscere. Id fiet, si primo res singulas,

cum

cum omnibus suis effectis et vsibus, consideraue-
ris; deinde haec effecta, hos vsus et inter se, et
cum fine proximo, proximos autem fines cum vl-
timo comparaueris, qui in vniuerso mundo con-
dendo est spectatus, vt non modo omnium rerum
ad hunc finem quasi concentus et conspiratio in-
telligatur, Deumque nihil fecisse, quin gloriae
suae profit, sed etiam series finium et quasi con-
catenatio apta cognoscatur.

51. Quoniam autem non solum tanta est re-
rum multitudo, vt mentis humanae angustiae ea-
rum ne numerum quidem capere possint, sed et-
iam non possumus omnium rerum proprium vsus,
atque adeo finem intelligere: efficitur, vt in homi-
nem non cadat perfecta sapientiae diuinae, in huius
vniuersi effectione demonstratae, cognitio. Prode-
rit tamen, pro suis quemque viribus ad sapientiam
diuinam cognoscendam incumbere: quod studium
etiam doctissimorum hominum, Galeni, Derhami,
Nieuventyti, Raii, in hanc rem scripti libri miri-
fice iuuabunt.

52. Quod si vero gloriam Deus in efficiendo
mundo secutus est, quae ex cognitio eius perfectio-
nibus oritur, atque eam ipsam ob causam hunc
mundum effecit, ex quo maior, atque ex ceteris,
quos efficere poterat, mundis, gloria ad se redunda-
ret; plurimum huic mundo, et, quae in eo sunt, re-
bus, imprimisque his tribuerit boni necesse est, qui,
quoniam ratione praediti sunt, soli sunt ad perfe-
ctiones diuinas intelligendas, gloriamque diuinam
celebrandam, accommodati. Ex quo intelligitur,
quoniam benignos dicimus hos, qui aliis bene fa-
ciunt,

eiunt, Deum recte *benignum* appellari. Summani autem hanc Dei bonitatem esse, ex eo intelligitur, quod plus boni huic mundo inest, ac ceteris, qui esse poterant, atque tantum a deo, quantum in mundo aliquo esse potest (§. 46. seq.).

§3. Atque plurimum huic mundo inesse boni, hominibusque esse a Deo tributum, facile intelliget, qui se, vires et facultates suas, mentis et corporis, omninoque vitae humanae commoditates considerabit, videbitque, non necessitatibus nostris modo esse a Deo prouisum, omniaque ea nobis esse tributa, quae ad veram felicitatem consequendam, ad vitam seruandam, corpus valetudinemque tuendam, pertineant, sed ad delicias a deo nos esse ab eo amatos. Nam et infinitum earum rerum numerum nobis dedit, quae magis ad iucunditatem, quam necessitatem vitae pertinent, et his ipsis actionibus, quae ad corpus vitamque conseruandam necessario suscipiuntur, magnum voluptatis sensum adiunxit, ut in his etiam, quae, si nihil haberent suauitatis, tamen facienda essent, aliqua voluptate frueremur.

§4. Sed hic repellenda est eorum impietas et summa impudentia, qui, minime contenti his, quae sibi plurima et maxima tributa sunt, bonis, plura desiderant, quam tribui possunt, aut eiusmodi bona, quae si indulgere Deus importunis desideriis hominum vellet, ipsa bonitas abiicienda foret. Itaque fictae sunt, et non nisi ad faciendam Deo inuidiam male excogitatae miseriae, quibus humanum vrgeri premique genus multi conqueruntur (*). Nam si accuratius paullo, quid in hominis corpore desiderant, perpendas; facile intelligas, ea in humano

corpo

corpore locum habere non posse, tum, quia, iis assumptis, quodcunque potius, quam humanum corpus efficeretur, tum, quia aliis maioribus commoditatibus carendum esset, quibuscum ea consistere non possent. Tanquam, si ita durum natura, aut ita testa villis, corio, spinis, fetis, alioque quocunque modo, ut brutorum quorundam videmus, munitum esset; homines non essemus, et omnis illa suauitas et voluptas, quae ex tactione plurima et maxima percipitur, periret. Quare, cum perfectioni minime noceat, id, quod repugnat, non fieri (Ontol. §. 44), et bonum minus relinquere, maiori seruato: non esse veras, quae dicantur, imperfectiones cogitur. Si porro, quae quidam de imbecillitate mentis humanae rhetoricantur, consideres; videas profecto, ipsam naturam suam et humanitatem eos accusare. Nam si ea esset mentis nostrae acies, ea voluntatis et appetitionum perfectio, quam volunt; non homines profecto, sed Dii essemus. Sed homines Deus voluit efficere, non Deos, quod ne fieri quidem poterat. Quare autem homines, hoc est, huius, qua sumus, naturae animantia, voluerit procreare, sapientes iustasque causas habuerit necesse est is, cuius sapientia tanta est, ut animo comprehendi humano nequeat.

(*) Vid. v. c. Plinius Hist. Nat. VII. praef.

55. Inepta est etiam eorum querela, qui homines nimio discrimine esse discretos, cum facultatum, tum honorum, queruntur, ac tum demum satis benignum se praestitutum fuisse Deum putant, si omnes quam ditissimos et honoribus cumulatissimos fecisset. Nam nemo non videt, primo, id fieri

per se non potuisse; deinde humanum genus consistere non posse, nisi et diuitiarum et honorum discrimina essent.

56. Satis autem hoc vnum est ad bonitatem diuinam ab omnibus accusationibus defendendam, quod vniuerso generi humano verae felicitatis copiam fecit, et eius consequendae facultatem dedit. Cum enim nulli sit aditus ad virtutem interclusus, quae vna est verae felicitatis effectrix; omnibus etiam ad felicitatem via patet. Deinde, si, quae sua cuiusque conditio bona habet, nosset quisque; facile intelligeret, conditionem fortemque hominum non tam effecta, quam causis, discrepare. Nam dubium non est, quin pauperes, verbi causa, cibis vilissimis non minus suauiter afficiantur, quam diuites exquisitissimis, et rustici ex conspectu agrorum virentium tantum voluptatis, quantum ex instructissimis et magnificentissimis hortis diuites, capiant. Atque sic etiam de ceteris iudicandum.

57. Hic vero illud maxime obiici posse video, quod est apud eundem, quem supra nominauimus, Plinium: si felicitatis subsidiis hominem Deus instruxerit, atque humanae felicitatis cupidus sit, quare vni ei inter cetera animantia luxuria, et quidem innumerabilibus modis, ac per singula membra, vni ambitio, vni auaritia, vni immensa viuendi cupido, vni superstitio data sit? verbo, quare ita sit factus, vt peccare possit? Sed non dubito dicere, qui hoc quaerant, eos nihil nisi hoc quaerere: quare tandem homines simus? (conf. §. 54). Bestiae non possunt peccare: fateor: sed non possunt, quia bestiae sunt: atque adeo ratione et libertate carent. Jam tolle
de

de homine haec duo: tolles peccata: sed ipsam humanitatem tolles. Vnius Dei, hoc est, summae perfectionis est, quae in vnum Deum cadit, peccare non posse.

58. Sed est tamen coniuncta cum summa bonitate diuina perfecta etiam *iustitia*, quae ex bonitate sapienter administrata oritur, et sapiente dignissima est. Quoniam enim ita natura humana comparata est, vt omnes honestas actiones praemia, turpes autem poenae necessitate quadam naturali consequantur, atque nullum adeo peccatum impunitatem habeat. nullum recte factum sine praemio sit, vt suo loco docebimus: quis non videt, suum cuique a Deo tribui? in quo ipso iustitiae summa vis cernitur.

59. Neque natura tantum sua cuique virtuti praemia, et suae cuique peccato poenae sunt constitutae, sed ita etiam hic rerum ordo, haec rerum humanarum series est virtutibus cuiusque et vitiiis accommodata, vt bonis multa iucunda, malis autem multa et maxima mala eueniant: quod quidem et sua quemque experientia, et historia omnis docebit. In primis illud saepissime accidit, vt, in quo quis peccauerit contra alium, in eo et contra ipsum deinde peccetur, aut in eo genere, in quo peccarit, et in ea parte corporis, qua peccarit, ipse deinde puniatur.

60. Quod si autem Deus in omnibus, quod optimum perfectissimumque est, sequitur (§. 46), neque peccata sine poenis, aut recte facta sine praemiis sunt: efficitur, vt eius voluntas in optimum fetatur, malum autem abhorreat, atque adeo *sanctis-*

ſima ſit. Sanctum enim hunc dicimus, qui eſt a vitiis integer et purus, virtutibusque ornatus, hoc eſt, qui vero conſtantique boni amore, ac mali odio ducitur.

61. Et quomodo tandem vel cogitari quicquam mali in Deo poſſit? aut quod vicii genus cadere in eius naturam putemus? Quicquid in hac terra vſquam aut fuit, aut eſt peccati, id omne aut ab ignorantia boni et mali, aut errore in iudicio de bonis malisque, aut denique a cupiditatum et conſuetudinum vi proficiſcitur. Ignorantia autem et error in hoc genere a ſenſibus maximam partem eſt, a quibus et cupiditates ducuntur. Omnis conſuetudo peccandi ab iſdem cauſis oritur. Incitamenta vitiorum et nutrimenta corpus ſuppeditat ipſum, aut eius mollior cura. Quare, cum haec omnia a Deo ſupra remota ſint (§. 31); omne etiam vitium, omne peccatum ab eo recte ſeiungimus.

62. Omne porro peccatum aliquem laedit, nempe eum, qui peccat, aut alium. Sed Deus, quia eſt immutabilis, laedi nullo modo poteſt: neque alios ipſe laedit. Qui enim alium laedunt, commodi alicuius falſa opinione commouentur. Sed Deus nec falli poteſt, nec ab aliis commodi quicquam percipere aut exſpectare. Ergo nec peccat.

63. Eſt autem haec ſanctiſſima Dei voluntas ab omnibus perturbationibus et affectibus libera; atque vera ratione mouetur. Nam quoniam a ſenſibus proficiſcuntur affectus (Pſych. § 75), qui in Deo nulli ſunt (§. 31); a natura diuina plane abhorrent. Itaque recte praecipunt, cum verbis tribuantur affectus Deo, amor, odium, ira, gaudium,
effectiue

effectiue id esse, non *affectiue* accipiendum, h. e. non ita, quasi amore, odio, ira commoueatur Deus, sed ita potius, vt Deum ea facere iustis de causis putemus, quae homines, amore, odio, ira commoti, facere solent.

64. Nunc, explicatis proprietatibus diuinis, restat, vt de earum *infinitate* dicatur. Infinitum autem id dicitur, quod non esse maius, neque vel cogitatione augeri potest (Ontol. §. 78). Itaque, si omnes proprietates diuinas tantas esse ostenderimus, vt maiores concipi animo nequeant; omnes ab iis limites remouerimus. A potentia initium faciamus.

65. Haec sine dubio infinita recte putabitur, si nulla res a repugnantia libera esse potest, cui efficiendae non par sit. Sed supra vicimus, Deum e ceteris, qui esse possint, mundis omnibus effecisse hunc, in quo plus, quam in reliquis, perfectionis inesse viderit (§. 47): non potest igitur dubium esse, quin multo magis etiam reliquos, qui ad huius nostri praestantiam et pulchritudinem minime accedunt, efficere eodem modo possit. Quare enim, in quo quis genere, praestantissimum potest, in eodem non et minus praestans efficere posse putetur? Quid autem potest esse possibile, quin alicuius possibilis mundi ambitu contineatur? Omnia igitur *possibilia potentiae diuinae* subiecta sunt, atque ipsa adeo infinita est.

66. Atque ex hoc ipso duo intelliguntur: primum, potentiae diuinae nullos ponere limites, qui ei *adúvata* subtrahant ac repugnantia, neque esse imperfectae naturae diuinae argumenta, quae Pli-

nus (*) putauit: *Imperfectae in homine naturae solatia praecipua, ne Deum quidem posse omnia. Namque nec sibi potest mortem consciscere, si velit -- nec facere, ut, qui vixit, non vixerit, qui honores gessit, non gesserit. Nullumque habere in praeterita ius -- atque, ut facietis quoque argumentis haec societas cum Deo copuletur, ut his dena viginti non sint, ac multa similiter efficere non posse.* Alterum est, vim efficiendorum miraculorum recte tribui Deo. Miracula enim dicuntur, non quae *adducta* sunt, sed quae ex his naturae legibus, quae sunt, intelligi explicarique non possunt: cuiusmodi sunt, ferrum natare, ignem nullam vim habere in res, quas natura sua permeare et consumere potest. Quare cum supra demonstratum sit, has, quae nunc sint, motus totiusque naturae leges non esse necessarias, sed alias iis substitui posse; etiam miracula fieri ab hoc posse cogitur, qui quoniam earum auctor est, etiam dominus haberi debet.

(*) Hist. Nat. II, 7.

67. Sed ad infinitatem potentiae illud etiam pertinet, ut, quicquid efficit, non per partes et interualla temporis efficiat: nisi quidem aut ipsa rei natura iubeat, aut sapientes rationes suadeant. Quae enim sua natura sunt successioni subiecta, ut non possint tota simul esse; ea nec simul vi diuina effici possunt (§. 65). Ceterum ipsae actiones diuinae nil successioni habent, quae in Deum plane non cadit (§. 30).

68. Eodem, quo in demonstranda infinita potentia Dei versati sumus, modo, *intellectus* diuini infinita

infinite magnitudo demonstratur. Nam primo, quia hunc mundum Deus reliquis possibilibus prae- tulit; omnes non minus hoc nostro, atque omnia adeo possibilia cognita habeat, necesse est. Summa etiam in cognitione diuina lux est, nihil confusionis, nil obscuritatis, nil successione (§. 29). Est ergo non dubitandum, aequae ac potentiam, esse intellectum diuinum infinitum.

69. Bonitas infinita est, quae in omne bonum fertur, sed ita, ut, quo quid est melius, eo magis appetat, et optimum ubique eligat: sapientia infinita, quae optimos fines optimo modo persequitur, atque eam ipsam ob causam eos certissime assequitur: iustitia autem infinita, quae omne peccatum punit, omnibus recte factis sua praemia tribuit, atque in utroque genere accuratissimam proportionem adhibet, ut nec poenae peccatis grauiores sint, nec praemia virtutibus maiora, nisi praenio beneficium adiungere bonitati placeat: sanctitas denique infinita est, quae omne malum auersatur, omnia vitia detestatur, ab iisque libera est, et contra omnibus, quae cadere in eam naturam, cui inest, possunt, virtutibus ornata, hisque ipsis tantis, quantaesse possunt. Iam hae omnes definitiones, quin ad naturam diuinam transferri possint, qui, quae sunt de his proprietatibus diuinis dicta, percepit, dubitare potest nemo. Itaque singillatim de vnaquaque harum proprietatum dicere nihil attinet.

70. Priusquam autem hunc de proprietatibus diuinis locum relinquimus, duo breuiter attingenda sunt, de quibus hic vulgo exponi solet. Primum est, omnes proprietates diuinas in duo genera dis-

tribui solere: quorum primum earum est, quas *positiuas* dicunt: alterum autem harum, quas *negatiuas* appellant. Illas quidem dicunt, quae perfectionem quandam indicant, vt aeternitatem, potentiam, sapientiam; has autem, quae non tam in perfectione aliqua ponuntur, quam rei imperfectae a Deo seiunctione. Sed in hoc posteriori genere cavendus est error, a quo plerique sibi patiuntur imponi, ne proprietates diuinas, in hac distributione, notatione potius, quam notionibus aestimemus, quod in vitio est. Neque enim, quae per notationem vocabulorum negatiuae sunt, eadem statim etiam notionibus negatiuae sunt habendae. Sic immortalitas est illa quidem grammatice negatiua proprietas, sed philosophice positiua est. Si enim mortis, quod nemo dubitat, negatiua est; immortalitatis positiua notio sit, necesse est. Atque sic de ceteris etiam iudicandum.

71. Alterum est, cognoscendarum perfectionum diuinarum triplicem esse, e Scholasticorum doctrina, viam et modum. Primam *causalitatis* dicunt, quae ex effectis, hoc est, rebus a Deo conditis, causae et auctoris naturam colligit: non, quo, quicquid in rebus omnibus est, ad Deum transferri possit: nam ita extensio, grauitas et multa alia, quae naturae diuinae plane repugnant, Deo tribuerentur: sed, vt eo, quo nos fecimus, modo, ex effectis, qualis debeat esse, qui ea effecerit, intelligatur. Alteram *negationis* vocant, qua, quicquid in rebus omnibus imperfecti est, a Deo remouetur, vt mors, peccatum, cetera: qua quidem ipsa via ad positiuas etiam proprietates peruenitur, si quidem eas recte aesti-

aesti-

aestimare didiceris (§. 70). Tertiam *eminentiae* appellant, qua, quae bona in rebus mortalibus sunt finita et limitibus circumscripta, ita tribuuntur Deo, vt omnes limitum angustiae remoueantur. Atque sunt quidem inter recentiores, qui has cognoscendarum perfectionum diuinarum rationes vehementer reprehendant: sed si ita, vti nos fecimus, explicentur, nihil est, quod iis offendamur, neque locum possunt habere, quae contra eas dicuntur.

72. Nunc, sitne inter has perfectiones diuinas, quam putant Athei, pugna eiusmodi, vt in eadem natura consistere nequeant, atque sit adeo nulla et repugnans notio, quae Dei esse putatur, paucis videamus. Atque illud quidem nec Athei, quantum scio, negant, quas Deo tribuimus, perfectiones, per se, ac remota infinitate, minime inter se pugnare, sed, si infinitae omnes esse dicantur, tum vero non posse non pugnam inter eas existere putant: neque enim comprehendi cogitatione posse, quomodo infinite benignus possit idem etiam infinite iustus esse, nec, totum illud infinitum, quale sit, intelligi: quae res argumento sit, ipsum infinitum repugnans esse. Sed haec non facile idoneis iudicibus probabunt. Quod si tam essent, ac videri quidem volunt, acuti, qui haec iactant; accuratius, quaenam sit ista repugnantia, docerent. Sed hoc nemo vnquam neque fecit, neque faciet: neque poterit quisquam has demonstrationes conuincere, quas ad asserendam Deo infinitatem attulimus. His autem non sublati, neque repugnantia illa demonstrata, nulla esse vis eorum

poterit, quae ab Atheis, ad eripiendam nobis tollendamque notionem diuinam, dicantur.

73. Infiniti notionem in se non esse repugnantem, ex eo intelligi potest. quod in infinito, vt in infinita potentia, coniunguntur, quae eidem generi subiecta sunt, inter quae non magis potest esse pugna, quam inter eiusdem generis vnitates in eundem numerum coniectas: sed, quemadmodum numerus ex rebus eiusdem generis compositus non repugnat, ita nec infinita vis, hoc est. cui nullae aliae, nisi possibiles res, etsi omnes, subiectae sunt, quicquam habere repugnantiae potest. Deinde, quae ad infinitum, in hac de Deo disputatione, referuntur, eiusmodi sunt, vt praeter ea omnino nihil cogitari possit. Quid enim esse praeter possibilia potest, aut quae maior a deo vis cogitari, quam quae omnibus possibilibus efficiendis par sit? quod quidem secus est in infinito numero, cuius etsi partes non pugnant inter se, illud tamen repugnat, numerum esse, quo maior nullus cogitari possit. Nam quantumcunque numerum facias, semper aliquid adiici potest, id quod ex ipsa numeri notione intelligitur (Arithm. §. 3).

74. Neque vero ipsae infinitae proprietates non possunt simul consistere. Nam primo, infinita vis non potest esse sine infinita intelligentia, quia, vti supra ostendimus, vis, eiusque applicatio, sine intelligentia cogitari in Deo non potest. Ex infinita autem intelligentia ceterae deinde proprietates maximam partem colliguntur. Deinde, quae inter infinitam benignitatem et infinitam iustitiam esse

esse videtur, non est vera pugna. Neque enim repugnat, benignitatem in se infinitam non infinito modo se exferere, sed in benefaciendo sapientiae leges sequi: quemadmodum ipsa vis non est propterea non infinita, quia non omnia possibilea efficit. Non est ea rerum, quae sunt, natura, ut in iis infinita benignitas demonstrari possit, neque adeo, quia effectus eius finiti sunt, propterea etiam ipsa limitibus circumscribi debet.

CAP. III.

• De Operibus diuinis.

75.

Natura ac proprietatibus diuinis, quantum per rationis humanae imbecillitatem fieri potest, explicatis, de operibus et actionibus diuinis, restat, ut dicamus. Operum autem diuinorum, de quibus hic quidem dicendum est, duo sunt, *creatio* et *providentia*, siue sapientissima mundi administratio.

76. Deum huius mundi esse auctorem, supra ostendimus. Sed qua ratione eum effecerit, de eo vehementer disputatum est. Et horum quidem perabsurda opinio est, qui totum hoc vniuersum emanasse ex ipsa essentia diuina, tanquam e materia quadam, tradunt (§. II. conf. Ontol. §. 66). Qui autem ex aeterna quadam materia a Deo, tanquam architecto, effectum hunc mundum esse et exornatum

natum dicunt, non vident. se aeternitatem necessitatemque rei eiusmodi tribuere, in quam cadere neutra possit (§. 15). Restat itaque tertium illud, vt e nihilo ortum hoc vniuersum sit. Quod quidem non hanc vim habet. quasi e nihilo, tanquam materia quadam, hic mundus extiterit, quod fieri non potuit (Ontol. §. 96); sed hanc potius, vt nulla res fuerit, ex qua Dei actione mundus effectus sit, sed voluntati et potentiae diuinae, quicquid huius mundi est, hoc est, et materiam et formam, deberi.

77. Hic vero non possumus mirari fatis, quid sit, quare neque inter tot sapientissimos Graecos, a quibus omnis Philosophia et Mathesis cum ceteris artibus inuentae et ita excultae sunt, vt ad summam paene perfectionem a tenuissimis initiis ductae videantur, neque inter Romanos quisquam extiterit, qui, quod facillime nobis videtur demonstrari posse, viderit, ac nullam Deo, mundum efficienti, materiam subiecerit. Nam quae quidam, nominatim *Huetius*, afferunt (*) ex graecis latinisque scriptoribus loca, vt, quosdam veterum id vidisse, ostendant, ea sunt eiusmodi, facile vt demonstrari possit, longe aliam veteres sententiam verbo *nihili* subiecisse, minimeque ab origine mundi aeternam materiam remouisse (**). Atque ea res indicio est, difficillimum esse, creationem mundi e nihilo sola ratione intelligere, ac sine dubio nunquam in eam sententiam quemquam venturum fuisse, nisi diuinitus hic mundi effecti modus traditus nobis esset. Nam nemo non videt, facilius esse, rebus cognitis, qualiacunque argu-

mentis

menta inuenire, quam sua sponte argumentis ad rem incognitam peruenire. Itaque recte huc traxeris, quod contra Deistas, qui pleraque, quae in Codice sacro traduntur, aut praecipua ialtem, ratione duce inueniri posse dicunt, *Werenfelsiu* monet (***) . Tunc haec, ratione sola duce, intelligi posse, dicendum fuisset, si per totam vitam de religione nihil a quoquam audissent. Nunc vero similes esse mihi videntur iis, qui, postquam a praeceptoribus, quicquid sciunt, didicerunt, videri tamen volunt *αὐτοδιδάκτοι*: aut, cum de praeclaris inuentis audiunt, putant, se haec omnia, nisi iam inuenta essent, in seos fuisse inuenturos. Quod si cognoscere velimus, quid possit ratio hominis in inuenienda religione; non nostram rationem consulere debemus, quos verbum Dei in viam deduxit, - - - sed rationem illorum, quibus hoc verbum fuit aut est ignotum.

(*) Quaest. Alnet. L. II. c. 5.

(**) Haec eruditissime demonstrauit egregius nostrae aetatis Theologus, *Mosheimius*, in Diff. de quaestione: Num Philosophorum a religione vera auerforum aliquis mundum a Deo ex nihilo creatum esse docuerit. T. II. Cudworthiani systematis inserta, p. 957.

(***) De Praestantia relig. reuelat. in opusc. Theol. Philos. Philol. p. 75.

78. Eiusdem generis alterum illud est, quod quaeritur: ab aeterno mundus creatus sit, nec ne? Quae res quoniam est in facto posita, non potest certe ex ratione intelligi aut decerni: nisi quidem hoc demonstrari possit, plane repugnare, aut naturae diuinae, ab aeterno creare, aut rebus finitis,

ab aeterno creari. Et in priori quidem, quae repugnantia sit, non video. Non enim intelligi potest, quod Deus certo tempore potuit, quare non ab aeterno efficere potuerit? de posteriori autem in vtramque partem disputari video. Itaque hic quoque Christianae religionis praestantia agnosceada est.

79. Quo consilio mundi effectiorem decreuerit Deus, supra ostendimus (§. 49). In eo decreto summa eum libertate, sed sapientiae tamen consentanea, vsum esse, id ipsum quoque vicimus (§. 41 seq.). Vnum illud igitur, restat, vt moneamus, ne, aut in decreto diuino, aut in actione creandi vniuersi ipsa, quaedam successio et temporis duratio cogitetur, quae in Deum minime cadit (§. 30. 57). Vnum ergo proprie decretum diuinum est, cuius vis ad vniuersum mundum pertinet. Quod autem a nobis quidam quasi decretorum diuinorum ordines cogitantur atque in disciplina traduntur, id non eo fit, vt eiusmodi ordine et successione a Deo facta esse decreta statuamus, sed vt probabili aliquo modo de his rebus et cogitare et loqui possimus. Quoniam autem ordo decretorum diuinorum, qui dicitur, in hoc positus est, vt, quod decretum alterius ratio esse et causa possit, intelligatur; illud imprimis videndum est, ne in hoc ordine constituendo a sapientia aut bonitate iustitiaque diuina aberremus.

80. Quod vero ad alterum illud attinet, quod actionem efficiendi mundi nullo temporis spatio extendendam esse diximus; id ita accipi debet, vt primo, de creatione mundi, qua materia quali-

cunque

cunq̄ue constat, non autem eius quasi exornatione, deinde, non tam de diuersis, quam singulis actionibus valeat, a quibus ipsae sacrae literae omnem durationem remouent: Fiat lux: et facta est lux. Atque haec ipsa actionum omnium diuinarum, atque adeo etiam huius, de qua nunc loquimur, natura efficit, vt a nobis intelligi, et distinctae earum notiones animis nostris informari nequeant (Dial. §. 19).

81. Qui autem queruntur, non posse intelligi, quid ante mundum conditum fuerit, et quale sit id, quod nihil aliquando praeter Deum fuisse dicatur, merito risu excipiendi sunt. Neque enim ea res mira videri debet, quae aliter esse non potest. Nihil enim, hac ipsa de causa, quia nihil est, cogitari non potest.

82. Peractam vniuersi creationem, *providentia diuina* excepit, hoc est, cura perpetua huius vniuersi et rerum omnium, cum maximarum, tum minimarum. Qui enim providentiae diuinae res minimas quasque subtrahunt, minimeque putant Deum decere, eius maiestatem deduci non modo vsque ad formicarum et muscarum puluerisque perfectionem, sed etiam curam, non vident, male se diuinam maiestatem humana imbecillitate metiri. Nam primo, quod minima non curant Reges, non id propterea fit, quod ipsorum persona indignum foret, omnia, maxima, minima, curare, sed quod hominis vnius cura tot rebus non sufficit. In delectu autem negotiorum maxima quaeque mandantur ei, qui ceteris dignitate et facultate perficiendi praestat. Quis enim non hunc summum putaret Regem,

gem, qui omnia vnus curare, ac totius regni administrationem solus recte gerere posset? Deinde, quae cura a Deo vniuersi geritur, non laboris quicquam aut molestiae habet, quae in Deum non cadit, vt propterea eius maiestate indigna videri debeat. Denique, si Deus omnia, etiam minima videt, aequae ac summa, quare non eorum etiam curam gerat? imprimis, cum in iis non minus luculenta potentiae et sapientiae diuinae vestigia reperiantur, quam in maximis rebus; et natura, vt Plinius ait, nusquam magis, quam in minimis, tota fit.

83. Haec autem vniuersi cura et administratio duabus rebus cernitur, *conseruatione mundi et gubernatione*. Et conseruatio quidem nihil aliud est, nisi continuatio eius voluntatis diuinae, qua hoc vniuersum effecit: neque enim alio modo nisi solo voluntatis motu et nutu res quasque Deus perficit. Ex quo intelligitur, primo, conseruationem, quoniam ab ipsa mundi perfectione non nisi in hoc differt, quod haec ad mundum nondum effectum pertinet, illa autem in eo iam perfecto et absoluto versatur, non male creationem secundam aut continuatam appellari: deinde conseruationis vim non in hoc tantum a nobis poni, vt non destruat Deus et ad nihilum redigat vniuersum, sed vim ipsam diuinam eandem ad res conseruandas adhiberi, quae mundum ab initio perfecit. Neque id, vt quibusdam videtur, praeter rem fit. Est enim haec rerum fortuitarum natura, vt non propria vi sint, sed aliena, scilicet naturae cuiusdam necessariae, hoc est, Dei vi
ac

ae voluntate, ex qua semper pendeant, ad nihil statim abiturae, si vis ista subtrahatur, aut voluntatis diuinae decretum mutetur. Ex quo manifeste apparet, nullam rem fortuitam, adeoque nec vniuersum hoc, sua quadam vi perdurare posse.

84. Ne autem, quoniam, res omnes diuina virtute et extitisse, et conseruari, ostendimus, mali etiam origo ad Deum, tanquam auctorem et causam, referatur: quae res sint voluntati diuinae, et in perficiendo, et in conseruando mundo, quasi subiectae, videndum est. In omni re mortali inuenitur boni et mali quaedam commixtio. Malum autem in boni absentia ponitur. Ex quo facile intelligitur, nulla causae alicuius efficien-
tis vi opus esse ad malum efficiendum, adeoque nec creationem, nec conseruationem ad malum pertinere, sed, quae in quaque re sint, bona tantum ad Deum, tanquam auctorem conseruatoremque, referri.

85. Cum conseruatione coniuncta est Dei, ad actiones rerum qualque, tanquam causae adiuuantis, accessio, quem vulgo *concursum* dicunt: de qua non eadem Philosophorum sententiae sunt. Actio quaeque haberi pro effectu causae agentis potest. Omnis autem conficiens causa alia est absoluta et perfecta per se, alia aliquid adiuuans et efficiendi socia (Ontol. §. 93). Itaque hoc quaeritur: a quibus causis actiones profiscantur, eae perfectae ne actionum naturales causae sint, an Deum habeant adiuuantem ita, vt neque causa creata, neque Deus, eam sibi integram vindicare possit?

86. Qui negant, vllam actionis, a causa naturali profectae. partem ad Deum pertinere, hoc inprimis mouentur, quod non vident, quomodo a culpa libera manere diuina natura possit, si hominem in prauis actionibus suscipiendis perficiendisque adiuuet. Sed non vident, quod paullo ante diximus (§. 84), non, quoad mala est, actionem a Deo vna effici, sed quatenus a vi quadam naturali corporis animiue ducitur, quae mala esse non potest. Itaque Scholastici bene distinguunt in omni actione duo: quorum alterum reale dicunt, vel materiale, alterum formale. In furto, verbi causa, materiale dicunt, extensionem manus ad rem auferendam, quae a vi corporis repetitur: formale autem dicunt hoc esse, quod ad rem alienam, non suam, extendatur manus. Dei autem adiuuantis actionem non in formali illo, quod nullam vim desideret, sed in materiali tantum versari, in quo nihil mali vitilque insit: quod itaque bonum in actione quaque sit, id cum Deo communicandum esse, quod malum, vni homini relinquendum.

87. Atque, si quis actionum quarumcunque naturam, et ipsius conseruationis modum, perspectum habeat: non dubium est, quin facile in sententiam eorum concedat, qui sociis Dei causarumque creatarum viribus actiones quasque perfici arbitrantur. In omni enim actione cogitanda primo est vis quaedam, hoc est, nisus et conatus ad aliquid efficiendum (Ontol. §. 74): deinde eius nisus quidam modus et ratio, a temporibus, locis, aliisque rebus fortuitis orta. Vis, cuius maximum ad actiones perficiendas est momentum,

tum, rei perpetuo inest, atque adeo cum re tota conseruatur vi diuina (§. 82). Itaque eo ipso tempore, quo actio fit, Deus illum nisum, illum agendi conatum vi sua et voluntate intendit, ne eius remissio fieri possit. Ex quo manifeste apparet, actionem ipsam, Deo iuuante, perfici.

88. Neque vero hic Dei, causam creatam adiuuantis, accessus libertati humanae repugnat. Deus enim non ita vna cum causis creatis agit, vt non possint non agere, neque, vt non liberum ipsis, quid potius agere velint, relinquatur. Haec enim omnia, non ad ipsius actionis essentiam pertinent, sed ad eius modos potius, quorum diuina vis et auxilium nullam sibi partem vindicat.

89. Altera pars prouidentiae diuinæ in huius vniuersi *gubernatione* posita est, atque, vt prior illa ad potentiam, ita haec ad sapientiam et benignitatem diuinam refertur. Ea enim efficit, vt omnia, quae in mundo sunt et accidunt, tandem ad finem illum concurrant, quem Deus in mundo efficiendo propositum habuit, hoc est, vt ex toto mundo, et omnibus, quae in eo fiunt, summa ad ipsum gloria redundet. Quare qui, quae de sapientia diuina tradidimus, percepit; facilis, in hac diuina mundi gubernatione admittenda, erit. Qui autem ipsam experientiam, cum alienam, tum suam, adhibere volet; luculenta vbique huius gubernationis diuinæ vestigia inueniet.

90. Sed quia gloria diuina, ex vniuersi pulchritudine, singularumque partium perfectione, et, si ratione gaudeant, felicitate oritur: facile intelligitur, gubernationem diuinam in hoc imprimis

elucere, quod tantum perfectionis bonorumque et mundo vniuerso et rebus singulis tribuit, quantum, salua sapientia et iustitia, potuit, nihilque a sua parte desiderari patitur, quod ad hominum felicitatem pertinet: quae autem mala iis, nulla sua culpa, accidunt, ad ipsorum salutem summamque vtilitatem conuertit (§. 49 seq.).

91. Nunc etiam intelligi poterit, quod dicant, Deum omnibus rebus *praesentem* esse, id recte statui. In quo tamen cauendum est, ne praesentiam diuinam ea metiamur, quae corporum est, et locis certis definitur. Praesentem dicimus hunc, qui nos videt, audit, cuius omnes sensus quadammodo a corpore nostro impelluntur aut impelli possunt, quique agere in ipsum corpus nostrum, aut sermone, aut tactu, alioque quodammodo potest. A qua notione si remoueris, quicquid ei ab imperfectione corporeae finitaeque naturae adhaesit, relinquetur hoc, vt, cum Deum omnibus rebus praesentem facimus, ei cognitionem omnium rerum, quae sunt, absolutissimam, et facultatem in res omnes, pro arbitrio, agendi, tribuamus: quod his maxime consentaneum est, quae de intellectu diuino, et conseruatione, non modo rerum omnium, sed etiam eius, tanquam adiuuantis causae, accessione ad actiones causarum creatarum, diximus (§. 83. 85 seq.).

92. Ad prouidentiam diuinam impugnandam maxime malo abuti, inprimisque eo solent, quod ad mores pertinet. Negant enim, haec inter se conciliari vlllo modo posse: Deum, qui summa bonitate sit, vt malum impedire velle debeat

beat, summa porro potentia, vt possit, idemque sapientissimam vniuersi curam gerat, eundem permisisse, vt in mundum irrumperet infinita malorum cohors, quibus mirum in modum vexaretur vniuersum genus humanum, maxima etiam pars miserrima fieret. Itaque hanc etiam reprehensionem, quia in ipsam perfectionem diuinam intenditur, breuiter diluemus.

93. Omne *malum* in tria genera distribuitur: quorum primum *metaphysicum*, alterum *physicum*, *morale* tertium appellant. Metaphysicum, quicquid imperfecti natura sua in rebus est, atque ab essentia earum arcessitur: physicum autem omnes corporis morbos doloresque complectitur. In quo utroque genere nihil est, quod ad obscurandam bonitatem sapientiamque diuinam valere possit. Quae enim ab essentiis rerum proficiscuntur, ea necessaria sunt, neque vi diuina mutari possunt, nisi omnino omittere earum rerum procreationem velit. Sed, quoniam maxima pars malorum physicorum a tertio mali genere, quod in vitiis positum est, oritur; de eo inprimis dicendum videtur.

94. In difficili hac re duae quaestiones sunt: quarum altera est, de *origine*, altera, de *permissione mali*. Et prima quidem ipsa quoque duas quasi partes habet. Primo enim, quomodo malum oriri possit, deinde vero, quomodo primum ortum sit, quaeri potest. Sed posteriorem quaestionem, quia est de re in facto posita, minimeque ad Philosophiam pertinet, hoc loco praetermittimus. Ratio enim, cum de rebus huiusmodi, historiae luce non

adhibita, colligit, dici non potest, quae monstra opinionum gignat: id quod vel ex his intelligi potest, quae a priscis hominibus, a vera religione auersis, de hac mali origine credita sunt.

95. Quomodo in nostram quoque peccata existant, nemo ignorat. Scilicet, primo, quia sensus obscuritatem in cognoscendo afferunt, et propterea variis erroribus impedimur; fit, ut, quod bonum est, malum, quod autem malum est, bonum putemus: deinde, quia sensus facile affectibus animum commouent, fieri potest, ut non satis diligentiae in obiecto bono et malo cognoscendo adhibeamus: itaque, quia voluntas in decernendo iudiciis de bono et malo ducitur, accidere etiam potest, ut actio mala suscipiatur (Dial. §. 97. Psych. §. 26. 27. 61. 75. 82. seq.).

96. Iam quoniam in nulla re quicquam existere potest, cuius non ab essentia repeti possit ratio, ex qua, quare fieri possit, intelligatur (Ontol. §. 16): efficitur, ut ex ipsa hominis natura intelligi possit, non, quare homines peccent (l. c.), sed, quamobrem peccare possint. Quid est autem in hominis natura, e quo id colligi possit, nisi facultatum quarumuis imbecillitas, et limites, quibus animi vires sunt circumscriptae? His enim sublati, nullus, neque errori, neque adeo peccato, locus relinqueretur: vnde, id quod supra demonstrauimus, naturae diuinae, quia perfectissima est, et infinita, plane repugnat, peccare posse.

97. Ex his intelligitur, primo, mali moralis primas causas esse a malo metaphysico repetendas; in quo admittendo, cum nihil Deus, quod boni-

tati

tati suae repugnaret aut sanctitati, fecerit (§. 93): neque hoc vitio dari Deo potest, quod eiusmodi naturam humanam fecit, vt peccare posset. Deinde vero, etiam ex ipso modo, quo peccatum omne oritur, colligi potest id, quod Philosophi pariter atque Theologi recte statuunt, ex abusu, siue omisso potius iusto libertatis vsu, peccatum extitisse. Nam, etsi ipsum quoque peccatum libertati subiectum est: tamen, quia peccatum ex non adhibita iusta cogitandi diligentia oritur (§. 95), poterat homo, si libertatis pleno iure uti voluisset, iustam animi contentionem adhibere, et, quam bonam putabat rem, accuratius considerare, et sic tandem inani boni specie se deceptum intelligere, atque adeo a peccato abstrahi.

98. Sed inde etiam quidam criminandae bonitatis diuinæ occasionem sumunt. Negant enim ei conuenire, facultatem huiusmodi tribuere hominibus, quam certo sciat ipsis perniciosam fore: meliusque putant facturum fuisse, si recte agendi necessitati adstrinxisset eorum voluntatem, modo ita a peccato integri essent seruiati. Et haberent sane haec aliquam speciem ac vim: primo, si non tam libertatis vitio, quam eius peruerso vsu accideret, vt ea noxia hominibus esset: deinde, si absque ea humana natura posset consistere. Nam cum ratione, necessario quodam vinculo, copulata est libertas, neque, nisi sublata ratione, tolli ab homine potest. Quare, cum homines creare sapientiae diuinæ placuisset; non poterat non eis libertatem tribuere.

99. Altera quaestio est de non impedito malo. Nam si maxime concesseris, in ipso malo, quatenus hominis vitio oritur, a culpa omni vacuum esse Deum: illud tamen relinquitur, quare, cum potuerit impedire, quo minus existeret malum, fuerit tamen, eo genus humanum inquinari? Tota autem res eo redit, vt quaeratur, an possit, salua sanctitate, sapientia et bonitate, permitti malum, et an possit eiusmodi tempus esse et locus, vbi sapientiae magis consentaneum sit, non impedire malum, quam impedire? Iam primo, illud facile intelligitur, si Deus hominem omnibus iis rebus instruxit, quae ad peccati vim debilitandam, eique aditum in animum obstruendum pertinerent, salua iustitia et sanctitate, eum posse, ab impediendo peccato, abstinere. Quid enim amplius a Deo requiras, quam ita facere hominem, vt, si velit, a peccatis sibi cavere possit? nisi vero hoc a Deo postulari posse putes, vt, perpetuis miraculis, perque vim, nascens peccatum opprimat, atque libertatem homini auferat, sine qua humanam naturam consistere non posse vidimus. Nihil autem homini, vel ad virtutem, vel ad vitii fugam, deesse, ipsa ratio, et libertas, cum ceteris facultatibus homini attributis, ostendunt: quarum haec vis est, vt et verum a falso, bonum a malo, si diligentia adhibeatur, discerni, et, quod cuique maxime placet, eligi possit: inprimis, cum haec voluntatis natura sit, vt vno bono moueatur, neque malis, nisi quia specie boni decipiunt, ducatur.

100. Deinde illud etiam nemo potest negare, malum impediri a Deo recte non posse, atque adeo
liberam

liberam peccandi voluntatem relinquendam homini esse, si ex peccato non impedito plus oriatur boni, quam, ex impedito, mali (§. 50. sq.). Atque id, in hac causa, locum habere, non potest id quidem a posteriori, vt loquuntur, intelligi: sed, quam in reliquis rebus demonstrauit Deus, sapientia bonitasque maximopere suadent, vt credamus. Tempus erit, vbi, dissipatis et discussis ignorantiae errorisque nebulis, plenius, quam in hac rerum obscuritate, intelligere poterimus, omnia, in hac etiam re, sapientiae summae consentanea esse, totumque hoc vniuersum, eiusque administrationem, esse eiusmodi, qualem Balbus apud Ciceronem de Natura Deorum (*) dicit: *Mundi administratio nihil habet, quod reprehendi queat. Ex iis enim naturis, quae erant, quod effici potuit, effectum est. Doceat ergo aliquis, potuisse melius. Sed nemo vnquam docebit: et si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit.*

(*) L. II. c. 34.

CAP. IV.

De Cultu diuino.

101.

Explicatis his, quae ad naturam diuinam pertinent, consequens est, vt, quo tandem satis digno modo colenda haec natura sit, doceamus. Hic, primum, illud non obscurum est, quia a perfectionibus, et, quae ab his proficiscuntur, actionibus diuinis repetitur ratio, quare colendus a nobis Deus sit, id omne ad cultum diuinum iure meritoque referri,

ferri, ad quod suscipiendum faciendumque hae Dei et perfectiones et actiones nos impellant, quodque eiusmodi sit, vt ex eo intelligi possit animus diuinarum perfectionum cognitione ac sensu non leuiter imbutus, et tactus. Quare cum, vt omnes, ita hae etiam actiones, vel ab animi, vel a corporis viribus proficisci possint; recte vniuersa Dei colendi ratio in duo genera, alterum *internum*, quod pietate continetur, alterum *externum*, distribuetur. Ex ipsa autem cultus diuini definitione intelligi hoc potest, sine externo quidem internum, externum autem sine interno consistere, ac verum cultum esse, non posse.

102. Sed ad quas actiones suscipiendas diuinarum perfectionum cogitatio cohortari nos potest, non vnius generis sunt. Nam aliae huiusmodi sunt, vt, sublato Deo, et ipsae tollantur: aliae autem, quae, si nulla natura esset visque diuina, nihilominus susciperentur. Ad superius genus pertinent, amor Dei, reuerentia, adoratio, preces, aliaeque huiusmodi: huic autem subiectae sunt ceterae omnes actiones morales. Scilicet, eadem actio diuersis de causis suscipi potest: quarum alia aliis grauior est et praestantior: vt non male, quicquid est *virtutum*, in quatuor classes distribuatur, *naturalium, ciuilium, theologicarum et christianarum*. Ad primam classem pertinent hae, quas, ob causas a natura ipsarum actionum humanaque repetitas, consecretamur: quales sunt fere omnes hae, de quibus in Philosophia morum exponitur. Ad alteram classem has referas, in quibus vtilitatem publicam lege ciuili commendatam in primis spectamus: ad tertiam, quarum causae a perfectionibus beneficiisque diuinis ducuntur.

ducuntur: ad quartam denique, quae religionis Christianae auxilio comparantur. Ex quibus intelligitur, primo, si qua virtus eam ob causam colatur, quia perfectionibus diuinis consentanea videatur, non esse eam peculiarem quandam virtutem, sed virtutis quendam altiorem gradum: deinde totam vitam humanam cultum Dei perpetuum esse posse.

103. Quia vniuersa natura a Deo est, non potest non et ipse auctor legum naturalium esse: vt, qui leges naturae seruet, Dei leges seruet; qui eas autem migret, ipsi Deo aduersetur. Itaque etiam hoc nos ad seruandas naturae leges magnopere inuitare debet, quod voluntatis diuinae decreto sunt constitutae, et quod, qui iis se accommodat, non potest non gratus Deo et acceptus esse. In primis fas erit, gratissimo animo agnoscere, et summis laudibus celebrare diuinam benignitatem, quae in legibus ipsius cernitur: quod non alias nobis, nisi huiusmodi, dedit, sine quibus felicitas vera haberi non potest: non autem, quod stulti homines faciunt et impii, conqueri, quasi inique nobiscum agat Deus, qui duris legibus nostra nos libertate et omni vitae suauitate priuet.

104. Sed ad eam cultus diuini partem veniamus, quae, sublata natura diuina, ipsa quoque tollitur. In ea parte primum est, vt recte de Deo sentiamus, ei potentiam suam, bonitatem, sapientiam reddamus, neque ea ipsi tribuamus, quae perfectionibus his repugnant. Itaque omnis superstitio, quae est falsa et peruersa Dei colendi ratio, his actionibus diuinam beneuolentiam quaerens, quae ei non modo non gratae esse possunt, sed necessario displicent;

cent, ea omnis, inquam, ab ignorata natura diuina proficiscitur.

105. Alterum est, perfectionum diuinarum cognitione ita affici animo, vt Deum summo honore, amore, prosequare, eum reuerere, in eo spem omnem et fiduciam ponas, et apud eum tutissimum tibi in omni calamitatum genere perfugium esse, arbitrere. De his sigillatim, sed breuissime, dicemus.

106. *Honore* digni sunt hi, qui perfectione aliqua ac virtute singulari praediti sunt. Et quo plures cuique insunt maioresque, eo maiori honore dignus est. Itaque, quoniam plurimis, iisque summis, et omnem cogitationem humanam superantibus, abundat natura diuina; nullus non modo honor tantus esse potest, quin iure meritoque Deo tribuatur, sed neque satis magno quisquam ac perfectionum diuinarum magnitudini satis respondente honore eum prosequi poterit. Sed quoniam, quem cuique tribuimus, honor opinionibus de eius virtutibus respondet: efficitur, vt, quo quis magis perfectiones diuinas cognouerit, eo maiori eum in honore habeat. Ex quo intelligitur, ad dignum Deo cultum imprimis prodesse, eius perfectionibus cognoscendis diligentissime operam dare, atque ab omnibus peruersis et malignis de Deo opinionibus auocare animum et liberare.

107. Signa animi, honore iusto Deum prosequentis sunt, cum summa modestia ac reuerentia de eo loqui: eius nomine ad res ludicras et turpes non abuti: nihilque neque facere, neque dicere, ex quo suspicio cuiquam animi de Deo minus recte sentientis nasci possit; denique, quae vulgo honoris signi-

significationes putantur, has quoque in sermonibus de Deo adhibere.

108. Amor ex pulchritudine nascitur, hoc est, ex eo perfectionum genere, quod suauitatem aliquam habet, et iucundum sensum affert (Psych. §. 64. 60). Quare, cum non huiusmodi perfectiones tantum in Deo sint, quae admirationem commoueant, sed etiam, quae, quoniam ad salutem nostram referuntur, insigni delectatione perfundere animum recte cognitae possint; dubium esse non potest, quin summus *amor* Deo debeatur. Et quoniam, ut quidque pulchrius nobis videtur, ita magis amatur: eo vehementius Deum amabit, quo quis magis bonitatem eius sapientiamque cognouit. Merito autem maiori, atque ceteras res omnes, amore Deum prosequemur, quia nihil ad eius bonitatem sapientiamque accedit.

109. Signa huius amoris sunt, studium Deo placendi: libenter et frequenter de eo loqui, cogitare et audire. Itaque, qui Deum vere amat, nihil magis operam dabit, quam ut legem diuinam seruet, totamque vitam ad eius praescriptum componat.

110. Quoniam autem amorem hunc apud plebrosque impedit et debilitat ea opinio, quae leges diuinas hominum commodis, et libertati, et vitae humanae suauitati obesse, ac non satis humanis vel necessitatibus et felicitati prospexisse Deum putat: eas opiniones plane ex animis, quia absurdae sunt, euellendas curabimus.

111. Ex hoc ipso amore, id quod facile intelligitur (§. 109), existit etiam *reuerentia Dei*, inprimis, si sanctitatis iustitiaeque diuinae cognitione
ani-

animus imbutus est; quae est in hoc posita, vt sollicite caueamus, ne quicquam, quod Deo displicere possit, faciamus, aut, quod ipsi gratum sit, omittamus. Itaque hic amor atque haec reuerentia gignet etiam obedientiam aduersus legem diuinam, inprimis, si vitam nos omniaque nostra a Deo uenisse, atque adeo sub eius imperio esse, cogitemus.

112. Hanc reuerentiam qui timorem appellant, parum utique commode loqui videntur. Est enim timor ex opinione mali, et molestus natura, minimeque iucundus. Non autem consentaneum est, ad cultum Dei referre, quae molestum animo sensum afferant, cum haec cultus diuini non parua commendatio sit, quod summam voluptatem, atque adeo ipsam felicitatem, affert. Ac sunt quidem, qui, quare Deum timeant, satis causae habent, hi scilicet, qui sceleribus poenas diuinas commeriti sunt. Sed nec hunc timorem ad cultum diuinum pertinere dixeris: etsi ceterum minime negandum sit, prodesse eum timorem posse, si eo nos ad Deum rectius colendum, virtutemque sectandam compelli sinamus. Idem autem timor, si est a vera Dei cognitione seiunctus, superstitionis esse magister solet: quam inde veteres ipsam Deorum metum appellauerunt.

113. Sed nulla praestantior est Dei colendi ratio, quam *fiducia* in eo posita, qua certo credamus, nos sub eius tutela ac prouidentia felices fore, nihilque nobis defuturum vnquam, quod ad veram felicitatem pertineat. Nam et ex omnium fere perfectionum diuinarum cognitione existit, adeoque honorifica Deo est, et summum eius amorem

neces-

necessario gignit (§. 106. 108). Vt enim haec fiducia oriatur, primo, Deum te felicem reddere posse, deinde, velle etiam, scias oportet. Vt posse credas, summam in Deo scientiam, sapientiam potentiamque esse; statuas necesse est: vt autem, velle, summam bonitatem. Quomodo enim auxilium et salutem a Deo exspectes, nisi certo scias, omnia ei perspecta esse, quae in hoc mundo agantur et fiant, quibus indigeas, quibus malis vrgeare, nullam rem esse, quae, quomodo effici possit, ipse ignoret, aut cui efficiendae eius potentia par non sit, et naturam denique eius esse amantissimam hominum, tanquam rerum a se creatarum, et beneficentissimam, vt nullum verum bonum sit, quin ab eo exspectare liceat?

114. Cum hac autem fiducia necessario coniunctum est hoc, vt in voluntate diuina acquiescamus, et aequo animo feramus omnia, quae nobis accidunt, qualia demum cunque nobis videantur: quoniam nobis est persuasum, nihil nobis, nisi volente et finente Deo, accidere posse, eum autem nihil vlli rei in nos permissurum, quod vere miseros nos reddere possit: ex quo summa etiam tranquillitas et securitas oritur, quae et ipsa in magna felicitatis parte reponitur.

115. In hac autem pietatis parte cauenda sunt duo: alterum, ne ignauiam afferat: alterum, ne cum perfectionibus diuinis pugnet. Nam quoniam lex naturae, atque adeo ipse Deus, industriam diligentiamque in negotiis ad humanam vitam pertinentibus exigit: non potest esse grata fiducia, quae ab his legis diuinae rationibus abhorreat. Qui autem

tem

tem huiusmodi res a Deo sperant, quas, salua sapientia, bonitate, et iustitia, tribuere non potest, ii non vident, se non tam colere Deum, et honore afficere, quam summa contumelia afficere. Quare, quoniam, quid nobis vere prosit, ac sapientiae ceterisque perfectionibus diuinis consentaneum sit, non semper intelligimus; optimum erit, nihil a Deo neque expectare, neque petere, nisi quod ipse nobis profuturum putet, et semper in animo habere illud Iuuenalis sapientissimum praeceptum:

*Permittes ipsis expendere numinibus, quid
Conueniat nobis, rebusque sit utile nostris.*

*Nam, pro iucundis, aptissima quaeque dabunt DI.
Carior est illis homo, quam sibi.*

116. Fiduciae huic impedimenta solent ab aduersis rebus obici: quas multi nequeunt cum bonitate diuina conciliare. Sed haec quomodo impedimenta remoueri possint, alibi docuimus (Eth. §. 17. et Theol. §. 54). Maxime autem praeterea est fiducia huic inimica conscientia male actae vitae, quae poenas potius a iustitia diuina, quam felicitatem a bonitate expectare iubet. Huius autem conscientiae vim ex parte infringemus, si, relictis vitiis, virtutem colemus, atque ita vitam instituemus, vt Deo grata esse possit: omnem autem non tollemus, quia, etiamsi praesens vitae ratio culpa vacat, praeterita tamen poenas videtur efflagitare. Quo magis agnosci debet religionis Christianae praestantia, quae huic quoque rei remedium paratum esse docet: idque hoc magis amplectendum, cum oblatum sit, quo minus poterat postulari.

117. E fiducia in Deo nascuntur *preces*, quae sunt desideria

desideria rerum ad salutem nostram pertinentium, eaque vel intra animi fines se continentia, vel etiam verbis expressa. Omnes etiam verae preces a fiducia illa proficiscuntur, neque quisquam ab vlllo quicquam petit, si aut, quo sit in se animo, nesciat, aut, neque posse eum, neque velle se adiuuare, compertum habeat.

118. Quoniam autem preces verbis expressae, id quod ex ipsa definitione intelligitur, non possunt seiunctae esse a desideriis cogitationibusque internis: efficitur, vt non sint verae preces, quae ex formula aliqua recitantur, nisi, quae singulis verbis subiectae sint sententiae, recte intelligatur, atque in ipsa verborum recitatione eorum sensus et vis animo occurrat.

119. Et quoniam minime obscurum est, preces hanc ob causam ad cultum diuinum pertinere, quia fiduciam declarant, quam in Deo ponimus, quaeque maxime ad gloriam diuinam pertinet: cogitur, nullas preces gratas Deo esse posse, quae non sint cum ea spe auxilii diuini coniunctae. Atque eam ipsam ob causam cauendum est, ne argumentum precum sit perfectionibus diuinis non consentaneum.

120. Exercitia pietatis sunt eae actiones, quibus pietas conseruatur, confirmatur, et augetur. Augetur autem crebris de Deo cogitationibus, lectione librorum de rebus diuinis exponentium, precibus, cum sola mente ac cogitatione peractis, tum vero etiam verbis, conuentibus sacrorum causa institutis adeundis. Itaque haec omnia ad pietatis exercitia pertinent, diligenterque vsurpanda sunt: modo caueatur, ne haec animos decipiat opinio, quasi ea per se, quatenus peraguntur cor-

pore, profint. Eadem vero etiam ad cultum externum pertinent maximam partem.

121. Sed ad cultum externum etiam dies festi, et cerimoniae sacrae referuntur. Et illi quidem non ita sunt lege naturae instituti, vt, quibus diebus, aut quoties celebrandi sint, constet: hoc tamen ex his, quae diximus, colligi potest, insignem eos vtilitatem habere, et ad pietatem augendam prodesse. Ea tamen in eorum numero moderatio adhibenda est, ne non satis superfit labori, ad vitam sustentandam necessario, temporis, neue aliis naturae legibus repugnent, nec, quoniam omnia nimis frequentia tandem vilescunt, in contemptum abeant. Cerimoniae autem, quia eo comparatae sunt, vt rerum sacrarum memoriam instaurent, ipsae quoque vtilis sunt, si sint huiusmodi, vt eam vim habere possint, et non nimis cumulentur: ne homines, sensuum nimis assueti imperio, eas per se ad cultum diuinum pertinere putent.

122. Hic autem, de quo exposuimus, cultus vni Deo tribuendus est: quia, praeter eum, nulla natura est, quae eius perfectionem attingat. Vnus enim est Deus, auctor et administrator huius vniuersi. Quorsum enim plures Dii, si vnus hoc vniuersum, id quod ostendimus, efficere potuit? Ceteri certe nil ad nos pertinerent. Et, si plures Deos aequae perfectos simillimosque sumas; quot tandem erunt? Nam si duo aut tres esse possunt; nulla ratio est, quare non innumerabiles sint. Quare, qui aliis hunc, quem Deo debemus, cultum tribuunt; grauissime Deum laedunt, et inter seditiosos ciues in ciuitate diuina recte referuntur.

INITIORVM
PHILOSOPHIAE
PARS ALTERA
DIALECTICA.

DIALECTICA

P R A E F A T I O.

Quae sunt animis nostris a natura facultates attributae, ad duas commode referri, tanquam ad capita sua, possunt, alteram cognoscendi, et appetendi alteram: quod quidem ex his intelligi potest, quae sunt de mente humana in superioribus tradita. Quare, cum in colenda perficiendaque mente inprimis opera hominis versari debeat: qua via et ratione ea res procedere debeat, et ad quas regulas sit dirigenda, Philosophiae praecipuum munus est docere. Diu autem expolientiae cognoscendi facultatis nulla peculiaris ars et disciplina fuit; sed aut Geometriae studium ad ingenium acuendum adhibuerunt homines, veri cernendi cupidi, aut in ea, quam sua cuique natura tribuerat, sollertia, usu et exercitatione aucta, acquieverunt: quam *Logicam naturalem*, sunt, qui dicant: donec etiam, Aristotele inprimis auctore, ars et ratio accessit, et ad disciplinae formam habitumque redacta est rationis cultura, ita, ut, qui ad eius auctoritatem se contulissent, omnes et inveniendi et iudicandi vias diligenter persequerentur. Nam, cum viderent, esse aliquam rationem oportere, propter quam verum quidque sit, et quare sit in ratiocinatione minime a vero aberratum: operam dabant, ut rationes istas deprehenderent, et formulis quibusdam et quasi legibus complecte-

plecterentur modum, quo esset verum inuentum. Atque hoc studium peperit nobis atque effecit eam Philosophiae partem, quam *Logicam*, eamque *artificialem*, seu *Dialecticam*, dicimus.

2. Est autem *Dialectica*, vt breuissime definiamus, nihil aliud, nisi veri et falsi acute videndi, subtiliterque explicandi scientia. *Primum* itaque summumque eius munus est, *quid in quaque re verum sit, videre* et intelligere, et *quid falsum sit, a veroque alienum*. Sed veri videndi non vna ratio est. Nam, aut suo cuiusque ingenio et sollertia deprehenditur, aut ab aliis inuentum, et nobis quasi per manus traditum, cognoscitur; ex quo duplex illa veri cernendi ratio nascitur: quarum altera in *inventione*, altera in *diuidicatione* veri inest. Huic autem *Logicae* muneri implicatum, et quasi intertextum illud est, quod agnoscendo falso continetur, quod male definita et distributa reprehendit, male sumpta aut male conclusa redarguit, incredibilia reiecit. Nam qui, quid verum sit, videt, non potest non idem etiam, quid a vero abhorreat, perspicere. *Alterum* *Dialecticae* munus inest in *differendi subtilitate*, a qua etiam nomen habet: cuius haec vis est, vt perspicuitas, ordo, delectusque argumentorum, et in vero explicando, et in falso conuicendo, adhibeatur. Quoniam autem scientiae haec vis esse debet, vt certam cognitionem praestet, et adhibeat illam omnis certi opificem et effectricem, demonstrationem (*Psych. §. 53*): facile colligitur, in tradendis *Dialecticae* praeceptis esse demonstrationis legem, quoad fieri potest, sequendam.

3. Sed *Veritatis* non vnum genus est. Alia est enim veritas, quae rebus ipsis per se tribuitur: alia autem ea, quae est in animis humanis. Illam *obiectiuam* vocant, hanc *subiectiuam*. Illa vniuerse quidem definitur sic, vt in vacuitate quadam & repugnantia ponatur (Ont. §. 33): sed distribuitur in *metaphysicam*, *physicam* et *moralem*. *Metaphysica* inest in mera quadam interna idearum possibilitate: qualis veritas est *simplicis* eius, et *infiniti*, quod in Ontologia definitum est. *Physica* autem *moralisque* veritas cernitur in possibilitate externa, h. e. in praesentia causarum vel physicarum vel moralium, ex quibus, cur aliquid sit, vel esse possit, intelligatur: quo sensu Chrysippus apud *Ciceronem* (*) negat, verum esse, quod causas efficientes nec habeat, nec habiturum sit. Altera autem veritas, quae inest in sensu et intelligentia humana, proprie *logica* appellatur: quae existit tum, cum illa superioris generis veritas recte intellecta est. Ea definitur sic, vt insit in consensu quodam sensuum cogitationumque nostrarum cum rebus sensu perceptis vel cogitatis, eaque teneatur tum, cum res in animo ita informata reperiatur, vt in se est. Ex quibus intelligitur, Logicae hoc munus summum esse, vt, primo, iudicare doceat, vtrum, quae percipimus et iudicamus, a rebus ipsis ducta, iisque consentanea sint, nec ne, et, quomodo sint, a rebus ducenda, vt cum iis consentiant: deinde, res ipsae an veritatem illam, vel metaphysicam, vel physicam, vel moralem habeant.

(*) De Fato c. 10.

4. Facultatis autem veri cognoscendi, qua regulis subiecta esse et adstricta potest, tria munera sunt: primum, formandarum effingendarumque notionum: alterum, iudicandi: tertium, ratiocinandi (Psych. §. 38). Quam ob rem tria potissimum erunt Dialecticae proposita, et quasi obiecta, in quibus explicandis versetur: primum, quae in notionibus formandis: deinde, quae in iudicando: tertio, quae in ratiocinando leges observari debeant: ad quae tria, tanquam ad capita, referri cetera omnia possunt. Haec nos, quam brevissime res patitur, docebimus.

CAP. I.

De Definitionibus.

§.

In omni re, quoniam, quid verum falsumue sit, iudicari non potest, nisi, qualis res, quaque natura sit, intelligatur (Ontol. §. 33. coll. 4), hoc est, nisi distinctam eius notionem comprehensam animo habeas et insignitam: a tradendis notionum efficiendarum praeceptis initium faciunt, qui hanc intelligendi veri artem tradunt. Eae autem notiones, quae servare videndo vero debent, perfectae et omnibus partibus absolutae suis sint, necesse est (Psych. §. 5). Nam, ut hoc vtar, qui unum hoc quadrati attributum tenet, quatuor id lateribus, iisque parallelis, comprehendi, intelligere non potest, verumne sit, angulum externum esse aequalem iuncto ipsi interno,

potiatur, ipse careat: Synonymiae denique hoc (***) est: *et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem, appellare licet*. Eam definiendi rationem cum barbari homines vsurparent, qui neque modum, neque delectum adhibere scirent; ea turpiter sunt abusi, cum in omnibus rebus vterentur, inprimisque ingentem numerum notationum excogitauere, quas sine risu nemo non stultissimus audire aut legere possit. Ceterum hunc locum *Antepredicamentorum* nomine insigniuere.

(*) De Officiis L. I. c. 7. (***) Tusc. Dispp. L. IV. c. 18.

(***) De Offic. L. I. c. 7.

7. Sed vt dicamus id, quod res est, non potest certe negari, cognitam vocabulorum originem interdum magnam, interdum aliquam saltem, ad declarandam verborum notionem, vim habere. Neque tamen et illud inficias ire quisquam potest, valde lubricam esse et fallacem hanc indagandarum notionum rationem, quae verborum origines sequatur, saepissime etiam plane nihil ad intelligendam eorum vim valere. Nam primo, constat inter omnes, verborum significatus primos saepe esse inconstantia vulgi ita mutatos, vt alia sensim paullatimque iis potestas subiecta sit, quae aut parum, aut nihil origini respondeat, nulloque modo possit ex notatione intelligi: velut *solarium* a sole dicitur, quod in eo solis radii tempus ab initio notarent: post etiam de horologiis aquariis dictum est. Deinde vocabula saepe eiusmodi sunt, vt vel absentiam alicuius rei indicare ex notatione videantur, vel aliquid in re positum, cum tamen contra sit: vt,
mortalis

mortalis et immortalis. Denique vocabula saepe videntur indicare substantiam aliquam, si Grammaticam sequere, cum tantum relationem aliquam, aut eiusmodi quid significant, quod soli intelligentiae subiectum est: vt tempus, spatium, mors, frigus, cetera. Homonymia autem et Synonymia ita comparatae sunt, vt nec illa saepe necessaria sit ad tollendam ambiguitatem, neque haec ad rem rectius percipiendam intelligendamque. Quare hoc genus definiendi non volumus quidem reiectum, praesertim cum elegantissimos veterum Philosophorum eo vsos videamus; ceterum in eo vsurpando eorum elegantiam imitemur, ne Grammaticorum fines inuasisse videamur.

8. His rebus moti recentiores Philosophi, et Mathematici imprimis, instituerunt paullo aliter verborum et rerum definitiones exponere; vt illae sint, quae notiones distinctas et plenas afferant, hae autem, quae essentiam rei declarent, quoque res modo fieri et oriri possit, ostendant (v. Proleg. §. 25): quos quidem, non videmus, quare non potius sequamur, quam, qui priorem rationem amplectuntur. Posterius autem definitionis genus, si rem paullo subtilius explicare velis, duas formas habebit. Nam definitione reali aut essentia rei explicatur, h. e. interna illa possibilitas (Ontol. §. 13), aut modus existendi efficiendive, h. e. possibilitas externa. Illam κατ' ἐξοχήν *realem*, vel, vt aliis placet, *causalem*, hanc *geneticam* dixeris.

9. Iam, generibus definitionis expositis, ad vtriusque generis praecepta veniamus. *De definiendo.*

niendorum verborum modo autem hoc primum praeceptum est Ciceronis (*): cum sumseris ea, quae sunt rei, quam definire velis, cum alia quacunq̄ue communia, non in iis subsistere, sed usque eo persequi, donec efficiatur aliquid eiusmodi, quod sit rei ita proprium, ut in aliam nullam cadere aut transferri possit. Quod idem (**) brevius exsequitur, cum *communium frequentiam*, h. e. iustum numerum, *ex quibus, proprium quid sit, eluceat*, in definitione requirit. Ut, si dicas; *quadratum esse figuram*: ad notionem distinctam, satis dixeris, ut possis a multis rebus discernere, quae figurarum numero non sunt: sed non ad plenam; est enim commune cum multis. Adde igitur hoc: *quadrilateram*. Hoc etiam ad rectangulum et rhombum transferri potest. Perge; *aequilateram*. Ne nunc quidem definitio est. Sed, si vnum addideris hoc: *aequiangulam*: perfecta est, et numeris suis absoluta. Item ut illud: *Libertas est facultas appetendi aliquid*. Parum est. *Sua sponte*. Nec hoc satis est. *Ex pluribus, quae aequae fieri possunt*. Abest etiam nunc: *Quod maxime placet*. Nunc communium frequentia effecta est (Psych. §. 4. 5. Dial. 5).

(*) In Topicis, c. 6.

(**) In Partition. Orat. c. 12.

10. Sed hic definiendi modus in his imprimis valet, quae nihil habent peculiare, quo possint, tanquam insigni quodam, agnosci; ut in quadrato, quod, quae habet attributa, omnia cum aliis communia habet. Itaque, quoniam, quae rei a natura insunt, sed tamen cum aliis communia, attributa communia appellantur, quia non a tota essentia, sed eius tantum veluti parte quadam proficiscuntur

tur (Ontol. §. 15): efficitur, *vt ad definitionem tot attributa communia requirantur, quae nulli alii rei simul insint.*

11. Sed praeter attributa communia quaedam res etiam habent *peculiariora* et ita sibi propria, vt in nullam aliam rem cadere possint: quas Cicero simpliciter *proprietates* vocat (Ontol. §. 15). Itaque dubium non est, quin *vna huius generis proprietatis definitionem conficiat* (Psychol. §. 4. 5. Dial. §. 5): vt hoc: DEVS est, qui, quicquid possibile est, efficere potest: item, vt hoc: Triangulum re-ctangulum est, quod vnum angulorum re-ctum habet. Quare, si qua res plures eiusmodi proprietates habet, quibus possit ab omnibus aliis discerni; arbitrariae definitiones sunt, liberumque cuique esse debet, quam potissimum in definitionem adhibere velit: num malit, Deum eo, quo dictum est, modo definire, an potius sic, vt huius vniuersi auctorem dicat. In quo tamen hoc obseruandum est, vt, quoniam vna proprietatis est ad demonstrandas reliquas accommodatior ceteris, ea potissimum adhibeatur, praesertim in differendo, e qua reliquae demonstrari facilius possunt: ita, Deus etiam dici potest esse, qui necessario sit; sed quoniam ex hac proprietate diuina non possunt reliquae ita, vt ex superioribus, demonstrari: illae in Philosophia merito huic praeseruntur. In vniuersum delectus huiusmodi proprietatis ad consilium disputationis debet accommodari.

12. Illud autem facile intelligitur, quoniam vna peculiaris proprietatis rei, nullaque cum alia communis, valet ad eam ab omnibus aliis discern-

non-

nendam (§. 11): a definitione legitima abesse ea omnia debere, posse certe, quae, salva hac definitionis lege, abesse possunt, quorumque absentia nihil impedit, quo minus agnosci res, et ab aliis discerni possit. Sed hoc praeceptum non in omni disciplinarum genere valet, sed in eo tantum, in quo ex definitione nominis reliqua demonstrari possunt: vbi certe vitiosum foret, omnia definitione complecti. In qua autem doctrina rerum proprietates sine demonstratione cognoscuntur, vt in Theologia ea, quae e sacris literis discitur, recte omnes in definitionem adhibentur, modo e sacris literis repetitas esse constet.

13. Porro, quoniam, quod adesse et abesse a re potest, neque est perpetuo ei et necessario attributum, hoc est, quicquid ad modos pertinet (Ontol. §. 16), non potest eam, quam diximus, vim habere, vt ad agnoscendam rem semper et vbique valeat: cogitur, *modis nullum in legitima definitione locum esse.*

14. Ex his autem, quae de definitionis legibus diximus, apparet, recte praecipere a Philosophis, nominatim Cicerone, Partit. c. 12. vt in definitione *genus et differentia speciei*, quam ille *proprietaem* vocat, ponantur. Nam huius praecepti nulla alia vis, nisi haec est, vt, quoniam genus similitudine formarum contineatur, atque ea complectatur, quae sint omnibus eius formis communia; solum genus non efficere definitionem possit, sed accedere ad communia illa debeat etiam, quod sit cuique rei ita peculiare et proprium, vt ad nullam aliam rem transferri, aut solum, aut cum ceteris certe, possit:

quae

quae quidem non differunt ab his, quae antea (§. 9) praecepimus. Illud vero etiam non minus facile intelligitur, non esse eam praecepti huius necessitatem, ut nunquam deseri, qua primam quidem partem, possit, quin vitium definitio contrahat. Nam, quoniam hoc in definiendo spectatur, ut ab aliis rebus secerni res et agnosci possit, id autem interdum commemoratione vnius proprietatis peculiaris effici potest (§. 11): sequitur, genus a definitione abesse posse, solaque formae differentia definitionem confici: quod quidem eo magis locum habet tum, cum, cui generi subiecta res sit, ignoratur, aut nullum generis certum vocabulum est, quo commode exprimi possit.

15. Praeter eam autem, quam primo loco proposuimus, definitionis legem, principem illam et summam, alias quaedam afferunt, non contemnendas illas quidem, neque tamen aequae late patentes. Volunt enim primo, *definitionem non tam, quid res non sit, quam quid sit, explicare.* Quod quidem, quin verissimum sit, dubitari nequit, idque per se intelligi potest. Sed non valet haec in vniuersum praeceptio: id quod recte Aristoteles vidit, qui huius generis definitiones ferri eo loco posse statuit, ubi defectus aliquis, et vacuitas alicuius rei definienda sit: ut, si quis dicat, surdum esse, qui non audiat, coecum, qui non cernat. Neque tamen vno hoc rerum genere is definiendi modus cohibendus est, sed in omnium disiunctorum definitionibus altera potest esse eiusmodi, ut, quid res non sit, declaret: tanquam, si quis *ἀδύνατον* sic definiit, ut diceret esse, quod repugnantiae ali-

quid

quid habeat, possibile autem, quod non repugnet: item, fortuitum, quod aliter esse possit, necessarium autem, quod non possit: recte is et possibile et necessarium definiisse censendus est.

16. Inprimis autem hoc cauendum in definiendo est, ne *deceptrix definitio* sit, h. e. quae, mentiens veram definitionem, notionem distinctam non afferat. Definitionum autem deceptricium varia genera sunt. *Primum* et praecipuum illud est, quando aliquid repugnantiae definitioni inest: nam, quae repugnant, nec cogitari intelligiue possunt, nec vlla definitione declarari: tanquam, si quis numerum infinitum aut motum celerrimum sic definiat, vt eum esse dicat, quo maior esse non possit. *Alterum* est, cum in definitione synonyma, aut vocabula ex alia lingua petita, sed eandem vim habentia, aut verba aequae obscura, aut ipsa vocabula definienda, vt Auctor (*) librorum ad Herennium fecit in *argumenti* definitione, aut coniugata afferuntur: vt, si finitum dicas esse, quod omnibus partibus terminatum sit, aut quod fines habeat, item, praesentiam dicas esse *ἀδιασσίαν*. *Tertium* est, cum vocabulum translatum in definitionem adhibetur, cuius propria quidem significatio cognita est, non autem, quae ad aliam rem traducto subiici debet: in quo genere peccavit, qui infamiam definiit maculam alicui iniustam. Hoc tamen non eo valet, vt omnibus translatis vocabulis in definitione locum negemus. Nam, si satis sint vsu cognita, aut ante definita, aut propria desint, id quod saepe fit; minime video, quare non, salua perspicuitate, adhiberi possint.

Itaque

Itaque latini Icti non male obligationem vinculum iuris definiunt, cum in sermone quotidiano Latini vinculum de necessitate morali dicerent.

(*) II, 5. init. nisi cum Gronouio legas: *inuentis*.

17. Cauendum est etiam a *definitione in orbem*, h. e. ne in definitione adhibeamus vocabulum, in cuius definitione occurrat illud ipsum, quod priori definitione explicandum erat: vt, si quis dicat, horam esse vicesimam quartam diei partem, diem autem tempus viginti et quatuor horarum: his enim definitionibus minime efficitur, vt distinctas diei horaeque notiones consequamur.

18. Summa definitionum, qua verbis notiones exprimunt, haec lex est: *ne vocabula adhibeantur alio sensu, quam quem usus ipsis tribuerit, nisi ante monueris: et, quae aliquid obscuritatis ambiguitatisue habeant verba, esse ante definienda, quam in definitione afferantur.*

19. In definiendi autem studio, quod omnibus, qui recte explicare res propositas volunt, debet esse commendatissimum, *cauenda est* maximopere *eorum vanitas, qui omnia definitione explicare volunt*, (*Φιλοριζίαν Galenus* appellat), quod aut fieri non potest, aut maiorem obscuritatem affert. Sunt enim multae res, imprimis ex his, quae sensibus percipiuntur, quarum ideas distinctas consequi non possumus, vt colorum, saporum, sonorum: quas nemo proinde non stultissimus definitione declarare audeat. Quaedam praeterea res, vtut intelligentiae subiectae, ita simplices sunt, vt nihil quicquam in his liceat cogitatione discernere: quale est, cum rem

esse dicimus (Ontol. §. 8. 9): cuius generis res si definire velis, nihilo plus facias, nisi, vt cum artis alicuius et acuminis specie desipias et operam perdas. Omnino, quoniam definitionibus hoc propositum est, vt obscuritatem ambiguitatemque amoueant, et principia demonstrandi praebeant; nulla definitio est probanda, qua nec in demonstrando vtamur, nec ad intelligendam verbi vim opus habeamus: tanquam, si quis mensam, montem, aut similia definiat.

20. Quod ad alterum definitionum genus attinet, quod *reale* vocant, supra vidimus, alteram eius formam esse eam, qua essentia rei explicetur. Quoniam igitur essentia rerum non est eiusdem generis; nec definitionum haec forma eadem lege comprehendi potest. Iam, quia essentia logica ponitur in primo conceptu rei, ex quo ceterorum, quae rei insunt, ratio reddi potest (Ontol. §. 12): efficitur, vt *in definitione reali debeant afferri ea, quae rei constanter insunt, ita, vt eorum ex aliis, cur insint, ratio reddi non possit.* Sic animi humani talis definitio erit, in qua proponetur talis animi conceptus, ex quo cetera, quae in animo sunt, vel fiunt, explicari possint. Sed quoniam hic conceptus non omnium rerum essentiam exhaurit, praesertim earum, quae compositam essentiam habent; in harum definitione afferentur: 1. *quaecunque rebus eodem, quo ea, quae ante diximus, modo insunt:* 2. *modus, quo ea una insunt.* Ita in definitione corporis aut machinae reali inesse debent, primo, ea, ex quibus corpus vel machina fit: deinde eorum structura, vel mixtura

(Ont.

(Ont. §. 56). In rerum denique moralium definitione reali, praeter primum illum conceptum, interdum etiam finis, propter quem is inest, et modus, quo ab illo conceptu attingitur, afferri debet. *Genetica* autem *definitio*, quia possibilitatem externam explicare debet (§. 8): in ea ponenda sunt, *primo, quibus res efficitur; deinde, modus, quo res per ea efficitur*. Sic, in definitione voluptatis *genetica* ponuntur primo res, quibus ea mouetur, vt perfectae, bonae, vel pulchrae, deinde sensus earum, qui est modus, per quem eae res voluptatem in animo commouent.

21. Praeter hanc autem definitionis distributionem, alia est eius, tanquam generis, in formas suas diuisio. Nam definitiones aliae sunt *partitionum*, aliae *diuisionum*: quae quomodo inter se differant, facile intelligi potest. *Partitionum* dicunt, quibus res quasi membratim discerpuntur, et in partes suas discinduntur: vt, cum dicimus, hominis partes esse corpus et animum; Philosophiae, Psychologiam, Ontologiam, Logicam, ceteras: *Diuisionum* autem sunt, cum, generi quae subiectae formae sunt, sine vllius praetermissione enarrantur: tanquam cum dicunt, triangula esse vel aequilatera, vel aequicrura, vel scalena etc. item, necessarium esse vel simpliciter, vel cum conditione et adiunctione. Est itaque vtriusque generis haec differentia, vt *partitio* ad totum eiusque partes, *diuisio* ad genus et subiectas formas pertineat. *Formas* enim, vt Cicero ait in Topic. c. 7: *qui putat idem esse, quod partes, confundit artem, et similitudine quadam conturbatus, non satis acute, quae sunt secernenda,*

distinguit. Ipse tamen Cicero saepe partes pro formis dixit, vt, de Inuent. I, 22: *Genus est, quod plures partes amplectitur, vt animal. Pars est, quae subest generi, vt equus.*

22. Sed quoniam omnis species componitur e notione generis et proprietate quadam, qua a ceteris, quae eidem generi subsunt, distinguitur (Ontol. §. 22): efficitur, primo, vt *notio generis ad unamquamque speciem transferri possit*: deinde, vt *in unaquaque specie aliquid insit ei proprium, quod neque in genere sit, neque in aliam speciem possit cadere.* Ex quo fit, vt differentiae formarum sint conceptus ii, qui simul esse in eadem re non possint. Porro, quoniam in specie aliquid accedit ad notionem generis, id debet esse eiusmodi, vt generi non repugnet. Ex quo fit, vt aliquid esse debeat in generis notione, quod pluribus diuersisque modis determinari possit. Id quoniam *fundamentum diuidendi* vocant; efficitur, vt *nulla diuisio esse possit legitima sine fundamento diuidendi.* Tanquam, *conscientia*, quae est iudicium de actione morali, diuiditur, v. c. in *veram* et *falsam.* In hac diuisione est, primo, *fundamentum diuidendi.* Nam in notione generis est notio iudicii, quae diuersis modis determinari potest. Omne enim iudicium est vel verum, vel falsum. Deinde in definitione conscientiae verae et falsae inest notio totius generis: praeter eam autem in vtraque aliquid, quod generi non repugnat, sed alteri tamen speciei: neque vtriusque proprietates in vtraque simul esse potest. Est itaque diuisio illa legitima.

23. Vtriusque autem et partitionis, et diuisionis

nis haec communis lex est, vt *neque in partiendo vlla pars, neque in diuidendo forma praetermittatur*. Id enim si quis fecerit, vitiosa est partitio et distributio: nisi quidem, non ignorantia quadam, sed data opera fiat: vt, cum partium infinitus numerus est, neque omnium enumeratio ad rem propositam pertinet: quo loco sine dubio sufficit, tot enarrasse, quot res requirebat. Itaque, qui quandam sibi partiendi diuidendique legem praescribunt, quam vbique sequantur, vt omnes res, v. c. bipartito aut tripartito distribuunt, rem faciunt ipsi rerum partiendarum diuidendarumque naturae minime consentaneam. Ceterum illud tenendum est, in eas res, quarum sunt repugnantes formae, non nisi *διχοτομίαν* cadere, semperque necessario esse in duas formas distribuendas: vnde Scholastici repugnantia nullum tertium interiectum habere praecipunt: *contradictoria excludunt medium*. Idem tenendum est de formis iis, quarum differentiae sunt ex disiunctis. Sic *animantis* generi duae tantum formae subiectae esse possunt, *homines et bruta*, quia earum formarum differentia est, *rationalem esse et non rationalem*.

CAP. II.

De Verbis seu Terminis.

24.

Verba ad communicandas cum aliis cogitationes nostras comparata et excogitata sunt (Psych.

V 3

§. 34),

§. 34), quarum signa, eaque arbitraria, sunt. Quare, cum signum quodlibet ad rem aliquam referatur. cuius ideam, oblato signo, phantasia instauret (Ontol. §. 105); efficitur, vt *cuius verbo certa potestas subiecta esse, hoc est, respondere idea vel notio debeat.* Quibus enim verbis nihil sententiae, nulla vis attributa certa est, ea nihil sunt, praeter sonos inanes, a quibus in omni sermone imprimis cauendum est.

25. Si quis autem verbis ab altero prolatis eadem iungere ideas cogitationesque potest, *intelligere* eum dicitur: qui autem, quae sit alicuius verbis sententia subiecta, quae sint iis ideae et cogitationes iungendae, docet, eum *interpretari* alterius verba dicimus. Ex quibus intelligitur, quibus verbis nihil sententiae tributum sit, ea nec intelligi posse: et, si qua verba eiusmodi sint, vt nihil significant, haec a nemine intelligi posse, aut explicari.

26. Sed quoniam summa in loquendo est hominum inconstantia, atque alius alio amplio rem angustio remve sententiam verbis subiicit, item alius plane aliam: haud obscurum esse potest, quam difficile plerumque sit, alios recte intelligere, aut librum ab aliis scriptum interpretari. Itaque magna cautio in explicandis aliorum verbis et scriptis adhibenda est, neque facile illis tribuenda sententia, nisi, quam, certis minimeque dubiis indiciis constet, recte illis, minimeque repugnantibus, tribui posse. Sed de his alio loco dicitur.

27. Ne autem frustra verba nil proficientia perdantur, opera cuique danda sedulo est, vt *mature incipiat*

incipiat sonum et ideam sono subiectam discernere et internoscere, atque in omni sermone cogitare, quae, et cuius rei, quasi imago animo, et notio cogitationi, prolato quocunque vocabulo, obuerfetur. Quod nisi quis fecerit, saepissime sonos inanes proferet, et, quod plurimis vfu venit, intelligere sibi videbitur, quae omnino non intelligit.

28. Hic vero magna in vtramque partem educationis vis est. Si enim homines ita a teneris vnguiculis instituerentur, vt, quicquid audirent, legereutue, quod nondum aut sensibus perceptum, aut cogitatione comprehensum esset, eius vim requirerent: facile efficerent, vt verbis vel auditis, vel prolatis, semper ideas notionesque rerum ipsarum claras saltem iungerent. Nunc, cum plerique, statim ab incunabulis, multa audiant, quorum nullam ideam ipsi, saepe adeo nec illi, qui loquuntur, tenent, multa etiam ediscere cogantur, quae non intelligunt, nec intelligere possunt: statim ab illo tempore consuetudinem contrahunt multa loquendi sine sensu, longas precum formulas, eo tempore memoriae mandatas, recitandi, et omnia alia cogitandi, quam verba postulent. Atque haec consuetudo apud plerosque, vt solent infantiae consuetudines, tam altas agit radices, tam pertinax euadit, vt non nisi cum vita deponatur.

29. Hanc etiam vim habet diuturna audiendi vsurpandique vocabuli alicuius consuetudo, vt, quia familiaris eius nobis sonus est, et simili fere loco saepe perceptus est, videamur nobis, quae vis fit vocabulis subiecta, intelligere, quamuis nihil

praeter sonum cogitemus. Atque hoc vitium ita peruagatum est, vt nullum ei remedium superesse videatur.

30. Sed age reliquas vsurpandorum verborum regulas afferamus. Quoniam non eandem omnes verbis sententiam subiiciunt, ii, qui recte intelligi velint, *quo sensu verbum quodque capiant*, declarare debent. Si enim, qui loquentem audit, aliam consuevit significationem verbis subiicere, quam qui loquitur, non poterit eum, nisi ille, quem sensum verborum esse velit, ostenderit, intelligere: atque ita exorientur de nominibus concertationes, quibus nihil est in controuersis eruditorum frequentius. Est autem *controuersia verbi* (logomachia), cum de rebus diuersis in disputando eadem verba adhibentur. Huic igitur vitio disputandi definitionibus optime cauetur. De logomachiis extat egregius Werenfelsii libellus.

31. Multum etiam, vt rectius faciliusque intelligere, proderit, *verbis eam potestatem tribuere, quam consuetudo et vsus, loquendi magister, ipsis attribuit*. Hoc enim si quis fecerit: est autem aequitati maxime consentaneum, id facere: saepe definiendi labore supersedere poterit, et pugnas de verbis effugere. Sed quoniam sunt tamen verba signa rerum arbitraria: est sua cuique in eo genere libertas, si vsus ipse variet, relinquenda, modo ne de ea re monere audientes legentesue negligat.

32. Atque etiam illud non temere praecipitur, *vt, si vsus loquendi eidem verbo plures significationes tribuat, ex his vnā eligamus, constanterque in eadem disciplina*

disciplina ac disputatione seruemus, aut certe quae quoque loco vis subiecta sit, moneamus.

33. Restat, vt, quoniam praecipuas verborum vsurpandorum regulas tradidimus, nomina et genera verborum recenseamus. Quae res sunt, singulares omnes sunt (Psych. §. 33. Ontol. 21): a quibus, cognita earum similitudine, notiones abstrahuntur generum et formarum (Psych. §. 33). Quod si omnibus rebus singularibus peculiare tribuere nomen vellemus; futurum esset, vt ad immensum verborum numerum lingua quaeque augetur, qui non posset vllius memoria capi et comprehendi: vt taceam, parum vtilitatis nomina singularium rerum plerumque habitura esse. Itaque paucis rebus singularibus, vt hominibus, vrbibus, fluuiis, peculiaria nomina attributa sunt, quoniam alia ratione non possent satis discerni, et aliis indicari, quod tamen in his rerum generibus maxime necessarium est. In reliquis autem rebus, quas numerari satis est, nominibus generum formarumue contenti sumus. Sed superioris generis *nomina propria*, inferioris, *appellatiua* a Grammaticis, a Philosophis illa etiam *Termini singulares*, haec *uniuersales* dicuntur: quod enim veteres nomen, aut verbum, id Philosophi recentiores *terminum* vocant. Cum autem res singularis indicatur, nullo nomine proprio adhibito, vt, si dicas, homo quidam; *individuum vagum* dicunt.

34. *Terminum certum*, vel *uniuocum* vocant, qui eandem, semper, et apud omnes, vim habet, vt linea, triangulum: *incertum* autem, vel *aequiuocum*, qui diuersimode capi potest, vt spiritus, species. His

duobus intericiunt *analogum*, qui diuersimode et ipse capitur, et pluribus rebus tribui potest, sed alteri primario, alteri secundario. Sed multi hoc genus reiciunt, et ad aequiuocos referunt.

35. *Termini concreti* dicuntur, qui quamcunque rem indicant ita, vt rei subiectae, cui inhaeret, notio simul indicetur, vt doctus homo: *abstracti* autem, qui rei notionem exprimunt, nulla rei subiectae notione admista, vt doctrina, humanitas. Alia igitur ratio est terminorum abstractorum et concretorum, quam notionum ratio. Nam notionum abstractarum possunt esse concreti termini et abstracti, concretarum non nisi concreti (Psych. §. 34).

36. *Terminus obscurus* est, cui quae vis subiecta sit, intelligi satis nequit, aut certe cum difficultate aliqua: *Inanis* autem, cui aut nulla notio subiecta est, aut, quae subiecta esse putatur, non est vera, sed deceptrix (§. 16): cuius generis sunt, Abracadabra, Itry, Blitry, Scyndapsus, Centaurus, *Σιδηρόξυλον*, Biangulum rectilineum. Sed in hoc verborum genere maximopere vitandum est id, quod multis accidit, ne, quibus verbis nos nullam subiicimus ipsi potestatem, aut, quae subiecta sit, ignoramus, ea inter inanes sonos referamus statim. Nam, etsi nos vim verbi ignoramus, aliis tamen ea cognita esse potest. Tum demum itaque verbum inter terminos inanes iure referemus, si, quae ei subiecta notio dicitur, ostendi potest, non esse a repugnantia liberam, aut, quam rem indicare dicitur, eam non positam in re atque natura, vt Antipathia, Sympathia, Motus rotae celerrimus.

37. *Terminum categorematicum* dicunt, qui per
se

se potest enunciationis subiectum aut praedicatum esse: *Syncategorematicum* autem, qui alius verbi auxilio indiget, vt praedicati subiectiue loco esse possit. Sic est categorematice ponitur in illo: Deus est: syncategorematice autem in hoc: Deus est aeternus.

38. *Terminum finitum* vocant, qui certi quid significat, sine negatione, vt, doctus: *infinitum*, qui negationem adhibet, vt, non indoctus.

CAP. III.

De Enunciatione.

39.

Enunciationem diximus (Psych. §. 39) esse iudicium verbis expressum, qua duae ideae, vel notiones verbo est, tanquam vinculo et copula quadam, iunguntur: quarum quae alteram continet, *subiectum*, quae autem subiecto continetur, *attributum* (*praedicatum*) dicitur. Nunc eius naturam, genera et affectiones paullo accuratius considerabimus.

40. Ac primum illud ex ipsa definitione facile colligitur, *Subiecti notionem ampliolem latiolemque esse notione attributi*. Nam attributum eiusmodi notionem exprimit, quae subiecti quasi sinu comprehenditur, eique tanquam aut pars, aut proprietas, aut modus inest: vt, cum quadratum dicitur esse aequilaterum, facile intelligitur, notioni subiecti plus inesse, quam notioni attributi, quae ipsa
notioni

notioni subiecti inhaeret, et eius pars est (Psych. §. 39. Ontol. §. 24). Ex quo efficitur, vt *subiectum attributumque non tam ex loco, quam ex amplitudine notionis agnoscantur*, quoniam in sermone saepissime accidit, vt subiectum posteriori loco collocetur. Quae res magnam vtilitatem in interpretatione affert tum, cum subiecti et praedicati idem casus est. Ceterum ab hac lege excipiuntur enunciationes eae, quae idem subiectum et praedicatum habent. Qui autem praedicatum latius subiecto volunt patere tum, cum genus aut species praedicatum est, subiectum autem forma aut res singularis, aliter verbo vtuntur.

41. Non minus illud definitione enunciationis declaratur, *in omni enunciatione duas notiones, neque plures, neque pauciores esse debere*. Quod tamen non hanc sententiam habet, quasi nudaes semper esse debeant ab omni aliarum adiunctione notiones, quae attributi subiectiue loco sunt: sed quod duae tantum praecipuae et primariae notiones locum in enunciatione habeant, ad quas, quae accedunt aliae, veluti partes ad totum suum pertineant. Sunt autem, quae attributo subiectiue accedere ideae possunt, non vnius generis. Quaedam enim explicandi vim habent, vt, cum definitio, aut aliud huius generis adiicitur, ex quo, quale sit id, quod attributi aut subiecti locum occupat, aliqua ratione intelligi potest: vt si dicas, Crassum eum, qui a Parthis victus sit, auspicia vana putasse: quaedam autem sunt attributi et subiecti conditiones et adiunctiones, ex quibus, quo loco, et qua de causa, attributum tribui subiecto possit, aut non possit, intel-

intelligitur; tanquam cum dicimus, Parallelogramma, vbi eadem altitudine sint, esse in ratione basium. Quae huius generis adiunguntur notiones, vulgo *determinationes subiecti et praedicati* dicuntur, quarum magna est vtilitas, et summa necessitas, quoniam ex iis omnis demonstratio arcescenda est. Tolle enim in posteriori hoc, quod adiectum est, *vbi eadem altitudine sunt*, non poteris, quale reliquum sit, intelligere.

42. Sed enunciandi varia genera sunt. Nam primo, attributum, vel tribui posse subiecto dicitur, vel non posse: deinde, subiecti diuersa et multiplex ratio est: denique, ipsa enunciationis forma non est eiusdem generis, vnde non possunt non diuersae etiam enunciationum formae oriri.

43. Quando enunciationes eiusmodi sunt, vt attributum subiecto inesse, tribuique posse dicatur, *aientes* seu *affirmantes*: quando autem id esse a subiecto alienum dicitur, *negantes* vocantur: vt, cum dicitur essentia esse immutabilis, aiens ea enunciatio est: quia immutabilitas essentiae tanquam proprietas tribuitur: cum autem dicunt, modos rei non esse necessarios, negans enunciatio est, quia necessitas nulla modis inesse, aut in iis locum habere dicitur. Affirmatio ex copula oritur, quae subiecto inesse attributum ostendit. Ea autem copula non semper diserte adicitur. Sed in posteriori genere id imprimis videre debemus, vt, verene attributum negetur subiecto, an negantis tantum speciem mentiatur enunciatio, intelligamus. Quod enim negationi exprimendae seruit verbulum *non*, saepe non habet eam in enunciatione vim, vt, attributum

butum locum habere in subiecto non posse, ostendat. Habet autem negandi vim tum, cum ad copulam *est* pertinet, seu, vti vulgo dicunt, cum copulam afficit: vt in his: Homo non est aeternus, Vnitas non est numerus. In his enim eo valet, vt aeternitatis notionem, in hominis notione, non contineri, sed ei repugnare indicet: item. numeri notionem in vnitatem non cadere. Quod si autem vocula *non* ad subiectum aut attributum refertur, nullam habet ad negandum vim: tanquam, cum dicunt, res a concretionem liberas non repugnare: quia non ad attributum refertur, perinde ac si sit: res a concretionem liberas esse non repugnantes, nihil repugnantiae habere, h. e. possibiles esse: non est ea enunciatio inter negantes numeranda, sed inter affirmantes. Huius autem generis enunciationes, negantium speciem, aientium autem vim habentes, *infinitae* dicuntur: quae autem plane affirmant aliquid, vt ne negantium speciem quidem habeant, *finitae*.

44. Quae enunciationes idem et subiectum et attributum habent, *identicae* hodie dicuntur, vt hae: Triangulum est triangulum; item, quae ex se connexae sunt, vt: si lucet, lucet. Eae nituntur illa notione communi: quicquid est, est: et habent non exiguum in demonstrationum analysi vsum. Quia ipsae definitiones, vbi enunciationum loco adhibentur, quod fit in syllogismis, ex hoc genere sunt, quia attributum non est a subiecto diuersum: tanquam haec: Deus est auctor vniuersi. Nam auctor vniuersi idem est, qui Deus vno verbo dicitur.

45. Subiecta enunciationum non eiusdem generis

ris sunt. Interdum enim omnia, quae eiusdem generis, aut speciei sunt, complectuntur: interdum vero tantum quemcunque eorum numerum: denique interdum singularem rem indicant. Quae primi generis subiectum habent, *generales, uniuersales*, quae secundi, *particulares*, quae tertii, *singulares* dicuntur. Sic in his tribus, omne quadratum est aequilaterum, quaedam parallelogramma sunt aequilatera, Eugenius est fortis, prima est uniuersalis, altera particularis, vltima singularis. Id autem facile intelligitur, non aientes solum, sed negantes etiam enunciationes huiusmodi esse posse.

46. In his autem enunciationum generibus quaedam verba subiectis adiiciunt, iisque quantitatem subiectorum dicunt declarari: *Omnis, Nullus, Quidam, Hic, et*, quae similem vim habent. Et eas quidem enunciationes, quae habent aliquod huius generis verbum subiecto praepositum, *definitas* vocant, ceteras *indefinitas*.

47. Quandoquidem definitiones enunciationum loco esse numeroque possunt (§. 44), id autem, quod definitur, generis vel speciei nomen est: efficitur, vt definitiones uniuersalium enunciationum numero sint (§. 45). Ex quo intelligitur, vera esse illa enunciata Philosophorum: Cui definitio tribui potest, ei nomen quoque definitae rei recte tribuitur, et cui nomen tribui recte potest, huic quoque definitio recte tribuitur. Contra autem, cui definitio non potest tribui, ei nec potest nomen rei definitae tribui, item, cui nomen negatur, ei et definitio recte negatur. Idem vero etiam ex eo intelligi potest, quod supra (§. 44) diximus.

ximus. Nam si verum est, non posse, id, quod res est, eandem etiam non esse; definitae autem rei nomini eandem, quae definitioni, subiectam vim esse: cogitur, de quo nomen dici possit aut nequeat, de eo etiam definitionem dici posse, aut non posse: sic, de qua figura dici potest, eam esse triangulam, de ea etiam dici poterit, eam tribus lateribus contineri, et, quae tribus lateribus comprehendi dicitur, eam etiam triangulam esse.

48. Porro, quae rei tribuuntur, vel simpliciter ei tribuuntur, vel cum conditione aliqua et adiunctione. Aliter enim tribuimus homini rationem, aliter futuram illam beatitatem. Nam in illo: Homo est ratione praeditus, nulla est conditio aut adiunctio; in hoc autem: si quis Christi meritis confidit, beatus futurus est. Atque ex eo duo noua enunciationum genera efficiuntur, quorum alterum *Categoricarum*, et *ab omni conditione absolutarum* dicitur, alterum *Hypotheticarum*, seu *quae cum conditione verae sunt*.

49. Harum autem enunciationum fundamenta sunt ex iis repetenda, quae sunt de essentia, proprietatibus, modisque in Philosophia prima disputata. Nam cum ea, *quae ad essentiam pertinent*, item, *proprietates* semper et necessario rei insint (Ontol. §. II. 15): efficitur, vt *rei simpliciter tribui possint*. Cum autem, quae modorum numero sunt, non necessario rebus insint (l. c.): sequitur, *modos rei non nisi cum conditione tribui posse*. Ex quibus facile potest perspici, primo, quomodo possit, recte ali- quid sit simpliciter, vel cum conditione rei attributum, nec ne, intelligi: deinde, quia, quae in cate-
goricis

goricis enunciationibus tribuuntur subiecto, ei necessario insunt, aut repugnant, *omnes categoricas esse easdem generales*; et quia hypotheticarum contraria ratio est, esse eas quidem particulares, sed posse tamen ad vniuersales et quasi categoricas reuocari: vt hanc: Si triangula duo eadem basi, eademque altitudine sunt, aequalibus sunt areis. Nam ea particularis est, quia attributum non omni triangulorum pari tribui potest: sed fit vniuersalis hoc modo: omnia triangula, eadem basi et altitudine, sunt aequalibus areis. Nam ita quoddam quasi triangulorum genus efficitur, cui quae subiecta triangula sunt, his omnibus aequalitas arearum recte tribuitur. Neque inutiliter quidam praecipunt, vt etiam categoricae ad hypotheticas redigantur. Nam quae rei simpliciter tribuuntur, certe propter definitionem adiunguntur. Ea igitur conditionis vim habet. Sic illa: triangulum habet tres angulos, quia numerus angulorum triangulo propter definitionem tribuitur, ita ad hypotheticae formam reuocari potest: si triangulum est figura tribus lateribus comprehensa, habet tres angulos. Cuius rei obseruatio etsi non magna videtur, valet tamen eo, vt, vnde demonstratio arcessenda sit, facilius intelligi possit.

50. Enunciationes interdum vnum et subiectum et praedicatum habent, interdum plura. Hinc illa enunciationum, in *simplices et compositas, vel complexas*, distributio: quarum illas dicunt, quae subiectum attributumque simplex habeant, hoc est, de vna re vnum aiunt, aut negant: tanquam, cum dicunt: Omne simplex esse figura liberum; has autem,

quarum aut attributum, aut subiectum ex pluribus quasi partibus constet. Sed huius posterioris generis plures formae sunt, propter diuersum modum, quo sunt subiecti attributivae partes et membra coniuncta et copulata : quarum duas praecipuas afferemus. Prima forma earum est, in quibus aut eidem rei, tanquam subiecto, plura tribuuntur neganturve, aut pluribus rebus idem attribuitur vel negatur. In qua enunciationum forma quoniam verbo *et* subiecti attributivae partes copulantur, vulgo eam *copulativam* dicunt: cuiusmodi hae sunt: Omnis res composita habet et certam magnitudinem, et certam figuram, cetera: Deus est aeternus, et intelligens, et immortalis: Poetae et prodesse et delectare volunt: Deus et mentes humanae sunt a concretionem liberae: Pictores et Poetae sunt fingendarum rerum studiosi. Altera forma earum est, quae plura aut subiecta coniungunt, et vni aliquid tribuunt negantur, aut plura attributa afferunt, atque ex iis vnum necessario esse subiecto tribuendum vel negandum edicunt: in quo quoniam verbo *aut* vtuntur, *disiunctivae* vocantur. Tales sunt hae: Omnis enuntiatio est aut vera aut falsa: Aut Germani aut Galli erunt ad Rhenum victores. Harum autem enunciationum haec lex est, vt, quae in subiecto praedicatione coniungantur, aut contraria sint et disiuncta ita, vt intermedium nihil patiantur: vt in hac; Omnis enuntiatio est aut vera aut falsa: aut, si cuiusdam totius quasi partes sint, nulla pars omittatur: denique si eiusdem generis formae sint, nulla praetermittatur; vt in his: Omnis figura quadrilatera est aut quadrata, aut rectangula, aut rhombus,

bus, aut rhomboides, aut mensula: Omnis actio hominis aut a corpore, aut ab animo proficiscitur.

51. Porro quaedam non simpliciter enunciantur, sed ita, vt simul modus explicetur, quo, rem fieri, necesse sit, aut quo ea fieri possit, vel non possit, quo denique praedicatum subiecto consentiat: quod genus enunciationum *modalium* vocant. Earum exempla haec sunt: Fieri potest, vt diuitiae noceant: Necesse est, vt, qui vitiiis dediti sint, miseri sint: Non potest fieri, vt virtus infelicem quemquam reddat.

52. Quaedam enunciationes aliqua, aut obscuritate laborant, aut difficultate premuntur, quae, nisi explicatis vocabulis, a quibus obscuritas difficultasque proficiscitur, tolli non potest: atque has *exponibiles* appellant. Eius autem enunciandi generis plures formas faciunt, quas a diuerso explicandi obscuri vocabuli genere arcessunt. *Prima species* est earum, quas *exceptiuas* vocant, cum enunciatio ad genus totum totamque formam, aut totam rem pertinere videtur, sed tamen in vnam, aut aliquot generi subiectas species, aut speciei subiectas res singulares, aut aliquam totius partem cadere nequit. Exemplis esse hae possunt: Omnia, praeter hominem, animantia rationis expertia sunt: Omnis mundus, si a mentibus intelligentia praeditis refferis, interibit: Caius est totius, praeter Physicam, Philosophiae peritus. *Alter species* est earum, quae rei ita aut aliquid tribuunt, vt ab eius communitate omnes alias excludant et prohibeant, aut sic auferunt, vt, idem ad nullam aliam pertinere, certis verbis significant, vnde *exclusiuas* eas appellare consue-

verunt: tanquam cum dicunt, vnum, quod honestum sit, idem esse etiam bonum: vnum Ciceronem esse perfectae eloquentiae latinae exemplar: vnum Deum non esse ortum. *Tertia* species est, quae de genere, forma, aut tota re, ita pronunciat, vt simul ostendat, ad quas generi subiectas formas, aut formae res singulares, aut ad quam totius partem, quod pronunciet, pertineat, aut, quomodo, quaque de causa subiecto conueniat attributum: easque enunciationes *restrictiuas* solent dicere: vt, cum dicunt, hominem, qua mentem, esse immortalem, ratione praeditum: aut cum Horatius ait: vitulus, qua notam duxit, candidus est videri, cetera fuluus: Cicero, qua plus iusto timidus fuit, est reprehendendus: homines maximam partem vitiis inquinati sunt: animantia, quae ratione carent, plane intereunt. Sed exprimendi modi, quo attributum habeat in subiecto locum, non vna ratio est. Nam, aut ab ipsius subiecti natura est repetendus, aut ab aliis rebus et conditionibus: vt, si quis dixerit: homo, qua homo est, ratione gaudet: homo, qua vitiosus est, Deo displicet. Ex quo duae restrictiuarum enunciationum formae efficiuntur: quarum alteram, superiorem illam, *reduplicatiuam*, alteram *specificatiuam* appellant. *Quarta* et vltima forma est, quae duas res inter se comparat, et ad se ita refert, vt, quae sit altera maior, melior, aequalesne sint an inaequales, similes an dissimiles, enunciet: *comparatiuas* vocant. Sed in hac enunciationum specie quia facillime errari potest, magna cautio adhibenda est, primo, ne audeamus inter se conferre, quae non satis cognita habeamus

et

et perspecta, neue praecipitemus iudicium: multum enim difficultatis habet, sine errandi periculo, quae sit res alteri praeferenda, iudicare; inprimis tum, cum eae res comparantur, quarum magnitudo non potest certa et visibili mensura comprehendi: deinde ne, quae in comparationibus recte dicuntur, eadem simpliciter omnia dici posse putemus. Sic in hoc, Virtus praestantior est eruditione, duae inter se res conferuntur, quarum vtrique simpliciter tribui potest praestantia quaedam, sed alteri maior, alteri minor, vt possit vna ista enunciatio ad tres reduci has: eruditio praestans est, virtutis magna est praestantia, virtutis autem maior est, quam eruditionis: sed in hoc, Superstitiosum esse, melius est, quam Deum tollere, longe aliter est. Nam, si concedas rem comparate, non poteris tamen, id quod facile intelligitur, neque superstitionem, neque divinae naturae negationem pro re bona habere.

53. Atque haec sunt praecipua enunciationum, cum suis formis, genera, de quibus Dialectici praecipiant. Sed praeter ea sunt adhuc alia, quorum frequens fit, apud Mathematicos inprimis, mentio. Sunt autem fere haec: *Axioma*, quod *effatum* latine, notioque communis dicitur, *Postulatum*, *Theorema*, *Problema*, *Consectarium*, *Lemma*, *Scholium*: quorum definitiones, quia iam sunt eo loco traditae, quo Mathematicorum methodum, quam breuissime potuit fieri, explicauimus (Prol. §. 26. seqq.); nolumus hoc loco repetere. Restat igitur vnum illud, vt de *enunciationum affectionibus* pauca dicamus. Eae quatuor sunt, *Conuersio*, *Pariatio* (Aequipollentia), *Disiunctio* (Oppositio), *Subalternatio*.

54. *Conuerti enunciatio dicitur, si, quod attributi loco erat, in subiecti, quod subiecti locum tenebat, in attributi locum transfertur: tanquam, cum hoc, Omne necessarium est immutabile; ita permutatur, Omne immutabile idem est etiam necessarium. Sed vt, quae enunciationes recte conuertantur, quae minus, intelligatur, tenendum est, conuersionem proprie non nisi in has cadere, quarum subiectum et attributum aequae late pateant, h. e. quarum aut subiecto et attributo eadem vis, eadem potestas subiecta est; quod quidem locum habet in his, quae definitiones sunt, et quas identicas dicimus (§. 44), aut attributum, non ex quadam quasi parte subiecti, sed omnibus, pendet atque intelligitur. Quare si praedicatum enunciationis eiusmodi est, vt, quare sit subiecto attributum, non totum subiectum, sed tantum eius quaedam quasi pars cognita esse debeat; perperam eam conuertas. Sic recte conuertitur haec: In figura tribus lateribus comprehensa sunt tres anguli. Nam quod figurae eius generis tribuitur, huiusmodi est, vt, quare tribuatur, tribuere possit, nequeat, nisi ex tota, hoc est, ex trium laterum in figuram coniunctione, intelligi. In hoc autem: Omne quadratum in duo triangula aequalia diuidi, ducta diagonica, potest, quoniam attributum non ex tota quadrati notione, sed tantum ex eius quasi parte, h. e. ex numero laterum, eorumque situ parallelo, pendet et intelligitur, conuerti ea enunciatio minime potest. Eodem modo conuerti quidem potest hoc: Deus est auctor vniuersi: non autem hoc: Deus est immutabilis.*

55. *Essentiae constat deberi, quicquid rei perpetuo*

petuo inest (Ontol. §. 12), et adeo attributa propria, siue proprietates, ex tota essentia pendere (l. c. §. 15). Quamobrem omnes hae enunciationes habebunt aequae late patens subiectum et attributum, quae subiecto essentiam aut proprietatem talem tribuunt. Sic, quod in hac enunciatione, Triangulum est figura, cuius angulorum summa habet ad angulum rectum rationem duplam, triangulo tribuitur, est proprium triangulo ita, vt ad nullam aliam figuram transferri possit: potest igitur conuerti. Item haec conuerti potest: Omnis solida figura, sex quadratis aequalibus inclusa, efficitur descensu quadrati plani ad perpendiculum, aequale lateri quadrati: quia in subiecto est proprietas cubi propria, attributum autem eius essentiam declarat.

56. Sed est etiam quidam conuertendarum enunciationum modus, qui in his locum habet, quarum non est vtraque pars aequae late patens. Cuius generis haec lex est, vt enunciationum quantitas mutetur: tanquam, cum dicitur, Omne quadratum esse aequilaterum, id ita conuerti potest: Quaedam figurae aequilaterae sunt quadratae. Sed huius rationis haud magnus, atque adeo nullus vsus est.

57. Altera affectio, *Pariatio*, earum est, quae verbis quidem discrepant, sed idem valent, eandemque verbis potestatem subiectam habent. Huius generis hae sunt: Summa angulorum in triangulo quocunque est aequalis summae duorum rectorum: Anguli simul sumti qui sunt in triangulo, ad rectum angulum sunt in ratione dupla. Huius affectio- nis quaedam utilitas est in reuocandis ad syllogif-

mos demonstrationibus, de quo infra dicitur: item in disiunctis iudicandis (Ontol, §. 2. cf. mox §. 61).

58. Tertia affectio, *Subalternatio*, est earum, quae sibi subiiciuntur et subiunguntur, ut altera superior sit, inferior altera et secundaria, siue, ut vna ad alteram eam rationem habeat comparationemque, quam ad subiectas formas genus. Huius generis hae sunt: Omne triangulum est dimidium parallelogrammum: Triangulum rectangulum est dimidium parallelogrammum: Triangulum aequilaterum est etc. De his multa dicere nihil attinet, quia ex doctrina de genere, et generi subiectis formis, earum natura et leges facile intelligi possunt.

59. Quarta affectio, eaque praecipuae utilitatis, est *Disiunctio*: quae earum enunciationum est, quarum altera ait, quod altera negat. Sed *disiunctarum enunciationum* hunc modum faciunt, ut *utriusque et subiecto et attributo eadem potestas subiecta sit*. Neque enim, si notiones utriusque subiecti aut attributi diuersae sint, posse vere disiunctas appellari. Atque hunc modum earum esse aiunt, quae sibi opponantur: 1. *eodem modo*: 2. *secundum eandem subiecti partem*: 3. *ad idem*: 4. *eodem tempore*. Disiunctas autem enunciationes recentiores tripartito distribuunt, nempe in eas, quae ita, ut diximus, inter se pugnant: *contradictorias*, parum latine, vocant: ut, si dicas: Quadratum est aequiangulum, quadratum non est aequiangulum: in eas porro, quae ambae quidem aut aiunt idem, aut negant, sed de omnibus vtraque, quas *contrarias* dicunt; ut has: Omne quadratum est aequiangulum, nullum quadratum est aequiangulum: denique

nique in eas, quae idem aiunt quidem et negant, sed neque vniuersum genus, neque vniuersam speciem, sed tantum aliquot generi subiectas formas, aut aliquot speciei subiectas res singulares, subiecti loco habent; cuiusmodi hae sunt: Quidam homines docti sunt, Quidam homines non sunt docti, easque *subcontrarias* appellant.

60. Horum generum autem plane diuersa ratio est. Quae enim *sub primo genere continentur*, quia eiusmodi sunt, vt, vtraque probata, efficiatur, idem et esse et non esse, verum esse et falsum, id quod fieri non potest; earum altera *semper necessario est vera, altera necessario falsa*. Ex quo efficitur, vt, si alteram veram esse ostenderis, eadem opera alteram falsam esse viceris: et, si alteram conuiceris, alteram veram esse docueris. Quod quidem in reliquis duobus generibus longe aliter est. Nam, quae ad *alterum* pertinent, *non possunt eae quidem ambae verae esse, sed tamen falsae ambae*. Si enim generi tribuitur differentia subiectae alicuius formae, aut formae aliquis modus subiectarum rerum singularium; sunt istae quidem enunciationes falsae, sed non propterea verae hae, quae vniuerso generi aut vniuersae formae eas res negant: tanquam, si dicas, Omne triangulum esse aequilaterum, Omnes homines esse doctos: falsae eae quidem sunt, sed non statim hae verae: Nullum triangulum est aequilaterum, Nullus homo est doctus. Quod si autem altera vera est, necessario altera est falsa, quia, quod omnibus recte tribuitur, aut negatur, non potest

est etiam recte omnibus negari aut tribui: tanquam, Si verum est, nullum triangulum quatuor latera habere: item, omnis trianguli angulos efficere summam duorum rectorum: necessario falsum est, omnia triangula quatuor latera habere, nullius trianguli angulos summam duorum rectorum efficere. Nam quod vniuerso generi, aut vniuersae formae tribuitur recte, non potest eidem etiam negari, quia ex eo efficeretur, vt id vniuerso generi, vniuersaeque formae attributum sit, et non sit. In tertio autem genere, quia de aliquot generi subiectis formis, item de aliquot rebus singularibus, idem dicitur et negatur, sed de aliis vtrumque et formis et indiuiduis: sequitur, *utramque huius generis enunciationem posse esse veram, sed non falsam utramque*: vt has: Quaedam parallelogramma sunt aequilatera, quaedam non sunt aequilatera. Sed si omnia haec genera ad illam disiunctionis notionem, illumque modum exigas, quem antea (§. 59) constituimus; intelligas, posteriora duo genera vere disiuncta non esse.

61. Sed de primo genere illud etiam monendum est: si, quae ait, aut negat, vniuersum genus subiectum habeat, aut vniuersam formam: alteram videri quidem aequae late patens subiectum habere, re vera tantum eius partem aliquam: tanquam has: Omne triangulum est obtusiangulum, omne triangulum non est obtusiangulum: Nullum parallelogrammum est aequiangulum, non est nullum parallelogrammum aequiangulum. Nam videtur quidem vbique omne genus subiectum esse, sed non est vere. Reuocari enim ad has possunt: Omne trian-

triangulum est obtusiangulum, quoddam non est obtusiangulum.

62. Denique est enunciationum vere disiunctarum genus, quod nihil pugnae inter se habere videtur, sed vere tamen pugnat. Huiusmodi hae sunt: Dies est, nox est: Sempronius viuit, Sempronius mortuus est. Nam hae enunciationes eiusmodi sunt, vt, vtraque sumpta, efficiatur, vt idem et sit, et non sit, verum sit et falsum. Quamobrem, si ostenderis, enunciationem quamcunque huiusmodi esse, vt, ea sumpta, altera falsa sit, ea reiecta, altera vera: eam alteri repugnare viceris. Quamquam hae enunciationes paruatione facile ad propriam disiunctarum formam rediguntur. Illi enim; *nox est*, par est hoc, *non est dies*.

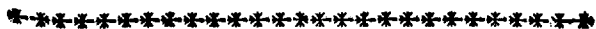
63. Inter notiones communes referendum est, semperque habitum est hoc: *Omnem enunciationem esse vel veram, vel falsam*: id quod ex eodem illo repugnantiae principio intelligitur. Nam si eandem et veram et falsam esse fingeres; cogeretur, idem et esse, et non esse: quod fieri nequit. Sed quae tandem *nota veri et falsi* sit, et quo quasi signo verae falsaeque enunciationes internosci possint, de eo non vna est Philosophorum sententia. In quo negari tamen minime potest, plerosque, in hac nota constituenda, rebus congruentes, nominibus differre. Inter Graecos, qui Academicam Philosophiam Pyrrhoniāque sequebantur, nullam omnino notam certam veri esse putabant, neque quicquam ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso. Atque eam ob rem dubitationem de omnibus rebus, nullaque

laque adhibita affirmatione, differendi consuetudinem amplectebantur, abusi scilicet illa *εἰρωνεία* Socratis, in cuius auctoritate libenter delitescabant, et, omnium rerum ignorantia simulata, quam ille ad ridendam reprimendamque Sophistarum superbiam assumserat. Sed horum confutationem hic libenter praetermittimus. Quoniam autem verum est id, quod non repugnat, falsum omne id, quod repugnat: facile intelligitur, hanc esse vnam certam *veri notam, a repugnantia liberum esse*; ut omnis adeo enuntiatio vera sit haec, cuius attributum notioni subiecti consentaneum est, nec vlllo modo repugnat, quaeque ipsa aliis enunciationibus veris non aduersatur; falsae autem omnes hae, quae repugnantia affirmant, aut non repugnantia negant.

64. Sed duobus potissimum modis, repugnet, liberumue sit a repugnantia aliquid, cernitur: sensibus et ratione. In sensibus veritas est, si sani sint, integri et incorrupti, et omnia remoueantur, quae perceptionem perspicuam impediunt; recte ut veri nuncii appellari possint, quos natura quasi normam scientiae et principium dederit, vnde postea notiones rerum in animis imprimantur, e quibus principia et omnes prope ad verum inueniendum viae reperiantur. Quae enim de remo inflexo, de collo columbae, aliisque huiusmodi rebus, quae aliter sunt ac videntur, obiici solent, nullam vim ad infringendam debilitandamue sensuum veritatem habent. Modo enim in huiusmodi perceptionibus assensio sustineatur paullisper, nec praecipitetur temere, sed situs rerum, quas intuemur audimus-

dimusue, mutetur, interuallis aut contractis, aut ductis, aut ipsae res in omnes partes versentur; facile omnes fraudes vitabimus, intelligemusque, non tam sensus, quam praecipitata de rebus sensu perceptis iudicia, fallere. Itaque in hoc genere veri cernendi maximopere cauendum est, ne iudicia nostra pro perceptionibus habeantur, quo nihil est ad errores concipiendos efficacius. Huius autem generis iudicia, a sensibus orta, *intuitiua* a recentioribus dicuntur: quorum quidem veritas illo enunciato nititur, quicquid sit, id esse a repugnantia liberum: quoniam, quod repugnat, esse nullo modo potest (Ontol. §. 7). Huic autem veri generi implicatum illud est, quod testimoniis fide dignis nititur. Nam his nihil efficitur, nisi hoc: fuisse, qui aliquam rem sensu perceperint. Quare, si testimonium eiusmodi sit, iure illi vt fides abrogari nequeat, eandem eae res vim habebunt, quam quae suo cuiusque sensu perceptae sunt. Alter modus ratiocinatione continetur, de qua nunc est agendum.

CAP. IV.

De Syllogismo, Demonstratione, et quae ex his consequuntur.

65.

Ratiocinatio verbis expressa et declarata *Syllogismus* dicitur, tribusque enunciationibus constat, quarum prima *propositio*, siue *expositio* (vulgo

go *propositio maior*), altera *assumptio*, (*propositio minor*), tertia *conclusio* seu *complexio* dicitur. Ipse syllogismus interdum *conclusio* dicitur. *Propositio* et *assumptio* etiam *sumtiones*, et, quia *conclusioni* praemittuntur, *praemissae enunciationes* vocantur. Atque haec est illa tripartita argumentationis ratio, quae nunc omnes scholas peruagata est. Ciceroni autem commodior illa partitio visa est, quae in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti secuti sunt (*), similiterque Auctori librorum ad Herennium (**). Eae partes hae sunt: *propositio*, *propositionis approbatio*, hoc est, argumentis rationibusque facta confirmatio, *assumptio*, *assumptionis approbatio*, *complexio*. Sed non est, quod huius auctoritate moti receptam illam tripartitam rationem deseramus. Recte enim iam ipsi illi, qui inter veteres in ea re ab Aristotele discesserant, viderunt, neque a propositione, neque ab assumptione approbationem seiungi oportere, neque absolutam vtramque et perfectam dici, nisi approbatione confirmatam, posse. Ceterum ipsae approbationes non sunt syllogismi eiusdem partes, sed nouis syllogismis conficiuntur, vt eo loco ostendetur, vbi demonstrationis leges exponemus. Quid? quod carere interdum possunt *propositio* et *assumptio* approbatione, tum, cum ex se intelliguntur. Est autem syllogismi haec formula: *Virtus est laudabilis, sed temperantia est virtus, est ergo laudabilis*. Primum est *propositio*, secundum *assumptio*, tertium *conclusio* seu *complexio*.

(*) V. de Inventionem I, 34.   (**). II, 18.

66. Ex ipsa autem hac formula intelligitur, in syllogismo tres notiones, et bis quamque adhiberi, vt in allato, bis Virtus; bis Laudabilem esse, bis Temperantia ponitur. Quare, quoniam idem verbum diuersam vim iunctam sibi habere subiectamque potest; efficitur, *quodcunque verbum in syllogismo eandem utrobique sententiam habere oportere.*

67. Porro, quod verbum est propositioni et assumptioni commune, *terminus medius* dici solet: quod in conclusione subiectum est, *minor*: quod denique in eadem attributum, *maior*: vt in superiori syllogismo, Virtus est terminus medius, Temperantia minor, Laudabilem esse, maior. Ex quo colligitur, *eam notionem, quae est propositioni et assumptioni communis, in conclusione locum non habere.*

68. Ex his autem, quae sunt eo loco dicta, quo naturam mentis humanae explicauimus, et, qua via ad conclusiones peruenire ratio soleat, experientia duce tradidimus (Psychol. §. 41 seqq.), illud intelligitur, verum esse, quod Scholastici praecipiant, omnium syllogismorum fundamentum esse, quod vocant, *Dictum de omni et nullo*: cuius haec vis est, vt, quod de omnibus in vniuersum, idem dicatur de singulis: quod autem omnibus negetur, idem singulis negetur. Omnium itaque syllogismorum hae, quas subiecimus, formulae sunt, sub quibus illi, tanquam generibus suis, contineantur:

1. Cui nomen recte tribuitur, ei definitio quoque tribuenda est (§. 47).

Sed

Sed $\tau\tilde{\omega}$ A nomen recte tribuitur: Relinquitur ergo,

Vt $\tau\tilde{\omega}$ A etiam definitio recte tribuatur.

2. Cui nomen tribui nequit, eidem definitio tribui non potest.

Sed $\tau\tilde{\omega}$ A nomen nequit tribui.

Restat igitur, vt $\tau\tilde{\omega}$ A definitio tribui nequeat.

3. Cui definitio tribuitur recte aut negatur, ei nomen quoque tribuendum negandumue est.

Itaque si $\tau\tilde{\omega}$ A definitio tribui negariue recte potest:

Sequitur, $\tau\tilde{\omega}$ A nomen recte tribui negariue.

4. Quod generi A recte tribuitur aut negatur, formis etiam subiectis tribuitur negaturue (Ontol. §. 24).

Atqui B est forma generi A subiecta.

Efficitur itaque, formae B vt tribuatur negaturue, quod generi A tribuitur vel negatur.

5. Quod formae A consentaneum est, aut repugnat, subiectis etiam indiuiduis consentit aut repugnat (Ontol. §. 22).

Quare cum indiuiduum B ad formam A pertineat:

Cogitur, indiuiduo B repugnare aut consentaneum esse, quod formae A.

69. Has formulas consideranti facile apparebit,
 1. in omni syllogismo propositionem (maiolem) esse vniuersalem enunciationem: 2. ex meris enunciationibus negantibus nil effici: 3. neque ex meris particularibus: 4. conclusionem esse vel negantem,
 vel

vel particularem, si sumtum negans, vel particulare sit. quod Scholastici ita enunciant: conclusio sequitur partem debiliorem: *partem debiliorem* enim enunciationem negantem et particularem in syllogismo dicunt.

70. Sed syllogismorum quaedam genera faciunt, e conclusionis, reliquarumque enunciationum ratione ducta. Nam si conclusio aiens est, etiam *syllogismus aiens* dicitur: *negans* autem, si talis conclusio. Si porro subiecta enunciationum genera sunt, aut formae, *uniuersalis*: si minus, *particularis* vocatur. Denique, si conclusio cum sumtis est absoluta, et a conditione remota, *Categoricus*, vel *Absolutus*, dicitur.

71. Praeterea quaedam etiam figuras syllogismorum et modos afferunt. *Figuras*, dicunt, modo effici, quo notio, propositioni assumptionique communis, ceteris duabus jungatur: qui quoniam quadruplex est, quatuor etiam figurae syllogismorum sint, necesse est. Nam primo, notio communis potest in propositione subiici, et in assumptione attribui, quae est *prima figura*: deinde in vtraque attribui, quae *secunda* est: tertio, vtrique subiici, quam *tertiam* faciunt: denique in propositione attribui et in assumptione subiici, vnde *quarta* existit. Sed quarta, quia nullius utilitatis visa est, non est vulgo in libellos logicos assumpta, aut in figurarum numerum: quem et nos morem sequimur. Sed age singularum formulas afferamus. Primae figurae haec sit:

Omnis res *mutabilis* est fortuita:

Sed mundus est *mutabilis*:

Est ergo mundus fortuitus.

Ernesti Initia.

Y

Secun-

Secundae autem haec:

Omnis res necessaria est *immutabilis*:

Mundus autem non est *immutabilis*:

Mundus itaque non fit necessarius necesse est.

Tertiae porro haec:

Omnis *doctus* est homo:

Omnis *doctus* est diligens:

Est ergo quidam diligens idem etiam homo.

72. Ex his formulis, quae cuiusque figurae leges sint, facile intelligi potest. Sunt autem hae: propositionem in prima figura esse vniuersalem: assumptionem aientem: et assumptionis complexionisque subiectum aequale patere, vt, scilicet, vtraque aut vniuersalis sit, aut particularis: denique si propositio negans sit, complexionem etiam esse negantem; id quod vel ex generali illa omnium syllogismorum lege intelligitur (§. 68. n. 4). Quibus quidem legibus illud declaratur, primae figurae syllogismos sub his formulis, tanquam generibus suis, comprehendendi, quas (§. 68) attulimus. Quae cum sint ad eum modum conformatae, quem mens nostra in concludendo maxime sequitur (l. c.): efficitur, primam syllogismorum figuram esse naturae mentis humanae maxime accommodatam, atque per omnia ratiociniorum genera patere: quod in duabus reliquis figuris secus est. Nam in secunda figura propositio est illa quidem, vt in prima, semper vniuersalis, sed conclusio semper negans. Nam huius figurae hoc fundamentum est: quod sub genere et specie non comprehenditur, ei aut negatur, quod omnibus tribui potest, aut tribui potest, quod omnibus negatur: id quod ex
his

his ipsis intelligitur, quae de omnium, imprimisque primae figurae syllogismorum, fundamento diximus (§. 68). In tertia autem figura conclusio semper est particularis, assumptio aiens. Quas secundae tertiaeque regulas, si cum illis generalibus (§. 68) contuleris: intelliges, harum figurarum syllogismos non in omni ratiocinationis genere, sed in negante tantum et particulari adhiberi posse.

73. Sed harum figurarum sunt sui cuiusque modi: qui nihil sunt, nisi formae syllogismorum sub quaque figura, tanquam sub genere, comprehensae, quae ex diuerso enunciationum genere, diuersaque dispositione efficiuntur. Horum autem enunciandi generum signa fecerunt quatuor literas, A, E, I, O, eisque literis hanc vim tribuerunt, vt A et E enunciationes vniuersales indicarent, sed A aientes, E negantes, et I, item O, particulares, sed I rursus aientes, O negantes. Iam, quot modis tres harum literarum possunt coniungi, regulis cuiusque figurae seruatis, tot cuiusque sunt modi. Itaque, quoniam in prima figura propositio vniuersalis, et assumptio aiens esse debet; efficitur, vt in propositionem non nisi A et E, in assumptionem tantum A et I, in conclusionem autem omnes cadant, ita tamen, vt, si propositio habeat E, in conclusione etiam E sit vel O (§. 72). Quae quidem vt facilius memoria tenerentur, Scholastici voces quasdam delegerunt, in quarum syllabis literae istae eo ordine se exciperent, vt primae figurae modis indicandis adhiberi commode possent. Sunt autem numero quatuor: tot enim sunt legitimi huius figurae modi: bArbArA, cElArEnt,

dArII, fErIO. Nam etsi harum literarum etiam alii ordines esse possunt: tamen hi potissimum regulis supra propositis conueniunt.

74. Earundem autem literarum quot esse ordines, regulis secundae figurae consentanei, possint, si quis periculum facere velit: intelliget, quatuor tantum esse posse, quos his verbis indicant: cEsArE; cAmEstrEs, fEstInO, bArOcO: tertiae autem figurae sex: dArAptI, fElAptOn, dAtIsI, fErIsOn, dIsAmI, bOcArdO. Tota res non male excogitata, sed nullius vsus reperietur.

75. Atque his syllogismorum in vniuersum, et figurarum modorumque regulis, *forma syllogismorum* continetur: ipsas autem enunciationes *materiam* dicunt. Ex quo, quid sit formae materiaeue vitium, facile intelligi potest.

76. Haecenus de simplicibus syllogismis: ad compositos veniamus. *Compositi* autem hi sunt, quorum propositio est enuntiatio composita. Horum duo genera sunt, alterum *ex antecedentibus et consequentibus, siue conditionalium*; alterum, quod *ex disiunctionibus* constat, *siue disiunctiuorum*. Illos dicunt, quorum propositio, quid, sumta aliqua re, efficiatur, enunciet, iique *connexi* a Cicerone dicuntur: hos, quorum ex disiunctis est: vnde et ipsi *disiuncti* dicuntur. Illorum quoque duae formae sunt. Nam primo, quia in conditione ratio est, quare verum sit, quod ei annexum est: efficitur, vt, sumta conditione, non possit non id, quod ei annexum est, verum esse. Vt, quia, si quis virtute praeditus est, laude etiam dignus est: sequitur, sumto hoc, aliquem esse virtute praeditum,

tum, eundem laude dignum esse. Deinde, quia, sumpta conditione, concedendum est id, quod sub ista conditione necessario est: cogitur, si ea, quae rem aliquam sequuntur, falsa sint, falsam illam ipsam esse quam sequuntur: tanquam, quia lapis, si calidus est, necessario calefacit; cogitur, si lapis non calefaciat, eum ne calidum quidem esse. Horum autem concludendi modorum ex antecedentibus consequentibusque hae sunt formulae:

1. Si illud est, etiam hoc est:

Sed est illud:

Est igitur etiam hoc.

2. Si illud, hoc:

Non autem hoc:

Igitur ne illud quidem.

Conditionem, siue, quod sumitur, vocant *antecedens*: quod conditione efficitur, *consequens*. Est itaque verum id, quod praecipiant: *sumpto antecedente, largiendum esse consequens*: *sublato consequente, tollendum esse etiam antecedens*. Sed fieri tamen potest, vt, negato antecedente, negari recte etiam consequens possit, tum scilicet, cum antecedens vna est conditio, sub qua verum esse consequens potest: vt, quia vna haec est conditio, sub qua aequalia esse triangula possunt, si eandem basin et altitudinem habeant; efficitur, vt, negata conditione, h. e. antecedente, etiam alterum, aequalia esse triangula, h. e. consequens, negari possit. Quod secus est, vbi vnus rei plures esse conditiones possunt. Nam, si quis ita concludat: Si lapis in igne iacuit, calidus est: sed non iacuit in igne, ergo nec calidus est; perperam concludat,

quia aliae calefaciendi lapidis rationes sunt. Sed horum syllogismorum nullam peculiarem formam modumque constituunt, quia ad primam illam reuocari commode possunt. Nam in huius generis syllogismis propositio negans effici semper potest: vt in illo superiori: Si triangula A et B aequali basi et altitudine sunt, aequalia sunt; sed falsum est antecedens, ergo etiam consequens; commutatio sic fieri potest: Si triangula A et B non sunt aequali basi et altitudine; nec aequalia sunt: sed triangula A et B non sunt etc. ergo nec aequalia sunt. Denique, quoniam omnis enunciatio cum conditione ad simplicem reuocari potest (§. 49); facile apparet, hoc genus compositorum ad simplex et categoricum reuocari posse.

77. Disiunctorum autem syllogismorum plures formae sunt, pro numero disiunctorum, quibus, tanquam partibus, propositio constat. Si enim duas partes habet, vt haec: Mundus est aut necessarius, aut fortuitus: sumto vno, negatur alterum: negato vno, affirmatur alterum, hoc modo: Mundus aut fortuitus est, aut necessarius: sed est fortuitus: relinquitur ergo, vt necessarius non sit: vel, sed non est necessarius: est ergo fortuitus. Si autem plura disiuncta sunt: vno sumto, negantur cetera, et, negatis omnibus praeter vnum, illud ipsum vnum affirmatur: vt in his: Omne triangulum est aut aequilaterum, aut aequicrurum, aut scalenum: sed triangulum A est aequilaterum, adeoque nec aequicrurum, nec scalenum; item: sed triangulum A est nec aequicrurum, nec scalenum: est ergo aequilaterum. Vno autem ex pluribus

ribus negato, quod reliquorum affirmari debeat, non statim constat: vt, si post illam eandem propositionem, ita assumas: sed triangulum A non est aequilaterum: ita concludas, necesse est: efficitur itaque, vt sit, aut aequicrurum, aut scalenum. In propositionibus autem huius generis syllogismorum id imprimis cauendum est, ne contra diuisionis partitionisque legem peccetur, quam in superioribus (§. 23) scripsimus. Hoc vero genus ad primae figurae formulam redigitur, si ei parti, quae aut sumitur, aut negatur, notionis communis locus tribuitur: vt in superiori illo: Quod fortuitum est, non est idem necessarium: sed mundus est fortuitus: non est itaque necessarius. Ab hac ex disiunctionibus conclusione non differt ille modus, qui est ex *coniunctionum negantia*, cuius Cicero mentionem facit: non et hoc et illud est: sed hoc est: non igitur illud: item, non illud autem, hoc igitur. Nam propositio: non et hoc et illud est, eandem vim habet, quam Haec: aut hoc aut illud est.

78. Sed de quibus haecenus actum est syllogismi generibus, his nihil ad perfectam absolutamque formam deest. Sunt autem quidam concludendi modi, qui ab illa, aliqua ratione, recedant. Horum duo genera sunt: alterum eorum, quibus ad absolutionem aliquid deesse videtur, h. e. qui non habent tres enunciationes: alterum eorum, qui pluribus enunciationibus constant, quam ad syllogismum proprie requiruntur. De vtroque genere pauca dicamus.

79. Superiori generi subiecta est ea forma, quae *Enthymema*, etsi mutata vetere Aristotelea significatione verbi, dicitur. Est autem ratio concludendi trunca quaedam et decurtata, sine diserta propositione, aut assumptione: Aristoteli syllogismus *μονολήματος* dicitur. Fit autem in hunc modum: Peperit, virgo itaque non est: Omne triangulum est dimidium parallelogrammum, igitur acutiangulum etiam. Ex quo intelligitur, huius generis syllogismum esse quoddam concludendi compendium, facileque ad pleni perfectique syllogismi modum redigi posse.

80. Eodem genere comprehenditur ille concludendi modus, qui ex vno aliud ei connexum et consequens colligit, sine perfecto absolutoque syllogismo, *consequentias immediatas* vulgo vocant, rectius *confectaria*, non, si accurate consideres, ab enthymematis multum differentia. Confectariorum autem colligendorum non vnus modus est. *Primus* est, cum, sumto vno, infertur aliud, quod a priori, non re, sed verbis tantum discrepet (§. 57), in hunc modum: Summa angulorum in quocunque triangulo aequalis est summae duorum rectorum: est ergo summa angulorum trianguli ad rectum angulum quemque in ratione dupla. *Alter* modus est, cum a superiori et primario ad inferius et secundarium, (a subalternante ad subalternatum), h. e. a genere ad formas, a forma ad res subiectas singulares procedimus, vt in hoc: Omnis scientia certa est: itaque etiam Philosophia: quem quidem modum, nemo est, quin ad enthymema referri posse videat. *Tertius* est, qui a repugnanti-

tibus

tibus et disiunctis ducitur: cuius fundamenta ex superioribus illis repetenda sunt, quae de repugnantibus et disiunctis diximus (§. 59). Eius modi hae sint formulae: In vno puncto non possunt plura esse perpendiculara vnum itaque tantum locum habet: Mundus est fortuitus, non itaque necessarius: Mundus non est necessarius: est ergo fortuitus. *Quartus* modus a conuersione (§. 56) arcesfitur, cum vniuersum negans aut partem affirmans enunciatio conuertitur, vt, quod subiiciebatur, praedicetur, sic fere; Nulla res necessaria mutari potest: cogitur itaque, nullam rem, quae mutari possit, necessariam esse: Quaedam triangula aequicrura sunt, sequitur ergo, quaedam figuras aequicruras esse inter triangula. Tot igitur sunt modi, quot enunciationum affectiones.

§ 1. Posteriori generi subiiciuntur *Sorites explicabilis*, h. e. qui, recte concludat, nec ne, intelligi, et, si hoc sit, reprehendi frangique potest: item *Industio*, et *Dilemma*. *Sorites* est, qui, quod erat primi consequens, facit antecedens alterius, eique annectit nouum consequens, atque ita progreditur, donec eo perueniat, quo contendebat. Eius duo genera faciunt: alterum absolutorum vel categoricorum, alterum eorum, quae conditionem adiunctam habent. Sed quoniam est in vtroque genere antecedens et consequens, et enunciatio cum conditione facile potest ad absolutam reuocari; istam distributionem praetermittamus. Procedit autem ita in Sorite ratio: qui alterum amat, eius felicitate et bonis laetatur: qui alterius bonis et felicitate laetatur, operam dat, vt ipse aliquid ad eius felicitatem afferat:

qui hoc operam dat, omnia facere debet, quae ipsi grata esse scit: qui omnia facere debet, quae alteri grata esse scit, ea facere debet, quae iubet fieri: ergo, qui alterum amat, ea facit, quae is fieri iubet. Facile autem intelligitur, Soriten huius generis in syllogismorum integrorum formulas conici posse, et quidem tot, quot sunt in Sorite notiones duabus functionibus communes, in hunc fere modum; si, qui alterum amat, eius felicitate laetatur: operam dat etc. sed verum est primum, ergo etiam secundum. Si, qui alterum amat, operam dat, ut ad eius felicitatem aliquid afferat: efficitur, ut, quae grata ipsi fore intelligit, faciat. Atqui illud est, itaque et hoc. Si, qui alterum amat, facit, quae ei grata fore intelligit: sequitur, eundem ea facere, quae is, quem amat, fieri vult. Quare, cum sit illud, hoc quoque sit, necesse est. Ex quibus intelligitur, Soriten mirifice compendiis conclusionum inferuire. Soritae legitimi exempla sunt apud Lactant. de fals. relig. c. 16. Cic. de Off. III, 6. Tusc. Quaest. III, 7 et 8. ext. V, 15.

82. *Inductionem* dicunt genus conclusionis, quo, quod singulis tribui negariue posse constet, tribuitur etiam formae, et quod singulis formis, etiam generi, cui subiectae formae sunt. Est igitur ex duabus partibus, ex sumto vno et concluso, sed et ipsa facile in formulam pleni syllogismi conici potest: ut hic: Homo sentit, brutum sentit: ergo omne animal sentit. Vna est, sed duarum partium sumtio. In quo genere illud imprimis obseruandum est, in enumeratione rerum formae subiectarum, aut formarum sub genere comprehensarum, nullam temere esse praetermittendam, si hoc concludendi
genus

genus aliquam vim habere velimus. Quod cum saepe fieri non possit, imprimis tum, cum rerum singularium magnus numerus est; recte periculofum hoc totum genus, rarissimeque, et non, nisi cum magna cautione, adhibendum putatur. Utuntur autem hoc concludendi modo Geometrae, ubi eum, qui ad circumductam est, angulum demonstrant, esse dimidium eius, qui ad centrum est, eodemque arcu nititur (Geom. §. 61). Ab hac autem novitiorum Philosophorum differt *inductio antiqua et Socratica*, ipsa quoque imprimis utilis in argumentatione: cuius rationem, adiunctis exemplis, declarat Cicero de Inuent. I, 31.

83. *Dilemma* denique est ex consequentibus syllogismus, sed cuius ipsum consequens est ex disiunctis. Eius haec formula est: Si possunt esse in eodem puncto rectae plura vno perpendiculara; aut extra illud sint, aut intra, necesse est: sed nec intra, nec extra id cadere possunt: non igitur, praeter vnum, esse potest (Geom. §. 58). Alia est apud Ciceronem de Diuinatione L. II. c. 49; e Stoicorum scholis petita: Si sunt Dii, neque ante declarant hominibus, quae futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant, nihil interesse, hominem scire, quid futurum sit: aut non consent, esse suae maiestatis, praesignificare hominibus, quae sint futura: aut ea ne ipsi quidem Dii significare possunt. At neque non diligunt nos, cetera. In hoc autem genere eae fere regulae obseruandae sunt, quae in illa ex disiunctis conclusione, de qua supra egimus §. 77.

84. *Syllogismus perfectus*, si veteres Graecos sequere,

quare, est qui plenam probandi vi utem habet: is autem, qui hac caret, *imperfectus*, ut adeo etiam secundae tertiaeque figurae syllogismi imperfecti dici possint. Recentiores autem imperfectum hunc dicunt, qui est aliqua parte, aut propositione, aut assumptione, truncatus, et quasi mutilatus: perfectum, qui ex duabus sumtionibus fit.

85. Ex syllogismis efficitur *demonstratio*, quae est, ut Ciceronis definitione utar, ratio, quae ex perceptis, hoc est, certo cognitis, ad id, quod non percipiebatur, adducit. Non autem ex omnibus syllogismis demonstratio efficitur, sed ex his, quae sumtiones ponunt, aut ex se perspicuas minimeque dubias, aut quas, cum alio loco demonstratae sint, facile quisque concedat aut quarum etiam si opus sit, approbatio adiecta sit. Quare, cum haec ex se intelligantur, quae notionum communium vel axiomatum numero sunt definitiones, item, quae sensibus percipiuntur et comprehenduntur; in id demum syllogismorum genus demonstrationis nomen auctoritasque cadit, quod notiones communes, definitiones et sensibus comprehensa sumit. Cuius generis qui est syllogismus, vnus ad perfectam et suis absolutam modis numerisque demonstrationem sufficit, modo ne sit in concludendi modo ab his aberratum legibus, quas conficiendis syllogismis statuimus. Huiusmodi syllogismus hic est: Quae figura tribus lineis circumscripta est, triangulum est: sed figura haec est tribus lineis circumscripta: est ergo triangulum. Nam propositio est definitio: assumptio sensibus percipitur, neque negari, ab intendente sensus oeculorum, potest. Ex his autem sum-
tis

tis cum rite fit conclusum tertium ; nihil syllogismo ad veram plenamque demonstrationem deest. Ceterum syllogismum veteres ἀποδεικτικὸν potius, quam demonstrationem dicerent.

86. Sed si est aut vtrumque sumtum, aut altervtrum non ex eorum numero, quae sine approbatione admitti possunt concedique: demonstratio absolutionem suam consequetur tum demum, si effeceris, vt, ex quibus ea sumtio colligi, tanquam ex nouis sumtis, possit, intelligatur. Id fit nouo syllogismo, in quo conclusum est id, quod in priori sumebatur. Atque ita progrediendum est, donec perueniatur ad eiusmodi sumta, quae nullam omnino approbationem desiderent. Sed huius rei exempla sunt alio loco allata, p. II. quae huc referri possunt.

87. Non vnum autem esse demonstrandi modum, eodem loco, satis ad huius libelli consilium, ostendimus, cuiusque modi exemplis et formulis allatis, vt eadem, aut plura, de his nunc dicere, nihil attineat. Vna tantum restat, de qua paucis dicendum est, demonstrationis in duas formas distributio: quarum alteram, quae ex definitionibus et notionibus communibus ad alias res concludendas progreditur, quaeque nil differt ab his formis, de quibus loco dicto expositum est, *demonstrationem a priori* dicunt: alteram vero, quae ex rebus sensu perceptis, adiunctis definitionibus, notionibus communibus, aliisque enunciationibus certis, colligit verum, inprimisque, quae ab effectibus sensibilibus causas persequitur, *demonstrationem a posteriori* appellant. Eius exempla in doctrina de mente humana

mana occurrunt, eoque demonstrationis genere omnis Physica continetur.

88. Demonstrationis, omnes largiuntur, aut, facto experimento, sentiunt, hanc vim auctoritatemque esse, vt non ducere homines, sed rapere, planeque cogere ad assensionem videatur: vt, qui hac via ad veri cognitionem peruenerit, non incerta aut instabili, sed constanti quadam firmissimaeque assensione ducatur, omni erroris metu remoto, omnique dubitatione sublata. His itaque, quae rationibus confirmantur iis, quae conuelli non possunt, omne, tum *certum et assensionis firmitas*, tum omnis *scientia* gignitur (conf. Psychol. §. 53. 54).

89. Sed, vt istam demonstratio vim exserere, aut sentiri ea percipi que possit, faciendum sedulo est. Namque multi aut nullam experiuntur magnopere vim demonstrationum vel absolutissimarum, aut eas memoria tantum, non mente ac ratione, comprehendunt. Itaque, vt ipsa intelligentia et ratio eas complectatur, opera danda est, primo, vt omnium sumtorum veritas plane constet; deinde impressam quandam atque informatam animo demonstrationis perfectae notionem habeamus, ad quam, quemadmodum ad regulam lineae, ita demonstratio quaeque exigatur. Si enim intellexeris, nihil esse sumtum, quin aut sine vlla approbatione concedi debeat, aut sit satis approbatione confirmatum, nihilque esse in concludendi modo a regulis conclusionum legitimarum discessum, atque recte adeo legibus demonstrandi, et demonstrationi inter se conuenire: omnem demonstrationis vim senties.

90 Certo contrarium est incertum, et infirmitas

tas imbecillitasque assensionis, quae *inscientia* (*), *vel opinio* dicitur. Ea gignitur ex his, quae non possunt ita demonstrari, aut non sunt demonstrata, ut demonstrationis leges postulant (Psychol. § 53). Id autem duobus modis fit: primo, cum, quomodo sumtum conclusumque cohaereant, non satis intelligitur: deinde, cum aliquid sumitur eiusmodi, quod nec ex se, nec aliunde satis intelligitur. Ex quo fit, ut conclusio ultimo et summo aliquid ad absolutam perfectamque veritatem desit.

(*) Cic. Qu. Acad. I, II.

91. *Fides* est assensus ex testimonio alterius. In qua duo requiruntur: primum, ut res sit eiusmodi, quae, non concludendo, sed sentiendo, intelligatur: alterum, ut testes sint ii, qui rem, uti est; vel gesta fuit, planissime sciant; et, uti sciant, ita dicant. Ac superioris quidem iudicium expeditum est: alterum multas cautiones habet. *Primo* igitur rem planissime sciri dicemus ab iis, quos, eam necessario scire, aut non posse non scire, evidens est: deinde ab his, quos satis constat, rei recte cognoscendae facultatem idoneam habuisse. Rem, porro, uti gesta est, necessario sciunt ii, qui rem ipsam gesserunt, interdum etiam, qui rei gestae affuerunt; denique, qui in literis monumentisque publicis conficiendis adhibiti fuerunt. Rei autem recte cognoscendae idonea facultas est his, qui aut e literis publicis hauriendi facultatem liberam habent, aut ex iis, qui necessario sciebant, discere potuerunt, aut denique iisdem, quibus res gesta est, temporibus vixerunt. *Alterum* autem, ut verum dixisse

dixisse testes intelligamus, sic efficietur, si viderimus, primo, eos necessario verum dixisse: quod cadit in hos, qui literis monumentisque publicis scribendis adhibentur: deinde, eis verum dicendi voluntatem non defuisse: quod intelligetur ex eo, si nullas falsi, omnes autem veri dicendi causas habuisse, constet. Sed hoc totum iudicium de voluntate veri dicendi valde lubricum est, propter incertos et varios animorum motus: unde quae in hanc partem dicuntur, plerumque ultra leuam probabilitatem non assurgunt. Neque vero haec res tantum iudicanda est e vulgaribus illis praeceptis, cum iubent videre, quam quis bonus vir amansque veri fuerit, quamquam ex hoc quoque, quantum e patria cuiusque, et eius forma, moribusque, tempore ipso, quo scripsit. Sed maxime ea res tenetur e genere scribendi, cuius simplicitas, aequalitas, in laudando reprehendendoque moderatio, certa ab incertis distinguendi diligentia, facile veri dicendi studium probat.

92. Et quoniam vulgares praeceptiones plurimum tribuunt iis, qui ea, qua res gesta est, aetate vixere, minimum, qui aliquanto post: id ita intelligendum esse teneamus, si illi sint tales, quales ante descripsimus eos, qui rem planissime sciant, aut res sint eae, quae vulgo ad omnium scientiam perveniant, neque vlllo modo tegi aut clam esse possint: hi autem, neque ex literis publicis, neque aliis fidei certae scriptoribus sumserint. Nam, si contra est, in utroque genere, aetas neque arrogat illis, neque derogat his fidem.

93. Sed fides scriptorum etiam vel adiuuatur
vel

vel infirmatur ipsa rerum traditarum natura, inprimis in scriptorum dissensu; cum quaerimus, an talis res, tali tempore, ac loco, fieri potuerit, necne? Eius iudicii facultatem affert usus primum et experientia, unde momenta notantur, quae cuiusque generis rem constituunt: deinde scientia ipsa historica, quae est usus et experientiae vicaria, inprimis in rebus antiquis: denique exercitatio iudicandi, historicorum idoneorum, tum eorum librorum, in quibus de fide rerum accurate disputatur, lectione comparata. In hoc genere autem inprimis vitanda est temeritas Philosophorum, qui nullo tali adiumento subleuati, sed ratiunculis modo quibusdam philosophicis confisi, res certissimas audent in dubium vocare.

94. Neque paruum in fidei iudicio in vtramque partem momentum facit temporum ratio. Nam ut fides tollitur, si ostendi potest, id, quod tradatur, a tempore eo, cui attribuatur, alienum esse; qua ratione multae fraudes ex historia sublatae sunt: sic contra, ubi res temporibus satis conuenit, ni cetera repugnent, certissima recte iudicatur, vereque hoc Chronologiae tribuitur, ut ea historiam ad summum certitudinis gradum adducat.

95. Magna etiam vis esse creditur in scriptorum vel consensu vel dissensu, ad rem vel credibilem vel incredibilem efficiendam. Sed id praeceptum si vniuerse ponatur, neque diligenter circumscribatur, falsissimum reperietur. Nam si res tradita sit ab vno tali, qualem supra descripsimus §. 91; nullus aliorum dissensus eius fidem infirmabit: sin vnus talis a ceteris quam plurimis dissentiat, horum consensus vim

habere nullam poterit. Illud autem facile conceditur, dissensum consensumue scriptorum plurimum in vtramque partem valere tum, si ii omnes sint eiusdem aetatis, qua res gesta est, res autem sit eiusmodi, vt ad omnium scientiam aequaliter peruenire debuerit.

96. Ad fidem minuendam vtimur etiam argumento eo, quod *inficiale* dicitur; ducto illo a scriptorum silentio. Sed id quoque vniuerse sumtum consistere non potest: quod non omnia literis consignantur, et multa posterior demum aetas e tenebris profert. Sed si res sit talis, vt ea neque propter celebritatem ignorari, neque a scriptoribus eius aetatis, ad quam pertinet, e consilio scriptionis omitti potuerit, sed necessario debuerit commemorari: merito ea pro falsa reiicitur. Facile autem intelligitur, maximam vim esse in conditione secunda, cuius plerumque difficilis est demonstratio.

97. Iam, quin fides ita certa, et, quae idoneis testimoniis efficitur, assensio ita constans esse et firma possit, vt ei, quam demonstratio gignit, nihil quicquam concedat, nullo modo dubitari potest. Nam si quis velit comparationem instituire, certiusne sciat, aut firmitus credat, triangula eiusdem altitudinis ita, vt bases, inter se comparari; an, Caesarem esse Idibus Martiis in curia, auctoribus Cassio et Bruto, interentum: Ciceronem Consulem Romae fuisse: nihil interesse facile sentiat. Quo magis stabilis assensio ea putanda est, quae testimonio diuino paritur. Nam cum Deus ea scientia et sapientia, eaque bonitate sit, vt nec falli ipse, nec alios fallere possit, quod in Theologia docetur: efficitur,

citur, vt, quae ipse dixit, certissima sint, qualiacunque nobis tandem videantur, qui in leuissimis saepe rebus atque obuiis coecutimus, atque a vero aberramus.

98. Opinionum duo genera sunt: alterum earum, quae verosimiles sunt et *probabiles*: alterum autem harum, quae nullam magnopere speciem veritatis habent, neque possunt tamen ita conuelli rationibus et conuinci, vt inter certos errores referri iure possint: quas *improbabiles* dicunt. *Probabile* sic definias, vt sit id, cui quaedam veritatis notae insunt: ex quo etiam *simile vero* dicitur. Nam ea similia sunt, quae quibusdam quasi partibus consentiunt, et quaedam habent communia (Ontol. §. 19).

99. Sed, vt non vnus generis res sunt, de quarum probabilitate quaeri potest, ita diuersae quoque sunt eius agnoscendae intelligendaeque notae. Nam, cum quaeritur, sitne possibile aliquid in se et notione sua? neque demonstrationis via res intelligi potest: probabile habebitur, si nulla poterit manifesta repugnantia deprehendi: etsi non potest ostendi, omnino nihil repugnantiae ei inesse: id enim si fieri posset, certum esset, eam inter *adúvata* non pertinere.

100. In his autem rebus, quae sunt in facto positae, in quibusque non hoc modo dubitatur, fierine possint? sed etiam: num sint, aut fuerint aliquando, futuraeue sint? in his igitur, etsi primum est in omni probabilitate, non tamen ad probabilitatem sufficet, ostendisse, nihil iis repugnantiae inesse (Ontol. §. 7): sed afferendae etiam rationes erunt,

erunt, ex quibus, non plane quidem perfecteque, sic enim foret certum, sed ex parte tamen, intelligi possit, quare res fit, fieri possit, aut futura, aut denique iam facta sit. Sed de singulis generibus separatim videtur praecipendum.

101. Cum igitur quaeretur vniuerse de genere aliquo, an probabile sit, id fieri posse, nec ne? cum in se nihil repugnantiae habeat: videbimus, primo, id vt fiat, quid requiratur: deinde cogitabimus, ea an locum possint habere. In quo tamen videndo plus saepe sensus communis, quam artis praeceptio, valebit. Non repugnat, omnes, qui v. g. Londini sunt, coecos, vna eademque eiusdem diei hora, sua sponte, in vnum eundemque hortum, nullo duce, venire. Sed recte Tillotsonus iudicauit, sensu communi intelligi, id credibile non esse. Sic nullo modo probabile dicemus hoc, vt infinita literarum copia temere effusa, ode Horatii aliqua, aut Virgillii Georgica, existant. Nam etsi casus interdum imitatur veritatem, vt ait Cicero: tamen non credibile est, ita artificem esse, vt in rebus tam multiplicibus variisque veritatem assequatur. Atque fatendum est etiam hoc, id genus vel probabilitatis, vel improbabilitatis, ad sensum nostrum, saepe par esse certitudini a demonstratione ortae.

102. Iam, quod ad res futuras attinet, eas, satis constat, intelligi ex antegressis causis. Igitur probabile erit, aliquid futurum, si constet, causarum earum multas adesse, quibus genus id, de quo quaeritur, contineatur. Ex quo etiam fit, vt probabilitas sit tanto maior, quanto plures maioresque causae adsint. Quibus autem causis res quaeque continea-

tineatur, siue vsus rerum humanarum docebit, siue historia, quae est vsus vicaria. Hoc quoque probabilitatis genus interdum prope attingit certitudinem. Fabius quidem Cunctator, apud Liuium, auctor est Paulo, ne proelium ineat, nisi victoriam consecuturam certo sciat: in quo tamen genere ultra magnam probabilitatem progredi non licet.

103. Si porro quaeritur: an aliquid factum sit, probabilitas ducetur partim a causis, vt in superiori genere, partim a signis, quae naturaliter vnicuique facti generi insunt: de quo genere subtiliter Rhetores antiqui praeceperunt. Sed hoc praeceptum maxime pertinet ad facta recentia. In iis autem, quae in historia traduntur, probabilitas etiam tenetur, exigendo rem quamque ad leges fidei, quas supra scripsimus: et, vt res quaeque iis magis minusue conueniet, ita magis minusue probabilem dicemus.

104. Denique, quoniam vnaquaeque res et quaedam, sua natura, notas habet, quibus agnosci potest, et certis se actionibus prodit; his ex parte intelligendis probabile fit, eam esse: eaque probabilitas tanto fiet maior, quanto plures notas animaduertentis, quantoque plures actiones, quas a tali re proficisci solere constat.

105. Sunt alia permulta rerum genera, in quibus quaestio de probabilitate incidit: veluti, cum de causis, de modis rerum, de iure, de bono, quaeritur. Est etiam interpretationum probabilitas: sed de omnibus separatim praecipere non est, neque necesse, neque instituti nostri. Nam facile intelligitur, in his omnibus probabilitatem eiusque gradus

iudicari ita, vt magis minusue ea, quae dicuntur, consentiant cum generis cuiusque notionibus ac praeceptis.

106. Sed quoniam, vt e dictis intelligitur, probabile eodem argumentorum genere, eodemque modo, quo certum, conficitur (§. 90), etsi minus pleno: intelligitur, modum viamque inueniendae colligendaeque probabilitatis nihil discrepare ab inueniendi certi ratione. Itaque cum certum, syllogismorum inter se cohaerentium serie, conficiatur (§. 85. 86.) in eo quidem rerum genere, quod in intelligentia positum est: sequitur, probabile quoque in hoc genere ita inueniri. Sed quoniam probabilitati aliquid ad veritatem deest: approbationi etiam, et ipsi syllogismorum seriei ad abolutionem demonstrationis aliquid desit, necesse est: quod, quale sit, supra (§. 90) ostendimus. Ex quo conficitur, syllogismum probabilem a demonstrante non forma, sed materia, vt aiunt, discrepare. Syllogismum probabilem dicunt etiam *dialecticum* vel *topicum*, male quidem, minimeque ex veterum sententia. Nam veteres dialecticam eam dicebant, quam nos logicam, et in topicis sunt etiam loci, ex quibus demonstratio ducitur. Sed de topicis in Rhetoricis traditur.

107. Ceterum etsi non improbandus est eorum conatus, qui, cum locum de probabilitate, a veteribus aut plane relictum, aut leuissime tactum, putarent, eum subtilius, de quocunque genere probabilitatis pluribus praecipiendo, exsequi instituerunt: tamen eam operam fere inanem vsus conuincit. Plus enim naturalis solertia, in primisque vsus rerum
valet

valet omni subtilitate praeceptorum, ut boni probabilitatis ratiocinatores fiamus, addendoque ac demendo, quae residui summa sit, reperire possimus. Illud autem ridiculum est, eos audere de probabilitate, v. g. historica, hermeneutica, politicae, multa praecipere, qui ea genera ipsi non attigerunt, neque vllum eorum usum habent, qui in iis dominantur. Neque magis ferendi sunt hi, qui probabilitatem ad mathematicas rationes reuocari volunt.

108. Ad opiniones pertinent etiam *hypotheses*, quas vocant: quarum haec ratio est, ut pro vero sumatur, quod, verum esse, non potest demonstrari, hoc consilio, ut ex eo ratio reddatur eorum, quae experientia cognoscuntur. Eiusmodi opiniones sunt Astronomorum. de motu et quiete terrae solisque: quarum neutra demonstrari potest, vtraque autem propterea excogitata est, ut eorum inde reddi ratio possit, quae in coelo, siue corporibus coelestibus, obseruantur. Satis enim constat, non posse semper ex effectu, sensibus percepto, causam eius, existendique modum intelligi: cum saepe aut ea manca sint, minimeque ad indagandam causam sufficientia, quae experientia docet, aut principia alia demonstrandi desint, quibus cum experientia comparandis vera causa erui possit. Quae enim experientia cognoscuntur, non nisi assumptiones syllogismorum sunt, quibus causa teneri queat: quippe rerum singularium sunt, ex quibus, nisi propositiones accedant, concludi nihil potest (§. 69). In omni autem huiusmodi opinione haec duo tenenda sunt: primum, ut nihil repugnantiae habeant: deinde, ne ex iis quicquam demonstretur, quia in-

certae sunt. Et quoniam hoc vsus docuit, nihil magis amplificandae rerum naturalium scientiae obfuisse, quam hypotheses temere susceptas: cavendum sibi quisque putet, ne nimis in iis aut excogitandis, aut arripiendis, festinet.

109. *Opinio falsa error dicitur.* Eius duae causae sunt. Nam in errorem incidimus vel propterea, quia sumuntur, quae falsa sunt. h. e. enunciationes legibus enunciandi minime consentaneae, vel, quia ex veris sumtis male perverseque concluditur. Ex quo patet, duas esse *reprehendendi* convellendique erroris vias: alteram, quae doceat esse sumtum, quod concedi nequeat: alteram, quae ex recte sumtis perperam conclusum esse ostendat. Si enim, quae sumuntur, concedas, et vitiose concludi neges; quod conclusioni facias, nihil habes: quia ipsa ratio connexi, cum concesseris superiora, cogit inferius quoque concedere.

110. Sed cum multae sint in ipsis hominum ingeniiis causae, quae faciant, ut saepe in errores incidant, et falsum pro vero amplectantur, ut imbecillitas ingeniorum naturalis, rerumque ipsarum obscuritas: praecipua tamen est turpissima illa seduloque cauenda iudicandi assentiendique temeritas, ex qua praeiudicatae antecaptaeque opiniones profiscuntur. Quidam enim aut eius, quem praeceptorem nacti sunt, reuerentia permoti, aut oratione capti, ita se ad eius auctoritatem totos conferunt, ut, ad quamcunque sententiam praeceptoris oratione deferantur, ad eam adhaerescant. Alii autem natura ita sunt tardo ingenio habetique, ut, quicquid primum audiant, verum putent, nihil dubitent,

dubitent, nihil obscuritatis, nihil difficultatis videant, atque adeo, re nondum satis considerata, quid verum falsumue sit decernant. Alii denique impatientes molestiae, quae meditantibus et considerantibus accurate quamque rem deuoranda est, malunt quodcunque primum oblatum est, arripere, quam, quale sit, laboriose inquirere. Vnde fit, vt nimis iudicium properent et praecipitent.

III. Saepe errori locum faciunt etiam captiosae concludendi rationes, quae legitimarum conclusionum speciem habent, sed iis, si accuratius inspexeris, minime consentaneae reperiuntur: quod genus concludendi *Sophisma*, *cauillationemque* dicunt. Totum autem hoc genus hominibus Graecis debetur, qui quaestus et iactantiae causa philosophabantur, et id vnum maxime operam dabant, vt rem quamque disputando huc illuc traherent, et imperitos minimeque acutos homines captiosis conclusionum laqueis ita implicarent irretirentque, vt, quomodo se expedirent, non reperirent: quod vbi efficere potuerant, summam se ingenii acuminisque laudem consecutos putabant. Quae res fecit, vt hoc hominum genus, quos Sophistas dicebant, apud peritos rerum aestimatores magnum sibi contemptum contraheret. Sed age, praecipua genera paucis explicemus, quoniam Dialecticae est, etiam ambiguum intelligentiam docere.

III 2. In duas autem formas in vniuersum omnia distribuunt: quarum altera haec est, quae in verbis, syllabis, ac singulis literis haeret: altera autem, quae in ipsis rebus cernitur. Eius generis, quod in verbis versatur, sex modos faciunt. Sed

totum hoc genus ridiculum est, atque indignum, de quo hic explicemus. Neque enim, quomodo dissoluatur, opus est, docere, cum ipsum se facile dissoluat, nullaque magnopere ars, nullum acumen ad id conuellendum opus sit. Eius autem, quod rebus ipsis continetur, septem vulgo modi traduntur.

113. *Primus* est, cum id, quod rei casu quodam, (per accidens), inest, ei tribuitur ita, quasi per se inest et natura sua: vt si ex eo, quod nonnulli eruditi superbi sunt, concludas, eruditos omnes esse superbos, et ipsam eruditionem superbiae genitricem.

114. *Alter* est, cum ex eo, quod rei tribui aliquid cum conditione, aut secundum certam partem, potest, colligitur, id absolute ei simpliciterque tribui posse: cuiusmodi hoc est: Si homo moritur, mens quoque heminis moriatur, necesse est. Item hoc: Lex Mosaica antiquata est: ergo etiam de vitando adulterio lex.

115. *Tertius* est, qui ducitur ex *ignoratione elenchi*, h. e. eius, quod vere rem causamque continet. Vt, si quis in ea quaestione, quae ad diuinam Christi naturam pertinet, ita concludat: Qui ex femina natus est, non potest esse Deus: sed Christus est ex femina natus: non est itaque Deus. Non enim quaeritur, an Christus sit, quae est ex femina natus, quae homo est, idem etiam Deus: sed, num, praeter humanam, diuinam etiam naturam habeat.

116. *Quartus* omnium latissime patet, qui *consequentis connexiue* dicitur: cum ex sumto inferitur, quod

quod ex eo intelligi non potest: de quo non opus est, multa dici, cum iam in superioribus inter vitiosos concludendi modos relatus sit.

117. *Quintus* est, quem *petitionem principii* dicunt: *demonstrationem in orbem* dixeris: cum id ipsum, quod probari debet, ad sui approbationem affertur, aut, quod aequè obscurum, aequè incertum, aequè falsum est: vt, si quis dicat, Deum esse, quia quaeque res, quam hic mundus continet, suum finem habeat, certoque sit consilio condita: omnia autem certo consilio facta esse, ex eo colligat, quod Deus sit: aut, si quis ex eo concludat, Deum omnibus rebus praesentem esse, quia a nulla re distet.

118. *Sextus* modus est, cum *causae loco* affertur, quod *nullam causae vim* rationemque habet. Huius exemplum hoc esse potest: quia, paullo ante, quam Rex quidam mortuus, aut graue bellum ortum est, Cometa in coelo apparuit: Cometa significandae praenunciandaeque eius rei causa luxit.

119. *Septimus* denique est, ex *pluribus interrogationibus* ita enunciatis, vt vnus speciem habeant, quibus ita implicatur responsionem daturus, vt facile capiatur. Huiusmodi haec interrogatio est: Desiistine scortari? Nam haec interrogatio vna duas complectitur: Num scortatus es? Num desisti? Sed hi quoque fallaciarum modi facile, cognitis superioribus, diluuntur.

120. Sed priusquam hunc locum relinquimus, iuvat quasdam fallaces concludendi rationes afferre, qua.

quarum fit apud Veteres mentio, quarumque olim
 celebritas quaedam et fama fuit. Incipiamus ab his
 generibus, quae Ciceroni *Inexplicabilia*, Graecis
ἀλυτα ἀπορα, dicebantur, et quidem a *Sorite*, non
 eo, de quo diximus sed eo, qui apud Veteres no-
 bilis fuit, captiosissimo et lubrico admodum gene-
 re, quo Stoici inprimis vsi sunt. Est autem Sorites
 hic nihil aliud, nisi genus interrogationis, cum
 semper minutatim aliquid et gradatim additur, aut
 demitur, acervusque, ut Cicero ait, efficitur, vno
 addito grano, et ex eo, quod perspicue verum est,
 adducitur aduersarius ad perspicue falsum: ut, cum
 gradatim interrogatur, verbi causa, tria pauca sint,
 an multa? negantique instatur: quatuor autem
 pauca sint, an multa? atque ita pergitur interro-
 gando. Nam his interrogationibus ita vrgetur, qui in-
 terrogatur, ut, vbi se sustineat quiescatque, in quo
 tandem numero desinat, et multa esse dicat, non in-
 veniat. Eius exemplum etiam hoc est apud Ci-
 ceronem (*): Si tale visum obiectum est a Deo
 dormienti, ut probabile sit, cur non etiam, ut valde
 verisimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero in-
 ternoscatur? deinde, ut ne internoscatur quidem?
 postremo, ut nihil inter hoc et illud intersit? In
 omnibus autem Sorites hic adhiberi potest, quae
 gradibus differunt, et ad se referuntur, ut magnus,
 parvus, doctus, indoctus, latus, angustus. Nam
 cum ea sit mentis nostrae imbecillitas et hebetudo,
 ut, qui supremi sint, infimique rerum gradus, et
 qui sint huius generis rerum fines et termini, ne-
 queat definire: minime possumus huius generis
 perplexas et tortuosas interrogationes dissolvere.

Ad

Ad Soritem autem pertinet etiam *Φαλακρός*, *calvus*, concludendi modus captiosus, quo eodem, quo in Sorite, modo conficitur caluum non esse, qui caluus est. *Φαλακρῶ* mentionem fecit Diogenes Laërtius in Euclide.

(*) Quæst. Acad. IV, 16. 29. aliud exemplum est apud Horat. Serm. II, 1.

121. Alterum inexplicabilium est *mentiens*, *Pseudomenos*, ab Ebulide inuentus, et in schola Euclidis Dialectici v̄sitatissimus, quo nihil apud veteres celebrius in hoc genere fuit. Eius formulam hanc Gellius XIX, 2. attulit: Cum mentior, et mentiri me dico, mentior, an verum dico? Sed hæc formula ita facile conuelli et dissolui potest, vt, quo iure inter inexplicabilia referri possit, nemo quisquam intelligere possit: nisi accuratius, quam ea vim habuerit, ostendatur. Scilicet, quoniam Dialectici hoc dicebant esse totius Dialecticæ fundamentum, vt certe est: omne enunciatum esse vel verum vel falsum: ii, qui nulla certa nota discerni verum a falso posse dicebant, ad soluendum hoc Dialecticæ euertendumque fundamentum formulam interrogationis excogitauerant, qua ita circumscriberent Dialecticos, vt nec affirmare quicquam, nec negare possent. Atque hæc erat illa, quam e Gellio attulimus, quæ est etiam apud Ciceronem, Qu. Acad. IV, 30: Si te mentiri dicis, idque verum dicis, te mentiri, verum dicis? Hoc enim, si quis respondebat, esse verum: ita eum urgebant: Si dicis, nunc lucere, verumque dicis, lucet: ergo, si dicis te mentiri, verumque dicis,

men-

mentiris. Nam in utroque est eadem concludendi ratio. Primum autem recte conclusum est, eique haec formula substitui potest, quae est apud eundem Ciceronem l. c. Si lucet, lucet: lucet autem: lucet igitur: in qua nihil reprehendi potest. Nihil autem ab hac conclusione differt haec: Si mentiris, mentiris: mentiris autem: mentiris igitur. Contra, si quis negabat, verum esse superius, hoc eum syllogismo repellebant: Qui se dicit mentiri, cum re vera mentiatur, verum dicit: tu autem dicis te mentiri, et re vera mentiris: verum ergo dicis. His ita in angustias compellebantur miseri Dialectici, ut haec inter inexplicabilia referenda statuerent, Cic. l. c. Sed haud difficulter puto intelligi posse, non adeo inexplicabile hoc esse: modo hoc caueatur, ne vnum respondeamus, aut, verum esse, aut, falsum: sed ita: mentiris, qua mentiris: sed verum dicis, qua verum est, quod ais, te mentiri.

122. Alia huius generis Sophismata recensemus, sed breuius. *Ceratinus, cornutus*, dicebatur hic Syllogismus, et qui eius formulae consentiebant: Si quis quid non abiecit, id adhuc habet: cornua autem non abiecisti: habes igitur cornua. Sed facile haec dissoluitur fallacia. *Crocodilina* fallacia haec dicebatur, quam et *ferram* dicebant: Si crocodilus puerum raptum hac lege se promitteret redditurum, si diceret quis, quid ipse de hac re decreuisset, verumque diceret, et mater, v. c. diceret: mihi non vis reddere: ita crocodilus fingitur respondere: non reddam, ut dixeris verum: neque reddere debeo, si falsum dixisti, quia conditioni non

non paruisti. Huic autem mater ita: si verum dixi, debes reddere ex pacto: falsum autem me dixisse, hoc vno modo ostendere potes, si reddis. *Cooperti et latentis* (ἐγκεκλυμμένῃ καὶ διαλεληθότος) eadem ratio est et formula: Num patrem nosti? Recte: Num hunc nosti, qui hic coopertus est, qui hic latet? Non. Sed est pater tuus: patrem ergo et nosti, et non nosti. Nemo non videt illud, *n. si-
ne?* duplicem vim habere, atque ita hanc fallaciam dissolui. Eius fere generis est etiam, quae *Electra* dicitur. Electra fratrem nouit esse suum Orestem. Sed Orestes cum ea loquitur, nec nouit esse fratrem suum. *Reciprocum* (ἀντιπροσθετον) est merum dilemma. Eius formula est in Biantis responsione, consulenti, de ducenda vxore, data: ἤτοι καλήν ἔξεις, ἢ αἰσχροῦν καὶ εἰ καλήν, ἔξεις κοινήν· εἰ δὲ αἰσχροῦν, ἔξεις ποιήν. Quod responsum ita conuertebatur a quaerente: εἰ μὲν καλήν ἔξω, ἔχῃ ἔξω ποιήν· εἰ δὲ αἰσχροῦν, ἔχῃ ἔξω κοινήν. Celeberrimum est illud Protagorae, et discipuli Euathli, apud Gellium, V, 10. Sed praetermittamus cetera. Nam aut non sunt valde acuta, aut, ne satis quidem, qualia sint, constat. *Achilles* autem et *Ignaua ratio*, cui *Dominans* et *Metens* simillimi, sunt digna quidem cognitu: ad Logicam tamen non pertinent. Pleraque explicauit Menagius ad Laertium, p. 121 seq. et Faciolatus, in *Acroasibus Dialecticis*, vt alios taceamus.

P A R S II.

CAP. I.

*De Definitionibus, Enunciationibus, Syllogismis
et Demonstrationibus inueniendis.*

123.

Superioribus capitibus explicata est omnis omnium definitionum, enunciationum, syllogismorum, demonstrationumque natura, omnesque omnium regulae traditae sunt et leges. Nunc, quomodo his regulis quasi ducibus ea omnia inueniantur, quomodo ad eas exigantur, consentaneum est, docere. Vt enim in nulla re, ita nec in hac arte nostra, adeo magnus regularum est usus, nisi, quae via et ratione adhibeantur in his rebus, cum inueniendis, tum diiudicandis, ostendatur. Sed ab inuentione incipiamus.

124. Definitiones sunt notiones distinctae, eaeque absolutae, verbis expressae (§. 5): itaque definiendi quamcunque rem in promptu esse debet talis notio, animo ante impressa et informata. Qui itaque definire rem quamcunque suscipit, hoc, relictis omnibus, videre debet, vtrum distinctam rei notionem animo comprehenderit, nec ne, et, si ea desit, eam sibi comparare. Sed notiones tribus imprimis modis consequimur: *sensu et usu, abstractione et detractione eorum, quae rebus singularibus et formis*

formis communia sunt, denique *arbitraria conjunctione* et compositione eorum, quae seiuncte percepimus (Psychol. §. 23).

125. Si itaque res definienda erit, quae in sensu externos cadat: sensu in eam animoque intento, videamus, primo, quae ei insint, quaeque de ea recte praedicari possint: deinde, quae eiusmodi sint, ut abesse, salva ipsa, possint: denique quorum vnum ex altero, tanquam sumto, intelligi possit: his autem cognitis, altero illo omnino, ex hoc autem genere, alterutro sublato, quae relinquuntur, definitione comprehendantur (v. §. 9. seqq.). Ut, si quadratum definiendum sit, primo sumes quadratum quodcumque EFGH. Id ubi cognoveris, ipso sensu, esse figuram, eam vero quadrilateram, quatuor angulos continentem, aequilateram, aequiangulam, rectangulam, lateribus parallelis, cuius denique latus quodcumque sit X pedum: singula attributa considerabis, num forte aliter esse possint, salva figura. Intelliges autem, magnitudini X pedum aliam quamcunque posse substitui; nisi vero hoc vnum quadratum EFGH fieri posse putes: quod, per se patet, falsum esse. Deinde inter se comparabis attributa singula cum singulis: in quo intelliges, quadratum quatuor angulos habere, quia est quadrilaterum: parallela latera esse, quia sunt omnia aequalia: rectangulum porro esse, quia et quadrilaterum, et aequilaterum, et aequiangulum est. Haec tria itaque vna cum superiori illo abiicies: quae relinquuntur, definitionem quadrati conficient. Inprimis autem suademus, inveniendarum definitionum rationem primum in

Ernesti Initia.   Aa   figuris

figuris Geometricis discere et exercere, quia nullarum rerum facilius definitiones sunt. Quis autem nescit, in omni re a facillimis incipiendum esse?

126. Quid autem faciendum his erit, quae in sensus non cadunt? Huius quoque generis parata est ratio. Nam earum rerum, quae sensus fugiunt, pleraeque actiones edunt, quibus agnosci possunt. Earum itaque definitionem reperies, si actionem earum aliquam delegeris, quae a nulla alia re proficisci possit. Vt, si Dei definitio condenda sit: quia sensibus diuina natura non percipitur, videbis, quid egerit eiusmodi, quod in nullam aliam naturam transferri possit. Ea actio sine dubio est effectio huius vniuersi. Deum itaque dices esse auctorem vniuersi. Eodem modo mentem intelliges esse, quae sibi conscia sit, seu, quae intelligat et velit. In ceteris rebus definiendis, quae tantum intelligi possunt, quoniam hoc quaeritur, quid consuetudo loquendi certis nominibus vsurpet, videndum erit, quaenam sit ratio, propter quam homines eo nomine, cuius definitio quaeritur, vtantur. Ea reperta, etiam definitio erit in promptu. Veluti si iuris definitio opus sit, quaeremus, quare quis dicat, verbi gratia, se ad ius suum peruenire non posse, aut, se ius suum persequi. Reperiemus, id dici propterea, quia eam rem, quam petat, suam esse, sibi que deberi, putet. Inde existet definitio iuris, idque dicetur esse, per quod quis aliquid tanquam suum postulare possit.

127. *Abstractione* seu *Detractione* fiunt definitiones formarum et generum. In his itaque condendis ita versabere: Res duas pluresue singulares eidem

eidem formae subiectas, id quod ex communitate nominis colliges, inter se compara, et, enunciatis de vtraque omnibus, quae enunciari possunt, vide, quid in vtraque diuersum, quid idem: diuersa abijice, communia retine: efficietur formae definitio (Psych. §. 33). Ut, si hominis definitio postuletur: duobus pluribusue hominibus iumentis, quicquid potes, enunciabis: omnia deinde comparabis inter se: videbis relinqui communia haec, corpus organicum et mentem; hominem dices itaque eum, qui corpore organico constet, et animo rationis participe. Generis autem definitionem hoc modo institues: Duae pluresue generi subiectas formas sume: de singulis enuncia, quae inesse deprehendis, singula: enunciationes singulas compara cum singulis: diuersas omitte, easdem serua: habebis generis definitionem. Tanquam, si figurae definitionem desideres, confer inter se, v. c. triangulum et quadratum. De illo haec enuncia: triangulum continet spatium ab omnibus partibus lineis circumscriptum et finitum, idemque tribus lineis comprehenditur. De hoc autem: quadratum complectitur spatium, vbique lineis finitum, idemque quatuor lineis circumscribitur. Vides, vtrique communia esse omnia praeter numerum linearum: hoc itaque remoto, definiens genus sic: Figura est spatium lineis ab omni parte circumscriptum et finitum.

128. Tertium autem genus definitionis, qua via et ratione reperiatur, dici ita, vt de superioribus duobus generibus, non potest, neque ad regulas reuocari, legibusque quibusdam comprehendendi.

Est autem contrarius hic modus superiori, qui, quae coniuncta natura sunt, seiungit (§. 108). Nam hic, quae natura, quantum nobis certe constat, seiuncta sunt, coniungit, atque notionibus animo comprehensis aliquid adiungit (Psychol. §. 23). Sed quoniam, quae repugnant, non modo non esse, sed ne cogitari quidem possunt: in hoc definitionum genere id imprimis cauendum est, ne ea coniungantur, quae consentanea non sunt (l. c.). Quod cum non semper ita facile intelligatur, an obseruatum sit, nec ne: hoc definitionum genus demonstrationis indiget, qua nihil in definitionem assumptum esse ostendatur, quod eorum quicquam tollat, quae simul sunt in definitionem adscita: quod quidem in superioribus duobus generibus fecus est. Nam, quoniam, quae sensu percipiuntur, sunt, quaeque a rebus abstrahuntur mente et cogitatione, sunt illa quoque in re posita et natura, atque, ut in definitione, ita in ipsis rebus coniuncta sunt; nihil ea repugnantiae inter se habere possunt (Ontol. §. 7). Ceterum hoc tamen iure postulari in his generibus definiendis potest, ut, in primo, si opus sit demonstratione, rem eam, quae definita sit, esse, in altero definitionem speciei recte ab indiuiduis, generis a speciebus esse detractam, doceatur.

129. *Definitionem realium primum genus est, in quo ponuntur conceptus primi, ex quibus reliqua, quae insunt, aut inesse possunt, intelligantur (§. 20). Talem igitur definitionem si quaeremus, omnibus rei attributis inter se diligenter*
com-

comparatis, indagabimus, quod, aut quae ex iis sint eiusmodi, vt ea sine ceteris, cetera autem non sine iis cogitari possint, aut, quae ex quibus intelligantur. Quo cognito, attributa ea, sine quibus cetera intelligi non possunt, cum ipsa non ex aliis intelligantur, in definitione ponemus. Ceterum adiungetur demonstratio, ex qua intelligatur, prima attributa recte esse delecta. *Alterum genus* est, in quo ponuntur ea, ex quibus res fit, cum modo, quo ea, inter se iuncta, rem efficiunt (l. c.): quo genere in physicis fere vtimur et in mathematicis. Id genus reperietur, si, vel sensibus, vel arte aliqua, reperire poterimus, quibus et quo genere partium res constet: deinde, vel experientia, vel argumentando, cognoscemus, structuram mixturamve partium: denique vim, quam et materia illa et haec forma ad rem ipsam, et, quae insunt reliqua, efficienda, habeat. His iunctis, efficietur definitio realis. Sed facile intelligitur, primo difficilem esse huius generis inuentionem: deinde ei definitioni subiiciendam esse demonstrationem, ex qua intelligatur, rem vere ex istis partibus, eoque modo consistere. *Tertium genus* est, cuius essentia definitur fine rei et attributis iis, per quae finis tenetur: quod genus maxime in rebus humanis vsurpatur. In eo igitur genere primo inuestigabitur rei definiendae finis: deinde ea, quae in re inesse debent, vt ad finem peruenias: denique modus, quo eae res ad finem deducunt. Ex prioribus duobus fiet definitio, tertio definitionis demonstratio. *Geneticae* denique *definitiones* rerum reperientur vsu et experientia, quae docet,

primo quibus, deinde quomodo, extrinsecus positus, res efficiatur (§. 20).

130. *Diuisionum inueniendarum* facilis est praecipio. In definitione generis considerantur notiones, quibus velut e partibus genus constat: eae an diuersimode determinari possint, quaeritur, et quomodo: quot erunt earum determinandarum genera, tot existent species (§. 22). Sic in definitione *conscientiae*, quae est iudicium de actionibus nostris moralibus, si attenderis, reperies notiones duas, quasi partes, *iudicium et actiones morales*. Inde duplex diuisionum fons. Nam quot sunt iudicii diuisiones, quae obiecto conscientiae non repugnant, tot conscientiae quoque diuisiones esse possunt. Item, quot actionum moralium diuisiones sunt, totidem conscientiae reperientur. Itaque, ex illo fundamento diuisionis, conscientia erit, v. g. vel *vera*, vel *falsa*, vel *certa*, vel *dubia*; ex hoc vel *bona*, vel *mala*. Plura exempla definitiones geometricae suppeditabunt.

131. *Enunciationes* duobus modis inueniuntur: quorum alter a sensibus ducitur, alter vero a ratione. Quae sensibus adiutoribus animus iudicat, ac deinde verbis enunciat, experientia dicuntur inueniri. *Experientiae* enim tribuunt omne id, quod sensibus, siue externis illis, siue internis, percipitur. In quo quidem genere illud cauendum esse, recte praecipiunt, ne iudicium de re, sensibus percepta, pro ipsa perceptione habeamus: quod faceret, qui, baculum in aqua defixum videns, sensibus se, diceret percepisse, eum baculum inflexum esse; aut, qui videns hominem, cum multis calamitatibus con-

fictan-

fluctantem, experientia se didicisse diceret, eum hominem grauius a Deo puniri. Nam calamitates percipiuntur illae quidem sensibus, sed poenarum ne rationem habeant, nec ne, id vero non sensuum, sed intelligentiae iudicium est.

132. Sed sensu duce enunciationes inueniuntur, cum rem sensibus subiectam, enunciationis subiectum, et, quicquid ei inesse atque ad eam pertinere sentimus, eius attributum facimus. Quae autem ita sunt enunciationes, aientes sunt. Porro, si, quae eidem rei non inesse videmus, ei negamus; negantes sunt. Si autem videmus, aliquid rei ita attributum esse, ut non possit ab ea abesse, aut omnibus, quae eodem nomine appellantur, inesse (§. 45); enunciatio vniuersalis existit: si, quod in re obseruamus, alio tempore abesse intelligimus, aut deprehendimus aliquid, quod ei ante non inerat, aut remoueri, salua re, potest; particularis enunciatio reperta est. Quia autem, quae de omnibus in vniuersum enunciantur, eadem absolute enunciantur, quae autem de nonnullis tantum, cum conditione: eodem modo etiam absolutae enunciationes, et, quae cum conditione sunt, inueniuntur.

133. *Ratio* inueniet enunciationes per varios concludendi modos, de quibus supra exposuimus: et quidem dupliciter. Primum genus est, cum data aliqua enunciatione sic utitur ratio, ut, solis concludendi modis quibusdam adiuta, nouas ex ea enunciationes reperiat: ex quo genere sunt confectiones necessariae, quas immediatas vocant (§. 80), et quae per conuersionem, pariationem, subalternationem, oppositionem seu disiunctionem

(§§. 54. 57. 58. 59. 77) efficiuntur. Alterum genus est, cum in subsidium assumuntur aliae enunciationes, cum data aliquid commune habentes, ut earum collatione reperiatur noua: quod genus syllogismo proprie sic dicto eiusque figuris continetur. Nam, siue proposito, siue assumptio data sit, nisi altera succurrat, conclusio effici non potest. Ex quibus intelligitur, primo, qui velit aliquid inuenire, ei concludendi modos probe perspectos et familiares esse oportere, et, quae ad eam disciplinam pertinent, in qua res versetur, in promptu: deinde, si quis a data enunciatione progredi ad alias non possit, ei aut modos concludendi non satis familiares, aut propositiones necessarias non satis notas esse. Fatendum tamen, plurimum hic ingenium, interdum etiam casum valere.

134. Adiuuatur inuentio etiam, cum incognita cum cognitis et perspectis, propter deprehensam similitudinem, comparantur, atque ex re perspecta, qualis incognita sit, reperitur: quae ratio saepe in Arithmetiis ac Geometricis ad inueniendum profuit, tanquam iis, qui circulum comparauerunt cum figura polygonia, et ex hac comparatione eius dimensionem collegerunt: item, qui superficiem coni comparauerunt cum area trianguli, superficiem autem cylindri cum area reſtangu-
li, etc. Ex simili genere sunt Geometrarum lineae illae adiutrices, quibus ratiocinandi initia suppeditantur, a quibus ad inueniendum id, quod quaeritur, progrediamur.

CAP. II.

*De examinandis diiudicandisque Definitionibus,
Enunciationibus, Syllogismis, Demon-
strationibusque.*

135.

De inuentione satis pro instituti nostri ratione diximus: de iudicio restat, vt dicamus: nam in eo alterum Dialecticæ munus versatur. Omne autem in hoc genere iudicium fit, exigendo quæque ad eas regulas, quibus subiecta sunt: vt definitiones ad definiendi, enunciationes ad enuncian- di, syllogismos et demonstrationes ad concluden- di demonstrandique leges, considerandoque, satis- ne his respondeant et consentiant, nec ne. Sed quoniam lubricus hic locus est, et apprime fallax; magna cura adhibenda est, vt ista exactio recte procedat.

136. Vt omnis autem res, ita hoc etiam genus ad regulam suam exigitur syllogismo, non semper obuersante illo quidem distincte animo, nec ex formula cogitato, sed vero tamen, et facile ad formulam redigendo. Huius hæc formula est: Quæ definitio, enunciatio, ratiocinatio, demonstratio huiusmodi est, vt est scilicet quodque genus definitum in superioribus et explicatum, ea legitima et recta est. Sed, quæ nunc affertur, huiusmodi est. Est ergo recta et legitima. Atque in hoc quidem obscuritatis difficultatisque parum est. Sed assumptionis approbatio et confirmatio, ea vero in hoc genere difficilis plerumque est et impedita. Quod

quidem propterea accidit, quia fieri ea recte non potest, nisi et ipsae res, quae definiuntur, de quibusve aliquid vel enunciatur, vel concludendo demonstrandoque colligitur, et regulae definiendi, enunciandi, concludendi denique ac demonstrandi cognitae sint. Igitur ad recte de his rebus iudicandum in primis requiritur, ut, quicquid est, parte prima huius dialecticae, praeceptum, intelligatur, discatur, planeque mandetur memoriae, ut in iudicando sponte nobis, suo quodque loco, occurrat.

137. In *definitionis nominalis iudicio* in omnes rei definitae partes versemus cogitationem, consideremusque, primo, an sit in ipsa re, quod in definitionem adhibitum est: constanterne et perpetuo ei sit attributum, ut a re abesse non possit, aut, an omnibus his insit, quibus idem nomen tribuitur: deinde videamus, num tot rei notae definitione comprehensae sint, ut in nullam aliam rem transferri ea possit: denique, an his verbis expressa sit, quae intelligi possint, eoque sint clariora, quod definitur. Haec omnia si ita esse constiterit, recte nomen definitum esse dicetur. Facilius autem hoc iudicium erit, si constet iudicaturum, quae sit rei essentia, aut quae attributa communia, quae propria minimeque communia, qui denique modi. vid. §. 10. 11. Si qua res autem alia occurreret, in quam cadere eadem definitio potest, si attributum commune vnum, aut modus adhibitus est, si vocabula translata, eaque aut eo loco obscura, aut non ante definita, aut quae nullam vim subiectam habent in definitione, aut aliud eiusmodi inest, quod a definitione abesse debere docuimus; vitiosam eam definitionem.

nitionem dicemus. Omnes autem definitiones cum sint generum formarumue, ad easdem eae regulas exigi possunt, quas in iis inueniendis sequendas esse diximus (§. 127). In earum denique definitionum iudicio, quae arbitraria quadam visorum coniunctione efficiuntur, cum quaeritur, possibilesne sint an repugnantes, tutissima via est, num qua res sit, inquirere, in quam ea definitio cadat. Si hoc enim est, nihil est, quod in definitione reprehendas: sin minus, videndum est, possintne, quae in definitione sumta sunt, consistere, nec ne; si quidem ipse definitionis auctor demonstrationem ei non adiunxit.

138. *Realium definitionum* primum genus, quod fit e conceptu rei primo, iudicatur, videndo, si positus in definitione conceptus sit eiusmodi, vt cetera rei attributa ex eo intelligi possint, ipse autem ex alio nullo, sed ex se intelligatur. Alterum genus, quod essentiam rei physicam explicat, probabitur, si vel sensu, vel arte aliqua, vel ratiocinatione, reperiemus, eam rem ex positis in definitione partibus, et eo, qui traditur, modo fieri. Tertium autem, quod essentiam moralem proponit, hac lege exigetur, vt videamus, an finis recte positus sit, isque teneri rebus iis possit, quibus definitio hanc vim tribuit. In geneticis denique definitionibus, aut experientiam consulemus, vt videamus, an eo, qui propositus est, modo res definitae fiant, quod imprimis facile erit in rebus arte factis, aut an ille existendi modus aliquid repugnantiae habeat, nec ne? (§. 20. 110).

139. *Enuncliationes aientes* explorantur, consideran-

derando, an attributum subiecti notione comprehendatur, aut cum subiecto coniunctum sit, nec ne. Si illud est, reprehendi enuntiatio non potest: sin hoc, reiicienda est. Eodem modo *de negantibus* statuitur. Si attributum in subiectum cadere non potest, neque eius notione continetur, nihil peccat: sin subiecto inest, vitiosa est. *Vniuersalis* vera est, si subiectum est genus vel forma, attributum autem attributum, aut quod ad essentiam rei pertinet: si *secus*, falsa est. *Particularis* legitima est, si nec totum genus, neque tota forma subiicitur, nec attributi locum occupat proprietates communis, sed propria aut modus: quae aliter sunt, falsae sunt. Recte porro ea *absolute simpliciterque enunciantur*, quae ad essentiam pertinent, quae proprietatum numero sunt: quae autem ad modos pertinent, vitiose: *cum conditione* autem recte enunciantur modi affectionesque rerum, quaeque non ex ipsa notione intelliguntur: cetera vitiose. De ceteris ex ipsis regulis, in superioribus propositis, iudicari potest. Neque *sylogismorum diiudicandorum* peculiare regulae tradi possunt. Regulae de numero notionum, de natura enunciationum, de modo ex sumtis concludendi adhibeantur; facile erit vitium syllogismi cuiuscunque deprehendere. Et quoniam ex syllogismis fit *demonstratio*, non alio ea modo exploratur; nisi quod praeterea videntum est, primo, rectene ipsi syllogismi inter se cohaereant, vt sit scilicet vnus complexio alterius sumtio: deinde omnesne sumtiones sint aliis syllogismis confirmatae, quae non ex se intelligi possunt, sed confirmationis indigent.

140. Sed ad demonstrationes diiudicandas imprimis prodest, eas ad syllogismorum formulas revocare, quod ea res mirifice minuit iudicandi laborem difficultatemque, si syllogismorum leges cognitae sint. Id quomodo fiat, ut eo magis appareat, age, exemplum subiiciamus. Sumamus autem demonstrationem theorematis Pythagorici, p. 82. sq. Ductis auxiliaribus, appareat e figura:

Triangulum GCB et basin et altitudinem cum quadrato ABHG habere communem.

Sed omne triangulum huiusmodi est dimidio quadrato aequale, cuius basis et altitudo ipsi communis est.

a) Efficitur ergo, ut *triangulum GCB aequale sit dimidio quadrato ABHG.*

b) Eodem modo colligetur, *triangulum ABD esse dimidio parallelogrammo BDEF aequale.*

c) $GB=BA$, et $CB=BD$ ex definitione quadrati. CBG angulus compositus est ex recto et acuto CBA , et ABD anguli quoque partes sunt rectus et acutus CBA . Ex quo fit, ut CBG et ABD ex iisdem partibus sint; sed qui ex iisdem partibus sunt anguli, aequales sint necesse est.

d) Itaque *anguli CBG et ABD sunt aequales.*

Ex enunciationibus c) et d) colligitur,

e) *Triangula GCB et ABD iisdem lateribus eundem angulum intercipere.*

Sed quae triangula iisdem lateribus duobus eundem angulum intercipiunt, aequalia sunt.

f) *Sunt*

f) *Sunt ergo triangula GCB et ABD aequalia.*

Si hanc enunciationem f) contuleris cum superioribus a) et b), intelliges,

g) *Dimidium quadratum AHBG esse aequale dimidio parallelogrammo EFBD.*

Atqui, quorum dimidiae partes aequales sunt, ipsa quoque aequalia sint necesse est.

h) *Cogitur ergo, totum quadratum AHBG esse aequale toti parallelogrammo BDEF.*

141. Quae res sint *fide dignae*, quae *probabiles*, quomodo intelligatur, ex his intelligi potest, quae in superioribus de fide et probabilitate dicta sunt, neque, quod iis addamus, habemus. In iis autem opinionibus diiudicandis, quas *hypotheses* dicunt, ita versari debemus, ut primo, sintne a repugnantia liberae, nec ne, inquiramus; deinde, quid ex iis consequatur, videamus; denique cum his omnibus conferamus, quae sensibus de his rebus percipiuntur, ad quas pertinent. Iam, si per se repugnantes sunt, aut alicui eorum repugnant, quae experientia cognoscuntur, aut ex iis colligi potest, quod manifesto falsum est, reiciendae sunt: modo ne in inferiori genere, quod falsum ex iis concluditur, auctoribus earum opinionum tribuatur, et ad eos vexandos adhibeatur, nisi ipsi, se idem illud videre et probare, diserte fateantur.

CAP. III.

De Methodo docendi scribendique.

142.

Iam, traditis his, quae ad verum inueniendum agnoscendumque et a falso discernendum pertinent, ostendendum etiam est, quomodo verum cum aliis communicari recte possit debeatque, atque eam rationem viamque *methodum* dicunt, eiusque explicationem iam veteres ad Dialecticam retulerunt, quam non solum veri disceptatricem inventricemque, sed differendi etiam magistram esse voluerunt. Sed quoniam huic libello praemisimus methodi mathematicae breuem explicationem; poterimus hic esse breuiiores.

143. Quia autem duplex veri genus est, alterum, quod ad rerum naturam causasque pertinet, alterum, quod ad res in facto positas; duplex etiam docendi modus est. In superiori genere voce aut scriptis tradendo, prius definitiones omnium verborum, quae definiiri possunt, quorumque clara notio ad demonstrationes non sufficit, afferantur (§. 5), eoque ordine collocentur, vt, quae sequuntur, ex his, quae antecedunt, intelligantur. Quo in genere tamen necessarium non est, vt omnes definitiones vno loco simul exhibeantur, modo vbique definitio ante afferatur, quam de re ipsa aliquid enuncietur vel demonstretur, Definitiones proxime sequantur ea, quae ex definitionibus solis intelliguntur, item, quae enunciationes ex
se

se intelliguntur, Graeci *ἀξιώματα* vocant, notionesque communes, item, quae sensibus percipiuntur: nam et horum demonstratio, quia in factis sunt, nulla esse potest. Haec, tanquam cognoscendi demonstrandique principia, sequantur, quae ex iis colligi possunt, theoremata et problemata, hisque sua cuique confectionaria subiiciantur. Ipsarum autem enunciationum demonstratione confirmandarum hic ordo fit, ut, quae in aliarum demonstratione adhibentur, eae loco priori ponantur. Denique omnes huius generis enunciationes demonstratione muniantur: quae quidem in scriptis non ita explicanda est, ut omnia ad syllogismi formulam redigantur: in docendo autem imprimis utile est, ubi discentes nondum satis sunt intelligendis demonstrationibus, earumque virtuti percipiendae assueti, aut, ubi paullo longior est difficiliorque demonstratio. Nam ut taceam, eam rem multum prodesse discantibus ad capiendas res facilius, et mente, non memoria tantum, comprehendendas: etiam hoc habet boni, ut tirones intelligant, qua potuerit quaeque res via et ratione inueniri, et sensim paulatimque vero cernendo inueniendoque assuefiant. In omni autem re paullo obscuriori exempla adhibeantur, quorum magna est ad res clariores efficiendas vis, et res ipsae verbis enuncientur propriis et accommodatis, eoque sensu, quem usus subiicit. Exempla autem sint digna homine docto et elegante, hoc est, e disciplinis literarum, Historia, Poëtis repetita, ut a veteribus factum videmus, iisque, quorum elegantiam imitari studuerunt. In verbis
autem

autem non barbarorum, aut eorum vsus sequendus est, qui linguam non satis callent, sed eorum, qui linguae periti sunt: vt, si lingua latina adhibeatur, non Scholastici, et qui horum barbariem retinent, sed veteres, Cicero, Plinius, alique eius generis.

144. Praeter eas autem, quas scribentibus tulimus, leges, viua voce docenti aliae quaedam seruandae sunt. Primo enim definitiones ad regulas dialecticas exigere, et, quam bene his conueniant, ostendere, cum ipsa etiam re comparare debet, vt, aut eam notam rei in definitionem adhibitam esse, constet, quae ei perpetuo insit, et qua ab omnibus aliis secernatur, aut eum conceptum pro primo positum, ex quo cetera, quae rei insint, omnia intelligantur, aut denique eum existendi modum traditum, qui in re positus sit et natura. Deinde nullam definitionem reprehendat, quin simul, cuius legis dialecticae auctoritate id fiat, demonstrat. Porro, ex ipsa definitione ducat enunciata, quae ei insunt, atque eo fere modo ad alia procedat, quo in inueniendo vero fieri diximus solere (§. 132). Omnes etiam enunciationes ad genera sua formasque referat, facilius vt, quales sint ostendi intelligique possit. Demonstrationes in syllogismorum formulas coniciat, et cum syllogismi demonstrationisque legibus comparet, ac, sintne ex iis facti et compositi, declarat (§. 140). Denique, ex quoque quomodo ducatur et arcessatur coniectarium quodque, ostendat. Certa praeterea ab incertis, probabilia ab improbabilibus secernat, errores eo, quo praecepimus, modo reprehendat et dissoluat, a praeiudicatis opinionibus discentes abstrahat, atque identidem doceat

quantis res multae circumiectae sint et occultatae tenebris, vt nulla fere tanta esse ingenii acies possit, quae eas penetrare, nullum tantum mentis lumen, quod eas omnino dispellere et dissipare queat. Ea enim res faciet, vt in statuendo considerati, timidi, certe modesti in decernendo fiant, faciliusque errores in rebus difficilibus ferant, neque his, quod plerique faciunt, irascantur, qui aliam de re aliqua sententiam suscepere.

145. Rerum in factō positarum narratio *historia* est; cuius tanquam generis multae partes sunt. Iam, in ea tradenda quid vniuerse sequendum sit, videamus. Quae res factae dicuntur, vel praesentibus nobis factae sunt, vt ipsi earum testes simus, vel aliorum sermonibus et testimoniis, item literarum monumentis, ad nos perlatae sunt. Si illud est, primum, quicquid factum est, accurate et summa fide tradendum est, deinde cauendum illud, quod, in omni re sensibus percepta, cauendum esse diximus (§. 131); ne nostrum de factō iudicium, pro factō ipso, venditemus: si hoc est, testes quales sint, videndum est, cadantne in eos haec, quae de testibus fide dignis dicta sunt, nec ne? nihilque, quod non certis indiciis verum esse constet, pro certo narrandum. Ceterum certa ab incertis, probabilia a minus probabilibus discernenda, in narrationum diuortis, quae plus verisimilitudinis habeat, indicandum, denique ordo narrandi ordini temporis accommodandus, et omnia suis temporibus diligenter assignanda; quo maxime certa historia efficitur. Haec autem omni historiae communia. Veniamus ad ea, quae certis eius partibus propria sunt.

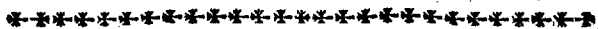
146. In historia naturali imprimis accuratae rerum descriptiones requiruntur, omnium attributorum partiumque diligens enumeratio, modique, quo inter se cohaerent, perspicua, quoad fieri potest, explicatio. Quae cum omnia eo pertineant, vt distinctae rerum notiones lectorum animis informentur: vtile etiam, saepe adeo necessarium erit, rerum ipsarum imagines adiacere, quae plus fere ad notiones distinctas valent, quam operosissimae descriptiones. Atque haec omnia etiam in historia artium tenenda sunt. Historia autem ciuili et ecclesiastica quoniam eam maxime ob causam discuntur, vt inde, quid in republica ciuili et sacra imitemur vitemusue, capiamus; id operam dent, qui alterutram scribendam suscipiunt, vt, qui fuerit reipublicae aut sacrae aut ciuili, quoque tempore, status, accurate ostendant: qua via, quibus artibus ad magnitudinem creuerit, ad felicitatemque peruenerit: quae impedimenta, et quomodo vicerit: quibus rebus corrupta, aut perdita sit: porro, a quibus gubernata fuerit: hi quo ingenio, quibus moribus fuerint, quid, et quo consilio euentuque, egerint: quae res fecerit, vt optimis consiliis euentus minime optatus responderit: item, quomodo imperia orta sunt, et quomodo a populo ad vnum, aut ab vno ad plures populumue summa potestas traducta sit: qua occasione et quomodo, quibusque conditionibus familiae cuidam imperium tributum: praeterea, quibus causis bella orta, qua fortuna gesta, quomodo consopita, quae pacis conditiones fuerint, et alia huiusmodi. In literarum autem scientiarumque historia, primo, cuiusque artis et scientiae origines, in-

crementa, corruptelaeque exponendae: a quo quaeque, si fieri potest, et quomodo inuenta sint, et excogitata: qui errores in omni scientiarum genere, et quomodo, inualuerint: deinde, qui libri sint de quaque re, quo sermone, qua ratione, scripti, ubi typis exscripti, et quam fortunam ipsi habuerint: denique doctorum hominum vita enarranda, quo ingenio, quibus incribus fuerint: quomodo ad eruditionem singularem peruenerint: a quibus partibus aut Philosophiae, aut alius cuiuscunque disciplinae steterint: quid egerint scripserintque.

147. Sed priusquam hoc, de docendi scribendique legibus, caput finimus, vel tria verba de methodo ex mente Dialecticorum dicamus, ne qua res necessaria praetermissa esse videatur. Eius duo in primis genera faciunt, alterum *Analyticum*, alterum *Syntheticum*, atque eandem his verbis vim subiiciunt, quam demonstrationi analyticae et syntheticae subiectam esse diximus (Proleg. §. 32). *Syntheticam methodum* dicunt, quae a principiis, definitionibus, puta, notionibusque communibus, ad ea progreditur, quae ex his consequuntur, a simplicibus et facillimis ad difficilia et obscuriora: qua methodo nos in Arithmetica nostra, Geometria, ceterisque vti sumus. Est enim maxime naturae consentanea, et ad disciplinas intelligendas maxime accommodata, neque alias leges habet, quam quae sunt a nobis hoc ipso capite propositae. *Analyticam autem methodum* dicunt, quae a fine progreditur ad adiumenta finis consequendi: vt, cum Theologi disciplinam suam incipiunt ab eo capite, quod est de Beatitudine aeterna. Cetera methodi genera
per

per se intelligi possunt, quia ab his non re, sed nomine discrepant.

CAP. IV.

De Libris legendis, interpretandis, diiudicandis:

148.

In omni librorum lectione haec sine dubio prima esse cura debet, vt eos intelligamus, h. e. vt ea legentes cogitemus, quae ipsi auctores in scribendo cogitarunt (§. 25): quod quam difficile saepe sit, plenumque aleae, eodem loco dictum est. Primum autem hoc videndum est, vt, quae singulis verbis, deinde, quae integris enunciationibus sententia tribuenda sit, intelligamus. De utroque ergo paucis praecipendum est.

149. Hoc autem primum per se intelligitur, qui ad librum aliquem legendum accedat, eius sermonis non esse imperitum debere, quo liber conscriptus est, neque eius rei omnino rudem, in qua explicanda tradendaque versatur: nisi quidem liber in explicandis disciplinae alicuius initiis versetur, aut res sint, e vita communi petitae. Quamuis enim quis sermonis sit gnarus, non potest tamen propterea de quacunque re scripta intelligere, inprimis, vbi non sunt omnium verborum definitiones traditae. Atque hoc multo magis ad eos pertinet, qui librorum esse interpretes volunt.

150. In quoque verbo primum illud videndum est, sitne ei aliqua subiecta potestas, nec ne (§. 36):

deinde, vbi cognoueris, non esse inter inanes sonos referendum, quae sit eius vis, indagandum. Quod si auctor libri definitionem verbi attulit, legibus definiendi consentientem, nihil ea res difficultatis habet: sin aliunde cognitam esse voluit, aut alias ob causas praetermisit, paullo impeditior ea res fit. Si res, quae verbo significatur, eiusmodi est, cuius non potest esse definitio, quales quidem esse, supra diximus: non potest id vocabulum satis intelligi, nisi lector eandem rem sensibus vsurparit, eiusque notionem quandam animo teneat, aut ipsam rem sensibus subiicere, pictam saltem, aut alia quacunque ratione expressam, possit. Huc pertinent omnium rerum vocabula, quae solis sensibus, siue externis, siue internis, non autem intelligentiae et rationi subiectae sunt, fructus arborum et aliarum plantarum, arbores, plantae, animalia, flores, colores, soni, commotiones voluptatesque animi, sensus tactu in corpore concitati, et quae alia huius generis sunt. Quare, cum saepe huiusmodi res in veterum libris occurrant, ingenue fatendum est, saepe non posse ea loca satis intelligi, hoc est, ita legi, vt eadem species nobis obuersentur, quae auctoribus in scribendo obuersabantur. In quibus locis contenti esse debemus, si generis tantum notionem tenemus, idque hoc magis ferendum, quoniam in his rebus plerumque ea notio sufficit. Veluti, cum apud Horatium rhomborum et scombrorum mentio fit, sufficit scire, piscium delicatorum et pretiosorum genera fuisse.

151. Sed si sunt ex eo genere vocabula, quod definitionibus explicari declararique potest, quoniam

niam ipsarum rerum, quibus tributa ea verba sunt, distinctae animo informari notiones possunt; qua definitione usus fuisset auctor, si quis poposcisset, quaerendum est. Et in rebus quidem vulgaribus, in narrationibus, v. c. orationibus ad populum habitis, epistolis, facile intelligitur, eo sensu quaeque verba adhiberi, quem vulgus eis tribuere consuevit. Quare, ubi constat, quae fere fuerint vulgi de rebus iis opiniones, qui ritus sacri et civiles, omnia expedita sunt. In his autem rebus, quae sunt aut omnino remotae a vulgi cognitione, aut inprimis a doctis hominibus intelliguntur, considerata multa alia sunt.

152. Nam primo, opiniones Philosophorum et sectae cuiusque, religionis capita et mysteria, cognita esse et perspecta debent: deinde, qua gente quisque ortus, quibus doctrinis imbutus, cui religioni addictus, cuius sectae studiosus fuerit, tenendum est, nam alius populus, alia Philosophorum schola aliis verborum rerumque notionibus utitur: quarum nisi explorata habeas discrimina, non poteris in intelligendis interpretandisque scriptoribus recte versari.

153. Illud etiam ad verborum sententiam intelligendam inprimis prodest, si ipsum scriptorem saepe diligenter legas, inprimis vno totum tenore, et loca similia, siue de eadem re agentia, inter se compares: ita, quae ab initio obscura erant, pleraque paulatim perspicua fient. Ut, si quis apud Ciceronem legerit, simplicem esse mentem nostram, et aliunde ex eodem didicerit, aut legendo aliquando inueniat, id dici Ciceroni simplex, quod

non fit ex diuerſi generis, ſed vnius, partibus; facile, quae ſit eorum verborum vis, intelliget: ſi minus, non poterit eorum ſententiam recte percipere, ſed faciet quod multi, vt ea verba de noſtrae aetatis more interpretetur.

154. Inprimis autem, in interpretandis quidem verbis multitudine ſignificationum ambiguis et incertis, quae antecedunt et ſequuntur, item, ſi ſubiecti notio quaeritur, attributum, ſi attributi, ſubiectum diligenter conſiderandum eſt. Nam et talia attributa ſunt, qualia ſubiectis conſentiunt, niſi aliunde conſtet, auctorem per errorem ſubiecto attributum adiungere ſolitum eſſe, quod ei minime conueniat, et ſemper ſubiecto etiam cum attributo bene conuenire debet, nec conſequentia repugnare antecedentibus poſſunt. Ex quibus conſicitur, optimum eſſe et certiffimum intelligendorum interpretandorumque auctorum genus, quod ex ipſis auctoribus repetitur et arceſſitur.

155. Maximopere autem in omnium, inprimisque veterum cum lectione, tum interpretatione illud cauendum ſedulo eſt, ne, quam nos ſolemus verbis ſubiicere poteſtatem, in his libris vbique ſubiiciendam eſſe ſtatuamus. Nam iisdem verbis interdum plane aliam alius, alius anguſtior, vt ita dicam, alius amplior, perfectior, et alio, quidam etiam nullam, aut obſcuram ſaltem, alii claram vel diſtinctam ſubiiciunt. Simplex, vt hoc vtar, nos dicimus, quod eſt ab omnibus partibus liberum, atque hoc ſenſu, mentem humanam, Deum, ſimplicem eſſe, ſtauiimus. Sed veterum quoque multi, in his Cicero, ſimplicitatem menti tribuunt.

Iam,

Iam, si eos putes hoc velle, ut nihil fit in mentibus nostris concreti; ex tua, non ex ipsorum, notione interpretere. Nam hoc, quod nos dicimus, necogitari quidem posse, in Dispp. Acad. diserte affirmat. Relinquitur ergo, ut eo sensu id verbum capiamus, quo diximus (§ 153). Sic veteres populi verae religionis ignari multo obscuriori humiliorique vi verbo *Dei* utebantur, quam Philosophi, inprimisque nos, qui sacrarum literarum doctrinam percepimus. Τα ὄντα significant plerumque, et in sermone graeco vulgari, *quae sunt*: sed si quis apud Platonem ubique, item in Codice sacro, v. c. 1 Cor. I, 28. idem significare putaret, magnopere falleretur, aut, si quis ortum rerum ἐκ μη ὄντων, e nihilo, apud graecos Philosophos, et in sacris libris, et Philosophia ac Theologia nostra, eundem esse crederet.

156. Mutatae autem, auctae, imminutaeque significationis verborum plures multiplicesque causae fuerunt. Primo, quae res ipsae mutatae tractu temporis sunt, aut non ubique eandem formam habent, ut vestes, calcei, eorum nomina, necesse est, paullatim et ipsa vim suam mutare. Deinde, nomina earum rerum, quae arte perficiuntur, non possunt eandem omnibus suis partibus notionem perpetuo subiectam habere, quia ipsae res magis magisque perficiuntur. Porro ipsi homines sensim vocabula ad alias res transferunt, cuius rei, in vna latina lingua, infinita exempla habemus: ita, ut non solum plures significationes habeant, sed plane nouas etiam, vetere et prima omissa et obliterata. Interdum etiam notionibus aliquid adiun-

gitur usu, ut opinio turpitudinis honestatisue, quo non potest non amplior verborum potestas effici. Denique etiam saepe accidit, ut non solum falsae peruersaeque notiones rerum nominibus subiiciantur, quae deinde, rebus accuratius rectiusque cognitae et perspectae, emendantur vel repudiantur, sed etiam obscurae et imperfectae notiones ingenio hominum et acumine perfectiores absolutioresque reddantur. Atque haec omnia libros intellectu interpretaturae tenenda atque diligenter consideranda sunt, nisi alienam auctoribus saepe affingere sententiam velit. Ex his ipsis autem, quae de mutata verborum significatione diximus, illud etiam colligi potest, quod supra monuimus, ex verborum origine et notatione non posse semper verborum vim intelligi.

157. *Emphasin* his verbis tribuunt, quae plus significant, quam eloquuntur. De ea, qua est orationis virtus et ornamentum, alio loco dicitur. Hoc loco autem duo de emphasi, ad intelligendos auctores pertinentia, monebimus. *Primum* illud est, ut eam recte capiamus, si cui verbo inest. Quod fiet, si notiones ceterorum verborum, subiecti, verbi causa, aut attributi, examinabimus, omninoque contextum totius orationis, atque cum propria verbi significatione comparabimus, de cuius emphasi quaeritur. Nam ita facile intelligetur, tantumne significet, quantum ubique, an propriae alia aliqua vis accesserit? ut in hoc, quod ad Ciceronem scribit Seruius: memento te Ciceronem esse: aut in eo, quod Alexander apud Curtium ait: Ego pecuniam quam gloriam mallet, si Parmenio essem.

Si

Si nomina Ciceronis et Parmenionis eo sensu accipias, quem natura sua habent, ut nihil indicent, nisi quod eloquantur, ne commodum quidem sensum ea verba habere, nec intelligi posse videas. Ex quo intelligitur, ampliores in his locis Ciceronis Parmenionisque nominibus vim subiectam esse: quae qualis sit, facile reperiri potest, si, quae antecedant, quamque ob rem ea dixerit quisque, consideretur. *Alterum* hoc est, ne quis in his verbis peculiarem quandam vim, et emphasim quaerat, quae nullam, nisi vulgarem propriamque, habent: quod quidem ignoratione linguae saepissime accidit, quae facit, ut dictiones eius, hebraicae v. c. aut graecae, latinaeue ad nostram linguam exigamus, et, quia eae ad verbum conuersae in nostra peculiarem aliquam vim habere videntur, quod a vulgari loquendi ratione recedunt, eandem quoque in peregrina habere putemus. Itaque neminem plures emphases inuenire videas, quam qui, sola Lexicorum vulgarium ope instructi, ad S. Codicis interpretationem accesserunt.

158. Omnino, in intelligendis libris, qui non sunt patria lingua, sed antiqua aliqua, hebraica, graeca aut latina scripti, summo studio cauendum est, ne hebraica et graeca ad verbum, quod plerique faciunt, latine, neue latina ad verbum germanice exprimamus. Nam, cum hae linguae sibi non ita respondeant, ut verbum verbo reddi possit; qui id faciunt, in latinam interpretationem hebraismos et graecismos inferunt, in germanicam praeter hos etiam latinismos: quae res facit, ut interpretatio ipsa intelligi non possit ab his, qui sola interpre-

tatio-

tatione contenti esse debent. Ex latinis Homeri, Hesiodi, aliorumque interpretationibus innumera-
 bilia exempla afferre possemus. Vnum e S. Codi-
 ce adiiciemus. Quis potest intelligere haec verba?
 oritur in nobis cognitio splendoris diuini in facie
 Christi. Si omnes veteres Latini ab inferis redirent,
 nemo quisquam vllō modo horum verborum sen-
 tentiam assequi posset. Iam redde ad verbum ger-
 manice: *Es entsteht in uns die Erkenntniß von
 der Klarheit Gottes in dem Angesichte Christi.*
 Verba germanica sunt, sed quae nemo Germanus
 intelligat. Atque ita tamen vertunt: *Ad Pauli,
 2 Cor. IV, 6.* Opera itaque danda est, vt hebrai-
 ca, graeca, latinaeue legentes non verbis singulis
 verba patriae linguae, ne cogitando quidem, qui
 plerorumque mos est, iungamus, sed rerum ver-
 bis subiectarum notiones: quod cum non fieri, nisi
 ab exercitatissimis, possit, qui multum linguae re-
 rumque ipsarum cognitione profecerunt; facile in-
 telligitur, quam difficile sit, libros veteres recte
 legere et interpretari. Neque dubitamus, quin,
 quod Casaubono, summo viro, accidit, idem aliis
 eueniat, qui iudicare possant, quid intelligant,
 quid non: vt, quae sibi ab initio facillima et cla-
 rissima videbantur, ea, cum aliis interpretari per-
 spicue velint, perobscura reperiantur.

159. Cognita verborum singulorum vi, de
 nexu eorum, seu de enunciationum integrarum
 sententia videndum est. Qua quidem in re, quae
 ex arte Grammatica petenda sunt praesidia, hic
 praetermittimus. Nam nisi totius orationis stru-
 ctura verborumque compositio cuique linguae pro-
 pria

pria intelligatur, atque eex Grammatica institutione afferatur; non potest etiam enunciationum vis intelligi, praesertim cum non eam formam habeant, quae logica dicitur. Itaque, qui ad intelligendos libros interpretandosque accedit, in primis debet artis Grammaticae peritus esse. Sed haec nihil ad Dialecticam.

160. Relictis autem omnibus, probe considerandum, quae subiiciantur, quae subiecto attribuantur: quoniam in dicendo non semper ordo modusque enunciandi logicus servatur, sed subiectum saepe posteriori, attributum autem priori loco ponitur. Id autem quomodo intelligatur, ex his perspicitur, quae de subiecto et attributo in superioribus (§. 40). dicta sunt. Deinde ad suum genus enunciatio referenda, et, generalisne sit an particularis, aiens negansue; absoluta an cum conditione coniuncta, videndum: quod nec ipsum his difficile erit, qui cuiusque generis notiones et signa legesque cognorunt.

161. His factis, si absurda est, aut falsa sententia, videndum, num alio loco de eadem re locutus auctor sit, aut, num ea satis cum reliquis auctoris placitis consentiat, nec ne? Quod si de eadem re alibi aliter dixit; aequitatis est, aut tribuere incuriae, a qua nemini satis cautum est, aut eum locum, praesertim ubi paullo obscurior est, ex clarioribus explicare, aut ipsum auctorem, si quidem adhuc in vivis est, et eius percontandi copia datur, de sensu eius loci consulere, aut, si commodior etiam sententia ex verbis aliqua ratione erui potest, hanc potius ipsis tribuere: nisi
vero

vero satis constet, indoctum esse, nec satis earum rerum gnarum, de quibus scribere sustinuit.

162. Repertis enunciationibus, de ordine earum et nexu dispiciendum, qui in libris plerisque non est ad formulam syllogismi factus et compositus, ut de modo concludendi, regulisne concludendi consentiens sit, fieri iudicium possit. Sed quoniam in libris saepissime mutilati et quadam sua parte truncati afferuntur syllogismi; omissa cuiusque pars quaerenda est, et conclusio ad iustam formam vel cogitatione redigenda, saltem ab his, qui earum, de quibus agitur, rerum usu nondum satis triti sunt.

163. Iam, perceptis omnibus et cognitis, si quis ex libro satis utilitatis capere velit, primo omnia, eo, quo supra diximus (cap. 2), modo, verane sint an falsa, exigat: deinde, quas definitiones, quas notiones communes nondum cognitae habet, omnesque ex ordine enunciationes veras ediscat et sibi familiares efficiat: quod nisi fecerit, non poterit feliciter in libro intelligendo, aut demonstrationibus capiendis versari: post, quomodo ex definitionibus enunciationes ductae sint, quaerat, imprimisque, demonstrationum vim ut percipiat, operam det: quod, qua ratione fieri possit, ex superioribus (§. 89. 140) intelligitur. Ipsas demonstrationes ediscere opus non est, ubi earum vis ita percepta est, ut assensus retineri non possit.

164. In his autem libris, qui res in facto positae tradunt, et historici argumenti sunt, primo, verane sint an falsa, quae commemorantur, probabilia nec ne, considerandum est: deinde, quae
vera

vera esse, vel probabilia deprehenduntur, memoriae, et eo quidem, quo traduntur; ordine, si quidem eiusmodi est, qualem esse volumus, mandanda sunt.

165. Sed in ipso diiudicando librorum argumento nullis aliis regulis opus est, quam quae sunt C. 2. traditae. Id vnum restat, vt, quo ordine scriptus liber sit, consideretur. Et in eo quidem librorum genere, quod in contemplatione versatur, videndum, sitne is rerum tradendarum ordo, quem in hoc genere seruandum esse praecepimus. In eo autem genere, quod historicum est, dispiendum, num sit auctor temporis rationem ordinemque accurate secutus, nec ne?

166. Inter cetera *librorum vitia*, quae multa sunt ac varia, primum sine dubio est, quod est *in obscuritate* positum. Nam cum libri doctores communes esse debeant, quomodo possunt locum hunc munusque tueri, si intelligi non possunt? Sed quoniam obscuritas ab ignorantia vel rerum, vel verborum, oritur, interdum ab vtraque: nemo ad libros scribendos accedat, nisi et rerum, et eius linguae, quae in scribendo vti instituit, apprime gnarus sit, nisi que eleganter, emendate saltem, sensa et cogitata animi exprimere possit. Alterum vitium est nimiae *breuitatis*, quae quidem non ex magnitudine libri et ex mole eius, sed ex ipsis rebus metienda est. Is autem nimiae breuitatis reus, imperfectusque, et mutilus habendus est, in quo eiusmodi res desiderantur, sine quibus reliqua aut non intelligi, aut non perfecte absoluteque cognosci possunt. Huic vitio contrarium tertium est, quod nimia *ma-*
gni-

gnitudine peccat. Id existit vel ex inutili verborum eandem vim habentium copia, vel ex rebus a consilio auctoris, et argumento libri alienis, quibus hi onerare libros solent, qui in scribendo non rationi se accommodant, sed phantasiam ducem sequuntur. Huc etiam pertinent ex recentioribus, qui de rebus facillimis multa dicunt, et nunquam de re aliqua commentantur, quin totam Metaphysicam Philosophi compilent, ad cuius auctoritatem se contulerunt. Ex his autem etiam intelligi illud potest, bene sapienterque veteres Eloquentiam cum Philosophia ceterisque disciplinis coniunxisse, atque etiam Dialecticam differendi artem, sed paulo contractiorem adstrictioremque, dixisse: quem morem, vti olim Stoici, ita plerique recentiorum male reliquerunt.

CAP. V.

De Disputatione.

167.

D*isputare* est rationibus argumentisque in vtramque partem allatis, quid verum falsumque sit, quaerere. Vna igitur veritas est, quae disputando quaeritur, cuius inuentio nisi est disputantibus proposita, vana et inanis omnis disputatio censenda est.

168. Sed vt disputatio recte procedat, illud imprimis requiritur, vt, quod ait alter ac tuetur, reprehendat alter et neget. Quod vt fieri possit, is, qui reprehensionem suscipit, debet id, quod alter ait, recte intelligere, et, quid rem causamque
con-

contineat, scire, ne non tam de rebus, quam de verbis, pugnet: quo disputationis genere nihil inutilius esse atque absurdus potest (§. 30). Quamobrem, ubi in verbis quaedam obscuritas est, aut ambiguitas, neque definitiones verborum allatae sunt, relictis omnibus, qui reprehendentis personam suscepit, ab eo sensum verborum requirat, qui rem disceptandam proposuit, neque ad ipsius rei disceptationem prius accedat, quam de sententia verborum, causaque, inter vtrumque conuenerit.

169. Expedita autem et sublata ambiguitate verborum et sententiae, ipsa res disceptari potest. Duobus autem modis in reprehendendo versari possumus. Nam aut sumimus id, quod verum esse credit is, quem reprehendere volumus, et ex eo, ostendimus, cogi posse, quod aperte falsum fit et repugnet, aut ipsius argumenta et demonstrandi modum conuellimus: quod ipsum duobus modis fieri, in superioribus ostendimus.

170. Definitiones reprehenduntur ita, vt, aberratum esse ab his regulis definiendi, ostendatur, quae sunt a nobis capite primo traditae: notiones communes autem, vt, quamuis explicatis verbis singulis, non tamen apparere, monstretur, quare verae sint, neque adeo omnes, qui sensu communi gaudeant, ad assentiendum cogi (Proleg. §. 26): coniectaria denique, vt, non recte ea esse ex his collecta, ostendatur, ex quibus necessaria quadam consecutione effici putantur (§. 80).

171. His fere regulis eius munus continetur, qui, quod est ad disceptandum propositum, reprehendit. Iam, quid sit in reprehensionibus repel-

iendis dissoluendisque tenendum, eodem ordine videamus. Ac primo quidem, si quis ita reprehendat, quod verum esse ponitur, ut ex eo, quod falsum sit, effici posse dicat, opera detur, ut non recte ab eo esse conclusum, neque cohaerentia satis ab eo prolata esse, doceatur. Quod qui praestiterit, recte, aduersarium repressisse, dicetur: sin, quod in concludendi modo carpat, non reperit, victas manus det, necesse est.

172. Si quis vero demonstrationi aliquid vitii dicat, in eaque aut sumpta esse, quae concedi non possint, aut, ex recte sumtis perperam esse conclusum, contendat: ei ita occurratur, ut aut, sumpta inter definitiones notionesue communes pertinere, ostendatur, aut argumentis idoneis legitimisque confirmetur, aut modus denique concludendi doceatur esse regulis concludendi consentaneus. Sed si aduersarius ita reprehensionem instituat, ut eius contrarium argumentis stabilire conetur, quod in disceptationem adducitur; reprehendendi munus ab aduersario in eum, qui reprehenditur, quasi deuoluitur: in quo is eodem, quo (§. 169) dictum est, modo versari debet.

173. Cetera autem (§. 170) ut vindicentur a reprehensione, nihil faciendum est, nisi, ut nihil contra definiendi concludendique leges peccatum, et quae pro notionibus communibus allata sint, notionum communium definitioni subiecta esse, ostendatur.

174. Sed hae disputandi leges in his rebus tantum locum habent, quae in contemplatione positae

tae sunt, atque ad Philosophiam aut aliam scientiam pertinent, in quam demonstratio cadit: aliae res alio etiam modo disceptantur. Nam, ut ab his initium faciamus, quae in factis positae sunt, quibusque ut fidem adiungamus, postulatur, non alio modo eae impugnari possunt, nisi ut, aut fieri non potuisse, quia repugnantes sint, argumentis ostendatur, aut testibus fidem abrogandam esse, quia non sint eiusmodi, quales esse debeant, qui fide digni sint (§. 91). His autem reprehensionibus quomodo occurratur, vel ipsa res docet (l. c.). Sed quemadmodum absurdum est, res historicas argumentis non historicis, sed ex alia doctrina, v. c. Theologia, petitis confirmare: ita ridiculum etiam est, id quod saepe fit, huiusmodi rationibus res historicas impugnare.

175. Ordo librorum et interpretatio quomodo reprehendantur, non opus est, ut multis doceamus, cum ex his, quae C. 4. dicta sunt, facile intelligatur. Omnis enim disputationis summum munus hoc est, quae dicantur, ad regulas exigere, et, his minime consentanea esse, ostendere, aut ab his reprehensionibus vindicare, et nihil in iis esse, quod regulis non respondeat, docere. Ex quo facile intelligitur, et reprehendentem, et reprehensiones excipientem ac refellentem, Dialecticae non minus gnarum esse debere, quam eius rei, quae in disputationem venit, omnemque disputationem esse non pueris committendam, sed viris relinquendam, qui bene sint in disciplinarum et Dialectices cognitione versati.

176. Ceterum in disputatione syllogismi adhibendi sint nec ne, facile existimari potest. Si qui sunt, qui nouitatis studio praepostero atque inepto ducti, omne syllogismorum artificium, quia et antiquum est, et in scholis docetur, tanquam inutile contemnunt; in quo quantum fallantur, ex ipsa ea doctrina intelligi potest: his suo more disputare atque eam rationem adhibere liceat, quae interrogationibus utitur: iidem vero, nisi iniquissimi esse velint, ceteros etiam, qui aliter sentiunt, suo iure eodem modo frui patientur, atque in disputationibus syllogismorum formulas adhibere, quae et compendia disputationum faciunt, et hoc praeterea commodi habent, ut statim, sitne in sumtis, an in annectendo et concludendo vitium, intelligi possit. Qui autem in omni disputatione syllogismos adhibent, etiam cum res grammaticae, historicae, aut aliae in disceptationem vocantur, in quas demonstratio non cadit; nae illi syllogismo abutuntur, atque taedii plenam ac tantum non ridiculam omnem disputationem efficiunt.

177. Ceterum in omni disputatione omnes cavillationes, quae nihil ad verum inueniendum profunt, omnis pertinacia, omnis ira, omnes rixae, omnia conuicia, fugienda sunt, quibus nihil turpius esse atque foedius in hoc negotio potest, quod ad verum inueniendum totum comparatum est.

INITIORVM
PHILOSOPHIAE

PARS TERTIA

MORALIS

IVS NATVRAE ET ETHICAM

COMPLEXA.

PHILOSOPHIA MORALIS.

P R A E F A T I O.

I.

Postquam perficiendae rationis artem tradidimus, atque praecipuas videndi veri vias aperuimus: ad nobilissimam Philosophiae partem accedimus, cui cultura et emendatio voluntatis humanae, hoc est, omnis appetitionis auersationisque et correctio, et ad virtutem perfectionemque conformatio proposita est. Quamquam enim praeclarum est, et ad ingenii acuminisque laudem insigne, quae rebus omnibus communia sint, scire, multumque suauitatis habet, quae mentis humanae vis, quae natura sit, cognitum habere, magnas denique vtilitates affert, rerum corporearum vires et naturas, modosque veri inuestigandi cognoscendique tenere, cuius percipiendi cupiditate natura ducimur: omnem tamen omnium et praestantiam et vtilitatem longe multumque superat boni et mali, iusti et aequi intelligendi scientia, cum cognitione Dei coniuncta: qua si careremus vna, relictis etiam superioribus, nulla felicitas vera et stabilis cadere in hominem posset. Itaque nunc eam Philosophiae partem, breuiter tamen, trademus.

2. Omnis autem huius de officiis doctrinae duas partes faciemus: quarum prima ipsa officia, quid honestum, quid iustum aequumque sit, quid

faciendum fugiendumue, tradat, atque adeo *Ius naturae*, quod dicunt, explicet: altera autem, quam *Ethicam* dicunt, officiorum omnium exercendorum, seruandae honestatis, iustitiae aequitatisque praesidia et vias, modum rationemque exponat. Prima itaque pars in contemplatione posita erit: altera autem ad actiones ipsas tota pertinebit. Sed prioris quoque duae partes sunt: altera, quae decreta rationis et scita de bono et malo, honesto et turpi, de lege naturae, conscientia, praemiis et poenis, et aliis eius generis, proponit: altera, quae in praeceptis et regulis posita est, quibus, quid sit faciendum, quid omittendum, quid sectandum, quid fugiendum, docetur. Primam Graeci *δογματικὴν*, alteram *πραγματικὴν*, dixerunt. Seneca quidem (Ep. XCV.) illam *contemplatiuam*, hanc *praeceptiuam* appellat. De re ipsa Cicero legendus est de Offic. L. I. c. 3. eiusque Interpretes.

PARTIS PRIMAE
DE
IVRE NATURAE

SECTIO I.
ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ.

CAP. I.

De Iure Naturae, eiusque Principiis.

3.

Iuris naturae notionem tradidimus, perspicuam illam quidem, et quae, huius doctrinae quod argumentum, quae quasi materia subiecta sit, satis ostendat, non tamen eiusmodi, ex qua possit, a quibus principiis et causis omne ius naturae repetendum, ex quibus quasi fontibus hauriendum deriuandumque sit, intelligi. Itaque nunc accuratius, et ad ipsius appellationis non modo notationisque rationem, sed etiam ad explicationem officii accommodatius, eius vim declarabimus.

4. Iam primum, quoniam *natura* rei cuiusque nihil aliud est, quam ipsa eius essentia, et quae ex ea proprietates habilitatesque proficiscuntur (Ontol. §. 13); hic autem de humana rerumque humanarum natura tantum sermo est, h. e. earum, quae ad hominem referuntur, quibus uti, in quibus versari potest, quibus circumfusus est, et quasi septus; effi-

efficitur, vt *Ius naturae* illud sit, non, quod natura quasi praeceptrix et legislator praescribat (quomodo enim cadere hoc in naturam, maxima ex parte carentem intelligentia, hominique ipsi subiectam, possit?); sed, quod ratio intelligat, considerata hominis, animi, corporisque natura, proprietatibus, facultatibus, habilitatibus, propensionibusque in fitis, explorata denique rerum ceterarum ratione, quae aliquam in hominem humanamque vitam vim habere possint. Haec itaque hominis humanarumque rerum natura dux est, quam in tota hac doctrina vnam sequi debemus.

5. *Ius* quidem ipsum duobus modis dicitur. Nam aliter *ius* intelligimus, cum *ius postulamus*, aut nos *ad ius peruenisse* dicimus, omninoe aliquid nobis *iuris esse* contendimus: aliter, cum *Ius naturae* in scholis explicamus. Superius illud, a quo *iusti* appellantur, si quis velit maxime proprie definire, recte dicat esse id, *per quod quis potest aliquid tanquam suum postulare*, siue, *per quod quaeque res alicui debetur*. Nam, quod alicui debetur, id potest vere *suum* dicere, et, vt sibi tribuatur, recte postulare. Quod *ius* autem ita dicimus, vt disci docerique possit, a quo *iuris periti* dicuntur, id positum est in scientia eius, quod cuique debetur, et quod sibi quisque, vt suum, recte postulare potest, siue, vt Iustiniano placet, in iusti iniustique scientia. *Ius* itaque *naturae* dicemus eam scientiam, quae ex hominis, humanarumque rerum natura, quid cuique debeatur, ostendit. Id *ius* duplex est e veteri disciplina: alterum *diuinum*, quo, quid Deo debeatur ab homine, ostenditur: alterum

huma-

humanum, quod, quae homini cuique debeantur, explanat. Sed haec distributio iuris dudum obsoleuit. Nam illa eius diuisionis interpretatione, quae nostrorum temporum vsu frequentatur, cum *diuinum ius* idem faciunt, quod *naturale, humanum* idem, quod *ciuile*, nunc non vtimur.

6. Quoniam, vti diximus, omne ius naturae ab ipsa hominis natura arcessitur: age, qualis ea sit, paucis exponamus, vt hoc melius faciliusque, quomodo a natura ius officiumque ducantur, intelligi ac demonstrari possit. Primum hoc, vt omnibus brutis animantibus, ita hominibus commune est, vt magnopere vita sua delectentur, ac non, nisi aegre, eam aut dimittant, aut eripi sibi patiantur. Quae res facit, vt omni studio ad eius conseruationem incumbant, neque vlli labori parcant, qui quidem in aliquo genere versetur, quod ad sustentandam retinendamque vitam pertinere videatur. Qui autem sua sponte vitam abiicere, atque ante diem e vita decedere statuunt, hi, id quod nemo dubitat, aut falsis quibusdam, et aliquam inanem speciem habentibus, ratiunculis inducti, aut obiecta aliqua gloriae insigni specie decepti, aut miseriae suae cogitatione ac sensu conturbati, aut denique de recto mentis statu deiecti, in eam partem decernunt: vt eorum hominum exemplis, quod diximus, infirmari nullo modo possit.

7. Neminem porro inuenias, quin incredibili quadam et sciendi cognoscendique veri cupiditate, et voluptatis percipiendae desiderio trahatur (Psych. §. 106). Itaque errorem omnem ignorantiamque oderunt, scientiam, veritatem, doctri-

nam

nam amant, pulchram putant et magni faciunt: omnem dolorem, et quicquid eum afferre aut sciunt, aut opinantur, studiose declinant: quicquid aliquam delectationem et voluptatem, siue veram et stabilem, siue inanem et breuem, affert, prout est affectus, aut rationis lumine collustratus animus, sectantur et appetunt.

8. Inprimis ex valetudine recta insignem omnes voluptatem, ex aduersa dolorem capiunt: etiamsi valentes, neque abundant suauibus rebus, neque instructi sint ad vitam sustinendam necessariis, aegroti autem non adeo magnis doloribus excrucientur.

9. Is praeterea natura insitus cuique amor sui est, vt se plus ceteris omnibus, neminem certe se magis amet, neque facile quisquam sit, quin, etiamsi optio detur, malit, qui sit, manere, quam in alterius cuiuscunque locum hac lege migrare, vt nihil sibi ex pristina conditione ac statu, ne cogitatio quidem, relinquatur, verbo, vt animo et corpore alius sit.

10. Laudis etiam gloriaeque studio omnes et amore trahimur, neque quisquam fere ita abiectus animo est, ita famae negligens, quin, si vel maxime spernat omnes omnium vel maleuolentissimos de se sermones, quod quidem fieri posse valde dubitamus, tamen occulto quodam gaudio afficiatur, si quid laudis sibi tribui intelligat.

11. Hoc quoque omnibus, vel corruptissimis, adiunctum est, vt aliqua re, quacunq; occupati, cogitationibus saltem, esse velint, neque eiusmodi otio tempus transigere, quod ab omni omnino negotio vacuum sit. Itaque semper aliquid moliantur, agitant,

agitant, suscipiunt, agunt, tristitiamque quandam et taedium prae se ferunt, ubi, quod agant, cogitent, loquantur, videant, audiant, nihil magno opere habent. Inprimis *αὐτρεγία* delectantur, mirificamque ex his rebus voluptatem capiunt, quarum auctores sunt, quasque sua vi, ingenio, atque opera perfecerunt.

12. Omnibus hoc quoque innatum est, ut generis sui propagandi cupiditate ducantur, et ad procreandam sobolem ferantur animi corporisque quodam instinctu et impulsu, hosque maxime ament, qui sua opera in lucem editi sint, eorum salute commodisque aequae ac suis laentur, eamque ob causam eos non minus, quam se curent ac tueantur.

13. Cum nascimur, ita nudi ab omnibus vitae seruandae praesidiis, ita imbecilles et infirmi, ita omnibus viribus destituti sumus, ut non protulisse nos ad vitam, sed procreatos abiiecisse natura videatur. Quare, nisi alii homines curam nostri susciperent, paullo post vitam vix acceptam deponeremus. Oratio, qua nullum est ad continentiam societatem arctius aut accommodatius vinculum, non connata nobis est: nulla scientia, nulla ars, qua, quae ad vitam sustentandam pertinent, parantur, insita nobis natura est, sed omnia haec aliorum imitatione et institutione discuntur. Si quis semet ipse circumspiciat, vestimenta, cibos, artium instrumenta, quibus utitur: fateatur necesse est, innumerabilem hominum multitudinem aliquid ad eas res efficiendas contulisse, ac sine multorum auxilio non potuisse has res inueniri, aut comparari. Incredibilem
prae-

praeterea honorum copiam, multas voluptates suauitatesque aliis hominibus debemus, quibus omnibus, si soli essemus, careremus. Multa etiam malorum genera sunt, quae vitare, e quibusque eluctari, sine alieno auxilio, nunquam possemus. Neque satis tuti ac muniti ab aliena vi, ab animalium brutorum iniuria ac saeuitia essemus, nisi alii hanc nobis securitatem praestarent. Natura denique omnes amore societatis ducuntur, vt nemo fere sit, quin vitam omnino solitariam auerfetur, et molestam putet. Itaque nulla aetas est, quae non coetibus aequalium interesse, conuentusque hominum ac celebrationes obire cupiat, in magnaue poena ponat, si, quamuis rebus omnibus abundans, a consuetudine humana remoueatur.

14. Ita denique facti et nati sumus, vt mirifice venustatis pulchritudinisque sensu moueamur, valdeque abhorreamus et detestemur id, quod ab ea remotum est (Psych. §. 55. 60).

15. Atque haec fere sunt, quae natura humana fert, quoad quidem ad hanc Philosophiae partem pertinet, veteribus Philosophis *principia et initia naturae* dicta (*); vnde omnis iuris naturae, atque honesti adeo, iusti, aequi, virtutisque fundamenta et causae repetuntur. Nam ab his omnia fere ducuntur, quae in hac doctrina dicenda sunt. Sed priusquam ad ipsam iusti, honesti, reliquorumque explanationem pergamus, adhuc quaedam alia adiicienda sunt, ad hanc humanae naturae cognitionem pertinentia, et aliquam in hac doctrina vim habentia.

(*) Cic. Fin. II, 12. III, 6.

16. Si corporis animique nostri actiones considera-

deramus, non vnus generis eas esse deprehendimus. Quaedam enim sponte fiunt, neque voluntatis nostrae decretum aliquod desiderant, aut imperium expectant: vt, sensationes, visorum instauratio, siue diurna illa, siue nocturna, motus sanguinis, concoctio ciborum in ventriculo, aliaque huiusmodi, quae necessaria quadam vi corporis animique, ad certas leges, peraguntur, minimeque voluntaria sunt, aut libera. Quaedam autem actiones imperio voluntatis nostrae subiecta sunt, neque fere suscipiuntur, nisi approbante et volente animo: vt, legere librum, scribere, comedere, ambulare, stipem erogare, loqui. Has itaque voluntarias liberasque merito dicimus (Psychol. §. 94).

17. Quae sunt autem huius posterioris generis actiones, diuersam in animo et corpore omninoque vita humana vim habent. Quibusdam enim, constat, animi corporisque vires augeri et perfici, quibusdam autem minui, debilitari, et corrumpi. Aliae voluptatem aliquam afferunt, et suauiter sensus mouent: aliae dolore corpus afficiunt, animum aegritudine opplent. Aliis ea parantur, quibus vita conseruatur, sustentatur, ornatur, suavis et tuta redditur; aliae contra vitae, valetudini inimicae sunt, omninoque nobis aliisue perniciosae.

18. Porro his actionibus quaedam quasi materia, quam tractent, et in qua versentur, subiecta est, quae non eandem vim habet, vt cibus, potus, et alia. Nam quaedam ea natura sunt, vt profint, vitam valetudinemque iuuent: quaedam autem nocent. Quaedam etiam vsu corrumpuntur, et, cum sint ad salutem datae, ad perniciem conuerti possunt.

19. iam,

19. Iam, his omnibus constitutis, duo efficiuntur. Primum est, ut aliae actiones imputari nobis, aliae non possint. *Imputari* enim id dicitur, quod est ab aliquo voluntarie susceptum, cuiusque vere auctor dici potest. Nam quae naturali quadam necessitate eduntur actiones (§. 16), eas praestare, aut ex iis culpam trahere nemo potest: quae autem voluntatis imperio subiectae sunt, earum vere auctores dici possumus: nisi quidem vis accedat, quae cogat nos inuitos agere, quod naturae et rationi minime consentaneum est. In quo tamen magna cautio adhibenda, ne coactos nos putemus, ubi nulla vis tanta esse potuit, quae actionem extorquere nobis posset, nisi ipsi cessissemus, et timore minisque inducti, non coacti, fecissemus, quod naturae repugnabat (Psychol. §. 91). Sed facile intelligitur, haec de suis cuiusque actionibus dici: nam praeter eas aliorum etiam actiones nobis, tanquam auctoribus, tribui possunt, si, aut suafu, aut consilio, aut iussu, aut approbatione nostra, commisimus, ut eae susciperentur. Ex imputatione autem *Culpa* oritur. Nam, quae res imputari nullo modo potest, eius nulla apud nos culpa residet.

20. Alterum ex superioribus cogitur, ut aliae *actiones consentaneae* sint naturae humanae, et *secundum naturam*; aliae autem *repugnantes naturae humanae, et aduersus naturam*. E primo genere sunt partim eae, quae cum insito hominibus sensu conueniunt, eamque ob causam probantur, sine utilitatis respectu: partim, quae aliquam habent ad ea consequenda vim, ad quae natura ferimur: tanquam eae, quae ad vitam valetudinem-

nemque conseruandam, ad suauitatem ipsius vitae, ad laudem et gloriam consequendam, ad societatem colendam tuendamque valent: alteri autem generi subiectae sunt eae, quae vel in se aduersantur innatis vnicuique sensibus, vel sunt eiusmodi, vt rebus ad vitam necessariis nos priuent, animum corpusue corrumpant, et vtriusque vires hebetent et obtundant, societatem perturbent, inimicitias nobis conflent molestosque nos et inuisos aliis reddant. In quo quidem, nemo est, quin videat, rationem, quae est illius vel conuenientiae vel repugnantiae iudex, et, quid quamque actionem consequatur, videt, illas approbare, suadere, exigere, has reprehendere, dissuadere, et prohibere. Itaque, cum aliquid egimus eiusmodi, quod est naturae conueniens, voluptate quadam affici nos sentimus, quae facit, vt ipsa actio nobis placeat: cum autem actio naturae nostrae inimica suscepta est, minimeque congruenter naturae nos fecisse iudicamus, poenitentia et aegritudo consequitur, quae facit, vt nostri nosmet adeo pudeat: ex quo interdum horribiles angores et perturbationes animi existunt.

21. Sed, actiones sint naturae consentaneae nec ne, duobus modis cernitur. Nam aliae in se habent euidenter, perspicuam, stabilem, necessariamque vel conuenientiam, vel repugnantiam, quae neque locis, neque temporibus, neque effectis, varietur, vt insito sensu animi, etiam sine disciplina, probentur, vel improbentur: aliae in se indifferentes reperiuntur, et effectis demum, locis, temporibusque iudicantur. Ac superioris quidem generis illae sunt, quae *honestae et rectae* proprie, vel *turpes et*
Ernesti Initia. Dd *pravae*

pravae dicuntur, propterea, quod habent insitam quandam speciem approbatione vel dignam, vel indignam: vt, depositum reddere, pactum seruare, nemini vim facere, ne vitae quidem suae conseruandae causa. vtilitatem suam publicis commodis posthabere, iniurias non vlcisci, sed aequo animo ferre: alteri autem generi subiectae sunt haec, quae *bonae maleuae* appellantur, quod effectis salutaribus, vel noxiis, probabiles improbablesue fiunt, cuius generis sunt vitae valetudinisque cura, parsimonia etc.

22. In illo igitur genere *honestas* spectatur maxime, in hoc *utilitas*, non opinata illa, sed vera, h. e. quae aut ad veram felicitatem aliquam vim habeat, aut non repugnet honestati, sed cum ea stare possit. Multae autem actiones sunt eiusmodi, vt et habeant in se, quare probentur, et aliquam insuper ad salutem felicitatemque humanam vim. Depositum reddendum est per se. Itaque etiam reddas ei, quicum solus in insula aliqua viuas, qui eo carere possit, cum tu maxime indigeas. Est itaque honestum. Sed quia eadem res in republica pertinet ad fidem, securitatem, vtilitatemque communem, eadem bona est. Bona porro est omnis actio, in qua temperantia cernitur, quod ea homini prodest: sed eadem etiam honesta, quia ipsum illud temperatum a natura probatur. Atque hinc intelligitur illa Graecorum Philosophorum distributio, cum aliud καθ' αὐτό, *per se*, aliud πρὸς τι, *propter aliud*, probabile esse dicunt. Quod καθ' αὐτό probatur, honestum est, καλὸν: quod πρὸς τι, bonum, ἀγαθόν. item συμφέρον: in quo vtrumque confusum est ac mixtum, in eo καλοκαγαθίαν esse dicunt. Vnde illa Scholasticis celebrata

brata *moralitas interna* ducitur: quam nostri Philosophi, inscitia veteris disciplinae, male omnem ab effectis actionum repetunt: cum manifestum sit, eam inesse in illa actionum propria conuenientia, propter quam quid κατ' αὐτὸ probatur (*).

(*) Non alienum videretur interpretationis nostrae confirmandae causa locum adiicere Aristotelis, e Rhet.

II, 13. τὸ συμφέρον αὐτῷ ἀγαθόν ἐστὶ, τὸ δὲ καλὸν ἀπλῶς.

23. Sed, qui hanc iuris doctrinam subtilius tradere, et ita ad artis formam redigere instituerunt, vt omnia inter se apta et nexa essent, ab vnoque fonte ac principio ducerentur, longam et difficilem, de iuris naturae, officiorumque omnium, principio, disputationem induxerunt: in qua ita inter se discrepant, cum ipsis officiorum praeceptis fere conueniant, vt magno argumento esse debeat, frustra eam disputationem esse susceptam, meliusque facturos huius disciplinae magistros fuisse, si, vt veteres, illis, quae supra commemorata sunt, principiis contenti, inde modo iuris officiique praecepta duxissent.

24. *Duplex* autem *iuris naturalis principium* faciunt: alterum *efficiendi, cognoscendi* alterum. Illud esse dicunt, a quo ipsum ius constitutum sit: hoc autem, e quo cognoscatur, et omnium de iure officioque praeceptorum ratio reddatur. Ac de superiori illo quidem magno consensu ita statuitur, vt in voluntate naturae diuinae ponatur, quae sit auctor et effectrix naturae humanae, eique illa initia, quae diximus (§. 15), inseuerit: cui parere homo, vt auctori suo et domino, debeat. Nam, qui ipsam naturam humanam in principii talis loco reponunt,

ponunt, non illi Deum plane ex hac sede remouent, sed ad eum, in hac quidem disciplina, ascendere nolunt, verum subsistere in ipsa natura, a qua etiam ipsum ius naturale dicatur. Sed de principio cognoscendi magnus dissensus est. De quo, vt hoc rectius faciliusque iudicari possit, paulo pressius est dicendum.

25. Atque illud quidem e dictis patet, quodcumque enunciatum principii loco ponere velimus, id esse debere eiusmodi, vt inde omnia iuris naturalis praecepta et decreta intelligi, eorumque ratio reddi (§. 8. 27) possit. Itaque in omni demonstratione iuris et officii initium fieri debet ab eo enunciato, cui principii talis vis tribuitur. Ex quo fit, vt ad conuincendum repudiandumque positum ab aliquo principium satis sit, vnum et item alterum praeceptum protulisse, cuius ratio perspicua ex eo reddi nequeat.

26. Sed si tale debet esse principium iuris; necessarium erit, vt sit formula generalis, sub qua omnia iuris naturalis praecepta, vti formae sub suo genere, subsint. Satis constat, id principium etiam dici et esse legem naturae ipsam. Sed omnis lex continetur formula, qua exprimitur modus agendi, quem sequi quis debet (Psychol. §. 15). Quare, si ea est lex summa, omnes ceterae leges sub ea comprehenduntur ita, vt, quod omnibus commune est, illa exprimat, aut notio ea, quae illam maxime continet, insit in legibus singulis, harumque notiones ad eam, vt species ad suum genus, referantur.

27. Et quoniam omnium hoc est principiorum, vt eorum aliunde ratio reddi non possit: iuris principium etiam hoc debet habere, vt e nullo alio eiusdem disciplinae praecepto repetatur. Denique, quo-

quoniam cognoscendi causa comparatur, prius debet esse notum ipsis iuris naturae praeceptis.

28. His constitutis, proclive erit, de omnibus, quae quidem a Philosophis prolatae sunt, sententiis iudicare: iisque ad has leges exigendis, intelligetur, nullum esse eiusmodi, ut satis possit probari: propterea, quod nullum a quoquam positum principium est, ex quo omnium eorum, quae in iure traduntur, ratio reddi, nisi valde contorte, possit, quodque non, cognitio demum iuris naturae decretis, sit repertum. Hi quidem, qui *socialitatem*, quam vocant, principium faciunt, laborant, cum ad officia veniunt, quae sibi quisque debet: qui autem *utilitatem*, siue, ut ii loquuntur, qui metaphysico malunt, quam in morali doctrina usitato, verbo uti, *perfectionem* in principii loco reponunt, torquent se vehementer in plerisque officiis, quae aliis debentur, neque se facile expediunt in iis, quae interna quadam honestate (§. 2 I. 22), sine respectu utilitatis, probantur. Atque eodem modo de ceteris, si quis subtiliter iudicare velit, statuendum reperiet.

29. Neque vero nobis hoc adhuc contigit, ut eiusmodi aliquid inueniremus, quod omnes legitimi principii numeros haberet. Quae res tamen non impedit, quo minus ea, quae dicantur, idoneis rationibus confirmantur. Nam tale aliquod, quale quaeritur, principium si teneremus, esset id utique peropportunum: propterea, quod totius disciplinae aptius *σύστημα* coagmentari posset, ut ab uno capite omnia ducerentur: necessarium quidem ad cognoscendum nullo modo debet videri.

30. Maneamus ergo in eo, quo veteres conten-

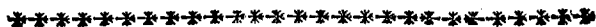
ti fuere, quodque nos supra posuimus (§. 20), *ut nihil sit probandum suscipiendumque, nisi quod sit secundum naturam.* Quare, cum secundum naturam sint primo ea, quae propter internam quandam honestatem probantur, tum, quae propter bonum ab actione profecturum (§. 21. 22): existunt duo iuris naturae decreta, sub quibus cetera omnia subiecta sint: quorum primum iubet facere ea, quae interna quadam honestate luceant, etiamsi nihil inde boni vel utilitatis ad te constet venturum: alterum autem ea, quae verum bonum sint allatura.

31. Sed quoniam et honestorum, et bonorum sunt quidam natura gradus, aliudque maius est altero: efficitur, ut, quia naturae humanae hoc proprium est, ut quamque rem tanto magis appetat, quanto praestantiorem melioremque cognorit (Psychol. §. 85), in contentione ac comparatione honestorum ac bonorum praefendum sit id, quod maius ceteris esse constet.

32. Et quia quaeque res tanto magis est secundum naturam, quanto maior inest necessitas (§. 21); maior autem necessitas est ab honestate interna, quam a bonis ab actione venturis: consequens est, ut honesta, etiam sine utilitate, praependantur utilitati.

33. Tria autem bonorum malorumque genera faciunt, quorum aut studium aut fuga naturae lege praecipitur: primum eorum, quae ad nobiliorem hominis partem, hoc est animum, pertineant, ut sapientia, doctrina, ars, virtus, ignorantia, stultitia, error, vitium, caetera: alterum horum, quae corpori propria sint, ut valetudo recta et aduersa, pulchri-

chritudo et deformitas, cetera: tertium vero eorum, quae sint fortunae, atque extrinsecus afferantur, ut honores, gloria, diuitiae. Horum generum cum praestantissimum sit primum, ei proximum, secundum: efficitur, ut in comparatione eorum bonorum potior ratio ducatur bonorum animi, quam corporeorum: item bonorum corporis, quam ceterorum.

CAP. II.

De Legibus Naturae.

34.

Quoniam, quae sit actionum humanarum natura, satis demonstratum est, intellectumque, alias esse voluntarias et liberas, alias necessarias; illas praestari posse, has non item; liberarum porro alias esse naturae humanae consentaneas, alias repugnantes; illarum autem alias vel honestate, vel utilitate, vel utraque commendari, alias vel turpitudine insita, vel incommodis suis, vel utrisque damnari; illa genera actionum homines vel suscipere vel fugere debere: restat, ut, quae ista necessitas, et unde sit, ostendamus. Id ut fieri possit, obligationis et legis ratio ac natura videtur explananda.

35. *Obligatio* quidem rectissime definitur sic, ut ponatur in necessitate morali, alicuius rei vel faciendae, vel omittendae: unde veteres Icti eleganter (*) *vinculum iuris* dixerunt. Eius necessitatis haec causa est, quod actionum vel suscipiendarum

D d 4

omissio,

omissio, vel omittendarum susceptio repugnat morali hominis naturae supra descriptae, a qua omnis honestas et vtilitas ducitur.

(*) Dialect. §. 16.

36. Sed necessitatis illius duplex ratio est. Nam alia est necessitas tum, cum ipsa actio per se pugnat cum natura humana, quam *simplicem* non male dixeris: alia, cum actio tantum propter effecta sua naturae humanae aduersatur, ipsa per se indifferens: quam *cum adiunctione* necessitatem dicamus (§. 21). Ex quo oritur illa obligationis in *perfectam* et *imperfectam* distributio. *Perfectam* dicimus eam, quae ex primo genere necessitatis existit: propterea, quod in eo inest tanta euidencia, tamque perspicuus honesti sensus, vt nemo dubitare de obligatione possit. Quae tanta perspicuitas facit, vt ad eas actiones, in quas ea cadit, cogi homines, cum in naturali, tum in ciuili statu possint; eaque proprie obligatio dicitur. *Imperfecta* autem est ea, quae altero necessitatis genere efficitur: propterea, quod ea locis, temporibus, aliisque permultis rebus, ita variatur, vt in eius iudicio saepe tantum probabilitatem sequamur. Vnde fit, vt cogendi ius nullum afferat, liberumque quodammodo videatur, quid in eo genere facere quisque velit. Veluti debiti soluendi, legitimique paëti seruandi perfecta est obligatio, beneficii tribuendi imperfecta: itaque ad illa cogi quis, ad beneficium tribuendum non potest.

37. Sed haec obligatio, vt facile intelligitur, omnis ducitur ab hominis actionumque natura; vnde etiam *naturalis* vocatur: eaque sentitur tum, cum nihil aliud, nisi id vnum, quid agendum sit, spectes.

Ceterum

Ceterum necessitas alicuius rei vel faciendae, vel omittendae, etiam aliunde existere potest, nempe a voluntate diuina, aut aliqua legitima potestate, cui parere debeas: eaque ipsa obligatio vera debet putari; illa quidem *diuina*, haec autem *humana*.

38. Et quia ratio vna est, quae rerum conuenientiam ac repugnantiam videt, quid ex quoque sequatur, intelligit, causas rerum videt, et praesentibus annectit futura (Psychol. §. 50): eadem ratio facit, vt obligatio et officium cadere in hominem possit. Ex quo sequitur, ratione ipsa nos ad honestas bonasque actiones suscipiendas, turpes malasque omittendas, obligari. Tum, quoniam voluntas rationis veluti imperio subest, eaque moueri, natura sua, potest rebus honestis et turpibus, bonis et malis (Psych. §. 87): efficitur, vt obligationi ratione intellectae parere possit.

39. Omnis autem obligatio, quae a legitima aliqua et iusta potestate ducitur, fere imponitur legibus: vnde recte obligationis fons etiam lex putatur. Est autem *lex*, quae certum actionis genus vel suscipi, vel omitti, iubet: eique fere adiuncta sunt vel praemia, vel poenae, quibus ipsis noua quaedam necessitas obligatioque inducitur.

40. Ac non dubium est, quin lex proprie dicta sit de iis, quae voluntate potestatis iustae sanciantur: sed translatum est verbum etiam ad ea, quae ratio cognoscit esse, vel consentanea naturae humanae vel aduersa, vt ea *lege naturae* dicerentur sancita, sine diuinae naturae respectu (*). Ceterum quoniam nos scimus, Dei consilio esse et voluntate factum, vt hanc naturam habeamus, quae

tales actiones desideret, alias autem auerſetur: cogitur, legem naturae, quam dicimus, eandem eſſe, et proprie dici, *legem diuinam*: et quia ex lege obligatio eſt, obligationem naturalem illam (§. 37) eſſe eandem diuinam.

(*) Cic. Offic. I, 29. III, 6.

41. Eſt autem vtraque lex neceſſaria, et immutabilis, et aeterna. Nam naturalis illa oritur vel ex ipsis actionum notionibus, vel ex actionis cuiusque effectis (§. 21). Sed et notiones rerum ita, vt numeri, immutabiles ac neceſſariae, adeoque aeternae ſunt, et effecta quaeque cum actionibus neceſſario quodam vinculo copulantur. Nam quod quaedam actiones non eandem ſemper vim habent ad hominum vel vtilitatem, vel incommodum: non propterea lex naturae mutabilis putanda eſt: quae has actiones non propter ſe, ſed propter eam, quam quoque tempore vtilitatem habitura eſt, ſuſcipere iubet. Dei autem voluntas ab aeterno hanc naturae conſtitutionem probauit, ſuoque nutu ac vi eam conſeruat: ea denique Deus ſapientia eſt ac benignitate, vt nullo modo poſſit eam legem mutare, quae naturae rerum a ſe conditarum tam apta ſit et ſalutaris.

42. In quo etiam agnoſcenda eſt ac praedicanda illa ipſa bonitas diuina, quae primo nullam aliam nobis legem conſtituere voluit, niſi quae naturae noſtrae maxime conſentanea eſſet, deinde ea initia nobis indidit, a quibus facile ad legis ſuae cognitionem peruenire poſſemus.

43. Sed ab obligatione ac lege ducitur *officium*, quod cernitur in eo, cuius faciendi omittendique
neceſſi-

necessitate quadam adstricti sumus. Eius adeo totidem sunt formae, quot obligationis. Nam primo officium omne est vel *perfectum*, vel *imperfectum*. *Perfectum*, quod idem *rectum* dicitur, est id, quod oritur ab obligatione perfecta, cuiusque adeo certa et necessaria reddi ratio potest: *imperfectum* autem, quod est ex obligatione imperfecta, cuiusque tantum probabilis afferri ratio potest: *medium* etiam vocatur. *Naturale* porro officium est, quod ex obligatione ac lege naturali: *diuinum* autem, quod e diuina existit. Sed officium naturale ac diuinum nominibus magis, quam re, discrepant (§. 40).

44. Iam, quoniam actiones quaeque vel honestae, vel bonae, item, vel turpes, vel malae sunt, quia naturae humanae vel conueniunt, vel aduersantur (§. 21); quae autem naturae, eadem legi naturali ac diuinae vel consentiunt, vel repugnant (§. 40): consequens est, vt, quae actiones legi naturae officioque humano sint consentaneae, eae vel honestae, vel bonae, quae autem ab his discedant, vel turpes, vel malae recte iudicentur.

45. Non autem est dubium, quin leges naturae etiam praemiis poenisque propositis sint sancitae. *Praemium* vocant, quicquid boni tribuitur propter actionem susceptam, vel obedientiam legi praestitam: *poenam* contra ponunt in malis, quae actiones legi contrarias consequuntur, quia legi contrariae sunt.

46. Vtriusque duo genera faciunt: alterum *naturale* ac *necessarium*, alterum autem *arbitrarium*, quod vulgo *positiuum* vocant. Illud est, quod

quod suapte natura actionem quamque sequitur: hoc, quod voluntate legislatoris actioni constituitur, neque villo vinculo necessario cum ea cohaeret.

47. Iam, naturalibus praemiis et poenis leges naturae munitas esse, sic intelligitur. Primum actiones eae, quae honestae proprie, vel turpes, dicuntur, propter illam suam necessitatem atque euidenciam, vim permagnam habent in vtramque partem, ad animum vel voluptate, ex conscientia recte facti, perfundendum, vel dolore, e male facti conscientia, angendum: omnesque fatentur, nihil esse recta conscientia placatius et iucundius, nihil mala turbulentius, ex qua horribiles saepe angores existant. Quare, cum hoc a Deo infitum sit animis humanis, vt conscientia vel recte, vel praeue facti talem in iis vim habeat; non dubium est, quin ea res praemii ac poenae loco sit reponenda, vereque Iuuenalis hanc primam malefacti poenam iudicet, quod eius pudeat auctorem poeniteatque.

48. Quod autem ad eas actiones attinet, quae bonae proprie malaeque vocantur, in iis etiam euidencior res est: propterea, quod eam ipsam ob causam lege naturae vel iubentur, vel prohibentur, quia naturaliter aliquod vel commodum, vel incommodum, iis est adiunctum. Nam qui bona ea et mala, quae naturaliter ac necessario actionem quamque sequuntur, praemiorum ac poenarum numero eximunt, nae illi de verbis pugnant, et praemiorum poenarumque humanarum notione conturbati, in verborum controuersiam incidunt. Si enim, quod bonum, aut malum consilio arbitrioque
 huma-

humano actionem sequitur, praemium aut poena est: quo iure poenae aut praemii vim ac nomen negabimus malis ac bonis, quae necessario, ac naturae constitutione, cum actionibus copulantur?

49. Atque mihi videtur Socrates (*) vere, etiam hoc nomine, naturales leges humanis praetulisse, quod illae naturales et necessarias poenas ac praemia habeant, hae non item. Nam arbitraria praemia interuerti inuidia maliuolorum, poenae autem vel vi potentium perfringi, vel fraude calidorum eludi possunt. Quod secus est in naturalibus et praemiis et poenis: quae neque eripi cuiquam, neque perumpi, neque subterfugi villo modo possunt.

(*) Xenophon. Memor. Socr. L. IV. c. 4.

50. Sed praeter naturale illud praemii ac poenae genus, an aliud etiam arbitrarium sit, ea magna quaestio est. De qua tamen in eam partem, non dubitare debemus, statuere, ut arbitrario praemiorum poenarumque generi locus relinquatur, ex iis, quae in Theologia hanc in rem dicta sunt (§. 59).

51. Neque vero illud paruum argumentum putare debemus, ad id genus stabiliendum, non modo in hac vita, sed etiam, atque adeo multo magis, post mortem, quod, primo, multis improbis bene esse videmus: non quo omnino sine poenis sint, sed quod earum sensus bonorum a fortuna tributorum magnitudine ac multitudine extinguitur: deinde, quod probis saepe aut male, aut non satis pro merito bene esse, reperimus: non, quo naturalibus recte factorum praemiis non fruuntur, sed quod eorum sensus aliorum fortuitorum in-

commo-

commodorum, vt paupertatis, morborum, aliarumque talium rerum, acerbitate ita obscuratur, vt miseri omnibus videantur, vixque satis sustentare se virtute possint. Non est autem credibile, Deum, qui summa iustitia sit, non curaturum, vt improbos improbitatis satis poeniteat, probi autem benefactis recte fruantur.

CAP. III.

De Conscientia.

§ 2.

Sed vt dirigere actiones nostras ad legis naturae normam possimus, necesse est, vt vnquamque actionem ad eam exigamus, et iudicemus, vtrum ea legi diuinae consentanea sit, nec ne. Nam, nisi scias, conueniatne legi, quod agas, nec ne, quomodo, etiam cum velis, agere conuenienter legi possis? Id iudicium autem omne est rationis, quae, vt omnis veri, ita etiam officii iudex est (§. 38). Sed consuetudo recentiorum Philosophorum fert, vt id iudicium, atque adeo ipsam vim iudicandi de actionibus suis, *conscientiam* appellent, eiusque tot fere formas faciant, quot sunt iudicii et actionum.

§ 3. Sed hoc actionum iudicium, et haec quasi disceptatio non eodem ab omnibus loco ac tempore suscipitur. Interdum enim ante ipsam actionem fit, atque ei deinde accommodatur actio: saepe autem negligentia quadam impediti, aut consuetudinis vicio,

vitio, commotionumque vi abrepti, actionem properamus, vt nullus relinquatur cogitationi locus, sed, aut omnis omittatur, aut, post actionem demum peractam, suscipiatur. Cum autem prius de actionis natura, et honestate, aut turpitudine iudicamus, quam eam suscipere decernamus: facile intelligitur, posse accidere, vt ignorantia inducti aut inani specie quadam decepti, aut alia quacunque ratione lapsi, (multiplex enim est et varia errandi via) in graues de officio errores incidamus, atque male iudicemus.

54. Porro, quod in Dialecticis traditum est, omne iudicium, aut certum esse, aut opinabile, atque hoc ipsum duas formas subiectas habere, alteram probabilem et similem vero, alteram minime probabilem: id huc etiam trahi omne potest. Nam quaedam actiones ita sunt ab honesto et turpi signatae, tam illustres et insignes boni et mali notas habent, vt facillime agnosci, et ad genus suum referri possint; vt, pacta seruare, temperantiae studere, debitum reddere, furari, scortari, male dicere: in quibus nemo fere fallitur: in iisque certa iudicandi ratio valet. Cuius rei causa haec est, quod aut valde perspicua est actionis interna vel conuenientia, vel repugnantia, aut, quae ex ea consequantur, vel bona, vel mala, ita in promptu sunt, vt nemo ea neque ignorare, neque in dubium vocare, possit. Sed quaedam actiones paullo obscurius et obtusius sunt ab honesto et turpi insignitae, minusve vel certas, vel perspicuas, consecutiones habent: in quibus, imprimis si rebus huiusmodi iudicandis non sis adsuetus satis, non possis ita certus fieri, vt

in

in superioribus illis. Atque etiam si in hoc genere non possis ea fiducia, qua in superiori, versari: tamen, etiam probabilitatem in rebus huiusmodi sequendam, recte statuunt Philosophi. Qui enim nihil agere vellet, nisi, quod certo sciret, esse legi naturae consentaneum, is profecto saepe omnino non posset agere: cum maxima vitae humanae pars probabilitati subiecta sit. Denique est etiam quoddam agendi genus, in quo nullam magnopere officii speciem videas, quodque parum, aut nihil probabilitatis habet, neque tamen possis id contrarium officio certa quadam, aut probabili saltem ratione, ostendere, aut, de quo certe in vtramque partem cum probabilitate aliqua disputari potest: quae res facit, vt non possis, sine insigni errandi periculo et timore, in alterutram partem aliquid statuere.

§ 5. Hic vero magna est inter Philosophos contentio, quam vim habeat iudicium actionis falsum ad obligationem. Nam, cum ratio iubeat, honesta et bona sequi, turpia et mala auerfari: effici, aiunt, vt, qui, quod falso putet honestum et bonum esse, non faciat, aut, quod falso iudicet turpe et malum, tamen faciat, rationem laedat, eique minime obtemperet, adeoque, quia, quantum in ipso sit, legem naturae migret, aequè peccet, ac si in iudicando minime errasset. Neque tamen eam ob causam factum ipsum probari posse, dicunt, sed, quia per se legi aduersetur, culpam inducere et poena dignum esse. Quod quidem vtrumque, quomodo reprehendi possit, minime videmus. Neque tamen omnem illam disputatio-

nem

nem, an obligatio iudicio falso pariatur, ad vitam multum prodesse putamus. In quamcunque enim partem statuatur, quid valere poterit, ad impediendos hos, aut impellendos, qui errore huiusmodi ducuntur? cum, in quo errant, nesciant se errare, adeoque non possint villo Philosophiae in hoc genere decreto moueri.

56. Illud autem recte profecto praecipitur, cum dicunt, de quo dubites, officione consentaneum sit, nec ne, id omnino non esse faciendum. Nam si dubites, et tamen facias; primo, indicio esse, te periculo contra officium faciendi non moueri; deinde, in eo, quantum in te sit, officium violatum esse.

57. Sed quoniam omnis erroris causa et genitrix ignorantia est; haec etiam quam habeat ad culpam vim, paucis videamus. Duo autem eius genera faciunt, alterum, quod vinci possit et vitari, vniue adeo ignauiae, aut negligentiae, tribuendum sit, turpe illud profecto minimeque excusandum: alterum autem huiusmodi, vt nulla ratione caueri queat, atque eam ob causam, si non innocens omninoque non puniendum, leuius tamen priori, et aliqua saltem excusatione dignum.

58. Duae autem res hoc loco disceptantur: prima, possitne ignorantia huius posterioris generis esse? nam id ipsum ambigitur: altera, culpae vacua sit, nec ne? In quo quidem vtroque iudicando quid difficultatis, in hac quidem Philosophiae parte, sit, non intelligo. Quis enim, primo, non videt, in genere morum nihil ignorari ita posse, vt repugnet, idem, quod ignoratur, ab eodem sciri,

qui ignoret? Nam quod quidam scire possunt, nulla ratio est, quare non omnes scire possint. Sin eam ignorantiam vinci non posse vis, quae cum adiunctione quadam et conditione necessaria est, quaeque propter ipsas condiciones illas, v. c. institutionem, educationem, aliasque tales, fieri non potest, ut tollatur: quae ignorantia tandem erit, quam non ita excusare instituant homines, ut, eam vinci non potuisse, dicant? Nam, cum, quicquid fiat, aliquam qualemcunque necessitatem habeat, neque possit, his, quae sunt, conditionibus, aliter fieri; etiam omnis ignorantia huiusmodi erit. Itaque, quas gentes Sextus Empiricus (*) memorat, rectum putare, humana sacrificia facere, parentes post sexagesimum annum occidere, latrocinari, cogeret ignorantia duci, quae vinci depellique nequeat: quod quale sit, nemo non intelligit. Maneat igitur hoc, quod nulla idonea ratione conuelli potest, huius generis ignorantiam in moribus nullam esse. Quo constituto, alterum illud per se soluitur.

(*) Pyrrhon. hypotypof. L. III. c. 24.

§9. Sed si vel maxime concedamus, fieri posse, ut eiusmodi ignorantia et errore peccetur, a quo caueri nullo modo possit: ne tum quidem efficitur, ut ea actio a poena libera sit. Neque enim actiones lege naturae prohibitaе turpes sunt, aut nocent, quia, qui eas suscepit, turpes esse et perniciosas scit, sed quia per se et natura sua turpitudinem et vim pestiferam habent (§. 21). Quae e tecto delabitur tegula, ut hoc utamur, in praeter-euntis brachium, non minus id contundit non visa, cum

eum decideret, quam si visa esset; nec cibus noxius minus nocet, si nullo modo scire potui, noxium esse, quam si, cum certo scirem nociturum, tamen sumtus est. Neque tamen illud inficiari quisquam potest, excusatius peccare, qui ex ignorantia difficillime cauenda, quam qui voluntario, aut ex negligentia et consuetudine prava, peccent.

60. Atque haec de eo iudicio actionum, quod ante ipsas actiones fit. Cum autem iudicium actionem sequitur, eamque vel honestam et bonam, vel turpem et malam esse, iudicamus; *conscientia recte maleque factorum* existit. Et culpae quidem conscientia poenitentiam, pudorem, et eos, quos morsus animi vocant, affert, quibus miserimi saepe homines sunt: recti autem officii-que, gaudium.

61. Saepe autem accidit negligentia hominum, ut diu non cogitent de actionibus suis iudicandis, sed securi omnibus vitiis volutentur, donec tandem, sed sero plerumque, ad se redeant, et, e diuturno veluti somno euigilantes, quid egerint, cogitent: quibus hominibus nihil est miserius.

62. Quod si male factorum conscientia tantum dolorem affert (§. 47), ut etiam poenae loco numeretur; recte autem factorum tantam voluptatem, ut praemii rationem habeat (l. c.): hoc magis curae esse debet omnibus, ut ne quid committant, cuius conscientia angere possint, atque conscientiam integram intemeratamque summo studio conseruent.

CAP. IV.

De Fine Bonorum et Malorum.

63.

Vna superest, de qua in hac contemplatiua Iuris naturae parte dicendum videtur, quaestio ea, qua in scholis Philosophorum veterum nihil celebrius fuit, nihil maiori animorum motu disceptatum: qui sit *bonorum malorumque finis*, in quo *sum- mum bonum et malum* positum sit. Septem autem a Cicerone (*) sententiae ponuntur. Et tres quidem fines honestatis expertes: vnus Aristippi vel Epicuri, *in voluptate* positus: alter Hieronymi, *in indolentia et vacuitate doloris*: tertius Carneadis, *in vsu principiorum naturalium*: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione: Polemonis, *in tribus generibus bonorum, maximis animi, secundis corporis, externis tertius*: Calliphontis, *in honestate, quae voluptatem adiunctam habeat*: Diodori, *in honestate cum indolentia*: vnus simplex, cuius Zeno auctor, positus in decore totus, id est, *honestate*. Nam reliquorum sententiae iam Ciceronis tempore diu abiectae euanuerant. Has sententias si inter se contendas, et, quid quisque ad opinionem suam stabiliendam defendendamque attulerit, consideres; intelligas profecto, in his, de finibus bonorum et malorum, controuersis, de vocabulis magis, quam de rebus ipsis, disputatum esse.

(*) De Finib. B. et M. II, II.

64. Nam si, qui sit bonorum finis, hoc sensu quaeritur, ut intelligatur, quae tandem res natura sua valeat ad feliciter beateque viuendum, et ad quam referantur omnia, quae aliquam in eo genere vim habeant: nemo potest cum aliqua veritatis specie negare, vni honestati, ei, quae sit legis naturalis officiique constans et perpetua conseruatio, eademque virtus dicitur, eam propriam vim esse, neque vllam aliam rem sibi ex hac laude decerpere, aut vindicare quicquam posse (§. 47 f.). Atque hanc quaestioni illi sententiam videntur tribuisse hi, qui vnam honestatem aut virtutem in summi boni sede collocatam volebant. Sed qui hunc locum negabant esse virtuti tribuendum, non hi de ipsa virtute exiliter sentiebant, aut eam negabant solam felicitatis genitricem esse: sed hoc quaerebant: in qua re ipsa felicitas posita esset, et quae res caderet in hominem eiusmodi, ut in ea ipsa beatitas poni posset. Iam, cum nemo Stoicorum vnquam ausus sit dicere, in virtute et honestate esse felicitatem ipsam positam, sed eius causas potius, initia et semina in virtute esse: qui etiam multa in eam sententiam disputare solebant, ut dicerent, virtutem se vna contentam esse ad bene beateque viuendum, ut Ciceronis quinta Tusculana declarat: quis non videt, verborum potius, quam rerum, controuersias fuisse, quae olim de summo bono sint agitatae? Sed hac sublata controuersiae parte, ceterae facillime componentur.

65. Ipsum etiam boni et mali nomen, non dubitandum videtur, quin impeditam hanc controuersiam fecerit. Nam, qui consuetudinem lo-

quendi consideret, duplicem ei notionem subiici vulgo, inueniat. Neque enim hoc solum bonum dicitur, quod prodest, quacunque ratione (Psychol. §. 61), sed etiam illis ipsis bonorum nomen tribuunt, quae a bonis rebus proficiscuntur. Quis enim non felicitatem inter bona numeret, et inter mala miseriam? idemque bona dicat ea, quae felicitati comparandae seruiant, mala autem, a quibus miseria veniat? Quae res, fieri non potuit, quin sententiarum diuortiis, in summi boni et mali quaestione, locum faceret.

66. Nos quidem, quoniam superiorem illam boni et mali definitionem adhibuimus, nullam aliam rem summi inter homines boni loco, nisi virtutem, habere possumus, vnaque honestate summum bonum metiri. Quod si cui posterior definitio magis arridet, summam felicitatem, h. e. voluptatem perpetuam et durabilem, non illam corporis, quae perpetua et durabilis esse non potest, sed animi, quae ex vna virtute oritur, summi boni honore decorandam esse, recte pronuntiabit: neque virtutem turpium voluptatum satellitem et ministram, sed honestissimarum potius honestam matrem faciet. Sed de felicitate ac virtute alio loco plenius dicetur. Nunc, quoniam fundamenta omnium officiorum, et de iis praeceptorum, iecimus;
 ipsum Iuris naturalis velut aedificium
 superstruemus.

PARTIS PRIMAE
DE
IVRE NATVRAE

SECTIO II.
ΠΑΡΑΙΝΕΤΙΚΗ

DE
OFFICIIS.

67.

Illud primum omnium constat, incredibili quemque sui amore duci, et in omnibus rebus, in sensum aliquem cadentibus, quarum quidem amore capi homo potest, primo se quemque loco habere, vt, nisi se plus reliquis omnibus amet, in amore certe sibi praeponat neminem (§. 9). Quae res satis ostendit, primum de se quemque, quidque sibi debeat, cogitare debere.

68. Neque vero ita id accipere quisquam debet, quasi sua cuiusque vtilitas sit, ad quam referenda sint omnia, cui tamen publica v. c. saepe anteferenda sit. Quid enim afferre ad commune bonum, publicamque vtilitatem queas, nisi ipse valeas, vitam, valetudinem, rem, honores tueare, ingenium colas, perturbationibus imperes, appetitiones in rationis quasi gyrum redigas? aut quae potest officiorum aliis praestandorum quasi mensura esse, nisi, quid tibi ipso debeas, ante intelligas?

Ee 4

69. Ac.

69. Atque, vt fatear, nimis mihi videntur quidam, ac praeter rationem, vereri, ne sic omnis officiorum doctrina in propriae vtilitatis scientiam conuertatur. Verum enim cuiusque bonum, quod est aut cum honestate coniunctum, aut ei non repugnat, falso enim illo et ab honestate vacuo non vtimur (§. 21), et publica vtilitas ita sunt inter se implicatae et confusae, vt secerni et distingui, nisi cogitatione ac mente, non possint. Quicquid mihi ita prodest, vt honestati non officiat, idem in publicum proderit: qui sibi recte consulit, etiam in commune consulit. Nam vt, qui vnus membri sui curam quandam suscipit, totum corpus curat, quia, vt morbus, ita recta valetudo ex vno corporis membro ad cetera traducitur, et ita per totum corpus perfunditur et propagatur, vt nullum fere membrum sit, quod non ex ea siue valetudine, siue vitio, aliquid commodi incommodiue capiat: sic, qui suae salutis recte consulit, non potest non vniuersae societati, cuius pars est, consulere. Itaque primo quidem, quid sibi quisque debeat, docebimus: deinde, quae aliis singulis: denique, quae societati humanae debeantur.

CAP. I.

De Officiis cuiusque erga se.

70.

Officium diximus esse quamcunque actionem, quam lex naturae exigat (§. 43). Sed quicquid

quid actionum lege naturae praecipitur, id omne, vel in honestate conseruanda turpitudineque vitanda, vel in quaerendis comparandisque bonis, et fugiendis declinandisque malis, versatur. Itaque omne officium, in sequenda honestate, et declinanda turpitudine, tum veris bonis persequendis, et fugiendis malis, cernitur. Sed officia ea, quae nobismet ipsis debemus, maxime in bonorum studio, malorumque declinatione insunt. Omne autem et bonum et malum tres partes, tanquam genus, subiectas habet (§. 33). Ex quo fit, vt officiorum, quae sibi quisque debet, in tria capita descripta ratio sit: primum eorum, quae ad mentem animumque: alterum, quae ad corpus: tertium, quae ad fortunas pertineant.

71. Praecipuum officiorum genus illud est, quod menti debetur: proximum, quod corpori: extremum, quod fortunae cuiusque desiderant (§. 33). Itaque, quoniam interdum accidit, vt cum primo genere secundum aut tertium, cum secundo tertium, pugnet; non potest esse obscurum, si illud sit, primum genus, sin hoc, secundum fere sequendum esse.

72. Bona interna insunt in perfectione earum facultatum, quae menti sunt natura attributae, sentiendi scilicet, pristinas rerum imagines sensu conceptas et comprehensas instaurandi, in memoriam, quicquid velis, redigendi, attendendi, intelligendi, ratiocinandi, appetendi, auersandique (Psychol. §. 7. 16. 19. 25. 30. 47. 82). Harum itaque facultatum omnium perfectionem sectari, earumque culturae, quantum fieri potest, operam

dare officii est. Ex quo fit, vt, quoniam vnus exercitationis haec vis est, vt facultates quascunq; perficiat, et habilitates bonas vtilesque ad habitus traducat (Psychol. §. 103), maximo opere fit socordia et ignauia in eo genere cauenda, neque committendum, vt ingenii acies obtundatur, aut eae animi dotes sepultae minimeque excultae relinquuntur, quibus natura ornati sumus.

73. Sed imprimis rationis cura habenda est, in qua praecipua humanae naturae excellentia inest, cuique reliquae facultates omnes, quae in rebus obiectis cognoscendis versantur, tanquam adiutrices et ministrae adiunctae sunt. Haec vna, quid verum sit falsumque, intelligit: quid bonum et malum, iudicat: quid iustum et iniustum, quid honestum et turpe, decernit: quid decorum et indecorum, quid pulchrum et deforme, sentit: haec, quid ex quaque re, tanquam ex causa sua, futurum sit, ante prospicit: haec vna felicitatis nostrae opifex est et effe-ctrix (Psych. §. 50. Iur. Nat. §. 38). Indignus igitur hoc tam excellenti ac diuino dono, ipsoque adeo humano nomine, negligens denique salutis tuae beatitatisque videre, ni ad rationem perficiendam omni animi cura, cogitatione, studio incumbas.

74. Atque ad hanc rationis culturam ea etiam, qua omnes trahimur, veri videndi cupiditas nos cohortari debet (§. 7). Ratione enim minime exulta, qui potest, quid in quaque re verum sit, intelligi? aut, quomodo potest nobis ab erroribus cautum esse, qui saepe insignem turpitudinem habent, vehementerque sunt cauendi?

75. Errorum autem duo constitui genera possunt.

sunt. Alterum eorum, qui ad bonum et malum, iustum et iniustum, honestum et turpe, aut rerum diuinarum scientiam pertinent; quorum magna vis est in vita humana et in moribus hominum; alterum autem horum, qui neque morum aliquam deprauationem afferunt, neque felicitati quicquam obsunt; quorum pleni sunt Physicorum, Historicorum, et Criticorum, et quorum non? libri. Eius generis sunt hi: Visionem fieri emissis ex oculo radiis, aut allatis ad oculos rerum exuuiis, Colores esse in rebus, Nullos esse homines, quorum vestigia stent contra nostra, Accentus graecos esse ea, qua literas, antiquitate. Iam cauendorum errorum cura, non dubium est, quin ad vtrumque genus, sed ad prius praecipue, pertineat. Nihil enim est vt nocentius, ita etiam turpius, quam in his errare ac falli, quae ad felicitatem nostram pertinent. Posterioris autem generis errores, cauendi illi quidem sunt, si fieri potest, turpitudinem autem nullam habent, et aequo animo ferendi sunt, vt adeo non modo iniuste, sed etiam stulte faciant, qui huius generis erroribus, tanquam pestibus quibusdam, indignantur, et, impotentia quadam animi, grauiter irascuntur.

76 Quoniam autem erroris mater ignorantia est; haec quoque depellenda, verumque omni studio inuestigandum est, in cuius inuentione et cognitione scientiam ponimus (Psychol. §. 53). In quo quidem illud cauendum est, primo, vt ne res incognitas pro cognitis habeamus, et iudicium praecipitemus: deinde, vt ne rebus nimis obscuris et inutilibus nimium temporis tribuamus, sed
his

his maxime cognoscendis operam demus, quae aliquam in vita humana vtilitatem habent.

77. Sed quoniam nullius hominis tantum est ingenium, vt omnibus rebus cognoscendis sufficiat: suas quisque vires aut explorare ipse, aut aliorum requirere et sequi iudicium debet, qui eius rei idonei iudices habentur, eique scientiae generi studium suum addicere, cui intelligendo natura aptus est. Nam in eo genere, cui cognoscendo studium suum dicauit, errare aut ignorare multa, non est ab omni turpitudine et dedecore vacuum. Eius autem generis omnes studiosi esse debent, quod aut ad cognitionem naturae diuinae, aut ad hanc moralem Philosophiae partem pertinet.

78. Quae inest animo humano appetendi auersandique vis, natura in id fertur, quod bonum malumque aut est, aut habetur (Psychol. §. 85). Ex quo cogitur, quoniam natura sequi verum bonum, et malum verum fugere iubet (§. 21), et in perpetuo naturae, tanquam ducis, sequendae studio virtus inest (§. 64), inprimis operam dandam esse, primo, vt ne obiecta inani aliqua boni maliue speciei decipi nos patiamur: deinde, vt omnem voluntatem nostram ad virtutem conformemus, et ad obtemperandum legi naturae assuefaciamus.

79. Cum autem nihil et ad rationis lumen praestinguendum, eiusque vim opprimendam, et ad praecipitanda voluntatis decreta, totumque adeo animum conturbandum magis valeat, quam commotiones animi paullo vehementiores (Psych. §. 80): hae inprimis rationi, tanquam equi ferocis domitrici, in disciplinam et obsequium tradendae et subiicien-

iciendae sunt, ut non modo supprimi ortae, et adeo in ipsis initiis suffocari possint, sed etiam, si ita ferat res, ad salutem concitari, tanquam calcaribus equi, possint (l. c. §. 81). Atque hanc virtutem *temperantiam* Cicero vocat, sine qua nulla beata esse vita potest. Quid enim miserius esse his potest, qui crebro turbulentis animi motibus et iactationibus concitantur, qui semper habent, quod metuant. sperent, doleant, nunquamque sunt ira, laetitia, odio, poenitentia vacui? Quid contra beatius his dici fingique potest, qui libidinibus nullis vruntur, nullis timoribus anguntur, nunquam inanibus laetitiis exsultant, nullis taediis exeduntur?

§0. Animi mentisque perficiendae studio proxima corporis cura esse debet. Huius praecipuum bonum, hominique gratissimum est vita (§. 6), proximum recta valetudo, cum singulorum membrorum, tum totius corporis. Vtrique igitur conservandae studere debemus, neque quicquam facere, quo aut scimus certo, aut suspicamur adeo, ea bona amitti, accelerari mortem, et infirmari valetudinem corporisque vires. Omnia itaque etiam vitae morborumque pericula fugienda sunt. Nam qui scias, euasurusne periculum sis, nec ne? Multo minus ipse sibi vim facere debet quisquam, et prius, tanquam periurus miles, de statione decedere, quam iusserit is, a quo in ea positus est. Nemo sibi quisquam dedit vitam. Quo igitur iure sibi auferet? Et ut omnis res, quam quis alieno arbitrio suscepit, non potest, nisi alieno, non suo, deponi et relinqui: sic vita, non sponte suscepta, nec sponte deponenda est.

81. Sed ad vitam valetudinemque tuendam tribus rebus indigemus, quas *necessitates vitae* appelles, *victu, amictu et domicilio*. In his igitur quoque vel comparandis, vel utendis, officium humanum cernitur. Nam primo, in cibo potuque adhibendus est quidam non modo delectus, sed etiam modus. Natura quidem facilem dedit, simplicem, minimeque noxium cibum et potum, quibus sine periculo uti quisque posset. Sed, postquam ingeniosa facta est voluptas illa, quae in suavi corporis sensu et motu inest, et ad victum ars accessit, qua non tolleretur fames, et sedaretur sitis, sed irritaretur potius: ingens ciborum copia inventa est, quae maiorem ad corpus debilitandum vim habet, quam ad conseruandum. In deligendo itaque cibo et potu valetudinis potius, quam voluptatis ratio habenda est, neque tam sapor exquisitus, quam salubritas sequenda. Modus autem seruandus est hic, ut tantum quisque cibi potusque sumat, quantum tempore quoque aut desiderare corpus suum, aut ferre posse sciat, neque suauitatis causa iusto largius se inuitet.

82. Non minus autem in vestitu, quam in victu, et delectus est et modus adhibendus. Nam cum vestitus duae causae sint, altera, ut frigus arceatur et tempestatum omnium, venti, pluuiae, niuis, grandinisque molestia, altera, ut, eae corporis partes tegantur, quae, quoniam libidinem adspectu irritant, non possunt, sine turpitudine, nudae gestari: efficitur, ut is vestitus adhibeatur, qui his duabus rebus maxime accommodatus sit.

83. Est autem consentaneum, homines, ut hono-

honoribus et opibus, ita vestibus, totoque cultu externo, esse distinctos et discretos. Vnde intelligitur, in vestitu etiam facultatum dignitatisque rationem esse habendam, et cum magnificentiam, tum tenuitatem nimiam, fugiendam esse.

84. Domicilia autem quoniam hoc consilio constituta sunt, vt a tempestatibus, a vi, aliisque molestiis tuti simus: in iis eligendis et salubritas et commoditas maxime spectetur, sed ita, vt etiam dignitatis ratio habeatur, et eius, quam quisque habet, copiae ac rei familiaris. Ceterum, qui in victu, amictu, et domiciliis eum modum seruant, quem diximus, iis *frugalitas* tribuitur, qui eum excedunt, *luxuria et profusio*.

85. Sed, vt totius in vniuersum corporis, ita cuiusque etiam membri singulatim cura esse, imprimisque eorum, debet, quae sensuum instrumenta sunt, vt aurium, narium, oculorum. In quo genere primum omnes paullo vehementiores asperioresque agitationes sensuum, nimia lux, odor et sonus vehementior fugiendus, quibus sensus ipsi hebetantur: deinde in incessu, in actionibus singulis ea moderatio et prouidentia adhibenda, ne quid detrimenti aliqua corporis pars capiat. Oculorum imprimis cura habenda: quorum sensus, vt est ceteris omnibus celerior et acutior, ita etiam facillime debilitatur.

86. Cauendum tamen est illud vitium, quod est in anxia nimiaque corporis cura positum, quo qui tenentur, eos *molles et effeminatos* recte appellant. Necessaria magis res est corpus, vt ait Seneca, quam magna, et, nimis molliter habitum, debile

debile potius fit, quam firmum, suggeritque voluptatis corporeae studium: paullo durius autem habitum, robustum ac firmum fit. Itaque a pueris ferendo frigori, calori, siti, aliisque rebus assuefieri corpus debet: quas qui sine dolore et aegritudine ferre potest, hunc *patientem* dicimus, eique *fortitudinem animi* tribuimus, cuius tamen patientia tantum pars est. Nam fortitudo etiam cernitur in spernendis corporis voluptatibus, omnibusque his rebus, quae magnae et praeclarae vulgo videntur, ut diuitiis, honoribus, nobilitate, in contemnendis, certe non nimis timendis, periculis et malis corporeis. In quo tamen magna cautio adhibenda est, ne audax potius sit, quam fortis, animus. Nam, qui in pericula quasi irruit, sine consilio, coeco quodam animi ferocientis impetu, non is fortis, sed *temerarius* merito habetur, quia est ab honesto omnis ea ratio remota. Sed, quoniam ea fortitudo, quae est posterioris generis, in bello potissimum se exserit; hos imprimis fortes dicimus, qui in bello res magnas et arduas, omni timore posito, gerunt. Neque tamen propterea hoc fortitudinis genus priori illi praeferendum est. Difficilius enim est, se, quam alios, vincere. Est autem turpissimum, hostes magno animo vincere, se domare non posse, et muliercula, aut pecuniola vinci et subiugari.

87. Ea autem fortitudinis pars, quae patientia dicitur, imprimis in labore cernitur: cuius et suscipiendi non vna ratio, et suscepti peractique non vnum commodum est. Primo enim natura ita facti sumus, ut semper aliquid agere cupiamus (§. 11):
dein-

deinde omnes eae facultates, quae corpori sunt animoque attributae, perficiuntur laboribus (§. 72), vis ipsa corporis imprimis augetur, et valetudo reeta confirmatur, denique ipsae vitae necessitates labore parantur, res familiaris conseruatur et augetur.

88. Duo autem in hoc genere vitia fugienda sunt, primum, vt ne vtilitatis cupiditate ducti nimis laboribus nos fatigemus, atque somno etiam nos priuemus, qui, etsi parce, ne ipse nos debilitet, non tamen nimis breuis capiendus est: alterum, ne voluptate a labore nos abstrahi patiamur, et nihil agendo tempus perdamus: quod qui faciunt, *ignau* dicuntur: ex quo non possunt non multa et magna incommoda, mollities corporis animique, voluptatis amor, paupertas etiam existere.

89. Post corpus proximam sibi curam poscunt bona externa, quorum genera duo sunt, *honor* et *res familiaris*. *Honor* est ex opinione boni, quod alicui inest. Eius duo genera sunt: alterum, cum id, quod boni alicui putatur inesse, vere bonum est, et inest ei, cui inesse creditur: alterum, cum aut non est vere bonum, aut ab eo abest, cui tribuitur. In priori *verus*, in posteriori *opinatus* et *falsus honor* est. Atque eadem est *ignominiae* ratio, quae inest in iudicio hominum de eo, quod turpe alicui inest. Nam si est turpe id, quod putatur, et recte ei tribuitur, cui inesse creditur, *vera ignominia*, vera turpitude est: sin falsum est, in alterutro, hominum iudicium, *falsa ignominia* et *opinata est*. Omnis itaque honor ex honestate, ignominia ex turpitudine oritur (§. 30. 37). Sed, cum in honesto studio virtus insit, in turpium rerum amore vi-

Ernesti Initia. Ff tium

tium, nihil verum honorem afferre, praeter virtutem, nihil veram ignominiam, praeter vitium, potest. Quamobrem, neque, quae sine culpa nostra, fortuna quadam, nobis mala accidunt, ignominiam, neque, quae fortuna tribuit bona, honorem verum afferre possunt. Ab honore autem cum laus proficiscatur, nihil *laudabile* est, quod est ab honestate alienum. Haec itaque una, vera et regia via est ad laudem et gloriam, recte omnia, honeste et iuste facere: ad quam qui alia via quacun- que contendunt, nae illi non veram laudem, sed eius inanem speciem persequuntur.

90. Iam quin is honor sit expetendus, ea ignominia declinanda, quam nos definiimus, quis potest dubitare? nisi vero nec ipsa virtus expetenda, nec ipsum vitium fugiendum est (§. 10. 64). Sed hic cautio adhibenda est, ne falsum honorem, id quod saepissime accidit, sequamur, et a laude honestatem et iustitiam seiungamus, sine qua nulla vera laus esse potest. Quod qui volet facere, vehementer cauebit, ne honorem et laudem, ignominiamque ex vulgi sententia metiatur: quod generi, diuitiis, munerumque publicorum nominibus omnem honorem attribuit. Cauendum est etiam, ne laudibus vulgi capi nos sinamus, aut insidiosis adulationibus eorum, qui sui commodi causa placendique studio omnia dicta et facta nostra laudant, etsi longe aliter sentiunt, neue irascamur, si qui nolint eam nobis laudem tribuere, eumque honorem habere, qui nobis virtutisque nostrae debetur: in quo imprimis magnitudo animi cernitur (§. 86).

91. Tenenda etiam est diuina illa Socratis vox,
qui

qui hanc viam ad honorem et gloriam proximam et compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, vt, qualis haberi vellet, talis esset. Nam, qui simulata virtute et eius inani specie quadam insidiosè assumta honorem laudemque captant, rem minime stabilem, sed caducam, et breui perituram consequi student. Melius itaque multo est, et ad tranquillitatem animi beatitatemque vtilius, esse, non videri, quam videri, non esse.

92. Quare, si his adstricta legibus, ad haec praecpta instituta et conformata est honoris, laudis, gloriaeque cupiditas, in virtute merito ponitur, et optimo cuique conceditur. Natura enim ita nos ipsa ad laudis studium conformauit, vt, quo quisque est ingeni animique dotibus affluentior, eo sit laudis gloriaeque appetentior et studiosior. Si autem in honoris laudisque studio aliud, quam virtutem, spectamus: in vitio merito habetur, inanisque omnis ea opera censenda est, quae in hoc genere ponitur.

93. Reprehendendi etiam sunt hi, quos nulla, quamuis magna, laus satiat, quique semper nouas laudes, nouos honores quaerunt, artibus etiam minime honestis, quod vitii genus *ambitus* vocatur. Eius causa aut inanis et falsa, de honorum praestantia, opinio, aut *superbia* animi est, quae est in vana et inani opinione posita, quam quis de se concepit: vt cum doctiorem te, prudentiorem putes, quam sis. Neque vero minus peccant hi, qui de aliorum opinione securi, quid de se alii cogitent, aut dicant, minime curant, iuxtaque habent, laudentur an vituperentur: quibus *humilis abiectusque animus* recte tribuitur.

94. Ad honoris et famae studium ignominiaeque fugam rei familiaris cura adiungi debet. Ad rem familiarem autem pertinent omnia ea, quae aut ad victum, amictum, reliquasque vitae non necessitates modo, sed commoditates etiam, suauitatesque pertinent, aut quibus eae res comparari possunt. Hanc qui tam lautam habent, tamque abundantem, ut sumtus et ad necessitatem et ad iucunditatem faciendos excedat, hos *diuites* appellamus: qui autem vix ac ne vix quidem habent, quantum necessitatibus sufficit, *pauperes* sunt.

95. Paupertas et diuitiae aut fortunae, aut suae cuiusque curae vel culpae debentur. Multi enim ex ditissimis pauperes, et contra ex pauperrimis locupletes facti sunt: illi quidem negligentia rei familiaris, luxu et magnificentia, hi labore et diligentia in re familiari administranda. Sed praecipuam hic vim habet illa rerum humanarum domina, fortuna. Nam, parentes, cognati, coniugia, et alia huiusmodi plerosque diuites efficiunt, eadem vero etiam pauperes. Accedunt incendia, inundationes, furta et rapinae, bella, fraudes, et alia eius generis, quibus multi ad inopiam rediguntur. In his autem diuitiis, eaque paupertate, quae est a culpa nostra vacua, nihil nec laudis, nec ignominiae est, quoniam nihil neque virtutis eiusmodi diuitiae, neque vitii paupertas habet (§. 89). Quae autem diuitiae laboris et diligentiae fructus sunt, laude honoreque dignae, quaeque paupertas luxuriae ignauiaeque debetur, ignominiosa est.

96. Paupertas et diuitiae aequo animo ferendae

dae sunt: illa, ne demittamus animos, et cum paupertate ita coniunctam miseriam putemus, ut nemo pauper felix esse possit: haec, ne insolenter nos geramus, aut iis ad luxuriam et ignaviam abutamur.

97. Paupertas, quoad fieri potest, cauenda est: diuitiae, si desint, contemnendae, id enim est magni et elati animi (§. 86): si meritis nostris tribuantur, aut a fortuna offerantur, non negligendae. Illud autem operam demus, ne aut diuitiae profundantur temere, aut per iniustitiam comparentur et corradantur. Quamobrem et in sumtibus faciendis modus adhibendus est et temperamentum, ne maiores faciamus, quam necessitas, honesta voluptas et dignitas requirat; et in augenda re familiari, ne nimia sit pecuniae cupido, ex qua non possunt non multa iniustitiae genera consequi. Inprimis cauenda est et *avaritia*, quae pecuniae diuitiarumque amorem habet, ac plus desiderat, quam opus est, neque in colligendis opibus malis artibus uti dubitat, et *profusio*, quae maiores, quam ferre res familiaris potest, sumtus, non generoso quodam pecuniae contemptu, id enim magni animi esset, sed voluptatis studio et superbia, facit. His duobus vitiis media interiecta est *parsimonia*, quae non necessarios sumtus recidit, ac non nisi hos facit, quos necessitates vitae et voluptas rationi consentanea desiderat: quae quidem in virtute recte ponitur. Ea, ut omnibus, ita inprimis his commendanda est, quibus paullo angustior res est, ut, si quis forte morbus aut aliqua fortuna inciderit, quae non patiatur labore victum parare, habeant, quo se sustentare possint.

98. Sed nihil excellentius magnificentiusque et humana natura dignius est eo, quem diximus, animo magno, qui se super omnes res humanas effert, omnes honores laudesque inanes, omnes divitias, generose contemnit, qui omnes laborum molestias, omnia pericula spernit, omnes dolores morbosque sustinet patienter, nullis aduersae fortunae casibus indignatur, ipsam mortem minime timet, quam scit corpori, non animo obesse, qui etiam post mortem superstes sit, et suae virtutis, sapientiae praemia ferat. Contra nihil contemptius ac turpius animo angusto et minuto, qui omnia admiratur, omnia amat, desiderat timet ac horret. Itaque, si quid legimus ab aliquo esse magno animo dictum aut actum, videmur ipsi vna efferri animo, atque ad illius magnitudinem aliqua ratione affurgere, et omnia humana cum illo contemnere, si quidem adhuc residet in nobis aliqua ingenui animi scintilla: contra autem indignari et contemptum animo concipere, si quid abiecte, si quid sordide, si quid humiliter, si quid timide dictum aut factum legimus: quod magno argumento est, innatum hoc nobis esse, vt humana et humilia contemnamus, et in magno animo praecipuam hominis excellentiam positam esse. Omnis autem magnus animus ex virtute, angustus ex vitio oritur. Vna igitur virtus admiratione, atque adeo homine digna est, qua qui carent, infra humanam conditionem abiecti sunt.

CAP. II.

De Officiis erga alios generatim.

99.

Omnium officiorum, quae hominibus vniuersis debentur, duo quasi fontes sunt, iustitia et amor. *Iustitiae* enim est, aliis, quod debeas, praestare, nihil nocere, denique, ne iis noceatur, quantum possis, impedire: *amoris* autem, quibus rebus honeste possis, prodesse, idque tanto cuique magis, quanto maiores aut plures amandi causas habeas. Vtriusque autem officii huius causa hinc ducitur, quod nobis propter societatis humanae ad vitam secure et commode agendam necessitatem a natura infusus societatis amor est (§. 13), neque nobis, ut Plato ait, solis nati sumus, sed ut in aliis quoque ab iniuria tuendis iuandisque laboremus: ad easque res natura nondum deprauata nos impellit.

100. *Iustitiae* autem plura genera faciunt. Nam primo eam vel *generalem* esse, vel *peculiarem* dicunt. Illam esse aiunt, quae ad omnia erga alios officia pertineat, et cui omnes actiones subiectae sint, quibus conferre aliquid ad aliorum quorumvis utilitatem possimus: cuius generis sint eae, quae a liberalitate, grato animo, ducantur, cum succurras laboranti calamitate aliqua, et similia facias: huic autem subiiciunt ea, ad quae, si quis facere nolit, vi cogi possit: ut, seruare pacta, soluere debita. Atque ea quidem, quae ad hoc genus pertinent, *iuris pleni perfectique* dicunt, in iisque *perfectam*

fectam obligationem statuunt: quae illi autem sub-
sint, *iuris imperfecti, et obligationis imperfectae esse.* In hac diuisione iure reprehendas, quod be-
neficentia cum iustitia commiscetur. Quod fa-
ctum videtur propterea, quia vtraque virtus alios
homines societatemque humanam amplectitur:
vnde etiam Cicero *) iustitiae adiunctam libera-
litatem dicit, omninoque Stoici in altera parte ho-
nestatis, quae est iustitia, liberalitatem posuerunt:
proprie quidem a iustitia liberalitas seiuncta est.

*) *Offic. I, 7.*

101. Deinde iustitiam distribuunt in eam, quam
distributiuam, et in alteram, quam *permutatiuam*
dicunt. Illam aiunt esse, quae ex constitutione
societatis eius manet, quae ciuitas dicatur, quaque
communia bona societatis quadam proportio-
ne membris societatis distribuuntur: hanc autem
omnem a pactis inter priuatos constitutis repetunt,
qua, quod promisit quisque, alteri praestet. Quae
ipsa distributio iustitiae est illa quidem per se non
absurda, sed vitio tamen hoc laborat, quod his dua-
bus formis non omne id subest, cui iustitia inest.
Nam cum hoc, v. c. vt postea docebitur, vel maxi-
me iustitiae sit, si quis alteri damnum intulit, cum
quo nihil societatis propriae, praeter eam, quae est
omni hominum generi communis, intercedat, vt
id ei restituat; tamen intelligi non potest, ad quam
formam hoc referri possit.

102. Quoniam principatum in bonis humanis
tenent ea, quae ad animum pertinent: iustitiae
maxime erit, cauere, ne nostra culpa cuiusquam
ani-

animus prauis et falsis opinionibus, in primis de rebus diuinis et moribus, imbuatur, neue vlla corruptela in animis et moribus aliorum existat. Neque grauius iniuriae genus putandum est vllum, quam quo in hanc partem peccatur. Qui autem amorem praestare eum volent, quem vel humanitatis communis nomine debent aliis, libenter errantes monebunt, et ab erroribus vitiisque liberare, iisque modis omnibus in hoc genere consulere studebunt.

103. In primis etiam cauendum est, ne vitam cuiquam auferamus, qua nulla maior homini iniuria in rebus externis fieri potest. Itaque etiam, cum in nos impetus fit, et ipsa vita nostra in periculo versatur, omnia facienda sunt, vt eam ita conseruemus, et eripiamus periculo, vt simul aduersarii vitae parcat, neque eo progrediendum est, vt eum vita priuemus, nisi in eum locum deducta res sit, vt aliter vitae nostrae consuli non possit. Quo minus iustum et honestum erit, vitae suae conseruandae causa, alium, qui nihil laeserit, vita priuare.

104. Totum, vt paucis complectamur, corpus cuiuscunque sacrosanctum nobis sit, magnoque opere caueamus, ne quid, iactu, verbi causa, ictu, aut alia ratione, committamus, quo membrum eius vllum laedi, aut rectae valetudini noceri possit.

105. Neque minus famae honorique alterius consulendum est. Quamobrem neque verbis detrahare de altero, neque eius laudibus inuidere, neque vlla ratione eas minuere, multo minus con-

viciis proscindere quemquam debemus, aut factis, et ad nocendum excogitatis criminibus, eius honori et famae insidiari.

106. Sed ut honori consulendum alterius est, ita etiam cauendum, ne cuiusquam superbiam alamus, aut ipsum vano fastu tumentem inflemus: quod fit fictis simulatisque laudibus tribuendis. Itaque, cum per se humilis sit et abiecti animi adulatio, omnis ea ex familiaritate et consuetudine remouenda est. Quas autem laudes quis meritus est, has libenter tribuamus, atque in hoste etiam virtutem laudandam putemus.

107. Ex alienae autem rei familiaris custodia plurima officia ducuntur. Primum illud, ne cuiquam quid, inuito ipso et repugnante, neque vi, neque clam, auferamus; nam quicquid ita aliis auferitur, *furti* crimen habet. Alterum, ut ne *dolo* quemquam decipiamus, hoc est, ne fictis causis inducamus, ut aliquid rei suae ad nos transferat cum detrimento suo: neue minis, auctoritate, litibus absterreamus, quo minus, quod sibi debetur, postulet, aut quod habet, seruet. Nam et *fraus furti* vim habet. Tertium, ut ne committamus, ut eius aut domus, aut ager, aut pecus, aut quaecunque res damnum capiat. Nam non modo damnum facere in vitio habetur, sed etiam, cum possis, non auertere. Sed haec quam late pateant, paulo post declarabitur.

108. Summum officium, sub quo pleraque, tanquam sub genere suo, subiiciuntur, hoc est: *Nemi- ni nocendum* vlla ratione. Neque si quis prior laeserit, multandus simili modo, ut *Phaedro* visum est.

Neque

Neque enim, si alius me laedere atque officium migrare sustinet, ea res ius mihi dat, quod est officii mei, negligere, aut contra officium facere.

109. Quid autem faciendum sit, si quis aut errore deceptus, aut cupiditate incitatus, aut quacun- que alia ratione ductus, contra officium in hoc genere fecerit, et alicui damnum intulerit, solu- tum est intelligere. Nam cum, quod factum est, fieri infectum nequeat: efficiendum certe est ali- quo modo, ut damni vis tollatur, et quasi medi- cina quaedam adhibeatur malis iniuriæ factæ. Quod quidem qua ratione in his fieri possit, quæ ad rem familiarem pertinent, facile patet. Nam si quis reddiderit, quæ contra ius abstulit, omnis sublata iniuriâ videtur.

110. Sed hoc restituendi damni officium latius patet, ac nonnullis, imprimisque his videtur, qui ex iuris civilis legibus huius nostri iuris officia me- tiuntur: neque solum ad rei familiaris iniurias per- tinet, sed per omne iniuriarum genus fufum est. Quæ enim afferri ratio probabilis potest, quare his iniuriis medeamur, quibus rei familiari, quæ infimo inter bona loco est, detrahitur, ac non et- iam his, quibus animo, vitæ, valetudini, corpø- ris membrorumque integritati, honori et famæ nocetur? Quamobrem opera danda est, ut his etiam satisfiat, si qua fieri ratione potest, quibus in posteriori genere aliquo iniuriâ facta est, aut his certe, ad quos ex ea iniuriâ damnum aliquod red- vndavit. Ut, si quis sit a nobis errore gravi im- butus, aut animus eius in aliquo genere corruptus, aut eius famæ sæpe a nobis sit detractum, ut mul-
torum

torum animos mala de eo opinio inuaserit, ex qua detrimentum aut ceperint eius fortunae, aut capere certe possint; omnia sedulo facienda erunt, vt error et corruptela plane depellatur, et sinistra opinio ex omnium animis euellatur, qui ea sunt culpa nostra infecti. Sed cum facile intelligatur, eam rem multas grauissimasque difficultates habere, saepe ne fieri quidem posse; eo magis ab omnibus his iniuriae generibus cauere quisque sibi debet.

111. Sed vt nemini in hoc genere bonorum nocere iustitia iubet, ita amor is, de quo diximus, etiam prodesse plurimum vult: in quo inest *beneficentia et liberalitas*: qua virtute nihil accommodatius est et naturae et societati humanae.

112. Sed in tribuendis accipiendisque beneficiis quaedam cautiones adhibendae, et officia seruanda sunt. Nam qui bene facit, cui, quid, quantum, et quo modo animoque tribuat: qui autem afficitur beneficio, quo animo accipiat, et quomodo vtatur beneficio, videri debet.

113. Primum itaque caueamus, ne beneficia his tribuamus, qui aut non egent aliena ope, (quod quis enim ipse habet, nulla ratio est, cur ab aliis accipiat), aut certe nihil eiusmodi fecere, quod beneficio dignum esse videatur, aut quos denique certo scimus, male esse beneficio vsuros. In quo tamen videndum est, ne indignitatem fictam auaritia praetexamus, aut inanibus suspicionibus a beneficentia nos abstergere sinamus. Nam qui petenti, verbi causa, stipem, propterea nihil tribuit, quia, dignus sit beneficio nec ne, ignoret, cum nihil ei de indignitate hominis certo constet, non

is in tribuendo beneficio cautus, sed in negando cum honestatis specie callidus habendus est. Quin in hominibus, quibus beneficia ad sustentandam vitam tribuuntur, ne quidem habenda est indignitatis ratio, quia his, non qua digni sunt, sed qua eos nolumus fame perire, dantur. Quam ob rem praecclare Diogenes, cum ei esset obiectum, quod homini indigno stipem dedisset: *homini*, inquit, *dedi*.

114. Altera cautio est, ut ne maleficii vim habeat, quod ad iuuandum comparatum esse debet, neque plus obfit accipienti, quam profit, aut saltem inutile sit ei, cui tribuitur. In magnitudine autem beneficiorum et numero, cum eorum, quibus bene fit, tum facultatum nostrarum ratio habenda est. Nam quo quis est aut indigentior, aut dignior beneficiis, eo maioribus pluribusque subleuandus ornandusque est. Non autem beneficentiae est, quo ipse carere non possis, id alteri tribuere (§. 9), et hunc in benefaciendo seruare conuenit modum, ne effusa sit liberalitas, et quae, quia facultatibus maior est, ipsum liberalitatis fontem exhauriat et quasi exsiccet. Nam ea non liberalitas, sed ambitiosa potius et leuis bonorum profusio dicenda est, quae in vitio merito habetur.

115. Neque vero ambitioni in benefaciendo aliquid tribuendum est, neque nostrae utilitatis causa benefici esse debemus. Nam, qui gloriam aut utilitatem in hoc genere sequuntur, sui causa liberales sunt, neque benefici, sed laudis potius utilitatisque studiosi sunt habendi, cum beneficia ad aliorum, non ad nostra commoda comparata esse

esse debeant. Itaque etiam clanculum beneficia tribuenda sunt, si quidem inopiae tantum tribuuntur. Nam cum virtutis vel ornamenta esse debent, vel incitamenta, ita sunt praestanda, ut ad aliorum notitiam perueniant.

116. Promte denique, cito, et cum hilaritate benefacere debemus. Nam, cum beneficia amoris esse signa debeant, qui, cum verus est, nihil morae habet, nihil tristitiae; ù, qui aut tarde saepiusque demum rogati, aut aegre, beneficium dant, non tam amore ducti, quam odio rogan- tis, aut alia causa victi, beneficium tribuunt, ne- que adeo magnam ab eo gratiam inire possunt, in quem beneficium contulerunt.

117. Accipientis autem summum officium in grato animo positum est, cuius haec vis est, ut eum amet, qui benefecit, et gratum sibi fuisse iucundumque beneficium factis ostendat: quod qui non facit, ab honestate et iustitia recedit. Ne- que tamen poenitere eum beneficii debet, qui apud ingratum se collocasse intelligit, aut ei iras- ci, et exprobrare beneficium; quia in beneficio non tam accipientis animus, quam beneficientis spectatur. Itaque ne mentio quidem beneficii apud eum facienda est, cui tributum est, quia ista commemoratio, ut Sofia Terentianus ait, est quasi exprobratio immemori beneficii. Utendi autem beneficii nullum magnopere est officium ab his diuersum, quae, de re familiari utenda, tradita sunt.

118. In beneficiis autem rogandis tenendum est, primo, ut, quod petimus, eo egeamus, atque dignos
nos

nos reddiderimus: deinde modestiam in rogando seruemus, neque aut vehementius aut saepius beneficia flagitemus, neque his irascamur, a quibus repulsam tulimus.

CAP. III.

De Officiis erga Amicos et Inimicos.

119.

Expositis officiis, quae propter communem humanitatem debentur, nunc ea, quae minus late patent, et a propriis quibusdam causis ducuntur, declarabimus. Primum autem eorum genus repetamus ab *amicitia*, quae inest in mutuo quodam praecipuoque amore, a grauibus propriisque causis orto. Ei contraria est *inimicitia*, quae cernitur in graui quodam odio cum cupiditate nocendi.

120. Qui nos amant, hoc animo sunt, vt felicitate nostra laentur, et, quibus possint rebus, nobis commodent: qui contra nos odio prosequuntur, incommodis nostris laentur, et, quantum in ipsis est, operam dant, vt damnum nobis afferant. Quamobrem in factis quisque et verbis id spectet, nullius vt offendat animum, neminem sibi inimicum reddat, sed omnium sibi amorem conciliare, et quam maximam copiam amicorum habere studeat. Neque vero propterea quisquam inimicos contemnendos putet, quod ipsis longe superior est genere, ingenio, opibus, sed, quamuis subli-

sublimis, etiam humillimos quosque metuat, quia, ut apud Phaedrum est, vindicta docili sollertiae patet, atque infimis quibusque, saepe etiam summis, nocendi facultas datur.

121. Sed quamvis inimicum habeamus aliquem, non tamen eius odium ab officio nos abducere debet (§. 98). Nam quamvis inimici, tamen hominum numero sunt, ipsisque omnia ea debemus, quae hominibus vniuerse debentur. Itaque vel grauissimis iniuriis laesi, nunquam tamen ad reddendam vicem induci nos patiamur, omneque vindictae studium penitus abiiciamus, quo facillime iustitia laeditur; sed operam potius demus, ut non patientia modo, sed benefaciendo etiam odium eorum minuamus, et ex inimicis amicos efficiamus. In hoc enim quoque magni animi vis cernitur, si aequo animo iniurias feramus, neque his irascamur, qui nos laeserunt, sed omnes iniurias honestati condonemus, adeoque veniam admissorum inimicis libenter concedamus.

122. Iungitur autem amicitia facillime inter eos, in quibus quaedam est animorum studiorumque similitudo, imprimis, si consuetudo accedat, qua maxime amicitia sustinetur. Ex quo fit, ut coniunctio ea, quae utilitatis causa suscepta sit, vera amicitia esse non possit. Nihil enim stabilitatis potest, nihil constantiae, habere, quae vel praecipua amicitiae virtus esse debet, si ad commodum tota referatur. Si quis enim casus aduersus inciderit, omnis amicitia dissoluitur.

123. Neque ea coniunctio voluntatum pulchro amicitiae nomine digna est, aut vlllo modo probanda,

da, quae sceleris perficiendi causa initur. Neque enim ab honestate et iustitia seiunctum esse debet, quod ad suauitatem, aut praesidium vitae suscipitur. Itaque in ipsa etiam amicitia nihil, amici causa, et gratiae ab eo ineundae ergo, facere debemus, quod non sit cum honestate coniunctum, neque ab amico postulare, quod recte facere nequeat. Ex quibus quidem facile intelligitur, sine virtute nullam veram, honestam, et constantem perfectamque amicitiam esse posse.

124. Sed ineundae amicitiae praecipua cautio est, ne iudicium in eligendis amicis praecipitemus, et, ut primum quemque vidimus, aut audiimus cum iucunditate aliqua, ita statim eum amicum habere, atque in amicorum numerum asciscere velimus. Magna est enim in hominibus multis simulatio et dissimulatio, qua vitia non modo tegunt et occultant aliquamdiu, sed virtutis etiam quandam speciem assumunt, quae, nisi propius diutiusque spectetur, facile imponere non acutissimo potest. Itaque veteres recte praeceperunt, de eo demum, amice loco habendus sit, iudicari posse, quocum aliquot salis modios comederis.

125. Constituta autem et inita amicitia, operam adhibeamus, ut beneficiis omnique officiorum genere fiat quotidie confirmatior: inprimisque vitium illud amicitiarum puerilium fugiamus, ne familiaritate ad contentum abutamur, plusque in amicum nobis, quam in alium, licere putemus. Nam, ut quisque nobis est amicissimus, ita maxime debet inuiolabilis verbis factisque haberi.

126. Sed, quoniam praecipuum amoris, atque adeo amicitiae munus est, omnia facere, quae ad alterius salutem commodumque pertinere videantur, quae contra, vitare: facile intelligitur, amicitiae esse, amicum errantem in viam, sed humanissime, reducere, vitia eius, mores, et temere maleque facta, sed sine contumelia, reprehendere, ut intelligat, amoris causa se moneri, non carpendi irridendique studio. Plane itaque deponenda est, et penitus eradicanda peruersa horum opinio, qui amici esse hoc vnum putant, ut blande semper cum altero loquatur, nil neque dicat, neque faciat, quod ei villo modo molestum esse possit.

127. Et quandoquidem quasi leuati nobis quadam molestiae nos vrgentis parte videmur, si habemus, in cuius aures sinumque effundamus, quae vrunt nos et premunt: cauenda quidem est illorum leuitas, qui, quicquid eos male habet, omnibus credunt, neque tamen minus horum diffidentia, qui ne amicis quidem audent credere, quod animum vexat et mordet.

128. Denique summopere cauendum est vel constantiae causa, ne prius recte instituta et contracta, vsuque et consuetudine confirmata amicitia, quam ipsa vita, deponatur. Itaque omnibus modis faciendum est, ut officiis alamus amicitiae vim, et vinculum, quo copulati sunt perspectae fidei animi, quotidie arctius adstringamus.

CAP. IV.

De Officiis in Sermone, Promissis et Pactis.

129.

Ad societatem humanam cum vniuersam, tum arctiorem quamque, iungendam et conseruandam, nullum maius accommodatiusque vinculum est sermone: quo si caruissent homines, non magis aut societates quascunque inire, aut ciuitates condere, quam bruta animalia, potuissent. Sermonis itaque inueniendi vsurpandique haec vna ratio, vnum consilium fuit, vt cum altero communicare quisque cogitata posset. Id vt fieri posset, constituendum, si non solemniter aliquo communi decreto, consuetudine tamen, pacti vicaria, erat, quae cuique verbo subiecta vis esse deberet. Quare, qui aliud ore gerit, aliud corde premit, sermone abutitur, eumque fallit, quicum loquitur.

130. Iam, cum nemo libenter decipi se ab alio in hoc etiam genere patiat, irrisumque se putet, si quid sibi eiusmodi acciderit: huius etiam generis fraus fugienda, omnisque, vt e tota vita, ita e sermonibus, simulatio et dissimulatio tollenda: nisi quidem eiusmodi res inciderit, vt simulatio vel dissimulatio nemini noceat, tibi autem, aut aliis, proficit multum. Nam eo loco quare non sit ea vtendum, minime video, in primis apud ineptos et male importunos percontatores, qui

omnia, quae ipsorum nil interest scire, sibi dici volunt, neque instare interrogando ante desinunt, quam aliquid responsi tulerint.

131. Plane autem abhorrenda est et detestanda turpitudine *mendacii*, quod in eo positum est, si quis, quod falsum est, sciens volensque dicit, eoque nocet his, quibus dicit. Nam, cum omnis noxa cum iniustitia coniuncta sit, etiam iniuste, adeoque turpiter agere censendus est, qui mentiendo nocet. Itaque iustum est, in omni sermone simplicem, veritatis studiosum, minimeque fallacem esse.

132. Vitanda etiam *garrulitas*, quae de rebus vilissimis leuissimisque, apud quosque, multa loquitur, neque temporis, aut loci, aut personarum, rerumque rationem habet: qua nihil graui homine indignius, nihil grauibus hominibus molestius est. Itaque, etsi minime probanda est eorum morositas, qui in consuetudine, quae maxime sermonibus sustinetur, et suavis efficitur, pene muti sunt: non est tamen horum ferenda leuitas et importunitas, qui, quicquid sciunt, quicquid in mentem venit, effutiunt, et apud hos etiam talia loquuntur, talia narrant, quorum nihil interest ea scire, quibusque nemo prudens ea narrare audeat.

133. Inprimis autem cauendum est, ne res nobis commissas et creditas temere effutiamus, et his damnum inferamus, qui eas nobis crediderunt: sed silentii potius fidem seruemus, cum in his, tum in omnibus iis, quae non omnibus nota esse debent: nisi quidem res nobis commissa sit eiusmodi, qua celata, magnum aliis, aut societati, periculum immineat, patefacta autem, auertatur. Qui enim

res huius generis tacere vellet, non is taciturnus, sed iniustus potius habendus esset.

134. In omni sermone hoc etiam teneamus, ut ne cuius honori famaеque temere noceamus. Itaque non solum ab omnibus criminatıonibus, calumniis, maledictis nos abstinemus, sed honorifice etiam de quoque loquamur, suam ipsi laudem libenter tribuamus, eiusque vitia tegamus potius, quam aperiamus: si quidem sint eiusmodi, ut nullum magnopere damnum ab iis metuendum sit.

135. Summa omnis sermonis lex haec esse debet, ut nihil loquamur, quod non sit cum honestate coniunctum, aut quod vitiiis et rerum turpium amore imbutum animum prodat, aut incendere prauas cupidines audientium possit, aut malarum artium et rerum cognitione animos eorum imbuat. Itaque etiam peccare docentes historias a sermone remouebimus, omnesque iocos illiberales, effusos, turpes, obscenos, aut nimis false et acriter pungentes. Nam his laeduntur hominum animi, inimicitiae irritantur, ipsisque iocantibus saepe grauissima damna contrahuntur.

136. Illud denique maxime est iustitiae, ut promissis fides constet: quae est dictorum factorumque constantia et consensus; nisi, quae promissa sunt, aut vires nostras excedant, aut honestati iustitiaeque repugnent. Qui enim aliquid promittit alteri, neque obstrictam fidem exsoluit, damnum ei infert, quod est iustitia alienum. Qui autem promisit, quod aut illi ipsi, cui promissum est, aut aliis noceret, aut sibi plus noceret,

quam prodesset huic, cui promissum est, iniuste faceret, si praestaret. Denique quod fieri nequit per se, aut vires nostras superat, neque est adeo in potestate nostra positum, a nobis exigere minime potest. Itaque, quoniam, laesa promissionis fide, facile laeditur eius animus, cui promissimus; cavendum est ab omni in promittendo leuitate et inconsiderantia.

137. Praecipuum autem promissorum genus illud est, quod *pactum* vocatur, in mutuis illud promissis positum: vt, cum inter oppugnatores vrbis et obsessos conuenit de induciis certorum dierum. Eius vis omnis a vi promissi ducitur, non a re, de qua pacti sumus. Itaque, qui promissorum iura nouit, in pactis etiam, quid iustum sit, nec ne, intelligat necesse est. Scilicet, in omni pacto primum hoc tenendum est, vt, de qua re contrahitur, non sit illa eiusmodi, quae per se debeat, vt de reddendo debito, de fide, de obedientia parentibus praestanda, sed de his, quae per se non debeantur: deinde, vt sit in potestate nostra: denique, vt honestati minime repugnet. Nam in posterioribus duobus generibus, vt nullum promissum (§. 136), ita nec pactum vllum locum habet: nec si de tertii generis rebus contractum sit, seruandi pacti vlla necessitas est.

138. Ipsum etiam pactum debet animo ab omni metu libero fieri, neque malis artibus, minis, vi, dolo vel elici, vel extorqueri. Nam quomodo promissum dici potest, quod vi extortum est, aut non esset promissum, si mentem nostram, aut rem ipsam, recte perspexisset is, quocum conuentum
est?

est? Itaque ne hoc quidem genus pacti ullam vim habet ad fidem obstringendam.

139. Sed ut plenum sit perfectumque pactum, utraque pars consentiat de ea re necesse est, de qua pactio fit (§. 137), eaque tam diu consensio duret, dum factum sit id, quod pacti erant. Nam, si inter utrumque pacifcentium, de tollendis conuentis, abolendoque pacto, conuenerit, pacti seruandi officio vterque exsoluitur. Quamdiu autem, vel vterque, vel alteruter, pactum seruari vult, tolli non potest.

140. Inprimis a pacto abesse debet omnis verborum ambiguitas, et fallendi decipiendique animus: neque aut nimis callida et malitiosa verborum interpretatione quicquam in pacto mutandum, aut aliter faciendi licentia sumenda, quam e pacto fieri debebat, aut quacunque alia ratione vis pacti eludenda est. Nam ita iniuria fit aliis, quae abesse maxime a viro honesto et iusto debet.

141. Quoniam autem promissi vim habere non potest, quod ab his fit, qui mentem alterius, qui sibi aliquid promitti vult, intelligere, et, res ipsa, quam promittere debent, qualis sit, non possunt iudicare, ut infantes, plenam rationem nondum adepti, mente capti, ebrii, somnolue impediti: nullum ab his pactum fieri potest, quod iure valere possit.

142. Iam, natura et vi pactorum explicata, ad eorum diuersa genera veniamus, quae ex diuersitate rerum oriuntur, de quibus pacta fieri possunt.

CAP. V.

*De Domini origine, eiusque et consequendi
et transferendi modis.*

143.

Quae nos huius terrae incolas fecit natura divina, ea nos sine dubio eius etiam dominos esse voluit, ut, quicquid in ea usquam deprehenderetur, id ad usus et commoda nostra vel assumeremus, vel arte atque vi cogeremus. Neque sane parca fuit in terra his bonis ornanda, quae ad humanos usus conuerti possent. Non enim necessitatibus solum humanis prouidit, sed deliciis etiam prospexit: ut minime verendum sit, ne non possit aliquando alere suos incolas terra.

144. Ac cum primum quidem homines, quos duos fuisse constat, in hac terra, tanquam Augusto aliquo domicilio, positi essent, hique alios homines procreassent, et ipsos nouam sobolem mox genituros; nihil in toto hoc orbe ita cuiusquam erat, ut non et alterius esse potuerit, modo prior iniecisset manum. Tanta enim erat rerum abundantia, ut exigua earum pars a tam paucis consumi posset. Itaque omnia omnibus erant communia, donec aliquis occupasset, atque ad usus suos transfulisset; nam hic tunc vnus erat rei acquirendae modus, praeterquam in his rebus, quae labore et arte quadam efficiuntur, quae, id quod facile patet, propterea cuiusque erant, quia earum auctor erat et opifex:

Nec

*Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant.*

145. Atque hic status rerum diu mansit, tam-
diu scilicet, quam numerus hominum passus est,
perpetuus utique mansurus, si potuisset, sine ipsius
generis humani pernicie, permanere. Sed cum
paenè in immensum creuisset ab exiguis initiis ge-
nus humanum, ut multitudine laborare sua videretur,
et plerique homines essent ad ignauiam, voluptatem,
luxuriam, propensi: verendum erat, ne et
breui nemo quicquam haberet, si cuique quiduis ad
se rapere et absumere liceret, et multa alia malorum
genera inde in genus humanum redundarent. Ita-
que sensim ab isto prisco more omnia habendi com-
munia recessum est, inductusque is, quo nunc uti-
mur, ut in his rebus, quarum non est tanta copia, ut
nunquam absumi omnino possint, (ceterae enim,
quae omnium vsibus sufficiunt, aut occupari non
possunt, communes mansere), ut in his igitur ali-
quid, tanquam, quod primus quisque occupasset,
inuenisset, aut ipsi consensu reliquorum, distributio-
ne terrae alicuius facta, tributum esset, *proprium* es-
set ita, ut eo vnus ipse uti, nemo autem alius, sine
eius voluntate et concessu, posset, isque *Dominus*
rei appellaretur, in cuius ea potestate esset: unde
dominium dictum est.

146. Hi itaque primi et antiquissimi modi sunt
dominii comparandi: primum occupasse et inue-
nisse: suo labore, et arte sua, effecisse ac parasse;
partitione facta, ut in coloniis deductis, accepisse:
qui et nunc manent. Et secundus quidem et ter-
tius vbique et semper valent: primus autem condi-

tiones quasdam et cautiones habet. Nam primo, res debet esse eiusmodi, ut occupari possit. Id intelligitur inde, si ea est eiusmodi, ut aut non omnibus sufficiat, aut eius possessio defendi possit. Itaque mare omne, quae navigationem, occupari non poterit: partes autem terris vicinae, aut unde aliquid, quod non ubique sit, reperiri queat, poterunt occupari. Erunt etiam res, quae communes, quodam modo, debebunt manere, quodam etiam occupari, propriaeque fieri poterunt. Aqua quidem fluminis communis erit, pisces autem in dominium venire, occuparique captura eorum poterit. Sed non minus necessarium est, ut certo constet, rem eam, quam occupemus, aut inueniamus, nullius esse, aut certe a domino legitimo vere esse desertam: quod partim verbis et factis iudicatur, partim omissione eorum, quae rerum nostrarum vindicandarum causa fieri solent: unde non sine causa dubitari solet, an res eae, quae per naufragium ad litus eiectae sint, pro vere desertis haberi, occuparique possint. Sed ubi de eo satis constabit, neque cuiquam in eam quicquam iuris esse patebit: tamen leges civiles consuli debebunt, quid de hoc rerum occupandarum modo statuerint, tum de tempore, quo exacto, res pro deserta habeatur, quam praescriptionem et usucapionem vocant.

147. Sed his rerum parandarum modis mox adiuncti sunt alii, qui nunc imprimis valent. Nam primo, cum natura cuique insitus sit eorum amor, quos ex se genuit, aut qui nobis sunt necessitudine coniuncti, fratrum, sororum, aliorumque cognatorum: facile intellectu est, si quis fata sua obierit, quod

quod fuit eius, id his cedere ita, vt quisque ei fit necessitudine coniunctissimus. Atque hoc modo quod acquirimus, *hereditate* accipimus. Sed si quis nullam prolem habet, cui sua bona relinquat; ante mortem, quem velit esse heredem bonorum suorum, constituere potest: quae voluntatis declaratio *testamentum* dicitur. Quae hoc modo ad aliquem perueniunt bona, cum nulla esset necessitudine mortuo coniunctus, ei donata sunt. Est enim hoc quoque genus acquirendae rei, cum nobis *donatur* aliquid, h. e. tribuitur id, quod nullo iure ab eo postulare atque exigere poteramus, a quo tributum est: idque genus domini transferendi *donationem* appellamus.

148. Porro, non possumus omnes omnia habere, quae ad vitae necessitatem incunditatemque pertinent, neque omnes omnia efficere, quae habent vim aliquam ad vitam, corpus, valetudinemque tuendam. Itaque facile intelligitur, quae nobis desint, ea, cum opus habeamus, esse ab aliis petenda, atque nostra facienda. Eius autem rei multi iusti et honesti modi sunt. Primus, idemque antiquissimus est, qui fit *permutatione*, accipiendo, quo egeas, et reddendo, quod alter sibi vsui fore putet, si quidem eo ipse carere queas. Sed cum non semper habeat alter, imprimis cui angusta res est, quod pro accepto reddat, quodque gratum huic sit et vtile, a quo est aliquid petendum: alter modus domini transferendi, isque multas et magnas commoditates habens, excogitatus est, qui *emtione* fit et *venditione*, cum inter duos conuenit, quo pretio, quaque pecunia
velit

velit alter, qui *emtor* dicitur, accipere, alter, qui *venditor* est, dare rem quamcunque.

149. Sed, vt is modus locum haberet, duo efficienda erant: primum, vt de aestimando rerum pretio, deinde, de inuenienda re aliqua, cogitaretur, quae pretium commune esse omnium rerum, aut ad omnium rerum pretium metiendum adhiberi posset. Hanc vim tribuerunt prudenti consilio metallis, atque inprimis his, quae sunt apud quamque, plurimas certe gentes, rarissima, aeri, auro et argento, vt, primo, non facile detereretur, et vsu absumeretur, deinde exigua eius particula, certe non adeo magna, posset pretium plurimarum rerum esse. Ex his moneta, eiusque varia genera facta sunt, vt omnibus pretiorum gradibus et generibus apta esset. Pretia autem ipsa rerum comparatione inueniuntur et constituuntur, hac quasi lege, vt, quo quaeque sit frequentior et paratu facilior, quoque minus ea carere homines cuiuscunque ordinis possint, ita ea minoris pretii sit: et quo sit quaeque rarior, quoque facilius ea carere homines possint; item, quo plus laboris habeat, (nam quibus non adeo ad sustentandam vitam opus habemus, fere etiam plus ceteris laboris requirunt,) eo carior sit, et maiori pretio vendatur. Itaque etiam plerumque, aucto aliquo rei genere, pretium minuitur, imminuta eius copia, augetur.

150. Vltimus rei acquirendae modus *labore* continetur. Nam qui operam suam alicui collocat, ei aliquam vtilitatem affert. Itaque iustum est, vt, cui vtilitas labore alterius paritur, is huic aliquid

quid commodi tribuat, cuius opera id utilitatis est consecutus. In eo autem ut æqualitas seruari possit, labori constituendum est pretium: idque magnitudine commodi metiendum, quod alterius opera ad nos peruenit, eaque *merces laboris* dicitur. Mercedis autem magnitudo vel consuetudine constituitur, vel conuentione aliqua, inter eum, qui operam suam collocat, et eum, cui collocatur. Nunc, quae ex his rei acquirendae modis iura et officia consequantur, breuiter videamus.

151. Primum, cum aliae res, utiles ad vitam humanam, aut communes omnibus manserint (§. 145), aut saltem alicui ciuitati, quaedam autem in dominium singulorum concesserint: iuris est officiique communibus uti pro communibus, neque quemquam ab eorum usu prohibere, priuatis ut priuatis, nec aliena pro suis usurpare. Itaque nec ab usu aquae profluentis, ut hoc utar, ius erit prohibere, nec ab usu itinerum, transfectione maris, aut captura piscium marinorum, qui quidem ubique satis magna copia capiuntur, iisque locis maris, quae occupata non sint, nec occupari possint (§. 145. 146): nisi aut pactum, aut necessitas aliqua intercedat, ut in bellis, aut utilitas quaeratur, quae, si cum omnibus communicetur, ad nihilum redeat. Unde fit, ut, cum nauigatio per mare in se propria esse non possit, eadem, qua mercaturae causa ad certum locum fit, occupari et propria esse queat.

152. Testamenta quoque multas cautiones habent, sed cum beneficiis pleraque communes: de quibus supra diximus. Nam, post liberos, qui nobis omnium carissimi sunt, adeoque omnium maxi-

me iuandi, tuendi, ornandique, vt quisque nobis est coniunctior sanguinis necessitudine, quae etiam ad animorum coniunctionem valere debet, ita magis est eius in testamento ratio habenda: nisi quidem aut indignus beneficio fit, aut constet, male eum esse beneficio vsurum. Inter ipsos autem liberos et necessarios, videndum, qui sint beneficio dignissimi, qui, propter paupertatem, aut alias rationes, maxime indigeant: quod quidem multo magis in his valet, qui nulla nos cognatione attingunt. Sed hoc inprimis cauendum est, ne in heredum institutione odio quicquam tribuamus, aut amori coeco, et ab honestate remoto, neue aut dignos ab hereditate excludamus, aut nihil de nobis meritis, nihilque peculiaris virtutis habentibus, nimium tribuamus.

153. Quemadmodum autem omne lucri studium, a iustitia remotum, fugiendum est, ita nec fas erit, testamenta falsa et conficta, aut corrupta, ad hereditates consequendas adhibere: quod qui faciunt, *testamentorum subiectores* dicuntur: neque honestum erit, simulata amicitia, malitiosis officiiis, assentationibus, captare hereditates, atque, vt heres scribare, efficere, aut quocunque fraudis genere in testamentum irrepere, atque ita auferre, quod aliis debebatur.

154. Nulla in re plus est loci fraudibus, et doli, iniustitiaeque, quam in *permutandis rebus, emendis et vendendis*. Itaque honestus et iustus vir inprimis in his rebus cautus erit, ne iustitiam laedat, et contra officium faciat. Permutationes, emtiones, et venditiones, sunt conuentionum genera, quibus

quibus constituitur, quid alter alteri dare, et eius loco sibi dari velit (§. 146). Sed in his conuentionibus semper illud sumitur, et quasi fundamenti loco habetur, vt sit inter id, quod datur, et, quod accipitur, aequalitas pretii; vt, si pretium rerum permutandarum communi pretii mensura, hoc est, pecunia, exprimatur, eadem vtrunque summa existat. Quamobrem, si quis sciens et volens in permutatione, aut in emtione et venditione, plus accipit, quam dat, iniuste facit, et alterum decipit. Honesti iustique, studiosus itaque nunquam plus sibi dari, quam ipse det, patietur, nea volente quidem, si intelligat, eum, quocum sibi res est, ignorare verum rei pretium, aut esse pecuniae negligentioem. Neque vitia rei vendendae iustus vir emtorem temere celabit multo autem minus orationis vanitatem adhibebit, et, merces laudando plus iusto, ad male emendum quemquam inducet: ne in pretio quidem emtori indicando simulatione vtetur: quod qui faciunt, hoc ipso indicant, se a fallendi cupiditate alienos non esse. Cauebit etiam sibi ab eorum malitia, qui emturis licitatores apponunt, qui contra eos liceantur, vt eo carius vendant.

155. In pecunia autem, vt accipienda, ita danda, cautio adhibenda est, ne adulterina moneta sit, neque, si constet nobis, spurios esse, quos habeamus numos, pro probis dabuntur. Nam, qui adulterinos numos dedit, nullos dedisse censendus est, ac fraudis reus merito habetur (§. 107). Atque etiam si ipsi pro probis accepimus, in eoque decepti sumus, tamen non est iustum, alio decipiendo damnum reparare.

156. Porro, qui aliquid se certo pretio redempturos pacti sunt, quia seruandum omne pactum est, debent primo non nisi volente et consentiente eo, quocum contractum est, rem ei relinquere (§. 139): deinde, pecuniam eo, quo conuenit, tempore soluere (l. c.).

157. Illud etiam cauebit vir iustus, ne sit in emendo acerbus, h. e. ne minori pretio res sibi vendi velit, quam potest sine vendentis detrimento fieri, ac propterea rem emendam extenuet verbis et deprimat: quod quidem multi, lucri cupidi, facere solent. cum vident, eos aliqua necessitate urgeri, a quibus emunt. Optimum erit, venditorem semel indicare, emtorem non plus, quam semel, eloqui.

158. Quoniam autem *merces* nihil est, nisi laboris pretium, de quo inter eum, cui aliquid locatur faciendum, eumque, qui locat, conuenit (§. 150): eadem fere in labore faciendo, et mercede danda, quae in permutatione et emtione ac venditione, tenenda sunt: nempe, vt, qui operam suam collocauit, quantum potest, et promisit, faciat, qui autem mercedem promisit, promte eam, et, quo dictum est, tempore soluat, nihil procrastinans, nihil fictis de causis detrahens.

159. Iam, si quis in horum generum aliquo iniuste egit, et cuiquam aliquid, aut vi, et fraude abstulit, aut, quod dare debebat, non dedit; non dubium est, quin eius rei familiari damnum intulerit. Quare cum, quod illatum damnum est, praestari debeat (§. 109); etiam, quod ablatum quocumque modo, aut retentum est, reddi debet. In quo quidem nulla est

est temporis ad tollendum reddendi officium vis. Quae enim iniuste nobis ablata sunt, aut retenta, eorum aeterna auctoritas manet, et, quae iniuste abstulimus, aut retinuimus, ea nunquam nostra sunt.

160. Cum rerum nostrarum ad alios dominos translatione proxime coniuncta est *rei ad usum concessio*: quae quidem maxime consentanea est amori, quem omnibus debemus, et iuuandi alios studio, in quo honestatis et virtutis vis maxime apparet. Non postremus hic est societatis humanae fructus, quod, cum non possimus omnia ipsi habere ad vitae usum necessaria, imprimis si paullo angustior res sit, ab aliis accipere ad tempus possis, quo opus habeas, ut etiam id ipsum, quod non habes, si usum spectes, habere videare. Quare, si quis quid rogatur, ut ad usum concedat, et ipse eo aliquamdiu potest, sine incommodo suo, carere, neque res ipsa usu diminuitur et consumitur; humanitatis erit, eam roganti non negare: accipientis autem ad usum erit, eam reddere ita, uti accepit, et eo, quo promisit, tempore.

161. Sed concedendae ad usum rei duo genera sunt: alterum, quod est ab omni commodo concedentis vacuum, alterum vero, quod aliquid commodi ei affert, qui utendum dedit. Qui aliquid utendum dat, hac conditione, ut, aut non genere tantum, sed numero etiam, aut tantum genere, idem reddatur, is *commodare* vel *mutuum dare* dicitur: qui autem ita aliquid, imprimis pecuniam, tribuit, ut praeter ipsam rem, pecuniaeque summam, aliquid accipiat, *foenori dare*, aut

in foenore ponere pecuniam dicitur. Nam id ipſum, quod pecuniae commodatae, cum redditur, accedit, *foenus*; item, quia quaſi cumulus quidam accedit, *impendium*; et, quia pro uſu tribuitur, *uſuram* dicunt: ipſam autem foenori ſumtam pecuniam *ſortem*: eum, qui dat foenori, aut mutuo, *creditorem*: qui accipit, *debitorem*, item *nomen*: unde creditor *nomina facere*, debitor autem *locare nomen* dicitur: ſi recte habet notus Phaedri locus.

162. Hic prima quaestiō eſt, quid foenori, quid mutuo dandum ſit: qua expedita, multae aliae facile poſſunt ſolui. Id ut fieri poſſit, intelligendum eſt, *ſi qua res commodata fuit, efficiendum eſſe, ut, recepta re, non ſentiat, qui dederat, ſe commodaſſe, ſed ut ſemper apud eum fuiſſe videatur*: id enim ſi fiat, tum demum, ei redditum ſuum eſſe, dici poterit. Ex quo intelligitur, ſi qua res ſit eiſmodi, qua facile carere dominus, ſine detrimento vlllo rei familiaris, poſſit, quae, dum apud alium eſt, neque minuitur, neque deterior ſit uſu, neque, ſi apud dominum manſiſſet, quicquam ei commodi attuliſſet, aut ei, cui commodatur, nullam magnopere vtilitatem afferat, eam mutuum dandam eſſe: ſin contra, foenoris aliquid pro commodata re recte capi poſſe.

163. Foenus porro aequum ſit. Aequum autem erit tum, cum minus erit commodo, quod ex ſorte capit, aut capere poteſt debitor, ne labor eius, in lucro ex ſorte capiendo conſumtus, omnino pereat. In ipſo autem foenore exigendo non erit vir honeſtus nimis acerbus, praefertim ſi nulla ſit in debitore culpa. Neque tamen propterea non
ſunt

sunt monendi, de soluenda et sorte et vsura, debitorum. Nam optima etiam nomina, non appellando, fieri possunt mala. Quanto magis igitur haec conueniet, quae nouimus lenta et negligentia esse.

164. Debitoris summum officium est, quod ab alio utendum accepit, eo, quo conuenit, tempore, et e pacti formula reddere, in eoque omnem dolum fugere, ne quicquam damni afferatur creditori; quod et per se iniustum, et, in hoc genere, etiam ingrati animi censendum, quo nil turpius esse potest.

165. Sed quoniam sua cuique res tuenda et conseruanda est: in commodando videre debemus, ut ne ab hominibus callidis et fraudulentis decipiamur, ac sortem cum foenore perdamus. Itaque, nisi plane cognitam habeamus ac perspectam eius fidem, cui commodare aliquid velimus, operanda est, ut securi de recipienda re nostra simus. Id tribus modis efficitur, *obligatione literarum, fiducia, sponfione*. Primus, qui in omni debiti genere adhibetur, est, cum literis scriptis profitetur, qui rem sumsit, quid, et quantum, et a quo sibi datum sit, et quando cum foenore sortem, aut rem commodatam, reddere velit. Sed hoc genus non eam, quam reliqua duo, ad securitatem vim habet. *Fiduciae* autem duo genera sunt: alterum, cum res parisi, aut maioris pretii, datur creditori, hac lege et conditione, ut, si soluendo non sit debitor, ea vel retinenda, vel vendenda, ad suum perueniat creditor, sin soluat debitor, reddat: quod genus proprio verbo *pignus* dicitur: alterum est,

cum res aliqua, velut domus, agri, horti, obligantur literis priuatis publicisue creditori, vt, si fallat debitor fidem, ex iis venditis recipere fortem cum foenore possit: cuius generis rem obligatam *hypothecam*, Latini et ipsam *pignus* appellant. *Sponsionis* denique haec vis est, vt, si debitor, quod obliget, aut pignori det, non habeat, *sponsore* aliquo aut *praede* assumpto, nomen locet, qui aut aliquid de suo obliget, aut pro eo promittat, se, si fidem fefellerit debitor, *satisdaturum*, h. e. quod is debeat, soluturum, ac damnum creditori praestitutum.

166. Qui pignus accipit, primum videre debet, id vt bene custodiat: quia, si ipsius culpa amittitur, damnum domino praestare debet: denique, vt, reddito debito, et ipse pignus reddat. In sponſione cauere creditor debet, ne et ipsius sponſoris tuta fides non sit, debitor autem huiusmodi praedem ne offerre quidem. Nam qui nomen locat, sponſore improbo, aut, qui ipse, quod soluat, non habet, non is rem nomenque expedire, sed decipere creditorem cupit.

167. Si debitor soluendo non est, facile intelligitur, praedem pro eo soluere debere. Quamobrem, qui, pro aliquo vt spondeant, rogantur, magnopere debent considerare, tutone possint id facere, nec ne? Et quia magna est in multis hominibus perfidia; non facile debet praes quisquam fieri.

168. Conceduntur aliis etiam praedia, aedes, fundi, horti, et alia huius generis, vt fructus capiant, qui ex iis capi possunt, idque pretio certo,

de quo inter dominum et eum, cui conceduntur, conuenit. Qui id facit dominus, eas res dicitur *locare*, qui autem fruendas accipit, *conducere*. Iam quae sint in locando conducendoque officia, ex superioribus intelligi potest. Scilicet, si debet res quaeque ita ad dominum redire, ut non secus sit, ac si ea non caruisset (§. 162); efficitur, ut conductor ex fructu tantum fere tribuat domino, quantum ad ipsum erat, demtis sumtibus et laboris impendendi pretio, rediturum. Quod si res locata est eiusmodi, ut necessitate quadam diminuatur eius usus: ad eam, quam dixi, usuram accedere debet, quo damnum illud praestetur, quod usu inferitur. Itaque etiam in locandis aedibus plus solent usurae loco, quam in agris postulare, quia ager semper idem manere potest, aedes autem usu deteriores redduntur, ac sensim propter vetustatem collabuntur: ut adeo faciendum sit, ut ipsa fors ad dominos ante redeat, quam collabantur, aut diruantur.

169. Conductoris autem est, quantum possit, operam dare, ut res ita redeat ad dominum, ut ab eo discessit, ac, si potest res sine ullo detrimento haberi atque usurpari, nihil negligere, quod ad seruandam rei bonitatem integritatemque pertineat, ne domino damnum inferat, quod est a iustitia alienum. Si quid autem erit eius culpa aut ita corruptum, ut potuisset caueri, damnum domino praestabit: si fortunae quodam casu aliquid res damni aut vitii ceperit, qui quidem etiam euenturus erat, si ipse dominus rem tenuisset, non erit, cur praestet. Denique usuram, quam promisit, recto tempore, sine tergiversatione et fraude, dabit. Sed, ut

eo minus cauſa ſit conductori, rem conductam, veluti fundum, cum detrimento habendi, atque eo ita fruendi, vt ei ex fertilitate ſua aliquid decedat, in locando, et uſura conſtituenda, omnem acerbitatem fugere domini debent.

170. Si autem reddendum eſt cuique ſine detrimento id, quod vtendum nobis permittit: quanto magis iuſtum erit, id reddere, quod apud nos *depoſitum* ad cuſtodiam eſt, ea ipſa conditione, vt, cum repetatur, ſine tergiuerſatione reddatur. Sed dum eſt apud aliquem depoſitum, curam adhibere debet, ne ſua culpa aut amittatur, aut corrumpatur: quod ſi commiſerit, damnum praefare debet; ſi ſine ſua culpa id factum eſt, aut eo, quo diximus de rebus conductis, modo, non poterit damni reſtitutio ab eo poſtulari.

171. Inter pacta numerantur etiam *mandatum, tutela, ſocietas et fiducia*. *Mandatum* dicitur, quod alicui gerendum, curandum, efficiendum traditur, et ab eo ſuſcipitur. Nam, cum multa accidunt eiſmodi, quae non poſſunt a quoque, vel propter ignorantiam, vel imbecillitatem, geri et curari; vicaria opera aliorum vtendum eſt. Quare, ſi quis aut mandatum recipit, aut ſe ſuſcipiendo oneri ipſe offert, neque tamen aut ipſe poteſt, propter ignorantiam et imperitiam, ſuſtinere, aut, ſi poteſt, propter negligentiam et ignauiam, non vult, aut denique, ſui commodi et quaerſtus ſtudio, non ſuſtinet, ſed aliquid malitioſe facit, et eum, a quo vir bonus habitus eſt, fallit et decipit; fidem violat, et iuſtitiam laedit. Et quoniam, qui id facit, damnum

damnum ei infert, cuius mandatum suscepit; illud ipsum praestare debet.

172. *Tutela* est, cum, qui se ipse defendere, et rem suam administrare, propter aetatis imbecillitatem, non potest, *pupillum* vocant, hunc defendere, huius res omnes curare, suscipimus, siue id sponte fiat, siue imponente republica. Quod genus pacti cum eandem fere vim, quam mandatum, habeat, et, qui tutelam alicuius gerit, eius personam sustineat; omnia ea facere debet, quae, si se ipse et res suas defenderet atque curaret, facturus esset, donec suae tutelae pupillus fiat, et ex ipsius adeo tutela exeat. Itaque nihil per negligentiam, nihil per fraudem et malitiam damni pupillo afferre tutor, aut, si fecus fecerit, praestare damnum debet.

173. *Societas* autem est eorum, qui se in *negotio* coniunxerunt, hoc est, inter quos conuenit, vt communiter, in aliquo genere quaestus faciendi, elaborent, et, aut aequalibus, aut ratis portionibus, quaestum inter se partiantur: *aequalibus* quidem *portionibus*, si singuli socii idem ad lucrum faciendum conferant: *ratis* autem, si alius alio plus. Huius pacti haec vis esse debet, primo, vt omnes socii eandem diligentiam et curam, tantam certe quisque, quantam potest, in negotiis communibus adhibeant: deinde, vt commune commodum omnes quaerant, nihil ad priuatam utilitatem referant, aut, quod est commune omnium, sibi vindicent: verbo, omnem fraudem fugiant. Ceterum, quae de vniuersis pactorum iuribus dicta sunt, ea omnia in hoc quoque genus pacti cadunt.

174. *Fiducia* denique, de qua quidem hic sermo esse debet, est pacti genus, quo alter alteri aliquid, hac conditione, vendit, vt, reddito pretio, et ipsam rem venditam reddat: a quo pacti genere *emtores fiduciarii* appellantur. Haec venditio ex eo nomen accepit, quod, qui ita vendit rem, eam in euentis aequitate fiduciam habet, vt non dubitet, quin sibi sit rem hoc modo venditam redditurus. Quare, qui ita aliquid emit, debet rem, reddito pretio, reddere, non modo, vt pacti vis obtineat, sed etiam, ne bene de se sperantem destituat. Quid enim turpius potest esse, quam aliquem propterea falli ac decipi, quia cum bono viro sibi rem esse putauit?

CAP. VI.

*De Decori Studio et Humanitatis
Officiis.*

175.

Decorum, quod proprie dicimus, latissime fufum est, cerniturque in venustate sensibili quadam, et pulchritudine omnium sermonum actionumque nostrarum, quae iucundos nos his reddat, quibuscum viuimus: eique contrarium est *indecorum*, quod inest in deformitate quadam eorum, quae dicimus ac facimus. Sed decori et indecori duo fontes sunt: alter est in ipsa rerum natura: alter autem in opinione hominum. Nam quaedam, cum
per

per se turpia non sint, tamen ingratum vel ad-
spectum, vel auditum habent: vt, carnes coctas
manibus prehendere, et dentibus discerptas de-
glutire, aut excerni ita, vt alii videant excremen-
ta: merito vt decorum habeatur, aut seorsim ex-
cerni, aut in narium excretionem orarium adhibe-
re, in edendo fuscina et cultro vti, et alia his si-
milia. Quaedam autem etsi nihil, si fiant, venu-
statis, neque, si omittantur, deformitatis habent:
decora tamen aut indecora habentur: quaedam
atque apud hos cum decora putentur, apud alios
indecora esse creduntur.

176. Illud autem facile intelligitur, omne de-
corum esse ad placendum comparatum. Nam,
quod solis sine deformitate aliqua facere licet, id,
praesentibus aliis, deforme videtur. Quoniam
autem natura nos sociabiles fecit, et omni studio
colenda societas est: decori quoque studium na-
tura nobis commendat, etsi nullum magnopere
commodum afferat, nisi quod iis fere beneuolen-
tioribus vtimur, quibuscum e decori legibus viui-
mus. Quare quicquid in actionibus sermonibus-
que eiusmodi erit, vt aut, quia natura pulchrum
est, aut, quia venustum putatur, grates nos aliis
efficiat, id omne decorum habebimus, atque di-
ligenter in agendo sequemur: quod autem hanc
vim non habebit, sed molestiam aliis quamcun-
que afferet, id tanquam indecorum fugiemus.

177. Ac primo quidem fugienda est Cynico-
rum impudentia, qui omnia naturae opera,
omnes sordium excretiones, palam suscipiebant,
quae, quia, aut foetore, narium, aut colore, alia-

ve re, oculorum sensum offendunt, aut denique prauas et libidinosas cogitationes commouere possunt, obscenae habentur, et non possunt non molestae aliis esse. Eandem ob causam etiam omnes sordes a corpore, inprimisque ab ore, abesse debent, inprimis cum etiam ipsi corpori nocere possint.

178. Natura cum omnia animantia ita finxerit, vt ad terram prouum vultum habeant: vnius hominis os ad coelum erexit. Itaque decorum habetur, in incessu minime habere defixum in terra vultum, sed erectum atque sublimem. Neque tamen ita resupinandum caput est, vt, quod est ante pedes, cerni nequeat.

179. In statu porro, sessione, incessu, omnique corporis situ et motu, omne id vitandum est, quod aut cadendi periculum afferre, aut, quia animi leuitatem, aliudue vitium, indicare creditur, indecorum videri potest. Quare nimia et meretricia oculorum mobilitas, obtutus diuturnior, euersae cervices, incessus et nimis tardus, et nimis citus, fractus etiam et mollis, et alia eiusmodi vitanda sunt, quae etiam in se aliquid deformitatis habent, non solum animum non bene constitutum produunt. Et quoniam consuetudo certis corporis gestibus aliquam vim tribuit significandae reuerentiae aut contentionis: decorum erit, in his quoque consuetudinem sequi. In toto autem hoc decori genere, quod corporis motui inest, peccant, qui, dum vbi que gratias quasdam et veneres venantur, nimiumque student elegantes et venusti videri, affectatum quendam, nihilque neque grauitatis habentem,

neque

neque verae venustatis, incessum et statum accubitumque assumunt.

180. Inprimis etiam in vestitu decorum cernitur: qui quidem decorus habebitur, si erit mundus, non lacerus, conditioni et fortunae accommodatus, et civitatis cuiusque moribus et consuetudini consentiens. Minime autem decet, in hoc etiam genere nimiam elegantiam et concinnitatem affectare, quae his inprimis, qui non sibi, sed aliis ornantur, solennis est. Merito etiam reprehenditur cincinnatorum et calamistrorum, item feminarum, vanitas, quae formam malis rebus interpolare solent, ex capsula colorem et pulchritudinem petere, partes corporis nudare, quae aspectu irritare libidinem hominum possunt. Aetatum etiam in vestitu habenda est ratio. Nam aliter pueri et adolescentes, ac virgines, aliter viri et matronae, aliter senes vestiri debent, ut, quemadmodum hae aetates grauitate et corporis colore, ita etiam vestitu discrepent.

181. Edendi quoque et bibendi ratio aliquid venustatis et deformitatis habere potest. Ac primum quidem omne id deforme minimeque decorum in edendo habetur, quo laedi conuictorum oculi, vel nausea concitari potest. Itaque maxime munditia adhibenda est. Fugienda est etiam voracitas, et in edendo bibendoque auiditas et immodestia, quae merito indecora et turpis habetur.

182. Per omnem denique sermonem decorum funditur et vagatur. Nam quoniam sermo animi index est, omnis sermo indecorus est, qui vitia animi, libidinem, superbiam, immodestiam, impietatem, cetera, arguit: decorus autem, ex quo sapiens

et

et honestatis amans animus elucet. Itaque omnis iactantia in dicendo, et arrogantia ingenii, et sapientiae, rerumque a se gestarum praedicatio, qua nihil odiosius esse potest, in sententia dicenda temeritas, et defendendis semel susceptis opinionibus pertinacia prudentibus molestissima, interpellandique impudentia fugienda est, et modestia potius adhibenda, quae raro ac parce de se loquatur, laudem ingenii et sapientiae sibi detrahat, et aliis, hisque imprimis, qui eam sibi arrogant, tribuat, rationibus perspicuis cedat, non facile in rebus obscuris decernat, nihil auctoritati suae tributum cupiat. Cauendum porro est, ne aliorum laudibus et meritis, aut aperte aut falsis et aculeatis diſtertiis, detrahamus, aut alios ridiculos faciamus, sed, si quid perperam ab ipsis factum est, excusemus. Nam etsi neminem assentientem invenias; modesti tamen bonique viri laudem consequere.

183. Maxime autem indecora habetur *garrulitas*, et omnis sermo *ineptus*, qui fit alieno loco et tempore, de rebus inanibus et leuibus, iis, quibuscumque sis, non accommodatus, multusque ac nimius. Nam leuitatem animi, vanitatem et inconsiderantiam indicat, quae hominem minime decent.

184. Seruiendum est etiam consuetudini, quae verbis quibusdam turpitudinem aliquam adiunxit, cum alia, eandem rem significantia, honeste adhiberi possint (v. Cic. Epist. Fam. L. IX. ep. 22). In quo genere, qui opinionem hominum sequitur, verendus habetur. Sed optime faciunt, qui plane ab his sermonibus abstinent, qui in rebus turpibus versantur:

fantur: si necessitas aliqua incidat eiusmodi rem nominandi, decorum erit, honorem praefari.

185. Sed ut corpus in habendis honoribus, ita sermo etiam consuetudini et opinioni hominum accommodari debet, ne aut superbi, aut rustici videamur: quanquam illa *rusticitas* latius patet, et omni sermonis generi inest, quod stupiditatem quandam, aut inscitiam, aut impuritatem habet. Magnam autem habet ad conciliandos nobis homines vim, commode posse ac venuste amoris, benevolentiae, reuerentiae significationem verbis dare, et in omnibus id dicere, quod auribus, venustati sentiendae adfuetis, voluptatem afferat. In quo quidem genere, qui literis operam dant, ex Graecorum et Latinorum veterum Epistolis, e Comoediis etiam, multum, si attenderint animum, proficere poterunt. Quid enim, ut hoc utar, suavius illo est apud Terentium: *Gratum est, non tam per se, quam quod abs te datum est.* Aut quem non delectent Terentianus Pamphilus et Terentiana Bacchis:

O Bacchis, o mea Bacchis, seruatrice mea!

B. Bene factum et volup' est. P. factis, ut credam, facis;

*Antiquamque adeo tuam venustatem obtines,
Ut voluptati obitus, sermo, aduentus tuus, quocun-
cunque adueneris,*

*Semper fiet. B. et tu ecastor morem antiquum
atque ingenium obtines,*

*Ut vnus omnium homo te viuat nusquam quisquam
blandior.*

186. In primis autem decora est *urbanitas*, quae in ludis, iocis, salibus et facetiis cernitur, quae omnia sunt

sunt ad delectationem comparata. Et vt ludus in factis, sic iocus et facetiae in verbis insunt. Duo autem iocorum genera sunt, alterum effusum et immodestum, contumeliosum, petulans et obscenum, flagitiosumque: alterum parcum, modestum, castum, et liberale, ingeniosumque. Superiori itaque genere indecorum erit vti, posteriori decorum et suaue. Illud enim honesto repugnat, et grauitatem boni viri seueritatemque laedit: alterum exhilarat animum, et sermonum omnium quoddam quasi condimentum et ornamentum est. Sed imprimis cauendum est, ne ioci et ludi alieno loco et tempore fiant, in rebus seriis, apud homines graues et dignitate multum superiores, ne inepti, minimeque faceti videamur. Videntum etiam est, ne his sales iocosque adhibeamus, qui eos ferre, propter superbiam, aut seueritatem, non possunt, neue videamur illudere his velle, quibuscum iocamur: ne nobis accidat, quod multis euenisse legimus, qui, dum ingeniosi, et acuti, facetique esse voluerunt, odia sibi contraxerunt, et magnum sibi damnum attulerunt. In audiendis etiam iocis modestia adhibenda est, ne eos nimio et effuso risu ac cachinno prosequamur, qui leuitatem animi indicat, minimeque decorus est.

187. Huc pertinet etiam ea virtus consuetudinis, quae *humanitas* dicitur, qua nihil magis hominem decet: ea est in modo posita, quo cum aliis agimus et loquimur, isque eiusmodi esse debet, vt grati eis simus atque iucundi. Facillime autem humanitatem seruabimus, si in omnibus actionibus et sermonibus, quid nobis gratum foret, cogita-

gitabimus. Itaque humanus apud tristes tristis, feueros feuerus, laetos laetus erit, omnibus aetatibus aptus vt sit, operam dabit, omnes perferet ac patietur, neque, ex sua libidine ac more, omnes omnia vt agant, postulabit, quibuscum erit, his se dedet, eorum studiis, quoad honestas finet, obsequetur, nemini se praeponet, nemini aduersus erit, non alieno loco verum dicet, facilis erit affatu, copiam sui facile dabit, rugas omnes ponet et remittet frontem, si cum aliis erit, totoque vultu hilaritatem praeferet.

CAP. VII.

De Coniugio et Familia.

188.

Postquam de officiis exposuimus, quae quisque tum sibi tum aliis debet, quibuscum viuit, aut quocumque modo est coniunctus; sequitur, vt, quid his debeamus, ostendatur, quibuscum paullo arctioris societatis vinculo coniuncti sumus. Initium faciamus a *coniugio*, quae est societas a mare et femina inita, non modo ad procreandam et educandam subolem, sed vitam etiam commodius faciliusque transigendam. Duplici itaque consilio coniugia ineuntur, primo, vt suboles procreetur et educetur: secundo, vt coniuges mutuo auxilio iuuentur.

189. Haec societas quin sit naturae conueniens, dubitari non potest (§. 12. 13). Itaque, si quis habebit integrum et valens corpus, quod sit procreandae suboli idoneum, eam aetatem, quae sit coniugio apta, eam denique rem familiarem, quae vxori
libe-

liberisque et alendis et educandis sufficiat, neque vlla grauiori causa impediatur, naturae conuenienter faciet, si matrimonium inibit, vt non modo aliquid ad genus humanum conseruandum et iuandum afferat, sed etiam facilius vitae humanae miserias tolerare possit. Qui vero aut natura, aut casu aliquo aduerso, aut quamcunque ob causam, soboli procreandae inhabilis est, aut intelligit, sibi non esse, vnde vxor aut liberi viuant, coniugio recte abstinebit.

190. Facile autem intelligitur, quoniam coitus ad procreandam sobolem comparatus est, vehementer falli, qui hanc putent esse coniugii ineundi causam, vt voluptas venerea expleatur, cuius cupiditate flagramus natura, non, quo ea per se expendenda sit, sed, vt eo fortioribus stimulis ad ineundum coniugium, et procreandos liberos compellamur: quemadmodum, quod natura eius voluptatis percipiendae cupidi sumus, quae ex cibo degustato capitur, non eo valet, vt propter ipsam illam voluptatem sumamus cibum, sed vt eo libentius de comparando cibo solliciti simus, ecque ad corpus confirmandum et tuendum vtamur. Ex quo illud etiam efficitur, vt minime sit naturae consentaneum, extra coniugium cum feminis rem habere, quia in eo sola voluptas spectatur. Multo itaque minus licebit, sui sexus hominibus, aut animalibus brutis, ad libidinem explendam turpiter abuti, aut quicquam in eo genere facere in quo, praeter voluptatem veneream, nihil sequare.

191. Qui cupiditate vehementi flagrant fruendae voluptatis venereae, *libidinosi* dicuntur: qui autem

tem

tem naturalem cupiditatem illam ita temperant, ut ad naturae consilium referatur, hoc est, ut ad procreandam in coniugio subolem conferatur, *casti* dicuntur. Impura illa libido itaque in vitio est, castitas autem in virtutibus merito habetur, inprimis cum illa effrenis et immoderata voluptatis venereae expletio magnam habeat vim ad corpus animumque corrumpendum, effeminandum, ac debilitandum, castitas autem ad roborandum et conservandum.

192. Si quis autem habuit cum femina coelibere, et ex compressione proles nata est: non ad prolem modo alendam et educandam conferre suum debet, aut solus etiam omnes necessitates praebere, si, quod det, femina non habet, verum etiam ducere uxorem ipsam feminam, si quidem alio modo fieri, ut proles alatur, nequeat. Et quoniam ea ipsa res feminae magnum detrimentum affert: omnia facere debet, ut damnum praestetur, inprimis si eam ad patiendum promissis, blanditiis, fraudibus induxit, aut vi coëgit, quo nihil foedius esse et iniustius potest.

193. Sed ut ad coniugium redeamus, in coniuge deligenda ratio est habenda, non tam generis aut loci, aut diuitiarum, quam virtutum. Opulenta et illustria matrimonia ornarunt interdum, et florentissimas reddiderunt domos, sed saepissime eas perdididerunt. Et qui diuitias solas in matrimonio spectant, turpem mercatum faciunt coniugium, quod esse ad felicitatem comparatum debet, in qua diuitiarum aut nulla, aut perparua vis est. Virtutes autem femineae maxime sunt eae, quae finem coniugii ma-

xime attingunt. Itaque sano et valenti corpore sit, laboriosa, non magnifica, non prodiga, non libidinosa, non auara, iis mentis animique virtutibus ornata, vt liberos sapienter ac liberaliter educare possit, nec aegritudines coniugi moueat. Sed quod in femina vir, idem in viro femina spectare debet.

194. Vna autem vir vxore, et vno viro vxor esse contenta debet. Nam, si, aut plures vxores habere viro, aut plures viros vxori, liceret, id, vt nunc res humanae sunt, multum incommodi esset habiturum, et ad ipsum coniugium, et ad rempublicam. Multo minus itaque licebit marito cum alia femina, aut vxori cum alio viro, rem habere: quod qui facit, *adulterii*, ruptique coniugii, reus habetur. Nam vbi fiunt coniugia, coniuges sibi promittunt, nulli alii se corporum suorum copiam facturos. Itaque, qui aliter faciunt, laedunt fidem, et societatis condiciones violant, quae sacrosanctae esse debent.

195. Cum autem educanda suboles sit, et coniuges mutuo se iuuare debeant; neque maritus vxorem, neque vxor maritum deserere debet. Nam, si id fecerit aut maritus, aut vxor, neque redire voluerit; rupta est societas, et sublata iuitae societatis conditio.

196. Ex his autem, quando *diuortium* faciendum, hoc est, coniugii societas tollenda sit, intelligi potest. Nam quoniam, laesis societatis conditionibus, laeditur ac tollitur ipsa societas, nisi ipsi focii ferre eam iniuriam aequo animo velint: efficitur, vt adulterium, et malitiosa desertio, et si qua res praeter has duas alia eiusmodi est, vt omnem matrimonii vim tollat, ad diuortium faciendum valere

lere debeant. Si autem nihil huiusmodi in coniugio accidit; vsque ad mortem durare debet. Nam, si, quacunq; de causa, liceret coniugii societatem tollere; quid tandem de coniugio, his inprimis moribus, futurum esset? quid de innocentissimis et maritis et vxoribus, saepissime nulla culpa sua desertis futuris? quid de liberis, rarissime plenam et absolutam educandi curam experturis?

197. Cum primum inter virum et feminam conuenit de matrimonio ineundo, atque adeo femina viro *desponsata* est, vnde ipsa *sponsa*, vir *sponsus*, dicitur, altera pars alteri obstricta est ita, vt non possit alius coniux fieri (§. 136), nisi quidem vtriusque consensione conuenta irrita habeantur. In quo tamen cautiones quaedam sunt. Nam, cum nullum promissum vim habeat, quod est aut minis et vi expressum, aut blanditiis et fraudibus extortum (§. 138); nec in despondendo promissum eiusmodi valere potest. Deinde, quoniam incredibile est multorum hominum vanitas et leuitas, inprimis qui in eligendis coniugibus non honestas et rectas causas sequuntur, aut paullo inconsideratius in toto isto negotio versantur: maximopere verendum est, ne res grauissima atque sanctissima hominum leuium ludus tandem iocusque fiat, si licitum hoc putetur, vt, inter quos de ineundo coniugio conuenit, ii, de quacunq; causa, possint consensu mutuo conuenta irrita reddere. Itaque consensus mutuus tum modo vim aliquam habet, eum a grauib; causis ortus est.

198. Ducta domum vxore, plenum demum est absolutumque matrimonium. Eius quae sint offi-

cia praeter ea, de quibus iam dictum est, e causis eius intelligi potest. Ea cum duplex sit, altera ad procreationem et educationem subolis, altera ad mutuum auxilium pertinens; facile apparet, quod ad alteram illam attinet, coniuges ea facere debere, primum, quae ad liberos creandos valeant, deinde, quae aliquam vim habeant ad eos alendos, et ita formandos instituendosque, vt, quaecunque homini ad honeste beateque transigendam vitam adiumenta necessaria sunt, iis liberi, quantum fieri potest, instruantur. Neque haec cura aliena est a parentibus, vt liberis relinquunt aliquid de suo, quo ipsi carere possunt sine molestia ac dedecore. Nam, qui ipsi tenuissime ac parcissime viuunt, et ne dedecus quidem sermonesque hominum in eo genere timent, hocque se liberorum causa facere dicunt, cum illos ipsos duriter habeant, ac non modo stomachos eorum modio iniquo castigent, sed ne has quidem impensas faciant, quae ad recte educandos liberos pertinent, hi non liberorum causa parci sunt, sed liberorum amorem et commodum auaritiae praetexunt.

199. Ex altera coniugii causa quid consequatur, ipsum quoque nihil difficultatis habet, perspicere. Scilicet, quia non sufficiunt vnus viri, aut mulieris vires omnibus iis praestandis, quae liberis debentur, vtriusque partis coniuncta esse ad eam rem opera debet, vtraque liberos curare, ad sapientiam et virtutem instituere, de eorum salute cogitare, et, quod potest quaeque, opis afferre. Sed quoniam primum, quod liberis debemus, in eo positum est, vt eos alamus: laboriosus esse vterque parentum, in-
pri-

primis autem maritus debet, qui ad laborandum plus virium et facultatis habet. Colere etiam parsimoniam coniuges debent, ne, quae vel ante initum coniugium habuere, vel in ipso coniugio parta sunt, dilabantur, et ipsi in paupertatem incidant. Itaque etiam maritus, quod vxor attulit, *dotem* appellant, non omnino suum putare debet, aut quocunq; modo absumere. Neque enim, quae affertur dos, marito donatur, sed ideo affertur, vt, quia minus viribus valent mulieres viris, neque multum possunt, inprimis in dignitate aliqua constitutae, labore lucrifacere, sit tamen aliquid, quod ad necessitates communes sustinendas adhiberi possit.

200. Reliquorum officiorum omnium fons est amor: qui si verus ab vtraque parte erit, non patietur quicquam discordiae, litis, pugnae, incidere, sed tranquillum et pacatum, laetum et iucundum coniugium efficiet. Nam vtraque pars alteri id praestabit, quod sibi praestari cupit, atque omnia sua commoda et gaudia ex alterius commodo et gaudio comparabit: vxor marito, inprimis si sapientior et prudentior erit, obtemperabit, maritus autem vxoris consilia sequetur, si qua res inciderit, quam ea rectius intelligat: neutra pars alteri temere aduersabitur, sed in omnibus facilem alteri se praebet. Quae si fiunt, nulla iucundior potest vita cogitari. Nam, si omnis amicitia multum ad suauitatem vitae adiumenti habet: quid non a coniugio huiusmodi expectabimus, quod omnibus amicitiiis arctius coniugum animos adstringit? Sed quoniam coniugium recte amicitiae genus habetur: quicquid de amicitia praecepimus, huc quoque trahi potest.

201. Sed inprimis euellenda est ex animis hominum ea opinio, quae apud multos inualuit, cum putant, coniugibus licere omni modo libidines suas explere: qua re nihil perniciosius esse et turpius potest. Nam, quemadmodum cibus et potus etiam quem sine cuiusquam iniuria sumere possis, nocet nimis copiose fuentus, et intemperantiam efficit, quae in vitio habetur: ita etiam intemperantiae est, in coniugio rebus venereis ad voluptatem abuti. Itaque in hoc genere etiam modus seruandus et temperantia adhibenda erit.

202. Quoniam autem parentibus liberi vitam, alimenta, et multa alia commoda debent, a parentibusque ad sapientiam et virtutem erudiuntur: parentibus imperium esse in liberos debet, liberique eorum praeceptis libenter obsequi, nisi eiusmodi sint, ut honestati repugnent, amorem praeterea praestare, eos, quibuscunque rebus possint, iuare, honore afficere, et in omnibus gratos iis se exhibere. Itaque etiam iniurias parentum aequo animo ferre liberi, eorum irae cedere, neque iis irasci debent, si quid grauius in se statuerint.

203. Sed potestati parentum liberi tamdiu subesse debent, quamdiu non possunt ipsi se alere, ac sibi salutique suae consulere. Illi ipsi autem, qui ex potestate parentum exierunt, eorum tamen monitis libenter obsequi, neque pertinaces in vlla re se praestare debent. Et quoniam inprimis in coniugio ineundo facillime errant et decipiuntur homines iuniores, et amore coeco ad coniugia ruunt minime sibi profutura: non debent sibi hoc sumere, ut, inconsultis, aut non consentientibus parentibus, coniugium ineant. In quo tamen si accadat,

vt parentes temere, ac sine graui aliqua causa, ipsorum voluntati repugnent, aut his collocatum ipsos et desponsum eant, in quibus nihil, quod amore dignum sit, sibi inuenire videantur, id quod saepe accidit: non est quidem, quare in voluntate parentum acquiescant liberi, sed in repugnando tamen omnem pertinaciam fugere, ac rationibus potius afferendis, precibus, modestia, vt in partes suas parentes trahant, operam dare debent.

204. Quoniam autem grati esse in parentes liberi debent, eosque amare: efficitur, primo, vt si his res paullo lautior sit, pauperibus parentibus succurrant: deinde, si ad honores peruenerint, parentes humilis conditionis ne contemnant, aut ita se erga eos gerant, vt aut parentibus ipsis, aut aliis oriri suspicio possit, eos parentum poenitere, aut pudere.

205. Parentum locum etiam tutores et magistri tenent, a quibus quacunq; arte aetas tenera imbuitur. *Tutores* enim sunt, qui curam liberorum, mortuorum parentum loco, suscipiunt: magistris autem traduntur, vt ab iis discant, quae discere ab ipsis parentibus debebant, si aut facultas ipsis aut tempus suppeteret. Ex quibus efficitur, primum, vt et tutores pupillos, et magistri discipulos parentum modo curent, ament, et quibuscunq; rebus possint, eorum saluti consulant: deinde, vt pupilli tutoribus, discipuli magistris, eadem, quae parentibus, amorem, reuerentiam, gratum animum praestent. Sed de tutela in superioribus dictum est.

206. Coniuges non possunt semper soli omnia facere, quae fieri ipsorum interest. Itaque alienum auxilium assumunt, certa pacta mercede. Si autem

homines, qui ad certum tempus certa mercede conducuntur, ut in rebus domesticis operam nauent, *serui ancillaeque* appellantur: hi autem, qui eos conducunt, *heri et herae*. Herus idem *paterfamilias*, hera *materfamilias* dicitur, quia ex hero, heras, liberis, seruis, ancillis *domus et familia* fit.

207. Ex his intelligitur, inter herum et heram, seruos ancillasque pactum intercedere, cuius haec vis est, ut pro certo labore certa merces tribuatur. Quare cum pacta religiose seruanda sint; heri erit, seruis ancillisque mercedem promissam, sine diminutione ac fraude vlla, reddere: seruorum autem et ancillarum, domino obedire, reuerentiam praestare, imperata diligenter facere, nihil damni ei afferre, sed in omnibus eius commodis studere.

208. Quoniam serui apud nos ad tempus certum conducuntur: domini est, eos non, sine graui causa, ante tempus dimittere, ac domo eiicere: seruorum autem, non deserere dominum. Nam utroque pactum laeditur. Si quis autem seruus, aut si qua ancilla in rebus suis negligentior, aut ignavior in labore fuerit; a domino, primum verbis bonis, deinde minis ac seueritate, ad diligentiam compelli debent, eorumque peccata in aliis etiam rebus grauiter reprehendenda sunt. In quo tamen omnis acerbitas, et contumelia, et duritia fugienda est. Neque vero plus laboris exigendum est, quam aut vires, aut tempus permittant, quod ad laborem datur. Et, ut nemo iniuriis fraudibusque laedi, nemo contemni, nemo temere ad iram prouocari, aut inimicus nobis reddi debet: ita nec humilis seruorum seruorumque conditio ita contemnenda est, ut earum rerum licentiam nobis sumamus.

PHILOSOPHIAE MORALIS

PARS II

ETHICE SEV DE MORIBVS

P R A E F A T I O.

Recte Horatius pronunciat, nihil leges sine moribus proficere, hoc est, nisi, quibus scriptae sunt leges, iis tradatur etiam seruandarum legum ratio, aut accedat quaedam recte faciendi consuetudo, institutione et diuturna exercitatione comparata, qua efficiatur, vt, quicquid legibus praecipitur, fieri sine difficultate possit. Quemadmodum enim, qui, quod in quaque arte, vt in pictoria, musica, pulchrum et suaue est, intelligit, non potest statim id ipsum efficere, quamuis omnibus artis regulis perceptis, nisi vsu, et exercitatione assidua et diuturna, quidam bene pingendi, aut canendi, aut fides tractandi habitus et quaedam consuetudo contracta sit: ita nec potest, quod in actionibus humanis honestum et iustum est, ipse suis actionibus et vita exprimere, qui, quibus praefidiis, artibus, modis, ea facultas comparetur, ignorat, aut ab harum artium cognitione seiungit constantem et perpetuam exercitationem. Itaque, quoniam in superiori parte, felicitatis et summi boni, iusti et honesti, virtutis denique naturam explicauimus, omnesque beatitatis, honestatis, iustitiae,

stittiae, et virtutis fontes aperuimus; nunc, qua via et ratione eo perueniatur, quibus praesidiis et quasi artibus opus sit, quomodo denique impedimenta virtutis tollantur, expediemus.

CAP. I.

De Modo Felicitatis consequendae.

I.

Omnibus hominibus, vti supra demonstraui-
mus, hoc natura tributum est, vt incredibili felici-
tatis cupiditate trahantur: neque quisquam eo
infantiae progredi potest, vt neque felicitatis cupi-
dine moueatur, neque se hoc agere confiteatur, vt
felicitatis particeps fiat. Itaque illi ipsi, qui omni
vitiiorum genere volutantur, hoc fateantur necesse
est, omnia se omnesque actiones suas ad felicitatem
referre. Etsi enim felicitati inimicum est vitium,
neque beate viui potest, nisi honeste et iuste
viuatur: non tamen propterea vitiis quisquam de-
lectatur, quia, vitia esse, eaque felicitati repugnan-
tia, intelligit: sed quoniam, aut ignorantia, aut er-
roribus excoecatus, aut vehementibus effrenibus-
que cupiditatibus praepeditus, verum cernere non
potest, neque, aut verae felicitatis vim intelligit, aut,
quae vna ad eam ducit, viam videt. Quamobrem,
quoniam vltimus et summus omnium humanarum
actionum finis in felicitate consequenda constitui-
tur: relictis omnibus, operam dare quisque debet,
vt veram minimeque fallacem felicitatis notionem
animo

animo informet, planeque intelligat, vnam viam ad felicitatem per virtutem patere.

2. Est autem *felicitas*, quam etiam *beatitatem* voces, in constanti ac perpetua tranquillitate et voluptate, sine vlla aegritudinis admittance, siue, vt Cicero definit, secretis malis omnibus, cumlata bonorum complexio. Ei contraria est *miseria*, quae existit tum, cum aliquis multis aut perpetuis doloribus, constantique aegritudine excruciatetur et angitur.

3. Sed felicitatis causae paullo diligentius explicandae videntur. Ac tranquillitas quidem animi, quae in felicitatis parte recte reponitur, existit partim ex eo, si nullius culpae tibi conscius sis, cum ex culpae conscientia maxime animus perturbetur (Iur. Nat. §. 60. 47): partim cum liber sis a vehementibus cupiditatibus, quae cum per se, vel ipso ardore suo, placatum animum esse non sinunt, tum excruciant maxime, cum non explentur: denique si in potestate habeas affectus, ne ii plus iusto incitentur (Psychol. §. 80).

4. Voluptatem autem animi constantem teneri dicunt percipiendis veris bonis, sine malorum admittance: in iis autem bonis prima faciunt bona animi, secunda corporis, tertia externa. Neque vero dubitandum est, quin suauissima debeat putari vita eius, qui omnibus his bonorum generibus abundet, sublatis malis omnibus. Sed haec felicitatis perfectio in hanc vitam humanam non cadit, neque quisquam repertus est vsquam, qui ita felicem se vere posset praedicare.

5. Etsi autem absoluta illa omnibus numeris
feli.

felicitas non est homini speranda, non tamen omnis felicitas e vita humana exulat; multique adeo fuerunt, qui se felicissimos vere putarent. Nam primo, sola illa tranquillitas, quae ab innocentia et cupiditatum affectuumque vel moderatione, vel vacuitate oritur, tantum habet suauitatis, ut vel sola felicitatis nomen tueri possit. Deinde, admistio malorum, praesertim leuiorum, non tantam habet vim, ut felicitatem tollat. Nam neque tranquillitatem illam adimit, neque suauem a bonis sensum exstinguit, sed mala illa potius obscurantur bonis praesentibus, a quibus et magnitudine et multitudine superantur. Denique, non omnium hominum ingenium, natura, vita denique ad felicitatem aut eadem bona, aut eandem copiam, desiderat. Quod ad externa illa quidem attinet, non dubium est, quin beatos se putent multi in iis bonis, in quibus alii si essent, miserrimos se putarent.

6. Sed quoniam et innocentia illa, et placatio cupiditatum et affectuum, tum bona illa, quibus percipiendis felicitatem consequimur, continentur virtute, hoc est, officiorum omnium constante obseruatione: efficitur, ut felicitas vera omnis a virtute sit repetenda. Nam bona ea, quae fortuna elargitur, aut saltem in eius sunt potestate, habent ea quidem, si adsint, hanc vim, ut felicitati, quae a superioribus illis fontibus manat, velut splendoris aut condimenti aliquid, imprimis ad hominum imperitorum sensum, affundant, proprie quidem felicitatem non continent, praesertim cum ea non per se suauiter afficiant animum, sed pro animi cuiusque temporisque habitu. Itaque multi fuerunt,
qui

qui sine iis beati et essent, et dicerentur, multi autem, qui, cum iis abundarent, tamen longe a felicitate abessent. Ac profecto male comparatum esset, si ab iis rebus peti felicitas deberet, quarum nec comparatio, nec conseruatio, in nostra potestate sita est, quarumque non potest omnibus hominibus copia fieri: cum felicitatis, vti desiderium omnibus innatum est, ita facultas etiam aequa esse debeat.

7. Quod si felicitas vera est in hominis cuiusque potestate: efficitur, vt ea proficisci debeat ab iis actionibus, quae in hominis potestate sunt, hoc est, ab liberis, quarum cum lege naturae conuenientia virtus censetur. Itaque hanc sibi primam legem quisque in felicitatis studio constituat, quam nunquam deserat: ne quid ante agat, quam, quale sit, virtutine consentaneum, nec ne, accurate considerauerit, planeque exploratum habeat.

8. In quo repudiandus est error is, qui plerorumque animos infedit, quasi, cognitis illis iusti et honesti, virtutisque praeceptis communibus, procliue sit vbique, quid iustum honestumque sit, quid virtuti consentiat, nec ne, scire. Nam, quemadmodum, qui legum ciuiliū scientiam consecutus est, non statim ea est iuris prudentia, vt possit vbique, et in omnibus, quae incidunt, controuersis de iure, quid iustum aequumue sit, nec ne, iudicare, sed crebram legum ad causas conferendarum exercitationem, diurnumque vsum debet adiungere: ita in hoc etiam naturali iuris genere, qui praecepta Philosophorum tenet, debet videre, vt
vbi-

vbique ex iis de actione quaque recte iudicare discat.

9. Ea res, si subtiliter exsequare, duobus syllogismis conficitur: quorum primus actionem, quae in deliberationem venit, ad genus suum refert, in hunc modum: Intemperantis est cibum sumere aut in se noxium, aut, qui noxiusne sit, nec ne, non constet, vnius saporis causa: sed, hic cibus nociturusne sit, an profuturus, nescio: igitur intemperantis foret, eum sumere. Alter pronunciatum de intemperantia proponit, eique adiungit conclusum primi, atque ita efficit iudicium de actione ipsa suscipienda, aut omittenda, in hanc formulam: Quae actio intemperantis est, ea, cum sit felicitati inimica, suscipienda non est: sed cibus propositum sumere, foret intemperantis: est ergo cibus hic non sumendus.

10. Sed in hoc actionum iudicio cauendum est, ne ante considerandi finem faciamus, quam plane exploratum habeamus, cuius generis actio sit, nulla dubitatione relicta. Qui enim secus faciunt, iis timendum est, ne, perpetrata actione, aliter iudicent, feraque se praecipitati iudicii poenitentia subeat, quae homines ita saepe sollicitos, ita anxios habet, ut conquiescere nullo modo possint: quod quam sit felicitati aduersum, facile intelligitur. Multo minus itaque actio suscipienda erit, quae cui generi subiecta sit, dubium videatur.

11. Ut autem felicitas plena obtineatur, quaedam res nobis comparandae sunt, quarum possessio et usus in aliqua felicitatis humanae parte censetur. In his autem quaerendis videndum erit primo,

mo, vt earum naturam cognitam habeamus atque perspectam. Nam ita facilius et intelligimus, an, et quomodo ad felicitatem referantur, et, qua via et ratione comparentur, reperiemus, a quibusque rebus, tanquam a causis suis, proficiantur. Altera cura est, vt, quibus modis et artibus eas res consequi possimus, cogitemus. Quae duo nisi quis accurate cogitet, operam saepe studiumque male consumet, et sero stultitiam suam accusabit: vnde animus perturbatur, et tranquillitas tollitur, sine qua felicitas non modo non esse, sed ne cogitari quidem, potest.

12. Quoniam autem quotidie multa praeter opinionem accidunt, accidere certe possunt, quae impediunt, quo minus id, quod quaerimus, consequamur, et omnes artes nostras eludant: antequam ad alicuius talis rei comparisonem incumbas, cogitandum erit, quae in eo rerum genere incidere soleant; vt remedia ante excogitari et comparari, atque impedimentis in tempore opponi possint. In quo quidem genere plurimum nos iuuabit experientia, et temporis, loci, tum rei ipsius, hominumque consideratio, a quibus impedimenta oriri possint. Iam, si videamus, impedimenta et difficultates esse eiusmodi, vt neque ingenio nostro, neque arte, aut labore vlllo, superari possint, aut nulla certe earum vincendarum spes magnopere appareat: melius erit, et ad tranquillitatem animi aptius, eius rei expetendae consilium plane abiicere, neque vlllo modo committere, vt frustra temereque suscepti laboris nos poenitere possit.

13. Qui haec considerabit, facile intelliget, felicitatis verae studium plenum esse laboris, multumque curae, difficultatumque habere. Neque id mirum cuiquam videri debet, cum natura ita comparatum sit, vt, quo quid sit praestantius atque excellentius, eo maiori labore, tanquam pretio, vendatur. Itaque, quoniam maxima hominum pars ad ignauiam procliuus est, et facillime a rerum excellentium studio, cogitatione difficultatum, et laboris metu, abstrahitur et deterretur: cauendum est, ne fraudi nobis ea res in felicitatis studio sit. Quod quidem efficietur, si quam saepissime felicitas ipsa cogitetur, in eaque summum hominis bonum poni. His enim cogitationibus plenus animus amorem summum, cupiditatemque vehementem felicitatis concipiet, ex qua non propositum modo, sed etiam ardor quidam et studium acre existet tanti, illius boni quouis labore redimendi, et totis viribus omnibusque nervis ad felicitatem contendendi. Neque vero satis est, hanc cupiditatem felicitatis, hunc ardorem, semel concitasse, sed etiam, quasi alimenta quaedam, ipsi suggerendae sunt cogitationes beatitudinis perpetuae, quae nunquam sinant ardorem illum debilitari, aut extinguui.

14. Et quoniam magna exemplorum vis est, eaque altius in animum humanum descendunt, quae in oculorum auriumue sensum incurrunt, quam quae sola ratione intelliguntur: multum ad verae felicitatis studium et concitandum, et augendum, conseruandumque proderit, exempla in oculis animisque habere eorum, qui, aut olim, aut nostra memoria, bonis veris relictis, ad bonorum opinato-

torum,

torum, vt, voluptatis corporeae, diuitiarum, honorumque, studium se contulerunt. Eo enim modo clarissime intelligetur, primo, quam caduca sit non modo, et celeriter transiens, sed perniciofa etiam, et molestiarum dolorumque ferax voluptas ea, quae a bonis opinatis proficiscatur, et contra, quam durabilis, solida, et incorrupta, quam verorum bonorum perceptio afferat: deinde, nullum horum transitorum et opinatorum bonorum solidam voluptatem afferre, cum nec diuites sine honoribus et voluptatibus corporeis, nec honorati sine diuitiis et voluptatibus, nec, qui voluptatibus abundant, sine honoribus, nec qui diuitiis, honoribus, omnibusque voluptatum instrumentis abundant, sine recta valetudine, aut sine ingenio, contenti esse possint, rarissime autem, ac paene nunquam, accidat, vt huiusmodi bona vni attributa sint omnia: denique, ipsum eorum bonorum studium cupiditatemque, et suauitatem adeo, paullatim, annis ingrauescentibus inprimis, abire, nihilque praeter tristem sui memoriam relinquere.

15. Cum porro accidat saepissime, vt contra propositionem animi agant homines, quod de ea non venit in mentem, cum opus est: opera danda est, vt ea nobis semper obuersetur. Itaque quam saepissime ea cogitanda, et quasi instauranda est. Nam eo modo ita veluti familiaris nobis euadet, vt vbique sponte ad animum recurrat, et ardorem illum cupiditatemque felicitatis verae consequendae simul refuseitet, neque permittat aut negligere, quod ad veram felicitatem pertineat, aut facere, quod ei noxium esse possit. Ad eam autem

rem multum adiumenti afferet id, quod Pythagoram accepimus suasisse, vt, cum ad nocturnam quietem nos receperimus, ante, quam obdormiscamus, totius exacti diei actiones redigamus in mentem, excutiamus, et ad propositum illud exigamus: quæ res etiam hanc vim habebit, si statim post susceptam actionem quamque fiet. Nam, cum ante actionem susceptam sensuum ludibriis, perturbationumque violentia, impediri animus possit, vt, aut de proposito non cogitet, aut ad videndum verum fiat hebetior: actione perpetrata, vbi se ex his quasi vinculis expediuit animus, facilius et incorruptius iudicabit, et, si quid a se male actum esse intellexerit, ab huius generis actionibus sibi in posterum cauendum esse statuet. Facilius etiam recordabimur et seruabimus propositum, si ad ipsa diurna negotia bene praeparatum pectus afferemus. Quod quidem fiet, si mane, prius, quam ad negotia ipsa accedamus, non modo de omnibus, quæ agenda nobis sint, quæ accidere occasiones peccandi possint, cogitemus, sed simul etiam illam, quam diximus, animi propositionem instauremus, et confirmationem, repetitis eius causis, reddamus.

16. Sensus et phantasia quantam vim habeant ad commouendum et perturbandum animum, et quam non modo difficile reddere atque impeditum felicitatis verae studium possint, sed auertere etiam homines a bonorum verorum studio, et verorum malorum fuga, denique, obiecta animo falsa rerum specie, ad bona opinata persequenda, mala autem huius generis fugienda abripere, alio loco demonstra-

stratum est (Psychol. §. 75). Itaque, qui felicitatis verae studio ducitur, inprimis cauere debet, ne sibi ab iis, in hoc genere, imponatur: quod, quoniam iucundissime atque suauissime faciunt, assumuntque illas animi humani dominas, commotiones, multum difficultatis habet. Sed de eo, paullo post, pluribus dicetur.

CAP. II.

De Modo Virtutis comparandae.

17.

Vnam virtutem esse, quae viam ad felicitatem munit, supra demonstratum est (§. I). Itaque, qui volet propositum suum seruare, eique conuenienter viuere, omni studio virtutem persequetur, hoc est, habitum quendam et consuetudinem perpetuam comparabit ea faciendi, quae lex naturae praecipit. In eo autem hanc rationem seruabit, vt primo, leges naturae, et quicquid in quoque genere natura praescribit, cognitum sibi reddat atque perspectum: deinde eas leges sibi familiares efficiat, vt ad quamcunque agendi occasionem animo occurrant, et, quid agendum sit omittendumue, moneant. Sed quoniam ea humani ingenii ratio est, vt libenter detrectet imperia, neque facile pareat iubentibus, nisi, quare quid agendum sit, doceant, nec denique possit voluntas, nisi bonorum cogitatione, moueri: non modo cognoscenda, sed etiam saepe diligenter-

que cogitanda sunt agendi argumenta, omniumque legum naturalium causae, tum, quam quaeque actio legi naturae consentiens ad felicitatem vim habeat. Ea enim si praesentia animo erunt; eum facilius ad suscipiendas eas actiones impellent, quae legi naturae consentiunt.

18. Multum etiam ad virtutis studium proderunt ea, quae de felicitatis studio praecepimus (§. 2. seq.). Felicitas enim et virtus cum ita inter se nexae sint et colligatae, ut neque felicitas sine virtute esse, neque virtus sine felicitate possit: fieri non potest, quin felicitatis verae cupiditas et studium ex se gignat atque producat virtutis amorem et studium, quod non prius extinguatur, quam ipsius felicitatis cupiditas expiret.

19. Exemplorum hic quoque magna vis erit. Nam, ut omittam id, quod supra dictum est (§. 14), per se altius in animos descendere exempla, quam praecepta, quia a sensibus eorum cognitio ducitur, quae multo vehementius animum faciliusque movet, quam quae a ratione proficiscitur: exempla ostendunt, non fieri modo posse, ut virtutem nobis comparemus, sed etiam certissimum reddunt animum, muniuntque contra omnem dubitationem, quasi neque virtus habeat hanc vim, ut felices homines reddat, neque vitium, ut infelices. Hanc autem vim ut habeant, intelligendum in primis illud erit, quae bonis bona contigerint, a virtute data esse, eisque propter virtutem contigisse, quae malis mala euenerint, a vitiis profecta esse. Praeterea, cum de virtutibus et vitiis, eorumque vel adiumentis, vel remediis, vniuerse praecipiant Philosophi; exempla artes quasdam ingenii singulorum, locis,

locis, temporibusque accommodatas suppeditabunt, quibus efficacius multo vtare, quam vniuersis. Si nullam aliam vtilitatem afferent, hanc certe habebunt, vt praecepta virtutum familiaria nobis efficiant: quod, quam sit ad virtutis studium non modo vtile, sed etiam necessarium, paulo ante monuimus.

20. Quoniam autem et virtus et vitium ex eo genere sunt, quod in habitu Philosophi ponunt; facile intelligitur, neque virtutem comparari, neque vitium depelli subito posse: quod quidem vel propterea diligenter cogitare debemus, ne successus non celerrimus, in vtroque genere, et laboris diurnitas, nos impatientes reddat, et ab ipso virtutis persequendae proposito absterreat, neue omnino de virtute comparanda, vitioque deponendo, desperemus. Quod si in discenda, vel mediocriter, lingua, arte, in comparanda aliqua corporis habilitate, multi anni consumendi sunt, et libenter his rebus impenduntur, quia aliquas nobis commoditates creduntur afferre: multo magis virtuti consequendae et vitio expellendo dignabimur id tribuere, cum his duabus rebus omnis felicitas nostra contineatur. Quemadmodum, vt Iuuenalis ait, *vitiorum quaedam elementa sunt, neque repente quisquam fit turpissimus*: ita multo magis, quia natura, propter summam omnium rerum ignorantiam, et sensuum phantasiaeque dominatum, cui ab vtero matris submittimur, magis ad vitium, quam virtutem, procliues sumus, multo magis, inquam, virtutis etiam quaedam elementa sunt, neque statim, vna hora, die, vno mense, aut anno, sanctissimus quis-

quisquam fieri potest. Neque tamen vlla, quae ad virtutem colendam, aut vitium deiciendum, pertineat, actio suscipitur, quin propius ad virtutis habitum accedamus, et vitii vim minuamus; etiam si ne sentiatur quidem. Itaque non demittendus vlllo modo est animus, aut felix euentus desperandus, sed instandum acriter, nulli molestiae cedendum, aut succumbendum, sed ad plenam victoriam totis viribus labor continuandus.

21. Impedimento esse virtuti etiam illud solet, quod saepissime accidere aiunt, vt malis beneficit, bonis male, vt, qui virtutem sectentur, omnibus calamitatum generibus premantur, vitiiis autem omnibus inquinati, iidem omnibus bonis rebus affluant, et feliciter aeuum agant. Sed ita fere sentiunt hi, qui felicitatem illam, de qua nunc agitur, non discernere a fortuna didicerunt, qua hoc loco non vtimur, cum ab ea vera felicitas proficisci non possit.

22. Fortuna ad corpus, felicitas haec nostra ad animum maxime pertinet. Itaque, quemadmodum pulchritudo corporis a pulchritudine animi, ita fortuna etiam a beatitate animi seiuncta esse potest. Socrates quam fuerit non modo studiosus virtutis, sed quantum etiam in hoc ipso studio praeter ceteros omnes profecerit, inter omnes constat: sed eiusdem virtutem accepimus non modo nudam ab omnibus fortunae ornamentis, sed multis etiam aduersis casibus et calamitatibus vexatam fuisse. Quis interim, qui eius vitam, sermones, factaque omnia legit, negare audeat, felicissimum animo, vt in hac mortalitate, et, vt hominem a vera Dei cognitio-
ne

ne alienum, fuisse? Augustum contra scimus, omni honorum diuitiarumque copia abundasse, atque fortunatissimum fuisse, qui etiam, in felicium censura, apud Romanos principes collocaretur. Quis autem felicitatem hanc nostram ei tribuat, quem tot scelerum et flagitiorum conscientia quiescere non sinebat? qui saepe suspicionibus et timoribus, saepe poenitentia et pudore, aliisque perturbationibus, quibus receptis nulla solida felicitas est, agitabatur? vid. Plin. Hist. Nat. L. VII. c. 45. Quod si in pauperem et fortunae ornamentis destitutum non caderet vera felicitas; male nobiscum egisset naturae auctor, quod felicitatem paucorum tantum et saepe indignissimorum hominum esse voluisset: quod quam sit ab eo alienum, ex his intelligitur, quae de eius sapientia et bonitate dicta sunt. Reiecta autem et repudiata fortunae ambitione, intelligemus facile, satis indulgenter naturam nobiscum decidisse, quae eam felicitatis verae naturam, eam humanae mentis indolem esse voluerit, vt in omnes homines illa caderet, etiam fortunis omnibus nudos. Sed in hoc genere saepe etiam errore decipimur, cum assumpta aliqua, sed inani et falsa specie, inducti virtutem his tribuimus, qui ab ea remotissimi sunt, et occultis illis quidem, sed grauissimis vitiis, tenentur.

23. Ceterum, quoniam ea imbecillitas naturae humanae est, vt nunquam ab omnibus erroribus, omni ignorantia liberetur, aut semina vitiorum plane euicantur; non mirum est, si vel studiosissimus virtutis, et maxime in agendo diligens, tamen saepe a virtute, etsi non consilio et opera data, er-

rore tamen et ignorantia, declinet. Ex quo existit illud, ut, quoniam perfecta, et omnibus numeris modisque absoluta virtus in imbecillitatem nostram non cadit, nec perfecta et consummata felicitas in humana natura, et in hac vita nostra, locum habeat.

24. Quemadmodum autem in felicitatis, ita in virtutis quoque studio negotium nobis facessunt sensus, phantasia, commotiones animi, peruersaeque consuetudines, quarum vis nisi infringatur, parum utique in virtutis studio profeceris. Itaque etiam de his praecipendum videtur. Quod faciemus, si prius de sapientia et prudentia dixerimus.

CAP. III.

De Sapientiae et Prudentiae Studio.

25.

Perfectio ingenii duplex est. Altera in rerum obscurarum admirabiliumque scientia et doctrina ponitur: altera autem ad vitam regendam et moderandam pertinet, eaque inest in *sapientia* et *prudentia*. *Sapientia* duabus rebus cernitur, quarum una in delectu finium ponitur, cum nihil sine certo consilio cogitataque ratione agimus, neque quicquam, nisi honestum et iustum, et ea bona sequimur, quae aliquam vim ad veram felicitatem habent. Altera in excogitatione earum rerum, et quasi artium consistit, quibus, tanquam causis, id quod quaerimus, efficitur.

26. Pri-

26. Primum itaque sapientis officium est, nihil agere, cuius reddere rationem nequeas, neque abripi prava consuetudine ad agendum ante, quam, quid, et quare agas, cogitaueris. Itaque, qui sapientiae amore tenetur, in tempore hanc sibi legem dicet, ut nunquam in vlla, magna, parua, re quicquam temere et non satis cogitate suscipiat.

27. Huic legi hoc studiosius parebit, diligentiamque cogitandi augebit, qui saepe considerabit, quantum aegritudinis temere susceptae actiones habeant, et qua poenitentia, pudore, indignatione, conturbentur, qui illud stultorum, *non putaram*, usurpare cogantur, nimisque sero intelligant, quam magnae res ex re leuissima, propter varios casus, qui praeter opinionem incidunt, consequantur.

28. Proximum huic officium erit, quale sit id, quod in agendo sequimur, recte cogitare, et cuiuscunque actionis consilium ad vltimum omnium actionum finem, felicitatem, referre: quod facile fiet ab iis, qui his praeceptis parere volent, quae supra sunt de felicitatis studio tradita. Sed quoniam saepe accidit, ut optio nobis detur propositis pluribus, quae singula honesta sunt, et aliquam vim ad felicitatem habent: per se intelligitur, sapientis esse, optimum sequi, stulti autem, quod minus honestum bonumque sit, amplecti. Atque in eo hoc facilius quisque sapientiae praeceptis obtemperabit, quod natura voluntas fertur in id, quod optimum reperitur. Sed illa cautio est, ut certa minimeque dubia ratione, vtrum sit honestius atque melius, cognoscamus, neue qua inanis cupiditas, aut animi commotio,

intercedat, quae rationis aciem obtundat, animumque a cogitando abstrahat: quibus duabus rebus nihil inimicius sapiëntiae esse potest.

29. Summa autem sapiëntiae vis, ex hac quidem parte, in eo elucet, cum omnium actionum consilia ita apta inter se sunt et nexa, vt continuatio quaedam et transitus eorum efficiatur, hoc est, vt consilium quodque ad aliud consilium referatur, omnia autem ad vltimum et summum eant.

30. In ea re, difficili illa, multaeque solertiae et curae, hunc modum adhibebimus, vt primo, constituto vltimo fine, ad quem cetera consilia dirigantur omnia, de rebus iis vniuerse cogitemus, quae ad finem eum deducant. In quibus hoc videndum erit, vt nulla nulli repugnet, aut impedimento sit, quo minus altera vim suam exferat: deinde, vt eam curam et cogitationem renouemus ad singulas res, quibus vltimum finem attingi videmus, et his quoque consequendis, quae idonea sint, excogitemus: in eorumque dilectu eandem cautionem adhibeamus. Atque ita semper progrediendum, et gradatim ad actiones singulas descendendum est, donec vniuersus ille consiliorum concentus existat.

31. Sed haec sapiëntiae pars multo facilior est altera illa, quae in reperiendis ad fines propositos viis spectatur. Vt enim in omnibus honestatem veramque felicitatem sequare, vnum prope illud requiritur, vt, quid vera bona distent a falsis, iudicare queas, et animum habeas felicitatis cupiditate flagrantem: quod quidem ipsum alicuius solertiae et diligentiae est, neque tamen tot rerum tantam scientiam, quantam alterum illud, desiderat.

Media

Media enim, quae vocant, quoniam ita cum fine, ut causa cum effectu, comparantur: maxime requiritur hoc, ut, quid ex quoque consequatur, et ex quo quidque efficiatur, cognitum atque perspectum habeamus. Qui itaque sapiens esse volet, omnium non modo actionum, sed etiam earum rerum naturam et vim cognoscere studebit, quae ad vitam humanam pertinent, in quibusque actiones, tanquam in materia subiecta, versantur.

32. Constituto autem eo, ad quod contendere velimus, relictis omnibus, quale id sit, cogitandum est: deinde excutiendus et in omnes partes versandus animus, donec occurrat aliquid, quod certo constet esse eiusmodi, ut ab eo id, quod quaerimus, proficisci queat. Neque enim incertis opinionibus in re tam graui duci debet sapiens, ubi certae scientiae facultas datur. Cum opinionibus enim semper errandi periculum coniunctum est. Itaque, qui opiniones sequitur, de euentu nullo modo certus esse potest. Sed in his rebus, in quibus certi nihil est, recte sapiens probabilitatem sequetur.

33. Et quoniam interdum plures sunt ad eandem rem quasi viae: quae potissimum ineunda sit, etiam atque etiam sapienti considerandum est. Nam primo, quemadmodum, qui mala consilia sequitur, et iis persequendis aptas res adhibet, minime propterea sapiens est: ita nec hic sapientiae laudem meretur, qui ad bonos honestosque fines malis artibus contendit. Deinde, honestarum quoque artium diuersa ratio est. Nam aliae aliis sunt ad breuitatem commodiores, et ad vim efficaciores. Consentaneum itaque est, sapientem hunc dilectum habere,

bere, vt simplicissima et breuissima, item praesentissima ac foecundissima reliquis praeferat. In quo tamen cautio est, ne breuius et simplicius anteferatur minus breui etiam tum, cum ab hoc plura bona, quam ab illo, proficisci possunt.

34. Ceterum hanc sapiëntiae partem multum aliena exempla adiuuabunt. Itaque non solum in historia discenda, sed in quotidiana etiam vita imprimis, videat sapiëntiae studiosus, primo, quo consilio quisque, deinde, quid egerit, denique, quem euentum consilia habuerint: vnde sibi, quod imitetur, sumat, et, quod vitet, capiat: modo haec adhibeatur cautio, ne ex euentu ante de consiliis iudicet, quam eum cum his accurate contulerit, ac viderit, num in iis euentus tanquam semina contineantur, nec ne. Saepe enim accidit, vt casus fortuiti interuentu vel corrumpantur optima consilia, vel emendentur pessima. Et quamquam *callidi* potius, quam sapiëtes sunt, qui minime honestos fines rebus apte excogitatis attingunt; horum ipsorum tamen exempla iuuare sapiëtem possunt.

35. Sed ex his, quae sint sapiëntiae signa, facile intelligi potest. Qui enim nihil agit sine ratione, nec vel iussus agere vult, nisi ratio ei, cur id agendum sit, reddatur: qui, quod quaerit, modo honestum sit, persequitur idoneis honestisque artibus, eum sapiëtem esse recte iudicabimus.

36. Ceterum, quoniam sapiëntia honestos fines honestis artibus petit, honestus autem finis esse nullus potest, quin felicitatem attingat: recte *sapiëntia* ab his definitur, qui eam *scientiam felicitatis esse* dicunt.

37. Sed non satis est, quid, et quomodo petendum sit, excogitare, et, quid agendum sit, decernere, sed maxime factò opus est, si ad finem propositum peruenire velis. Quae quidem res duae non sunt profecto ita natura coniunctae, vt, qui res recte excogitet, possit idem bene eas exsequi. Experientia enim docet, multos sapientes viros excidere spe optima, minimeque id, quod velint, consequi. Praeterea in ipsa consilii executione, vt diximus, accidere possunt, quae rem optime excogitatam conturbent, et speratum euentum intercipient. Itaque felicitatis studiosus ad sapientiam adiungat oportet illam totius vitae moderatricem *prudentiam*, h. e. facultatem bene sapienterque excogitata recte exsequendi, operamque det, vt impedimenta casu obiecta tollat, omnesque cum secundae tum aduersae fortunae casus ad salutem vtilitatemque conuertat.

38. Id vt consequatur, in quaque re proposita tempus, locum, et omnia rei agenda momenta etiam atque etiam consideret, atque expendat, quid a quoque proficisci possit, quid successum consiliorum aut impedire, aut iuuare queat, multoque ante, quam ad rem suscipiendam accedat, videat, quae remedia casibus aduersis opponere, quomodo impedimenta tollere, et rem fortuitam quamque ad vsum suam conferre velit. Hoc enim si ante fecerit, non modo aduersis casibus non conturbabitur, quod, vbi inopinato obiciuntur, facillime fit, sed etiam celerrime iis mederi poterit.

39. Sed quoniam fortuitorum nulla scientia est: quid enim in rebus incertis certo sciri potest? facile

le intelligitur, vnam experientiam prudentiae magistram esse, ab eaque hanc virtutem maxime petendam: quae ratio est, quamobrem senum maxima prudentia existimetur, qui multum longumque rerum vsum habent.

40. Experientiae autem locum tenere historiarum recte instituta tractatio, certe viam ad prudentiam breuiorem efficere potest. Recte autem, et ad prudentiam comparandam accommodate historiam discet is, qui non, quod plerique faciunt, propterea solum discet, vt, quid, a quibus, quoque tempore et loco, actum sit, quid, et quando cuique euenit, sciat, sed simul etiam in causas inquiret, quare quidque, et quomodo, quibus artibus, quibus vitiis, actum sit, quare quidque acciderit, quae res fecerit, vt optima consilia infelicissimos euentus habuerint, stultissima autem optimos. Ita enim efficiet, vt, oblata re simili, recurrant ad animum aliena exempla, quae effectiorem consilii iuuare possint. In quo tamen magna cautio adhibenda est, ne, quae aliquam inter se similitudinem habent, plane similia esse iudicemus: quod qui faciet, frustra euentum eundem sperabit.

41. Interdum omnia consilia eludit aliorum conscientia. Itaque prudentis erit, si quid inciderit eiusmodi, taciturnitatem adhibere, neque cum aliis cogitata et consilia communicare, sed propositum diligenter tegere.

42. Prudentiam igitur agnoscemus his signis: si quis futura ante videat, iisque conuenientia pavet: si rebus fortuitis non perturbetur, sed iis ad salutem vtilitatemque suam communemue vtatur:

si

si intelligens sit temporum atque locorum: denique tacendi et loquendi tempora discernat. In quo contraria his reperientur, eum imprudentem recte dicemus.

CAP. IV.

*De moderandis Sensibus, Phantasia
et Affectibus.*

43.

Supra diximus, inimicos esse virtuti felicitatisque verae studio sensus, cum phantasia et animi perturbationibus, operamque dandam esse, ut in rationis gyrum cogantur. Id nunc, qua ratione efficiatur, docebimus.

44. Natura ita facti sumus, ut ea nobis placeant, quae suauiter sensus mouent, voluptatemque afferunt, quae autem iniucundum sensum habent, displiceant, et mala nobis videantur. A sensibus phantasia imagines rerum perceptarum accipit, et seruat ita, ut, redeunte ad animum rei olim perceptae imagine, instauretur simul voluptatis aegritudinisue memoria, quae cum rei perceptione coniuncta olim fuit. Sensu denique et phantasia commouentur animi perturbationes, et ex his cupiditates horroresque existunt (Psychol. §. 55. 75).

45. Iam, cum multae res suauiter sensus afficiant, quae, consumpta voluptate, multo maiorem dolorem gignunt, multae contra tristem et iniucun-

cundum sensum habeant, quae tamen illam iniucunditatem paullo post voluptate cumulate pensant (l. c. §. 61): facile intelligitur, eos, qui sensuum et phantasiae iudicio stent, et a perturbationibus animi abripi se patiantur, saepissime vehementer decipi, pro bono malum amplecti, et contra bona oblata e manibus dimittere. Ex quo efficitur, vt, nisi quis sibi ab his sensuum et phantasiae ludibriis cauere possit, habeatque in potestate commotiones animi, non possit ad felicitatem peruenire. Item, cum commotiones illae suo loco sapienterque a nobis concitatae magnum ad alacrius res gerendas adiumentum afferant (l. c. §. 81): intelligitur, vel hanc ob causam vtile esse, commotiones quasque, vbicunque volueris, excitare posse.

46. Primum itaque hoc certum habeamus, planeque nobis persuadeamus, multas res suauiter quidem sensus afficere, et insignes maximeque illustres visus habere, neque tamen quicquam ad felicitatem prodesse, sed eam impedire potius, minimeque posse bonorum numero haberi: contra ea multorum tristem acerbumque sensum esse, cum sint magno ad felicitatem adiumento. Quod quoniam difficulter animo persuadetur, imprimis vbi diu sensuum et phantasiae iudicio paruit: adhibendus est magister vsus, vt aliorum exemplis, minime raris illis, discamus, quam fallax sit sensuum et phantasiae iudicium, et quam dura ac noxia seruitus, qua iis seruiatur.

47. Hac autem regula constituta, in omni vita tenendum est, vt sensibus quacunque re suauiter
acer-

acerbeue motis et impulsis, aut oblata phantasiae insigni aliqua pulchritudinis deformitatisue, boni maliue, specie, primum; iudicium assensumque sustineamus: deinde, illud praeceptum in promptu habeamus, et rationem in consilium adhibeamus, videamusque, verum bonum sit, nec ne, cuius species offeratur, quomodo ad felicitatem veram referatur, et, an sit cum honestate et virtute coniunctum, nec ne? (*)

(*) Epictet. c. 5. *Εὐθύς πάση φαντασίᾳ τραχείᾳ μελέτα ἐπιλέγειν, ὅτι φαντασία εἶ, καὶ ἔ πάντως τὸ φαινόμενον. Φαντασίαν τραχείαν* interpretor omnem insignem boni maliue speciem, animo a sensibus et phantasia oblatam, vt mortis, morbi, diuitiarum, imperiorum, cet.

48. Quia autem sensus et phantasia attentionem impediunt, et assumunt perturbationes animi, attentioni aequae ac rationi inimicissimas: multum utique difficultatis ea res habet. Sed minuet difficultatem ea, quam diximus, felicitatis cupiditas, et conceptum animo propositum, omnia ad veram felicitatem referendi; denique ipsa frequens eius praecepti, quod ante dedimus, cogitatio. Audenda res est forti animo, deuoranda brevis molestia, obturandusque animus ad omnes voluptatis et mollitiae insidiosas voces et blandimenta.

49. Plurimum etiam proderit, attendendi vim non modo crebra exercitatione intendisse, sed ita etiam in potestate habere, vt a quacunque re auertere, et ad aliam transferre queas, ita denique in re vna defigere, vt nullius rei interuentu debilitetur aut interpelletur.

§ 0. Optimum autem erit, sensus, si fieri potest, ab iis rebus plane auertere, quibus animus vehementer moueatur, omnesque occasiones studiose fugere, quibus offerri sensibus et phantasiae irritamenta malorum possint.

§ 1. A sensibus et phantasia perturbationes animi proficiscuntur (Psychol. §. 63. 75). Itaque, qui a sensuum et phantasiae seruitute liber erit, harum quoque tyrannidem facile effugiet: dimidium certe operis habebit, qui, quae in eam rem praecepta sunt, effecerit. In genere autem qua ratione et concitentur et depellantur, alio loco ostendimus (l. c. §. 76). Duobus autem sedandi animi modis, quos ibi tradidimus, quidam adiiciunt tertium, qui in eo positus sit, vt commotionem praesenti contrariam concitemus, et, v. c. in locum laetitiae, tristitiam, in locum spei, metum venire iubeamus. In quo modo, praeter auctam rei difficultatem, nihil est, quod magnopere reprehendendum putemus. Nam, per se verum est, concitato affectu contrario, extinguere praesentem. Sed quoniam commotionibus contrariis, et laetitiae et tristitiae, interiecta est et a laetitia et a tristitia vacuitas: facilius est, animum a commotione aliqua, vt tristitia, vacuum reddere, quam simul alteram ei contrariam inducere.

§ 2. Summum et fere vnum sapientis officium in hoc genere est, vt operam det, ne cum iis appetitionibus, quae cognitione certa excitantur, quaeque a ratione proficiscuntur, pugnent hae, quae ex commotionibus animi existunt, atque animales dicuntur (Psych. §. 83), sed vt amice inter se conspicerent, atque in eandem rem ferantur, ita tamen, vt
non

non ab his illae vna abripiantur, sed priores a posterioribus iuuentur (l. c. §. 81): incidente denique inter vtrumque genus dissensu (l. c. §. 87), vt superius genus illud vincat inferius, et animi commotiones rationi obsequi cogantur.

53. Vt autem commotiones sub potestatem rationis redigantur, efficiendum est, vt aut vniuersae opiniones falsae de bono et malo conuincantur, aut in singulis rebus error repudietur. Nam, omnis origo commotionis cuiuscunque a syllogismo quodam confuse cogitato repetenda est, cuius propositio est generale aliquid enunciatum huiusmodi: quod hoc modo se habet, v. c. quod voluptatem corpus suauiter mouentem ac delenientem, aut vtilitatem insignem, diuitias, honores, affert, id bonum est: quod secus se habet, malum. Huic propositioni adiungitur deinde, occasione oblata, assumptio in hunc modum: res praesens hanc vim habet, vt aut voluptate aliqua afficiat, aut laudem, honores, lucrum, afferat, aut contra. Atque ex hoc colligitur conclusio, qua, tanquam tormento quodam, concutitur et perturbatur animus: res itaque illa bona est, aut contra (Psychol. §. 82. 85).

54. Iam qui in omni conclusione reprehendenda modus tenendus est (Log. §. 139. 172), is, quin hic etiam adhibendus sit, dubitari non potest, vt aut propositio, aut assumptio refutetur, aut vtraque simul. Quod si ita factum fuerit, vt, quod amplius desideret animus, nihil restet; non poterit non et ipse animus sedari (Psych. §. 85).

55. Haec autem domandarum perturbationum ratio, quoniam ad omnia commotionum genera

pertinet, facile poterit, perceptis commotionum notionibus et causis, omnibus sedandis adhiberi: quod, per singula genera eundo, quomodo fiat, ostendere facile possemus. Sed, quia res facilis est, eam breuitatis causa omittimus. Duobus exemplis, sat erit, aliqua ratione monstrasse.

56. Laetitia est vehemens voluptas ex bono magno, aut praesente, aut cogitato certe: tristitia autem magna aegritudo ex huius generis malo. Laetitia igitur minuetur, si minus esse bonum ostenderis, quam videatur, expelletur autem, si, plane non esse bonum, viceris. Tristitia contra ea debilitabitur, diminuta mali opinione: sublata autem, extinguetur.

57. Non parum autem haec res difficultatis habet, quod commotiones animaduersionem impediunt, atque ita agitant animum et versant, ut non possit cogitationem diu habere in re vna defixam. Quae res facit, ut non possit argumentorum vis percipi, adeoque nec animus erroris conuinci. Haec difficultas maior est apud eos, qui non habent adfuetum percipiendis demonstrationibus animum, et in vero falsoque, in hoc saltem boni et mali iudicio, internoscendo exercitatum. Omnium autem maxima est, cum falsae de bono et malo opiniones inueteratae sunt, et longo tempore confirmatae. Omnes enim opiniones diuturnitate adeo alte descendunt in animos, ut nulla paene earum euellendarum spes relinquatur.

58. Inprimis autem difficulter supprimuntur commotiones constantes, et quarum a longo tempore consuetudo contracta est (Psychol. §. 74).

Nam,

Nam, hae praeter opinionem nos opprimunt, adeoque non facile admittunt ea, quae proposita sunt (§. 55), remedia. Itaque inprimis cauendum est, ne eiusmodi consuetudo commotionum existat. Si quis tamen eiusmodi consuetudine tenetur, v. c. vt iracundus sit; ea, quae irae mederi possunt, diligenter atque etiam tum meditetur et cogitet, vbi nulla irae accessio timenda est: item, sedato animo, et a perturbatione liberato, cogitet omnia ea, quae ante cogitare. medendi causa, debuisset. Nam ea res sensim imminuet habitus vim et pertinaciam, eumque tandem plane depellet.

59. Et quoniam alius ad aliud commotionum genus natura procliuior est (Psych. §. 98. 101); suum quisque excutere animum debet, et, quo genere facillime commoueatur, explorare. Eo enim cognito, poterit mature remedia comparare, quae ei opponat, quibusque eius vim debilitet, ne in consuetudinem transeat.

60. Sed non solum domandarum, verum concitandarum etiam commotionum, ratio tenenda est (Psych. §. 81), ne deserant rationem, sed nos, in appetendis et declinandis veris bonis et malis, iuvent. Id efficietur, si, quod nobis ratio bonum malumue esse ostendit, etiam ad sensum referamus, hoc est, quae commoda aut damna ex ea re existant ad sensus pertinentia, aut eos suauiter acerbue moventia, cogitemus. Nam ea cogitatione phantasia commouebitur, effingetque insignem aliquam rei speciem, qua non poterit non ipse animus commoueri. Sed in ea cogitatione celeritas quaedam adhibenda est, vt phantasia rerum copia quasi obruatur,

cum animus claris quidem, sed confusis tamen, rerum imaginibus commoueatur. Eodem modo aliorum animus commouebitur.

61. In hoc autem negotio multum etiam proderit nosse, quod commotionum genus naturale maxime sit animo. Hoc enim cognito, poterimus ita rem propositam cogitare, ut ad id potissimum bonorum malorumque genus referatur, quo id commotionum genus concitari solet. Ut, si quis meticulosus natura sit, animus malo proposito facillime commouebitur, si ad cogitanda damna et pericula conuertatur, quae ex eo existerre possint et soleant.

CAP. V.

De Voluntate emendanda et regenda.

62.

Sensibus et affectibus in ordinem redactis, voluntatis et emendatio et moderatio erit faciliior. Maxima certe vtriusque rei impedimenta erunt sublata.

63. Sed voluntatis regendae ratio in duabus rebus inest: primo, in eo, ut appetitiones et declinationes rationi virtutique consentaneae excitentur: deinde, ut voluntas corrupta, hoc est, bona opinata appetens, et mala opinata declinans, ad vera bona, et cum honestate coniuncta, conuertatur, et a veris malis, h. e. cum turpitudine coniunctis, auocetur.

64. Maxima res est in iudicio de bonis et malis,
actio-

actionumque natura. Nam ea voluntatis natura est, ut, quicquid appetit, propterea sequatur, quia bonum esse iudicatur, et, quicquid detestatur, propterea declinare studeat, quia malum putatur (Psych. §. 85). Ex quo intelligitur, voluntatis et moderationem et emendationem ab intellectu proficisci, atque adeo ab eius emendatione initium esse faciendum, operamque dandam, ut recte de bonis et malis, actionibusque humanis, iudicare discamus. Sed de hoc supra iam praeceptum est (§. 27).

65. Quoniam autem experientia constat, multos esse, qui animum praestantissimis virtutis praeceptis imbutum habeant, et, quid rectum prauumque sit, praeclare sciant, neque tamen mores praeceptis rationis accommodent: quae causae sint, ut ea scientia paene nullam habeat in voluntate vim, videndum est.

66. Causam primam facimus hanc, quod haec bonorum malorumque, honesti et iusti scientia manca apud plerosque est et imperfecta. Nam plerique generatim quidem, quid bonum et malum, iustum et honestum sit, sciunt, et complexi animis sunt generales agendi formulas et leges, quales sunt, quae parte superiori propositae sunt: sed non habent eam, quam sacrae literae αἰθρησιον vocant, nec αἰθρητήρια γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν κακῶ τε καὶ ἀγαθῶ, h. e. facultatem in omnibus rebus, ex communibus praeceptis, de rerum actionumque natura iudicandi (conf. Psych. §. 86). Quae res facit, ut multos vitium decipiat specie virtutis et umbra, putentque interdum, recte se honesteque fecisse, vera bona secutos, vera mala declinasse, cum locu-

ge aliter fit. Itaque, qui voluntatem ad virtutis veraeque felicitatis studium conformatam cupit, in hoc iudicio actionum rerumque singularum, ex generalibus formulis et legibus, se exerceat, vehementerque caueat, ne de actione, aut bono maloque, iudicet ante, quam omnia rei momenta accurate expenderit. Saepe enim, quod in se est bonum, tempore, loco, personis, aliisque talibus, malum fit, et contra.

67. Alteram causam a cognitionis modo repetendam putamus. *Cognitio boni et mali*, qua ad voluntatem refertur, duplex est: altera *viua* et *efficax*, *mortua* altera et *otiosa*. Vtraque in eadem re versatur, et ad eadem praecepta pertinet. Sed superior eiusmodi est, ut habeat voluntatem sequacem: altera, ut nullam in voluntatem vim habeat. Viua autem et efficax multis rebus fit: primo, si certa est minimeque dubia, deinde, si non generalis solum, sed rei propositae accommodata: porro, si praesens semper animo in ipso ad actionem accessu: denique, si commotiones animi non aduersas, sed adiutrices potius habet.

68. Sed, his omnibus recte se habentibus, nihilominus potest ad prauas actiones decernendas voluntas abripi, si qua male agendi consuetudo in aliquo genere contracta sit (Psych. §. 102). Itaque imprimis cauendum est, ne qua huiusmodi consuetudo existat. Id fiet, si seruemus id, quod supra praecepimus, ut nihil vnquam agamus, cuius nobis non explorata sit et bene cogitata ratio. Contracta autem consuetudine aliqua, operam demus, ne inueterascant, et nimis altas agant radices, sed, simul
animad-

animaduersa sit, remedia ei opponamus: quae statim subiicientur. Quo enim est consuetudo recentior, eo est ad depellendum debiliior, et contra, ut quaeque diuturnior, ita solet esse ad deponendum tenacior. Omnium autem consuetudinum deiciendarum hic modus est, ut, primo, eius prauitatem, et ad perniciem vim, certa ratione agnoscamus (Psychol. §. 85): deinde, sedulo caueamus occasiones actionum suscipiendarum, quae ad eam consuetudinem pertineant: tertio, quia non possunt eae semper vitari, et saepe praeter opinionem incidunt, adhibeamus non modo illud propositum, et illam cautionem, nihil temere et non satis cogitate faciendi (§. 26), sed etiam ardorem illum et studium omnia ad veram felicitatem et virtutem referendi (§. 7): denique, quaeramus, in primis ubi intermissione aliqua ex parte debilitata est consuetudo, occasionem edendae actionis, his plane contrariae, quibus consuetudo orta est, sed cum firma et certa propositione animi, et pectore certis argumentis aduersus consuetudinem pravam manito et armato, plenoque earum rationum, quibus ad actionem propositam alacriter suscipiendam commoueatur. Ita sine dubio prava consuetudo non modo paulatim debilitabitur, et tandem debellabitur, sed etiam contraria, virtutisque consentiens, parabitur. Quod quamquam difficile, et diuturni utrumque temporis est: non tamen plane desperandum: cum nihil tam difficile sit, quod constantia expugnari vincique non possit.

69. Non magis autem perniciosae sunt pravae consuetudines, quam honestae contra ea utiles.

Efficiunt enim, vt segnius multo nos irritent, quae alioqui maximam vim habent ad conturbandos animos, et ad vitium abripiendos. Quare, qui recte agendi initium fecerit in aliquo genere, gnauiter in eo se exerceat, omnesque occasiones studiose quaerat, quibus eiusdem generis actio suscipi possit. Ita breui tempore consuetudo recte agendi existet.

70. Huiusmodi autem consuetudines, aequae ac turpes, facillime in pueritia, cereo adhuc animo, et in quamcunque formam flexibili, contrahuntur. Itaque parentes, et, quicumque formandae puerili aetati operam nauant, sedulo videant, vt eam actionibus honestis perpetrandis affuefaciant. Sed de hoc infra dicemus.

CAP. VI.

De Corporis Cura.

71.

Cura corporis, iis officiis continetur, quae ad vitam valetudinemque tuendam, integritatem sensuum omniumque membrorum seruandam, ad cibum, potum, victum, cultum, ceterasque vitae necessitates, cum comparandas, tum recte moderateque vsurpandas, pertinent. Horum omnium superiori parte explicata est ratio. Nunc eorum officiorum seruandorum modum causasque videamus.

72. Corporis autem cura maxime continetur notitia eius, vt scias, vel disciplina edoctus, vel vsu
et

et obseruatione, quid proſit corpori tuo, quid obſit, atque inde valetudinis tuendae rationem diſcas. Itaque Socrates cum valetudinis curam commendareret, quod inprimis diligenter faciebat (*), auctor erat, vt, aut a Medicis, aut obſeruatione, diſcerent, qui eibus, qui potus, quod genus laboris, quaeue alia ſibi vel prodeſſent, vel obeſſent: quod qui facerent, eos haud facile Meditum inuenturos, qui melius valetudini ſuae conſulere, quam ipſi, poſſet (**). Tiberius quidem Caefar etiam eludere ſolebat Medicorum artes, eosque, qui poſt triceſimum aetatis annum, ad internoſcenda corpori ſuo vtilia vel noxia, alieni conſilii indigerent (**).

(*) Xenophon. Memor. Socr. III, 12. (**) Ibid. IV, 7. (***) Tacit. Annal. VI, 46.

73. Et vitam quidem rectamque valetudinem vt tueatur, facile quoniamque mouebit ea, quam natura ſentit, vitae valetudiniſque dulcedo: quae tanta eſt, vt plerique citius maxima pericula et grauiffima certamina ſubeant, et quaecunq; damna contemnant, atque adeo officium honeſtatemque deſerant, quam ea ſe priuari ſinant. Sed incidunt tamen tempora, vbi homines, inprimis hi, qui atrabile laborant, calamitatibus, morbis et doloribus, eo rediguntur, vt mortis conſilium capiant, et vitae voluntariam mortem praeferant. Quosdam etiam tanta cepit voluptatis, gloriae, diuitiarumque cupido, vt, in iis perſequendis, neque vitae, neque valetudini parcant.

74. Hi ergo diligenter cogitare debent, primo, nullam rerum humanarum, neque vita, neque valetu-

letudine, praestantiorē esse, et vitam semel amissam nunquam, valetudinem autem saepe aut recuperari non posse, aut, si recuperetur, infirmiorē tamen minusque firmam ac durabilem esse: deinde, non nobis solis nos natos esse, sed etiam coniugibus, liberis, cognatis, patriae, atque adeo, occupata morte, hos deserī, quibus diutius, pro facultate quisque sua, prodesse et poterant et debebant, valetudine autem corrupta, facultatem viresque amitti, quibus ad ea officia obeunda opus sit: de quo praeclara est Socratis disputatio, eo, quo dictum est, loco.

75. Absterrebuntur etiam ab his, quae valetudini nocent, corporisque vires debilitant, et valetudini parcent, qui cogitabunt fragilitatem valetudinis, totiusque corporis humani, et dolores, quibus interdum acerbissimis excruciantur, qui morbis, inprimis culpa contractis, laborant: qui quidem eo molestiores fiunt, quod sunt cum dolore animi et perturbationibus, ut, poenitentia, pudore, indignatione, et metu mortis, coniuncti.

76. Quos autem propter calamitates, aut corporis dolores, vitae taedet, ii, si culpa vacui sint, fortis animi et magni esse reputent, miserias et dolores quoscunque patienter ferre, diligenterque exempla intueantur eorum, qui acerbissimos cruciatus aequissime tulerunt. Illud etiam cogitent, calamitates huiusmodi hanc vim habere, ut animus a voluptatibus, aliisque rebus inanibus, abducatur, et ad cogitandas res graues et serias, atque ad felicitatem pertinentes, traducatur. Inprimis per-
sua-

suasum habeant, id quod non paucis exemplis constat, nullam calamitatem, nullum cruciatum natura tantam vim habere, vt tranquillitatem animi omnem tollere, eamque voluptatem, quae a virtute proficiscatur, plane extinguere possit: quod magno indicio est, animum rebus vanis assuetum, minimeque imbutum esse vera virtute, si quis doloribus et calamitatibus ita perturbetur, vt vitam prius dimittere, quam eas perferre velit.

77. Qui a valetudinis cura voluptatis corporeae amore abducuntur, considerent, breuem et facile transeuntem rem esse voluptatem, ea autem, quae e percepta immoderate voluptate, cum ea, quae a cibo et potu, tum etiam illa, quae a rebus venereis proficiscitur, in corpore consequantur, graua non modo et acerba esse, sed etiam diuturna, et ita saepe pertinacia, vt nihil iis mederi possit.

78. Praecipuum sane conseruandae valetudinis adiumentum in temperantia positum est, nec quicquam magis ei nocet intemperantia. Illam itaque, cui cara valetudo est, sequatur, hanc fugiat. Quare hunc locum esse putamus, quo de vtraque dicamus.

79. *Temperantia* ea, qua hic vtimur, cum in delectu, tum in modo fruendarum rerum necessariorum iucundarumque cernitur; temperantemque hunc dicimus, qui ita suauitatis appetitionem in potestate habet, vt, eius causa, nunquam plus rebus esculentis, potulentisque fruatur, quam valetudinis ratio ferat: intemperantem autem eum, qui vnam voluptatem in cibo et potu sequitur, et non solum noxium cibum et potum, modo palatum
sua-

suauiter afficiat, sed etiam salubrem ita copiose sumit, vt valetudini noceatur.

80. Ad temperantiae autem studium compellere quemque debet ille ipse, qui cuique insitus est, valetudinis rectae amor: qui quidem, cogitatis accurate, quae valetudo plurima et maxima habet, bonis, aut excitabitur, si, quod rarissime accidit, non adsit, aut confirmabitur certe et intendetur. Ad hunc accedat non modo certa minimeque dubia persuasio, nihil valetudini magis prodesse temperantia, nil magis obesse intemperantia, sed etiam facultas de cibo et potu, eiusque recta mensura et copia, quoque loco, et tempore, iudicandi. Si enim primo certo constiterit, cibum aliquem, aut potum, quamuis suauem, esse noxium, aut, si plus cibi potusque sumatur, id certo fore valetudini detrimento: deinde excites in animo amorem valetudinis, et percipias eam voluptatem, quae ab eo amore proficiscitur, eaque superet illam ipsam voluptatem, quae ex sumto cibo et potu speratur: haud dubie animus inclinabitur in eam partem, vt carere breui suauitate malis, quam diuturni doloris periculum subire.

81. Sed sunt, qui malle se dicant vitam breuem, omnibus voluptatibus affluentem, quam longam, et minus voluptatis habentem. Hi vero cogitare debebant, primo, morbos, qui ex voluptatibus oriantur, non solum breuiorem vitam, sed etiam molestissimam efficere, omnemque voluptatis sensum adimere: deinde, mortem absentem facile contemni, minime autem proxime instantem. Nam saepe accidere solet, vt etiam senes homines,
qui

qui diu vitae pertaesi viderentur, nihilque magis se dicerent optare, quam, vt corporis vinculis liberarentur, tamen, appropinquante morte, eius metu et terrore commoueantur. Quid itaque fiet his, qui, voluptatibus corporis assueti, sibi e vita migrandum videbunt, omniumque voluptatum corporearum finem adesse?

82. Illud autem intemperantiae genus, quod in potu intemperanter fumendo peccat, hoc etiam mali habet, quod *ebrietatem* affert, hoc est, eiusmodi statum, quo non modo omnis, et rationis, et sensuum, et membrorum corporis vsus impeditus est, sed interdum plane etiam ad tempus perit: qua re nihil potest neque turpius esse, neque rationi excellentiaeque naturae humanae repugnantius.

83. Hoc intemperantiae genus vt vitemus, saepe diligenterque incommoda, quae ex ebrietate, praeter ea, quae ei cum omni intemperantia communia sunt, plurima et maxima existunt, cogitare debemus. Ebrii enim, quia ratione recte vti non possunt, eo feruntur, quorsum, occasionem sensibus suppeditantibus, a phantasia et perturbationibus, vt, ad rixas, caedes, stupra, rapiuntur, omnia temere effutiunt, de quibus celare eos debebant, quibuscum sunt, liberius atque inconsideratius loquuntur de aliis eorumque factis: ex quo multae deinde molestiae oriuntur. Quae quidem omnia ita aperta sunt, ita multis exemplis confirmata, vt nemini dubia esse possint.

84. Quam intemperantia in cibo et potu fumendo, eandem, inimo maiorem, in veneris vsu vim habet.

habet. Nam, qui in eo vnam voluptatem spectant, et frequentius venere vtuntur: non vires solum corporis debilitant, sed varios etiam, quod nemo ignorat, eosque acerbissimorum dolorum morbos sibi contrahunt, qui saepe etiam vitae periculum afferunt. Itaque, vt eam virtutem, quam castitatem dicimus, sequamur, diligenter omnia haec non modo incommoda libidinosorum, sed etiam castitatis commoda, rectam valetudinem, robustum corpus, atque omnia ea cogitemus, quae de valetudine curanda diximus.

85. Quoniam autem multa hanc vim habent, vt libidinem extimulent, vt cibus et potus intemperanter sumtus: ea ciborum et potus genera, quae natura calidiora sunt et ardentiora, picturae et historiae obscenae, quae, vt Horatius ait, peccare docent, carmina item spurca, et sermones impudici, consuetudo cum hominibus impuris, haec omnia igitur, et his similia, castitatis studiose diligenter fugienda sunt.

86. Omnis intemperantiae, cum in cibo et potu, tum in venereis rebus, causa voluptatis corporae amor est. Nihil itaque in temperantiae studio profecerit, qui hunc non ex animo eiecerit. Eius remedia multa sunt, pro ingenio cuiusque, deligenda et adhibenda. Huius autem loci propria sunt ea, quae a valetudinis corporisque cura petuntur.

87. Plerisque rebus, quae ad conseruandum tuendumque corpus humanum, item iis, quae ad generis humani propagationem pertinent, a natura adiuncta est quaedam voluptatis perceptio, hoc consilio,

vt ad eas appetendas vsurpandasque homines inuidentur, et ipse earum vsus suauiolem efficiat humanam vitam, atque aliquam ad ipsam felicitatem vim habere videatur. Sed si hae res non seruandi corporis, propagandique generis humani causa, sed propter voluptatem solam, appetuntur: necessario oritur quaedam in his rebus intemperantia, quae quam sit perniciofa, in superioribus declaratum est: atque ita, quod ad salutem et felicitatem humanam comparatum est, ad perniciem conuertitur. Itaque, quibus de causis intemperantia omnis, ob easdem etiam intemperantiae mater, voluptas, fugienda est.

88. Praeterea experientia constat, eas res, quae corpus vehemēti voluptate cieant, id etiam vehementer debilitare, faciliusque corpus humanum graues difficilesque labores, quam magnas frequentesque voluptates perferre: vt citius laboriosi, si iidem temperantes sint, quam voluptatibus dediti, ad senectutem perueniant. Sed, si qui etiam natura ita robustum habeant et firmum corpus, vt voluptates diu sustinere queant: senectuti tamen effoetum et infirmum corpus tradunt, quae ipsa res difficilem eam molestissimamque efficit.

89. Plane autem rationi aduersatur, ob breuissimum et celerrime transiturum suauitatis alicuius sensum, diurnas sibi molestias contrahere, quin etiam, vbi breuis ista voluptas percipiatur, tot tamque periculosas saepe molestias subire, tot impensas facere, famam periculo exponere. Itaque vel hoc nomine spernenda est et fugienda voluptas, et contra omnes eius illecebras obfirmandus et quasi

obturandus animus: in quo inprimis magnus animus cernitur.

90. Sed si quos tantus voluptatis amor tenet, hoc debent cogitare (si velint plenam et tantam ex re aliqua voluptatem percipere, quanta percipi potest), raro esse eam rem, eamque voluptatem, vsurpandam. Ipso enim vsu frequenti voluptas rei minuitur, et quotiescunque voluptatis genus aliquod percipitur, toties aliquid ex voluptate perit et decedit. Sunt praeterea alia incommoda, quae voluptatem sequuntur: sed, quia aut ad rem familiarem, aut ad famam pertinent, de iis suo loco dicemus.

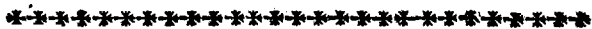
91. Post vitae valetudinisque curam proxima, immo cum ea coniuncta esse debet, quae ad sensuum omniumque membrorum integritatem pertinet. Eam nobis commendat fragilitas corporis humani omniumque membrorum diligenter cogitata. Facilius enim membra franguntur, quam sanantur: saepe ne possunt quidem sanari. Cum ipsa autem curatione huiusmodi, longinqua plerumque et sumtuosa, grauissimi acerbissimique dolores coniuncti sunt, et omnium negotiorum laborumque intermissio, qua et aegritudo animae, et detrimentum rei domesticae affertur.

92. De sensuum multo magis, quam membrorum integritate conseruanda solliciti esse debemus. Nam amissus semel, aut obtusus sensus nunquam acui rursus, aut recuperari potest, et sero plerumque homines hebetatorum sensuum poenitet. Praeterea multas molestias habent, multasque in variis rebus, multisque vitae humanae partibus, difficul-

tates

tates afferunt sensus hebetes, aut plane corrupti. Cauendum autem est, ne nos decipiat ea, quae multis obfuit, opinio, quasi nihil sensibus noceat, quod non statim, cum semel iterumque factum est, ita nocet, vt sentiatur.

93. Ea officia, quae ad cultum et domicilium pertinent, vt obseruemus, quia a corporis valetudinisque cura proficiscuntur, ea efficient maximam partem, quae de valetudine curanda diximus. Sed aliunde etiam argumenta peti et incitamenta possunt, de quibus capitibus sequentibus dicetur.

CAP. VII.

De Cura Rei Familiaris.

94.

In administranda re familiari omnis auaritia, negligentia, profusio et luxus, illiberalitasque fugienda est; continentiae, parsimoniae, liberalitati et beneficentiae, diligentiaeque studendum. Summa autem lex rei familiaris quaerendae et administrandae haec est, ne, in quaerenda, iustitiam, in administranda autem, cetera officia, quae nobis aliisque debentur, laedamus. Primum itaque haec officia seruare cupienti illud esse debet, vt ea omnia, quae animo, vitae, valetudinique, quae aliis, parentibus, coniugibus, liberis, reipublicae debemus, cognita habeat, illudque, de quo supra diximus, propositum ceperit, ne quid agatur, quod contra honestatem et iustitiam, contra officium denique sit.

95. Ne quis furetur, aliisque aut vi, aut fraude, sua eripiat, et ad se trahat, inprimis illud, quod maxime est rationi consentaneum, cogitet, quo animo sit laturus, si quis sibi aliquid, aut palam, aut clanculum, auferat. Si autem non sit ita erecto et nobili animo, ut haec cogitatio aliquam vim habeat; turpitudinem etiam et infamiam, periculum, poenas civiles adhibeat, quae mala singula grauiora sunt commodis, quae ex furtis comparari aut sperari possunt. Ne autem, ita se latere posse, existimet, aut speret, ut nullum sibi periculum timendum sit, qua stultitia omnes, qui hoc iniustitiae genus admittunt, tenentur; magnum eorum numerum cogitet, qui in ipso furto et fraude deprehensi sunt, qui se ipsi prodiderunt, et, si impune etiam aliquamdiu eiusmodi maleficia exercuerunt, tandem tamen cogniti sunt, et poenas suas turpitudinemque tulerunt.

96. Praeter hos autem turpes quaerendae rei modos, etiam alii sunt, qui sunt a furto quidem, vi, fraude, ac dolo, iniustitiaque liberi, sed turpes tamen, minimeque rationi consentientes, ut lenocinium, meretricia, ceterique his similes: a quibus omnibus, cogitata diligenter turpitudine, infamia, poenis etiam publice propositis, damnisque ad animum et corpus pertinentibus, absterrebimur. Quae ut maiorem vim habeant, adiungantur exempla eorum, qui post diuturnum huiusmodi lucri turpis studium, praeter infamiam, et corruptum corpus, nihil reliquum habuerunt: quod longe aliter accidisset, si honesta ratione vitam degere voluissent.

97. Qui autem his modis quaerendae rei vtuntur, partim ignauia, partim auaritia ducuntur. Quoniam enim laboris molestias fugiunt, et sine sudore cupiunt ea parare, quae ad vitam, non modo conferuandam, sed etiam cum voluptate transigendam, pertinent; ab aliis sumendum putant, quod a labore petendum erat. Qui autem auaritia tenentur, quoniam nunquam sibi satis habere videntur, quocumque modo rem familiarem augere, et exaggerare diuitias student. Oblata itaque occasione rei parandae, non possunt eam dimittere, sed, neglecta etiam iustitia et honestate, arripiunt. Quare, si quis sibi ab iniustus et turpibus rei quaerendae modis cautum cupiat; inprimis operam dare debet, vt ignauiam omnem et auaritiam ex animo eiiciat et euellat.

98. Ignauia e voluptatis studio oritur. Itaque hoc depulso (§. 88) et ipsa depelletur. Auaritia autem multas variasque causas habet. Interdum enim e metu inopiae et futuri oritur: interdum e pecuniae diuitiarumque amore: interdum honorum magnificentiaeque, denique etiam voluptatis cupidine incenditur.

99. Qui ob eam causam auari sunt, quia metuunt, ne difficilia tempora incidant, et ne non sit aliquando, vnde viuant; ii diligenter cogitare debent, nunquam accidere posse, vt, si velint laborare, neque laboris molestiam defugere, non possint tantum, quantum natura desideret, parare. Pauca enim natura desiderat, inprimis apud hoc hominum genus, quod plerumque corpus in cibo et po-

tu, totoque cultu, duriter habere solet. Et quoniam fieri potest, ut, morbis aliisque rebus impediti, non possimus, quibus opus est, parare: docendi eiusmodi homines sunt, aut tantum ipsis, quin multo plus esse, quam eiusmodi temporibus opus sint habituri, aut futuros, qui eorum inopiam sint benignitate sua subleuaturi, aut, quod optimum est, honesto modo se posse tantum lucrari, quantum fatis sit futurum. Maximam autem vim habebit, huiusmodi homines fiducia in benignitate diuina imbuere: cuius vim alio loco declarauimus.

100. Qui diuitiarum amore auari sunt, nihil diuitiis praestabilius esse putant, easque summi boni loco habent. His ut medeamur, dedocendi sunt eam opinionem, docendique, primo, cum rationibus, tum exemplis, non esse ita felicitatem cum diuitiarum possessione coniunctam, ut non possit vel ditissimus, idem miserrimus, et pauperrimus, idem felicissimus esse: deinde, si quam habeant diuitiae ad vitae beatitatem vim, eam non ab ipsis diuitiis, sed ab earum recto usu proficisci, h. e. cum non solum ad necessitates vitae, sed etiam iucunditatem et decus, aliosque iuandos ornandosque conferantur: qui enim non hoc modo utatur opibus, nihilo plus ei, quam quibuscunque aliis, vel pauperrimis, diuitias prodesse: denique aduersum casum incidere posse, qui vnus dissipet, et auferat omnia, quae multorum annorum labore parta et congesta sint: itaque minime dignas esse tanto honore et amore diuitias.

101. His autem, qui propterea pecuniam vndique corradunt, ut eo plus habeant, quod voluptatibus

tibus impendant, aut vanitate quadam, magno sibi honori fore putant, si diuitum numero habeantur, his, inquam, medebimur, si, quo monstravimus modo, voluptatis amorem extinguamus, et aut illam ipsam vanitatem depellamus, aut ostendamus certe, minime honori diuitias esse, exemplisque allatis vincamus, multos ditissimos in summa ignominia, aut contemptu, vixisse. Sed, de inani honoris cupidine sananda, capite proximo dicemus.

102. Cum avaritia, h. e. studio plura habendi, quam ad necessitatem, iucunditatem, et decus vitae humanae opus habemus, aut honesto et iusto modo comparare possumus, coniuncta interdum est, vel eius potius genus est, illiberalitas, tum, cum ipsa avaritia e futuri temporis metu, aut ipsius pecuniae amore, trahit originem: nam, quae e voluptatis amore, aut honorum, oritur, inprimis ea, quae honores magnos, laudem et gloriam appetit, luxum potius, et profusionem, quam sordes affert. Sublata itaque avaritia, illiberalitas etiam tolletur, iisdemque argumentis sanabitur, quibus et avarorum genera sananda esse diximus. Adieci autem illis et hoc poterit, nihil esse homine sordido contemptibilius, magisque omnibus inuisum et ridiculum. His autem, qui propterea sordidi sunt, quia dura pueritia vsi sunt, adeoque in ipsis sordibus suis, quod eas cum inopia pueritiae comparant, lautis sibi esse videntur, aut aliquid reliqui habent ex inopiae metu, qua in pueritia vrgebantur, inprimis aperienda est illiberalitatis causa: qua cognita, facile intelligent, alios sibi, posteaquam rem

repererint, mores assumendos, alium cultum et victum adhibendum esse, minimeque sibi ita esse ab importuna pauperie, vt olim, timendum.

103. Auaritiae et illiberalitati profusio bonorum et luxus opponuntur. Cui vitio coërcendo adhibebimus cogitationem et metum inopiae et paupertatis, quae plerumque gigni ex hoc vitio solet, quaeque his, qui in omnium rerum affluentia diu fuerunt, multo molestior est, ac reliquis, quibus ea perpetua fuit. Si cuius autem tantae fortunae sunt, vt, etiam in maximo luxu, nihil ei sit a paupertate timendum: cogitare tamen debet insignem diuitiarum diminutionem, quam luxus affert, eamque pecuniam, quae gulae et cultus magnificentiae impendatur, rectius et gloriose posse ad vtilitatem publicam conferri. Denique, si cum diuitiis potentia coniuncta est, profusionis magnam esse ad iniustitiam vim. Dilapsis enim diuitiis, plerumque potentiam ad rapinas, caedes, et omne genus iniuriae conuerti; quod et iniustum est per se, et vtilitati publicae, cui omnes studere debemus, et ad quam potentia conferri debet, maxime repugnat.

104. Plures autem sunt luxus et profusionis causae. Alii enim negligentia et incuria, futurorumque omissa cogitatione, alii voluptatis nimio amore, alii denique gloria ad effundendas opes trahuntur.

105. Quare, si e voluptatis vel gloriae studio luxus trahit originem, voluptatis amor extinguendus gloriaeque cupido minuenda est. Ipsa etiam volupta-

luptatis honorisque cupido ad luxum minuendum conuerti potest, si ostendas, qui voluptatis, honoris, et laudis cupiditate ducantur, curare debere, vt ea perpetua sint: molestissimum enim esse, post voluptates diuturnas, omni voluptate carere, et omnium contemptui expositum esse, vbi diu in summo honore et laude vixeris. In profusione autem et luxu maximum esse periculum, ne per paupertatem omni voluptate pristina priuemur, ab iisque contemnamur, a quibus ante, propter diuitias, lauta conuiuia, largitiones, summis laudibus efferebamur.

106. Qui autem futurorum incuriosi nimios sumtus, h. e. maiores faciunt, quam necessitas, honesta voluptas, et dignitas vitae requirant, ii aut voluptatis nimio amore a futuri cogitatione abducuntur et abstrahuntur, aut praua consuetudine, per pueritiae annos contracta, aut nimia in fortuna secunda fiducia, ac stulta perpetuae fortunae opinione. Qui enim voluptate ducuntur, omnem laborem et molestiam, etiam seriae cogitationis, fugiunt, et omnia graua et acerba putant, quae non sint cum voluptate aliqua sensus mouente coniuncta. Itaque non possunt sibi imperare, vt accepta et expensa, reditus et sumtus, inter se comparent, atque expendenda accipiendis ita attemperent, ne quando, re familiari exhausta, in paupertatem praeter opinionem incidant. Porro, quibus contigerunt parentes aut diuites, aut eiusmodi certe, qui habuerunt, vnde et ipsi viuerent, et liberis, quae opus essent, praestarent, horum plerique, quia nihil ipsis defuit vquam, paupertatis et inopiae vim non intelligunt, neque sciunt, facilius absumi pecunias, quam

Mm 5

parari,

parari, eamque ob causam nec timent paupertatem, nec sibi persuadere possunt, breui tempore omnes facultates suas ad nihilum venire posse; unde fit, vt nec de augenda, nec de conseruanda re, magnopere laborent. Denique, qui fortunam aliquamdiu propitiam habuerunt, facile sibi persuadent, se eam plane habere in potestate sua, neque fieri posse, vt ab se discedat. Itaque fortunae donis facile ad luxuriam et magnificentiam abutuntur.

107. Ac primo quidem incuriae generi adhibenda sunt ea, quae voluptatis et profusionis, ex voluptatis amore ortae, remedia esse demonstrauius. Alteri generi occurrendum ita est, vt ostendatur, aliam longe nunc aduulorum esse rationem, atque olim fuerit, cum sub parentum cura agerent: difficile esse, rem parare, facile autem, perdere: multa exempla esse eorum, qui nunquam putarint, consumi eam pecuniam posse, quam hereditate, aut quacunque alia fortuna, accepissent, sed opinione citius absumtam esse, atque ipsos ad egestatem redactos: denique, nihil durius esse, nihil acerbius, quam, post tot annos, commode et in omnium rerum copia transactos, iis rebus egere, quae ad vitae necessitatem pertineant: quod vt maiorem vim habeat, miseria eorum hominum, exemplis propositis, exaggeranda est, quibus, e lauta re familiari, unde viuunt, corpusque tegant, non suppetat. Sed optime ab hoc genere incuriae liberis poterunt parentes cauere: de quo suo loco. Tertio generi incuriae opponenda est cogitatio inconstantis mutabilisque fortunae, et exempla eorum, qui post diuturnam

nam fortunam secundam, aduersissimos casus experti, miserrimique facti sunt.

108. Restrictior effusione, sed auaritia laxior, atque in virtute est parsimonia et frugalitas, quae, ut non minus, ita nec plus sumtuum facit, quam necessitas, honesta voluptas, et dignitas vitae postulat. Ea facile tenebitur, vacuo ab istis vitiis animo. Quare, qui aut ab eis intactus et purus est, aut ea ex animo expulit, facile in administratione rei familiaris parsimoniam seruabit. Ad eam autem compellere nos et incitare ea omnia debent, quae contra luxum in primis dicta sunt. Recte Cicero magnum vectigal esse parsimoniam, dixit. Qui enim eam in re non modo administranda, sed quaerenda etiam, adhibet, et sumtus ita acceptis accommodat, ut, factis impensis, aliquid ex acceptis restet, sensim paullatimque aut auget rem, quam habebat, aut reperit, quam non habebat, atque ita, quantum in ipso est, se aduersus paupertatem et indigentiam munit, et securum reddit: quod magno esse senectuti futurae solatio potest. Ea enim aetate cum corpus debile et vires tenuissimae esse soleant, non possumus tantum laboribus, quantum, cum iuniores validioresque essemus, lucrari. Itaque, qui firmiori aetate aliquid ad futuros vsus reposuit, multo aequius senectutem ferre poterit.

109. Parsimoniae, ad rem quaerendam, seruandam atque augendam, adiungi diligentia et assiduitas in labore potest, cuius et maxima in hoc genere vis, et praecipua laus est. Qui enim hereditatibus aliisque fortunae secundae casibus rem consequuntur, nihil habent, quod glorientur: cum iis ni-

hil

hil contigerit, nisi quod pessimo cuique et accidere potest, et saepe contigit. Qui autem et frugalitate et diligentia rem reperiunt et augent, ii, se virtute sua rem sibi parasse, iure gloriari possunt.

110. Industriam autem illam quare in eo quisque genere adhibere debeat, ad quod se applicuit, multae causae sunt, eaeque partim communes, partim certo hominum generi propriae. Ad omnes pertinent hae: primo, cum cuique vitae generi finis certus propositus sit, ad quem perveniri nequeat, nisi omnes institutae vitae partes, omnia munera, diligenter obeantur, stultum esse, eam diligentiam adhibere nolle, sine qua, quod petat, assequi nemo queat: deinde, eam esse mentis et corporis nostri naturam, ut diligentia, assiduisque, sed vires tamen non excedentibus, laboribus excolatur, perficiatur ac roboretur: postea, natos nos esse ad iuvandos alios, et communem utilitatem curandam, quod sine labore multo nequeat fieri: item, homines natura voluptatem capere ex rebus praeclare a se gestis, et ipsos adeo labores ad felicitatem humanam vim per magnam habere: et quae alia sunt huius generis. Ad eos, quibus tenuis res, aut nulla est, hoc fere pertinet: laborem esse unam rationem honeste transigendae, si vires suppetant, vitae: neque enim ab aliis honeste peti posse, quod ipsi parare possimus. Qui autem in re magna et lauta sunt, ut non habeant opus, vitae sustentandae causa, labores suscipere, propterea tamen debere se, cogitent, laborare, ne diminuatur, sed conferentur potius et augeantur diuitiae, imprimis ubi habeant, quos fas sit alere, quibusque aliquid relinquere honestum sit.

III. Industriae opponitur ignavia, quae fere nascitur e voluptatis amore: cui quomodo occurrere debeamus, supra demonstratum est (§. 97). Sed contra ignaviam omnia valebunt, quae ad commendandum laborem sunt dicta.

III 2. Frugalitati autem et laboribus, qui sunt in re lauta, adiungere eam virtutem debent, quae liberalitas et beneficentia dicitur: qua nihil magis diuitias ornat, quaque neglecta, aut exclusa, nulla diuitiarum vera laus esse potest. Ad hanc autem liberalitatem vt opes conferamus, multa suadere, pro sua cuiusque natura et ingenio, possunt. Nam etsi quaedam sunt communia liberalitatis argumenta: sunt tamen quaedam etiam certis ingeniis propria.

III 3. Facillime ad liberalitatem exercendam commovebuntur, qui eo, quem omnibus hominibus, in primis miseris et bene merentibus, debemus, amore animum imbutum habent: qui qua ratione excitetur, paullo post docebimus. Praeterea vero cogitare debemus id, quo nullum nobilius argumentum benefaciendi afferri potest, hac lege quemque et conditione natum esse, vt, quemadmodum membrum quodque corporis reliqua, pro natura et viribus suis, ita ipse reliqua societatis humanae membra, quantum possit, adiuuet.

III 4. Qui laudis et gloriae aliqua cupiditate ducuntur, nihil, cogitent, esse ad gloriam comparandam accommodatius liberalitate. Nam, vt quisque est liberalior et beneficentior, ita solet, et a pluribus hominibus, et laudibus maioribus, efferri. Nemo enim est, quin accepto beneficio laetetur, eumque amore prosequatur et laudibus, a quo beneficium

ciūm acceperit, si non semper, eo certe tempore, quo beneficium accipit, eiusque adhuc recens est et sensus et memoria.

115. Avarus, depellenda avaritia, adhibitisque argumentis paullo ante allatis, ad liberalitatem convertetur, inprimis si meminerit eius, quod ille apud Terentium monet: pecuniam negligere in loco, interdum maximum esse lucrum. Qui autem natura sunt ad liberalitatem non modo, sed omne genus profusionis, propensi, non illi calcaribus quidem, sed frenis tamen opus habent, diligenterque monendi argumentis supra propositis sunt, ut sint etiam in largiendo paullo restrictiores, et non modo moderationem, sed etiam, id quod etiam ad reliquos pertinet, diligentiam adhibeant, ne ipse liberalitatis fons exhauriatur, et, quod aliis praestent, ipsi tandem aliquando, frustra fortasse, ab aliis expectare cogantur.

116. Ut autem delectum liberalitas seruet, nullisque, nisi idoneis, h. e. aut egentibus, aut bene de nobis, quocumque modo, meritis, commodet; facile his argumentis persuadetur, quae Iur. Nat. §. 113 tradita sunt. Erga bene meritos inprimis ut liberales simus, grati animi virtus et laus mouere nos debet. Cui enim ab alio est, quod profuit et placuit, praestitum, quomodo ingrati animi vitium et turpitudinem effugere potest, nisi et ipse in eo genere illi gratum faciat, in quo maxime potest?

117. Cum hoc beneficentiae genere, quod quasi ab arca petitur, coniungendum alterum est, quod ab opera aliorum commodis impensa arcessitur, et non modo latius patet, verum etiam, quia ple-

plerumque ab vno animo, iuuandi alios cupido, proficiscitur, et aliquid laboris habet, multo nobilius splendidiusque est superiori illo, quod locupletati difficile esse non potest, neque tam virtutis beneuolentiaeque, quam copiarum est. Sed hoc beneficentiae genus iisdem fere argumentis, quibus superius, commendatur, praeterea vero etiam summa vtilitate, quam amicitiae afferunt.

CAP. VIII.

De Honoris et Laudis Studio.

118.

Verus honor et vera laus, quoniam ab vna virtute, et recte sapienterque factis, ignominia autem a vitio et stulte improbeque factis, proficiscitur, nullis aliis argumentis, nisi quibus ipsa virtus ipsumque officium, honoris veri studium suaderi potest, neque aliae fugiendae ignominiae, quam vitii, rationes causaeque afferri possunt.

119. Ac per se quidem, cum non possit intelligi, quid ad veram animi voluptatem magnopere prodesse possit, aut ad taedium valere, aliena opinio; nisi quod natura ita facti sumus, vt ex aliorum de nobis opinionibus voluptatem taediumue capiamus; facile possemus omni honoris laudisque cura superfedere, nisi opiniones de nobis magnam vim in fortunas cuiusque haberent: quarum non debet vir honestus negligens esse. Constat enim, vt nihil bene meritis bona opinio saepe profuit,

fuit, ita bonis et praeclaris hominibus finistras opiniones, quamuis falsas, nocuisse, in his quidem rebus, quae extrinsecus affluunt, et ab aliena voluntate pendent. Itaque, quorum haec est conditio, ut sint ab aliis petendae vitae necessitates et praesidia, hoc argumento discent, alienae de se opinionis curiosi esse, neque temere committere, ut vel suspicionibus malis occasionem praebeant.

120. Neque tamen hi iure erunt in hoc genere negligentes, quibus nihil deest ad non modo commode, sed etiam laute viuendum: sed cogitent potius, tempora incidere posse, ubi, et prodesse sibi, et obesse, alienae opiniones possint. Inprimis autem naturae vocem audiant, eiusque ductum sequantur, quae nobis omnibus in seuit, id quod in pueris intelligitur, magnam pudoris vim, et laudis cupiditatem, hoc consilio, ut ille velut frenum cohibeat et coereat peccandi voluntatem, haec autem, calcaris modo, ad res praeclaras et virtutem instiget. Quae quidem res facile indicat, placuisse naturae, ut, quid alii de nobis sentiant, minime negligamus.

121. Quoniam autem pudoris haec vis est, ut a vitiis absterreat, laudis autem cupiditatis, ut ad virtutem nos impellat: opera danda, ut pudorem naturalem cupiditatemque laudis quouis modo conseruemus alamusque. Id autem fiet, si diligenter a pueritia caueamus, ne quicquam faciamus, cuius nos pudere possit. Nam ut vestis, ita pudor est. Vestis quo est detritior, eo contemptior viliorque habetur: sic, quo saepius laeseris pudorem, eo facilius deinde violabis et contemnes.

122. Laudis autem studium alemus, si, quam voluptatem e laude nobis aliquando tributa percipimus, diligenter repetamus memoria, et in qua re agenda, quid de ea dicturi sint, aut iudicaturi certe, quid nos, si alius faceret, cogitaremus.

123. Sed ut alios bene velimus sentire ac loqui, facile id quidem, incitante ipsa natura, discimus: in ratione autem bonae de se opinionis concitandae ut recte versemur, multo id difficilius est. Nisi plerique, quoniam laborem fugiant, quem colendo animo, virtutisque tribuere debebant, simulatione et dissimulatione, ostentatione virtutis, aliisque malis artibus, quibus incautos imprudentesque decipiant, ad laudem honoremque contendunt: imprimis, ubi intelligunt, alios etiam, nihil laudis commeritos, his modis magnas de se opiniones aliis concitasse.

124. Hoc si quis animo erit, primo, per se inanem esse et nullum, cogitet, deinde vero etiam minime durabilem honorem, qui artibus pravis paretur. Quo enim animo audire laudes suas, et quomodo ex iis voluptatem liquidam capere potest, qui, quoties in genere aliquo temere laudatur, conscientiam laudibus alienis aduersantem sentit? aut, quid non timere ignominiae debet, si quo casu intelligatur, praeclarius de se statutum esse, ac mereatur? Huiusmodi autem casum incidere posse, nemo, nisi nullius usus homo, dubitare potest.

125. Ne laudibus alienis decipiamur, capique nos sinamus: nihil enim imperitis incautisque est falsis laudibus, quas veras esse putant, pestilentius: omnes nobis laudes suspectae esse debent: idque

duabus de causis. Primo, quia ab inimico et fallaci, neque tam laudis nostrae, quam commodi sui studioso animo proficisci possunt: deinde, quia falsae laudes, si veras credamus, efficiunt, ut meliores nos putemus, quam sumus, neque quaeramus id, quod debebamus. Quid autem magis ignominiosum et ridiculum, quam credere horum laudibus, qui omnia alia pectore premunt, quam in ore gerunt?

126. Has autem insidias falsae laudis effugiemus, si, auditis laudibus, statim excutiemus nos ipsi, ac, rectene eae nobis tribuantur, nec ne, deinde, qualis sit is, qui eam nobis tribuat, videamus, peritus an imperitus, amicus exploratus, nec ne, et alia huiusmodi, e quibus, a quo animo laudes proficiscantur, quantumque iis tribuendum sit, intelligi potest.

127. Ambitio ut depellatur, aut, ne occupet animum, caueatur; eius cum vanitas, tum, quae plurima et maxima incommoda habet, diligenter cogitanda sunt. Et vanitas quidem ambitionis ipsiusque honoris et gloriae, cuius insatiabilis ambitio est, multis modis intelligi potest. Nam primo, quid potest inanium esse eo, quod ad veram felicitatem nihil prodest, quae quippe non e iudiciis et opinionibus aliorum, neque ex honorum titulis et ornamentis, sed ex vna virtute, eaque vel omnibus honorum, gloriaeque ornamentis nuda, existit? deinde, quod perpetuum sua natura non est, sed expositum fortunae, invidiae, obrectationi, atque odio, multisque eripi modis et artibus potest, id quod experientia docet, quomodo non vanum et

tanto studio, tot curis, laboribusque indignum iudicandum putabimus? Iam porro, quantum aut ad morborum dolores aequo animo ferendos leniendosque, aut ad timores minuendos et pellendos, aut curas frangendas, aut mortis terrores debilitandos prodesse gloria, honoresque possunt? Denique, nonne plena sunt historiarum monumenta exemplis hominum, in summis honoribus miserimorum?

128. Multo autem maiorem vim illud habere debet, quod ipsa ambitio per se misera est. Quoniam enim in honores fertur, qui in potestate aliorum hominum, plerumque vitiosorum, superbiorum, v. c. aut auarorum, sunt: incredibile dictu est, quantum molestiae et laboris suscipiendum, quantae saepe indignitates deorandae sint, ut aliquam spem adipiscendi honoris, eamque vel fallacem et inanem, consequare. Porro, cum saepe non nisi magnis, pro sua cuiusque conditione, iacturis ad honores aditus patefieri possit; magnum etiam rei familiari detrimentum, nullo saepe euentu, affertur. Accedit competitorum invidia, obtretractio, odium, unde grauem interdum fama iniuriam accipit: ut taceam curas, suspiciones, timoresque, quibus anguntur, qui honores petunt. Est enim sollicita, ut Cicero ait, Candidatorum natio.

129. Qui vero ita sunt vani, ut etiam honores, quos non mereantur, appetant, magnis profecto periculis se exponunt. Nam cum non afferant, ad locum suum dignitatemque tuendam, ea, quibus opus est, adiumenta et praesidia: saepe non modo turpiter se dent, necesse est, sed etiam,

quia damnum reipublicae inferunt, in poenarum grauissimarum periculum incidant. Denique, quia malis etiam artibus in affectandis honoribus vtuntur, largitione, adulatione, aliisque rebus turpibus; facile intelligi potest, solidum eum honorem non esse, quem petant, aut consequantur, sed falsum potius, et cum summa turpitudine coniunctum.

130. Sed cum id genus vanitatis plerumque e superbia oriatur: huic quomodo medendum sit, paucis dicendum est. Causae superbiae sunt, partim rerum ignorantia, partim sui, aliorumque. Qui enim, vt hoc vtar, in quo vera eruditio posita sit, ignorant, et imperfectam, nimis angustam, falsamve animo notionem eius informarunt, facile eam sibi attribuunt, vbi mancam illam notionem in se cadere intelligunt. Deinde, qui se non satis excutiunt, et non possunt, aut nolunt, quae sibi insint, ad notiones rerum, v. c. eruditionis, perfectas referre et exigere, nimioque sui amore ducuntur, facile sibi tribuunt ea, quibus carent. Ex quo intelligitur, nullam meliorem efficaciorumque superbiae medicinam esse, quam accuratam earum rerum cognitionem, quas nobis inesse putamus, et diligentem sui viriumque suarum explorationem.

131. Multum etiam proderit sui cum aliis, non qui nihil magnopere valent, sed qui in genere aliquo ceteris praestare creduntur, comparatio. Quo enim magis alios supra nos positos videbimus, eo modestius de nobis sentiemus, longiusque nos abesse a perfectione intelligemus. Contra ea maximum et efficacissimum superbiae alimentum est, se cum hominibus vilibus comparare, et vitia potius
alie-

aliena, quam virtutes animaduertere. Ea enim refacit, vt meliores nos aliis putemus, eosque contemnamus.

132. Et quoniam superbi aegerrime ferunt sui contemptum, malam famam et odium: diligenter cogitent, quam inuisi aliis sint, qui se iis praeferant, eosque contemnant; et quam facile contra ea laudem amoremque inueniant, et in aliorum benevolentiam se insinuent, qui omnes magnifaciant, honorificeque de iis et sentiant et dicant. Quemadmodum autem illud non potest non multas nobis molestias aegritudinesque afferre: ita hoc contra multum et iucunditatis et suauitatis praestat.

CAP. IX.

De Magnitudine Animi.

133.

Quam praestans sit, et admiratione dignus animus magnus, h. e. qui nihil timet, nihil magnopere desiderat, neque paupertatem, neque dolores, neque labores, neque pericula, neque ipsam mortem metuit, sed cum haec omnia, tum voluptates, honorum titulos et ornamenta, diuitias, omnesque res humanas contemnit, vnam virtutem sequitur miraturque, quam dignus, inquam, admiratione sit, supra ostendimus (Iur. Nat. §. 98). Ex quo intelligi potest, humili animo et abiecto, qui omnia timet, voluptates, honores, diuitiasque miratur, nihil vilius, nil contemtibilius esse. Nunc locus hic re-

quiret, vt, quibus artibus euehendus fit ad illam altitudinem magnitudinemque animus, doceamus.

134. Quanquam autem dubium non est, quin naturae magis, quam artis institutionisque res altitudo animi fit, illaque homines potius, quam haec, ad eam virtutem formet, id quod vel exempla puerorum Catonum apud Plutarchum docent, quorum alter, qui postea Vticensis dictus est, statim in prima pueritia praeclara excelsi et ad magna facti animi documenta edidit: institutione tamen duo effici possunt, primum, vt, qui natura elatiori animo sint, ne deprimantur ad vanarum rerum admirationem et studium: alterum, vt, qui nulla magnopere animi magni indicia pueri edunt, tamen sensim paullatimque a rebus inanibus abstrahantur, et ad magnitudinem aliquam alantur et formentur. Recte Longinus *περὶ ὑψους* S. IX. *περὶ νοήσεως* *Χρηθὲν, εἰ καὶ ὄρωρητὸν τὸ μεγαλοφυῆς μᾶλλον ἢ κτητὸν, ὅμως, καὶ καθ' ὅσον αἰόντε, τὰς ψυχὰς ἀνατρέφειν πρὸς τὰ μεγάθη, καὶ ὡσπερ ἐγκύμονας αἰεὶ ποιεῖν γενναίῃς παρασημάτοσ.*

135. Plurimum autem ad hanc magnitudinem et excitandam et alendam profunt exempla hominum, qui multa magno animo et dixerunt et fecerunt. Cum enim natura ipsa nos ad huius magnitudinis sensum, et admirationem rerum magnarum, formauerit: dubium non est, quin, crebro cogitatis et lectis magnis rebus, insignem quandam magnitudinis speciem complectatur animus, quae ei ita infideat, vt nihil, nisi quod huic consentiat, magnum aut admiratione dignum putet, adque adeo omnes reliquas res humanas contemnat.

136. Multum etiam ad magnitudinem hanc et comparandam et nutriendam valet saepe multumque cogitata rerum omnium vanitas, quarum admiratione plerique ducuntur. Cum enim eae demum res admirationem sui commoueant, quae magnae nobis excellentesque videntur: cognitis sensuum opinionumque ludibriis, hoc est, perspecta earum rerum, quae admiramur, ut diuitiarum, honorum, voluptatumque, vanitate, non poterit non, vna cum magnitudinis praestantiaeque opinione, ipsa earum admiratio euanescere (Psych. §. 73. 76. Eth. §. 11. 22. cet).

137. Si quis autem laudis gloriaeque cupiditate teneatur: facillime eius animum ad hanc magnitudinem formabimus, si ei persuaferimus id, quod supra ostendimus (Iur. Nat. §. 98), veram et summam laudem gloriamque esse, quae ab hac magnitudine animi, et despicientia rerum inanium, proficiscatur. Itaque, ut quemque magis supra humana omnia elatum, et a diuitiis, honoribus, voluptatibus, et fortuna inuictum gessisse animum constat, eo appetentio-rem laudis gloriaeque fuisse accepimus.

138. Sed sigillatim de quibusdam dicendum est, a quibus magni animi decus petitur: nam de his dicere hoc loco nihil attinet, de quibus iam alibi dictum est. Atque, ut ab eo incipiamus, in quo maxime magni animi vis cernitur: quoniam vitae magna dulcedo est, et natura quisque mortem abhorret; imprimis opera danda est, ut contra eius terrores nos muniamus atque armemus, ne, aut patriae salute postulante, aut natura iubente, tergiversemur, inuitique eam obeamus.

139. Mortis autem generoso animo et subeundae et contemnendae argumenta multa sunt: vitae humanae miseria, et multifariae, quibus vrgemur, calamitates: necessario moriendum esse, omnesque homines moriendi conditione et lege natos esse: nihil itaque referre, citius tardius moriari: partem meliorem nostri, quae vna vere viuere putanda sit, corporis morti, et quasi ruinis, superstitem esse, et immortalem: eam autem conditionem, quae post mortem nos maneat, hac praesente praestantior longe felicioremque fore, quae ab omnibus molestiis, quibus haec vita nostra prematur, quoniam a corpore se se proficiantur, libera futura sit. Longe autem efficacioribus argumentis facer co-dex hanc mortis despicientiam suadet.

140. Contra dolores animum muniamus his cogitationibus: acutissimos quosque esse eosdem breuissimos, diuturnos autem leuissimos. ipso tempore, et consuetudine, patientiaque fieri leuiores: timore autem, querelis, et impatientia augeri.

141. Ne paupertas infringat animum, diligenter cogitetur id, quod supra ostendimus, neque in diuitiis felicitatem sitam esse, neque ita inter se copulatas esse miseriam paupertatemque, vt pauper non possit idem beatus esse. Diuitiae, paupertas, et omnes res humanae sunt, vt animus eius, qui eas possidet. Qui virtute praediti sunt, non possunt, quia paupertate premuntur, miseri esse: qui autem vitiis dediti sunt, horum miseriam non potest non paupertas augere. Itaque paupertas non nisi his terribilis esse debet, qui sunt a sapientiae et virtutis opibus destituti.

142. Huc accedit id, quod inter omnes constat, paupertatem esse virtutis magistrum, in diuitiis autem multa esse et magna vitiorum irritamenta. Itaque et Graecorum et Romanorum optimus et fortissimus quisque fuit idem fere pauperrimus, et Atheniensis et Romana respublica incrementa sua hominibus a fortunae opibus nudis debuit. Quod quidem, quare acciderit, facile intelligi potest. Scilicet, ad salutem patriae omnibus modis tuendam: pericula pro eadem subeunda, et res arduas difficilesque suscipiendas, corporis quoddam animique robur, laborum, vigiliarum, frigoris et caloris, famis et sitis patientia requiritur, quae in vitam omnibus rebus affluentem minime cadit, plerumque autem cum seuera pauperum vita coniuncta est. Porro cum multorum vitiorum et flagitiorum causae a diuitiis repetendae sint; paupertas ab his omnibus vacua sit et libera, necesse est.

143. Eodem autem, quo paupertas, animo ferendi sunt omnes aduersae fortunae casus, omnesque omnium iniuriae. Et fortunae aduersae quidem haec tanquam remedia recte opponemus: primo, quia, quae forte accidant, in iis culpa vacui sumus, nihil esse, quare nobis indignemur, aut, quare poenitentia et pudore commoueamur: deinde, quia exposita fortunae et subiecta nonnisi haec sint, quae extrinsecus nobis affluent, neque adeo in verae felicitatis censu numerentur, nullam fortunam esse tam tristem, tam aduersam posse, a qua felicitati timendum sit: hac autem conservata, etiam laetum et tranquillum seruari animum

N n 5

posse,

posse, nisi quis virtute ita destitutus sit, ut ei a rebus externis omnis vitae suauitas repetenda sit: denique aduersos fortunae casus saepe ad fortunam maiorem munire viam, atque in his, quae acerba nobis videantur, abscondita esse rerum laetissimarum semina.

144. Atque, ut hoc sit et ad intelligendum aperitius; et ad corroborandum erigendumque animum efficacius, non sua cuiusque modo, sed aliorum etiam excutienda sunt vtriusque generis fata, eorumque cum causae, et quasi antecessiones; tum effecta examinanda, ut totus factorum ordo, et quasi catena perspici possit. Nam ita facilius reperimus, quantum boni et nos, et alii, aduersae fortunae casibus debeamus. Itaque, quoniam historiarum scriptores, si qui recte impleuerunt suscepti muneris partes, multorum hominum vitae expressas nobis imagines reliquerunt; vel hinc quaedam historiae commendatio accedit.

145. Sed quoniam, quaecumque ex improviso accidunt, animum facile conturbant, vel maxime constantem et robustum, ut eam saepe ne possis quidem ad cogitandum de doloris remediis instituire: opera inprimis nauanda est, ne qua improvisa animum species exterreat. Quod quomodo efficiatur, optime Terentianus Demipho explicat: omnes, inquit, cum secundae res sunt maxime, tum maxime meditari secum oportet, quo pacto aduersam aerumnam ferant. Pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet, aut filii peccatum, aut vxoris mortem, aut morbum filiae: communia esse haec: ne quid horum vnquam accidat
 animo

animo nouum. Quicquid praeter spem eueniat, omne id deputare, esse in lucro. Huius generis cogitationibus si adiungatur hoc, vt, quo animo simus futuri, si quid nobis accidat eiusmodi, quibus cogitationibus aduersae fortunae vim debilitaturi, multo ante cogitemus: ad omnes casus bene praeparatum pectus afferemus, neque facile poterimus vlla re ita conturbari, vt victus aduersae fortunae animus succumbat.

146. Atque, vt lectione bonorum auctorum in vniuersum aliter ingenium, ita dubitari non potest, quin sapientum hominum libri, quibus aut de omni genere magnitudinis, aut de hoc, quod in ferenda aduersa fortuna cernitur, explicarunt, multum profint diligenter lecti. Nam et suggerunt animo cogitationes, ad ferendas calamitates, vtilis, et, nescio quomodo, sensim paulatimque, vt ipsa exempla, animum ad dolorem obfirmant, et ad patientiam roborant, altitudinemque erigunt. Inprimis Stoicorum veterum libri multis singularem, in hoc genere, vim habere visi sunt.

147. Iniuriae, quae honori et famae fiunt, etsi per se minores sunt his, quae ad ceteras res humanas pertinent, tamen, nescio quomodo, plus ad perturbandum animum valent. Nam, qui ceteras fortunae iniurias satis moderate ferunt, saepe, ne verbo quidem, vel leuissime dignitatem suam famamque laedi patiuntur, sed grauissime irascuntur his, a quibus huiusmodi in se profecta iniuria est. Quae res quo minus elatum supra opiniones humanas constantemque animum de-

cet,

æet, eo magis, ab ea quomodo cauere nobis possimus, dicendum est.

148. Nihil autem est ad pectus, contra harum iniuriarum vim, muniendum accommodatius, quam veris honoris, et turpitudinis, ignominiaëque notionibus mature imbuere animum, sibi que ita persuadere, vt nullam rem esse, praeter veram virtutem, credamus. quae verum honorem afferat, et nullam contra ea, praeter vitium, a qua vera ignominia, verum dedecus, proficisci queat. Quod qui ita sibi persuasit, vt nullo modo de eo dubitare possit; facile intelliget, nullum crimen falso in nos collatum, nullas neque verborum, neque factorum iniurias, vero honori officere, aut verum dedecus afferre. Itaque quemadmodum, quae praeter meritum nobis tribuuntur laudes, non sunt verae laudes, neque veram aliquam et liquidam voluptatem afferunt ei, qui se his laudibus indignum ipse iudicet: ita nec contumeliae dolore nos afficere, et perturbare animum, sed generoso potius contemptu eludi debent.

149. Qui in honorem famamque nostram iniurii sunt, hoc sibi propositum sine dubio habent, vt aegre nobis faciant. Itaque, vel hoc nomine, contemnendae sunt, et ridendae eorum iniuriae, ne, aegre se nobis fecisse, videant, et hanc vim iniurias suas habuisse laetentur, atque ea ipsa re ad vltius laedendum impellantur.

150. Quid? quod propterea quoque iniuriae huiusmodi aequo animo ferendae sunt, ne, iure eas in nos esse collatas, suspicari quisquam possit. Valde enim verosimile est, qui criminibus in se collatis

tan-

tantopere moueatur, a culpa non omnino abesse. Nam, si diues nemo facile indignatur, cui paupertas exprobratur, maxime autem hi, qui, vt creditores fallant, neque fidem amittant, diuites videri cupiunt: quid causae est, quare magni operæ indignemur, et commoueamur animo, vbi vitia nobis malitiose ficta obiiiciuntur; et quare non aequè hos rideamus, qui ea in nos conferunt, ac diuites eos contemnunt, qui sibi paupertatem obiiiciunt? Hi demum habent, quod indignentur, in quos ea rectè conueniunt, quae exprobrantur, quique occultum esse volunt, quod hoc modo profertur, cupiuntque his virtutibus ornati videri, quae obiectis sibi vitiis contrariae sunt. Quae autem rei familiari iniuriae ab aliis sunt, quoniam ad fortunae aduersae casus pertinent, iisdem argumentis inducti feremus, quibus omnem fortunam aduersam ferendam docuimus.

151. Quia autem animus magnus et fortis maxime etiam in subeundis periculis iis cernitur, quae vitari non possunt nisi ab officio recedere velis; neque omnium animi a natura tantum roboris habent, vt eorum cogitatione non frangantur, neque ea defugere cupiant: in primis videndum est, vt animum contra periculorum metum muniamus, ne ea, cum opus est, adire detrectet. Et primo quidem, quia omnia eius generis, de quo agimus, pericula, aut nostrae, aut publicae vtilitatis et salutis causa, adeunda sunt: diligenter cogitandum est, quid nobis, quid reipublicae debeamus: publicae salutis nostram ita implicatam esse, vt, hac desperata, nostra salua esse non possit: itaque melius

lius esse, periculum, in quo dubia sit perniciēs, pro vtraque subire, quam in certam et ante oculos positam perniciem ruere: et, cum tamen, citius tardius, sit moriendum, neque constet, si periculum defugiamus, an diu post vita sit mansura, consultius esse, publicae salutis, periculis subeundis atque adeo vita profundenda, consulere, quam, propter incertam vitae diutius retinendae spem, officium relinquere, et salutem publicam, quantum in nobis sit, prodere.

152. Et quoniam ad eundem, maxime pro salute publica, periculis ad immortalem gloriam, veramque laudem, paratur via, et natura omnes laudis sumus gloriaeque cupidi: illud etiam considerandum est, primo, quam pulchrum sit, et humana natura dignum, non modo consequi laudem gloriamque, sed etiam propterea consequi, quia pro patria grauissimos labores susceperis, et pericula maxima subieris: deinde, certiores e nulla re alia sperari gloriam posse. Nam, cum in ceteris rebus saepe hominum stupor, saepe invidia obstet meritaē gloriae ac laudi: hoc genus neque ingeniorum tarditas obscurat, neque invidia dimittit: cum is sit, quibus paratur, factorum splendor, ea utilitas, ut nullus stupor tantus esse possit, qui, quo minus ea agnoscantur, impediatur, nulla invidia tanta, quin vel mitigetur, vel retundatur.

153. Porro, quia dubium non est, quin libentius multo horum causa pericula subeantur, quos amamus, quorumque adeo utilitas et salus curae nobis est cordique: imprimis excitandus est, et alendus is, quem omnibus, atque his praecipue debe-

debemus, amor, qui aut nostri, aut agnati, aut gentiles sunt, aut eadem societate et ciuitate coniunguntur: quod qua ratione fiat, paullo post exponemus.

154. Denique, cum metus periculi hanc fortitudinem maxime impediatur, parum in cohortando ad fortitudinem profeceris, nisi hunc expellas animo: quod quo modo fieri possit, supra diximus, (§. 48. 49. seq. conf. Psych. §. 76). Ceterum res, locus, et tempus optime docebunt, quae remedia cuique, ad minuendum depellendumque metum periculi, adhiberi commode possint.

155. Huic autem, de qua diximus, fortitudini opponitur temeritas et audacia, quae in vitio est. Ea quas ob causas vitari debeat, ex his intelligi potest, quae de vitae, valetudinis, item, rei seruandae studio diximus. Et quemadmodum in fortitudine primum est, metum sustulisse: ita, ad temeritatis impetus refrenandos, coercendosque metus recte adhibebitur, non is, qui deprimat animum, et a praeclaris facinoribus suscipiendis absterreat, sed, qui generosis spiritibus velut magister adsit et moderator, ne alieno loco aut tempore consumantur.

CAP. X.

De Castitate.

156.

Magnitudini animi et fortitudini subiungimus castitatem, quae posita est in voluptatis uenerae

nereae contemptu, aut moderato certe et legibus naturae accommodato vsu. Nam, si magni et fortis animi habetur, contemnere iniurias, calamitates, vtramque fortunam, et omnes voluptates: etiam castitas ad fortem animum pertinebit, quae hoc voluptatis genus contemnat, quod potentissimum natura est, cuique fortissimi cetera homines succubere. De ea virtute etsi iam supra (§. 85) quaedam diximus, tamen hic pluribus agendum videtur.

157. Jam primum, quoniam in refrenanda domandaque voluptate haec virtus cernitur; facile intelligitur, ad eam colendam omnia ea pertinere, quae ad voluptatis amorem extinguendum assumenda esse diximus (§. 87 seq.).

158. Deinde, quoniam rerum venerearum cupiditas omnis fere a corpore ducitur, et a sensibus ac phantasia: opera danda est, primo, ne sensus et phantasia huiusmodi cupiditates aut excitent, aut augeant, deinde, ne corpori ea subministremus, quae incendendis, aut alendis, libidinibus seruiant.

159. Oculos esse quasi vias et aditus, quibus animum ingreditur omnis venereus amor, peruulgatum est. Sed et aures non minori iure fores animi dixeris, quibus intromitti et recipi libido possit. Itaque, relictis omnibus, hae libidinibus et amori praecludendae sunt viae et obstruendae.

160. Id autem non hanc vim habet, vt non liceat attollere oculos, et intueri, quae nobis occurrant, feminas: sed hanc, ne, quod quidam faciunt, omnes occasiones conspiciendarum pulchrioris

ris formae feminarum captemus, neque ea attentione, quae oculis obiciuntur, formas contem-
plemur, vt descendere in animum possint.

Non piget locum egregium e Xenophi. Memorab. Socratis I, 3, 13. iuuentutis causa, adiiicere: οὐκ οἶδ' ὅτι τῦτο θηρίον, ὃ καλῶσι καλὸν καὶ ὠραῖον, τοσούτω δεινότερόν ἐστι τῶν φαλαγγίων, ὅσα ἐκεῖνα μὲν ἀψάμενα, τῦτο δὲ εὐδ' ἀπλόμενον, ἐάν τις αὐτὸ θεᾶται, ἐνίσει τι καὶ πάνυ πόρρωθεν τοῦτο, ὥσε μαίνεσθαι ποιεῖν; Ἰσως δὲ καὶ εἰ ἔρωτες τοξότου διὰ τῦτο καλῶνται, ὅτι καὶ πόρρωθεν οὐ καλοὶ τιτρώσκουσιν· ἀλλὰ συμβουλευῶ σοι, ὅπότ' ἂν ἴδῃς τινὰ καλόν, φεύγειν προτροπάζην· etc.

161. Neque vero a pulchris modo feminis, sed a picturis etiam obscenis, auertendi sunt oculi: quae, etsi non eandem, magnam tamen vim ad libidinem concitandam habent. Nam male artifex phantasia, quae ad omnes virium suarum expromendarum occasiones excubat, quod a pictoris manu et arte non potuit proficisci, picturis quodammodo addit, iisque quasi vitam tribuit, vt, quemadmodum aues pictis Zeuxidis vis, ita vt veris, commotae traduntur, ita animus obscenis rebus pictis fictisque, tanquam viuis et veris, incendatur.

162. Per aures autem ne illabatur libido, auertendae sunt ab omnibus obscenis dictis, sermonibus, cantionibus. Et quoniam libidinosi homines huiusmodi sermonibus et cantionibus delectantur; eorum quoque consuetudo fugienda est. Obscenorum autem librorum lectio quia eandem vim habeat necesse est, quam auribus percepti sermones obsceni; ab hac quoque abstinendum esse apparet.

163. Sed maximam ad incendendum libidinibus animum habet illa omnibus, si qua sunt, veneficiis et incantamentis potentior, et ipsa quasi venefica, phantasia: quae, vbi semel libidinosas imagines arripuit, neque ab iis instaurandis omnino studio auocatur et abstrahitur, ita animum concitat, ita aut libidine opplet, aut iam conceptam libidinem alit, vt nullum paene remedium mali relinquatur. Quod quidem passim Poëtae veteres, inprimisque Virgilius in Didone ostendit:

*At regina, graui iam dudum saucia cura,
Vulnus alit venis, et coeco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recurvat
Gentis honos: haerent infixi pectore vultus
Verbaque: nec placidam membris dat cura quietem.*

164. Itaque omnis cura adhibenda est, vt oblata specie eiusmodi, quae libidines commouere possit, statim animus ab ea, quantum fieri potest, auertatur, et ad res alias traducatur. Est enim haec animi natura, vt, quo quid saepius cogitaueris, eo cogites indies libentius et facilius, et sua sponte ad animum, etiam vbi nolueris, recurrat: quo autem magis a re animum abduxeris, eo rarius in animum redeat (Psych. §. 17). Sed facile intelligitur, in hac re feliciorum fore hunc, qui in potestate attentionem habet (§. 49), aut animum certe feruis cogitationibus aduefecit.

165. Hoc qui tenebit praeceptum, nulla neque

que incantamenta, neque veneficia timebit. Nam quod, qui sunt ita feminae alicuius amoribus impediti, ut nullo expediri modo posse videantur, magicis artibus interdum dicuntur vincti esse, aut certe, inspirari animis amores huiusmodi artibus posse credunt; id ridiculum merito habetur. Qui amoris et phantasiae naturam et vires intelligit, nullis veneficiis hic opus esse videt. Quod quidem praeclare intellexit Philippi Macedonis vxor: quae, cum Philippus perditae amaret feminam quandam, eaque veneficiis id effecisse diceretur, femina ad se vocata, ubi in conspectum eius venisset, pulchritudine oculorum, oris, totiusque corporis cognita, *Haec, inquit, eius veneficia sunt.*

166. A corpore ad libidinem excitantur, qui id nimis molliter habent, et in cibo potuque sumendo intemperantes sunt. Ita castitatis studioso temperantia imprimis commendatur. Sed de ea supra diximus.

167. Maxime autem fugiendae sunt occasiones veneris, lupanaria, consuetudo cum his, qui pudori nostro insidiantur. Nam si eius, qui vehementius amatur, eam ipsam ob causam in periculum venit pudor: quanto magis huius, qui cum his ipsis versatur, a quibus insidiae castitati eius parantur. Multo magis ab osculis contrectationibusque abstinendum. Si enim vel conspectus paullo diuturnior nocet, et incendere animum potest: quid non ab osculis, et contrectationibus timendum erit? Itaque Socrates, cum vi-

disset Critobulum osculantem pulcherrimae formae puerum, ita imprudentem eum esse dixit, ut non vereretur, in ardentem flammam ruere, formososque similes esse phalangiis, quae vel adnota ori grauissimos dolores afferrent.

168. Ut autem haec custodiendae castitatis praecepta seruentur, relictis omnibus persuadendum est hominibus, magnam castitatis vim esse ad vitae valetudinisque diurnitatem, ad firmitatem et robur corporis, ad matrimonium felix, foecundum et tranquillum: libidinibus autem corpus valetudinemque debilitari et corrumpi, ab iisque grauissima in omnem vitam damna redundare.

169. Nobilius argumentum castitatis seruandae nullum quidem est eo, quod apud sapientes et eretiae indolis homines plurimum valere debet, quae nobis a natura data sint ad salutem, non esse adhibenda ad perniciem nostram: neque aliud quicquam in rebus veneris, nisi naturae consilium, esse spectandum, neque ad voluptatem immodicam et turpem abutendum esse his, quae ad propagationem generis humani comparata sint. Sed quoniam nobilissima virtutum argumenta plerumque minimam vim habent apud homines, quorum maxima pars sensibus maxime ducitur: assumenda sunt alia, quae ab his rebus ducantur, quae in sensus eadunt, et a phantasia arrepta animum fortius commoueant.

170. Horum princeps sine dubio hoc est, quod omnis libido per se misera est. Quis enim potest miserius esse eo, qui vehementibus libidinibus
vritur

vr̄itur, et quem ita amoris stimuli et quasi furiae agitant, vt nunquam conquiescere, nunquam cogitationes a Venere sua auocare, et ad serias res traducere possit? Itaque etiam Poëtae eos, qui libidinis aestu iactati sunt, miserrimos infelicissimosque finxerunt, eumque Deum, qui amores insanos commouere credebatur, crudelissimum dixerunt.

171. Cetera, quae adhiberi argumenta huius generis possunt, omni temperantiae communia, eo loco sunt tradita, quo, quibus argumentis voluptatis amor sedari et exstingui possit, ostendimus (§. 87. seqq.)

CAP. XI.

De Societate et Amicitia colenda.

172.

Quae haëtenus tradita sunt, ad ea maxime officia pertinent, quae sibi quisque debet. Nunc ad ea accedimus, quae aliis debentur: non, quo ex iis nulla ad hunc redundet vtilitas, a quo ea praestentur: sed, quod maxime in alios proficiscuntur, et cum eorum commodis proxime coniuncta sunt, tumque demum nobis profunt, vbi aliis profuere: quod quidem ipsum nos eo potest alacriores ad ea praestanda reddere.

173. Omnia autem, quae aliis debentur, officia continentur iustitia: cuius quidem studium cum ea, quae ad nos inde, vt diximus, redit vtilitas,

commendare debet, tum vero amor mirifice iuvat, quo omnes homines complecti natura iubet (Jur. Nat. §. 99): quoniam, quos amamus, eorum etiam commodis laetamur, atque adeo etiam iis inferuimus.

174. Ad hunc amorem duabus rebus optus est: quarum altera est, ut alios amare velimus: altera, ut, quibus cogitationibus accendi possit, quibus impediri, teneamus, et illas quidem adhibeamus animo, has autem omittamus. Iam, ut amare omnes velis, diligenter cogita, primo, quam felix omne genus humanum, quam secura et tuta, quot quantisque molestiis libera, quam iucunda denique vita humana foret, si singuli omnes, et omnes singulos vero amore completerentur: deinde, quantum commodi habeat alios amare, eorum salute laetari, eos pro viribus iuuare. Nam et nemo est tam ferus, tam omnis rationis humanitatisque expers, ut, a quo se amari intelligat, hunc iniuria aliqua affectum cupiat; et potentissimum est ad aliorum amorem nobis conciliandum, et omni philtro efficacius, primum ipsum amare: quorum utrumque eiusmodi est, ut ad alios amandos nos impellere debeat, cum et multum securitatis afferat, neminem habere, a quo timendum sit, et multum utilitatis, ab aliis amari.

175. Sed quoniam amor non imperatur, sed sponte oritur: non satis est, *amare velle*, verum efficiendum etiam est, ut *amare possis*. Itaque cum eo loco, quo naturam mentis et vim humanitatis explicauimus, et quibus causis mentes incitentur et reflectantur, ostendimus (Psych. §. 65), amoris
etiam

etiam originem aperuerimus: facile inde, quae huc pertinent, repeti possunt. Scilicet, cum omnis amor ab oblata et cognita pulchritudine, siue vera illa, siue opinata, proficiscatur; operanda est, vt, quae in quoque bona et pulchra sint, et intelligamus, et saepe cogitemus: quod quidem, vt facilius sit, a teneris ita consueciamus, magis vt, quae pulchra, honesta, laude et amore digna, quam quae secus sunt, animaduertamus, diligenterque nobis ab eorum consuetudine caueamus, qui, quod reprehendant potius, quam quod probent, in aliis quaerunt.

176. Ne quis autem hanc ipsam amoris naturam contemptui suo et odio praetexat, et sub hac tanquam vinbra vitia sua delitescere cupiat: nullus, ne improbissimus quidem et vilissimus, ita est sua culpa corruptus et perditus, ita a natura ipsa destitutus et neglectus, vt, quod placere et iucundum esse possit, omnino nihil in eo reperiatur. Nam, vt ab vltimo incipiamus, si non cetera solum naturae, sed artis etiam opera, in quibus insigne aliquod artificium, aut pulchritudo, deprehenditur, admiramur, et maximam ex eorum conspectu voluptatem capimus: hominum ceteris animalibus, et omnibus artis, vel exquisitissimis, operibus, multum praestantem, cuius mens ad imaginem mentis diuinae conformata, tot praestantissimis viribus ornata, cuius corpus tanta arte constructum est, vt recte potentiae et sapientiae diuinae speculum putetur, multo magis admirari, et ex eius conspectu voluptatem capere, et possumus, et debemus. Deinde, quo quis humiliori est et

abiectioni forte, eo fere magis, vel ob hanc ipsam causam, quem amemus, dignus est, quia multum nobis commoditatis affert, cum eos fere labores suscipiat, qui multum molestiae habent, quique nobismet ipsis suscipiendi essent, nisi alii eos, forte sua coacti, subirent. Qui autem, propter improbitatem et vitia, odio digni et contemptu videntur, iidem tamen alias ob res, v. c. eruditionem, artem, cetera, quae ab improbitate ipsis salua relicta sunt, amari poterunt: hoc modo teneamus, quod paullo ante monuimus, ne tam, quae vitiosa et odio, quam, quae laude et amore digna sint, quaeramus et cogitemus. Nam ita efficietur, vt, sublata illorum cogitatione, etiam odium opprimatur (Psych. §. 59. 66).

177. Atque ex hoc illud etiam intelligitur, quae ab iniuriis inimicorum proficisci impedimenta amoris possunt, qua ratione tollenda sint. Quae quidem res eo facilius succedet, si adhibebitur etiam patientia illa, et animi magnitudo, quae in contemnendis iniuriis, et aequo animo ferendis, cernitur.

178. Sed praecipua etiam ab avaritia et ambitione, ex qua obretractio, et deinde etiam odium oritur (Psych. §. 69. 72), obiciuntur. Itaque in promptu habenda sunt, quae ad vtrumque vitium depellendum valere diximus (§. 100. 127). Sin cum iniuria quadam nostra v. c. criminationibus, consequutus alter est, aut praeripuit nobis, quod ipsi expe-tebamus, difficilius quidem est, odio occurrere et obretractationi: sed restat tamen ad ea per fugium, quibus magnitudinem animi gigni aliquae diximus.

Cete-

Ceterum ipsa tempora, personae, et loca, alia argumenta suppeditabunt, quibus ad placandos animos, iramque et odium extinguendum, in hoc offensae genere, commode vti poterimus.

179. Ut autem non amore solum alios complectamur, sed etiam ex amore eo cum illis, hoc est, ita agamus, ut nihil, quod ipsis nocere, omnia autem, quae prodesse possint, cogitemus aut suscipiamus, cuius causa ipse amor ille praecipitur: ubi non sufficient ea, quae alio loco diximus (Jur. Nat. §. 99), in promptu habeamus illam tanquam mensuram, qua omnia dicta et facta metiamur, aut tanquam regulam, ad quam omnes actiones, quae aliquam in aliorum fortunam vim habere possint, exigamus, quam et sapientes veteres, et sanctissimus religionis Christianae auctor commendavit: quicquid nobis nolumus fieri, id aliis ne faciamus. Ita enim, quasi assumpta alterius persona, facilius, non modo, quid amori, quem ei debemus, consentaneum sit, intelligemus; sed etiam nouo quasi stimulo ad id, quod conuenit, compellemur, et ab eo, quod iniustum est, retinebimur.

180. Quoniam autem non cum omnibus eadem nobis amoris causae sunt, sed, quibuscum arctiori quodam societatis vinculo coniungimur, his plus etiam amoris debemus, et non solum communia illa iustitiae, sed propria etiam officia, ut his, quibuscum nos in negotio coniunximus, amicis, propinquis, parentibus, coniugibus, ceteris: operanda est, ut communis iste amor, pro suo cuiusque merito, et coniunctionis magnitudine, intenda-

tur, adeoque studium etiam suum cuique tribuendi augeatur. Quod quidem ut efficiatur, facile intelligitur, diligenter non ea solum cogitanda esse, quae communia cuique, aut propria insunt bona (§. 174. seq.), sed ea imprimis commoda, quae vel ab iis in nos profecta sunt, vel ab eorum salute et incolumitate sperari possunt.

181. Quibuscum in negotio nos coniunxit societas, eorum commodis aequae ac nostris studere debemus, tum, quia cum eorum utilitate nostra copulata est, tum vero, quia nostra sponte, id nos facturos esse, promissimus. Cogitandum itaque est, quantum ipsi commodis nostris obsumus, quantum fidei nostrae, quantum famae, si quicquam committamus, quod iniurium esse in socium possit. Apud quem enim, qui turpi in socium fraude innotuit, fidem inueniet? quis cum eo societatem inibit? et quis eum non fugiet potius, timebit, et detestabitur?

182. Sed nullum efficacius erit perfidiae huiusmodi remedium, quam auaritiae extirpatio: quae in hoc genere transversos plerosque rapit. Hac enim sublata, non faciet id, quod est in omni societate pestilentissimum, ut ad suum commodum referat omnia, et ad se rapiat, quod est commune, aut alienum. Atque idem de fiducia, tutela, ceterisque valet, in quibus aliorum commodis seruiendum esse ostendimus (Iur. Nat. §. 172. 174).

183. Denique, quoniam interdum ignavia hominis a praestandis his officiis absterret, ut in tutela, procurationibus, ceterisque talibus: huc ea etiam
 refe-

referenda sunt, quae de ignavia eradicanda dicta sunt.

184. Ad amicitiam vero omnibus officiis colendam, tum amor, sine quo vanum est amicitiae nomen, tum vero insignis utilitas et suauitas amicitiae commouere potest. Iuuabit tamen diligenter ea cogitare, unde amicitia concepta est initio, et crebro recolere animo, quantum utilitatis, suauitatis, delectationisque ex amici consuetudine, sermionibus, consiliis, ceperis. Nam ea cogitatio augebit amorem, et afferet amicitiae constantiam, studium certe eius continuandae, vt, si quid sit per errorem et imprudentiam ab amico in nos admissum, eo facilius id pristinis amicitiae suauitatibus condonemus.

185: Sed ad amicitiae constantiam proderit etiam scire, nullorum animos tam arcto constringi vinculo posse, vt rumpi nullo modo dissoluique possit: quandoquidem saepe ex maximis amicitiiis grauissimae inimicitiae oritae sunt. Namque eares monebit, ne in colendo amico, omninoque iis rebus simus negligentiores, quibus, tanquam nutrimentis, amicitia alitur. Inprimis, quoniam amor diuturnus et perpetuus maxime est is, qui a vera pulchritudine, hoc est, a virtute, profectus est: perpetuitati amicitiae recte consulat, qui diligenter se excutiet, an sint in se ea, a quibus constantis amicitia sperari possit, et, iustis de causis amicitiam inierit, nec ne, vt, si forte, carere se his bonis, videat, de iis comparandis cogitet, aut, si intelligat, minime legitimas se in itae amicitiae causas habere, amicum diligenter exploret, vt, nouis maiori-
bus-

busque bonis inuentis, amicitiae vinculum arctius adstringat.

186. Et quoniam offensis soluuntur amicitiae; eae autem interdum ab his rebus ducuntur, quae non erant eo animo susceptae, vt amici animus offenderetur: summo studio videndum est, quo sit amicus ingenio, quae grata ipsi, quae molesta esse soleant, aut possint, vt nobis ab omnibus iis caueamus, quibus violari possit, neque vllam ei relinquendae amicitiae occasionem praebeamus.

187. Vt veraces simus, quoniam haec etiam insignis in societate et amicitia virtus est, neque mendaciis aut noceamus aliis quibuscunque, aut illudamus certe; cogitemus, mendaciis amitti fidem, cuius in vita humana magna est vtilitas. Multa enim tempora incidunt, quibus, si fide careas, miserri- mus sis, neque possis, quo velis, peruenire. Deinde vero fieri non potest, quin odium nobis inimicitias- que mendaciis consciscamus. Natura enim aegre quisque fert se deceptum etiam in rebus minimis, quoniam ab eo, a quo fallitur, stultum se et ita stu- pidum haberi putat, vt facile decipi possit. Inimici autem quam periculosi sint, inter omnes constat.

188. Porro, qui mentiri solent, impudentiae et leuitatis notam ferunt, et in graues suspiciones in- cidunt. Nam, quod ad primum attinet, quo tan- dem ore esse debet, qui, quae scit falsa esse, potest aliis pro veris obtrudere, omni vultus, qui maxime simulationem iuuat et sustinet, seueritate seruata: qui, si vel micam pudoris reliquam haberet, non posset, sine insigni rubore, mendacia proferre? Le- vitatis autem signa esse mendacia, vel ex hoc intel-

telligi potest, quod, qui semel mentiendi libidine et consuetudine capti sunt, non verentur etiam rebus sanctissimis, ad stabilienda mendacia, eaque non satis credulis obtrudenda, abuti.

189. Quomodo autem existimandum sit de eo, qui in quadam felicitatis parte ponit, alios decipere, et mirifice laetatur, si cui, quod falsum est, persuaserit, facile apparet. Sed grauiissimum, et a quo praecipua mendacii turpitudine oritur, illud est, quod, qui mentiendi studio se dedunt, facillime ad scelera et flagitia, quoniam impunitatem sperant, perducuntur. Nam, quoniam legibus civilibus constitutae poenae tum demum infliguntur, ubi ipse de se confessus reus est; fit, ut, qui impudenter mentiri didicerint, in mendaciorum tanquam latebris delitescere scelera sua, et ab omni poena tuta esse posse confidant, aut certe ita existimare credantur. Quae quidem vel suspicio cum non possit non homini molestissima esse, apud quem aliquid pudoris residet: in hoc etiam pudoris utilitas apparet, eumque conseruatum impedire, ne in mentiendi impudentiam delabatur. Qua autem ratione pudor nutriatur et conseruetur, alio loco ostendimus.

190. Post veri studium maxima taciturnitatis laus est, quae linguam orationemque ita moderatur, ut silentium seruet, ubi, saluis officiis reliquis, seruari et debet et potest. Eam virtutem cum multa commendant, tum vero hoc imprimis, quod nihil, ad amicitias dissoluendas et inimicitias contrahendas, efficacius est, quam ea effutire, quae apud te tuto deposita esse credebantur. Indignatur enim sibi, qui tibi credidit rem arcana,

nam, quod in eligendo, cui eam committeret, deceptum se esse intelligit, et suae ipsum opinionis et poenitet, et pudet, et tibi irascitur, qui eius spem destitueris, et, quod silentio premi volebat, diuulgaris, inprimis, vbi ex re temere vulgata damnum capit: ex quibus non possunt non multa incommoda in te redundare.

191. Et quoniam in multis rebus non aliis solum nocet, res celandas temere retegere, et cum pluribus communicare, sed etiam huic, qui silentii fidem fregit, multaque saluberrima et certissimi euentus consilia inutilia fiunt, vbi ad plurimum notitiam peruenerunt: semel autem contracta omnia, etiam leuiora, effutiendi consuetudine, difficillime deinde silentium custoditur: statim a puero nobis ab isto vitio sedulo cauere debemus. Quod quidem facilius fiet, si a garrulitate omni caueamus nobis, consuescamusque, nihil loqui, nisi quod ad aliorum vtilitatem pertinere videatur, atque adeo ab omnibus inanibus sermonibus abstinere.

192. Sermones etiam aliis, quam quibus dictum est, modis nocere possunt, vt, si malignitas, improbitas, obscenitasque insit: a quibus proinde, aequae mendaciis abstinendum esse ostendimus (Iur. Nat. §. 131). Et a malignis quidem sermonibus, quibus famae alterius nocetur, item iocis nimis falsis, et dicteriis, cum propter eas causas abstinere debemus, quae sunt omnibus iniustitiae generibus communes, tum propterea, quod nihil magis ad exacerbandos animos, et inimicitias conciliandas, valet: a quibus inprimis cauere expedit. Multis magno constitit dicterium. Ciceronem Antonio concessit

cessit Octavius, quia, *tollendum esse puerum*, ambigue dixerat. Et Scipionem Nasicam, cum aedilitatem peteret, repulsam tulisse, proditum est, quod cinem, cuius rustico labore concalluerant manus, interrogasset: *Num soteret manibus incedere?*

193. Facillime autem hic peccant hi, qui acutiori natura sunt ingenio, et ingenii laudem adamarunt. Nam his saepe accidit, inprimis, ubi quaedam consuetudo accessit, ut non possint, quae sibi in mentem veniunt, dictoria reticere, etiamsi vident, ea sibi magnae inuidiae fore, aut esse certe posse. Itaque ipse Cicero negabat, se ab eiusmodi dictoriis, vel in Caesarem iaciendis, abstinere posse, quamuis certa offensione, quia ingenium abiicere non posset. Accedit, quod, qui huiusmodi scommata audiunt, iis se valde delectari plerumque ostendunt, ubi ad alios, inprimis haud adeo sibi amicos, perstringendos pertinent. Quae res facit, ut eo libentius, ipso placendi et delectandi alios studio ducti, quae sibi in mentem venerunt, dictoria proferant.

194. Iam, quos laudis cupiditas dicaces facit, cogitare debent, male consumi in dictoriis excogitandis iaciendisque ingenium, neque magnam, siue nullam potius laudem esse, quae in hoc vno posita sit, ut aliorum vitia, errores, cum acuminis alicuius specie reprehendere queas. Quod si quem tanta cupido huius laudis tenet, quae ab ingenio repetitur: multae grauiissimaeque res sunt, in quibus non modo rectius, honestius, et maiori cum laude, expromi ingenii vires, et declarari possunt, quam in his, in quibus iuste id et honeste fieri non potest, sed

sed etiam tutius. Quoniam enim sibi diſterius in-
festos reddunt hos, quos petere solent: saepissime
fit, vt ingenii ipsos poeniteat, et ipsis fit, quanquam
in dissimili genere, cum Ouidio querendum:

In - meas poenas ingeniosus eram.

195. Qui autem placendi studio ad dicacitatem
ducuntur, non vident, in quo se iucundos aliis
reddere cupiant, in eo se molestos inuisosque
grauibus hominibus esse: et, qui ipsis plaudant,
non tam ingenio ipsorum, quam quod, quos mini-
me ipsi ament, perstringantur, laetari: hosque
ipsos minime amicos sibi esse, quoniam, quod
aliis accidit, vereantur, et quidem iure, sibi quo-
que ne accidat.

196. Obscenitatem sermonum vt fugiamus,
multa sunt, quae commouere nos debeant. Nam
primo, quia animi index oratio habetur, et in cu-
iusque sermonibus expressa est quaedam imago ani-
mi: efficitur, vt, qui obsceni in sermonibus sint,
non possint non in hanc suspicionem incidere, vt
obscenis rebus delectari videantur, venereisque
voluptatibus dediti esse: ex quo contemptus et mala
fama oritur. Deinde, vna cum verbis instaurantur
in animo rerum imagines, his autem pristinus volu-
ptatis sensus, et appetitus adeo, commouetur, qui in
ipsum etiam corpus vim suam exserit (Psych. §. 16.
34. 75. 78. 89): quod castitatis amanti, quia et dif-
ficilius castitatis studium efficit, et libidines excitat,
alit, et auget, molestum, et fugiendum est. Et cum
cauendum sit, ne quocunque modo noceatur aliis:
vel propterea ab obscenis sermonibus abstinendum
est,

est, quia insignem ad corrumpendos etiam integros, nullisque adhuc libidinibus magnopere contactos, animos vim habent. Denique, etsi iucundi accidunt huiusmodi sermones his, qui ipsi rebus venereis dediti sunt: tamen iidem etiam iniuri sunt hominibus grauibus, et virtutis castitatisque amantibus, et apud illos ipsos tandem in contemptum veniunt, qui iis magnopere capi videntur.

CAP. XII.

De Coniugii Felicitate consequenda.

197.

Maritale coniugium, vti Cicero recte ait, sic comparatum est natura, vt non solum iucundissima, verum etiam vtilissima vitae societas iniretur, et ne genus humanum temporis longinquitate occideret (Iur. Nat. §. 189). Neque alio fere quisquam, nisi hoc naturae consilio, ad ineundum coniugium adiungit animum: nisi quod nonnulli, aut propter auaritiam, quod turpissimum est, aut propter senectutem imbecillitatemque, id quod ferendum fortasse videatur, vnam utilitatem, hi etiam iucunditatem, sequuntur. Sed huic consilio cum apud paucissimos euentus satis respondeat; paucis, quomodo ex voto sit coniugium traducendum, videamus.

198. In quo, cum maximam vim delectus coniugis habeat, inprimis ea obseruanda esse, intelligitur, quae de coniugum delectu praecepimus (Iur.

Nat. §. 193). Ac primum quidem, vt nihil praecipue, nisi eas virtutes, in deligenda coniuge sequendum nobis statuamus, quae ad felix beatumque coniugium pertineant, cogitandum est, hanc maritalem societatem hac conditione iniri, vt ad vitae finem duret, atque adeo miserrimum esse non posse non hunc, qui coniugem habeat, quam non modo non amet, sed a qua nec ipse ametur, et a qua sibi potius quotidianae molestiae auaritia, aut ambitione et superbia, aut nimio voluptatis amore, pertinacia, aliisque tum ingenii, tum animi vitiis, creentur: felicissimum contra, qui habeat, quam et amet, et propter virtutes magni faciat, a qua ametur et ipse, et magni fiat, quae sua sorte sit contenta, idem velit, idem nolit, in nulla re pertinaciter repugnet, in omnibus rebus, vt marito vnice placeat, laboret, quae neque, propter auaritiam, ipsum modis castiget iniquis, neque propter superbiam, aut voluptatem, rem familiarem perdat, sed ita parca sit, vt et necessitati et dignitati consulatur.

199. Et cum ex liberis plurimum, aut voluptatis, aut doloris et aegritudinis, redundet ad parentes, prout sunt, aut virtutibus praediti, ingenuo homine dignis, aut vitiis dediti: reputandum est, quantum ad hoc genus voluptatis consequendum coniugis ingenium et mores valeant. Nam cum liberi plerumque apud matrem sint, in tenera aetate: ex ea etiam mores sumunt.

200. Inprimis proderit exempla intueri, obuia illa sane, maximeque frequentia, eorum coniugiorum, in quibus ineundis, contrahendisque nihil praeter pecuniam, aut genus, aut formam spectatum

tum est, vt, quantam ea miseriam afferant, eo clarius appareat: contra vero etiam eorum, quae legitimas ob causas inita sunt, vt, quae sit eorum suauitas, quae felicitas, eo melius cognoscatur.

201. Tres autem inprimis causae sunt, quare plurimi non id, quod natura vult, et sua cuiusque felicitas postulat, consilium in ducendis coniugibus sequantur: quarum vna est, quod multi coniugium ad diuitias quaerendas comparatum esse putant, et, in eligenda coniuge, nil praeter dotem spectant: altera, quod quidam coniugio cupiunt cum magnis, aut potentibus familiis coniungi, quarum ope ad honores maiores perueniant, aut maiorem auctoritatem consequantur: tertia autem, quod voluptatis studio incensi, vnam pulchritudinem corporis sequuntur, seque tum demum beatissimos fore putant, si vxorem quam pulcherrimam habeant.

202. Iam, qui pecuniae cupiditatem in eligenda coniuge in consilium adhibent, horum stultitiae duobus modis mederi possumus. Primus, idemque praecipuus est, cum auaritiam ex animo depellimus: cuius quidem rei viam quandam et rationem supra aperuimus: alter, cum ostendimus, parum, saepe etiam nihil, ex vxore diuite commodi capi, et iis rebus, tanquam pretio, redimendas esse vxorias diuitias, vt, qui sapiat, malit diuitiis vxoris carere, quam tam magno eas redimere.

203. Scilicet, experientia docet, vxorem, vt quaeque est ditior, ita vulgo esse imperiosiores, superbiores, et vel magnificentiores, luxuriosioresque, vel auariorem. Nam eam ipsam ob causam, quod propter diuitias se potissimum vident

expetitas esse, diuitiis efferuntur, et, quia aut locupletarunt maritum, pauperem antea, aut eius rem lautiozem multo amplioremque effecerunt, suam sibi maritum felicitatem debere putant, eamque ob causam iure sibi imperium deberi. Quae autem hoc sunt animo, facile viro dominantur, qui, quoniam diuitias vxori debet, non potest suum ius satis tueri. Muliebze autem imperium quam impotens sit, quam durum, omnes sciunt: vt, vel hoc nomine, recte Iuuenalis dixerit:

Intolerabilius nihil est, quam femina diues.

204. Quae porro vtilitas diuitiarum est, si non licet iis recte, aut ad necessitatem, aut ad dignitatem, aut ad honestam voluptatem, sed non nisi ad vxoris fordidae voluntatem vti? Quid iuuat vxorem diuitem habere, si aequae tenui victu et cultu vti cogare, ac si in re tenui sis? Si in cultu magnifica, in victu parca est: quid prodest vxorem habere vel principali ornatam cultu, qui aliorum hominum, non tua causa adhibetur, conuiuus dubiam coenam apponentem, te autem tenui et vili victu castigantem? Sin diues vxor eadem luxuriosa est, in omni genere et victus et cultus: quid refert, diuitem vxorem habere, quae breui, et quod attulit, et quod inuenit, perdat? Debent itaque homines curare, vt intelligant, quod recte Cicero, in Paradoxis, ab hominibus vulgo non intelligi, dicit, magnum vectigal esse parsimoniam, nullamque meliorem dotem afferri posse ipsa parsimonia, reique familiaris administrandae scientia: quae parum dotis afferant, quia videant, amore ad se deligendas inductos esse mari-

maritos, eo maiore amore eos complecti, in honore habere, colere, iis libentius obsequi, quacunque forte contentas esse.

205. Illi autem vanitati, quae magnas et potentes affinitates quaerit, poterimus mederi, si cogitemus, quam incerta spes sit, altius earum ope adscendendi, quamque multa in tali coniugio incommoda soleant existere. Nam quae loco altiori, atque maritus, natae sunt vxores, eam ipsam ob causam plerumque superbae sunt, et sibi imperium in eum sumunt, inprimis, vbi ad honores maritus sua causa, parentum cognatorumque ope, peruenit. Si superbae sunt, magnificentiae in cultu saltem, interdum etiam in victu, studiosae sunt, vnde res familiaris insigne detrimentum capit. Ipsae etiam affinitates magnae et illustres magnos fere sumtus et magnas molestias afferunt. Denique, omnium affinium aut seruus huiusmodi maritus sit, aut eorum inimicitias suscipiat, necesse est: quorum illud intolerabile est ingenuo homini, hoc autem perniciosum.

206. Voluptas iuuenes, inprimis alacriores, et sanguine abundantes, transfuersos rapit. Nam hi plerumque, vt insignis aliqua forma ipsis offertur, ita amore, vt Terentianus ille Chaerea, incenduntur, seque tum demum felicissimos fore arbitrantur, si eam ducere in matrimonium sibi liceat. Iam, si verum esset, quod veteres credidisse Stoici dicuntur: *τὴν ὥραν σώματος ἀνδρός εἶναι ἀρετῆς μελέτης καὶ οἰονεῖ προοίμιον κάλλους ὥραιότερον*, ap. Diog. Laërt. L. VII. in Zenone: ferendum hoc vtique esset. Nunc cum saepissime vitium opti-

me, et virtus contra male habitet: magna cautio adhibenda est, ne iuuenili quodam impetu, ac libidinis intemperantis aestu abrepti, ad coniugia infelicia ruamus.

207. Ac primo quidem cogitanda ea sunt, quae supra eo dicta sunt, ne quid temere faciamus (§. 27): deinde, eae adhibendae cogitationes et quasi artes, quas depellendo voluptatis amori tradidimus (§. 87): denique alia huic loco propria reputanda sunt.

208. Huiusmodi haec sunt: feminas formosas esse plerumque hoc ipso, quod pulchrae sint, superbas et feroces: ipsis autem formae illecebris ad excedendum in re venerea modum irritari homines calidioris naturae: quo quaeque pulchrior sit, eo pluribus placere, atque id ipsum pudicitiae eius periculosum esse, zelotypiam certe commouere posse, quae vehementer animum perturbet: amorem, celeriter et sola forma incensum, paullo post interire, et, cum omnia quotidiana vilescant, etiam uxoris tandem pulchritudinem contemni, nisi amorem, tanquam ignem, mentis virtutes alant: pulchritudinem porro bonum fragile esse, vno morbo, vel partu, posse, senecta certissime amitti, eamque adeo molestissimam deinde uxorem futuram esse, in qua, quod laudari possit, praeter formam, nihil insit: quae contra mentis virtutibus ornata sit, eam, quia pulchritudo ea non minuitur aetate, sed augetur indies, amabiliorem quotidie fieri, ac voluptatem, non illam belluinam quidem et corpoream, sed iucundissimam tamen ac perpetuam afferre.

209. Sed si quis maxime his, aut aliis quibuscunque, rationibus ductus, nihil magnopere praeter

ter veras muliebres, et ad felix coniugium profuturas, virtutes sibi spectandum putet: illud tamen, difficile utique et periculosum, restat, ne in deligenda vxore decipiatur, neue, cum omnibus virtutibus condecoratam inuenisse putet, omnibus vitiis inquinatam accipiat.

210. Itaque videbit, vt eius ingenium animumque, propensiones, moresque omnes cognoscat. Et mores quidem, quoniam in sensus incurunt, facile cognoscuntur: cetera autem difficilius. Sed, proderit valde, parentes, imprimisque matres quales sint, videre. Nam, vt omnia imitatione discuntur, ita plerique liberi mores matrum referunt, earumque virtutes aequae ac vitia assumunt. Amici etiam consulendi, qui, qualis sit, scire possunt. In quo tamen ab acerrimis et perpetuis illis duabus sexus feminei, imprimisque virginum, inimicis, calumnia et suspicione, cauendum. Et, si ne amicitia quidem ante ineunda est, quam diuturno vsu eum cognitum habeas et perspectum, quocum amicitiam inire velis: multo magis in connubio ineundo hoc tenendum putabimus.

211. Iam, vbi satis cogniti feminae mores, primo videndum, num qua animos similitudo intercedat: deinde, num aut certum, aut probabile sit, cogitandum, te cum ea totam, quamuis longam vitam, suauiter transigere posse, quantum id quidem in humana potestate situm est. Si cui enim ita legitimis de causis visum erit; non poterit eum consilii sui vnquam ita poenitere, vt sua manifesta culpa male se duxisse vxorem existimet. Quae enim

praeter culpam nostram accidunt, ea non possumus praestare.

212. Sed quoniam non cum perfectis hominibus vivimus, neque omnes requirere virtutes a tenerae inprimis aetatis feminis debemus: sufficere sapienti homini potest, animum nullis magnopere vitiis inquinatum, cereumque adhuc in virtutem, id quod ex aetate et temperamento, quod vocant, colligi potest, et ingenium non obtusum et stupidum, sed docile, intelligendoque vero aptum, inuenisse. Nam quae tales sunt feminae, si maritum sapientem prudentemque habeant, facile omnes muliebres virtutes assumunt: ut nullum dubium sit, quin multae maritorum vitio et culpa vitiosae vxores sint.

213. Denique, quoniam in hominibus, inprimisque feminis, magna est simulatio et dissimulatio, qua vitia tegere, et virtutum speciem callide assumere possunt: si quis ita virtutis specie, sine culpa sua, deceptus est, quod quidem vel sapientissimo accidere potest, eo id animo perferre, quo ceteras fortunae iniurias, debet.

214. Ut autem in deligenda vxore libertate sua uti quisque possit, iuvenes vehementer cauere debent, ne ante de futura vxore cogitent, quam possint vxorem et ducere, et alere, neue cuiquam promittant ante tempus vxoris locum, id quod, leuitate animi quadam impulsu, faciunt nonnulli. Plerumque enim accidit, ut deinde, vbi ducenda vxor est, ipsos consilii promissorumque poeniteat, cum
vident,

vident, melioribus conditionibus uti se posse: ex quo deinde pudor, aliaeque aegritudines animi oriuntur, ut, si eam, cui promiserunt, ducant, infelicissimum matrimonium sit: sin minus, iustitiam laedant, et in graue dedecus incidant.

215. In ipso matrimonio sapienter inito operanda est, ut, propter quem contractum est initio, amor conseruetur non modo, verum indies augetur. Id fiet, si causae amoris diligenter in animum redigantur, hoc est, si, quas virtutes, quae bona vxor habet, saepe multumque cogitemus, et quantum eae nobis voluptatis, quantum commoditatis attulerint, atque in posterum etiam sint allaturae. Quo enim saepius ea cogitaueris, eo plus boni inuenies in vxore, atque adeo plus amabis. Hic autem amor quamdiu durauerit, tamdiu cetera officia omnia facile praestabuntur, quoniam omnia fere ab amore repetuntur.

216. Sed, quoniam non sufficit ad beatum coniugium, amare, sed etiam, amari, opus est: non modo ita tractanda vxor est, ut nusquam neque humanitas, neque lenitas, neque amor desiderari possit, ut in nulla re temere ei aduersere, quae quidem honestati non repugnet, sed etiam operanda est, ut intelligat virtutes tuas et cognoscat, atque adeo te sapientem in omnibus rebus, prudentem, non auarum, non superbum, non libidinosum praestes. In primis cauendum, ne, quae esse marito auctoritas debet, amittatur: quod fieri solet, ubi aut nimis libidinosum, et in rebus venereis sub-

turpem te cognouerit, aut vbi nimis familiarem ei te reddideris, quod non potest non sensim paullatimque contemptum afferre.

217. Et cum ipse maritus formare vxoris ingenium et animum ad sapientiam et virtutem debeat: nullam occasionem praetermittat, de rebus diuinis, de moribus et aliis rebus, quae ad vitam inprimis profint rectius traducendam, differendi, eam assuefaciat libris vtilibus legendis, quantum rei familiaris cura permittit, vt eo facilius ab otio et perniciosis confabulationibus, ludis, similibusque rebus, auocetur, errantem reducat in viam, perperam dicta et facta reprehendat, sed leniter, et sine vlla acerbitate, recte autem facta laudet. Caueat etiam magnopere, ne quicquam aut iubeat, aut vetet, aut reprehendat, quin rationes adiiciat, vt aliter secum, ac cum serua, agi intelligat, neque ita iubeat, aut vetet, vt iussisse, et prohibuisse, sed vt suasisse potius amice, ac dissuasisse videatur: quod et ipsum magnum ad augendum amorem momentum affert.

218. Ab adulterio idem ille amor facile coniuges abstrahet: inprimis si ea simul cogitentur, quae de voluptate fugienda, de castitate, de pactis seruandis diximus.

219. Quae diximus, maximam partem ad viros spectant, sed facillime pleraque ad femineum genus transferri leuiter immutata possunt. Itaque, quoniam praeterea etiam haec viris potissimum et iuuenibus scribuntur, de feminis sigillatim dicere praetermittimus.

CAP. XIII.

De Cura Subolis.

220.

Quae suboli debetur cura, partem ad eius procreationem, partem vero ad eius educationem pertinet. Et ad procreationem quidem quod attinet, Physici potius esse videtur, quae ad eam pertineant, docere, aut ne huius quidem, cum suam quisque naturam in ea re magistram habeat: sed sunt tamen quaedam, quae, quoniam ad animum potissimum pertinent, et vulgo negliguntur, aut ignorantur, tradi hic videantur debere.

221. Diogenes Cynicus ille, cum vidisset iuuenem stupidum, dixisse ei fertur: ὁ πατήρ ἔσπριεσέ σε μεθύων. Non male fortasse. Nam, si quis velit inquirere in vitae genus, quo stupidorum patres vtantur, vsue sint, inueniet certe plerumque, eos interdum in potu esse intemperantes: vt valde probabile sit, ebrios et plus potos ad vxores venisse tum, cum ex iis vxores conceperunt. Itaque sapienter lege cauit Lycurgus, ne ebrius sponfus, aut maritus, sponsae vxorisue lectum conscenderet. Neque dubium est, quin animi ratio corporisque conditio in subolis procreandae animum et corpus vim aliquam habeat. Quare ad bene procreandos liberos proderit sobrium, valentem, tranquilum accedere. Multo maiori autem, dum vterum ferunt, mulieres cura vti debebunt, ab omni ira, vehementiori metu, et omni perturbatione, libidine,

ne, intemperantia abstinere: quoniam inter omnes constat, quicquid grauidae accidat, id vim aliquam ad conceptam vtero prolem habere.

222. Ab edito statim partu educandi cura incipere debet. Et ab initio quidem omnis ea cura nutritione subolis continetur. In quo facile intelligitur, consentaneum esse, vt ea adhibeatur, quae corpori infantis, atque adeo animo, maxime proficit. Itaque dubium non est, quin perniciosum sit, infantes lacte libidinosae meretriculae potius, quam materno, aut alius honestae et bene valentis feminae, nutrire. Quod cum partim matrum ignauia, et voluptatis amore, partim patrum culpa accidat: quomodo ab ea re auocandum vtrumque genus sit, dicendum est.

223. Ne molestiae, laboris, vigiliarum vitandarum causa, meretriciae curae infantes relinquantur, cogitandum est, quam nostri parentes nobis curam laboremque tribuerint lactandis, eam nostris quoque liberis vt tribuamus, aequum esse: multum ad liberorum amorem augendum valere, si adulti intelligant, tantum curae, laboris, vigiliarum, molestiae, matres sua causa suscepisse, contemptibiles autem iisdem matres fieri posse, cum rescierint, ne hoc quidem sibi eas tribuisse, vt lacte suo, quod iis a natura propterea datum erat, se alerent aliquot menses, sed fortasse etiam grauissimos aliquamdiu dolores sustinuisse potius, quam vt sine dolore sibi lac bibendum darent. Et, quoniam non dubium est, quin cum lacte libidinoso et impuro ipsae infantibus libidines instillentur; multo maiores diuturnioresque molestias sibi
ali-

aliquando deuorandas esse, nisi hae breuiores suscipiantur. Dignus est, qui hoc loco conferatur, egregius locus apud Gellium XII, 1.

224. Cum autem vna virtus homines felices reddat, parentumque sit, liberis ad felicitatem viam et monstrare et munire: efficitur, ab ipsis incunabilis omnia ea sollicite facienda esse, quae eo pertineant, et omnia contra cauenda, quae nocere, cum animo infantis, tum corpori, possint. Itaque, cum primo fragile sit infantis corpus, et multis magnisque periculis expositum, nisi cura eius diligentissime habeatur, deinde vero animus rudis et tener flecti in omnes formas, et quibuscunque moribus facillime imbui possit: cum maxima in vitandis corporis valetudinisque periculis prouidentia adhibenda est, tum vero etiam in primis videndum, vt optimis sententiis imbua-tur animus, et moribus honestissimis assuefiat. Nam quae hac aetate et opiniones suscipiuntur, et consuetudines contrahuntur, cae vix vnquam deponuntur, sed cum ipsa aetate fiunt confirmatiores. Itaque, si mature eam aetatem honestis moribus assuefeceris, et facilius virtutis studium ei reddideris; et multo minori labore deinde, in adulto ad virtutem formando, opus habebis.

225. Ea res fieri, vti fas est, non poterit, si parentes a se remoueant, et non in gremio potius suo, quam ancillae, educent infantes. Nam primo, quia hae in curandis infantibus non tam amore, quam mercede et parentum metu ducuntur; non eam diligentiam prouidentiamque, quam ipsi parentes, adhibent, cum hanc in se

curam susceperunt. Ex quo fit, vt in magnis perpetuisque periculis infantum imbecillitas ver-
setur. Quod quidem exempla horum confir-
mant, qui culpa nutricum et ancillarum, quarum
erant commissi curae, membro aliquo capti sunt,
aut alia vestigia et indicia negligentiae seruilis cir-
cumferunt. Deinde, in huiusmodi hominum con-
sortio, non fabulis modo, et erroribus, supersti-
tionibusque plebeiis, quae aut nunquam, aut dif-
ficillime depelluntur ex animis, sed etiam, quo-
niam quotidie praua audiunt et vident, prauis cu-
piditatibus vitis que imbuuntur, et ad lasciuiam
impudentiamque quasi erudiuntur.

226. Haec si parentes recte cogitauerint, non
committent, vt, ignauia et molestiarum metu, a
suscipienda perpetua tenerae liberorum aetatis cu-
ra absterreantur: nisi quidem ita omnem humani-
tatem deposuerint, vt nullo liberorum amore du-
cantur, et breuis voluptatis incuriaeque suauita-
tem, liberorum, suaeque ad eo, et reipublicae saluti
praeferendam putent. Sed multa alia possent ar-
gumenta afferri, quibus ea res persuaderi parenti-
bus posset. Vnum sufficiat in medium protulisse.
Ea est primae aetatis illius natura, vt ea maxime
amet, quibuscum maxime versatur. Itaque videas,
qui infantes plerumque sunt apud nutricem, ra-
rius autem apud parentes, eos multo maiori illam
amore, quam hos prosequi. Ac nescio, an haec
causa sit, quare, quo quique maiores sint illustri-
oresque parentes, eo minus a liberis amentur, quia,
in tenera illa aetate, parum aut nihil cum eis con-
suetudinis habuere. Inter omnes praeterea con-
stat,

stat, quanta sit amoris, ea aetate concepti, vis, quae constantia. Quare cum parentum maxime interfit, a liberis amari plurimum, nullumque dubium sit, quin eo et obedientiores habeant, et iucundiores, quo ab iis plus amentur: nec illud obscurum cuiquam esse potest, maxime parentum interesse, ut liberos plurimum secum habeant, neque eos a consuetudine sua removeant.

227. Multae autem aliae res sunt, quae ad amorem liberorum erga parentes et gignendum et alendum profint. Huiusmodi sunt: frontem exporrigere et vultum, quo maxime tenera aetas capitur, ad hilaritatem et comitatem componere, ubi cum eis colloquare, nisi quidem ipsa res severitatem vultus requirat: errorum puerilium veniam dare: in poenis infligendis neque praecipitem, neque iracundum esse, sed et vultu et verbis dolorem significare, quem infligendae poenae necessitas afferat, ac rationibus ostendere, quare impune abire non possint: honestas delectationes ipsis non negare, sed libenter concedere, atque offerre etiam tempore opportuno, ut eas beneficii loco habeant.

228. Et quoniam eo facilius cuique paremus, quo maior eius est auctoritas: de ea sibi apud liberos vel comparanda, vel conseruanda, inprimis solliciti esse parentes debent. Quare, cum auctoritas ex insigni aliqua virtutis sapientiaeque opinione oriatur, omnia facere parentes, et in omnibus factis, et dictis, id inprimis spectare debent, ut huiusmodi de se opinionem liberis commoueant. Ita-
que,

que, vti nunquam, sic multo minus praesentibus liberis, facient, aut dicent, quod non modo aperte honestati repugnet, sed etiam repugnare videatur. Maxime autem caebunt, ne flagitia et peccata iuuenilia, vt Chremes Terentianus, liberis narrent, ne eos cupiditate imitandi incendant: ne res leues grauioribus poenis castigent: ne sint in concedenda ludendi et recreandi animum potestate difficiliore et duriores: ne iis res aequas facile negent: ne ex sua libidine eos moderentur, ac tales statim in pueritia esse velint, quales ipsi sunt, aut alia eiusmodi faciant. Nam his rebus et amor minuitur, et auctoritas, quae maxime in regendis liberis valet.

229. Inprimis autem proderit in iubendo et vetando semper adicere rationes, quare quid fieri aut velint, aut nolint. Nam natura ita comparati sumus, vt inuiti obediamus, nisi rationes afferantur, vt persuasi potius, quam coacti, facere imperata videamur: et, vbi res vetantur, quae graetae pueris sunt, iubentur autem, quae ingratum sensum afferunt, facile suspicio incidit, aut inique secum parentes agere, aut parum sapienter: quorum vtrumque auctoritatem diminuit.

230. Cauendum est etiam id, quod matrum inprimis auctoritati plerumque obest, ne nimis familiariter cum liberis agamus, aut rebus leuibus et ad decorum pertinentibus, aequae, aut plus etiam, qui matrum mos esse solet, irascamur, ac grauissimis vitiis. Nam etiam si tenera aetas parum intelligit: hoc tamen plerumque videt, quid inter decorum et virtutem intersit, et parum reprehensionis mereri, qui

qui, vt hoc vtar, non satis erecto capite stet, aut incedat, quia ea re nullum officium laeditur; multum autem, qui in cultu diuino, aut aliis rebus ad honestatem pertinentibus, deliquerit. Quare, si illud aequè grauer, aut acerbius, saepiusque, quam huius posterioris generis delicta, castigaueris; non potest non mala de te opinio liberis commoueri: vnde animi eorum contemptu tui paulatim imbuentur.

231. Sed illud maxime fugiendum est, quod ante tetigimus, ne liberos ab omnibus erroribus puros esse. ac sibi similes esse velint parentes: sed cogitent, primo, se quoque tales non fuisse in pueritia, quales nunc sint: deinde, quoniam liberi sentiant, ea postulari a se, quae suas vires excedant, indignationem iis, et contemptum parentum commoueri.

232. Nihil autem absurdus est, et ad parentes liberis contemptibiles reddendos efficacius eorum consuetudine, qui mox amantissime eos tractant, suauiter compellant, dominos nominant; laudibus efferunt, cum iis iocantur et ludunt, mox ita iis irascuntur leui de causa, ita acerbe, vel verbis, vel verberibus, eos reprehendunt, vt ipsis cum capitalibus paene hostibus res esse videatur.

233. Vbi rationis se exserere vis incipit, tum vero tempus est, et rationem omnibus modis excitare et colere, et liberorum animos accurata rerum diuinarum, aliarumque, cognitione imbue-

re, quoad eam capere posse videantur. Itaque, quod ad primum illud attinet, ita institues, vt nihil temere credant, nisi cuius ipsis explicetur ratio, in omnibus rebus rationem requirant, nihil temere affirmant, aut negent, aut agant, cuius non reddere probabilem aliquam rationem possint. Nam ita a leuitate in credendo et affirmando, a superstitione, praeiudicio auctoritatis, integri seruabuntur, aut certe assuescent sensim rerum rationibus causisque intelligendis indagandisque, et vniuersae vitae ad sapientiae leges conformandae. In altero autem illud imprimis cauendum, quo nihil pestilentius est tenerae huic aetati, ne meros sonos et verba inania memoriae mandare cogas: quod qui faciunt, non homines, sed picas et psittacos loquaces, efficiunt. Itaque, etsi non nimis mature rebus sacris infantes erudiri posse videantur; grauissime tamen errant, qui se putant liberis prodesse, cum eos docent, v. c. erecto ad coelum digito DEI nomen pronunciare, aut formulas precum breuiores recitare, cum nec vim verborum teneant, nec capere possint. Nam ita consuescunt formulas precum sine cogitatione, nulla vi verbis subiecta, recitare, in eamque opinionem deinde veniunt, quasi intelligant, quae non intelligunt, et ipsis denique omnis precandi rite, et cum cogitatione perpetua, ratio difficillima per totam vitam efficitur. Nam, quod plerique non possunt, v. c. eam precandi formulam, quam Christo debemus, semper, seruata attentione perpetua, recitare: eius sane nulla alia causa est, quam, quod eam memoriae mandauerit,

et saepissime recitauere, eo tempore, quo eam ne intelligebant quidem.

234. Quod si quis parens aut a scientia destitutus, aut temporis penuria coactus, aliis tradit formandos liberos, imprimis pueros: magnopere videat, cui tradat, utque committat his, qui formando ad sapientiam, eruditionem, virtutemque ingenio apti sint. In quo si non ipse iudicium adhibere suum potest, alios sequatur auctores, sed hos, quos constat harum rerum peritos, iisque tractandis assuetos esse, quibus liberi erudiri debent. Nam, si hos consulat, qui ipsi aliorum potius sequi in ea re iudicium debebant, quique in commendandis Praeceptoribus gratia potius, laudis inanis studio, quam horum salute ducuntur, quibus dandus praeceptor est: male liberis suis consulat necesse est.

235. Quoniam etiam sua cuique a natura quasi persona imposita est, et qui in eligendo vitae genere naturae nutum aut non intelligunt, aut contemnunt, inuita, quod aiunt. Minerua, et repugnante natura, vitae genus suscipiunt, eamque ob causam parum in eo aut nihil efficiunt: maxima cura prouidendum est, ne aut ipsi parentes hanc personam liberis tribuant, aut ab ipsis sibi sumi patiantur, quam natura ipsis imponi noluit. Fugienda itaque est ridicula quorundam consuetudo, qui nolunt filios aliud, quam suum vitae genus, amplecti, parum pensi habentes, quid naturae eorum conueniat, quid ferre humeri possint, quid

quid recusent. Diligenter autem cogitandum est, primo, nulli vitae generi felicitatem proprie attributam, sed omnibus communem esse: deinde, in eo felicissimum quemque esse, in quo plurimum profecerit, aut excellat: in eo autem plurimum quemque praestare posse, ad quod a natura destinatus, factusque sit: denique verendum esse, ne filios aliquando eius poeniteat, ac sero tandem illud aut abiiciant, aut a parentibus se ad alienum suscipiendum coactos esse, querantur.

236. Sed, quia non omnes, quid naturae cuiusque conueniat, iudicare possunt: in hac quoque re consulendos putamus eos, qui cum ingeniis multis versati sunt, ac non modo in explorandis ingenii viribus sunt exercitati, sed etiam, quas ars, scientia, vitae genus quodque ingenii, animi et corporis dotes requirat, intelligunt.

237. Tempestiue etiam bona ea, quae externa dicuntur, recte quaerere et conseruare docendi sunt, in eoque, pro aetatis ratione, exercendi. Itaque, vt ab honoris studio incipiamus, veri honoris, veraeque turpitudinis notionibus imbuendi sunt, et ita instituendi, ne in pulchris vestibus, vulgariibus honoris significationibus, aliisque huiuscemodi vanis rebus, honorem quaerant, sed in virtute, sapientia, modestia, pietate: ne alios contemnant, aut supra eos se efferant, quia iis vel genere, vel corporis animiue dotibus, aliisue rebus, praestent, sed omnes comiter tractent, et, quid in quoque sit boni potius, quam quid mali, videant. Exem-
plis

plis etiam, aut ex historia, aut quotidiana experientia, repetitis, monendi sunt, quam vani sint honores, qui ab aliorum voluntate pendeant, quamque parum ad beatitatem valeant: et contra ea, quam solida sit et durabilis gloria, quae a recte et magno animo factis proficiscatur.

238. Vt pecunia recte vti discant, primo, adducendi sunt ad labores quotidianos, quid ex iis lucri veniat, ostendendum, ut, quam laboriose comparetur pecunia, intelligant: deinde, ipsis quoddam quasi profectitium peculium tribuendum, eiusque libera administratio relinquenda, hac tamen lege, ut rationes certis temporibus reddant expensae pecuniae, in quibus excutiendis non acerbi quidem parentes sint, sed ostendant tamen, quid, quare, recte maleue expensum sit, et iustas impensas laudent. Quod si male gestam administrationem viderint, ad tempus carere pecunia iubeant, ut ex ista inopia quandam molestiam percipiant.

239. Vt liberales fiant, ducantur ad miseros homines, aut, si quos forte vident, eorum miseria ipsis demonstratur. Nam, quoniam sunt plerumque pueri ad misericordiam natura proclives, ita assuescent aliorum miseria commoueri. Proderit etiam, quae beneficia pauperibus erogantur, per liberos distribui. Nam, nescio quomodo, ex ea re voluptatem capiunt, ac deinde ipsi aliis benefacere student.

240. Quoniam multum pudoris natura infantibus tribuit, eiusque magna vis est ad eos a flagitiis abstrahendos: omni modo eum conseruare debent parentes, neque committere, vt sua culpa imminuatur: quod faciunt hi, qui non permittunt solum liberis, sed iubent etiam, quicquid velint, quamuis ineptum, loqui, nullius conspectum vereri, sed, quisquis occurrat, contra libere intueri.

241. Ceterum omnes eorum sermones diligenter obseruandi sunt, ipsique grauitet et verbis, interdum etiam poenis, castigandi, vbi mendacium qualecunque, aut ad alios nocendum, aut ad se excusandos, aut aliis quibuscunque de causis, protulerint: vbi, quod tacere debebant, cum aliis communicarint, de aliis parum honorifice loquantur, aut quocunque modo honestatem, aut alios homines, verbis laedant, denique vbi res inutiles narrent, quas scire nullius intersit. Nam ita a mendaciis, calumniis, dictis iaciendis, ineptisque omnibus sermonibus, et garrulitate, abstinere mature consuescent.

242. Atque talibus aliisque institutis, quae sua cuique prudentia, aut sapientum hominum consilium et consuetudo, subiiciet, continetur ea, quae *disciplina* domestica et priuata dicitur, qua puerilem aetatem amplectitur: cuius vim parum intelligunt ii, qui in seueritate, siue, saeuitia potius, verberibus aliisque corporeis castigationibus, ponunt vniuersam. Ea enim demum vera disciplina est, quae et sensum honesti a natura insitum acuit,

acuit, et institutis apte excogitatis ad virtutis amorem studiumque adducit. Vis autem breuem illa quidem virtutis simulationem, cupiditatumque et vitiorum dissimulationem afferre, veram virtutem gignere nullo modo potest.

CAP. XIV.

De Familia regenda.

243.

Familiae regendae omnis in hoc posita est ratio, vt efficiat paterfamilias cum vxore, vt et liberi et serui imperata promte exsequantur, seque amore prosequantur, et reueantur. Iam primo, quoniam cetera omnia facilia sunt, si amore et liberi et serui patrem matremque familias prosequantur; huius etiam prima esse cura debet. Et liberorum quidem animi quomodo amore imbuntur parentum, superiori capite docuimus. Serui autem et ancillae dominos amabunt, si intelligent, se ab ipsis amari curarique, non contemni, rideri: si cum ipsis interdum, deposita nimia frontis vultusque seueritate, loquentur: si in imperando non nimis duri, et in reprehendendo neque frequentes, neque acerbi erunt, neque contumeliosi, et leuiora delicta aequo animo ferent. Nihil enim magis animos, vt liberorum, ita seruorum, irritat, et contemptum adeo affert, quam si

nimis saepe, aut nullis, aut leuissimis de causis, grauissime irascaris, et contumeliis omnibus eos afficias.

244. Mirifice etiam proderit, in munusculis, quae seruis ex consuetudine tribuantur, esse paulo liberaliorem, in primis ubi nihil magnopere est, quod in iis reprehendatur, eaque ita tribuere, ut libenter, et cum voluptate quadam tribui videantur: item, in concedendo iis otio modico, aut ad negotia sua curanda, aut ad honestas oblectationes, minime durum sed facilem esse.

245. Ipsi autem liberi et serui qua ratione, quem parentibus et dominis debent, amorem vel suscipere, vel confirmare possint, ex his intelligi potest, quae supra in eam rem diximus. Suam modo conditionem recte cogitent, quae bona in ea sint, et ab his, quos amare debeant, quae in se profecta sint, et proficiantur. Possunt etiam se cum aliis eiusdem conditionis comparare, qui minus amabilibus, minus lenibus, facilibus, liberalibus, parentibus, aut dominis utuntur.

246. Ne autem nimia seueritas, iracundia, aut alia huiusmodi vitia amorem aut nasci non sinant, aut ante natum extinguant: instituenda est vitiorum cum virtutibus et beneficiis, quae et percepta sunt, et adhuc percipiuntur, comparatio: ex qua intelligetur, multo plura esse, quae amore, quam quae odio digna sint. Ceterum, ea etiam odii adhiberi remedia, et amoris quasi nutrimenta possunt, quae capite decimo proposuimus.

247. Auctoritatem vero, quae multum apud feruiles animos valet, vt domini consequantur, eadem fere seruanda sunt, quae, de auctoritate parentibus apud liberos concilianda, praecepimus: quae facile huc trahi possunt. Vnum illud adiicimus, esse magnopere cauendum, ne aut pater familias de matrefamilias, aut haec de illo, apud liberos, aut seruos, detrahat, atque suam inuicem ipsi auctoritatem imminuant.

248. Ad obedientiam parentibus in rebus, quae honestati non repugnent, praestandam, liberos commouebit paternus amor: ex quo intelligent, non hanc ob causam obedientiam ab se exigi, vt vexentur, libertate priuentur, et quasi serui fiant, sed, quoniam propter aetatis et rationis imbecillitatem, quae facienda sint, et omittenda, ignorant, adeoque ab aliis discere debeant, nemo autem vnus esse possit, a quo rectius id sibi, quam a parentibus, promittere possint, nihil eos imperaturos, nisi, quod ad salutem suam pertineat. Nam, quae imperantur eiusmodi, ex quibus nihil ad liberos, sed parentes, aliquid commodi redundet, ea grati animi causa facienda esse, facile intelligitur. Quae autem de obedientia parentibus praestanda dicuntur, etiam ad praeceptores et magistros, qui parentum locum tenent, facile transferri possunt.

249. Serui autem ea primum cogitare debent, quae ad omne pactum seruandum compellere homines debent: deinde vero, hanc esse conditionem suam, vt propter inopiam dominus habendus

fit, multumque sua interesse, vt semper fit, cui seruire possint, et, qui sibi ab se seruiari velit. Iam, si minus dominis obedientes sint, ea re effici, vt male audiant, ac tandem ne inueniant quidem, cui seruire velint, aut qui sibi ab se velit seruari. Addenda est etiam poenarum, reprehensionum, obiurgationumque cogitatio; quae metum certe affert, et superioribus argumentis aliquam vim addit.

250. Erectae indolis homines ad sponte libenterque faciendum officium excitabit illud imprimis: quod non modo leuius est, et minori molestia perficitur, quicquid libente animo fit, sed etiam, quod, quae sponte libenterque facimus, etiamsi ex lege et officio fiant, tamen libere facere videmur: cum contra ea, quae inuiti facimus, hoc ipso grauiora fiant. Qui libertatis cuiusdam specie et opinione ea, quae debent, facere recusant, vi et poenis coacti, sentiunt, liberos se minime esse: quemadmodum ille Stoicorum canis, cum eadem, qua currus, cui alligatus est, celeritate currit, se alligatum currui esse non sentit, liberque esse ab omni vi videtur: cum autem restat, neque eadem celeritate currit, tum demum se alligatum, minimeque liberum esse videt.

INITIORVM
PHILOSOPHIAE
PARS QVARTA
P O L I T I C A

P O L I T I C E S

CAP. I.

De Ciuitate vel Societate ciuili.

I.

In societatem ciuilem homines vtrum necessitatis sensus coëgerit, an vtilitatis spes allexerit, an denique causae fortuitae paullatim contraxerint, difficile est decernere. Sed hanc rationem probabiliorem facit res et vsus, et natura communis rerum humanarum. Nam necessitatem resellunt populi, qui nullo tali vinculo se coniungere, nec tamen minus secure, immo prope securius vivere, quam fit in ciuitate: vtilitates autem pleraeque ciuitatis, easdemque maximas, nec providere homines, nullo exemplo cognito, potuerunt, in illa praesertim simplici agrestique vita, nec expetere. Nec tam, quibus causis homines aut potuerint moueri aut debuerint ad tales societates copulandas, quaeritur, quam quomodo coierint: nec eiusdem de causis omnes, aut destinato consilio, in societatem congregatos esse, credibile videtur.

2. Ceterum insigne et amabile prouidentiae diuinae opus est, quod, quibuscunque causis ac modis, ciuitates extitere: tantam habent vim ad omnes felicitatis humanae partes. Neque enim villo modo credi potest aut debet, rem tantam, tam vtilem generi humano, temere, sine consilio et gubernatione diuina extitisse. Itaque et iura ciuitatum et officia diuina sunt.

3. Sine

3. Sine dubio autem multitudo hominum, iisdem regionibus degentium, quae vel casu e diuersis locis paullatim confluxisset, vel ab initiis tenuibus creuisset, ciuitatibus locum fecit, vel recipiendis moribus institutisque communibus, vel pluribus in vnum locum, aut sua sponte aut alterius consilio, contractis habitandi causa; quae et oppidorum origo fuit.

4. Sed cum ipsa ciuitate nata est necessitas potestatis, per quam multitudo regeretur ad salutem vtilitatemque communem. Neque enim ipsa se regere multitudo potest: auctore opus habet ac duce. Eam potestatem siue multitudo ipsa quacunque conditione mandauerat, cui aut quibus vellet; ex conditione accipiendi vsurpari debebat: siue ipsi arripuerant consilio aut vi, qui eam tenerent; non pro libidine vsurpari poterat, sed e fine ciuitatis naturali, qui modo accipiendae potestatis neque variari neque tolli potest. In rebus iis, quae nullam, vel non necessariam cum eo fine coniunctionem habent, nec exceptae erant tradendi conditionibus, aliquid liberum relinquebatur ei potestati, praesertim, quae nulla cum conditione data vel accepta esset. Nec alio iure esse vlla potestas ciuilis potest.

5. Finis autem naturalis ciuitatis duplex intelligi potest; quorum alter est in securitate, vel interna aduersus suos, vel externa contra vim externam: alter in vtilitate priuata vel communi conseruanda, et sine alterius iniuria augenda ad felicitatem ciuitatis vniuersae: neque enim alii vel constituerentur, vel constitui deberent, si sapientes

tes homines sua sponte ac deliberato consilio in ciuitatem coirent.

6. In vtriusque igitur huius finis cura et tutela vniuersa inest *gubernatio* ciuitatis: *imperium* autem in potestate ad eam gubernationem necessaria, in qua et *maiestas* ponitur. Ex eodemque summa officii intelligitur, quod natura ipsa praescribit tum imperantibus in ciuitate, tum parentibus: estque regentis, omnia ad duplicem illum finem referre, et facere, quae ad eum vel tenendum, vel retinendum valitura videantur, nec sibi arrogare potestatem ad eos fines nihil pertinentem, aut cum iis pugnantem, praesertim quae tradentium conditione, pacto, aut alio quo legitimo modo excepta sit: ciuis autem, regenti in his parere, eius gubernationem priuatis consiliis aut libidine sua non impedire, sed eam pro parte virili, et loco, quem in ciuitate teneat, consulendo, agendo, dando, adiuuare.

7. Sed potestas illa varie vel habetur vel exercetur. Nam vel penes vnum est, exerceturque ab ipso, et per hos, quibus partem aliquam potestatis suae permittit, eaque *Monarchia* est, proprieque *regnum* dicitur; vel penes plures, quae *Aristocratia* est; vel apud populum vniuersum residet illa quidem, ceterum administratur per eos, quibus se suaque populus ad certum tempus in causisque certis, permittit; *Democratiam* et imperium populare appellant. Antiquissimum sine dubio genus imperandi et maxime naturale est vnius: cetera vel insolentia imperantium, vel superbia et inuidia, vel impatientia parendi peperere.

8. Haec genera et ipsa, in quibus formas ciuitatum ponunt, finem quendam suum habent, diuersum illum quidem ab eo, quem ciuitatis ipsius fecimus, nec tamen cum eo pugnantem: neque enim honestus et naturae consentiens sit: sed a varietate modi constitutum et adiunctum, quo potestas summa ad finem ciuitatis naturalem exercetur; vnde varietas quaedam consiliorum nascitur, ad finem naturalem comparatorum. Monarchiae ergo finis proprius est potentia, aristocratiae dignitas et gloria, democratiae denique libertas. Neque enim alia bona intelligi possunt, quae praeter communia illa, in vnoquoque genere potestatis ciuili, peti ab iis possint, penes quos summa potestas est.

9. Ea porro genera potestatis summae habendae non semper aut necessario simpliciter obtinent, sed singula possunt esse temperata adiungendis partibus quibusdam ex genere alio. Atque etiam intelligi potest imperium ex vniuersis generibus mixtum, vt incommodis vnus occurratur commodis alterius, quale Romanum quondam fuisse, Polybius auctor est.

10. Nam singula genera habent natura sua quaedam commodis suis adiuncta incommoda prope paria: quippe in Monarchia facilitati et celeritati rerum gerendarum, concordiae denique facilius conseruandae opportunitati, adiunctum est periculum tyrannidis, impotentiae et libidinis in honoribus mandandis, aliorumque malorum, a quibus in ceteris formis securitas maior est: in Aristocratia autem facile nascuntur aemu-

latio-

lationes et dissensiones principum; unde tarditas in rebus decernendis et agendis venit, saepe etiam factiones et intestinae discordiae oriuntur; per quae non minora mala oriuntur, quam ab impotentia et libidine regnantium: in Democratia denique et illa ipsa mala facile existunt, et optimorum ciuium pericula.

11. Igitur forma Ciuitatis optima fuerit ea, quam ante descripsimus, probatque idem, auctor utique idoneus, Polybius: in qua libertas sit cum dignitate, gloria et potentia e republica bello ac pace bene feliciterque gerenda; quocumque nomine summum imperium ipsum et forma vniuersa Ciuitatis appelletur.

12. Est autem libertas ciuilis, cum legum imperia sunt maiora humanis, nec cogi quicquam possis solo arbitrio hominis cuiusuis. Igitur fundamentum libertatis est in legibus: nec aut sine legibus libertas intelligenda est, (sit enim licentia potius) aut libertati necessario contrarium putari debet regium aut principum imperium. Vbi per leges imperium exercetur, non arbitrio et libidine hominum, ibi libertas est.

13. Tum potentiam intelligimus, quae bonis artibus, et sine cuiusquam iniuria, ad securitatem vtilitatemque, et propriam imperantium, et communem parentium, quaeratur: dignitatem vero et gloriam, quae iustitia, fide, liberalitate, fortitudine aliisque virtutibus parta sit; in qua ipsa salutis publicae non paruum praesidium constituitur.

14. Ceterum, quoniam imperium primum ad securitatis defensionem pertinet, tum internae,

tum externae: intelligi debet, partes eius esse duas, quae securitatem tueantur: alteram legum fanciendarum et exercendarum ius et potestatem: alteram belli gerendi.

15. Sed legum duo genera sunt: alterum, quod iura ciuium et bona tuetur singulorum; quas proprie ciuiles appellamus; alterum, quod pertinet ad maleficia poenis coërcenda. Vtrumque genus debet esse iustum: nec enim aliter finis legum teneri potest: hoc est, a natura ductum, vel sic, vt totae sint iuris naturalis, vel vt, quae ius naturae definit vniuerse, ea temporibus, locis, personisque accommodentur.

16. Nec modo scribendae sunt ac fanciendae leges, sed etiam exercendae. Id fit *iurisdictione*, quae est in causarum quarumuis secundum leges diiudicatione et compositione: habetque partes duas: primam, quae est in forma disceptationum et iudiciorum forensium apte ad aequitatis cognitionem expeditam et certam constituenda; alteram, quae est in decretis et iudiciis.

17. Nam decreta quidem pertinent ad ius suum cuique reddendum, secundum legis aequitatem. In quo saepe requiritur facti scientia, tum in priuatis ciuilibusque causis, tum in publicis, quae sunt in delictis. Itaque iudiciis opus est, in quibus proprie agitur de facto, vel sic, vt, an quis aut quid fecerit, quaeratur, vel, quale sit id, quod quis fecisse conuincitur; vt ad ius suum peruenire quisque, aut reus vel liberari, vel conuictus puniri e legibus possit.

18. In bello autem tum suscipiendo, tum gerendo, seruanda est iustitia et humanitas communis. Nam propulsare magis oportet bellum, quam inferre, nec inferre sine necessaria et iusta causa; quae sola securitate eiusque certo periculo, non suspicionibus, iudicari debet; lenibus ante remediis frustra tentatis, rebusque repetitis et disceptatis: genere autem sine acerbitate aut crudelitate in eos, quibuscum geras, quosue viceris, et sine iniuria in hos, qui a belli suscipiendi causis sunt alieni: omninoque ab omnibus malis belli gerendi artibus abstinere, hoc est, quibus non tam hoc agitur, ut iniuria depellenda securitatem tueare, et ius tuum teneas, quam per belli speciem praedèere ac latrocinerè. Neque enim securitatis ista sunt, qua sola belli iustitia nititur.

19. Nec vero aut supra vires contendendo committendum est, ut perdas ea ipsa, quae conservare ac tueri volebas; aut, quem coercere securitatis causa necesse erat, omnino ad perniciem urgere oportet: fitque pax certa et aequa, etiam, si ita necesse sit, iniqua, potior cupiditate vel vlciscendi vel coercendi. Nec vero pacis necessitate hostem ad vltima redigere oportet. Nam id aequè iniustum fit, ac si, qui necessario vendit quid, eum, cum magno detrimento vendere cogas, et ex eius necessitate praedèere. Atque etiam talis pax tuta esse non potest, nec sine insidiis haberi.

20. Quae autem pax sine fraude et vi composita est, ea, uti conuenit, ita seruari debet, sine omni calumnia et exceptione. Similisque sancti-

tas esse pactorum omnium foederumque debet, vel securitatis, vel alius cuius boni et rei causa initorum.

21. Sed, vt supra demonstratum est, non modo securitatis cura esse debet in Ciuitate, sed etiam vtilitatis et felicitatis communis, cui etiam securitatis defensio maxime paratur. Nec enim aliud per securitatem quaeritur, quam, vt et bonis tranquille vti fruique possimus, et in iis comparandis augendisque sine interpellatione laborare. Itaque securitatis defensio etsi prior est necessitate: tamen non potior haberi debet officio ac iure; pariterque contra officium fecerit, qui vtilitatis ac felicitatis curam gerat, neglectis securitatis praesidiis, et qui omnia ad securitatis, praesertim externae, tutelam retulerit, securus aut parcus in felicitate communi curanda: quo nimis saepe ingenia imperantium, eaque splendidissima, inclinauere.

22. Felicitatis autem huius vel partes vel fundamenta et instrumenta sunt haec: religio, mores, literae et artes, tum liberales, quae ingenio constant, tum quae manibus exercentur, mercatura, res militaris, aerarium. Nam his conseruandis, tuendis et bene tractandis, amplificandisque felicitas publica tenetur, seruatur et augetur.

23. Sed ea non amplectenda sunt singula, nec inter se diuellenda; multoque minus alterum colendum et ornandum cum incommodo et detrimento aliorum; sed vt vnus membra corporis curanda sunt vniuersa. In quo tamen hic modus haberi debet, vt, quanto quodque maiorem ad felicitatem vim habeat, eo magis curetur atque colatur,

latur, fitque religio, et quicquid ad ingenia, animos moresque ciuium pertineat, longe potius iis, quae externam rationem attingunt.

24. Et tum in illis, tum in his videndum est, vt rectam viam ingrediantur, nec malis iniustisue artibus res bonas corrumpant: omninoque caueri debet, ne specie inani decepti, felicitatem publicam vel in finium amplitudine, vel in pecuniarum publicarum priuatarumque copiis aut solis aut maxime ponant, existimentque potius, in illa esse difficiliorem securitatis et felicitatis publicae tutelam, in his magnam et periculosam malorum publicorum materiam: denique in iis rebus persequendis pronam ad iniurias viam.

25. Oportet autem Ciuitatem quamque non suam modo rationem ducere, de sua securitate et felicitate laborare, sed etiam aduersus alias primum humanitatem communem iustitiamque seruare, deinde necessitudines, quas cum iis contraxerit, cum fide conseruare, colere eas officiis, denique si quid ab iis acceperint officii aut beneficii, id, quoad possint, remunerari. Nec enim alia est comparatio ciuitatum, quam hominum singulorum: quaeque singuli debent aliis, vel singulis, vel vniuersis, vel propter communem naturam, vel causam aliquam propriam ac necessitudinem, eadem ciuitatis vnus cuiusque officia sunt aduersus alias similibus de causis.

26. Itaque oportet aliis ciuitatibus omnia sua salua et inuiolata relinquere, nec earum bonis et commodis insidiari eaque ad se trahere, quae cum iis legitime pacta sunt, ea, vti conuenere, bona

fide seruare, nec vllam iis vim facere, nisi iniuriae depellendae, aut iuris sui conseruandi causa, vt antea dictum est de bello gerendo.

27. Et quoniam saepe multa cum aliis Ciuitatibus agenda sunt, vt querendae iniuriae, disceptandi iuris, vel paciscendi causa, vel de rebus communibus, existitque inde necessitas mittendi, per quos ea agantur, *Legatos* appellant: intelligitur, his deberi, quicquid Ciuitati, cuius legati sint, debeatur: nam et personam Ciuitatis suae sustinent: eorum corpus, vitam, dignitatem, omnia, salua et inuiolata esse, et si iniuria facta sit, iis satisfieri debere vel Ciuitati, pro modo iniuriae. In quo toto genere etiam, quae more communi gentium instituta sunt, seruare oportet.

28. Vicissim oportet Legatos bona fide mitti, non insidiandi et decipiendi causa: ipsos autem nihil callide et astute, nihil contra aut praeter mandatum, nihil pro imperio aut insolenter agere per fiduciam potentiae publicae; nec in aliena Ciuitate curiosos esse, aut machinari, quae ei noxam afferre possint: alias ius legationis non obtineant. Et tamen, si quid commiserint, potius queri apud eos, qui miserunt, quam poenas suo arbitrio sumere oportet.

29. Atque etiam propter securitatis et felicitatis publicae rationem oportet alias Ciuitates, praesertim finitimas, adiungere sibi pactis foederibusque, et allicere ad heneuolentiam. Neque enim facile vna Ciuitas sibi soli vel ad securitatem vel ad necessitates vitae communis vel ad felicitatem sufficit. Ac certior est quidem securitas, quae
suis

suis viribus nititur. Sed eae saepe sunt tenues, nec pares opibus aliarum Ciuitatum: et quamuis magna potentia interdum tamen superatur a maiore. Nec vero eadem regio omnia effert habetque, quibus aegre careat vita communis. Tanto magis adiungendae sunt aliae Ciuitates, vel ad securitatis firmitatem, vel ad felicitatis publicae oportunitatem.

*****

CAP. II.

De Ciuitate regenda.

30.

Quia gubernatio Civitatis est, vt ante diximus, in vsu imperii potestatisque summae ad fines naturales tenendos ac tuendos, hoc est, ad securitatem vniuersam et felicitatem publicam: oportet, qui bene regere Ciuitatem velint, tenere modum, in singulis partibus vel securitatis vel felicitatis publicae, potestatem eam ad earum vel incolumitatem, vel firmitatem et incrementum, dirigendi. Qui nobis erit explicandus ad institutionis propositae rationem.

31. Prima igitur, latissimeque patens potestatis illius pars, cum sit in legibus, tum sancientis, tum exercendis: intelligitur, primam curam esse debere, vt leges sint tales, quales descripsimus, iuste, aequae et prudenter scriptae, hoc est, a iure naturae ductae, et temporibus, locis, hominumque ingenis accommodatae. Itaque cum tempora mutantur, ingenia etiam moresque hominum, quae in legibus scribendis erant spectata, aut vsus ali-

quid latentis in lege vitii in hoc genere indicat, eae vel apte corrigi, vel diligentius scribi debent. Atque etiam videndum est, vt perspicue, accurate, et circumscripte satis compositae sint, vt ambiguitas tollatur, nec locus calumniis fiat.

32. Eae autem leges, quae ad coërcendam hominum improbitatem scribuntur, primum debent esse eiusmodi, vt peccantibus elabendi facultas non relinquatur per speciosas interpretationes, sed facinus quodque certa ratione teneri et convinci possit: denique poenis sanciendae sunt iis, quae quidem ab humanitate et aequitate non abhorreant, ceterum homines abstergere a peccando possint. In quo etiam ingenium ciuitatis videri debet. Nam seueriores poenae debent esse apud populos feros et nondum cultu mitigatos, qui poenas aliis populis plus satis graues, pro leuibus spernant; et cultis ad humanitatem moribus, ac mitigatis sensibus, etiam asperitas poenarum minui debet. Crescente autem in aliquo genere libidine peccandi et frequentia delictorum, etiam poenae augendae sunt: aliter ad securitatem nihil proficiant.

33. Sed in exercendis legibus primum, formula forensis iurisdictionis, videndum est, vt habeat tum perspicuitatem et diligentiam scribendi, per quam calumniis et malis artibus litigantium occurratur, et quid verum iustumque sit, liquido cognosci possit; tum breuitatem eiusmodi, per quam quisque, sine multis et inutilibus ambagibus, ad ius suum peruenire possit, nec tamen causarum accurate cognoscendarum facultas adimatur.

34. Decreta deinde curandum est, vt fiant eligibus et formula illa forensi, nec gratia, odio, aut aliis causis varientur. Id non tam poenis grauibus proponendis quaerendum, quamquam his quoque, quam delectu hominum idoneorum et satis cognitorum, quibus iuris et legum administratio, hoc est, securitatis internae pars maxima, recte et sine talis periculi metu credi possit: quorum vt copia et facultas sit, non tantum praecipiendo et hortando, sed etiam institutis idoneis, et liberalitate publica efficiendum est. Similisque diligentia esse debet in iudiciis mandandis. Quae autem rite decreta et iudicata sunt, ea rata esse, nec immutari, nisi grauissima et prorsus necessaria de causa, debent: aliter ius incertum fiat, et securitas tollatur, cui tuendae leges et iurisdicctio comparatae sunt.

35. Et quia securitas interdum vi et armis retinenda est; oportet in pace parare, quibus opus sit ad bellum vel arcendum, vel, vbi necesse est, promte et bene gerendum; tum militares copias, pro modo facultatum, et cum conseruatione securitatis internae vtilitatisque communis, ne copiae publicae ciuiumque res exhauriantur ipsis defendendi praesidiis parandis; quo res nimis inclinare non paucis in ciuitatibus coepit: tum certa auxilia sociorum fidelium; qui alliciuntur quidem iustitiae et virtutis opinione, retinentur autem fide, aequitate et officiis.

36. Atque hoc sociali praesidio inprimis vti oportet Ciuitates tenues, quae bellis gerendis necessarias opum copias non habent, tum innocen-

tia se tueri, rationes suas segregatas habere a potentium Ciuitatum diffidiis, earum iniurias potius perpeti, in fortunaeque aduersae loco numerare, nec vilo modo committere, vt in societatem belli gerendi venisse videantur, causamque praebent ex imbecillitate sua praedari cupientibus.

37. Omnino praecipua pacis et otii cura esse debet omnibus, quamuis potentibus Ciuitatibus, et cum magna victoriae spe ad bellum venturis: si maiorem salutis et vtilitatis communis, quam cupiditatis suae et laudis bellicae rationem ducere velint: potiusque de iure aliquantum cedendum, et iniuriae condonandae, si vilo modo, salua salute vniuersa, fieri potest, quam ad vim descendendum. Nam quae victoriae commoda esse possunt, ea fere minora sunt iacturis necessario faciendis, et malis, quae a bello, imprimis diuturno, in Ciuitatibus saepe in longum tempus et vix sananda nascuntur: raroque, etiam cum fines victoriis amplificantur, Ciuitatibus ipsis, vel veterum incommodorum leuamenta, vel noua commoda accedunt: praeclare agitur, si non a difficiliore tutela noua onera iniunguntur. Haec de securitatis partibus administrandis ad salutem Ciuitatis. De felicitatis vel conseruandae vel augendae modo, sequitur, vt dicamus; in qua latissime patens et vberissima, sed etiam difficillima est Ciuitatis regendae pars.

38. Et felicitatis huius quae partes aut fundamenta sint, supra demonstratum est, itemque vniuersa eius cura qualis esse debeat, si officio satis facere velint, qui reipublicae praesunt; de singulis

lis bene curandis, restat, vt videamus. In quibus primam fecimus *religionem*. Nec est alia magis aut necessaria ad salutem singulorum, aut firmitior et vberior ad imperantium et vniuersorum vel securitatem vel felicitatem: quippe nulla alia officii vincula sunt arctiora, quam quae religio circumdat. Quo maior cura publica religionis esse debet.

39. Sed ea, videndum est primum, quatenus ad curam potestatis ciuilibus pertineat; deinde, quo modo curari ab ea debeat, vt priuatim ac publice prodesse possit. Igitur cum potestati ciuili subiecta esse non possint, nisi quae manuteneri cogique possint: intelligitur, ad eam potestatem proprie pertinere modo eas religionis partes, quae in oculos incurrant, hoc est, non tam religionem ipsam, quae tota est animi, quam eius extrinsecus ac publice exercendae modum ac disciplinam: ceterum ad curam eius et prouidentiam pertinet vniuersa. Nam et ipsius et vniuersae Ciuitatis interest, religionem ciuium non tantum esse in externis actionibus, sine vi ac sensu, sed in vera et perspicua cognitione rerum diuinarum, et in pietate animi, quae ab illa cognitione nata sit: quippe haec sola est, quae proprie religio dicatur; in illis est superstitio potius; quae semper noxia est priuatim ac publice.

40. Itaque prima cura bene regentis Ciuitatem esse debet, vt et ipsa pura sit, nullis admixtis pravis et superstitiosis opinionibus, et vt bene accurateque doceatur, i. e. apte ad intelligendum pro cuiusque aetatis ac generis modo et captu: aliter enim

enim suscipi religio, qualem descripsimus, nullo modo potest.

41. Sed ea cura omnis fere redit ad haec duo, primum, vt sit bona copia eorum, qui de puritate doctrinae recte iudicare, et, qui religionem, ita vt diximus, docere possint; deinde vt delectus doctorum recte et prudenter fiat, exclusa omni gratia aut inuidia, aut alia qua cupiditate. Sed posterior ratio difficultatis minus habet, si prior recte curetur. Ea copia quomodo comparanda sit, post dicemus.

42. Tum vero oportet doctores quosque seuera disciplina contineri, ne vel negligentia et ignavia, vel morum prauitate, bene partam scientiam inutilem reddant. Quae cura maxime habenda est in iis, quibus vel aetas tenera vel plebs infima commissa est: quod omnes vulgo faciliorem vtriusque generis institutionem ducunt, vt quae cogitatione et cura nulla indigeat, cum sit omnium difficillima. Sed cauendum etiam est, ne ad haec vitia prolabantur culpa publica, i. e. contemnenda eorum tenuitate, et inepta in iis parsimonia. Est enim perdifficile, non contemnere et negligere munus suum, quod publice contemnatur ac negligatur.

43. Atque etiam in exercitationibus religionis, quae fiunt publicis in locis, vniuersaque disciplina sacrorum, videndum est, vt omnia sint digna religionis grauitate et sanctitate, fiantque cum decore quodam; imprimisque, vt sint apta et religioni recte cognoscendae, et pietati ingenerandae atque alendae: neue per ceremonias inanes et parum deco-

decoras, aut aliam leuitatem negligentiamque in faciendis iis, quae exercendae religioni fieri, vel a doctoribus, vel a ceteris debent, corrumpatur sacrorum publicorum consilium, vt fit plerumque.

44. Atque vt curandum est, ne conuentus publici sacrorum causa negligantur: ita nullo modo concedendum est, vt coetus priuati et clandestini, sine auctoritate publica, fiant sacrorum nomine. Nam siue per speciem modo religionis fiant, siue reuera hoc agatur; semper periculi aliquid subest, irrepuntque facile vitia: saltem iniussu potestatis ciuilis nihil tale fieri debet.

45. Multo minus committendum est, vt religio, quae ad salutem singulorum et vniuersorum data est, ad noxam et perniciem cuiusquam convertatur, per eiusque speciem vexetur quisquam aut opprimatur: semperque debent suspecta esse eorum consilia, qui in hanc partem religionem loquuntur. Nec ea parua cura est. In nullo alio propemodum genere, facilius et periculosius vel decipitur vel peccat potestas ciuilis. Nec tetrior est abusus rei sanctissimae, quam per quem instrumentum sit improbitatis ad perniciem innocentium, aut ipsius Ciuitatis.

46. Proximum a religione locum tenent, immo cum ea coniunctissimi sunt *mores*: quamquam eos in hac institutione magis per se spectamus, quam qua sunt religionis, hoc est, qua proficiuntur ab animo, pietatis aduersus Deum pleno. Sed facilius est morum, etiam ad vtilitatem Ciuitatis

tatis conformatio et gubernatio, vbi pietas est in animo, et sunt etiam constantiores.

47. Sed *mores* alii sunt *interni*, qui sunt in sensibus de rebus humanis et diuinis omnibus: alii *externi*, qui sunt ab assuefactione et exercitatione per idonea instituta, non modo priuata, sed etiam publica. In vtrisque curandis et constituendis est ea, quae *disciplina Ciuitatis* dicitur; sine qua leges ceterae haud multum profecerint, cum ipsa etiam sine legibus plurimum publice proficit.

48. Est igitur primum videndum, vt ciues sensibus honestis magnisque imbuantur, de religione, legibus, magistratu, literis, et ceteris partibus reipublicae, de diuitiis item, paupertate, de beneficentia, fortitudine, similibusque: vt religionem omnibus rebus humanis maiorem credant, leges rerum humanarum primas et sacrosanctas, magistratum diuinae potestatis vicarium, literarum studia publice vtilissima et decora Ciuitati, diuitias et paupertatem nec beatum quemquam nec miserum facere, sed animum et vsum etc.

49. Sed his sensibus imbuendi sunt homines mature, nondum occupati a sensibus contrariis et vitiosis, qui, vbi in tenera aetate conualuere, haud facile euelluntur. Itaque haec cura inprimis habenda est, vt puerilis aetas habeat magistratos tales, qui hos ei sensus instillare possint: parentesque sunt docendi, vt et ipsi praecipiendo, monendo, exemplum sermonibus communibus praeendo, liberis tales sensus imprimant. Et possunt Principes, Magistratusque ipsi in partem operis venire, exemplo, hoc est, in factis, edictis, legibus,

legibus, tales sensus per omnes occasiones proferendo, inculcando, commendando et laudando.

50. Sed in moribus iis, qui sunt ab assuefactione, Ciuitatis est, videre, vt nemini liceat, vlla de causa, nihil agere, vel priuatim, vel, si genus et reliqua conditio ferat, publice; vt nemini lautius, quam pro loco, viuere; vt nemo impune propter ignauiam aut profusionem pauper fiat, imprimisque omnia male facta, quae ab ignauia et luxuria nascuntur, seuerius coërceantur. Tum vero puerilis aetas mature assuefiat labori pro modo aetatis, discatque famem, sitim, frigus, aestum ferre, tenui et parco victu contenta esse, oblectationibus vti parce, neque ignauis, sed in quibus laboris aliquid artisque sit. Nam ita animi et corpora roborantur, et praeparantur ad officia ciuilia, pace belloque obeunda, et ad parendum legibus et magistratibus: nec aliter fieri ciues vtilis patriae possunt. Quae omnia non sunt libertati hominum relinquenda, et tantum suadenda per eos, qui populum officia docent; nam oratio sola non valet in longum; nec plus quam voluntatis motum efficit, non actionis constantiam: sed legibus institutisque sancienda, et exigenda in parte officii ciuilis.

51. Omnino, si quis mores Ciuitatis disciplina salutari regere et fingere velit, non liberam relinquet parentibus educationem liberorum; cuius veram rationem plerique omnes, cum matrimonia ineunt, ignorant: sed eius modum sapienter descriptum proponet legibus, earumque obedientiam seuerè exiget per idoneos homines. Eae
autem

autem non contentae esse debebunt generalibus sententiis Philosophorum de educatione, sed, quid quisque, ac quo modo facere debeat in liberis, pro conditionis et loci sui ratione, apte ad cuiusque ciuis captum praescribent. Eritque curandum, vt ne quisquam earum legum praecepta ignorare possit, aut eas impune negligere.

52. Et cum in Ciuitate regenda ad felicitatem communem etiam corporis et *valetudinis* habenda sit ratio: quippe plurimum prodest Ciuitati in multas partes, habere ciues corporibus bene valentes: nec id eget demonstratione: vix alia melior intelligi potest ratio ei rei consulendi, quam quae a nobis descripta est, moribus externis ciuium per bonam et seueram disciplinam regendis; quamquam nec auxilia et consilia Medicorum deesse debent valetudini ciuium publice curandae. Nec vero melior et efficacior ratio esse potest efficiendi, vt bonos et legibus facile parentes ciues habeamus.

53. Sequitur *literarum et doctrinarum cura*, quarum necessitas et vis ad felicitatem publicam etsi satis intelligi potest ex iis, quae de religionis disciplina paullo ante, et de legibus, tum scribendis, tum exercendis per idoneos homines, diximus supra: nam talium virorum facultas esse non potest, sine rectis literarum et doctrinarum studiis: tamen ex multis aliis rebus intelligi potest, et est a multis saepe demonstratum. Atque vt nihil dicamus de singulis generibus, et propria cuiusque vtilitate; primum, vt magis quaeque ciuitas affluit literarum disciplinis et eruditis hominibus;

eo magis ingenium populi ipsius paulatim sensum elegantiae assumit, acuiturque consuetudine et exemplis ad humanitatem, itaque ad solertiam in omni alio genere rerum. Id Atheniensis et Romanae ciuitatis exempla docent; vt nihil de serioris aetatis ciuitatibus dicamus, quae studiis doctrinae prae ceteris abundauerunt. Deinde vero etiam eae ciuitates ab externis magis expetuntur, vt ibi sedes fortunarum collocare, ibi negotiari, ibi discere velint. (vid. Opusc. Orat. nostra p. 103. edit. sec.) Quae res quam vtilis sint ciuitati, sua sponte intelligi potest.

54. Sed illa cura publica aduersus literas et doctrinas qualis esse debeat, dicendum est. Ac princeps cura esse debebit haec, vt doctorum bonorum copia sit, qui dextre fideliterque erudiant, scholis habendis, librisque scribendis, iuuentutem, studia literarum aemulantem, et vero etiam, qui tirocinia posuere: iique tum alliciendi sunt spe, honore, praemiis, et ita tractandi, vt libenter doceant, tum animaduersione acuendi, vt recte, assidue, et diligenter. Quamquam ingenia excellentia incitamentis suis, et ipsius doctrinae dulcedine acuntur, nec indigent valde externis; tamen alitur studium et bona voluntas honore et alijs praemiis.

55. Sed prope magis videndum est, vt multi velint discere literas et artes, vtque bona ingenia ne non dedant se studiis doctrinae. Itaque, quoniam saepe iis non suppetunt, quae necessaria sunt ad literas bene discendas; neque enim bona ingenia tantum in re lauta nascuntur: liberaliter

iuuandi sunt publicis impensis: quarum fructus etsi minus incurrit in oculos, quam in iis, quae v. c. mercaturae, aut aliarum lucrosarum artium iuandarum causa fiunt; tamen non minus certus est, patetque etiam latius, vt ex iis, quae ante dicta sunt, facile intelligitur.

56. Inprimis autem profuerit, id quod fere negligitur, curare, vt disciplinae literarum ipsae recte constitutae sint; aliter enim vim suam edere satis non possunt; sintque singulae omnibus partibus suis tales, vt fines cuiusque, vbi percepta sit, teneri, ipsaeque facile et doceri dextre a multis, et disci recte possint. Itaque oportet esse in quoque genere vnum et alterum excellenter doctum, qui sint quasi antistites et curatores doctrinae publicae: qui, quid in sua cuiusque doctrina hiet, labet, imperfectum aut vitiosum sit, videant, emendentque: qui formam docendi et discendi bene constituant, apte ad finem propositum, currentque, vt non modo quisque bene discat, quod vult aut debet discere, sed etiam ad vsum conferre in quoque genere possit.

57. Sed non modo literarum discipline talem curam desiderant: omnes *artes*, tum pulciores illae, quae ingenio maxime constant, tum ceterae curari debent. Nam illae quidem si a multis cognoscantur et colantur, si multa earum opera perfecta exstent, valent ad sensum pulcritudinis vel inuiciendum populo, vel excitandum et acuendum; qui deinde vim suam in aliis etiam rebus omnibus se exserit vtiliter: hae autem ad vitae communis vtilita-

utilitatem copiasque augendas. Estque non valde dissimilis earum cura.

58. Omnino hoc agendum est regentibus Ciuitates, vt omnium manus vtiliter occupentur, sitque in promptu facultas et materia laborandi, maxime domestica, si ea desit, aut non sufficiat, aliunde petita: primum, ne ignauiae se dedant, a qua multa mala nascuntur; deinde, vt ingenia manusque exerceantur cum fructu suo, profintque vitae communi; vt mercatura denique habeat, quae cum quaestu exportet. Nam omnino hac de causa sapientia diuina, et in ipso terrae propatulo proposuit, in penetralibus autem abdidit materiam immensam, quae ad vsus, etiam suauitates vitae, elaborari posset, vt quaeuis hominum multitudo satis habeat, quod agat, vnde necessitates et copias vitae paret, in quo tractando ingenium, manus, corpus totum exerceat: quod et ipsum vtile est homini, etiam vtilius interdum, et magis necessarium iis ipsis rebus plerisque, quae efficiuntur. Atque etiam ingenia laborantium excitanda sunt, et adiuuanda ad reperiendi solertiam, ad elaborandi exquisitam elegantiam, vt ciues fiant solertiores, et sensu ipso elegantiores, externi autem alliciantur ad emendum.

59. Est etiam non exigua pars felicitatis communis ac ciuilis in *mercatura*; quod ea non modo importat, quae vel ad necessitatem, vel ad commoditatem vitae pertinent, facitque, vt salubrius emanent, vtque delectus sit, propter copiam; sed etiam exportat, quae abundant, et cum quaestu diuendit, quae importata sunt, copias denique pe-

uniarias gignit; quarum multiplex vsus esse potest, vel ad publicas necessitates, vel ad iuuandas ornandasque partes reipublicae plurimas, ad elegantiam denique vitae communis.

60. Ea igitur, videndum est, non modo ne impediatur, sed etiam vt adiuuetur. Impeditur autem maxime vectigalibus grauioribus, et in iis exigendis nimia feueritate, et difficultate soluendi; tum legibus exercendae mercaturae, quibus nimis constringitur libertas vel exportandi, per causam caritatis inopiaeque cauendae, vel importandi, dum volunt vel omnes vndique pecunias ad se conuertere, vel, ne quid exeat pecuniae suae ad alios, cauere: in quo interdum etiam inuidia alienae felicitatis officit. Est autem abhorrens et ridiculum, aliunde velle pecunias venire, egredi ad alios nullas. Commeare pecunias aequum est; nec commeatu pecuniarum ad suum arbitrium cogendo committendum, vt plane intercludatur ab aliorum aemulatione, cum longe maiori noxa publica. Obsunt etiam monopolia, et ipsa inimica libertati, avaritia mercatorum, carius iusto et pro libidine vendentium, rei foenebris iniquitas, et fidei custodiendae negligentia. Adiuuatur vicissim rebus contrariis omnibus, tum vlarum publicarum et omnium earum rerum cura, quae commeandi commoditati profunt, commerciiisque cum finitimis Ciuitatibus ad libertatem exportandi importandique iungendis, denique re pecuniaria bene constituenda, et varietate eius cauenda, humanitate etiam incolarum et facilitate aduerius eos, qui
negotii

negotii causa accedunt: quamquam ipsa fere mercatura est illius follers magistra.

61. Sed habet multas cautiones: inprimis ne oblit magis, quam profit, vel mercibus multis copiose importandis, quae sint alimenta voluptatis et vanitatis, si eas liceat domi vendere promiscue, vel nimia in mercatores indulgentia, aut, dum pauci diuites fiant, ceteris per malas artes, licentiamque mercatorum, ad inopiam redigendis, aut saltem damno graui afficiendis. In quo genere posuerim, si officinis telarum aut aliarum mercium institutis, re alias, si apte ad rationes regionis cuiusque fiat, vtili, cogas homines emere domesticas, vel deteriores, vel cariores multo, quam foris emere possint; praesertim cum ea res etiam ad vectigalia diminuenda valeat: item, si magistris ac dominis officinarum liceat operas nimis tenuiter habere, vt ipsi quam plurimum lucrentur.

62. Et quoniam *rei pecuniariae* mentionem fecimus; ea quoque quomodo apte ad vtilitatem communem constituenda et regenda sit, dicendum videtur. Oportet igitur numos esse probos, eorumque pretium certum, quod nulla pecunias traetantium arte varietur; ne iactetur numus, hominesque, quid habeant, nesciant, aut repentinas iacturas faciant, cum quaestu paucorum. Itaque cauendum diligenter, ne numis externis, qui sub eodem nomine minus in comparatione cum domesticis valeant, aditus detur, aut probos et domesticos liceat foras mittere, vt deteriores pro iis importentur, quibus fraus fiat populo, inprimis tenuiori. Oportet etiam videre, vt copia pecuniae sit, apta

ad rationes Ciuitatis cuiusque, ne impediatur em-
tiones et venditiones, ne pretia rerum, praediorum,
diminuantur necessario cum damno vendentium.

63. Ex eodem genere est, consulere, vt homi-
nes et velint pecunias credere, et possint facile ac-
cipere mutuas: quod aliter neque mercatura, ne-
que vniuersa emendi vendendique ratio potest
consistere. Quae cura duas partes habet, pri-
mam, quae vsurarum modum constituat, vt cum
fructu aliquo et credantur et sumantur; alteram,
quae fidem stabiliat, necessitate soluendi crediti, et
seueritate in eos, qui vel commiserunt, vt reddere,
quod acceperunt, non possint, vel per fraudem sol-
uendi fidem effugere conentur.

64. Est etiam *rei militaris* quaedam ratio, per-
tinens ad vtilitatem publicam, de qua admonen-
dum videtur: nam qua ad securitatem pertinet, et
tutelam eorum omnium, de quibus antea dictum
est, de ea supra est commemoratum. Ergo si res mi-
litaris ita in pace tractetur, vt diximus, sine noxa pu-
blica, habere etiam ciuiles vtilitates quasdam pot-
est. Atque illam quidem fortasse non agnouerint
omnes, quod habendis militaribus copiis, de plebe
multi aluntur, qui fortasse aliter vix reperiant, vnde
viuant; quod pecuniae vis non parua expenditur,
vnde ad quam plurimos aliquid cum quaestu perue-
niat: illa nobis permagna vtilitas videtur, quae ab
exercitatione disciplinaeque militari oritur. Nam
per exercitationes corpora finguntur et roboran-
tur, per disciplinam autem discunt homines,
promte et seuerè obedire, laborare, vigilare, mo-
lestias perpeti. Haec autem vt non modo prod-
esse

esse ad bellicam rationem, sed etiam ad pacis tempora possint: primum seueram oportet esse disciplinam, exclusa omni licentia: deinde militarium stipendiorum, siue temporis militiae, in ciuibus modum certum esse, vt aetate nondum exacta mittantur, si velint, vt rem sibi quaerant, matrimonia inire, liberos procreare possint, quos disciplina seuera contineant, atque exempli sui seueritate profint.

65. Sed vt velint quam plurimi militarem operam nauare, primum in honore haberi res militaris vniuersa, militesque debent; ali deinde ipsi non nimis tenuiter; denique spes proponi alimenterum, si in bello ad debilitatem venerint. Sed stipendiorum modus liberalior etiam propterea esse debet, ne poeniteat eos militiae, neue ad licentiam rapiendi, ad vim et iniuriam in alios incitentur. Profuerit etiam curare, vt in pace ne otiosi nimis sint, sed cum vacant a vicibus operum militarium, ab exercitationibus, vt habeant, quod agant, vnde aliquid lucrari possint, tolerabilioremque reddere conditionem suam.

66. Ne autem militarium copiarum inanis apparatus et sumtus sit, primum seuera disciplina haberi exerceique debent, ad vsus militares bene et promte praestandos. Tum imprimis curandum est, vt sint boni *Duces*, artium militarium, per doctrinam, exercitationem, et vsus, bene periti, qui exemplo obedientiae, temperantiae, modestiae, fortitudinis praeluceant suis; in quibus legendis non generis et fortunarum, sed scientiae et virtutis ratio habeatur: aliter ceterae copiae

nihil profuerint: in iisque continendis in officio maior etiam quam in aliis militibus feueritas expromi debet. Tales duces cum non nascantur, sed fiant, cura haec habenda est, vt fieri possint, vel fiant, per instituta publica ad discendum, quae necessaria sunt, et feueritatem disciplinae in iis, qui militiae gradus minores tenent.

67. Vt autem milites esse multi et satis magno numero possint, nec minus ad alias vtilitates publicas permultas, ad colendos agros, exercenda metalla; necessarium est, Ciuitatem frequentem esse hominibus, et copiose habitari. Efficienda est igitur haec copia, primum valetudinis publicis praesidiis, impellendis hominibus ad matrimonia ineunda, et liberos procreandos, alliciendisque, vt domi, quam foris viuere, remque quaerere malint, tum externis, vt sedes fortunarum ponere apud nos velint. Quae fiunt inprimis felicitatis publicae cura, quam descripsimus, iustitia et lenitate imperii, tributorum et vectigalium moderatione, libertate honesta, et similibus.

68. Sed ad haec ita administranda ad felicitatem publicam, sumtu opus est plurimo: quem suppeditare debet *aerarium*. In eius adeo cura et administratione dextra, magna vis est ad felicitatem publicam. Debent igitur esse redditus certi, et satis vberes, vt semper sint in promptu pecuniae necessariae, eaeque sufficiant et ad necessitates publicas, et ad decus ac dignitatem Ciuitatis.

69. Eas pecunias aequum est suppeditari a ciuibus, et quicumque in societatem bonorum publicorum venerint, qui in Ciuitate agros exercent,

cent, pascunt, negotiantur, aut alio quocunque modo lucrantur. Nam et ipsorum interest, partes omnes securitatis felicitatisque publicae conseruari et salubriter administrari. Nec minus iustum est, dare quemque pro modo vtilitatis, quam in Ciuitate capit.

70. Sed eae pecuniae vel per *tributa* conferuntur, vel per *uestigalia* penduntur. Et illa quidem, vel e modo pecuniae definiuntur, quam aut in numis quisque habet, aut in agris, aliisque bonis, quae moueri non possunt, vel per capita exiguntur. Vestigalia autem penduntur fere e rebus venalibus, et e lucro, quod emendo vendendoque, aliisque fructibus fortuitis capitur.

71. Tributa igitur debebunt esse aequa, hoc est, primum pro modo rerum, vnde dantur, et ne, qui plus habet, minus conferat; deinde modica, ne fructus partem absument ita magnam, vt poeniteat homines arare, aedificare, praedia habere, imminuanturque pretia earum rerum, vnde dantur. Vicissim cum fructuosiora fiunt ea bona, etiam tributa augeri possunt, pro modo fructus maioris.

72. Atque etiam cum extra ordinem, propter necessitatem aliquam repentinam, conferendae sunt pecuniae, vt non debent ciues recusare contribuendi munus, quippe et priuatim non detre-ctamus talem necessitatem, ita pariter illa aequitas est seruanda.

73. In capita autem quae constituuntur tributa, magna cautio est, vt sint aequa. Nec alio in genere difficilior est aequitatis conseruatio.

Igitur genus hoc tributi semper inuisum fuit, estque eam ob causam non sine vltima necessitate vsurpandum.

74. Vectigalia autem exigi debent pro habitu rerum ad necessitatem vitae: tenuia ex iis, quibus carere tenuissima hominum conditio non potest, aut quarum maior copia a tenuioribus absumitur, maiora a rebus, ad commoditatem, ad suauitatem vitae pertinentibus, voluptati et magnificentiae feruentibus, vt et minus copiose emanant, et ab earum vsu deterreantur, qui iis vsurpandis impensas et iacturas supra modum pecuniarum suarum faciant.

75. Et ea tributa ac vectigalia solui debent bona fide, nihil per fraudem subtrahendo; in quo non minus peccetur, quam si, quod creditum est, non bona fide reddas: eximendusque est hominibus error, qui putant, in vectigalibus non e formula publice proposita sine detractioe pendendis, non peccari; cum non modo reipublicae iniuria fiat, sed etiam ceteris ciuibus, propterea, quod ab illa fraude necessitas oritur vel tributorum, vel vectigalium augendorum, cum damno eorum, qui bona fide praestant.

76. Nec vero boni et aequi ciues indignari debent, si, erogationibus necessariis auctis, etiam tributa et vectigalia augeantur; praesertim cum fructuosiora facta sunt ea, vnde penduntur: nam et ipsi sumtus faciunt maiores, aucta vitae elegantia: estque iniquum, priuatos sumtus augeri longe supra modum veterem; cum publici temporibus augen-

augentur, indignari, et in publicum plus soluendi necessitatem defugere.

77. Sed et exigendarum in aerarium pecuniarum ratio suas cautiones habet. Nam primum videndum est, ne ipsa exactio vel sumtuosior sit, per multitudinem exigentium, vel acerbior per eorundem insolentiam, calumnias et auaritiam; deinde ne per eosdem fraudetur aerarium: in quibus rebus est pars disciplinae publicae.

78. Ipsae denique pecuniae publicae fideliter debent in expendendo tractari, hoc est, non in alios vsus conuerti, quam ad quos datae sunt, ad necessitates primum pacis atque belli, deinde ad decus et felicitatem publicam: videndumque, vt aliquid reliqui fiat ad casus repentinos, praesertim refecandis expensis inutilibus, etsi vsitatis.

79. Satis dictum putamus de modo securitatis felicitatisque publicae curandae pro quolibet Ciuitatis genere et natura: restat, vt etiam dicamus proprie ad vnamquamque formam ciuilis imperii, imprimisque eam, in qua potestas summa est penes vnum: nam ea forma est etiam frequentior. Etenim cum ea coniunctio sit eorum, apud quos imperium est, cum iis, qui parent, vt neutra pars salua et beata esse possit, sine salute et felicitate alterius; etiam vtriusque securitas et felicitas pariter curari debet. Atque ita debet persuasum esse et imperantibus et parentibus, vt nullam suam securitatem felicitatemque existiment, quae sit periculosa et noxia alteri parti, alterius bona sua ducant, pro iisque, vt pro suis, sibi vigilandum et laborandum putent.

80. Et *securitas* quidem *Principis* partim sua ipsius cura nititur, partim ciuium voluntate. Oportet igitur ipsum cauere sibi, tum communibus rationibus, periculis inutilibus vitandis, ualitudine seuere tuenda per labores persona sua dignos, et accurata temperantia in uoluptatibus fruendis, quarum quia largiorem materiam habet, undique se ingerentem et offerentem, etiam per prauam assentantium sedulitatem; hoc magis pectus aduersus earum illecebras munitum habere debet, ne eas ultra necessitatem ac modum, contra dignitatem, et cum negligentia negotiorum publicorum, sumat, neue in iis sumtus non necessarios et magnos faciat, pecuniasque perdat, quae in rebus necessariis et publice utilibus rectius collocentur.

81. Inferuiunt etiam securitati satellitum custodiae; certe eius causa repertae primum et institutae sunt: sed eas magis ad dignitatem, quam ad securitatem, apparere existimet Princeps; uerum et certum securitatis praesidium esse, primum omnium in religione, quae de potestate ciuili ita erudit homines, ut eam sacrosanctam credant, nullamque causam uiolandi Principis iustam putent: in quo est laus praecipua religionis Christianae; quae officia aduersus potestatem ciuilem omnia cum officiis diuinis arctissime coniungit, prorsus necessaria reddit, et securitatem Principum uere stabilit. Quo magis etiam imperantium est, amare religionem, eam iuuare quouis modo, curare, ne corrumpatur, tum in aliis partibus, tum in hac praesertim, per speciem imprimis religionis ipsius, cauere.

Nec

Nec contemnendum est praesidium alterum, quod est in ciuium beneuolentia: quae fere promptior est in Monarchia, cum ei assueuere ciues, et in domo vetusta, cuius imperio per longum tempus, inprimis leni et iusto, Ciuitas est vsa: sed allicienda, et sustentanda, et augenda est pari beneuolentia, indulgentia, et iustitia.

82. Sed felicitas Principum propria iudicatur e fine imperii singularis, quem diximus esse in potentia: quae tum tuenda est ad vsum et fructum, tum augenda rectis iustisque artibus. Partes autem et fundamenta potentiae sunt vel communes, vel propriae. Communes sunt eae ipsae, quas in felicitatis publicae fundamentis posuimus. Nam bona omnia Ciuitatis, suo modo etiam Principis sunt, et bene curata atque vsurpata potentiam Principis efficiunt augentque: propriae autem sunt Principis dignitas, familia, cognationes et affinitates, patrimonium, fiscus, aulae ministeria et consilium.

83. Dignitas et auctoritas Principis oritur ab opinione ac fama sapientiae et virtutis: quae sit magna, et longe lateque peruagata, tum non ab adulatorum laudibus fictis, aut inani ostentatione verborum ac specie orta, sed a praeclare consultis, sapienter institutis et magnifice fortiterque factis; cum constet, eum sapientiae studia et artes imperandi bene didicisse, et ad vsum fructumque publicum per omnes occasiones contulisse, extantque eius rei idonea et non inficianda documenta: esse pium aduersus Deum, aduersus homines iustum, liberalem, clementem, temperantem, in rebus

bus secundis et aduersis aequum. Haec autem dignitas sua natura valet ad reuerentiam et amorem, tum ciuium, tum etiam externorum, per cuius vim animi et deterrentur ab iniuriae cogitatione, et alliciuntur ad iuuandum, tuendum, ornandum, ad obsequendi et gratificandi studia: quae sunt omnia potentiae verae et amabilis.

84. Sed et huius dignitatis et ceterae potentiae augendae sunt etiam *coniugia Principum*, si et ipsa sint iis satis digna, si cognationes potentum coniungant. si sint foecunda denique. Nec ea indigent demonstratione: adeo et res et vsus loquuntur. Sed orta inde dignitas et potentia sustentanda est, castitate, concordia, liberalitate alendi, et diligentia liberorum ad animi cultum, parem fortuna et genere, capiendum, educandorum.

85. Dignitatem eam porro tuentur et augent *ministeria aulica*, bene ad decus, ad ordinem domus principalis instituta; quae sint prudenter, ex honestate inprimis et virtute delecta, non ita numerosa, vt exercitus instar habeant: nam inutilis ille splendor, et grauis sumtus est: nec ita pauca, vt interdum hiet aliquid in ministerio, et sordes appareant: tum graui et seuera disciplina continentur, vt et ciuibus exemplo esse possit domus Principis, et vero etiam Principibus externis.

86. Ad haec et alia multa, Principi vel necessaria vel decora, cum opus sit sumtu magno; magna cura esse debet tum patrimonii Principis conservandi et augendi parsimonia sine fordibus, et administrandi diligentia, tum fisci locupletandi per
artes

artes honestas, et non modo molestas nemini, sed etiam fructuosas aliis: hoc est, inueniendis et instituendis, vel diligentius et copiosius exercendis rebus publice vtilibus, et lucrosis, vnde aliquid legitime ad *fiscum* Principis redeat, vt metallis, cursu publico, viis muniendis, pontibus struendis, lignis et materia per flumina deuehendis, similibusque. In quibus omnibus tamen opus est prouidentia, ne, auctis redditibus, augeant expensas pariter, et fiducia copiarum in magnificentiam et profusionem inutilem prolabantur, sed ad vsum rerum gerendarum reponant, quod diligentia illa peperit.

87. Omnino in prima parte fisci bene curandi est id, quod in quaque domo priuata regenda praecipitur, vt sumtum modus plane accommodetur ad modum reddituum certorum, nec modo vt sumtus non sit maior redditibus, sed vt etiam minor, vt semper aliquid sit ad necessitates repentinas; ne tum trepidetur turpiter, aut aes alienum contrahatur: quod si tamen necessario factum sit, bona fide est dissoluendum, ne dignitas diminuatur, et fides labefiat, in qua saepe ad res magnas et necessarias gerendas permagnum est adiumentum.

88. Sed longe princeps pars instrumentumque dignitatis, potentiaeque tuendae augendaeque honeste, est in Principis *Consilio*, quod summas utilitates ipsius omnes, tum totius Ciuitatis, pace belloque tractet et gubernet, ex lege certa, et veluti formula, sapienter et prudenter constituta, ne vagetur incertis consilijs, aut, velut quidam non optimi Medici, symptomata morborum, non morbos ipsos, sic ipsum fortuita, et partes quasdam Ciuitatis

tis curet, totum corpus curare non possit. Ea igitur formula debet esse in promptu, aut, si non sit, ante omnia, ad praesentem reipublicae, rerumque vniuersarum statum, ad Principis pariter et ciuium iura et vtilitates accommodate, componi, vel etiam, si sit, emendari diligenter, et sine aberratione in omni deliberatione sequenda est; nisi si qua euidentis et non superanda necessitas aliter fieri cogat.

89. In id igitur consilium legantur sapientiae, prudentiae, fideique cognitae et spectatae, laboriosi denique viri, qui teneant vniuersam reipublicae descriptionem, partes omnes cognitae habeant, earumque cum fine Ciuitatis vniuersae, et Principis proprie, et inter ipsas coniunctionem, ordinum discrimina, iura et consociationem, artes denique rectas et iustas tum potentiae principalis, tum securitatis et felicitatis communis, tuendae et augendae. Si in consulendo concordiam colant, quae inter eos, qui idem spectant, eodem referunt omnia, easdem artes imperandi probant, etiam sponte existit: quae autem recta, iusta, vtilia vident, ab iis nulla re demoueri se patiantur.

90. Sed ille delectus multas et magnas difficultates habet, siue Princeps ipse iudicio suo faciat, siue aliis in consilium adhibendis. Est enim saepe perdifficile iudicium de dignitatibus hominum: primum, quod de talibus virtutibus liquido iudicare, nisi qui eas ipsas habeat, vix potest; deinde propter simulandi et dissimulandi artificia, quae per inuolucra interdum circumdantur vitiis, quae vix vlla acies penetret; tum quod, qui consuluntur, interdum gratia, odio, similibusque mouentur.

tur. Oportet igitur primum facere, quantum possit: ceterum aliquid et in eo, et in omni alio hominum ad publica ministeria delectu, prouidentiae diuinae tribuere, satisque factum officio suo confidere, si nihil nisi dignitatem secutum se sciat.

91. Illud autem in potestate eius positum est, nullo modo negligendum, vt non, cum opus est talibus viris, itemque in aliis generibus munerum publicorum, tum demum, qui digni sint, anquirat, sed in longum prospiciat sibi, suisque post se, et reipublicae. Itaque nobilitatem inprimis in oculis habeat; quomodo, et quid discat, quid agat, non ignoret; nec eam finat arbitrio suo vel discere, vel non discere, vel agere aliquid vel nihil: ne iura et commoda generis et ordinis, quae maioribus propter merita in rempublicam data sunt, per insolentiam ad ignauitiam conuersa, sine fructu reipublicae pereant. Ceteros, qui solo ingenio et industria niti debent ad altiora, spes, quam lex dignitatis facit, satis acuet.

92. Ad vniuersam autem veram illam potentiam, opesque tum tuendas, tum augendas, super omnia valet, habere sibi fixum in animo ac propositum illum finem, nec vnquam dimittere ex oculis, ad eum omnia consilia, actiones, expensas constanter referre, non difficultatibus deterreri, non, si quid infeliciter ac contra consilia ceciderit, retardari, aut abiicere animum, sed fortius niti atque efficere denique, vt ea fiat disciplina quaedam domus consilique principalis, quae tradatur posteris et commendetur. Raro euentus fallat ita agentes; vt benigne promittit, et bene demonstrat Poly-

bius, siue ipsa rerum potius natura communis et vsus. Haec de felicitate propria eorum, qui soli rempublicam gubernant. Ad eam formam imperii veniamus, quod per plures administratur.

93. Equiuero illa ratio magna ex parte pariter conuenit in formam eam Ciuitatis, in qua potestas summa est penes plures: sed in hac quaeruntur opes ad gloriam, tum vniuersae Ciuitatis, tum inprimis eorum, qui praesunt: nec ii alium capere fructum e potentia et felicitate publica possunt; in illa parantur Principis et domus regnatricis felicitati: quamquam et huius bona pars est dignitas et gloria, vti diximus.

94. Sed vt hanc gloriam capere possint, primum debent videre, vt locum suum teneant iustis et honestis artibus; deinde nolle se supra ceteros efferre, non factiosi esse, sed aequalitatem colere; non esse sui arbitrii, sed, consortes potestatis a se audiri, aequum ducere, concordiam in consiliis capiundis et exsequendis conseruare, et consiliorum diuersitatem non ad discordiam et inimicitiam trahere. Nam nec fieri potest, vt omnibus semper idem videatur, et res interdum eadem variis viis teneri potest.

95. Et vero gloriam non debent sperare e pecuniarum magnitudine, aut cultus et vitae totius magnificentia, aut fastu aliquo et arrogantia aduersus vel ciues vel externos; vnde praecepta via est ad auaritiam, luxuriam, iniurias, et omnia, quae priuatim ipsis, publice vniuersis periculosa sunt, et multis saepe fuere: sed e iustitia, moderatione, facilitate, comitate, liberalitate, industria, fortitudine,

dine, e sapienter et prudenter inuentis ad vsus ciuiles ac militares, institutisque ad securitatem, ad copias innoxias, et ad decus reipublicae. Cuius gloriae per tales artes quaerendae exemplis plena est Atheniensis et Romana Ciuitas, quoad eae nondum per popularium hominum malas artes ad rationem democraticam inclinauerant.

96. In ipsa autem hac populari Ciuitatis forma, quia summa rerum est in libertate, prima cura ei propria est, vt de libertate sua recte sentiat populus, eiusque bonum vere aestimet; altera, vt eam idoneis munimentis firmet: vltima, ne se patiatur vel assentando largiendoue, vel irritando decipi, vt vel in licentiam labatur, vel in seruitutem.

97. Veram igitur libertatem debet populus existimare in eo, quod e solis legibus, a maioribus aut semetipso probatis et sancitis, regitur per eos, quibus administrationem legum et reliquae reipublicae ipse permittit. Itaque leges sacrosanctas credat, amet, et omnibus rebus voluntatibusque suis anteponat. In iis porro sanciendo auctoritatem sequatur eorum, quorum iustitiam, fidem, sapientiam aliis rebus cognouit: denique earum administrationem talibus viris committat, quos et ipsos in honore habeat, et, quamquam non nimis iucunda suadentes, aut voluntati suae aduersantes, audiat potius, quam iucundiora ostentantes.

98. Munitur porro libertas legibus de modo potestatis credendae ducibus populi i. e. magistratibus, et exercendae in partes omnes aut aliquas reipublicae, in ciues ipsos pace et bello, ad tuendam

dam securitatem et vtilitatem communem; constitutione et feueritate poenarum in eos, qui aliquid moliti esse contra libertatem conuincantur. Quibus rebus cauetur, ne quis aliquid contra libertatem et leges facere vel possit vel audeat.

99. Profunt etiam leges de modo magistratum creandorum, et tum fanciendarum legum, tum decernendi in rebus grauibus; quibus caueatur, ne in iis rebus praecipitetur sententia, sed omnia et ad libertatem et ad salutem vniuersam accommodate fiant.

100. Defendenda denique libertas est, legibus his feuerè et diligenter seruandis, inprimisque cavendo, ne quem populus, captus rebus inanibus, nimis extollat, aut aliqua cupiditate incensus, vel in licentiam ruat, vel, libertate nimis amplectenda, iniuriam faciat viris bonis et bene meritis, eaque re incitet ad vim insidiasque libertati faciendas: in quae vitia facile inclinat populus, in rebus praesertim secundis, et periculum ipsi libertati affert.

INITIORVM
PHILOSOPHIAE

PARS QUINTA

PHYSICA

P H Y S I C E S

PARS I.

De Corporibus in genere.

I.

In omni corpore insunt haec duo: *materia*, ex qua efficitur, et *forma*, quae inest in modo vel structurae, in viuis, vel texturae, in solidis, vel denique mixturae, in liquidis: quibus cognitio, tenetur corporis cuiusque natura.

2. Sed ipsa corporis cuiusque materia conflatur e certis partibus, certa lege mixtis, quarum eae, quae diuidi non possunt, neque ex aliis fiunt, *elementa* vocantur: de iisque magna, neque facile dirimenda, inter omnis aevi Philosophos, controuersia agitur: cum alii atomos, h. e. corpuscula minuta, extensa illa quidem, sed indiuidua tamen, defendant; aliis substantias omnis extensionis expertes, quas Monades hodie vocant, probantibus; alii autem infinitam materiae diuisionem inducere instituant.

3. Illud quidem satis compertum habemus experimentis plurimis, omnem materiae, quamuis paruam, portionem esse natura in partes innumerabiles discretam, neque vlla arte assequi hoc quatenquam posse, vt ipsa elementa contueatur. Nam, quamuis tenues, et non, nisi per elaboratissima microscopia, visibiles partes, tamen eiusmodi sunt, vt appareat, e diuersis elementis conflatas esse.

4. Materia autem corporis cuiusque duplex est. Alia enim est ea, quae proprie corpus continet, quaque hic maxime utimur: alia, quae spatiola, a propria materia corporis vacua, replet, aut peruagatur; illam ad spectus demonstrat, hanc experimentis idoneis et ratione intelligimus.

5. Sed materia corporis sua non eodem modo necitur. Nam in aliis arctius coit, in aliis laxius; illud genus *densum* vocant, hoc *rarum*. In quo dubitari solet, an sint corpora densa, in quibus sit partium continuatio tanta, ut nihil usquam, quamvis exigui, spatii intermissum sit. Hodie quidem, satis constat experimentis, nullum corpus, quamvis durum ac densum, esse, (maxime densum autem aurum nouimus), quod non habeat quandam patentem interlabenti materiae raritatem.

6. Ab eadem materiae struendae varietate illa quoque corporum discrimina nascuntur, quod alia *opaca*, alia *pellucida*, alia *dura*, alia *mollia*, alia denique *fluida* reperiuntur. Est etiam genus, quod *elasticum* vocant; in quo inest vis, restituens figuram, compressione mutatam.

7. Ceterum, quicquid corpori unicuique attributum est, aut in eo euenit, id ab vna harum duarum rerum ducatur necesse est, aut a materia, aut a forma, aut ab vtraque simul. Ac de materia quidem nemo dubitat; de forma indicio est tum illud, quod ars ex eadem materia multiplex corporum genus, sola mistura mutanda, efficit, tum, quod in ipsa natura rerum quendam materiae orbem videmus, eadem materia infinita prope corpora paullatim producente.

8. A materia igitur corpus quodque habet, primum ea omnia, quae materiae ipsi, qua partibus inter se iunctis constat, tribuuntur (Ontol. §. 57. seqq.): vt sit in certo spatio, certam magnitudinem habeat figuramque, vt diuidi, augeri, minui, moueri, denique, dissolutis partibus, interire possit: deinde ea, quae materiae, quacunque de causa, constanter insunt, veluti eam, quae *vis inertiae* vocatur, per quam impellentibus se corporibus resistit, *grauitatemque*, per quam versus terrae centrum perpetuo nisu truditur: quibus a nonnullis etiam *vis motrix* adiungitur.

9. Sed, quoniam duplex est corporum materia, sua altera, altera aliena (§. 4), quam et ipsam multiplicem faciunt: in ambiguo est, ab vtra grauitas nascatur. Nam quidam insitam materiae suae putant, quod ea omnibus eius, quamuis tenuibus, partibus adiuncta sit: alii ab externa quadam materia, eaque ab aëre diuersa, repetunt, quae et omnem terram amplectatur, et per omnia corpora, omnesque eius partes, aequabiliter fusa sit, cuiusque perpetuo et aequabili nisu versus terrae centrum vrgeantur.

10. Ab similis materiae alienae vi ac motu accessunt illam corporum in pristinam figuram a compressione restitutionem, siue elasticitatem (§. 6). Nam compressione aiunt eiici e corpore materiam, meatus angustos explentem: quae cum, remissa compressione, magna vi in loca redeat sua, vna redire corpori magnitudinem suam figuramque. Quare autem ista materia in alia corpora remeet, in alia non item, id quomodo

explicent, non reperiunt: quo facilius ista tota ratio in suspicionem vanitatis adducitur.

11. *Caloris* porro *frigorisque* causam tali materiae adsignant; cuius celeriori motu, a quacunque causa orto, caloris, quiete autem et desessione, frigoris sensus existat: quae sunt sane experientiae valde consentanea. Ex quo fit, ut, quicquid calorem efficiat, id habeat hanc vim, ut materiam illam, in corporis raritate latentem, commoueat. Neque dubium est, quin materiae eiusmodi motus edat etiam illa nunc peruulgata electrica miracula.

12. Maxima caloris vis est in *igne*, isque et ab aucto sensim calore interdum oritur, veluti, cum contritu corporum paullatim, aut per solis radios lentibus vitreis exceptos et collectos, incenditur, et calorem ipse excitat augetque. Ex quo fit, ut ignis eodem fere modo, quo calor, nascatur, insitque in celerrimo materiae calorem gignentis motu. Non itaque propria quaedam ignis substantia est, ut iis placuisse videtur, qui eum quartum elementum fecerunt: sunt tamen propria quaedam eius, et a calefaciente materia discreta alimenta.

13. Nam non omnia corpora, quae incalescere possunt, eadem igni concipiendo, flammaeque alendae, idonea reperiuntur. Alia enim, cum summo ardere possint calore, ut liquores aestu feruentes, lapidesque, tamen nunquam neque colore igneo rubent, neque inflammantur: alia, cum ad summum caloris ventum est, igneum colorem ducunt, ut fit in ferro candente, neque tamen
flammam

flammam edunt: alia denique etiam, citius tardius, inflammantur.

14. Quae fiunt omnia, pro corporum vario habitu, et diuersitate materiae, in quam caloris ignisue motus incidit. Nam quod alia corpora aliis citius incalescunt, aut incenduntur, id fit propterea, quod aut plus inest materiae eius, qua commouenda caloris sensus ignisue flamma existit, vt in sulphure et resinosis corporibus, aut causa calorem ignemue efficiens irruit validius et spissius, celeriusque concitat vtramuis materiam, vt fit in speculis causticis et fulminibus, aut maior inest in corpore raritas, vt facilius irrumpere vis calefaciens possit: vnde celerius testacei, quam ferrei generis fornaces incalescunt, citiusque flammam rapit abiegnum, quam quernum lignum.

15. Ignis autem vt incenditur materia certa, salina imprimis et sulphurea, ita alitur, tum eodem materiae genere, tum afflatu aëris. Itaque sub antliae pneumaticae campana. et ardens candela, et candentes carbones celeriter, adempto aëre, extinguuntur.

16. In attributis igneis est etiam *lumen*, quod ignis quaqua versum fundit. Sed de lumine, eius propagatione, atque inde orientibus coloribus, dicetur eo loco, quo de Sole exponemus. Hic de *sono* quaedam addemus.

17. Is quid proprie sit, etsi non potest satis certo dici: tamen, quomodo, et quibus causis oriatur, augeatur, minuaturque, satis probabiliter explicari potest: eamque rem nos iam alio loco, (Psychol. §. 11) attigimus.

18. Editur autem, vt ibi diximus, collisione corporum, variaturque ipsa corporum collisionum varietate. Nam, vt quodque corpus densius est ac durius, et celerius a compressione in figuram propriam restituitur, quod fieri diximus vi ea, quam elasticam appellant, ita magis perspicuum sonum edit. Itaque metalla durissima, vt argentum, aes, longe maximum clarissimumque sonum fundunt: tanto contra obscuriorem corpus quodlibet, quanto minus elasticum est, et quanto mollius.

19. Sed adiuuatur sonus etiam corporum collisionum figura. Nam tintinnabulum aeneum, aut campana ex aere, fortius sonat aere eodem aliter fuso.

20. Augetur porro aëre. Nam clarissime tinniens campanula obscurissime sonat sub antliae campana, detracto aëre: recuperat autem tinnitum, aëre reddito. Tum ipsa aëris ratio multum valet ad sonum vel augendum, vel minuendum. Nam quo purior est aër et tranquillior, hoc clarior est sonus: idem autem obtunditur a crassis humidisque vaporibus, in aëre natantibus, occurrentibusque ventis.

21. Neque parum ad sonum non modo augendum, sed etiam repetendum, ac multiplicandum, valet repercussus eius, cum allapsus solidis corporibus, resilit: vnde etiam oritur ea quae *echo* dicitur, multiplex saepe, et eandem vocem quinquies, saepius, reddens. Quod fit, cum vox pluribus duris, sed varie distantibus, illisa corporibus, a singulis repellitur: vnde fit, vt, quo quodque longius distet, eo tardius reddita vox ad
aures

aures remeet: quo minus absit, eo celerius redeat. Contra, vbi sonus incidit in corpora rara et mollia, minuitur absimiturque: vnde fortius sonat vox in diaeta recenti tectorio inducta, quam in ea, quae aut vestita tapetibus est, aut vetus tectorium habet.

22. Horum omnium rationem sic reddunt, vt dicant, a corpore sonoro, cum ab impulsu in figuram suam celerrime resiliat, impelli circumfusum aërem, eumque motum summa celeritate in aëre quaquauersum propagari, ad eum fere modum, quo, lapidis in aquam stantem coniectu, motus orbicularis late per aquae superficiem feratur, donec paullatim, circulis nimis late se aperientibus, minuatur, et tandem desinat. Facile autem intelligi, fortius impelli aërem a corpore valde elastico, quam ceteris; motumque illum celerius et longius propagari in tenui, quam crasso aëre: item, plus aëris a magno, quam a paruo corpore, moueri, ab eoque adeo maiorem sonum emitti: nam, in bellicis etiam tormentis, quo fortius aër, aut quo plus aëris, excussu glandis, omninoque explosione pulueris pyrii, concitetur, eo grauiorem esse fragorem.

23. Ceterum, quae diximus corpori, propter materiam, euenire posse, et quaecunque ei possunt accidere, ea omnia *motu* continentur. De quo alio loco dictum est vniuerse (Ont §. 59 seqq.), quoad in composito vniuerso intelligi potest, eaque huc referenda sunt omnia: nunc magis accommodate ad materiam corpusque dicemus.

24. Primum, quoniam motus, vt omnes actiones.

nes, haud dubie in modis corporum ponitur; efficitur, vt per solam corporum essentiam euenire non possit (Ontol. §. 59). Ex quo conficitur illa corporis cuiusque ad motum quietemque indifferentiam, per quam et moueri, et quiescere potest, moueri autem non aliter, nisi externae alicuius corporeae causae impulsu. Itaque etiam semel motum neque viam (directionem) mutat, nisi a nouo impulsu, neque celeritatem mutaret, nisi insita vi inertiae paullatim retardaretur.

25. Iam, quia inest in corpore quoque illa, quam diximus, inertia, et quidem a materia, resistens ei, a quo impellitur (§. 8): consequitur id, quod per se quisque intelligit, vt corpus quodque impellenti corpori, pro quantitate materiae, resistat: quam hodie *reactionem* vocant, eamque in collisione corporum, dicunt, esse actioni impellentis corporis aequalem: propterea, quod, collisa corpora, dum in contrarias partes nituntur, in ipso impulsu puncto necessario consistunt.

26. Statim autem ab illo puncto, cuiuscunque vis maior est, id alterum loco mouet suo, viribus ita velut diuisis, vt pars ad frangendam alterius inertiam, quod reliquum est, ad motum ipsum efficiendum conferatur. Itaque et tantum impellentis motus minuitur, quantum resistenti impendit, et, quo plus virium, sublata inertia, superest, eo celerius corpus impulsu mouetur. Ex quo etiam intelligitur, verum esse, quod aiunt, effectum plenum parem esse viribus causae plenae.

27. Ceterum, quoniam insita cuique corpori inertia motui semper resistit; necessario fit, vt motus paullatim

paullatim imminuatur, tandemque plane desinat. Vnde fit, vt non eadem semper motus quantitas sit in vniuersitate corporum. Sed quoniam vis ipsa motrix, si quidem est talis vis, materiae inhaeret, materiae autem nunquam diminuitur quantitas: eadem virium quoque quantitas seruetur necesse est.

28. Sed quoniam nullum corpus quiescens sua sponte mouetur, verum ab impulsu demum (§. 24): cogitur, motum vnus corporis cum altero communicari, et ex impellente in impulsum veluti transfundi. Id autem quomodo fiat, haud in promptu est, explicare. Nam motus quidem ipse per se, quoniam modus est, neque intelligi potest sine subiecta re, cui insit, non potest profecto e corpore impellente exire, et corpus impulsum invadere, et ita per contactum transire, vt in calore fieri videmus: quod caloris quaedam est materia, quae meare ex vno corpore in alterum potest (§. 11), motus non item. Deum autem aduocare, vt Cartesio placuit, qui corpus quodque, secundum certas leges, moueat, accommodate ad occasionum tempora et modos, id non explicantis esse, sed fingentis, videtur. Itaque aut, rem omnino nesciri, fatendum est, aut probanda sententia eorum, qui vim, corpori impulso insitam, eamque indifferentem ad quemcunque motum, alterius impulsu determinari dicunt ita, vt in eam potius moueatur partem, in quam impellens fertur, inque motu ipso ad illius rationes se accommodet. In quo ipso tamen insunt, quae satis intelligi non possunt.

29. Nam illud ipsum, vnde motus omnino oritur,

tur, quaeri solet, eaque non minus est difficilis quaestio, et cum superiori illa copulata: de qua permultae sunt variaeque omnis aevi Philosophorum sententiae: quas omnes enumerare, hominis foret, otio abutentis suo. Ex iis maxime probatur hodie ea, quae unicuique corpori attributam statuit vim motricem, quae aequaliter et aequabiliter versus omnes partes nitatur, seque ad occasiones, ab impulsibus datas, secundum certas leges exferat. Sed contra eam quoque multa probabiliter disputantur: quae hic commemorare, ab instituto nostro alienum videtur.

P A R S I I.

D E

C O R P O R I B V S M U N D I
M A I O R I B V S

C A P. I.

De Sole et Planetis.

30.

Quoniam de corporibus uniuerse dictum est, ad singula genera veniamus: quorum omnium seriem et compagem uniuersam *mundum* appellamus. Eum vulgaris ratio distribuit in partes duas, *coelum et terram*. Coelo adscribunt *solem, lunam et stellas*.

31. Stellarum duo genera faciunt: alterum earum, quae eundem semper inter ceteras locum obtinent,

obtinent, aequaliterque omni tempore ab iis distant; *fixas* vocant: alterum harum, quae ab occidente sole versus orientem mouentur, neque eodem semper loco conspiciuntur: vnde *errantes*, siue *Planetae* appellantur, omninoque sex sunt: *Luna, Mercurius, Venus, Mars, Iupiter et Saturnus.*

32. Sed principatum coeli tenet *Sol*: quem igni ardere communes ignis vires et effectus indicant, lux et calor. Ceterum, qualis ille ignis sit, quibusque alimentis nutritus per tot secula vigeat, nulla diminutione animaduersa, superuacuum est disputare. Satis est, materiam solis esse eam, quae et calorem et lumen maximum edat.

33. In lumine solis maxime admirabilis est propagationis ad terram celeritas, sed ea cum stellis fixis communis: in quibus multo etiam maior intelligitur; quod solis a terra distantia, quamuis magna, parua tamen est ad interuallum, quod fixas a terra dirimit, a quibus tamen eadem celeritate ad oculos nostros defertur.

34. Mouentur autem radii luminis, id quod multis experimentis constat, planissime ad lineam rectam, neque ab ea deuertunt, nisi cum e rariori materia in densiorem, aut e densiori in rariorem venerint; veluti ex aëre tenuiori in crassiolem, aut ex aëre in aquam, aliumue liquorem, et contra. Id enim cum fit, deflectit radius, velut de via, in alterutram partem: ad interiorē quidem, cum e tenuiori materia veniens per spissiolem agitur; ad exteriorē autem, cum a crassiori exeuntem rarior excipit: eamque declinationem *refractionem* vocant.

35. Ceterum, quoniam raritas densitasque materiae, per quam lumen vadit, refractionis causa est; illud quoque, vel sine experimentis, intelligitur, ut a densiori materia in rariorem radius venerit, vel contra, ita latius de cursu demonstrari suo.

36. Sed cum radii luminis in solidum corpus incidunt, repelluntur eius densitate; idque cum fit, *reflecti* lumen dicitur. Fit autem duobus modis. Nam cum ad perpendicularum alliditur, redit in se, et duplicatus maiori fulget lumine; cum autem oblique impellitur, reflectendo angulum facit, parem ei, qui radiis incidente et corpore comprehenditur. Sed solidorum quoque corporum quaedam in hac re varietas est. Nam alia densius ac fortius remittunt acceptum lumen, alia imbecillius. Eam diuersitatem, animaduersum est, effici a corporum et structura et colore. Nam, quae plus soliditatis habent, aut colores clariores, ea plus reddunt luminis, quam rariora, aut obscurius colorata.

37. Luminis autem vis duabus maxime in rebus cernitur: primum, in eo, quod eius munere res corporeas cernere possumus; unde fit, ut tenuissima corpuscula aëri innatantia, quae ad spectum humanum fugiebant, ad spectabilia fiant, spissioribus radiis admissis: deinde, in coloribus efficiendis.

38. Neque enim existimandum est, colores esse in corporibus tales, quales cernimus; quemadmodum veteres crediderunt, et nunc quoque indocti putant. Quamquam veteribus etiam tale
quid

quid de coloribus videtur in mentem venisse, ut e Claudiano (*) intelligi potest, qui in ceteris quaestionibus Philosophorum etiam hanc commemorat:

*Sitne color proprius rerum, lucisne repulsu
Eludant aciem?*

(*) De Mallii Theod. Conf. 106.

39. Atque id multis rebus experimentisque cognitum est. Ut nihil dicam de iridis coloribus, aliisque eius generis, quorum sensum, satis constat, sola lucis radiorum refractione effici; cum nihil coloris sit in iis locis, in quibus videtur inesse, ut alio loco demonstrabimus: vel aqua, nephritico ligno infecta, rem planam facit, quae modo coeruleum, modo rubrum, modo flauum colorem sumit, eumque vna cum situ mutat: tum collum columbae, quod circumactu suo omnis generis colorum speciem efficit.

40. Oriuntur ergo colores a radiis lucis, cum ipsis in se, tum refractione eorum et reflexione, adiuuante tamen etiam corporum superficie et textura. Nam omnes lucis radii, qui album vel candidum colorem habent, id quod in Neutonia disciplina subtiliter traditur, ex aliis tenuioribus miscentur, si cum secernuntur, et compositi illi in sua veluti elementa soluantur, vel arte aliqua, ut in experimentis prismaticis fit, vel naturali aliqua causa, apparet, tenuiores illos esse coloratos, et varios colores referre.

41. Ex quo intelligitur, radios lucis per se colores varios efficere posse, si modo radiorum tenuiorum

nuiorum ii, qui alicui colori efficiendo idonei sint, a ceteris separentur, et, aut soli, aut maxime, a corporibus repulsi, ad oculos humanos deferantur.

42. Id probabile est fieri, in solidis quidem, superficiei natura, in liquidis autem, mixturae, partiumue mixtarum, a quibus radii ad oculos resiliunt: vnde etiam intelligi dicunt, quare diuersorum mixtione liquorum alius super alium color existat. Nam ea confusione mutatur et ipsarum partium et mixturae modus, vnde aliter radii tenuiores vel secernuntur, vel secreti coniunguntur et reflectuntur.

43. Sed in liquidis etiam refractione ad colores et efficiendos, et mutandos, valet; idque observationibus minime dubiis constat: nec illud potest dubitari, variato refractionis modo, de quo ante dictum est, colores variari.

44. Sed non minus lumine solis est admiranda caloris ad terram demissi vis, tanta quippe, vt eius fotu omne genus animalium, herbarum, arborumque vigeat, idque in tam prope infinito terrae ab sole interuallo.

45. Etsi enim, quantum sol a terra semotus sit, non satis constat, variantibus veterum et recentiorum Mathematicorum calculis; tamen permagnum interuallum interiectum esse liquet. E Cassini quidem rationibus, cuius imprimis laudatur diligentia, distantia solis a terra viginti et duo millia semidiametrorum terrae aequat. Ea summa vnde viginti milliones cum nongentis et viginti millibus Germanicorum milliariorum explet.

46. In tanta distantia, cum solis tamen species satis magna sit, vel coniectura intelligi potest, quanta, et quam prope infinita eius magnitudo sit. Eiusdem autem Cassini rationes ei magnitudinem tantam tribuunt, ut cum terra sic, ut decies centena millia cum vno, comparetur.

47. Sed in hoc tam lucido solis orbe tamen quaedam interdum animaduertuntur veluti maculae, figura, numero, magnitudine ac loco variae; interdum etiam velut diuulsae in plures partes. Eae quales sint, quibus de causis, aut ex qua materia, orientur, haud in promptu est dicere. Nam siue a planetis, soli vicinis, et partem lucis interceptibus, offundi, siue collectas a vaporibus solis nubes induci dicas, quae fere sunt doctorum coniecturae, vix tamen te expedias. Nubes saltem mirae sint et magnitudinis, et densitatis, quae, primo, tanto igni oppositae non pelluceant, igneumue colorem trahant, deinde, tanto intervallo, cernantur.

48. Illud autem certum est, cum pars orbis solaris, aut sol totus tenebris obducatur, id fieri lunae inter solem terramque interposito. Quare, quoniam luna tum demum ita interposita esse potest inter solem terramque, ut solis conspectum terrae auferat, cum a terra per lunam ad solem recta linea intelligi potest, id autem non nisi nouiluniis fieri possit; efficitur, ut, nisi noua luna, eclipsis solis accidere non possit.

49. Est autem luna corpus opacum, et luce carens sua: quod intelligitur e lucis eius, quam fundit, varietate, imprimisque ex eo, quod nouilunio

nihil lucis habet, cum sol auersam a terra partem collustrat. Debet ergo lumen omni foli: cui cum non eodem semper situ opponatur, fit, vt modo corniculata, modo gibba appareat, modo dimidiato, modo toto orbe luceat.

50. Neque tamen vel plenae lunae facies pari vbique luce fulget, sed aliae partes aliis imbecillio-rem mittunt. Ex quo intelligitur, non eiusdem densitatis omnem eius superficiem esse. Et quoniam hoc in terra animaduersum est, infulas e longinquo conspectas lucere, lucis a sole acceptae repercussu, mare ipsum non ita, absorpta maxima radiorum solarium parte: non improbabili-ter sane colligitur, subobscuras lunae partes aqua, similiue liquore, stagnare. Sed quoniam hoc est aquae cum aliis quibusdam rebus commune, et omnis quidem aqua parum lucis remittit, non autem, quod parum lucis remittit, statim est aqua; nil pro certo dici potest.

51. Nec abhorret, lunae superficiem passim, inprimis versus extremitates, montibus sublatam esse, vallibusque depressam: quod in parte lunae non lucente, cum corniculata aut dimidiata splendet, puncta quaedam lucida eminent. Nam ea recte pro fastigiis montium habentur, quae, in hac quoque terra, prius depressis locis ab oriente sole illuminantur.

52. Quae cum ita sint, cumque corpus lunare huic terrae nostrae tam simile, his quidem rebus, reperiatur: proum est colligere, ei, item vt terrae, aërem esse circumfusum, in quo fortasse etiam cogantur nubes, ceteraque nascantur, quae aër
 terram

terram amplectens gignit. De aëre quidem, factis certo indicio esse putant annulum sublucidum, et rubri plerumque coloris, qui lunam, in vniuersa solis eclipsi, ambit. Et quoniam ille plus lucis habet, quo est orae lunari propior; aërem densiorem in proxima lunae parte faciunt. In quo non vident, primo, circuli lucidi speciem ab aëre nostro, ita, vt halonis lunaris, effici posse; deinde, vt aër densior fit, ita minus lucis transire.

53. Ceterum luna ad sensum nostrum dupliciter mouetur: primo, communiter cum ceteris stellis, ab oriente, sole versus occidentem, vnde *communis motus* appellatur: deinde proprie, ab occidente versus orientem, quem *proprium motum* vocant. Communi illo motu orbem suum, diei noctisque vnius spatio, absoluit, proprio autem viginti et septem dierum, et septem prope horarum tempore.

54. Semper autem ita mouetur luna, vt dimidia pars soli sit obuersa, radiosque ab eo acceptos remittat: quod fit pluribus, vt diximus, modis. Nam in nouilunio lucem omnem soli reddit, ita inter terram solemque media, vt ex legibus, quibus lumen remittitur (§. 36), nihil repulsæ lucis venire ad terram possit: sed vt magis ab eo situ recedit, ita plus lucis per easdem leges ad terram mittit, donec die quarta decima eo peruenit, vbi tota illuminata a sole pars in terrae conspectu est: idque *plenilunium* vocant. Is positus lunae est eiusmodi, vt terra inter solem lunamque media sit: a quo vt longius abit, ita magis lux, quoad in oculos humanos incidit, minuitur, donec post

alios quatuordecim dies ad nouilunii veluti metam redit.

55. Sed positus terrae inter solem et lunam, qui plenilunium efficit, non est eiusdem modi. Nam plerumque habet quendam quasi flexum talem, vt terra sit veluti vertex anguli valde obtusi, et parum a linea recta aberrantis; interdum planissime ad lineam rectam dirigitur. Id cum fit, existit *eclipsis lunae*, terra lucem solis intercipientem, umbraque sua lunam obscurante.

56. Ea non est eiusdem generis. Nam modo pars lunae obscuratur, modo totus orbis tegitur. Vtrique autem commune est hoc, vt partem eam, quae orientem spectet, primam tenebrae inuadant, primam deserant: quod quare fiat, e proprio lunae motu facile intelligitur.

57. Motus lunae circa terram orbita definitur, a circulari figura aliquantum recedente, magisque in longitudinem, quam latitudinem porrecta: *ellipticam* vocant. Ea res facit, vt lunae a terra distantia temporibus ac locis varietur. De Mathematicorum quidem rationibus distantia minima ad quinquaginta et quatuor, maxima autem ad sexaginta et sex semidiametros terrestres, extenditur: quos numeros si octingenties et sexagies duxeris, numerus milliariorum Germanicorum existet, quo intervallum vtrumque definiatur. Similiter magnitudo lunae reperta est ea, vt quintam quinquagesimam terrae partem aequet. Satis de luna,

58. *Ceteri Planetae* habent quaedam cum luna communiter, quaedam proprie attributa. Prima communis est opacitas, cum iis omnibus, quae ab

teruallo medio 31002: *Venus* 14871: *Mercurius* 8065. cum dimidia.

63. Magnitudine porro sic fere cum terra comparantur, vt *Mercurius* vix sextam terrae partem aequet, *Venus* prope totam: vt *Mars* contra terram excedat sexta eius parte: *Iouis* parti millesimae sexagesimae tertiae par terra, *Saturni* denique millesimae.

64. *Iupiter* autem et *Saturnus* hoc habent praecipuum, vt circa ipsos alii minores Planetæ ita, vt luna circa terram, moueantur: quos *Satellites* eorum consuetudo Mathematicorum vocat. Circa Iouem quatuor feruntur, circa Saturnum quinque: habentque hoc cum luna commune, quod ante diximus, vt et ipsi, a maiori quisque suo planeta, obscurentur, et ipsum contra parte aliqua obscurent. Iouis *Satellites* Galilaeus et Simon Marius primi viderunt, Saturninos, Hugenius et Cassinus maior.

65. In Saturno etiam cernuntur quaedam veluti *ansae*; quae modo ita late aperiuntur, vt fixarum stellarum adspectum transmittant, modo ad linearum lucidarum arctantur tenuitatem, modo in globulorum rotunditatem coguntur, modo denique ita adspectum destituunt, vt nullum sui vestigium aliud, nisi lineam, relinquunt, eamque subobscuram, quae per medium Saturni orbem pervadit.

66. Eas species effici, aiunt, circulo lato ac lucido, Saturnum paribus vbique interuallis ambiente, quem vulgo *annulum*, parum, vt opinor, eleganter, appellant. Nam talis circuli adspectum,

Etum, situ Saturni diuerso; ita variari posse, vt eae, quas diximus, formae existant. Ipse autem ille circulus, cuiusmodi sit, cuius materiae, et vnde lucem ducat suam, id vero nulla dum coniectura probabili potuit explicari.

67. Ceterum, quoniam Planetæ omnes habent opacitatem cum terra communem, in quibusdam, vt Luna et Venere, montes reperti sunt, in luna etiam maria, tum tenui, et aëri nostro simili, materia circumfunduntur: multi, similitudine quadam ducti, colligunt, Planetas non modo herbis plantisque consitos esse, sed etiam habitari. De Luna quidem perantiqua, inde a Pythagoreis, nominatim Philolao, ducta opinio est (*), eaque ad ceteros Planetas propagata, ex quo arte adiutus oculus eos lunae similes vidit. Sed inprimis ab Hugenio in Cosmotheo exornata reperitur.

(*) Cic. Acad. IV, 39.

68. Est ea sane eiusmodi, vt multa valde probabiliter pro ea possint disputari. Nam profecto intelligi non potest, quorsum ista tanta corpora in coelo labantur, si ea vniuersa obtinet vastitas, neque a viuis naturis frequentantur. Lunam, est fortasse, vt dicas, minuendarum nocturnarum tenebrarum causa, in coelo positam; quamquam, si hoc vnum quaesitum eius molitione putemus, intelligi non potest, quare non omnibus noctibus similiter prouisum sit: sed, de ceteris Planetis, quorum tres terram magnitudine multum vincunt, vnus aequat, quem vsus terrae praesent, dignum tanta machinatione, non reperiatis. Nam
lucis,

lucis, quod fundunt, parum est, neque necessarium terrae, neque vtile. Quem autem ornatum coelo afferunt, is est sane perexiguus: neque minus pulchrum coeli adspectum putaremus, si ii de coelo essent sublati. Fatendum igitur, Planetas animalibus, ita vt Terram, celebrari.

69. Quos autem conturbat illa oculis a puero vsurpata Planetarum species, eorumque motus, hi cogitare debent, si quis e Ioue, aut Saturno, Terram spectaret, eandem terrae speciem fore, quam nobis Planetae praebent. Itaque non dubium est, quin, si animalia hominibus similia, hoc est, sensu oculorum et ratione praedita, Planetas incolunt, ea de Terra quoque, an incolatur, aut dubitent, aut fortasse ne cogitent quidem.

70. Ceterum in hac disputatione cauendum est, ne, constituto hoc, vt habitari Planetas putemus, eos ab hominibus, iisdemque generibus animalium, quibus Terra habitatur, coli, temere statuamus. Nam, vt etiam in hac Terra alia regio alia animalia alit, aliasque plantas effert, aliud coelum alia hominum ingenia fingit: ita non dubium est, quin varietate Planetarum etiam naturae incolarum varientur.

CAP. II.

De Stellis fixis et Cometis.

71.

Stellae fixae a Planetarum natura non modo motu seiunguntur, sed etiam luce; quam
non,

non, vt hi, a Sole commodatam, sed suam fundunt. Nam per tubos conspectae retinent densam liquidamque lucem: quod secus est in Planetis; qui, vt elaboratoribus maioribusque tubis spectantur, ita maiorem pallorem praeferunt.

72. Maiori etiam interuallo a terra dirimuntur, longeque vltra Saturnum locum in coelo obtinent. Nam earum adspectus interiectu Planetarum tollitur. Tum tubi maximi, quibus Planetarum magnitudo multis modis augetur, fixarum magnitudinem minuunt, radiis ab omni parte veluti resectis. Denique, nullam adspectus *παράλλαξιν* subeunt, sed ex quocunque loco spectatae eodem loco reperiuntur.

73. Neque tamen interualli magnitudo numeris accurate definiri potest, mire variantibus Mathematicorum rationibus. Cassinus quidem iunior vltra quadringentos diametrorum terrestrium milliones submouet, ceteris longe propius terrae adiuuentibus. Sed qui vel maxime intervallum illud contrahunt, tamen ad eam magnitudinem extendunt, vt vltra decies centena millia semidiametrorum terrestrium summam expleat. Illud autem haud dubium est, aliam alia longius distare: a qua distantiae varietate etiam adspectabilis magnitudo earum variatur, efficiunturque illae fixarum classes, vt aliae primi, aliae secundi, aliae tertii, et sic deinceps, ordinis dicantur.

74. Propter hanc autem tantam tamque immensam distantiam, quarundam vel omnino nulla, vel ita tenuis lux ad oculos nostros perfertur, vt pallere videantur; quaedam etiam ita coguntur,

vt

vt candidae nubeculae speciem efficiant. Ex quo genere est candidus ille circulus, *galaxiam*, a lacteo colore, consuetudo graeca appellat: de quo mira finxit veterum ingenium, cum nulla tuborum optidorum ope adiuuaretur. Hodie quidem illas continentes nubeculas veluti dispulere ii, quos dixi, tubi, satisque certum est, eas stellis fixis constare, quae propter illam, quam infinita distantia iungit, viciniam, in eam speciem coeant: quamquam et veteres quidam coniectura assecuti sunt, quod seris temporibus per tubos deprehensum est. v. Corfini Disp. II. ad calcem Plutarchi de Placitis Philos.

75. Ceterum, ille in distantia fixarum dissensus etiam magnitudinis rationes variat. Nam quantum quisque illam vel auget, vel minuit, tantum huic vel detrahit, vel addit. Sed cuiuscunque rationes sequare, magnitudo tamen efficietur ea, vt appareat, non absurdos esse, qui *fixas totidem soles* putent.

76. Multo minus numerus fixarum defini potest: iique numeri, quos Ptolemaeus olim in catalogo fixarum, nostra aetate Flamstedius, ediderunt, longe infra verum numerum reperiantur, si rationem ducere velimus earum, quarum adspiciendarum copiam tubi optici faciant. Nam quae coeli spatia stellis vacua videntur, in iis quoque stellas sparsas deprehendimus.

77. Illa vero mirabilis observatio est, quasdam stellas olim visas hodie frustra loco pristino quaeri: novas contra aliis locis ortas. Id quomodo, et quibus de causis, fiat, assequi nulla coniectura

iectura licet. Ceterum in fixis numerare illud suadet, quod eundem, quoad cernuntur, locum obtinent.

78. Sed est genus stellarum inerrans fixis, neque tamen in fixis numerandum. Earum stellarum lux et species primum paulatim augetur, post sensim minuitur. Neque vero semper sui copiam obseruantibus faciunt, sed modo iis se offerunt, modo subtrahunt, non tamen statis temporibus.

79. Quae sunt omnia eiusmodi, vt locum faciant coniecturis eorum, qui eas stellas ita cum suis fixis, vti Planetas nostros cum Sole, comparari dicunt. Id enim si sumseris, omnia, quae de iis obseruata sunt, explicari possunt, praeter vnum hoc, quod non stas temporum vices, abeundo e conspectu, redeundoque, seruant; quod facturae videntur, si nostris Planetis satis similes essent.

80. Quod si stellae istae circa fixas quaeque suas mouentur, magno argumento est, fixam quamque stellam esse Soli nostro similem (§. 70), eamque circum agi corpora, quae illius lumine ac fotu et illustrentur, et calefiant. Quod, quoniam non credibile est, frustra fieri, sine vllius intelligentis naturae vsu: probabile fit, ea quoque inhabitari. Ex quo *infinita mundi magnitudo* intelligitur.

81. Ex alio genere stellae sunt eae, quas *Cometas* vocant, communem illae quidem cum ceteris stellis habentes motum eum, quo ab oriente versus occidentem feruntur, sed alium praeterea proprium,

proprium, ad modum legemque Planetarum, qui etiam certis signis coelestibus, vt motus Solis, definitur; quae Cassinus his versibus complexus est:

Antinous, Pegasusque, Andromeda, Taurus,
Orion,
Procyon atque Hydrus, Centaurus, Scorpius,
Arcus.

82. Hoc genus in varias formas describitur. Alios enim Cometas *caudatos*, alios *barbatos* siue *Pogonias*, alios *crinitos* dicunt, nominibus ductis a diuersa eiusdem stellae specie, quae diuerso eius solisque situ variatur. Nam cum illuminati villi versus occidentem expanduntur, viam veluti munientes stellae, similitudine cum barba coniungunt: vbi autem versus orientem porriguntur, sequunturque stellae veluti verticem, caudae comparant: denique, cum soli exaduersum oppositi sunt, speciem praeferunt eam, vt totus vertex radiis, veluti coma, vestitus sit. Quae autem Plinius H. N. II, 25. genera Cometarum habet, ea potius in meteoris, quam in stellis, censerī debent.

73. Ipsi autem Cometae non, vt prisca tulit opinio, (quamquam et hic Pythagorici quidam verum viderunt) in aëre nostro suspensi vagantur, sed in coelo, certis ac definitis orbitis, decurrunt. Illud quidem cum duplex ille ratusque motus arguit, tum, quod interdum a pluribus locorum diffitorum spectatoribus iuxta easdem fixas cernuntur, carentque adeo parallaxi; qua tamen et lunae in eclipsibus solis adspectus variatur. Nam

ea res docet, Cometas etiam ultra lunam vehi. Alterum vero e priori fit probabile: etsi, quales illi sint, nondum, vt in Planetis, fatis assequi diligentia humana potuit.

84. Ceterum non sua Cometas, sed aliunde accepta, luce radiare, vel ex eo intelligi potest, quod, Planetarum modo, perpallidi tuborum adpectu sunt; quod secus est in Sole ac Fixis infito lumine fulgentibus. Vnde fit, vt illa, siue barba, siue cauda, non e surgentibus ab incenso vertice flammis luceat, vt Whistono aliisque placet, cum per eam etiam fixae lumen suum transmittant ad humanos oculos, sed aut a vaporibus e stellae corpore sublatis, solisque lumine illustratis, quae multorum opinio est, aut a quacunque alia causa. In illa quidem sententia obscurum est, primo, quare isti vapores vel a Cometa ad aduersam tantum a Sole partem exhalentur, vel in ea parte tantum illuminentur: deinde, qui sint isti tanti tamque perpetui vapores, qui semper aequabiliter surgant, et tanto interuallo conspiciantur, ipsoque corpore latius expandantur, cum Lunae aliorumque Planetarum atmosphaera aut raro, aut nunquam, sui vestigium oculis humanis praebet.

85. Illud quidem certum est, quicquid de causis cometicae lucis statuamus, hoc genus stellae neque physicam quandam vim habere in terram, vt ab eius exortu aliquid incommodi venire ad eam possit, neque imminentis mali signum esse. Itaque etiam in somniis inanibus numeranda, quae Whistonus, et eius sequaces, in eam partem de Cometa differunt.

CAP. III.

De Terra in genere.

86.

Satis diu in coelo haesimus, ad terram veniamus: de qua, hoc loco, dicemus, qua est vniuersi pars, quaeque habet nonnulla, quae visu et consuetudine loquendi ad coelum referuntur. Reliqua ad tertiam partem differemus.

87. Primum igitur, terram esse rotundam, umbra in eclipsi lunae rotunda, nauigationes circa terram, ortus et occasus solis, multaque alia, ita arguunt, vt nemo hodie dubitet, mirumque merito putetur, id dubium, aut falsum videri cuiquam potuisse.

88. Non minus inter Mathematicos et Physicos conuenit, eam rotunditatem a sphaerae perfectione paullulum abesse, terraeque globositatem a duabus contrariis partibus esse depressiorem, minorisque adeo diametri. In eo autem discrepant, vtrum illa depressio ad meridionales septentrionalesque partes sit, an ad orientales et occidentales; hanc rationem Francis maxime, illam Britannis, auctore Neutono, defendentibus. Cuius ratio etsi ab initio tantum physicis Neutoniana Philosophiae placitis niti visa est, tamen post dimensionibus Geometricis aliquoties repetitis satis est firmata. Est autem discrimen vtriusque diametri adeo exiguum, vt, ad summum, miliarium Germanicum cum dimidio aequet:

aequet: quo tam magni corporis rotunditas parum minuitur.

89. Ipsa etiam superficies terrae ita passim montibus attollitur, vallibusque cauatur, vt hoc etiam nomine eius rotunditas non possit ad geometricam illam exigi. Ceterum altissimi montes ita cum terrae diametro comparantur, vt in rotunditatis iudicio eorum nulla ratio ducatur, neque ii magis terrae, quam arenae granulum folliculo, rotunditatem adimant.

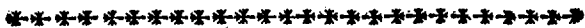
90. Diametri autem terrestris magnitudo haec reperta est a Mathematicis, vt 1720 miliariorum Germanicorum summam conficiat. Ex quo fit, vt circulus maximus, h. e. ambitus, quinque milia et quadringenta, cum quatuor quintis, expleat; tota superficies 9289376 miliariorum quadratorum; denique totum corpus terrae miliariorum cubicorum 2662954353 cum vna tertia (Geom. §. 133).

91. Omnem terram amplectitur aër, de cuius natura pluribus alio loco agetur. Is vbi terrae propior, et vaporibus crassior est, *atmosphæra*, vbi remotior a terra et rarior est ac purior, *aether* vocatur.

92. In aëre gignuntur ea omnia, quae vulgaris consuetudo loquendi coelo adsignat; nubes, pluuiae, nix, fulgura, tonitrua, irides, et alia eius generis, quae Graecis simpliciter *μετέωρα* vocantur: de quibus post dicetur.

93. Haec igitur terra sustinetur centri sui velut fundamentis: quod versus illud omnes partes vndique, insita grauitate, nituntur (§. 8). Quo fit,

vt terra, quoniam rotunda eſt, adeoque pari vbi- que momento ſuperiora ab inferioribus, inferiora a ſuperioribus, vrgentur, neque labi, neque dilabi poſſit: ſive illa vno loco fixa haeret, ac quieſcit, ſive circa axem circumagitur ſuum, et ceterorum Planetarum modo orbitam aliquam decurrit.

CAP. IV.

De Syſtemate Mundi.

94.

Sed horum omnium corporum, de quibus egimus, qui ordo, quae compages, qui denique motus ſit, magna eſt quaefitio. Eius explicandae duplex via reperta eſt, quarum altera *Ptolemaica*, itemque *Tychonica*, altera *Copernicana* dicitur: illa ſenſibus accommodatior, haec rationi rerum et naturae conuenientior.

95. *Ptolemaica* ratio in medio mundo ponit terram, eamque aeterna quiete immotam ſtare iubet: eam circa omnia coeleſtia corpora, ſolem, cum vagis ſtellis ac fixis, ab oriente verſus occaſum, ratis curſibus, et definitis orbitis, ſed omnibus circularibus, communique terrae centro deſcriptis, voluit: ſingulorum autem celeritatem ita vel incitat, vel retardat, vt ſuum quodque curriculum viginti quatuor horarum ſpatio decurrat.

96. Ab hac ratione diſcedit *Tychonica* in eo, quod Solem quidem et Lunam viginti et quatuor horis circa Terram circumagi dicit, ceterum Planetas reliquos circa Solem, tanquam centrum
ſuum,

suum, volui, talibus orbitis, vt alii vltra, alii intra Terram, ferantur. Hanc mutationem rationis veteris induxit Tycho, coactus certis Astronomorum obseruationibus, quibus constabat, Mercurium et Venerem, aliosque Planetas, circa Solem moueri, similesque Lunae phases habere, vt supra docuimus.

97. Sed istae rationes multis grauibusque argumentis conuictae iacent. Primo, cum omnis hypothesis propterea sumatur, vt ex ea ratio reddatur eorum, quae per sensus cognoscuntur, in eaque spectetur primum, vt ne repugnet iis, quae certis obseruationibus tenentur, deinde, ne ex ea res absurdae consequantur: hae rationes non modo non explicant ea, quae videmus, sed iis etiam repugnant. Nam, quid est in iis, vnde intelligatur, verbi causa, quare Planetæ modo minori, modo maiori gyro Terram circumeant, et vtrumque paribus temporum spatiis exigant? quare Sol nunquam metas, neque brumales, neque aestiuas superet, sed ad eas perlatus reuertatur, nec extra signiferi orbis limites Planetæ vagentur? quare Planetæ interdum consistere, interdum regredi videantur? vt multa alia taceamus. Iam, quis non videt, eas opiniones cum certis obseruationibus pugnare? velut de Planetarum circa Solem motu, quod vidit etiam Tycho (§ 96).

98. Sed cum multa absurda ex iis opinionibus consequantur, tum imprimis haec: quod Sol primum Planetæque per spiras, paullatim modo maiores, modo minores, debent moueri, vt ex vno eclipticae gradu ad alterum die quoque perue-

niant: deinde Sol cum ad metas vel brumae, vel solstitii, venit, retro, secundum aliam directionem, pellitur, sine impulsu: quae sunt omnia legibus motus certissimis contraria (§. 24).

99. Quam parum autem credibile est, tantis interuallis disiuncta corpora omnia orbitas suas circa terram viginti quatuor horarum spatio emetiri? Nam, cum distantia fixarum a terra prope infinita sit, intelligi potest, quanta circuloꝝ, quibus circumagi putentur, magnitudo cogitari debeat. Hos autem circulos, tam immensos, tam breui tempore percurrere, celeritatis foret, omnem intelligentiam superantis: cum in singulas horas, e Cassini rationibus, decies centena millia amplius diametrorum terrestrium conuenirent (§. 73); ex eorum autem, qui minimam distantiam probant, viginti et quinque millia semidiametrorum: quae summa ultra viginti et vnum millionem milliarioꝝ Germanicorum efficit. Accedit, istos tantos motus fieri dici terrae causa, quae ita cum vniuerso, vt puluisculus cum terra, comparatur (§. 68). Quod si probemus id, quod supra (§. 79. 80) posuimus, stellas fixas esse et natura et vsu similes Soli nostro: nihil relinquitur, quod vlllo modo veterem illam rationem credibilem faciat.

100. Est ergo haud dubie amplectenda *Copernicana* ratio, olim a Pythagoreis non paucis, nominatimque Philolao, probata, quae Solem in compage media planetaica ita collocat, vt ipse circa axem rotetur suum, Planetae autem omnes circa ipsum, orbitis, rotundis illis quidem, sed, vt Keplerus vidit, in alteram partem productioribus, ellipti-

ellipticas vocant, moueantur, hoc ordine; vt proximum a *Sole* locum teneat *Mercurius*, alterum *Venus*, tertium *Mars*, quartum quintumque *Iupiter* et *Saturnus*, cum suis quisque satellitibus: quae sunt omnia valde consentanea iis, quae supra, e certis obseruationibus, de cursu motuque Planetarum, tradidimus.

101. Sed eadem Terram vetere quietis possessione mouet, et, vt ceteros Planetas, non modo circa Solem, inter Venerem Martemque, mediam elliptica orbita agit, quam annuo spatio, comite Luna, decurrat, sed etiam ita circa axem torquet suum, vt diei vnus noctisque spatio conuersiones singulae absoluantur. Stellae autem soles facit, eundem semper obtinentes locum, et circa axes suos vertit.

102. Ac de fixis quidem non improbabiler ista dici, cum ea arguunt, quae supra diximus (§. 79) de earum Planetis, tum, quod sic demum vsus earum, dignus et ipsarum magnitudine, et auctoris sapientia, intelligitur. Nam terrae per noctem collustrandae, aut inanis ornatus causa, creatas esse, incredibile facit vel illud, quod pleraeque ne cerni quidem, nisi adiutis arte oculis, possunt (§. 76).

103. De Terrae autem vtroque motu longe similior vero, et prope certa, sententia est. Nam, primo, in ea nihil sumitur, quod aut per se absurdum sit, aut cum legibus motus, aut certis obseruationibus, pugnet: deinde, ea probata, ratio modusque motuum coelestium explicari potest, intelligiturque, quare stellae ac planetae, tum ipse

sol eo, quo supra diximus, modo moueri videantur. Quod si certis obseruationibus constaret, adspectum eiusdem fixae stellae mutari, terrae situ variato, vt, quaecunque fixa v. g. situm, quem inter ceteras stellas obtinebat, cum in loco a sole remotissimo, *aphelium* vocant, spectaretur, mutasse videretur tum, cum in loco proximo, *parhelium* dicunt, cerneretur: iam non amplius verosimillimum, sed certissimum foret, terram circa solem moueri. Sed quas de ea re obseruationes proditas habemus, eae diligentioribus Astronomis non ex omni parte satisfaciunt.

P A R S III.

DE TERRA SPECIATIM,
ET CORPORIBVS TERRE-
STRIBVS.

CAP. I.

De Aëre, et Meteoris.

104.

Terram vniuersam aëre circumfusam esse, supra diximus. Eum insitam *grauitatem* quandam habere, nitentem versus terram, cognitum est experimento sphaerarum cauarum, quarum pondus, educto aëre, minuitur, admissio augetur. Quo magis intelligi potest, inferiorem aërem, et terrae propriorem, densiorem esse grauioremque adeo superiori, et a terra remotiori, quod ille maiori incumbentis desuper aëris mole vrgetur: quam.

quamquam eadem res etiam vsu patet. Nam in altissimis montibus, constat, durare homines, nisi humida spongia ori naribusque admota, non posse: cuius rei causam esse in aëris raritate, aues sub antliae pneumaticae campana, aëre vel rarefacto vel exfacto, celeriter deficientes docent. Fit tamen etiam crassior vaporum e terra adscensu.

105. Eidem vim elasticam attributam esse, vel vesica non inflata, et tamen sub antliae campana, ablato aëre, intumescens arguit. Sed ea non solum sua se sponte exferit, sublata exterioris aëris comprimentis vi, verum etiam calore irritata. Itaque si vesicam, quae ab omni aëre vacua videatur, deligato firmiter ore, prunis ardentibus admovearis; eam paullatim inflari, tandemque cum magno crepitu rumpi, videas. Augetur tamen etiam cum gravitate, aëre quacunq; de causa condensato. Quod si calor dilatat aëria corpuscula; consequens est id, quod etiam sensus docet, vt frigore contrahantur, omninoque aër magis stipetur: vnde etiam frigore vim aëris elasticam excitari videmus.

106. Etsi autem omnis, quantumvis rarus, aër illabentes lucis radios de recta via paullulum cogit decedere: tamen vt maxime ille densatur, ita plurimum eos de cursu dimouet (§. 35). Quae res hanc vim habet, vt stellas, lunam atque solem aliis, quam singulis temporibus tenent, locis videamus, vt nominatim sol in conspectu, aliquamdiu post occasum, maneat, priusque manè cernatur, quam exortus sit; denique, vt, quoniam radii lucis refracti colores efficiunt, sub solis vel

occasum vel ortum, coelum, vt densior aër est, ita magis rubeat.

107. Haec aëris vel densitas vel raritas cum est omnibus locis par, quod aequilibrium aëris dicunt, tranquillitas coelum terramque tenet: cum ea, quibuscunque causis, calore, frigore, vaporibusue variatur (§. 105. 106), densior aër, plus vi elastica valens (ibid.), irrumpit rariora aëriis corpusculis loca; vnde aëris motus existit is, quem *ventum* vocamus, tanto ille vel vehementior, vel lenior, quanto densior aër in rariorem irruit, itemque, vel calidior et ficcior, vel frigidior et humidior, quanto denique vel calidioribus ficcioribusque, vel frigidioribus et humidioribus ex locis impetus est factus. Itaque etiam ex eadem plaga spirans ventus aliis locis calorem siccitatemque, aliis frigus pluuiasque aduehit.

108. Etsi autem calor frigusque varie per omnem annum intenditur ac remittitur: maxima tamen vtriusque vel accessio, vel deminutio, certis propriisque anni temporibus adstringitur, quas *anni tempestates* quatuor vocamus. Primum est *Ver*, cuius initium ab ingressu solis in Arietem ducitur: altera *Aestas* dicitur, exordium capiens ab aduentu solis ad Cancrum: tertius *Autumnus*, cuius primordia facit sol Libram ingressus: vltima *Hiems* est, cuius principium arcessitur a solis ad Capricorni signum accessione. Maximus calor maximumque frigus aestati et hiemi assignatum est: mediam caloris frigorisque vim ver et autumnus habet.

109. Atque illud quidem non est dubium, quin
folis

solis radii, vt minus magisque obliqui in terram incidant, ita magis eam minusue calefacere possint. Itaque omnis meridianus sol calidior natura sua, quam vel matutinus, vel vespertinus, item, cancro propior, quam ab eo remotior. Sed magnam varietatem in vtramque partem, vel ad augendum vel ad minuendum calorem et frigus, afferunt locorum, temporum, aëris, ventorumque rationes; quibus fit, vt parum aequabiliter frigoris calorisque vis vel augeatur, vel minuatur, et proprius cuique tempestati calor, propriumque frigus, varie vel intendatur vel remittatur.

IIIO. Maxime autem aërem densant vaporum vesiculae, quae, cum vel calore e terra expelluntur, vel frigori eam inuadenti cedunt, leuitate sua sublatae, innatant aëri, tantoque euehuntur altius, quanto magis eas calor solis extenuauit. Ii vapores vbi copiose cientur, et vna cum aëre, frigoris vi, coguntur, veniunt in conspectum oculorum, efficiuntque eas, quas *nebulas* vocamus. Eae cum solis calore in sublime attolluntur, pluuia consequitur: vbi autem vesiculae, concursu suo confusae, eoque grauiiores aëre factae, subsidunt, serenitas: quod secus est, cum propter incumbentis desuper aëris aut grauitatem sursum feruntur, aut propter tenuitatem deorsum praecipitantur. Ceterum non est mirum, si coacti in guttulas vapores terram, pluuiae prope modo, humectant.

IIII. Nebulae haud absimilis est roris vapor, cum copiosus terrae mane vespertine incubat, siue ex aëre ille, vt vulgaris opinio est, delapsus, sine
ex

ex herbis plantisque exhalatus. Sed de rore, et inde concreta pruina, alio loco dicitur.

112. Sed iidem vapores in sublime acti, densiusque stipati, efficiunt *nubes*. Eas varia altitudine suspensas esse, obseruati saepe contrarii earum motus docent. Densitatis autem raritatisque varietatem coloris diuersitas arguit; quod, vt densissimi crassissimique vapores sunt, ita minimum lucis solaris transmittunt. Quamquam etiam situ color variatur. Nam quae subnigrae sunt, cum inter solem oculosque mediae feruntur, eae lucis solaris repulso albicant, cum ab oculis inter solem ipsasque mediis spectantur.

113. Eae nubes sustinentur ab subiecto aëre, quoad eo sunt leuiiores, aut nubibus leuior substratus aër adiuuatur iusta venti vi, hoc est, ea, quae excessum grauitatis aequet. Cum autem ita nubes factae sunt densae, vt et aëris grauitatem, et venti impetum vincant; tum illae, suo pondere ruptae, praecipites ruunt in terram, efficiuntque *pluuiam*; quae vel minutis rarisque guttulis terram adspersit, cum non nimis crassae nubes per non nimis leuem aërem labuntur, vel grandes copiosasque guttas defert, cum crassae nubes in valde leui aëre disperguntur, vel denique omnis nubium humor vna prope effunditur: illud genus *imbres*, hoc *nimbos* appellant.

114. Ab iisdem autem nubibus et *nix* funditur, et *grando*: nix quidem tum, cum frigus aquei vaporis particulas et singulas cogit, et plures inter se coniungit, neque transitum negat nimis a frigore densatus aër: *grando*, cum, niue primo liquefacta, plures

plures deinde eius guttulae in vnam confusae, dum subito frigidiorē aëris regionem peruadunt, gelu concreſcunt. In niue inest raritas quaedam, et, cum descriptione, tum figura, praeferens artis speciem textura: grandinis nucleus niualis pluribus discretisque cruſtis inuoluitur.

115. Sed praeter ea, quae diximus, vt nebulas, nubes, pluuias, niuem, grandinem, vapores et terra sublatis, cum per se, tum in pluuias guttas coacti, quaedam hominibus praebent non indigna contemplatione spectacula. E quibus primo loco proponemus *iridem*. Eam exſistere, satis constat, tum, cum sol, intra secundum et quadragesimum gradum supra finitorem positus, radiis illuminat ex aduersum cadentes pluuias guttas. Id enim cum fit, refracti bis in guttis radii (§. 34) reflectuntur ad oculos spectantium, efficiuntque varie colorati arcus speciem.

116. Et colores quidem iridis gigni, radiorum solarium refractione in aqueis guttis, adeo multis hodie experimentis compertum est, prisma, globo vitreo aquae pleno, alioque modo, factis, vt nemo dubitare possit: refractionem autem aptam coloribus efficiendis fieri tum demum, cum sol minus quadraginta duobus gradibus a finitore circulo distat, certis Mathematicorum rationibus probatur.

117. Sed ista colorum species primo variatur diuersitate refractionis, vt in opticis docetur: deinde in arcus figuram circumagitur, situ earum guttarum, quae infractos lucis radios ad oculos deiciunt: ipsi denique colores singuli tanto vel spif-
sive

sius lucent, vel dilutius, quanto vel guttae densiores sunt, vel a tergo pendentes nubes nigriores,

118. Facile autem intelligitur, aliorum oculos aliis radiis pelli. Ex quo fit, vt omnes quidem iridem, non autem eandem, nec omnino eodem loco spectent: vtque, cum loco spectatoris, locus iridis mutetur: denique, vt, qui suppositi sint loco ei, in quo arcus cernitur, iridem nullam videant.

119. Atque etiam, vt vel sol propior finitori lucet, vel guttae pluuiae latius sparguntur, ita magis arcus in vtramque plagam porrigitur. Itaque nec obscurum est, qui fiat, vt arcus magnitudo modo augeatur, modo diminuatur, modo ipse arcus aliquo loco intermittatur, velut parte exempta, modo sublata repente pars restituatur.

120. Denique veram illam et densius coloratam iridem, quaqua vadit, amplectitur, ab exteriori parte, alius arcus, sed pallidioribus coloribus, inuersoque ordine, tinctus. Eius species exprimitur radiis e propria iride in eum locum delatis, et, a refractione in guttis facta, in oculos delapsis: quae ipsa refractionis repetitio colores debilitat.

121. Neque vero minus iucundum spectaculum praebet circulus lucidus, colorisque, vt in iride, varii, solis orbem amplectens; qualem supra Augusti, Romam ingredientis, caput aliquando visum, Suetonius (*) auctor est. Eius speciem siue nans in aëre grando, pellucidis illa crustis, sed niuoso opacoque nucleo, siue aquei vapores gignant: vtique radiis solis, ad oculos a refractione demissis, efficitur. Neque aliter illud genus oritur, quod lunam noctu latis spatiis ambit, *halonem* graeco verbo

bo vocant. In prima quidem sententia illud haud facile concoquas, quod grana grandinis, aëre quamvis denso haud dubie grauiora, tam diu ab aëre sustineantur: alteram adiuuat illud, quod etiam in locis conclusis, et denso aquae vapore refertis, veluti in balneis, eiusmodi circuli interdum lucernae flammam comprehendunt.

(*) In August. c. 95.

122. Omnium autem maxime admirabiles sunt solis lunaeque imagines, prope vtriusque orbem expressae, circulis vna, vel lucidis, vel coloratis, ambientibus: *Parhelios* et *Paraselenas* Graeci dicunt: quas Physici causis iisdem, quibus circulos illos lunares, effici dicunt. Illud manifestum est, eas imagines reddi a materia superficiem speculis similem habente, siue grando eam praebet, siue vaporum vesiculae ita frigore, aliaue qua causa, stipatae, vt speculi modo, acceptas solis lunaeque imagines repellant.

123. Sed ea, de quibus haëtenus diximus, omnia, communem habent ab humidis vaporibus originem: restat, vt cetera persequamur, quae alia qua materia creantur. In quibus primum de *fulgure*, *tonitru*, et *fulmine* dicendum videtur.

124. Scilicet, cum e terra surgunt vapores sulphurei, vel tales certe, qui solis ardore, aliisue causis, sulphurei generis fiant, iique ignem concipiunt; aër primum late collustratur luce, deinde editur fragor, denique interdum corpora terrestria, modo incenduntur, modo rumpuntur, aliamue vim sentiunt.

125. Sulphureos quidem esse vapores, quibus ista generentur, vel odor indicio est, quem fulmine

ne tacta corpora spirant. Ceterum alius materiam generis admistam esse, veluti nitrosam salinamque, tum ingens fragor, tum mira fulminis vis arguit. Nam fulgura ea, quae nullus fragor consequitur, a meris sulphurei generis particulis incendi, facile conceditur.

126. Non est autem existimandum, eos vapores aequabiliter per omnem aërem continenterque esse diffusos. Nam si ita esset, semel incensi, vno tempore omnes consumerentur, ignique omnis aër arderet. Itaque passim innatant aëri, aliaque loca iis plena sunt, alia autem inania. Vnde fit, vt ignis exortus eos tantum vapores eodem tempore depascat, qui eodem loco spirantur, tantumque ille progrediatur, quantum, quod absumat, reperiat.

127. Neque vero ad eandem semper altitudinem vapores illi subleuantur, sed modo altius euolant, modo vicina admodum terrae loca obtinent. Vnde fit, vt interdum eueniat id, quod olim prodigii loco habitum constat, vt puro coelo, et tonitruum fragor exaudiatur, et fulminibus corpora tangantur. Ex quo intelligitur, falsum esse, quod vulgus credit, fulmina deorsum e nubibus omnia mitti.

128. Omnino, cum a fulmine vim patiuntur corpora, causa est in iis, quos diximus, vaporibus, corpora ea ambientibus, in quos ignis, persequens densa talibus vaporibus loca, incidit. Ex quo intelligitur, cum fulminibus nihil tangatur, aut altius terrestribus corporibus materiam fulminum vagari, aut eius tractus ita duci, vt nullum corpus contingant.

129. Ea autem perdifficilis quaestio est, quomodo

modo ea materia, et quibus causis, ignem concipiat: vtrum contritu crebro vehementique particularum, an alia qua ratione, igni excitando idonea. Illud quidem in aprico est, Soli hanc vim tribui non posse, cum etiam noctu fulgura edi, et fulmina ferri, constet.

130. Quod vero fulgur cernitur ante, quam tonitru exauditur, discrimen celeritatis facit, qua lux sonusque propagantur. Itaque, vt propius nos fulgur exardescit, tonitruque editur, ita minori intervallo vtrumque seiungitur: vt magis e longinquo, ita longius post obicuriusque fragor ad aures venit. Nam quod continuatio quaedam istius fragoris, tanquam per aëra se voluentis, animaduertitur, nulla alia causa est, quam quod ille paulatim per aëra propagatur (§. 22), vt etiam tormentis explodendis intelligitur.

131. Ipse porro sonus ille existit ab iisdem causis, quibus fragor ab explosis tormentis, aut auro fulminante, quod vocant: nempe a nitrosis salinisque particulis, et vehementer impulso aëre (§. 22).

132. Fulminei quidem ignis varii mirique effectus sunt. Nam modo incendit corpora, in quae irruit, modo leuiter tantum adurit, modo findit frangitue: interdum etiam liquefacit. Memoriae etiam proditum est, aquam eius vi subito feruere coepisse: turn, vasa vino alioque liquore plena, salvis vasis, siccata.

133. Ac flamma quidem corpora ea, quae facile ignem trahant, incendens, vel tantum lambens, nihil magnopere difficultatis habet. In promptu enim est, incendi corpora propterea, quod inva-

denti fulminis motui, vel soliditate, vel situ ipso, valde resistent, leuiter autem amburi, et veluti lambi, cum secus est.

134. Ab eodem ignis celerrimo impetu alia corpora, dum nimis resistent, vel franguntur, vel rumpuntur: in quo tamen etiam, id quod experientia docuit, et facile per se intelligitur, fragoris vis permagna est. Gladius quidem in vagina comminutus, illaesa vagina, indicio est, corpora ea, quae rariora sint, minusque adeo resistent transitorio igni, propter celeritatem transitus, illaesa manere; densiora autem et solidiora, cum transitum negent, frangi: vnde etiam intelligi potest, quomodo ouium ossa a fulmine frangi potuerint, neque lana incensa sit; quamquam hoc nonnulli ita explicant, vt ab aëre potius fulmini vicino, cuius elasticitas aucta sit, repetendum dicant.

135. Est sane non negandum, esse in explicandis fulminum effectibus, etiam aëris rationem habendam, qui a fulmine validissime impulsus, non modo eodem, quo fulmen ipsum fertur, eiusque vires haud dubie auget, sed etiam, ab omni parte quam celerrime a fulmine dimotus, quaquauerfum magna vi truditur.

136. Quod autem metalla subito liquefiunt, aqua vel efferuescit, vel exforbetur, calor celeritate fulminis mire incensus facit. Nam cum corporum existat calor e materiae celerrime motae accessione: intelligitur, vt ea materia celerius moueatur, ita magis calorem incendi, celeriusque effici, quae a calore proficisci soleant. Quare, cum fulminis incredibilis celeritas sit; non est mirandum, si celerrime

lerrime metalla liquefacit, et aquam ad feruorem redigit.

137. Similitudinem quandam cum fulmine habet ea, quae Graecis *Bolis* dicitur, ignea materia, specie globi, celeriter aëris longissimos tractus emittens, et tandem cum magno fragore diffiliens.

138. Aliae praeterea igneae species, sed sine fragore in aëre interdum, ab exhalationibus terrae pinguioribus et putridis conflatae, vagantur: cuius generis sunt *dracones volantes*, quos vocant, *trabes igneae, caprae saltantes, faces coelestes, cadentesque stellae*. Similis ratio est ignis eius, quem *fatuum* dicunt, locis paludosis et sepulcris inerrantis: tum *Castoris et Pollucis*, nautis non ignoti; quae sunt flammulae, in antennis malisque post pluuiam insidentes, quarum species a non alio, quam ignis fatuus, vapore nascitur.

139. Est etiam, cum capita hominum pecudumque ardere videntur, quod in Seruio Tullio accidisse traditur, aut pexa scintillas emittere. Ea species oritur a pingui sudore, quo capita hominum v. c. iracundorum, valdeue calidorum, tum pecorum, labore diurno fatigatorum, fumant. Nam pinguedo talis sudoris in tenebris splendorem ignis aemulatur. Tunica quidem sudore madens, cum noctu manu celeriter concutitur, conspicuum splendorem fundit.

140. Restat, vt de lumine eo dicamus, quod a plaga coeli, vnde fulget, *boreale* vocatur. Id hi bernis fere noctibus spectaculo est: ceterum ipse etiam per aestatem aliquoties in hac ipsa vrbe vidi. Apud Islandos Noruegosque prope perpetuum est:

apud nos autem, inde a sextodecimo huius seculi anno, coepit frequentius, siue exoriri, siue observari. Nam, quod olim in prodigiis numeratum est, noctu (*) coelum arfisse, id haud dubie de lumine illo boreali debet intelligi. Ceterum, quia similitudinem quandam exorientis solis habet, etiam *aurora borealis* vocatur.

(*) Obseq. 74. 79.

141. Ea species vnde oriatur, haud in promptu est dicere, valde variantibus Physicorum de ea re sententiis. Qui id lumen dicunt manare ita, vt fulgur, a sulphureis vaporibus, sed rarioribus illis; et ita dispersis, vt ignem concipere incendi-que nequeant; quae nunc quidem maxime probatur sententia; ii haerent, cum explicare iubentur, primo, vnde hiberno tempore tanta copia sulphurei halitus sit, qui calore potius excitari videtur, deinde, quare a borealibus tantum, nunquam a ceteris partibus, tollantur.

CAP. II.

De Aqua.

142.

Aëri similis est, sed densior, *aqua*. Est enim fluida et pellucida. Habet tamen quandam, etsi non conspicuam, raritatem, quam et aër replet, et materia ea, quae caloris sensum commouet, modo inuadit, modo deserit. De aëre, argumento sunt bullulae, quae antliae pneumaticae suctibus attolluntur. Caloris autem materia haud dubie

bie motu suo fluidam aquam seruat, decessione cogit, et in glaciem constringit.

143. Sed aqua omnis in terra vel fontibus scaturit, vel riuis amnibusque decurrit, vel lacubus stagnat, vel denique maribus Oceanoque fluctuat. A fontibus riui manant, riui in flumina confluunt, flumina in mare effunduntur.

144. De fontibus magna quaestio est, vnde acceptas aquas prodant: aliis ab aqua pluuiali, aliis ab Oceano ita ducentibus, vt eae vel a terra veluti percolatae dulces fiant, vel vapores, aut subterraneo calore, aut ardore solis, extenuati, siue per terrae angustos meatus penetrando, siue ex aëre in terram, imprimisque montes, descendendo, fontibus perennem aquam suppeditent.

145. Ex his sententiis maxime probabilis videtur ea, quae fontium origines aquae pluuiali, et sublatis in aërem maris vaporibus, adscribit. Nam terra, qua arenosa est, aut lapidum, imprimis rariorum, strata habet, facile demittit aquas pluuias, vaporesque eos, qui, nocturno frigore densati, ex aëre labuntur, vt confluere ad fontes efficiendos possint. Ex Oceano autem et mari, tum lacubus fluminibusque, magnam quotidie vaporum copiam attolli, haud ambigitur. Idque adeo necesse est fieri, quod mare illabentium per flumina aquarum vim capere non posset, nisi quotidie aliquam sui partem exhalando perderet.

146. Ceterum fontanae aquae color, sapor, et vis variatur terrae, ex qua profilit, ratione et natura: quod satis constat, liquores ab ea materia, per quam agantur, aut cui stent affusi, colorem, sapor

rem et vires, tenues particulas abluendo, trahere: ex quo fontium salubriorum causa intelligitur.

147. Orti autem a fontium per riuos confluxu fluuii in mare voluuntur, cum grauitate sua, tum alueorum perpetua decliuitate: quae, vt maior est minorue, ita lapsus aquarum vel incitat, vel retardat. Ex quo intelligitur, quanto altiora mari-bus sint fluminum capita, cum tam longe distantibus locis veniant.

148. Salsitudo etiam marinae aquae vnde fit, dubitari solet. Nam alii a solis in mare actione, alii a fundi natura repetunt. Et illa quidem sententia refellitur lacuum stagnorumque sapore, nihil falsi habente. Augeri autem falsitudinem solis aestu, duabus rebus intelligitur. Nam omnis aqua marina, vt est a fundo remotior, ita est falsior: et quae sub zona torrida est, falsitudine vincit omnem reliquam. Id fit propterea, quod, vt sol est ardentior, ita plus aquei vaporis e mari attollit.

149. Sed maxime admirabilis est aquae marinae prope litora, statis temporibus, accessio et decessio. Ea fit sexta quaque hora alternis: ita, vt bis diebus singulis litus, resorpta versus medium mare aqua, destituatur, bis a redeunte obruatur. Neque vero aequabiliter aut abit, aut redit; sed modo maiori, modo minori vi et copia. Maxima vis esse solet nouilunii ac plenilunii tempore. A maximo autem aestu sensim fit diminutio, donec dimidia lunae pars vel receperit lumen, vel amiserit. Inde crescit paullatim, donec, vel noua luna, vel plena, ad summum peruenerit. Sed ipso illo tempore interdum vehementior est solito, longius-

longiusque progreditur. Vnde etiam flumina, ubi mari viciniora sunt, interdum ab illa aestus vehementia vberius intumescunt, cum magna saepe accolentium pernicie.

150. Haud ambigitur hodie, eius reciprocatio- nis causam, arcessendam esse a Luna, siue pressu suo aquam marinam varie impellente, quae est Carte- sii et eius sequacium sententia, siue, vt Neuto- niani loquuntur, grauitatione illa corporum mun- di, h. e. actione in se mutua, cuius causam, vt ipsi fatentur, forte etiam vim, ignorant.

CAP. III.

De Terris et Fossilibus.

151.

In terrae superficie maxime in oculos incur- runt montes, qui, quibus causis, et quomodo, orti sint, valde a Physicis disputari solet, inprimis iis, qui sua, de possibili terrae origine, et in hanc figuram conformatione, somnia hominibus obtru- dere instituerunt: in quo genere post Cartesium, Burnetius, Whistonusque ponuntur.

152. Atque nos non sumus ii, qui negemus, montes exundationibus marium, terraeque vel aggestionibus, vel detractationibus a mari vel attol- li, vel subruui posse, eoque modo interdum et na- tos esse montes, et de terra sublatos. Res qui- dem mari propriae, sed in lapides conuersae, eae- que tum e montibus effossae, tum in ipsis eorum cacuminibus repertae, argumento sunt, vel inun- datio-

dationibus, quae ipsa montium cacumina superarent, res eo delatas, vel ea loca, cum ante mari obtinerentur, destituta ab aqua marina, terrae continenti accessisse. Illud quidem his imprimi placet, qui diluuium, de quo in sacris literis proditum est vniuersam terram obruisse volunt: hoc autem probabile fit, tum exemplis litorum maris prolatorum, tum portuum vestigiis in terra continente longe a mari inuentis: vnde probabile fit, eos montes, in quibus talia reperta sint, ita, vt dictum est, ortos esse.

153. Ceterum, si quis omnes montes hoc modo ortos dicat, haud dubie a vero longe aberret. Rectius itaque dicemus, ab initio orbem terrarum ita conformatum a Deo, vt vallibus ac montibus distingueretur. Vtilitates quidem montium plurimae et maximae a Derhamo (*) pluribus explicatae, satis arguunt, eos non temere exortos esse, sed, iis ab initio rerum efficiendis, humano generi a Deo egregie prouisum esse.

(*) In Physicotheol.

154. Neque vero e stratis terrarum variis, vno saepe loco repertis, satis subtiliter colligitur, terram varie multumque ab inundationibus esse mutata, ab iisque illam stratorum varietatem inductam: quod est fingere potius, quam apte explicare. Nam ista stratorum varietas iis quoque locis reperitur, quo exundans litoribus mare, nisi forte in illo Noachico diluuiio, peruenire non potuit: de quo tamen ipso haud sine causa ambigitur, an omnem terram obruerit. Ceterum quam varia
terrarum

terrarum genera sint, historiae naturalis scriptores docebunt.

155. Sed innumerabiles aliae res e terrae visceribus eruuntur: quae communi *Fossilium* nomine appellantur. Eius generis quatuor formas faciunt. Prima est earum rerum, quae in aquam coniectae dilabuntur, neque tamen turbulentam aquam reddunt, eamque *solis* nomine dicunt. Altera sub se habet ea, quae ignem facile arripiunt, flammamque edunt: eaque *sulphura* vocant. Sub tertia forma *lapides* sunt, cum vulgares, tum pretiosi, quas *gemmas* vocamus. Sub quarta *metalla* subiiciuntur. Sed omnium harum formarum, tanquam generum, multae partes sunt, quas omnes hoc loco commemorare, non est necesse.

156. E lapidum genere maxime considerandi videntur *magnes*, lapidesque ii, qui ex alio corporum genere ad lapideum transferunt. Magnetis attributa haec esse constat, vt ferrum e certo interuallo ad se rapiat, fatisque tenaciter retineat, pro magnitudine et sua et ferri admoti, idque faciat duobus in contrariis punctis, *polos* Physicorum consuetudo appellat: quos suspensus, sua sponte, alterum ad septentrionem, alterum ad meridiem conuertit: vt porro ea vis paullatim minuta restituatur ferri ramentis, omninoque augeatur et alatur ferro adiuncto: tum, vt cum ferro vim suam frictu, tactu, omninoque propinquitate, communicet; vnde acus magneticae vis, non modo in adtrahendo, sed etiam in septentrionali regione demonstranda, si ea trita sit magnetis polo boreali: denique, vt omnis *magnes* attrahat alterum, sed ita, si peli diuersi iungantur.

157. Horum omnium causam hodie repetunt a materia quadam tenui, et oculorum ad spectum fugiente, quae magnetem certis finibus circumfluat, et cum illatum suis terminis ferrum versus polum magnetis propellat, tum cetera illa, quae diximus, efficiat. Eam materiam intelligi docent inde, quod acus in medio magnete posita, diuerso ab axe situ, mutat illum situm, donec axi parallela iaceat. Nam eodem modo flumina iniectum transverse lignum conuertunt, vt ad longitudinem nantet. Ceterum, vnde illa materia sit, quare in ferro tantum, et in polis, suam vim exferat, quare ferro augeatur et restituatur, et multa alia eiusmodi, ne sic quidem commode explicari possunt.

158. Quod ad alterum genus lapidum attinet (*Petrefacta* vocant), negari profecto non potest, eos ex aliis corporibus, velut piscium, concharum, lignorum, natos esse, dum particulae lapidibus generandis aptae, siue succus, lapidis semina vehens, eorum se poris insinuarent, eaque, transpiratis humidis particulis, densarent ac dura efficerent.

159. Ceterum vnde, et quo modo, res marinae, quae in mediterraneis locis lapideae reperiuntur, eo delatae sint, quaeri solet: de eaque quaestione iudicari ex iis potest, quae paullo ante, de origine montium, dicta sunt.

160. Quod si vero lignae res, carnae, aliaeque in lapides conuerti possunt: intelligitur, etiam alios lapides paulatim nasci potuisse, et nunc quoque generari. Satis constat, speluncas esse, in quibus, e destillante guttatim aqua, molles varietateque figurati lapides, e genere tophino, paulatim concreuant.

161. Sed ante, quam hunc locum relinquimus, de eo motu, quo terra, quibusdam locis, interdum, vel leuiter tremit, vel grauiter, cum hominum, arborum, tectorumque strage, concutitur, videtur esse dicendum. In eo motu obseruatum est, terram, modo remissius, modo fortius, subsilire: interdum fragores subterraneos audiri: terram adeo ipsam rumpi, ex eaque flammam exire: eas terrae concussionem frequentiores esse in locis iis, ubi montes igni ardentem sint, iisque ipsis fere temporibus accidere, cum illi flammam euomere coeperint.

162. Ex quibus probabiliter sane colligunt, eos motus cieri a vi quadam, intra terrae caernas conclusa, et valide versus superficiem eius nitente: eam autem vim torqueri a vapore ei simillimo, quo fulmina incenduntur: qui cum, elasticitate aucta, angustiis caernarum cohiberi coërcerique nequeat, tamdiu superiores partes vrgeat, donec terra, crebro concussu rimas agens, exitum lucanti vaporis praebet.

163. Similibus vaporibus flammam eae, quas montes quidam edunt, incenduntur. Nam et odorem sulphureum late spargunt, et vapores ipsi in sulphureos flores vel fungos concresecunt. Incendium autem ipsum quomodo cietur, etsi pro certo dici non potest (§. 129): tamen odor sulphureus ante incendium, vicineae, et sensu et instantis periculi denunciatione grauis, suadet credere, ignem illum incendi ab incalescente paulatim materia, flammam edendae alendaeque idonea; siue contritus, a vehementi agitatione ortus, siue alia qua causa calorem eliciat.

CAP. IV.
De Plantis.

164.

Omnis planta in tres partes diuiditur, *radicem*, *truncum* et *ramos*, e trunco, qui in mollioribus ac minoribus plantis vocatur *caulis*, surgentes. Rami porro efferunt *gemmas*, *frondes*, *folia*, *flores*, *fructus*, *semina*. Sed in vnaquaque illarum partium, in quas plantae corpus descripsimus, tria sunt. In medio fouetur *medullae* teneritas: circa eam *fibrarum lignearum* longitudo vel porrigitur, vel voluitur: harum autem compages *corticis* tegumento loricatur.

165. *Medulla* e mollibus vesiculis, *utriculos* Physici vocant, stipatur, ambientibus circumquaque iis, quas diximus, fibris, quae, passim emissis ad latera vasis apertae, effundunt necessarios alendae medullae succos. *Fibrae* autem lignae nihil aliud sunt, nisi tubuli quidam, vel fistulae, quae succum, e radice acceptum, in ramos, eorumque partes, diuidunt, admittis tamen etiam paucis utriculis. *Cortex* denique textitur e pluribus cuticulis, ac veluti coriis, utriculis porro, mollitudinem quandam efficientibus, et fistulis succos ministrantibus. Et fibris et cortici adiungunt etiam quaedam quasi *arterias*, quas *tracheas* vocant, quae aërem, alendae plantae necessarium, vehant. Et illud quidem dubio caret, cum experimentis constet, aërem in plantis commeari. Sed vtrum proprios meatus habeat, an cum succo nutritio communes, difficile est decernere.

166. Per

166. Per fistulas illas, succi nutritii ministras, e radicibus nutrimenta attolluntur ad gemmas usque, folia, et cetera, quae nasci in ramis solent. Sed imprimis spectaculo est textura foliorum: in quibus fistularum succum vehentium ramuli, quaquaversum dispersi, serpunt, interpositis ubique vtricolorum vesiculis: tum pori ab utraque parte, maxime tamen auersa, siue recipiendo coelitus misso nutrimento, siue exhalandis superfluis succis, aperiuntur.

167. Aluntur autem plantae maxime aqua. Nam et surculi floresque, a plantarum corpore resecti, vigent ad tempus, immixti aquae: et rore pluuiaque quamuis flaccescentes plantae vigorem statim recipiunt.

168. Nutrit autem aqua terrearum particularum, quas secum occulte vehit, adhaesione. Eae particulae in conspectum veniunt aquae putrefactione, quae terrestrem materiam a propria aqua secernit.

169. Neque tamen solam aquam ad nutriendas plantas sufficere, multa indicio sunt. Nam si una aqua per se hanc vim haberet, omnis terra omnes alere plantas posset. Nunc aliae plantae aliam terram desiderant: et ad alendas melius plantas stercus adhibemus, quod salinis sulphureisque particulis abundat.

170. Sed nutritius humor ingreditur plantam per radicis foliorumque poros, coquiturque haud dubie in vtriculis, ut aptus plantae cuique alendae fiat. Coctus manat in fistulas, per easque, quorsum opus est, deuehitur. Maxime autem defertur per
fistulas

fistulas cortici vicinas et iuniores. Nam, quod singulis annis crassior fit planta, aucta materia lignea, indicio est, fistularum novos ordines accessisse. Itaque videas arbores cauas, quae, medulla absumpta, et putredine intus a multis annis dominante, tamen virescant, et fructus edant. Fistularum autem quaeque vt vetustior, ita minus idonea fit succo a radicibus recipiendo ac permittendo: siue, quod succus perlabens, relinquendis suis quibusdam partibus, eas opplet paulatim, siue, quod tempore rigidiores et duriores, atque inde contractiones factae, succo accedenti transitum negant.

171. Ceterum ne nimis succo turgeant, inutilem superuacuumque humorem, qui tantum diluendi ac vehendi nutrimenti causa illatus erat, animalium modo exhalant: vnde haud dubie in foliis roris guttae, aestiuis noctibus, coguntur. Nam vulgaris opinio, quae rores ex aëre delabi censet, recentioribus obseruationibus, et re ipsa, refellitur. Etenim plantae, campana vitrea testatae, plus roris colligunt, quam ceterae, nihil aëre absumente. Tum, alia planta alia maioribus guttis ac pluribus gemmat, et quidem iisdem in locis, eodemque sub aëre. Denique humor ille omnis in guttarum rotunditatem constringitur. Quae omnia explicatum habent nulum, si ex aëre rores velis deducere: facilem contra, si ex ipsis plantis ducas. Ceterum exhalatio augetur calore. Vnde fit, vt aestiuo tempore, si non affundatur crebro humor, plantae flaccescant.

172. Sed collectas in foliis herbarum arborumque roris guttulas interdum repente inuadit frigus: cuius vis vbi calorem expulit, guttulas ipsas leuiter, in niuis fere speciem, densat, eaque *pruina* dicitur.

173. Quamdiu autem receptus facile in fistulas nutritius succus, riteque coctus, per plantas libere meat, tam diu viget planta viuittque. Cum autem vel non habet, quem recipiat, succum, aut, aliquo fistularum vtriculorumque vitio, vel non admittit, vel non rite coquit, interit ac moritur.

174. Ceterum omnis planta nascitur propagaturae ex alterius vel furculis gemmisue, vel radicibus, vel denique feminibus: de quibus generandarum propagandarumque plantarum modis Plinius et rusticae rei Scriptores exponunt. In gemmis ergo latent stamina furculi nouaeque plantae: in feminibus radicibusque gemmae. Quod autem interdum ex arborum aedificiorumque rimis, aliisque in locis, velut in ripis fluuiorum, plantae nascuntur, vbi nullum semen, inprimisque eius generis, quod nascitur, ab homine iactum est, ex eo non colligendum, etiam sine femine plantas nasci posse, sed intelligendum est, vel a uibus aliquid eiusmodi feminis, dum ibi federent, e rostris excidisse, aut a vento fluuiisque eo delatum esse. Ne fungos quidem, de quibus vulgare proverbium tradit, sua sponte et casu, sine tali aliqua causa, nasci, certis recentiorum obseruationibus didicimus.

CAP. V.

De Animalibus, imprimisque de Homine.

175.

Omnia animalium genera duo sexus habent, alterum masculinum, alterum femininum; quorum coniunctione eiusdem generis animalia gignantur. Nam, quod olim existimatum est, quaedam animalia etiam sua sponte, velut e putredine, nasci, id totum hodie, imprimis post accurata Redi, Itali, experimenta, explosum est.

176. Neque magis hodie quisquam persuaderi sibi patietur, ut illam, usque ad Haruaei aetatem, receptam ab omnibus sententiam probet, quae generationem a feminis masculini femininique confusione, in iis saltem animantibus, quae prolem utero ferunt, repetit. Sed omnis animalium generatio absoluitur rebus duabus: feminae ouulo, et maris semine.

177. In femine, id quod microscopiis adiutus oculus vidit, innatant crebri vermiculi, anguillarum modo caudati. Ii cum in coitu maris feminaeque vna cum semine in locum generandae proli destinatum irrupere, inuadunt ouula, eaque fecundant. Et in iis quidem animalibus, quorum proles ex ouis, vel incubando, vel alio fotu, excluditur, conceptum ouo animalculum albumine, posteaque vitello, alitur, donec, ad iustam magnitudinem auctum, rumpit oui angustias, in lumenque editur. In uterum autem delatum cum ouulo animalculum, nutritur, primo, liquore uterino, post,

post, matris sanguine, per funiculi vmbilicalis venam accepto. Ibi cum paullatim ad maturitatem peruenit, rumpuntur tunicarum inuolucra, exitumque lubricantē liquore eo, qui e circumiectis foetui membranis, et ex vtero, profilit, matris ni-xibus foetus in lucem editur.

178. Quod autem cum foetu maternus sanguis communicatur; facile intelligitur, ea omnia ferē et bona et mala, quae a sanguinis temperatione et motu veniant, matrem et foetum communia habere. Atque inde etiam intelligi posse arbitrantur, explicarique causam, propter quam eorum, quibus validius commotae sunt feminae gra-vidae, aut quae fortius imaginatae sunt, aut denique vehementius concupiuerunt, eorum ergo quare signa quaedam et quasi imagines in corporibus infantum, et quidem eo in loco, quem commotae tetigerint, inueniantur: cuius generis exempla multa prodita sunt, plura vulgi sermonibus celebrantur. Sed res in incerto est: magisque probabiliter colligere videntur hi, qui rem a prima corpusculi conformatione repetunt. Nam, vt in fructibus arborum, item in floribus, cernuntur quaedam talia naturae veluti ludentis, aut a formula aberrantis, argumenta: ita etiam in humani corporis prima adumbratione natura potest a lege sua, aliqua in parte, discedere.

179. Editis in lucem animalibus quibusque suis, vel a natura paratus, vel matrum cura quaesitus, cibus praesto est. Natura quidem iis animalium, quae vtero gestant, dedit lac, quo infantum tenetitas ad firmitatem aliquam aleretur. Sed vbi

adoleuere, solidiori cibo vtuntur. Is dentium ad-
 verforum acie diuisus, genuinorum autem, quos
 et molares vocant, contritu comminutus, saliuae-
 que humore permixtus, linguae motu et agitatione
 defertur in gulam; ita ad cibum sumendum ac-
 commodate factam, vt recipiendo cibo se dilatet,
 detrudendo autem, vbi receperit, contrahat, deni-
 que glandularum insitarum vicinarumque liquore
 ipsa se lubricet.

180. A gula, quae etiam stomachus dicitur, de-
 pulsus cibum accipit adhaerens ipsi ventriculus,
 eumque primum liquore suo perfusum macerat
 mollitque, deinde, siue tritu, siue calore suo, siue
 vtroque, conficit coquitque, coctum denique
 fibrarum contractu per os inferum, pylorum vo-
 cant, in duodenum intestinum eiicit.

181. Ibi primo affunditur bilis et succus is,
 quem medici pancreaticum vocant, quod venit
 e glandula ea, quae auerso subiecta ventriculo,
 pancreas dicitur: dein actione ipsius intestini
 magis confectus, per ieiuni et ilei intestini du-
 ctus, exprimitur in lacteas mesenterii venas, effi-
 citurque is, quem chylum graeco nomine vo-
 camus.

182. Chylus glandularum humore dilutus, et
 agitatione venarum ipsarum extenuatus, in cister-
 nam lumbarem, sub diaphragmate positam, emit-
 titur, eodem coeunte magna e vicinis partibus
 lymphae copia, vt quam dilutissimus succus nu-
 tritius idoneusque sanguini creando fiat.

183. Inde effusus agitur per ductum thoraci-
 cum in venam subclauiam: vbi sanguini permixtus
 et

et confusus, ingreditur per venam cavam superiorem, auriculamque, in dextrum cordis ventriculum. Inde fibrarum vi eiectus in pulmonalem arteriam, admista aëria in pulmonibus materia, redit per pulmonalem venam in sinistrum cordis ventriculum.

184. Iam satis elaboratus perfectusque sanguis, cordis motu ac vi expellitur in arteriam magnam; cuius ramis, per totum corpus dispersis, arterias et ipsas appellant, in omnes partes deuehitur ac distribuitur.

185. Sed idem ille sanguis receptum habet ad cor per venas, quae acceptum per capillares tubulos ex arteriis infundunt venis cauis, per quas ei reditus in dextrum cordis ventriculum patet.

186. Cum autem expellit cor in pulmonalem magnamque arteriam sanguinem: magna vi contrahitur, ac constringitur, eaque *συσολή* graeco vocatur. Ab hac contractione statim se dilatat, recipitque ab altera parte redeuntem sanguinem: quam *διασολήν* dicunt. Hac contractionis dilatationisque vicissitudine efficiuntur illi et cordis ipsius et arteriarum ictus, qui, vt sanguis vel celerius, vel tardius, labitur, ita et ipsi vel incitantur, vel retardantur.

187. Atque ita intelligitur ille ab Haruaeo primum explicatus sanguinis in orbem motus, qui et cordis structura, ad contrahendum se dilatandumque accommodata, et arteriarum venarumque ei aptarum et nexarum compage, continetur. Oculis cernitur res, cum magna voluptate, in pisciculorum in primis caudis, microscopia subiectis.

188. Sed sanguini, per corpus in arteriis venisque commeani, detrahitur pluribus locis aliquid vtilis pariter atque inutilis corpori sustentando succi. Nam, primum, in cerebro nervis largitur liquorem eum, cuius affluxu sensus motusque instrumenta vigent: os humectat saliva: in oculos destillat lacrimas: ventriculo affundit humorem, subigendo ac molliendo cibo idoneum: in pancreate succum suggerit pancreaticum: tum bilis copiam effundit, per ductum hepaticum, partim in duodenum intestinum, partim in vesiculam fellis defluentem: intestina item cetera liquore lubricat, aliisque partibus lympham supeditat, qua ad novi sanguinis materiam temperandam, aliasue res, vtantur: denique, quicquid salutaris vel succi, vel liquoris est in corpore humano, id omne a sanguine manat. Iam ex eodem sanguine arteriae magnae exfugitur per renes foedus ille humor, qui in vesicam per vretres delapsus, vesicae contractu, et leui hominis nisu, eiicitur.

189. Eiusdem sanguinis beneficio ac munere alitur corpus, fouetur, et augetur. Nam cum ille per tenuissimos ramulos ad partem quamque defertur, ibi relinquit aliquid materiae idoneae cuique alendae, cuius adhaesione et accretione pars ea vel augetur, vt fit inprimis in paruulis, vel, quod ei transpiratione decessit, restituitur.

190. Nam vt in plantis, sic in homine ceterisque animalibus minutatim secedit humor, agitatione a carnis aliisque partibus detritus, inutilisque corpori factus; quem in homine, vbi paullo
copio-

copiosius, vt corpus humectet, effunditur, sudorem appellant: eaque *transspiratio* dicitur, diligentia inprimis Sanctorii cognita et explicata.

191. Quamdiu autem illa sanguinis confectio, eiusque per corpus in orbem fluxus vigent, tamdiu salua est vita: vbi illa quacunque causa sistuntur, mors corpus inuadit; quam putredo sequitur.

192. Sed vitae animalis duo attributa sunt, *sensus et motus*. Ac de sensibus quidem satis dictum est loco alio (Psych. §. 10. fqq.): restat, vt de motu breuiter dicamus.

193. Ei communis cum sensibus causa efficiens residet in *neruis*. Nam etsi *musculi* propria sunt motus omnis instrumenta: tamen manifestum est, vim eorum a neruis manare, quod, his vel ligatis, vel laesis, illorum vis perit. Nerui autem omnes quoniam e cerebro ducuntur: nam medulla spinalis, vnde nerui quidam in corpus propagantur, ipsa e cerebro demittitur: intelligitur, omnem corporis motum actionemque, ita vt sensuum perceptiones, a cerebro repetendam esse: idque sapienter naturam esse machinatam, vt hoc facilius motus corporis a sensibus duci possent.

194. Musculi quidem ipsi constant e carneis fibris, modo in longitudinem porrectis, modo transuerse ductis, intermissa intus liquori neruino recipiendo cavitare et quasi medulla. Eorum fines, cum arctius collectae ac deuinctae sunt, (neque enim omnibus id musculis commune est) *tendines* vocantur: iique fere ossibus vicinis copulantur.

195. Sed quoniam omnem propemodum corporis actionem breuiter explicauimus: age, ipsius corporis humani quandam descriptionem adiciemus, non Anatomicorum diligentia et subtilitate, sed pinguiori, vt in prouerbio est, Minerua expressam.

196. Externi quidem corporis haec fere est descriptio. Altissimum locum obtinet caput, dignum mentis diuinitate domicilium. Eius vertex et auersa pars capillorum molli velamento vestitur, in aduersa autem vultus patet. In huius summa parte frons attollitur: in media oculorum orbis lucent, subiecti superciliis, tecti autem ac foti palpebrarum tenui ac molli tunica; in quarum extremitate etiam ciliorum pili horrent. Oculis genarum mollitudo subest: eosque dirimit nasi eminentia; sub quo os, labiorum maxillarumque motu, vel aperitur, vei clauditur: idque fulcitur mento. Ad vtramque autem capitis partem, pone tempora, panduntur aures, recipiendo allabenti sono.

197. Hoc caput corporis trunco iungit collum et ad sustinendum firmum, et ad conuertendum molle. Corpus autem ipsum in longitudinem magis, quam in latitudinem, porrigitur. In eius summa et aduersa parte iugulorum flexus curuantur: sub quibus pectoris firmitas munitur. Huic subiecta est ventris natura, ad vmbilicum eminentior, ceteris locis depressior et adstrictior: eaque molli membranarum, muscutorum, abdominisque amplexu intestina fouet, tandemque in pudenda desinit. Dorsi autem latitudinem mediam peruadit

dit ea, quae spina dicitur, vertebrarum iuncturis flexibilis, emittensque costarum cratem. Denique ab utroque latere summo apta sunt brachia; quorum torosa longitudo binis nodis distinguitur: habentque adiunctas manus, in quibus maxime robur corporis cernitur.

198. Corpus autem omne sustinetur feminum ac pedum fulcris. Pedum quidem tenuitas maxime roboratur firmitate genuum talorumque, quibus crura cum suris interiecta sunt. Sed gressus maxime stabilitur extremi pedis veluti fundamentis. Nam media pars conspicuam latitudinem habet, auersa autem calcis proiectione firmatur, aduersa denique in digitos finditur.

199. Haec est corporis externi descriptio. Ad interiores partes, quae quidem nobiliores sunt, veniamus. In quibus principatum tenet haud dubie *cerebrum*, et sensus omnis et motus vltima origo. Id extrinsecus defenditur firmis ossium munimentis, intus autem tribus membranis comprehenditur.

200. Ipsa cerebri natura duplex est, altera interior, altera exterior: quarum illa ita cum hac comparatur, vt medulla cum cortice; vnde etiam nomen illi *medullari*, huic *corticali* haesit. Etiam cerebrum duplex est: maius alterum, alterum minus; quod illius auersae partis subiectum, *cerebellum* vocatur. Vtriusque concursu iungitur ea, quae *medulla oblongata* dicitur; eaque per foramen occipitis tracta in spinam dorsii descendit, *medullaeque spinalis* nomen accipit. Ab hac medulla omnes nerui ducuntur, partim ante eius a

capite egressum, in quibus maxime sunt ii, qui sensus efficiunt, partim postquam spinae angustias expleuit. Ceterum in cerebro pluribus locis cavitates intermissae sunt, eaeque varie cum sublatae, tum depressae.

201. Neruis e cerebro ductis proxime attinguntur instrumenta sensuum: in quibus locus debetur primus *oculo*. Is inter plures ei mouendo necessarios musculos e neruo grandi suspenditur, cuius extremitas, in tenuissimos ramulos dispersa, textit tunicam eam, quae, in fundo oculi expansa (*retinam* appellant), recipit immittas rerum corporearum imagines, proprieque videndi sensum efficit. Ipsam autem oculi rotunditatem amplectuntur duae tunicae: quarum ea, quae extrema circumit, *sclerotica*, et, qua parte pellucida est, *cornea* dicitur: altera, huic subiecta, vocatur *vuea*, omnemque oculum amplectitur: nisi quod in medio oculo aduerso pertusa est, habetque foramen illud, quod *pupillae* nomine insigne est, et, pro luminis modo, se vel contrahit, vel dilatat. Eius pars etiam per corneam, vario colore perlucens, *iridis* nomen obtinet. Ceterum oculus pluribus humoribus tumet. Nam inter corneam vueamque tunicam, item inter hanc et crystallinum liquorem, quod interualli est, repletur *humore* eo, qui *aqueus* vocatur: deinde pupillae subiacet *crystallinus*, densior aqueo, subtilissima tunica in lentis formam comprehensus, miraeque claritatis: reliqua denique oculi spatia inania, inprimisque, quicquid inter crystallinum humorem et
retinam

retinam interiacet, occupat *humor vitreus*, et ipse tunica sua circumdatus.

202. Ad oculorum exquisitam structuram proxime accedit *aurium* fabrica. Habent autem primum extrinsecus aditum corneolum, in semicirculi similitudinem circumactum, inaequaliterque cautum. Inde meatu, primum cartilagineo, deinde osseo eodemque media parte angustiori, toto autem flexuoso, sonus labitur ad *tympani membranam*, quae est tenuis pellicula, annulo osseo oblique adhaerens, super os excauatum, quod *tympani* nomine insignitur. Huius in cauitate tria ossicula copulantur, *malleus*, *incus* et *stapes*; *stapes* infidet rotundo *tympani* foramini, *fenestram ovalem* vocant, per quod sonus illapsus exit in cauitatem, quae dicitur *vestibulum*; vnde progreditur in *canales semicirculares* et *cochleam*, ibique sensum auditus efficit.

203. *Nasi* cauitas septo, partim osseo, partim cartilagineo, diremta, duos narium aditus habet; per quos et aër spirabilis commet, et res odoratum efficientes, spiritu ductae, ingrediantur. Ad interiores *nasi* partes cauernae aliquot reperiuntur: tum os suspensum est varie depressum et sublatum, idemque molli membrana vndique tectum, per quam plurimae dispositae glandulae, neruinaeque fibrae exstant, immixtis etiam aliis vasculis. E glandulis quidem excernitur *mucus*; cuius utilitas in eo cernitur, quod in eius veluti visco adhaerent spiritu inuectae res, pulmonum teneritati graues et perniciosae: vascula autem tenuem edunt liquorem, lubricantem ac mollientem nerueas pupillas,

quae causam odoratus continent. Qua autem exitus nasi in os aperitur, expanditur palati quasi velum: ex quo suspensa est ea, quae *vuula* dicitur, deglutitioni feruens vocique fundendae.

204. Sed vocis gustusque instrumentum praecipuum est *lingua*: quae per os porrecta, dentium vallo sepitur. Est autem tota obducta vnius tunicae tegumento, cuius asperitas subiectarum papillarum neruearum eminentia attollitur: eaque provisum est, ne papillae, quarum contactus gustum efficit, nimis acribus ciborum ac potuum morsionculis obtunderentur. Linguae autem variis motibus, in quibus a pluribus musculis, mire inter se contextis, adiuuatur, finguntur exprimunturque verba: cum modo in acumen collecta, vel tangit superiorum dentium aduersorum alueolos, vel vibratur celerius, modo in medio sublata, palatum attingit, aliisue modis agitur.

205. In eius radicibus adhaeret *arteria aspera*, ad pulmones pertinens, per cuius lobos in varios ramulos dirimitur ac dissipatur, desinens tandem in tenues tubulos, pulmonum vesiculis aptos. Haec arteria feruit aëri in pulmones deuehendo, ex iisque reddendo. Eius primus a lingua aditus in tenuem constringitur rimulam, quod praecipuum vocis instrumentum *glottis* vocatur, eaque operculo, *epiglottin* vocant, tegitur. Quod natura propterea sic est solerter machinata, vt ne quid facile irrumperet, quod spiritum libere commeare non fineret: tum, vt vox fundenda hoc magis, pro libidine humana, intendi ac remitti, per omnes gradus posset.

206. *Pulmonum* ipforum ambo cor amplectentes, lobi mollitudinem lubricam, et spongiae similem raritatem habent. Sunt enim toti nexi e vesiculis et cellulis membranaceis, quae arteriae asperae, ita, ut diximus, aptae, accipiant haustum ore spiritum, et reddunt. Per eos agitur ea, de qua ante (§. 183. 184) diximus, arteria et vena, in quibus sanguinis confectio absolvitur.

207. *Cordis* autem figura est a dextris lata, descendens paullatim in acutum fastigium: ipsum autem totum textum e musculis, quorum vi in exprimendo sanguine contrahitur. Diuiditur vero prope medium quodam quasi pariete, sed suboblique a sinistris partibus versus dextras ducto: *septum cordis* vocant, auguralis veterum disciplina *fissum* (*). Ab eius septi utraque parte spatia satis magna cauantur, in arte *ventriculi* dicuntur, et recipiendo cum illabenti, tum erupturo sanguini attributa, praefixis ad externas partes *auriculis*, hoc est, quasi atriiis, per quae ex venis ingreditur sanguis in ventriculos, ex quibus in arterias expellitur. In sinistram auriculam desinunt *pulmonales venae*: e subiecto ventriculo egreditur *arteria magna*: *pulmonalis* vero *arteria* prodit e ventriculo dextro, cui imposita auricula *venas cauas* e corpore venientes excipit.

(*) Vid. Clau. Ciceron. in h. v.

208. Ceterum, cor non modo complexu pulmonum molli fouetur, verum etiam inuoluitur *pericardio*, quod a tunicis maxime arteriarum venarumque, a quibus cor suspenditur, profectum, sub-

subflauum liquorem, vndecunque acceptum, humectando cordi vtilem, habet.

209. Sed cor cum pulmonibus pectoris firmata cauitate continetur ac munitur: pectus autem a ventre seiungitur *diaphragmate*, musculosa et crassa membrana, quae nexa pectoris extrema ora, et inde oblique per totius corporis latitudinem ducta, ad vertebrarum lumbarium initia pertinet.

210. In ventre autem, diaphragmati subiecto, intestina locata sunt ea, quae nutritioni et generationi prolis seruiunt. In quibus princeps est *ventriculus*, per *stomachum* s. *oesophagum*, diaphragma transeuntem, aptus linguae radicibus. Is est figura tortuosus, membranisque ac tunicis multiplex: in quibus maxime admirabiles sunt duae interiores, neruea altera, altera villosa. Haec e villis, in quorum fasciculis vascula plurima finiuntur, emittit liquorem eum, quo molliori cibum supra diximus: vtraque autem laxius tenditur, eoque colligit plurimas intus *plicas*, et quasi rugas; quae, et ad continendum, et ad conterendum cibum profunt.

211. Ventriculo reliqua intestina, vel praeparando sanguini, vel fecibus excernendis destinata adhaerent, per *intestinum duodenum*; in quod *pylorus* aditum aperit. Sed de his supra dictum. Illud addere attinet, extremo intestino ileo adhaerere id, quod *caecum* vocatur, coniunctum ei, quod *colon* dicunt; vnde exitus patet in aliud, quod *rectum* a situ appellatur, et cibi reliquias muscoli eius, qui *sphincter* Graecis vocatur, vel contractu retinet, vel dilatatione deiicit.

212. In ventris autem latere utroque, loca vacua relicta sunt ab iis, de quibus modo diximus, intestinis, eaque *hypochondria* vocantur. Ibi viscera quaedam concluduntur, de quibus aliquid dicendum videtur, *hepar, lien et renes*.

213. *Hepar*, in dextro hypochondrio, proxime dextrum ventriculi latus, diaphragmati copulatum pendet. Ea est officina bilis: quae ibi a sanguine secreta, partim in intestinum duodenum, partim in vesiculam felleam, hepatis ipsi subiectam, effunditur. *Lien* autem est in sinistro hypochondrio, visibus non satis cognitis destinatus. *Renes* denique circa lumbos haerent, per quos humor obscenus, e sanguine ductus, percolatur in *ureterum* canales, per quos in vesicam devehitur.

INDEX VERBORVM,
quibus magis latina in hoc Opusculo
substituuntur.

Absolute et hypothetice, *simpliciter et cum conditione
seu adiunctione.*

Aequipollentia, *Paritas.*

Affectus, *Commotio animi.*

Anguli continui, *continentes, latere communi iuncti.*

— — oppositi, *aduersi.*

Apprehensio simplex, *perceptio et notionum informatio.*

Apperceptio, *Conscientia.*

Apparens bonum, *opinatum.*

Appetitus sensitivus, *animalis.*

Attributa, Conceptus secundi, *Proprietates.*

Causa materialis, *materia, quae efficienti se praebet, et
eius actione fingitur.*

Causa finalis et formalis, *finis, forma.*

Causa impulsiva, *impellens, mouens.*

Certitudo, *certum, et assensionis firmitas.*

Circulus in demonstrando, *Demonstratio in orbem.*

Circulus in definiendo, *Definitio in orbem.*

Circumferentia, *Extremitas rotunda, circumductus, cir-
cumducta, circuitus, ambitus circuli.*

Circumstantiae, *loca, tempora.*

Concursus, *causae iuuantis accessus, accessio.*

Conscientia, bona et mala, *recte maleque factorum.*

Contingens, *fortuitum.*

Continuum, *continens.* De re concreta.

Contradictio, *Repugnantia.*

Contradictoria, *contraria, repugnantia.*

Dependere, *pendere ab aliquo.*

Definitio nominalis et realis, *rei et nominis, vel verbi.*

Diameter, *dimetiens, media circuli.*

Differentia, *residuus numerus, excessus.*

Index Verborum etc.

- Dispositio, *habilitas*.
Diuergentia, *Diuaricatio*.
Enunciatio vniuersalis, *generalis*.
Etymologia, *notatio*.
Existentia, *quae sunt*.
Figura, *Forma*.
Habituale, *constans et durable*, cui opponitur *praeser-
iens et temporarium*.
Idea completae, *perfectae, plenae, absolutae*.
— — incompletae, *imperfectae, mancae*.
Imaginatio, *vis concipiendarum imaginum, Phantasia*.
Imaginationes, *visu, spectra, species*.
Immediatae proprietates, *communes, generales et proxi-
mae continentisque*.
Immediate, *proxime, proprie, sine interuentu*.
Impossibile, *ἀδύνατον, quod repugnat, fieri nequit*.
Inclinatio, *Propensio, procliuitas*.
Individuum, *res singularis*.
Indiuidua, *singuli, singula*.
Intellectus, *Intelligentia*.
Lineae parallelae, *aequidistantes*.
— conuergentes, *coeuntes*.
— diuergentes, *diuaricantes*.
Media, *Subsidia, Artes, Remedia, Viae*.
Mediatae proprietates, *peculiares, remotiores*.
Mediate, *ope, per, auxilio, interuentu*.
Modi, *affectiones, euentus*.
Motiua, *momenta voluntatis, rationes, causae*.
Noluntas, *declinatio*.
Non ens, *ἀδύνατον, species vana, vel inanis*.
Numeri homogenei, *numeri similes, s. eiusdem generis*.
Numeri heterogenei, *numeri dissimiles, s. diuersi ge-
neris*.
Obiectum, *quod alicui obiectum est, vel subiectum, in quo
versatur*.
Operatio, *mentis actio, s. munus*.
Opposita, *disiuncta, contraria*.
Oppositio, *disiunctio*.

Passio,

Index Verborum etc.

- Passio, *Perpeffio.*
Polygoniae Figurae, *Multangulae.*
Possibile, *quod fieri potest, quod non repugnat.*
Praedicamenta, *Categoriae.*
Praedicatum, *attributum.*
Praemissae, *sumtiones, sumta.*
Productum, *summa, quod fit, multiplex.*
Proportio continua et discreta, *conzinens, seu coniuncta
et difuncta.*
Propositio, *Enunciatio.*
Propositio maior, *Propositio, minor, assumtio.*
Proprietates propriae, *suae.*
Punctum, *nota, σημειον.*
Quadratura, *dimensio areae.*
Reflexio, *Consideratio rerum.*
Refractio radii, *declinatio.*
Sensationes, *sensus, sensibus percepta, visa.*
Species generis, *Formae, partes generis, quae generi sub-
sunt, subiecta sunt.*
Syllogismus affirmatiuus et negatiuus, *aiens et negans.*
Syllogismi conditionales, *ex antecedentibus et consequentibus, connexi.*
Syllogismi difunctiui, *ex difunctionibus, difuncti.*
Trapezia, *Mensulae.*
Vnitates, *fingula.*
Vniuersalia, *noziones generum et formarum.*
-

I N I T I A
R H E T O R I C A

Ernesti Initia.

(A)

Dissolui enim tandem nomen, quod, promittendis rhetoricae artis initiis, ante multos annos contraxeram: sed ita, ut, quemadmodum non optimi debitores solent, necessario magis, quam libenter dissoluerim. Nam, ut ingenue fatear, per longius interuallum illud, quod inter primam Initiorum meorum editionem secundamque intercesserat, ita alienior in dies factus eram a consilio, cuius professionem mihi necessitatem quandam elementa oratoria scribendi imposueram, ut magnopere cuperem, aliquam mihi idoneam causam dari, per quam, in secunda illa editione, possem, non eruditos quidem homines, quorum res in elementis disciplinarum non agitur, sed redemptorem libri differre. Itaque magno tum onere me leuatum existabam, cum acerbissima dulcissimae coniugis mors eam mihi maxime probabilem attulisset: idque vnum, in illo, omnibus de causis maximo iustissimoque luctu, commodum mihi capere videbar. Neque vero me tam auocabat a scribendo taedium, quod in ista elementorum tenuitate, et, prope dicam, ieiunitate, mihi deuorandum esset, praesertim dulcedini, quae ex graecorum latinorumque scriptorum vberissima elegantissimaque doctrina percipitur, affueto, quam, quod vsu diuturniori, multis variisque ingeniis assidue tractandis, cognoueram, quam

(A 2)

parum,

parum, praeceptis dicendi ad eloquentiam proficeretur, quanto plus, aut quam paene omnia essent in ingenii bonitate, interpretatione veterum, vel lectione bene instituta, exercitatione denique, quae solertia et iudicio boni praeceptoris regeretur. Atque nominare possum doctissimos homines, celeberrimosque viros, quibus de promissio me, velut tardum nomen, appellantis, causam meam abunde probavi. Sed cum, diuenditis secundae Initiorum editionis exemplis, tertiam pararet conductor, identidem appellando, monendo, atque etiam suo quodam iure postulando, perpulit, ut de fide exsoluenda cogitarem, et, dum edita ante repeterentur, hanc nouam et vltimam Initiorum partem conficerem; quae fortasse etiam magnitudinis vitio laborat.

Descripsi totam dicendi artem in partes duas, inuentionem et elocutionem. Nam dispositio est profecto et ipsa genus quoddam inuentionis, et pronuntiatio atque actio ita cum elocutione coniuncta, ut ab ea non optime diuellantur. Ego vero pronuntiationis et actionis ne praecepta quidem posui. Nam, ut nunc est, oratoribus actione nulla opus, nec in istis paucis et sedatis gestibus, quos hodie orationes desiderant, illa est, quae veteribus dicitur, actio, a qua Graecis orationes, in quibus ea locum habeat, *ἀγῶνες* dicuntur. Pronuntiatio autem paucis magistri admonitionibus,

nibus, si vox a natura bona sit, facile conformabitur.

In prima parte, quo loco de argumentis inveniendis agitur, retinui veterem rationem, quae argumenta reperire docet secundum genera causarum; non, quo non et ipse, post tot alios, possem alia via uti, sed quia nihil adhuc melius ista ratione vidi, in primisque, quoniam ad intelligendos facilius cum Rhetores, tum Oratores veteres, utilis ac prope necessaria videbatur: cuius rei maxime causa etiam tertium genus, iudiciale, seruaui, quo alias Rhetorica hodie putatur carere posse. Sed maxime locos magnitudinis diligenter volui explicare, quod eorum maxima est in exornando, amplificando, omninoque in eloquentia, utilitas. Atque idem in locis de argumentationibus, earumque exornatione et amplificatione, voluimus efficere; quod cognoueramus, hodie vulgo, et qui dicerent, et qui de dicendi arte praeciperent, in hac parte esse valde siccos et tenues. Nempe plerique fati habent, si argumenta ipsa teneant, quae dicunt e disciplinis, maxime e philosophia, disci; de modo argumentorum tractandorum, argumentando, exornando, augendoque, vix cogitant, nisi quod nonnulla ieiune de similitudinibus, exemplis et testimoniis, quae illustrantia argumenta vocant, praecipere solent. Itaque tanta celeritate plurima in dicendo argumenta effunduntur, ut

nullo modo haerere in animis, aut vim suam exferere possint. Popularitatem etiam oratoriam ut a subtilitate disciplinarum distinguere-
mus, laborauimus, neque solum in rebus, sed etiam in verbis: in quo genere valde hodie peccatur: praesertim ab Oratoribus vernaculis.

Omnino mihi videntur multi, in philosophiae ad eloquentiam comparandam necessitate et usu, non parum a veritate aberrare. Quod si ita est, ut nonnulli, studii sui, ut opinor, commendandi causa, dicunt, eloquentiam nasci a philosophia: haud dubie id totum pertinebit ad inuentionem rerum. Enim vero illud, iam suis locis diximus, non admodum verum esse, quod quidam, etiam non magni alias philosophiae admiratores, dicant, locum de affectibus et moribus totum, quantus quantus sit, e philosophia esse repetendum: in eoque magnum adstipulatorem habemus Antonium apud Ciceronem de Orat. I, 51. Relinquitur ergo vnus locus de argumentis vel inueniendis, vel tractandis. In quo ipsa praeceptorum rhetoricorum ratio declarat, quam multa sint, in quibus nihil auxilii a philosophia sit expectandum. Sed principatus huius partis, atque vniuersae adeo eloquentiae, haud dubie est in copiosa ornataque argumentorum tractatione. In ea autem quid est, quod nos iuuare magnopere possit philosophia ea, quae hodie in scholis traditur? An sententias forte acutas, nouas, splen-

splendidas, suppeditabit? non multas, opinor. Alios fontes indicauimus in libro ipso. An exempla, similitudines, acute dicta magnorum virorum? multo minus. Quid igitur? Nihil, ut opinor, nisi puncta argumentorum, quae ex vniuersa rerum diuinarum humanarumque natura petuntur. Quae utut saepe sint nota etiam iis, qui disciplinam Philosophorum non cognouerunt, ac non minus bene e sacris libris, atque adeo melius, discuntur, quam e philosophia: tamen concedam, a philosophia suppeditari. Sed haec argumenta perexiguam partem oratoriae materiae constituunt, neque magis eloquentiam conficiunt, quam ossa corpus humanum viuum, valens, vegetum, pulchrum. Nam quod Dialectica indigere Oratorem dicunt, ad iudicandum, in delectu argumentorum, in definiendo, in partiendo, id facile concesserim: sed habet tamen et ea ratio suum modum, ut ex iis patere arbitror, quae de argumentationibus et refutatione dixi, quibus addet, qui volet, quae contra illam sententiam idem, quem ante dixi, Antonius, disputat apud Ciceronem de Orat. II, 38.

Ac ne mihi, in hac disputatione, Ciceronis opponatur auctoritas, qui philosophiae in eloquentia usum magnopere praedicat, in primis in Oratoris principio, seque magis e Philosophorum, quam Rhetorum, scholis Oratorem prodiisse: primum, Rhetorum praeceptis quam

vim ad comparandam eloquentiam tribuam, mox dicetur: deinde longe aliter illud totum de philosophia accipiendum, quam homines veteris philosophiae imperiti, et in compendii alicuius angustias compacti et conclusi, existimant. Nam primum, ista cum dicit Cicero, non dictata Philosophorum intelligit, h. e. compendia disciplinae, quae tironibus explicantur, et ediscenda proponuntur: vitra quae quotus quisque hodie sapit? Etenim de iis ita omnibus locis loquitur, ut nihil habuisse videatur contentius. Neque vero de omni genere philosophiae intelligit, non de Epicurea, non de Stoica; quae genera erant fere tenuia, et sicca rebus, et minus elegantia verbis; sed de Academica, a Platone orta, fortasse etiam Peripatetica, sed maxime illa. Non se e porticu Zenonis, aut Lyceo Aristotelis, aut hortis Epicuri, sed ex Academiae spatiis maxime oratorem exiisse dicit. *Illam enim sunt curricula, inquit, multiplicium variorumque sermonum,* in Orat. c. 3. Nempe Academicae philosophiae erat, de omnibus rebus in utramque partem disputare: quod ad forensam eloquentiam sane valebat plurimum; neque id anguste et tenuiter, sed eleganter, copiose et ornate, ut e Platonis, Xenophontis, Ciceronisque dialogis intelligitur. Atque etiam ex aliis scholis erant interdum, qui istam copiam persequerentur. *Nam orationis quidem copia videmus, ut abundant Philosophi,*

phi, qui, ut opinor, nulla dant praecepta dicendi, nec idcirco minus, quaecumque res praeposita est, suscipiunt, de qua copiose et abundanter loquantur, ut Antonius apud Ciceronem dicit Or. II, 35. extr. Cicero quidem in libro de Officiis secundo, c. 5. redundantiam in Panaetio Stoico notat, ubi, cum et ipse satis copiose declarasset hoc, homini ab homine plurimum utilitatis venire, ita concludit: Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur: neminem neque belliducem, nec principem domi, magnas res et salutare sine hominum studiis gerere potuisse. Commemoratur ab eo Themistocles, Cyrus, Agefilaus, Alexander, quos negat, sine adiumentis hominum, tantas res efficere potuisse etc. Quare, si quis lectione Philosophorum a Socrate profectorum, Platonis, Xenophontis, Aristotelis in ethicis ac politicis, Ciceronisque, plurimum profici ad eloquentiam dicat, me habeat valde consentientem, ad eosque in ipso libro passim studiosos eloquentiae amandauimus: sin idem philosophiae nostrae aetatis tribuat, quae fere est tenuis rebus, et barbara atque inficeta verbis, nullo modo assentiar. Atque haec non eo disputantur, ut philosophiam aut ipsi contemnamus, quod non est credibile in eo, qui ipse philosophiae

elementa scripsit, aut non vtilitate vberri-
mam putemus, omnibusque serio commen-
demus, sed vt eius vim et vsum ne iusto la-
tius extendi patiamur.

Sed vt ad instituti nostri rationem expli-
candam redeamus, in parte ea, quae est de
Inuentione, posuimus locum de sententiis,
qui vulgo inter figuras explicari solet. Etenim
sententiae in rebus sunt, non in verbis. Omni-
no rerum, quae ab Oratore tractantur, duo
genera sunt: alterum necessariorum, quae in-
sunt in argumentis maxime: alterum aduen-
titarum, quae pertinent ad copiam et orna-
tum. In his ergo sunt sententiae, exempla,
similia, testimonia, prouerbia: quae propterea
a nobis omnia ad partem primam sunt relata.
In quo nos aequos habituros esse peritos spe-
ramus: neque minus in illo, quod in altera
parte e figurarum numero exemimus, quae-
cunque ad copiam potius, quam ad ornatum,
pertinent, vt periphrasin, definitionem, exer-
giasin, *μερισμὸν*, congeriem etc. Neque for-
tasse in his, si accurate velimus iudicare, figu-
ra est: quae non est, nisi vbi oratio cum vir-
tute aliqua recedit ab vsitata forma, et infle-
ctitur. Totum autem locum de figuris sic
descripsimus, vt in figuras suauitatis et graui-
tatis distribuere. Id nobis in sequenti-
bus capitibus ad breuitatem commodius fuit,
et

et tironibus ad iudicandum aptius fore speramus.

Fuerunt fortasse, qui a nobis philosophiam potius super Rhetorum praeceptis, et demonstrationes e philosophia ductas, expectarent, in quo genere non vnus iam operam oleumque perdidit. Ego vero tironibus vtilius putavi, quae aut veteres obseruassent, aut ego met ipse, vtilia ad dicendum, ea breuiter et perspicue tradere. Ceterum, qui volent super singulis quibusdam praeceptis philosophari, eorumque causas e natura rerum humanarum explicare prouectioribus; hi sibi subinde occasionem idoneam datam reperient.

Atque etiam vereor, ne sint, qui nos Initiatorum, quae tironibus conueniant, modum excessisse dicant, praesertim in locis de argumentis, argumentationibus, et argumentorum reprehensione; quae etiam excedere captum eius aetatis videantur. Neque dissimulem, maius esse factum opusculum, quam destinatum ab initio fuisset: sed videbam, eam rem hoc habere commodi, vt etiam Academicis lectionibus seruire posset. Itaque nolui rescare, quae non satis conuenirent iis, qui primum ad hanc artem cognoscendam venirent. Illud quoque animaduertam, plerosque hodie facere in hac parte, quod olim in Rhetoribus reprehendebat Quintilianus

V, 8. vt probationes, quae in arte sunt, constantque rebus ad faciendam fidem idoneis, aut omnino negligent, aut leuissime attingant, siue, quod argumenta, velut horrida et confragosa, vitare, amoenioribusque locis desiderare malint, siue, quod ea e philosophia, vel afferenda, vel petenda dicant. Quare putabam, me non male consulturum studiosis eloquentiae, si in hac parte diligentior essam, praesertim cum vsu didicissem, iuuenibus hic maxime haerere aquam solere, et saepe, in rebus satis obuiis, non occurrere, quae apte dicant: quod fit, vt opinor, nulla alia de causa, quam quod nondum exercitatione aliqua in inueniendo vsi sunt, quae idoneis praeceptis regeretur. Ceterum, vt quisque discipulos habebit, ita, de praecepto Quintiliani VIII. *praef.* deliget, quae tradat.

Sed nihil magis arbitror fidem Rhetoris postulare, quam vt hoc in tempore doceat discipulos, totum hoc praecipendi genus quo comparatum fit, quid profit, et quoad: *Minimum esse, de arte loqui, vt Cicero vere dixit, Inu. I, 6. multo maximum ex arte dicere: Rhetoricam nihil habere, nisi obseruationem quandam earum rerum, quae in dicendo valeant, quae si eloquentes facere possent, quis esset non eloquens, vt idem ait, de Orat. II, 57. Etenim, vt vsu didici, adolescentes, quoad de*
 prae-

praeceptis agitur, et audiendo res transigi potest, alacres sunt cupidique eloquentiae: ubi res ab auribus ad manum, hoc est, ad commentandi laborem, venerit, tum mihi fiunt tardi et segnes: siue, quod plerique omnes fugiunt contentionis et laboris molestiam: siue, quod hanc imbiberunt opinionem, ut satis ad bene dicendum putent esse, si praecepta dicendi norint: quod est a vero alienissimum. Tria v. c. sunt, quibus, in singulis causis ac rebus, ad dicendum propositis, ad inueniendum opus est: *ingenio* primum, quod valet, ut in omnibus rebus, plurimum: deinde *diligentia*, quae se penitus insinuet in causam, eiusque omnes partes perspiciat, omnes argumentorum locos in promptu habeat, in eosque sit intenta maxime. Inter haec duo perpaululum loci, iudice apud Ciceronem Antonio, reliquum est *arti*, quae nihil nisi demonstrat, ubi quaeras, atque ubi sit illud, quod cupias inuenire. Age porro, in promptu sit, excussis locis artis omnibus, quod dicendum sit, paratus sit argumentis ornandis apparatus: restat, ut delectum habeamus, ut, quantum, et quoad ubique dicendum sit, videamus: quod nullis praeceptis doceri potest. Atque similiter de elocutione possum demonstrare, praeceptis pauca, exercitatione bene instituta omnia constare.

Itaque

Itaque omnes, qui se eloquentiae magistros profiteantur, velim in praeceptis breves et parcos esse, ad exercitationem illam omnia referre. Ea est duplex: altera est in *analyfi*, altera in *compositione* et veluti *genesi*, quae sine illa bene procedere nullo modo potest. Primum igitur studiosis eloquentiae interpretabuntur meliores oratores, historicos, poetas, etiam philosophos Socraticos, veluti Xenophontios libellos, et Platonis dialogos quosdam, sed ita, ut breuiter, et sine lectionis ostentatione, verborum sensu explicato, rebusque ipsis ex historia, aut vndecunque, illustratis, ingenium et artificium scriptoris cuiusque aperiant, ostendantque, quid de quaque re, qua causa et consilio, quomodo denique dictum sit, a quo fonte quaeque ducta sint, quid in argumento quoque, aut narratione necessarium, quid aduentitium, et ab ingenio oratoris historici-ve, orandi causa, accesserit, quae in sententiis vel subtilitas, vel pulchritudo, vel sublimitas sit, quibus notis deprehendatur, et vnde sit, in verbis denique quid eleganter, venuste, copiose, ornateque expressum. Comparabunt etiam interdum locum, in quo versabuntur, cum simili, neque solum in toto argumento, aut loco communi, aut epistola, sed etiam in singulis sententiis, et varietatem

com-

commutationemque, cum causis, demonstra-
bunt. Proponent denique loca insignia, ex
vnoquoque dicendi genere, ad ediscendum,
vt quasi viuus quidam typus et forma artificii
oratorii imprimatur animis, quae iis obuerse-
tur in scribendo, vt ad eam dirigere cogita-
tionem et orationem possint. Hac exercita-
tione vbi aliquantum ad intelligendum pro-
fecerint, quod tentando facile potest intel-
ligi, tum vero paullatim accedent ad eam,
quam genesin dixi, sed ab initio ita, vt dis-
cipulis velut obstetriciam operam nauent.
Quod facient, si, proposita aliqua re, viri-
bus apta, primum per regiones, intra quas
veluti venentur, et circa fontes oratoriae co-
piae, quasi manu circumducant, inde petere,
quod opus sit, iubeant, alia deinde probent,
alia improbent, redditis iudicii causis: de-
inde de ordine cum iis velut in consilium
eant, et, quid priori, quid posteriori loco di-
cendum, communiter cum ipsis constituent:
denique comparatis copiolis et digestis, ipsi
coram, audientibus et calamo excipientibus
discipulis, commententur, ita, vt ostendant,
quare quidque ponant, sic eloquantur, quare
figura quaque vtantur, quare modo tenuiter
dicant, modo copiose et ornate, vbi commu-
tatione, dilatatione opus, vbi causae senten-
tiaeue adiunctione etc. Hac ratione qui
vtentur

vtentur in eloquentiae disciplina haud dubie plurimum proficient, nisi in homines plane hebetes inciderint: a me quidem cum fructu multorum vsurpatam esse, vere possum dicere. Qui nihil aliud agent, nisi vt praecepta dicendi per interualla explicent, in enarrandis oratoribus, aliisque scriptoribus, sensum vt-cunque declarent, phrasas obseruent, historias et ritus antiquos illustrent, et figurarum nomina decantent, deinde vero statim suo Marte scribere iubeant; hi vero frustra se in speciminibus discipulorum emendandis cruciabunt, magisque se obmutescendi, quam dicendi, magistros probabunt.

Ceterum, etsi nihil utilitatis a praeceptis dicendi sperari potest, nisi vt viam quandam et iudicandi et inueniendi ostendant: tamen vel sic bene positam operam putabimus, quam in conscribendis his initiis sumimus, si hunc quam plurimi fructum ex iis ceperint.

PROLEGOMENA

DE

RHETORICA VNIVERSA.

§. I.

Rhetorica est ars, docens eloquentiae comparandae rationem: differtque a *Dialectica*, quae et ipsa rei cuiusque explicandae rationem tradit: quod haec de rebus subtilibus docet differere subtiliter ac tenuiter, vnam veritatem et perspicuitatem amplexa; illa autem fere de rebus populari intelligentiae subiectis, et non modo ad intelligendum, sed etiam ad delectandum, commouendumque accommodate.

2. *Eloquentia* est facultas, perspicue, copiose, ornatique dicendi: eique subiectae sunt veluti materia, quam tractet, elaboretque, res omnes, quae perspicuitatem capiunt accommodatam intelligentiae communi. ornatumque ad motum animi delectationemque idoneum: cuiusmodi sunt res morales omnes, historicae, omninoque in communi vsu vitae humanae versantes.

3. Quaecunque autem posita sunt in facultate oratoria, e duobus fontibus ducuntur, et a rebus, et a verbis. Nam primum perspicuitatem nulla verba efficere possunt in rebus, aut non intelli-

telligendis, satis, aut non intellectis: et res quamvis perspicuas obscurat verborum inscitia. Copia porro cernitur, primum, in argumentorum, exemplorum, testimoniorumque frequentia, loco et ratione usurpata, deinde, in verborum, dicendique formarum et variatione, et frequentatione; quarum illa in rebus, haec in verbis tota inest. Neque ornatus alias causas habet. Et enim partim in sententiarum acutarum copia inest, quibus oratio distinguitur, partim in tropis, figuris et numero: quae verborum esse omnes vident.

4. Vnde fit, ut Rhetoris duae maxime partes sint: quarum altera est, ut doceat res *invenire*, inuentisque recte uti: altera, res bene excogitatas bene *eloqui*.

5. Prima igitur Rhetoricae pars est *inuentio*, quae tota ab ingenio, literis, lectione et usu rerum subacta et nutrita, ducitur. Ei subiecta est *dispositio*, quae inuentorum delectum et ordinem tradit, estque iudicii et prudentiae. Altera est *elocutio*, quae observatione, iudicio, etiam ingenio continetur. In hac inest ea, quam nonnulli et ipsam artis partem faciunt, *pronunciatio*, et, si res postulet, *actio*. *Memoria* autem, quam et ipsam Rhetorices partem veteres fecere, siue propriam, siue subiectam et adiunctam actioni, ducta ab artificio, per Simonidem reperto, cum nostra eloquentia non magnopere est coniuncta: vnde iure hodie e praecipuis dicendi est sublata.

PARTIS

PARTIS PRIMAE
DE
INVENTIONE
SECTIO PRIMA.

CAP. I.

De Inventione uniuersa.

6.

Inuentio est facultas videndi in vnaquaque re, quid in ea sit ad persuadendum idoneum. *Persuadendi* autem vim non capiunt hi, qui, consuetudine loquendi vernacula decepti, totam ad probabilitatem referunt. Latina quidem consuetudo in hoc verbo latius patet. Nam et ea persuaderi dicuntur, in quibus nulla dubitandi causa relinquitur, efficiturque ἀσφάλεια, et assensionis firmitas, quae a perfecta demonstratione, pro rei cuiusque natura, ducitur. *Conuictio*, quam effici imperiti volunt, male factorum est, saltem errorum: neque vir bonus et prudens conuinci gaudeat. Ceterum, quia orator saepe tractat res opinabiles, sane in iis nec ultra probabilitatem assurgere potest.

7. Primum autem inuentionis munus recentiores artis magistri posuerunt in quaerenda uniuersa materia; vnde nata sunt de inuentione thematis, quod vocant, praecepta, non superuacua modo, e vetere disciplina, sed etiam verae elo-

eloquentiae noxia. Nam hinc recentiorum oratorum consuetudo fluxit, re ipsa, de qua dicendum erat, neglecta, dicendi, quae nemo neque velit audire illo tempore, neque sibi audienda putet: hinc mos nomina personarum, dierum, atque locorum torquendi: hinc vanitas doctrinae ostentandae, atque aliae similes ineptiae.

8. Vera eloquentia non indiget alia ad dicendum re, praeter eam, cuius causa dicitur. Estque haec ipsa ingenii atque inventionis vis, in vnaquaque re, quae dicendi occasionem praebet, videre aliquid, quo prodesse et delectare audientes possis, quodque ita sit cum re illa coniunctum, ut unicuique in mentem venire debuisse videatur. In quo etsi dominatur felicitas ingenii, tamen etiam praecepta vel adiuuare ac dirigere ingenii celeritatem et vbertatem, vel excitare tarditatem et instruere inopiam possunt. Ea quae sint, alio loco traditur.

9. In omni inventione oratoria duo insunt: primum *materia*, siue res, quae inveniuntur, ipsae; alterum *tractatio materiae* repertae, et elaboratio. Inanis enim est inventionis apparatus, ut ait apud Ciceronem Crassus, nisi recte tractare possis. *Materia* inest in omni argumentorum, exemplorum, testimoniorum, aliorumque similium copia, quae e certis ac definitis locis ducitur: tractatio autem in conclusionum et argumentationum modis, exornatione et amplificatione.

10. Itaque primum dicemus de omnibus apparatus oratorii generibus, usque congerendis

ac comparandis; deinde, quomodo argumentando, exornando et amplificando tractetur, ad persuasionemque conferatur, docebimus.

CAP. II.

De Materia inuentionis uniuersa.

II.

Materia, quam inuentio oratoria amplectitur, triplex est, inestque in λόγοις, ἡθεσι et πάθει. Λόγοι valent ad docendum, ἡθη ad placendum, πάθη ad commouendum. Isti sunt necessitatis, illa delectationis, haec victoriae. Quamquam, vt nunc est, etiam πάθη magis delectationis sunt, quam victoriae, toto genere orationum apud nos conuerso. Nec orator non iudicandus, qui iis in dicendo non utitur: nisi etiam Lyfiam et Isocratem ex oratorum numero eximendos iudicare velimus.

12. Latissime patent λόγοι, quibus proposita est veritatis intelligentia; iique insunt in rationibus, ad intelligendum verum idoneis. Diuiduntur autem in duo omnino genera: quorum alterum est commune, quod vagatur per omnia rerum et causarum, oratione tractandarum, genera: alterum certis rebus et causis proprium.

13. *Proprii loci tripliciter distribuuntur e numero causarum diuersarum.*

14. Sunt enim *tria genera causarum*, primum *demonstratiuum*; alterum *deliberatiuum*; tertium *iudiciale*. *Demonstratiuum* versatur in laudando,

do, vel reprehendendo: *deliberatiuum* in suadendo vel dissuadendo: *iudiciale* in accusando, vel defendendo.

15. Neque vero existimandum est, hanc distributionem causarum, ab antiquis Rhetoribus inductam, inutilem factam esse hodie, commutato, qui tum fuit, rerum statu, ut nonnullis placet. Nam cum nullum sit genus materiae, in quo orator versari possit, quod non vel honestatem laudet, vel reprehendat turpitudinem, suadeat utilia, vel dissuadeat noxia, denique vel accuset iniustitiam, vel defendat innocentiam, iustitiamque: non potest intelligi, quare vetus disciplina mutetur, praesertim cum ea conseruanda, veterum Rhetorum intelligentia adiuuetur. Atque etiam si in vna et item altera ciuitate sublata est consuetudo, vel de republica in consilio publico, vel de iure in iudicio dicendi: tamen nonnullis locis ea adhuc viget. Non est autem consentaneum, artem ac disciplinam vni et item alteri ciuitati, et certo tempore accommodari.

16. Vnumquodque autem genus causarum proprios quosdam habet locos, e quibus λόγοι, quos diximus, ducantur. Ac primi quidem generis loci sunt honestas et turpitudō; alterius, utilitas et damnum; tertii, iustitia et iniustitia: e quibus quae argumenta, et quo modo petantur, separatim demonstrabitur.

17. Sed loci isti non ita proprii sunt causarum generi cuique, ut non et ad alia genera possint transferri. Nam in suadendo et dissuadendo etiam honestatem et turpitudinem, iustitiam et iniusti-

iniustitiam adsumimus, si res ita fert, et in laudando vituperandoque vtilitatem et damnum, in accusando vero et defendendo etiam ceteram honestatem et turpitudinem, vtilitatem item et damnum. Ceterum in quoque genere ii; quos proprios diximus, loci dominantur, propriamque ac necessariam sedem habent.

18. Atque etiam sunt loci quidam omnibus generibus *communes*, de magno et paruo, de possibili et impossibili. Nam cum laudamus, magnitudo rerum laudabilium demonstranda est; cum suademus, magnitudo vtilitatis etc. Comparatio etiam saepe facienda est, vt, quod maius, minusue sit, appareat. Tum quae laudamus, ea facta esse, saepe demonstrandum est; quae suademus, possible, futura; quae accusamus, perpetrata.

19. *Morum* tria sunt genera. Nam et *oratoris* mores quidam sunt probabiles, qui ex oratione debent elucere: et *auditorum* alii, ad quos oratio debet esse accommodata: et *personarum* denique dicendo tractandarum alii, qui oratione debent exprimi. Omnibus generibus adiuuatur persuasio, qui est orationis finis. Priora duo genera aditum orationi faciunt ad audientium animos: tertium vero etiam credibilem facit orationem et iucundam.

20. *Motuum* animi duae partes sunt, earumque altera et ipsa in nonnullis duplex. Primae parti subsunt personae, alteri causae. Persona est interdum duplex, altera eius, qui mouetur; altera, in quem mouetur. Causae autem insunt in rebus, propter quas animi in vtramque partem commoueri solent.

CAP. III.

De Loco Magnitudinis.

21.

Primus locus omni generi causarum communis est magnitudinis, qui maxime in dicendo dominatur. Nam vis maxima orationis cernitur in augendo, auctore Quintiliano, VIII, 3. *Augendi* autem vis non est in eo, ut rem maiorem dicendo efficiamus, quam veritas patiatur: impediretur enim fides et persuasio, quae adiuuari debet: sed in magnitudine ita explicanda et illustranda, ut planissime intelligi sentiri que possit.

22. Magnitudinis autem demonstrandae plures sunt loci. *Primus est causarum.* Nam, ut quaeque res maiores vires vel ingenii, vel animi, vel fortunae desiderat; quoque plus artis, studii, curae, industriae, laborisque in efficiendo habet; denique, quo maioribus ac pluribus cum difficultatibus, et impedimentis, vel internis, vel externis in efficiendo consistendum est: eo maius quod efficitur, haberi solet.

23. Atque etiam ipsarum causarum est quoddam discrimen, vel adiuuans magnitudinem, vel minuens. Nam maiores causae sunt eae, quae ab ingenio animoque ducuntur, quam quae in corpore insunt aut fortuna, maioresque difficultates putantur, quae ab animo atque a natura obiciuntur, quam quae a rebus externis. Est enim
difficilius

difficilius certamen cum animo atque natura, quam cum fortuna.

24. Aduuat etiam magnitudinis intelligentiam caufarum, quibus quem in agendo vsum esse vel conftat, vel probabile eft. honeftas, vel turpitudō. Maius v. c. beneficium putatur, quod quis amore, aut officio, aut tali aliqua caufa ductus, quam quod temere ac leuiter, inanis laudis aut vtilitatis fuæ ſpe, tribuit.

25. Alter locus ducitur ab *effectis*, maxime ille accommodatus intelligentiæ communi. Vulgo enim omnes magnitudinem rerum et actiōnum metiuntur effectorum magnitudine. In quibus ſpectari ſolent *genera, vis et numerus*.

26. *Genera* differunt, vt ipſa bona et mala, quæ vel animi ſunt, vel corporis, vel fortunæ: item vel priuata, vel communia et publica. Itaque effectorum eadem comparatio eſt, quæ bonorum et malorum, tantoque maius quodque putatur, quanto maius in ſuo genere vel bonum vel malum habet. Maiores itaque putantur res eæ, a quibus animi, quam corporis; item corporis, quam fortunæ; a quibus denique publica, quam a quibus priuata bona vel mala veniunt.

27. *Vis* deinde effectorum æſtimatur e *duratione et celeritate*. Nam vt quæque res celerius aliquid affert aut bonum, aut malum, eo maior habetur. Veluti maior Pompeii virtus in bello Piratico putatur, quod quadraginta diebus confeſcit, quam in alio; item Marii in Cimbrico, quam in Iugurthino. Tum quæ res in longius tempus profunt, maiores videntur iis, quæ in breuius.

Tanquam maior confetur benignitas, quae consiliis et opera fortunas hominis constituit, quam quae largitur, quod breui absumatur; maior Solonis et Lycurgi legislatio, quam Themistoclis ad Salamina, aut Lyfandri ad flumen Aegos, victoria.

28. *Numero* denique effectorum cernitur rei magnitudo. Nam in pluribus generibus prodesse maius est, quam in vno: et in eodem genere quo plura res affert bona, eo maior existimatur: similisque est nocentium rerum aestimatio.

29. *Tertius* locus complectitur ipsam *rei naturam*: in quo plus inest, quam in ceteris, subtilitatis: vnde plerumque minus sensus hominum mouet hoc magnitudinis genus, difficilioremque tractationem habet. Est scilicet cuiusque rei seiuncta quaedam a causis et effectis magnitudo, siue *sensibilis* illa, vt in rebus corporeis, siue *intelligibilis*. Intellectus autem magnitudinis posterioris venit siue ab *infit*a quadam rei *specie*, vt fortitudinis, liberalitatis, quae natura mouet animum hominis in vtramque partem, id quod vsus in quaque re declarat; siue ab opinione quadam hominum, qua, vt numis aliisque rebus certum pretium, ita magnitudo vel attribuitur, vel demitur: eaque si late patet, ab illius infitae speciei sensu venit.

30. Est enim quartus magnitudinis locus, qui *e personarum, temporum et locorum* discrimine pendet, maxime foecundus ille, praesertim in laude et reprehensione factorum, in agendis gratiis, in gratulando, et similibus, inprimisque popularis. Primum igitur, quod illa Terentiana meretrix de dono

dono praedicat: *gratum est, non tam per se, quam quod abs te datum est*, id dictum de vno genere rerum patet latius: estque tam multiplex ea ratio, vt vix praeceptis comprehendere satis possit. Magnitudo enim augetur in vtramque partem, personarum vel dignitate, necessitudine, meritis, vel rebus contrariis. In *temporibus ac locis* porro magnam saepe vim ad augendum habet necessitas, opportunitas, et delectus.

31. *Quintus* locus habet *modum* rei, in actionibus imprimis aestimandis plurimum adiumenti adferens. Coniunctus autem est maximè cum loco causarum. Nam *modus* rei gestae propterea ad rem ipsam augendam valet, quod in eo exprimitur ratio causarum, a quibus actio nata est. Hoc loco v. c. vsus est Cicero in Agrar. II. honoris, a populo accepti, augendi causa: c. 2. *Neque me solum Consulem fecistis . . . sed ita fecistis . . .* etc. item in Orat. ad Quir. p. Red. aliisque locis permultis.

32. *Modus* autem rei praeter tempus et locum, de quo antea separatim dictum est, continetur tot, tamque variis rebus, vt eas vniuersa et breui praeceptione comprehendere non liceat. Ceterum in vnaquaque re facile, si quis animum aduertat, reperientur. Sic beneficii tribuendi *modus* continetur fere celeritate tribuendi, hilaritate vultus, comitate ac liberalitate orationis, aliisque similibus.

33. Est etiam intelligendae magnitudinis *locus*, qui *comparationis* dicitur. Sed nobis magis placet *comparationem* in modis tractandae magnitu-

gnitudinis ponere: praesertim cum ea omnibus, quos posuimus, locis sit communis.

34. Vbi ergo materia magnitudinis demonstrandae in promptu est, argumentando tractari elaborarique debet. Atque argumentationes aliae sunt *communes*, aliae *propriae*. Communes sunt, quae in omni genere demonstrationis locum habent, de quibus suo loco separatim agemus: propriae, quae maxime sunt intelligendae magnitudini accomodatae.

35. Nulla autem efficacior et luculentior ratio magnitudinis explanandae est, quam *comparatio*. Id ipsa magnitudinis natura declarat. Etenim magnitudo est ex eo genere rerum, ut Philosophi tradunt, atque tota matheſis docet, quod non tam ex se intelligitur, quam comparatione. Vnde fit, ut etiam huic oratoriae magnitudini intelligendae aptissima videri debeat comparatio.

36. In hac ratione spectari debent duo: primum, *quocum comparatur*, cuius magnitudinem demonstrare velis: deinde *modus comparandi*. Res igitur, quacum comparatur, quod in manibus habemus, debet esse notae et conspicuae magnitudinis: est enim alterius veluti mensura: eaque ipsa magnitudo, etsi per se nota est, tamen breuiter declaranda erit sententiis et verbis, ad eam intelligendam idoneis. Tum ei res, de cuius magnitudine quaeritur, comparabitur sic, ut ei vel par pronuncietur, vel anteponatur, subiectis rationibus, quae e locis supra propositis ducantur. Hoc posteriori modo, qui est optimus, utitur Cicero in Oratione pro Marcello, laudans Caesarem ob veniam

niam Marcello datam. Nam comparat hoc factum cum eius rebus bellicis, ita, vt primo has mirifice extollat: c. 2. init. *Nullius est tantum ingenii flumen etc.* deinde his factum illud anteponat, additis quatuor causis, quae et ipsae comparatione continentur, ductaeque sunt omnes e locis ante constitutis. Eadem ratione saepius ipse Isocrates, vt in *Panegyrico* et *Euagora*, alique vtuntur.

37. Est vero etiam aliud comparationis genus, cum res confertur cum eo, quod ei contrarium est, virtus aliqua cum vitio, quod ei opponitur, aut vitium cum virtute contraria, vtilitas cum damno, aut contra: item cum personas inter se contendimus, vt alterius foeditas ex alterius honestate intelligatur, et contra. Sic Cicero Verrem comparat cum Marcello, IV, 54. vt auaritia illius detestabilior fiat huius liberalitate.

38. Magnam porro vim habet argumentatio a minori ad maius, et a maiori ad minus, quae et ipsa est comparationis genus. Eaque locum habet imprimis tum, cum magnitudinis demonstratio e locis personarum, temporum, effectorumque ducitur.

39. Ad rerum denique intelligibilium magnitudinem intelligendam plurimum valebit, si eas quodam modo ad sensum reuocabimus. Quod ipsum fit comparatione cum re sensibili, quae fit perspicuae magnitudinis. Hoc modo Saurinus tractat aliquo loco aeternitatis notionem.

CAP. IV.

De Possibili et Impossibili.

40.

Alter locus communis omnibus causarum, sed imprimis deliberatiuo et iudiciali, generibus est, qui a possibili et impossibili repetitur: non metaphysico, cuius subtilitas longe abest ab oratoris popularitate, sed crassiori illo, quod oratione tractari, et ad sensum intelligentiamque communem accommodari potest.

41. Omnis igitur de possibili quaestio huc redit, vt quaeramus, vtrum id, de quo disputatur, sit eiusmodi, vt possit, vel potuerit fieri, nec ne. Idque dupliciter. Nam vel per se dubitari potest, an res fieri possit, vel an tali tempore ac loco, et a talibus personis. In illo proprie quaeritur, possibile sit aliquid, nec ne, in hoc factum aliquid sit, futurumue, nec ne. Sed illud prius genus huic posteriori inest, non posterius priori. Itaque de vnoquoque separatim agendum.

42. *Per se possibilia* putantur primum ea, quorum causae intelligi possunt, aut effectus: cohaerent enim natura, neque alterum esse sine altero potest: omninoque in iis, quae natura coniuncta sunt, aut intellectu, vt genus, species, totum, pars, omnibusque relationum partibus, alterum possibile iudicatur, si possibile est alterum: deinde si similia fieri possunt, aut maiora, aut adeo contraria, et dissimilia: si alio tempore, ab aliisque, praesertim deterioribus, effici potuerunt. Neque

que repudiarim illud genus, quod ab Aristotele positum in rhetoricis II, 19. etiam Philosophi usurparunt, ut, quorum nobis amor et cupiditas a natura innata sit, ea possibile videantur: non, opinor, quod nemo facile amet et appetat, quae fieri non possunt, ut ille ait, sed quod talem appetitum in seuisse naturis hominum Deus non videtur. Quid impossibile sit, contrariis fere rationibus intelligitur.

43. An aliquid certo tempore ac loco, a certisque personis *factum sit*, cum quaeritur, duo videnda sunt; primum, an fieri potuerit; quod quomodo intelligatur, ante dictum est: deinde, an factum sit. Quae autem facta dicuntur, ea vel personis attribuuntur, vel rebus.

44. *Fecisse* igitur quem id, de quo quaeritur, ostendimus, si docemus, non modo *potuisse* facere, sed etiam *voluisse*. Illud habet vim animi ad credendum praeparandi: hoc fidem ipsam continet. *Potuisse* autem quem facere quid, intelligimus, cum opportunitatem tempus locusque praebent, vis et facultas quam res desiderabat, suppetent, nulla res impediret.

45. *Voluisse* quem facere putamus, si potuit, resque fuit eiusmodi, ut ab eo vel propter virtutis, officii, gloriaeque studium, vel propter cupiditatis alicuius intemperantiam appeteretur: quae solent ex vita ante acta demonstrari: si fuit ira, odio, aut aliquo affectu incensus: si utilitatis, inprimis magnae, spes, eaque propinqua et magna fuit: si necessitas aliqua pressit: si constet, incitatum fuisse ab iis, quorum vel auctoritati vel gra-

gratiae cedere consuerat: si ante facere tentauit: si paria, cum posset, fecit. Non fecisse quem, e contrariis ostenditur.

46. Sed factum etiam vel arguitur vel refellitur *signis*. Nam vnumquodque factum habet natura sua quaedam vel necessarias, vel solennes antecessiones praeparationesque; quendam porro quasi comitatum rerum quarundam; denique quosdam euentus: quae nota debent esse omnia dicenti de facto in vtramuis partem. Ea uti vel adesse, vel abesse, demonstretur, ita vel factum quid, vel non factum, probabile fiet.

47. Neque solum absentia signorum suorum refellitur factum, sed etiam, atque adeo magis, praesentia contrariorum. Veluti illi Terracinensis Clodii filii suspicione parricidii sunt liberati, quod placide dormientes reperti erant. Nam somnus placidus est animi tranquilli signum, qui esse in conscientia tanti sceleris non potest.

48. *Accidisse* porro atque euenisse quid, aut *esse*, ex his intelligi solet; si comparent ea, quae antecedunt, et per ac propter quae est aliquid, atque fit, vel necessario, vel plerumque: ut, si constet, studium in aliquo doctrinae fuisse, etiam doctum fuisse, credibile fit: item, si quae consequi solent, aut vna esse, demonstreturque, aut clarum sit, alterum ex iis esse aut fuisse: si factum constet, aut esse, quod fieri solet secundo loco, factum esse intelligitur, quod esse solet primo loco: ut si quis exercuit potestatem aliquam, aut ius, patet habuisse, aut accepisse.

49. Cum denique quaeritur, an aliquid *futurum* sit, quod genus proprium est deliberationibus,
id

id ipsum quoque pertinet aut ad personas, aut res. In *personis* quaeritur, an quis sit aliquid facturum. Id intelligitur ex iisdem fere rebus, quibus colligimus, aliquem fecisse quid, ex facultate et voluntate; quae maxime iudicatur e moribus, et vitae superioris consuetudine. Nam quod convenit cuiusque moribus, hoc est, vitiis ac virtutibus, studiis, cupiditatibus, quod alias, saepe similibus locis ac temporibus, paribus aut minoribus de causis, aliis, quos minus amaret aut odisset, cum minus cuperet, fecit, id probabile est, quemque facturum.

50. *Res autem futurae* demonstrantur in primis antegressis causis et signis. Oportet igitur in promptu esse, quibus de causis quaeque res eveniat, et quae sint rei futurae signa: quae discuntur, vel e natura rerum, tradunturque in moralibus et politicis, vel suo cuiusque usu, vel denique historia, usus vicaria. Item, si similia tempora sunt ac loca, eadem futura, colligimus.

CAP. V.

De Locis Generis Demonstratiui.

§ I.

Genus demonstrativum diximus in laudando vituperandoque versari. *Laus* autem proprie est virtutis, *vituperatio* vitii: efficiturque illa quidem honestate virtutis, haec autem, turpitudine vitii demonstranda. Itaque etiam bona et utilia non laudantur, nisi propter aliquam cum honestate

state coniunctionem, de qua mox dicitur. Unde fit, ut finis huius generis sit; virtutis et vitii, honestatis turpitudinisque opinio.

52. Subiecta porro huic generi, tanquam materia, sunt omnia, in quibus insunt ea, quae ad opinionem honestatis turpitudinisque commovendam idonea reperiuntur. Ea sunt vel *res*, vel *personae*.

53. Intelligendum igitur est iis, qui in hoc genere feliciter velint versari, primum uniuerse, quibus ex rebus opinio honestatis turpitudinisque nascatur, quae honesta et turpia vel sint natura, vel putentur, more atque opinione: deinde quomodo ab his, in rebus personisque laudandis, argumenta ducantur.

54. Iam, quoniam honesti propria et una sedes est in virtute, efficitur, ut honestatis opinio nascatur, non modo ab ipsa virtute, de cuius partibus Philosophi tradunt, sed etiam, primum ab iis rebus, quae sunt ad virtutem vel efficiendam, vel conseruandam, vel augendam aptae; deinde a virtute ortae, nec sine virtute aliqua intelligi possunt, ut pudor, iniuriarum perpeffio; denique virtutem habent efficientem sui, ut fortiter, iuste, liberaliterque facta. Turpitudinis contraria est ratio. Atque hi loci principatum tenent: quippe proxime cum virtute vitioque coniuncti.

55. Sed sunt etiam alii, remotiores illi quidem, sed tamen et ipsi ab his ducti fontibus. Nam et honesta putantur, quae rara et difficilia sunt: quae profunt aliis, vel solis, vel maxime:
item,

item, quae multis, quae publice potius, quam privatim: quae aliis, publiceque, cum incommodo, saltem periculo nostro: quae nihil de nobis meritis, aut merituris, velut posteris, item inimicis. Honesta etiam habentur, quibus praemia constituta sunt, aut tribui solent, praesertim publice, a sapientibusque, quae honorem potius, quam diuitias afferunt: porro laudari, admirationem commouere, monumentisque honorari, praesertim mortuum, ab alienis, aut inimicis, aut sapientibus: denique signa rerum honestarum et laudabilium. Quae his contraria sunt, turpia putantur.

56. Assumuntur etiam ad laudandum res bonae vtilisque, optandae illae alias potius, quam laudandae, nobilitas, diuitiae, forma, et cetera, quae fortuna dat, aut extrinsecus, aut corpori: in quibus vera laus non est, quae soli virtuti debetur. Sed assumuntur haec, quoad cum virtute possunt coniungi, eique exercendae materiam praebent: vt diuitiae, si iis non ad insolentiam, non ad voluptatem et luxum abutere, sed ad liberalitatem conferas. Haec ergo omnia ita tractabuntur, primum, vt honestas quaedam appareat, quod Aristoteles vocat *ἀγειν εἰς τὸ καλόν*, deinde vt augeantur ex magnitudinis locis.

57. Res quae laudantur, aut vituperantur, sunt virtutes ipsae, et vitia, facta, artes, loca, animalia, aliaque vel naturae vel artis opera.

58. In virtute ipsa laudanda honestatis demonstratio, amplificatioque petetur fere e locis magnitudinis, qui supra sunt demonstrati. Nam honestas

nestas quidem virtutis lucet ipsa per se: illustratur tamen locis admirationis, laudis, vtilitatis etc.

59. In factis autem, non modo, a quot quantisque virtutibus profecta sint, videbimus, sed etiam, an quis primus fecerit, an solus, aut cum paucis: an tempore ac loco iniquo, et necessario: an sponte, libenter, et saepe: quo denique consilio et affectu. Nam his rebus omnibus intelligitur magnitudo virtutis, a qua natum facinus est.

60. In personis ab his fere laudes ducuntur: a natalibus, educatione, bonis ingenii animique, studiis, scientia, moribus, rebus publice priuatimque gestis, ac morte: eaque singula sic tractanda sunt, vt honestatis, quae supra demonstratae sunt, partes appareant, eaeque e locis magnitudinis amplificentur.

61. Veluti, natales ita ad honestatem referentur, virtutisque opinionem concitabunt, si, vbi illustres sint, demonstretur e natura, vsu, opinione sapientium, populorumque, quanta vis sit nobilitatis ad virtutem, vel natura, vel imitatione parentum atque maiorum: sin obscuro, quanto difficilius, maiorisque virtutis sit, parere nobilitatem, quam acceptam seruare. Nam ita existit opinio magnae virtutis. Similiterque ceterarum partium honestas reperietur.

62. Neque vero in ceteris rerum generibus difficile erit, videre, quomodo cum honestate coniungantur, si quis eos, quos proposuimus, honesti locos notatos habeat ac tritos, aut, quomodo singulae honestatis repertae partes augeantur, si magnitudinis locos percurrat. Veluti, si ars laudanda

da sit, reducetur ad honestatem ipsa, si, quid ingenii, studii, laborisque, vel in inueniendo, vel in discendo, requirat, quam in honestis et praeclaris rebus versetur, quam vel prudentiam virtutemque discantium, vel vtilitatem aliorum adiuuet, quanto in honore semper habita sit, demonstretur. Res deinde singulae istae augebuntur argumentationibus ductis e locis causarum, effectorum, formae, comparationis etc.

63. Ceterum hoc in genere maxime prudentia adhibenda est in delectu. Non enim omnia vbi-que nimis curiose et minute congerenda, sed maxime probabilia et insignia, et ad temporum, personarumque rationem accommodatissima, diligenda et persequenda: et nimis trita praetermittenda sunt. Eam acuet lectio et consideratio diligens exemplorum veterum ex eo genere. In quibus maxime illustres *ἐπιτάφιοι λόγοι* Graecorum, Periclis apud Thucydidem II, 35. Lysiae, Platonis, Isocratis, et Demosthenis: elogia Themistoclis apud Thucydidem I, 138. Atheniensium I, 170. Periclis II, 65. Ciuitatis Atheniensis II, 40. 41. item, apud Isocratem Atheniensis ciuitatis laus in Panegyrico et alibi: apud Xenophontem oratio de Agesilao: apud Ciceronem suaforia legis Maniliae, et laus Pompeii. Orat. pro Balbo, Caesaris pro Marcello: apud Plinium Traiani. Nam ab his solis totum hoc genus percipiendum, hi soli imitandi, in iisque videndum, vt sententias ad quodque genus pertinentes notemus et teneamus. Vbi inopia erit rerum laudandarum, quae propriae sint v. g. personis tractandis, vt sit: oratio

traducetur ad genus vniuersum alicuius virtutis, scientiae, artis, etc. quod habeat aliquam cum persona laudanda coniunctionem: veluti in Epitaphio fecere Pericles et Demosthenes, digressione ad laudes Athenientium, in Encomio Helenae Busiridisque Isocrates. In personis magnis, et rerum laudandarum plenis, inopia fuerit et infantia oratoris, a persona orationem auocare.

CAP. VI.

De Locis Generis Deliberatiui.

64.

Genus deliberatiuum versatur in *suadendo* et *dissuadendo*. *Suasio* autem propriam sedem in rebus vtilibus habet, *dissuasio* in noxiis: cerniturque illa in utilitate rei cuiusuis demonstranda, haec in noxiis exponendis. Itaque cum honestatis turpitudinisque opinio ad suadendum dissuadendumque assumitur, vt fit, maxime spectari solet eius cum felicitate miseriae humanae coniunctio.

65. Ab generis ipsius fine diuersus est *deliberantium finis*, qui ponitur in *felicitate*. Etenim aliud in deliberando spectamus, aliud in suadendo ac dissuadendo. Nam omnes, qui in deliberando versantur, quaerunt, vel, quid sit efficiens eius, quam expetunt, felicitatis, vel, an id, quod agendum sit, ad felicitatem proficit, nec ne. Itaque suadentis est, vel offerre dubitantibus, quod quaerunt, hoc est, ostendere, quibus rebus agendis, comparandisque peruenire ad finem possint, vel, quod

quod iam propositum est ab aliis, tale esse, ut ad felicitatis expetitam partem valere possit: dissuadentis docere, quid obsit isti consilio, quid miseros reddat. Quare, cum res, quaeque, quoad vel prodest ad felicitatem, vel ei obest, vel utilis vel noxia dicatur, clarum est, deliberantium finem esse felicitatem, suadentium utilitatem.

66. Subiiciuntur igitur huic generi, velut materia, res omnes, quae habent hanc vim, ut in eas cadere possit utilitatis noxaeue opinio, sintque in potestata humana. Eae quae sint, ut planius intelligatur, et felicitatis et utilitatis natura, accommodatae ad oratoriam rationem, explicanda videntur: qua cognita, loci utilitatis qui sint, apparebit.

67. Est autem *felicitas*, duplex: altera priuata, altera publica. *Priuata* est tranquillitas et suauitas vitae ex iusta bonorum copia: *publica* est in securitate et affluentia rerum ad ciuitatis vel necessitatem, vel dignitatem valentium.

68. *Priuatae felicitatis* duae partes sunt, altera *interna*, altera *externa*. *Interna* est in bonis animi, in sapientia et virtute, atque vtriusque partibus, et in tranquillitate: *externa*, in bonis, primum corporis, vita, recta valetudine, robore, pulcritudine; deinde fortunae, in nobilitate generis, fama, honore, diuitiis, amicitiiis, beneuolentia bonorum, liberis bonis et beatis: quae qualia sint, partim satis notum est omnibus, partim in philosophiae moralis initiis traditur.

69. *Publicae felicitatis partes* sunt vel *communes* omni generi ciuitatis, vel *propriae* singulis generibus, veluti monarchiae, aristocratiae, et demokra-

cratiae. *Communes* sunt, pax cum dignitate, opes, cum pecuniariae, tum militares, ad ciuitatem vel bello defendendam, vel pace ornandam, leges et disciplina, mercatura. *Propriae* sunt, monarchiae quidem, summae potestatis et conseruatio, et legitima dignitatisque plena administratio; aristocratiae, morum disciplina, et legum conseruatio; democratiae denique libertas: de quibus omnibus accuratae tractatur in politicis.

70. Ad haec igitur vel comparanda, vel conseruanda atque augenda, quaecunque aliquam vim habent, ea hoc loco *utilia* esse dicimus: quae vel comparisonem, vel conseruationem, impediunt, ea vero *noxia*. Veluti, beneuolentia bonorum et potentium in parte felicitatis ponitur; quicquid autem est eiusmodi, vt alliciat eorum animos ad beneuolentiam et ad vsus nostros, id haecenus utile est. In quo fit, vt quod in parte felicitatis et bonorum est, fiat etiam utile: velut in hoc, quod posuimus. Nam in sapientiam et virtutem, cum per se in felicitatis parte ponantur, utilitatis ratio cadit, quoad iis hominum praestantium beneuolentia et studia ad amplificationem nostri excitantur. Alioqui non ignoramus, etiam ipsa bona illa, quibus felicitas censetur, utilia et esse, et vocari, ipsa mala, noxia. Sed in deliberando non quaeritur, an illa expetenda sint, haec fugienda: finis enim et singulorum, et ciuitatum non cadit in deliberationem, sed de expetendi fugiendique via et modo quaestio omnis esse solet.

71. Loci igitur utilitatis vniuersi qui sint, ex his fere patet: neque in eo multum difficultatis obii-

obiicitur. Sed, quomodo ex his locis argumenta in singulis causis ducantur, id quidem haud paullo difficilius est, accommodate ad personarum, temporum, locorumque rationem reperire, quam vulgus existimat. Nam vniuersa Philosophorum de singulis decreta scire, id quidem Philosophi disputationi suffecerit, non prudenter suadere aut dissuadere instituentis oratione populari, in qua plus vsus rerum et experientia valebit. Vnus ille locus, de rebus ad beneuolentiam comparandam vtilibus, ad personam principis Romani accommodate tractatus, etiam in subtili disputatione, totum prope librum secundum Ciceronis de Officiis explet.

72. Vniuersa quidem ratio ex istis locis ducendi tractandique argumenta haec est, vt, quarum rerum suscipiendarum auctores nos profitemur, eas ἀγαμεν πρὸς τὸ χεῖρισμον, sic, vt primum ostendamus, eas esse cum parte felicitatis publicae priuatae, ad quam deliberatio refertur, id quod obscurum esse non potest, coniunctas, sic, vt eam vel gignant, vel adiuuent, vel conferuent, vel augeant: deinde augeamus singulas partes e locis magnitudinis huic generi conuenientibus, hoc est, e locis effectorum, temporum atque locorum. Dissuadendi contraria est ratio.

73. Profecerit etiam ad suadendum vel dissuadendum, bona vel mala ipsa, quorum vel comparandorum, vel vitandorum consilia damus, augere e locis magnitudinis. Nam magnitudo spei, ac metus, i. e. boni et mali vel sperandi vel metuendi, incendit natura sua expetendi fugiendive studium.

dium. Hac arte vsus est v. c. Cicero in Maniliana, declarato genere et magnitudine belli atque mali, vt hoc cupidius consilium deligendi imperatoris Pompeii acciperetur.

74. Interdum etiam vtendum est comparatione. Nam non semper de vtili simpliciter dubitatur, sed etiam de magis vtili. Itaque etiam in promptu esse debet bonorum et malorum comparatio. Comparantur autem sic, vt bona animi praeferantur corporeis, vt malis valere, quam diues esse, diues potius esse, quam robore magno corporis: in bonis animi, virtus doctrinae: in corporeis, bona valetudo voluptati, vires celeritati: in externis, gloria diuitiis, item amici et boni liberi praestent. Publica bona porro potiora priuatis habentur, in publicis autem securitas interna et externa copiis et affluentia rerum. Comparantur etiam vtilia eiusdem generis: nam aliud alio plus prodest vel ad virtutem, vel ad opes etc. Sed haec comparatio pendet e locis magnitudinis.

75. Atque est in hoc genere etiam locus quidam augendi proprius, quem locum *ασφαλείας* (certitudinis) vocemus licet; cum docemus, id, quod demonstramus, hoc tempore atque hac in causa haud dubie euenturum, ac non posse non euenire. Nam in hoc genere plurimum in vtramque partem, ad vel incitandos vel remittendos animos valet, cum animus vel leuiter vel fortiter illa *ασφαλείας* opinione est affectus.

76. Suadendi dissuadendique exempla ad imitandum idonea extant, in causis publicis, haud pauca, Orationes Thucydidis, Liuii, aliorumque
histo-

historicorum permultae, Isocratis Panegyricus et Epistola ad Philippum, Ciceronis denique Maniliana, Rulliana, de Prouinciis Conf. et Philippicae nonnullae: causarum priuatarum istas orationes non habemus, sed epistolas tamen plures Ciceronis, quae earum locum obtinere possint. Nam ratio vniuersae virtutem suadendi, philosophorum potius fuit, quam oratorum: quamquam, vt nunc est, etiam in hoc genere oratores versantur. Neque eius generis ratio obscura erit, superiori illa perspecta. Estque multo facilius vniuersalium, quam singularium apta tractatio.

CAP. VII.

De Locis Generis Iudicialis.

77.

Iudiciali generi propria est accusatio et defensio. Accusatio versatur in iniuriae demonstratione; in qua dissoluenda ac diluenda laborat defensio. Vtriusque autem finis est ius et aequum. Nam et qui iniuriam factam contendit; et qui factam negat, ius suum obtinere vult.

78. Sed quaecunque in accusando ac defendendo inesse possunt, ad haec, vt nobis videtur, capita referri possunt: vt quaeratur primo, factumne sit aliquid, nec ne; deinde quid sit; et tandem quale sit id, quod factum esse constet, iure factum, et innoxie, an iniuria. Plerumque singula et ad accusationem et ad defensionem sufficiunt: veluti in causa Rosciana solum hoc quaerebatur,

rebatur, an interfecerit patrem Roscius: in Miloniana, iurene Clodium interfecerit, an iniuria: interdum de duobus dubitari ac disputari in eadem causa potest: quamquam id rarius accidit.

79. Ac fecisse quidem aliquem quid, quomodo demonstratur, dictum in loco de possibili. Cum autem de facto satis constat; *quid sit*, sequitur, ut videamus. In quo quaeritur de *nomine facti*, siue, ad quod genus debeat referri. Quale est, cum quaeritur apud Ciceronem pro Caecina, an vis appellanda sit, cum prohibitus sit Caecina terrore, quo minus fundum suum ingrederetur: item in Philippica II. an caedes Caesaris parricidii nomine appellanda: pro Murena denique, an ambitus cadat in ea, quae Murena fecisset. In hac quaestione primum definitio nominis proponenda, eaque ratione, usu, exemplis confirmanda, deinde ad factum quaestionis transferenda et accommodanda. v. Cicero pro Caecin. c. 15. 16. Eodemque fere modo aduersarii definitio refelletur.

80. Sed maxime quaeri solet, *quale factum*, h. e. *iustumne sit, an iniustum*: hoc accusatoris est, illud defensoris. Quae pars ut recte tractari possit, videndum est, unde argumenta in utramque partem ducantur, et *quomodo*.

81. *Iustum* igitur est, quicquid est consentaneum legibus, quibus felicitati cum priuatae singulorum, tum publicae vniuersorum cautum est: quae contra fiunt, *iniusta*. *Leges* porro sunt vel naturales et diuinae, vel humanae et ciuiles: scriptae item aliae, aliae non scriptae: eaeque vel ad vniuersos pertinent, vel ad vnum, aut certum
genus.

genus. *Felicitatis* autem cum priuatae, tum publicae, quae sint partes, superiori capite demonstratum est. Vnde fit, vt *iniuriam fecisse* dicatur, quicumque sciens volensque legem talem violaerit, aut aliquam felicitatis alienae, siue priuatae illius, siue publicae, partem, vel agendo, vel non agendo laeserit: *affectus* autem *iniuria*, cuius felicitas alterius culpa diminuta est.

82. Atque hinc facile patet, qui sint loci, vnde et accusandi et defendendi argumenta ducantur, vbi de facto liquet: nempe, leges et partes felicitatis humanae, publicae priuataeque, quibus violandis diminuendisque iniuria fieri putatur. Sed ex his locis quomodo argumenta in vtramque partem sumantur, videndum est.

83. Ab *lege* igitur argumenta in vtramque partem ducuntur, primum *interpretatione*, cum de sensu legis quaeritur, vt appareat, subsitne factum legi, nec ne: quae petitur e consuetudine loquendi, legis ratione, et consilio legislatoris, denique iudicio prudentum, cum docetur, semper legem sic intellectam esse, vt volumus. In quo solet interdum sententia aduersus scriptum defendi et contra: scriptum, cum leges omnes frustra datas, irritasque fore dicas, si non fit standum verbis legis; sententia, cum dicas, salutem, et utilitatem publicam, aequitatem, legibus et auctoribus earum propositam fuisse, quam conuelli, si verbis standum sit; aequitatem omnem, si summum ius sequendum.

84. Alter modus est in *analogia et comparatione*, veteres *ratiocinationem* vocant, cum de re proposita

posita nulla lex nominatim sanxit; sed ea ad legem aliquam propter similitudinem rerum refertur: vnde scilicet fit probabile; legislatorem, si ei huius rei in mentem venisset, etiam haud dubie adscripturum fuisse. Quod genus ita tractandum est, vt vel, consilio legislatoris explicato, ostendamus, ei consilio rem propositam subesse, vel simpliciter, aut a pari, aut a maiori minorius, aut etiam a contrario, argumentemur.

85. Tertius est in *pugnantium compositione*. Etenim interdum lex cum alia pugnare videtur; vt dubium sit, vtram sequi debeamus in iudicando. In quo maxime spectari debet, vtra lex maior altera et grauior; h. e. vtra magis necessaria ad salutem publicam priuatamue, vtra ad publicam potius omnium, quam priuatam singulorum vtilitatem pertineat; vtra a maiori auctore sit. Veluti, lex est, ne quis quem interficiat: alia, eaque naturalis, vt se vitamque suam aduersus vim quisque tueatur. Posterior magis necessaria est priori: itaque, si quis vim facientem interfecisse demonstratur, illius legis vis eluditur. Legibus diuinis et naturalibus cedunt humanae etc. In iure etiam temporis ratio habetur, vt lex posterior plus valeat priori.

86. A *partibus autem felicitatis publicae priuataeque* argumenta accusandi ducuntur non alio modo, quam in genere deliberatio, cum noxis rerum demonstrandis augendisque dissuademus aliquid: in defendendo contraria ratio est. Magnitudo iniuriae demonstratur etiam iisdem argumentis, quibus factum vituperamus quodque.

87. Est

87. Est autem etiam quidam defendendi modus, cum et factum et iniquitas eius conceditur, quia negari diluque nullo modo potest. In quo argumenta ducuntur vel a culpae in alios translatione, quae ratio maxime in proutu est natura: veluti Cicero in ipso Clodio culpam esse demonstrat, quare a Milone interfectus fuerit: quod saltem ad minuendam facinoris atrocitatem valere debere putatur: vel ab excusatione, cum se quis necessitate aliqua coactum, aut fortuna oppressum, aut errore deceptum, fecisse docet, quae contra esse, accusator ostendet: denique a deprecatione, quae veniam facti petit a clementia et misericordia, quam docebit esse per se gloriosam, et maxime dignam tum animo eius, a quo petitur, tum ceteris meritis, virtute, spe denique eius, cui petitur: quae contra accusator tum ius et leges urget, tum indignum veniam reum ostendet, eleuandis iis, quae pro dignitate eius dicta sunt, et contrariis commemorandis.

88. Sunt etiam in hoc genere causarum argumenta, quae *ἀρετὰ* Rhetoribus vocantur, non illa quidem omnis artis in tractando expertia, sed non e natura causae reperta, verum extrinsecus adscita: veluti testimonium, siue sponte editum, siue per tormenta expressum, iusiurandum, pacta et conuenta. Ac de legibus satis dictum est. Reliquorum tractatio hac lege continetur, vt, cum pro causa sint, eorum fidem, grauitatem defendamus; eleuamus, cum contra sint. Sed de his subtiliter praecipere, non est instituti nostri. Legant, quibus tanti est cognoscere, Arist. Rhet. I, 44. ed. Sturm.

CAP. VIII.

De Affectibus.

89.

Affectus omnis est vehementior sensus alicuius vel voluptatis vel doloris: eiusque partes quatuor, duae e voluptate, amor et laetitia; duae item e dolore, odium et tristitia. Singularum porro aliae sunt partes, quae enumerantur in philosophiae elementis. Sed istis omnibus hic non utimur.

90. Etenim Rhetores alia fere causa de affectibus agunt, quam Philosophi, atque etiam alio modo. Philosophi quidem primum, ut natura animi intelligatur; deinde, quoad vim habent, vel ad virtutem, vel ad vitium: Rhetor autem tantum, quoad valent ad mutandos hominum animos, et in iudicando flectunt, et quoad iis utimur ad persuadendum, qui est oratoris finis, ad quem adeo haec praeceptio tota est dirigenda. Itaque nec de omnibus affectuum partibus agit, sed tantum de his, quae persuasionem adiuuare possunt. Philosophi porro maxime considerant causas affectuum, et quidem uniuerse: Rhetores autem in iis, quibus utuntur, tria fere considerant, *causam*, qui affectu quoque commoueantur, denique *in quos* commoueantur, atque ex his argumenta ducunt. Sed haec pleraque non e Philosophorum libris, sed ex usu vitae humanae repetuntur, constantque maxime obseruationibus, quas optime fecere Rhetores, imprimisque Aristoteles,

stoteles, cum nobis collectas reliquere. Neque enim est cuiusvis diligentiae, talia obseruare, et prope, quae maxime posita sunt in vsu vitae humanae, ea plerisque omnium minime in tempore occurrunt. Itaque Aristoteles, etsi in Ethicis late de affectibus egerat, tamen non minus late in Rhetoricis L. II. toto illo aureo, iudice Vossio, sed alio modo tradidit: quod quisque comparando facile intelliget. cf. Cicero Or. I, § 1.

91. *Tredecim* sunt fere affectus, quibus orator vtitur: tot enim maxime valent ad persuadendum in vtramque partem: *Amor, lenitas, misericordia, gratia, pudor, inuerecundia, spes s. confidentia, ira, odium, indignatio, inuidia, aemulatio, metus*: de quibus singulis separatim, et ad dicendi facultatem accommodate exponere atque praecipere, non est breuitatis nostrae: et indicauimus fontem, vnde peti vel a studiosis, vel a magistris possint: addi poterit, qui ex Aristotele hausit, Vossius in Comm. Rhetoricis, capitibus tredecim prioribus libri secundi, vt alios mittamus. Nobis suffecerit, primum, rem omnem vniuerse explicare, vt modus et via appareat, deinde vnum et item alterum exemplum subiicere, ad cuius rationem cetera intelligi possunt. Hoc autem necessarium nobis videtur. Neque enim possumus probare eos, qui totum hoc caput putant e Philosophia, quantum quantum sit, petendum: quod non ita esse ex iis, quae ante dicta sunt, intelligi arbitror.

92. Et *causarum* quidem cognitione non admodum differt a Philosopho Rhetor, adeoque ab

illo, si ita placet, petit: quamquam sunt in promptu, et positae in sensu communi: quippe nemo nescit, amorem a beneficio, pulcritudine; iram ab contemptu, contumelia, et quavis iniuria; metum a periculi opinione nasci, et de ceteris similiter.

93. Cum autem quaeritur, *qui* et *quomodo* affecti soleant commoueri, id, intelligendum est ad aetatem, genus, fortunam, tempus, et similia referri, ad quae Philosophia se non magnopere demittit. Etenim vt eundem ictum ferri aliud alio celerius et altius recipit corpus: sic alius alio mollior, aut durior est animus ad recipiendum talem motum, vel repellendum. Veluti, cum quaeritur, qui irasci soleant, id tribuitur non tantum vniuerse, iniuria affectis: non enim multum differt a priori: sed nobilibus, aegrotis, pauperibus, militibus, fortibus et magnanimis, ingeniosioribus, amantibus, bonis viris, imprimis bene meritis; etc. et contra lenitas esse dicitur otiosae ac tranquillae vitae deditorum, laetitia aliqua e ludo, conuiuio, quaestu, vel quocunque felici et optato euentu fruuentium etc. Quae omnia sunt observationis, e vitae vsu ductae.

94. Ac prope similiter intelligendum est tertium, de iis, *in quos* commoueantur, vt ad hominum vel conditionem, vel aetatem, vel genus, vel animum, vel mores pertineat. Veluti, amari dicuntur, praeter benefactores et amicos, quicunque virtutibus quasi placidioribus et popularibus praediti sunt, liberales in quoscunque, iusti, comes, affabiles, communes, placabiles, lenes, facti, integri, morum, studiorum, institutorum nostrorum,

rum, actionum denique imitatores et laudatores, obsequiosi etc. inuidetur nobilibus, diuitibus, potentibus, claris, et quacumque de causa eminentibus. Haec igitur et similia diligenter sunt cognoscenda, et in vita quotidiana ac lectione animadvertenda, ut sint in promptu.

95. Neque existimandum est, paruum momentum facere *personas* in affectibus vel incitandis, vel retardandis. Misericordia est, ut hoc utar, ab omni sensu miseriae alienae, imprimis magnae, sed magis multo, si sit in innoxiiis, amicis etc. Et hi quoque magis mouent, si sint tenera admodum, vel prouecta aetate, orbi parentibus. Itaque videmus, summos Oratores hic magis personis uti, quam rebus. Sic Cicero Verr. I, § 8. misericordiam maxime mouet hoc, quod iniuria facta sit Iuniae puellae, pupillae, ingenuae etc.

96. Ne quem autem offendat illud, quod in affectibus oratoriis partes quaedam ponuntur, quae sedationem potius animi et vacuitatem a grauiori motu habent, quam commotionem, veluti *lenitas, inuerecundia*: habet ea res causam hanc, quod sunt contraria commotionibus, ut lenitas irae, inuerecundia pudori, et placanda ira inducitur lenitas, pulso pudore inuerecundia redit, in quo oratori elaborandum. Neque enim tantum excitare atque incendere affectus, est opus oratorium, ut adiuuent persuasionem, sed etiam reprimere atque restringere, ne impediant.

97. Atque ut contraria sunt ista, ita etiam contrariis modis efficiuntur. Nam excitantur atque inflammantur augendis iis, per quae in singulis,

in quosque, oriuntur: reprimuntur et franguntur minuendis.

98. Vnde igitur argumenta petantur in commouendis ac reprimendis affectibus, patet. Sunt autem hi loci maxime coniuncti cum locis, e quibus in quoque genere causarum argumenta petuntur, et quidem in primis, quoad ducuntur a causis. Veluti, cum misericordia moueri debet, vel sedari, e loco causae, h. e. iniuriae, vel ab improbitate hominum, vel ab acerbitate fortunae oblatae, patet, illius generis iniuriae argumenta arcessenda esse e locis generis iudicialis, quod iniurias factas e certis locis demonstrat, et quidem iis maxime, qui insunt in partibus felicitatis humanae: huius autem, e locis generis deliberatiui. cf. Cicero Or. II, § 1.

99. Verum non omnia insunt hic in argumentis apte ad effectum quemque mouendum et excoGITatis et tractatis, sed multum, ac prope dicam, plus valet motus animi in dicente. Atque etiam in optime inuentis et amplificatis argumentis frigent auditores, nisi cum sensu proferantur, h. e. ita, vt e sono vocis, colore oris, obtutu oculorum, corporisque gestu, appareat, moueri dicentem ipsum. Itaque Rhetores praecipunt, efficiendum esse ante omnia dicenti, vt afficiatur ipse, antequam auditores afficere velit, neque solum, vt valeat oratio, habeatque fidem, sed etiam vt possit satis diserte, quae sint mouendorum auditorum, eloqui. v. Cic. Or. II, 45. Quintil. VI, 2.

100. Atque etiam, qui non commoti ipsi sunt, cum dicunt scribuntque, argutias fere consectantur,

tur, quae sunt a motibus animi vehementioribus alienae, et alieno loco commouere conantur auditores, et simulationem produnt, quo nihil magis frangit efficaciam dictorum.

101. Atque huius rei efficiendae hoc est, assumendi affectus cuiusque, quem vel argumentando, vel agendo velimus mouere, etiam modum et rationem tradunt: voluntque, rebus ad mouendum valentibus assidue et attente cogitandis, assumi affectus posse. Quod ut aliquid prodesse non negemus, certe in nonnullis naturis: tamen plus ac prope omnia valere naturam ipsam arbitramur. Itaque, qui habebunt natura celeres motus, et quandam teneritudinem et quasi mollitudinem animi, ut facile ipsi moueantur, hi erunt in hoc genere felicissimi. Satis quidem constat, esse quorundam hominum naturam hanc, ut facillime et celerrime, aliusque in alio genere magis, dolore, misericordia, ira, ceteris commoueatur, cum alii multo sint duriores; ut materia alia facilius alia ignem, quaedam ab vnus scintillae contactu, concipit atque rapit.

102. Non minus tamen valere dixerim animum honestum, probum, magnum, et utilitatis publicae amantem. Etenim usus docet, hos, quae dicant, vel propterea, quod ex animo dicant, non sine commotione animi proferre, et facile vehementerque moueri, praesertim in iis rebus, in quibus honestas, ius, aequitas, fides et officium agatur (cf. Cic. Or. II, 46.). Hinc natum putem dolorem, quo se Cicero (Or. 37.) plus in hoc genere effecisse dicit, quam ingenio.

Adeo verum est, quod est apud Quintilianum, *peccius est, quod disertos facit.*

103. Quod si affectus concitandus erit, qui maxime moueatur verosimillima repraesentatione factorum, dictorumque: valebit multum, primum obseruatio diligens hominum, aliquo motu animi concitatorum, vnde, quid, et quomodo loquantur, agant, discamus: deinde vis viuide concipiendi imagines rerum, hominumque iratorum, querentium, laetitia gestientium etc. per quam absentia velut coram intueamur. Nam vbi haec erunt, non difficile erit tales affectus imitari. Sed tamen et haec imitatio, in dicente quidem (nam in scribente forte suffecerit) frigidiuscula erit, nisi natura sit talis, qualem ante descripsimus §. 102. Atque etiam certus quidam vocis sonus requiritur in tali oratione: qui nisi erit a natura, frustra cetera contigerint. Atque haec quidem hoc loco de affectibus commouendis dicta sunt. Quae praeterea huic rei seruiunt, amplificatio, figuraeque *παρασκευαί*, de iis suo loco dicetur.

104. Sed habet etiam hic locus in vtendo varias cautiones: primam, vt loco mouere affectus tentes, consideresque, vtrum res, de qua agitur, postulet, capiatque motus animorum, nec ne. Nam in re cognitionis, in tenui argumento et subtili non modo frustra laboret, sed etiam irrideatur, qui affectibus vti tentet. Altera est, vt neque subito assilias, sed pedetentim, et praeparatis demum argumentando animis, impetum facias: non enim statim, et vno impetu, facile exardescunt animi: neque celeriter ab affectu, oratione,

tione, gestu, vocisque sono resiliat: simulationis enim suspicionem iniicias, quae corrumpit benedictorum viam. Nam omnis motus natura paulatim minuitur, et, vt calor non subito in frigus conuertitur, sic magnum motum non repente quies consequitur.

105. Neque tamen nimis vrgendi sunt animi, aut diutius immorandum iisdem affectibus. Sunt enim natura inconstantes et mobiles: et vt quisque motus animi vehementior, ita minus diuturnus. Ciceronis dictum est, *nihil citius inarescit, quam lacrimae.* v. Quintil. VI, I.

CAP. IX.

De Moribus.

106.

Cum affectibus adeo coniuncti sunt *mores* Rhetorum, vt a nonnullis pro parte eorum ponantur: cum dicant, τὰ πάλθη esse incitatiores, τὰ ἡδῆ leniores et tranquilliores affectus animorum. Sed consuetudo tamen fecit, vt affectus proprie de prioribus dicerentur. Illud quidem certum est, vtrumque genus eundem finem, sed non eadem contentione petere. Nam mores leniter et sensim, affectus incitatis et magnis passibus progrediuntur: mores eliciunt persuasionem, affectus exprimunt. In hoc autem differunt, quod illi in omni genere orationis, hi in nonnullis tantum locum habent. Sunt autem mores triplices, vt supra dictum est, oratoris, auditorum, denique eorum, qui oratione tractantur.

(D 4)

107.

107. *Oratoris mores* sunt imprimis, prudentia, probitas, modestia, beneuolentia. Nam hi maxime in omni genere causarum adiuuant persuasionem. Etenim magnum momentum facit ad fidem, primum, si quis intelligere ac videre multum putatur, ut possit docere alios, quod est prudentiae: deinde si nulla est in eo fraudis iniuriaeque suspicio, sed magna amoris in rempublicam virtutisque opinio, quod est probitatis: si denique verum docere, recta et utilia suadere velle, ac prodesse publice priuatimque videtur, quod beneuolentiae tribuitur.

108. Atque ut maxime optabile est, dicentem aut hanc opinionem secum ad dicendum afferre: facilius enim aditus ad aures animosque dabitur: aut saltem integros ab contraria de se opinione animos audientium offendere: sic magna cura est, videre, ut oratione ipsa hanc opinionem imprimas, et quantum possis, virtutis signis proferendis, augeas. Sed nihil, ut opinor, plus valet, quam modestia, pudor, lenitas, et comitas, quae in iudicando de rebus omnibus, in refellendo, etiam in hortando, monendo, suadendo, e verbis, voce, vultu denique ipso appareant. Omnes enim probamus eos, prudentesque et bonos viros putamus, in quibus pudorem et modestiam animaduertimus, capimurque mirifice comitate et lenitate; siue, quod ab his nos amari putamus, qui iis erga nos vtuntur, siue, quod natura ipsa nos ita finxit, ut ipsum illud mite, et placidum, et blandum, aures animosque delectet. Itaque absit ab oratione omnis prudentiae, doctrinae, virtutis ostentatio, itemque vel satirica, vel acerbior obiurgatio.

109. Incidunt tamen tempora, vbi prope necessariu dicenda sunt, quibus modestia, pudor, lenitas, laedi videatur, veluti, cum de nobismetipsis dicimus, vel laudandi, vel defendendi causa, aut obiurgamus alios, etc. Quo in loco proderit excusatione sibi cauere: necessitate aliqua, quae singulis in causis breuiter indicabitur, exprimi, non vanitati aut iracundiae dari: parcius facturos, aut fecisse, quam res postularet: oppressos nos esse motu animi iusto, etc. Cuius rationis non vnum apud Demosthenem Ciceronemque exemplum habemus. Sed ea nunc in scribendo magis valet, quam in dicendo.

110. *Auditorum mores paullo latius patent.* Etenim opiniones eorum, sensus, affectionesque animorum omnes, hoc nomine complectimur. Distribuunturque, ex Aristotelea ratione, secundum aetates hominum, fortunam, habitus et affectus. Etenim alii mores sunt iuuenum, alii senum: alii diuitum, alii pauperum: alii proborum, alii improborum: alii iratorum, alii lenium etc. Adde etiam licet discrimen sexus, nationis. De iisque late egit Aristoteles secundo libro collectis ex vsu vitae humanae summa, diligentia omnibus, quae cuique generi propria esse solent. Totum enim hoc, quantumcunque est, non philosophantium subtilitati, sed obseruantium diligentiae debetur. cf. Cic. Or. I, 5. Iidem mores sunt personarum, quae dicendo tractantur, neque modo ab Oratore, sed etiam Poëta.

111. Et auditorum quidem mores nosse, et ad Persuasionem conferre, conuenit, non modo hac-

tenus, ne iis temere aduersando offendantur animi, auertanturque a persuasionem: sed etiam, vt ad eos orationem componendo, beneuoli, fautoresque causae nostrae fiant: quod plurimum adiuuat persuasionem. Natura enim, veluti contagione quadam, fauemus iis, et diligimus, qui nobiscum sunt opinionum, sensuum, morumque similitudine copulati.

112. Quod si tamen necessitas aliqua postulabit, vt contra opiniones, sensus, voluntatemque audientium dicatur: vtendum erit quodam quasi lenimento, et praemunitio, efficiendumque artificio aliquo, vt aut eripiamus iis opiniones, aut volentibus, aut saltem non repugnantibus, excusatione aliqua, exceptione, aut alio quo modo, offensionem occurramus. In quo genere admirabilis fuit Cicero, hoc nomine laudatus Quintiliano. Graecorum testium fidem fracturus, leuitatemque demonstraturus, cum sciret, quantum tribueretur Graecorum ingeniis, laudibus summis extollit Graecorum genus vniuersum, ac deinde demum subiicit exceptionem fidei Or. pro Flacco c. 4. Catonem reprehensurus, oratione pro Murena, c. 29. summa apud omnes auctoritate virum, quam caute et molliter incedit, ipsum laudibus extollens, eiusque naturam, et accusans Stoicae philosophiae asperitatem, quae et ipsi aliquid duri alleuisset. Hac arte plebi Romanae legem agrariam, hoc est, vt Plinius interpretatur, sua alimenta, Caesarique Ligarium eripuit, legem autem Rosciam eidem plebi Romanae, vt probabilem et popularem, obtrufit. Etiam Dolabellam eo in genere praeclarum
artificem

artificem fuisse, patet ex Ciceronis epistola ad Diu. IX, 14. Adde Germanici artificium apud Tacitum, Annal. I, 34.

113. Duo sunt genera personarum, quae dicendo scribendoque tractantur: primum earum, in quibus laudandis vel vituperandis, accusandis vel defendendis, versamur, quarum mores exprimuntur persuadendi causa. In his igitur videndum erit, primum, qui mores maxime videantur, loco quoque, ad persuadendi consilium accommodati, iisque erit utendum: deinde, ut in eo verisimilitudinem sequamur. Frustra enim mores tribueris, qui non consentiant cuiusque vitae anteaetae, notissimisque institutis et factis.

114. Quod consequemur, etiam ubi contra res erit, si vitia in vicinas virtutes, virtutes in vicina vitia commutabimus, quorum etiam cognata sunt, ut Horatius ait, vocabula. Nam plerumque non admodum magno, aut omnibus valde perspicuo, discrimine et interuallo diremtae sunt a vitiis virtutes: unde fit, ut saepe errore hominum, vitia virtutum laudem ferant, virtutes in vitiorum reprehensionem incurrant. Hac lege ex auaro v. c. fiet parcus et frugi, e feroci fortis et acer, e profuso liberalis, e superbo magnanimus, et contra. Ceterum viri boni erit, hoc magis in meliorem, quam deteriore partem facere: nec alibi facile locum habet, quam in laudando.

115. Alterum genus est, idque latius patens, earum personarum, quarum mores oratione imitamur, et quasi pingimus, ita, ut ex iis ducatur, siue iis accommodetur, quicquid vel dixisse, vel egisse

egisse dicantur. Hoc genus habet magnam vim, primum in hanc partem, vt credible sit, quod iis attribuimus; deinde, vt suauior sit oratio. Nam, vt pictura maxime delectat, quae archetypum quam maxime refert, etiam in rebus non pulchris: sic oratio mirificam suauitatem habet, et sensibus et verbis conueniens cuiusque aetatis, fortunae, habitus, affectusque naturae, et moribus. Atque haec maxime quidem est illa, quam *moratam orationem* vocant: sed tamen est etiam haec, cum personae, quas inducimus, loquuntur et agunt conuenienter suis moribus.

116. Eam facultatem quomodo consequamur, intelligi potest ex iis, quae de exprimendis affectibus praecepimus. Nam quod de vno genere diximus, commune est omnibus. Vniuerse quidem mores cuiusque generis, vt ante tradidimus, diligenter collegit Aristoteles: vitiosorum etiam Theophrastus, sed alio modo. Optimi magistri erunt veteres, quidam etiam recentiores Poetae, et Oratores, qui omne genus morum felicissimae expresserunt, et sententiis, et verbis. Sed profuerit tamen et ipsum animaduertere in vita quotidiana, quid proprium sit generis cuiusque, quae et quomodo loqui, cuiusque aetatis, sexus, nationis, fortunae ac loci, studii, motus, virtutis vitii-que genus soleat, quid petere, quid fugere.

117. Sed cum ita exprimimus personarum mores: aut genera vniuersa tractamus, velut avarorum, amantium etc. aut aliquam partem morum certi hominis. Est vero etiam, cum certi hominis mores vniuersi exprimuntur; quod fere proprium est Historicorum. Idque fit hoc consilio,

lio, vt fontes ac causae omnium actionum eius, rerumque in vtramque partem gestarum, appareant. In quo genere excellunt Thucydides, qui Themistoclis, Periclis, Alcibiadis, aliorumque mores accuratissime expressit, exemplaue eius rei reliquit, in quibus imitandis omnes deinceps Historici elaborarunt, Xenophon, Polybius, Liuius, Sallustius. Frequentes etiam in hoc sunt, Tacitus et Velleius, argutiores fortasse superioribus, sed simpliciores illi atque veriores. Apud Liuium excellens est locus de Hannibale XXI, 4. vnde expressit Silius, I, 242. de Catone Censorio XXXIX, 40. apud Sallustium de Catilina B. C. 5.

118. In hoc igitur genere qui aliquid volet efficere, debet hoc consecutus esse, vt omnes actiones ad sua genera reuocare, et causas indagare possit, latentes in cuiusque ingenio, corporis animique natura, educatione, institutis, disciplina domestica: quod fieri non potest, nisi cognita accuratissime ingeniorum humanorum natura, et exquisita morum omnium scientia. Neque tamen certa hic omnia: coniecturis etiam vtendum. In verbis deinde adhibenda breuitas, cum exquisito delectu, et quaedam praeterea concinnitas, sentienda magis intuendis bonis exemplis, quam praecipis exprimenda.

CAP. X.

De Modo argumenta tractandi per argumentationes.

119.

Quoniam fontes argumentorum aperuimus, et, quomodo ab iis ducantur, ostendimus; restat,

stat, vt, quo modo inuenta bene argumenta recte tractentur, videamus; quod maxime necessarium est, cum in eo prope summa eloquentia insit. Id autem fit duobus modis, primum, cum efficitur ratione aliqua, vt veritas argumenti plane appareat, deinde, vt vis eius sentiat. Quorum illud argumentatione fit, hoc exornando maxime et amplificando. Dicendum igitur est primum de *argumentatione*, deinde de *amplificatione*. De usu argumentorum vniuerso dicetur in loco de Confirmatione.

120. *Argumentatio* est ratio quaedam ad assensum eliciendum apta: siue, id quod dubium est certum faciens ex eo, quod non dubium est. Quo in loco diligenter solent veteres praecipere, quomodo a rebus personisque petendum inueniendumque sit, quo confirmetur id, quod dubium erat, veluti Cicero Inuent. I, 24. et in Topicis. Quintil. V, 10. Sed nobis ea praecipitio subtilior et operosior videtur, quam pro ea aetate, cui scribimus, et, si cui lubet cognoscere, indicauimus fontes: in primis, cum pleraque sint posita in usu vitae communis, et sententiis, quae paullatim e lectione bonorum scriptorum hauriuntur.

121. Est etiam alia ratio inueniendorum argumentorum tradita a Rhetoribus, e notatione, definitione, genere, specie, proprio, differentia, toto, parte, contrariis, consequentibus siue adiunctis, causis et effectis, quos vulgo locos topicos vocant, non profecto e veterum consuetudine, quae patebat latius, vt e Topicis Ciceronis patet, et omne genus reperiendi argumenti complectebatur:

batur: quae iisdem e locis petent, qui volent. Non enim inutilia sunt cognitu; sed nolumus his tironum onerare memoriam, praesertim cum tantum inuenta sint ad exercenda in inueniendo ingenia tardiora. Quod si quis hac exercitatione volet uti, indicauimus, vbi reperiat. vid. etiam Cic. Or. II, 39. 40.

122. Ac plerumque non tam ratio deest, per quam intelligatur id, quod dubium erat, sed argumenti commoda et oratoria tractatio. Quod etiam Cicero iudicat Or. II, 27. extr. *Illa, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant.* Itaque cum haec duo quaerenda nobis sint in causis, primum quid, deinde quomodo dicamus: alterum, quod totum arte fictum videtur, tamen et si artem requirit, tamen est prudentiae paene mediocris, quid dicendum sit, videre; alterum est, in quo oratoris vis illa diuina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, copiose, ornate, varietate posse dicere, cf. Or. 35. init. De hoc igitur videndum. Praecipuae autem argumentationes oratoriae sunt *ratiocinatio siue epicherema, enthymema, exemplum inductio.*

123. *Ratiocinatio siue Epicherema* tribus constat partibus, *propositione*, quae breuiter exponit id, vnde omnis ratiocinationis vis nascatur, eaque fere continet argumentum, e locis argumentorum ductum: *assumptione*, quae id, quod propositio habet valens ad demonstrandum, adiungit conclusionis subiecto: denique ipsa *conclusionem*, siue *complexione*, quae exponit id, quod ratiocinatione conficitur.

e. g. *Melius gubernantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur*; est propositio: *Nihil autem melius administratur, quam mundus*, est assumptio: *Consilio igitur mundus administratur*, est conclusio.

124. Differt a syllogismis epicheremata, primum ordine partium, qui in illis fixus et idem semper est, in his varius et arbitrarius: deinde materia, quae in syllogismis vera et certa est, in epicherematis etiam credibilia, et quidem saepius, tractantur: denique formis, quae plures sunt in syllogismo, quam epiche-remate.

125. *Enthymema* est argumentum cum ratione: habetque duas formas, quarum altera est *e consequentibus*, altera *e contrariis*, quam nonnulli veterum solam enthymema vocarunt. *Ex consequentibus* est, quod proponit argumentum, eique subiicit statim confirmationem in hunc modum: *Tropaeis, monumentisque tuis finem est allatura aetas: nihil enim est opere aut manu factum, quod aliquando non conficiat aut consumat vetustas.* *E contrariis* est, cum argumentum confirmatur e contrario, in hanc formam: *Quem cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem tempore, quem loco, quem impune non est ausus: hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis, non dubitavit occidere?* In quo duplex enthymema e contrariis est. Haec enthymemata quomodo a Dialecticis differant, per se patet.

126. *Exemplum* est rei gestae accommodata ad persuadendum commemoratio: estque potentissimum,

tissimum, et ad intelligentiam popularem aptissimum argumentandi genus, quo Ciceronem, Iso-
cratem, plurimum vti videmus: *Falsum est, cum
vivere non debere, qui fatetur se aliquem interfecisse.*
S. Potest interdum aliquis impune interficere alium.
*Nam M. Horatius impune interfecit sororem, Serui-
lius Ahalam, P. Nafica, L. Opimius, C. Marius
alios, Orestes matrem etc.* Nempe etiam fabulae
similitudinesque loco exemplorum adhiberi pos-
sunt: quod genus posterius nonnulli veterum
peculiari nomine *collationem* vocant: ad exem-
plum etiam Quintilianus retulit. Tale est, quod
nos alicubi diximus: *In cibis iis, quibus hoc mortale
corpusculum alitur, parandis apponendisque munditiei
et elegantiae ratio habebitur: et illum ingeniorum
animorumque passum, hunc quasi humanitatis cibum
immundum sordidumque, et esse patiemur, et sumere
sustinebimus?*

127. Ab exemplo, quod peculiari verbo *colla-
tio* dicitur, non differt *inductio* oratoria et Socra-
tica: diuersa illa ab dialectica, quae ex partibus
totum, et singulis vniuersum colligit, cui simile
est exemplum, quod proprie dicitur, estque indu-
ctio dialectica imperfecta. Nam oratoria e simi-
libus concessis, aut sumtis, colligit, quod vult:
veluti nos eodem in loco fecimus, cum multis si-
milibus comparandis colligeremus, elegantiam
orationis in exponendis disciplinis literarum esse
adhibendam. Tale et hoc: *si equus generosissimus
putatur, qui acerrimus ac velocissimus, vinum porro
quod optimum: homo etiam generosissimus putari de-
bet is, qui virtute maxime excellit: siue, si interro-*
Ernesti Initia. (E) gatio

gatio adhibenda e more Socratis, sic: *Quis equus generosissimus? velocissimus, opinor; quod porro vinum generosissimum putatur? non, quod optimum reperitur? Quidni ergo, qui virtute maxime excellit, idem generosissimus merito dicatur?*

128. Harum autem argumentationum diuersa est in vtendo ratio. Nam *epicherema* maxime seruit demonstrandis vniuersis quaestionibus, aut confirmandis praecipuis causae partibus, in eoque recte tractato, hoc est, copiose exornato, amplificatoque, de quo mox, magna vis oratoris cernitur: item *exemplum*: sed *enthymema*, *exemplum*, inprimis id, quod etiam *collatio*, aut *inductio* dicitur, amplificando et exornando. Etiam *epicheremati* hic vsus, sed sine amplificatione.

CAP. XI.

De Argumentationum Exornatione et Amplificatione.

129.

Et si argumentationes omnes hanc vim habent natura sua, vt valere possint ad persuadendum: tamen, si nude et breuiter, *Dialecticorum* more, proferantur, neque satis exferere vim suam, neque capere animos potuerunt, praesertim in dicendo, et quidem ad homines imperitos, aut percipiendis argumentationibus non assuetos, quod sine vsu et exercitatione aliqua consequi nemo potest.

130. Etenim, primum, in omnibus rebus percipien-

cupiendis, iusta quaedam mora desideratur, accommodata ad ingenii cuiusque vim: qua sublata, intelligi satis res non potest. Itaque Orator debet rebus iis, quas maxime vult valere, immorari aliquamdiu, pro auditorum captu, et lente progredi, ut assequi antecedentem cuiusque tarditas possit. cf. Cic. Or. 40.

131. Deinde multo facilius percipiuntur, quae volumus percipere, libenterque audimus. Quod assequetur Orator in dicendo, si suauitatis aliquid adspargere argumentationibus possit, quae alliciat dulcedine sua ad audiendum, adiuuetque intelligentiam.

132. Denique, quoniam assensus vel maxime aut elicitur, aut exprimitur motu quodam animi, suffragante oratoris causae; intelligitur, argumentationes non modo intelligentiae afferendas, vel commendandas esse, sed etiam ad animum admouendas, ut eius motu adiutae, eo fortius et altius feriant, et victrices euadant.

133. Atque haec omnia efficiuntur exornatione argumentationum, et amplificatione; qua cum apte utitur orator, et ad tria ista, quae diximus, h. e. ad intelligendum, et delectandum, et movendum accommodate: efficitur id, quod Cicero voluit, cum alenda argumenta, et oratoriis laceratis contorquenda, Quintilianus, adiuuanda esse, dixit. Haec igitur quomodo efficiantur, locus est, ut doceamus, pro facultate nostra. Est enim haud paullo difficilius videre, ut ante diximus, quantum et quomodo, quam quid debeas dicere.

134. *Exornatio* igitur primum, quam ipsam

(E 2)

non-

nonnulli *amplificationem* vocant, (etenim magna varietas est in horum verborum vsu, vt apud Graecos, qui et ipsi modo αὐξήσιν δεινώσει distinguunt, mox eius faciunt genus etc. vt Longinus S. XI.) quoad rebus et sententiis inest, maxime cadit, vti diximus, in epicheremata et exempla: nam in ceteris satis erit rationem breuiter reddidisse: cerniturque in copia quadam, ad perspicuitatem et suauitatem apta.

135. In *epicheremate* igitur, exornatio maxime fit copiosa approbatione vel propositionis vel assumptionis, vel vtriusque: vnde factum est, vt veteres quidam, nominatim Cicero cum Aristotelicis, perfectam ratiocinationem (s. epicherema) quinquepartitam esse dicerent; vel saltem quadripartitam: quinquepartitam, cum propositio et assumptio fuisse probarentur: quadripartitam, cum vel propositio tantum, vel assumptio:

136. In vniuersum quidem exornatio fit in vtraque, rationibus afferendis, quibus veritas eius planius intelligatur (πραγμάτων ἢ κατασκευῶν ἐπιπρώσει vocat Longinus); sed maxime oratione a rebus singularibus ad vniuersum genus transferranda, siue vt loquuntur artis magistri, ab hypothesis ad *thesin*, et *locum communem* (τοπήγορίαν, vt idem Longinus appellat): in hoc maxime copia et ornatus in argumentando cernitur. Cic. Or. 14. 56.

137. *Thesis* et *locum communem* distinguunt Rhetores quidam, Cicero Or. 36. Aphthonius, alii. In illa dicunt esse quaestionem infinitam et controuersam, vt, *ducendane vxor sit, nec ne?* in
qua

qua tota saepe causa, quae quidem temporibus certis ac personis adstricta est, nititur, saepe ipsum est, imprimis hodie, argumentum orationis: in loco communi esse sententiam aliquam de honestate vel turpitudine, vel alia tali re. Nobis, cum aliis, hac distinctione uti non placet. Versantur quidem ambo in re vniuersa, et seiuncta a personis, locis ac temporibus.

138. Huius generis cum alia exempla habemus in Cicerone, tum praeclara in Rosciana et Maniliana. In illa epicherema hoc est: *Si etiam in leuibus peccatis causa maleficii requiritur ad credendum, multo magis in maximis. Atqui parricidium, cuius Roscio crimen intenditur, est longe maximum maleficium etc.* Propositionem sine exornatione dimisit, quae quidem sit ex hoc genere: tractauit tamen alio modo, conuertens in argumentationem a minori ad maius, et vim addens interrogando. In assumptione autem degressus est ad locum communem, de magnitudine maleficii in parricidio. Item in Manilianae parte vltima haec est ratiocinatio: *in quo insunt omnes perfecti imperatoris virtutes, is est diligendus maxime. Sunt autem in Pompeio: est ergo diligendus.* In propositione transit ad thesin, de virtutibus optimi imperatoris: assumptionem alio modo exornat. Aliud exemplum est pro Archia de studiis literarum.

139. Tractatur autem thesis et locus communis, rationibus variis commemorandis, comparatione cum contrario, maiori et minori, similibusque, exemplis etiam afferendis, dictis, institutisque sapientum: et in his ipsis adhibendi breui-

res exornationum modi, de quibus mox. In hoc igitur genere diligenter veterum more (v. Cic. Or. I. c.) Rhetor exercebit tirones. Ceterum parce hoc genere exornationis vtendum erit, vt omnibus, luculentam pulcritudinem habentibus, ne fatietatem afferant.

140. Si loco communi vel thesi non vtetur, sed breuius defungi volumus; vtetur vna et item altera parte theseos tractandae, sed maxime *μειορ μὲν*, h. e. totius in partes, et generis in species distributione, definitione, vt Cicero, cum acta Caesaris sublata ab Antonio Phil I, 7. diceret, comparatione, et oppositione, exemplis, similibusque.

141. Sed diligenter videndum est, ex quo genere sit altera epicherematis pars, assumptio. Nam si vniuersalis est, communem habet cum propositione exornationem. Sed vbi v. g. ad certam personam pertinet, non agenda res est vniuersalibus, sed factis: veluti Cicero fecit in Maniliana, cum demonstraret, in Pompeio esse omnia, quae esse deberent in perfecto imperatore. Bene Cicero Or. II, 85. *erit explicandum in laude iustitiae, quid cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum eiusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit: itemque in ceteris res gestae ad cuiusque virtutis genus et vim et nomen accommodabantur.*

142. *Exempli exornatio cernitur primo, in copia idonea delectorum factorum, consuetudinum, legum, dictorum: deinde in exemplis istis, ceterisque, sententiarum adiunctione iuuandis et vrgendis: quod fit, ratione reddenda e natura rerum, cur ita fiat, factumque sit, vel e praeceptis morum,*

rum, cur ita fieri debeat, aut debuerit, vel potuerit. Hoc plerumque negligitur a dicentibus: sed in eo est et ornatus, et vis maxima in argumentando. Atque id etiam ad omnes exornationes pertinet, in quibus factis, dictis, similibusque utimur. Exempla haec sunt: Cic. pr. Quint. 16. docet, non statim ad praetorem currere, et possessionem bonorum Quintii petere debuisse Naeuium: utitur in eo more bonorum virorum in tali re, sed cum exornatione tali, qualem diximus: Viri boni cum palam fraudantur, cum experiundi potestas non est, timide tamen et pedetentim istuc descendunt etc. *Considerant enim, quid et quantum sit, bona alterius proscribere. Iugulare ciuem ne iure quidem quisquam bonus vult: mauult enim commemorare, se, cum posset perdere, pepercisse, quam, cum parcere potuerit, perdidisse.* Haec in homines alienissimos, denique inimicissimos viri boni faciunt, et hominum existimationis, et communis humanitatis causa: *ut cum ipsi alteri nihil scientes incommodarint, nihil ipsis iure incommodi cadere possit.* Milon. 4. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris interfectus est ab eo, cui vim afferebat: *Facere enim adolescens periculose, quam peti turpiter voluit.* Eleganter etiam exempla, praesertim vbi plura commemorata sunt, ad vniuersam thesin referuntur, ut sit v. c. pro Arch. 11.

143. Sed in argumentationum tractatione non modo copia adhiberi debet, et ornatus, sed etiam *Varietas*, quae et similitudinis satietati occurrit, et suauitatem affert, cum per se, tum, quia occultat

artem, quam ut magis cognoscit, qui audit, ita magis contemnit.

144. Varietas illa duplex est: altera inest in ordine et modo explicandorum argumentorum, cum mox proponas, quid afferas, et causis afferendis confirmes, mox inuerso ordine progrediare, mox non proponas, sed ratione sola commemoranda, quid proponendum fuerit, indices, modo a rationibus ad exempla, modo ab his ad illas progrediare: altera in iisdem contentiis argumentisque varie conformandis, ut tanto facilius intelligantur et altius descendant: quod fit partim eadem sententia variis argumentationum modis complectenda, partim figuris, de quibus alio loco dicitur.

145. Non est autem difficile ad intelligendum, quare exornatio, ita, ut descripsimus, facta, non modo ad intelligendum, id quod per se patet, sed etiam ad delectandum valeat plurimum. Nam primum, ita natura comparatus est animus humanus, ut copia et varietate rerum capiatur, vix contentus sit, si nihil habeat, nisi quod necessitati sufficiat, nedum ut eo delectetur. Deinde vero, ut praeclare vidit Aristoteles Rhet. II, 11. ed. Sturm. animus humanus delectatur iis, quae vniuersaliter pronunciantur, praesertim si sint consentanea suis opinionibus, et in genere morum.

146. *Amplificatio* est grauior et fortior rei propositae affirmatio: habetque duas partes αὐξήσις et δεινώσις: illa est in *augendo*, haec in *exaggerando*. Augere nihil aliud est, quam perspicuam ac prope sensibilem facere rei cuiusque magnitudinem. Igitur

tur tota illa αὐξήσις ducitur e locis magnitudinis, de quibus satis actum est supra, vt nihil hic necesse sit addere. Restat, vt de exaggeratione dicamus.

147. Est autem valde coniuncta cum αὐξήσις, quae certe genus quoddam, ac prope dicam, praecipuum est δεινώσεως: quippe ipsa rei magnitudo maxime mouet admirationem, laetitiam, amorem, gratiam, et his contrarios affectus: ceterum sunt etiam genera alia. Inprimisque valent plurimum definitiones condensatae, enthymematum, h. e. consequentium et contrariorum, dissimiliumque, denique exemplorum, similitudinumque frequentatio, argumentationes a minori ad maius, et contra. Nam cum per se habent vim ad mouendum, tum vero illa ipsa conglobatio et densitas conturbat magnitudinis multitudinisque specie animos. v. Cic Partit. c. 16.)

148. Itaque recte praecipiunt, qui in omni exaggeratione, praesertim argumentationum, breuitate vtendum, nihilque nimis enucleandum censent. Nam breuia natura sua ferunt fortius: et efficacissima quaeque verborum multitudine, et diligentia enucleandi, velut aqua affusa vinum, diluuntur et franguntur. Copia ad perspicuitatem et delectationem pertinent, ad mouendum breuitas.

CAP. XII.

De Sententiis.

149.

Quoniam ad argumentationes et concludendas, et exornandas vtimur vniuerse pronunciatis

(E 5)

et

et sententiis: de his separatim agendum videtur, ut et fontes et genera, virtutes et vitia, usus denique sententiarum, cognoscantur planius.

150. Est igitur *sententia*, quae maxime proprie dicitur, pronunciatum de re infinita, siue vniuerso quodam rerum genere, quod quidem pertineat ad vitam actionesque humanas, aut saltem sit cum humanis rebus aliquo modo coniunctum: nam in his rebus versari eloquentia solet; veluti ex priori genere, *credula res amor est: quem timent, oderunt: quem oderunt, perisse expetunt: ex posteriori: gratiores Diis sunt, qui bonam mentem, quam qui meditatam carmen templis intulerint.* Sed sunt et alia genera sententiarum (Franci vocant *pensées*), quas Graeci *νόσεις* dicunt, Latini *sensus* saepius, quam sententias, Gr. *γνώμας*: sed iis Orator cum Poëtis potius utitur ad ornandam orationem vniuersam, quam argumenta firmanda.

151. Diuiduntur autem varie, primum sic, ut vel in abstracto, ut Philosophi nostri loquuntur, siue infinite dicantur, vel in concreto, hoc est, finite, et ad personas, tempora, loca translate: illud genus Graeci *γνώμην* vocant, eiusque sunt exempla, quas posuimus; hoc *νόημα*: veluti: *Nihil habet, Caesar, nec fortuna tua maius, quam ut possis: nec natura tua melius, quam ut velis seruare plurimos.* Suntque *νόματα* meliora *γνώμας*, largiusque vsurpari possunt, quia non habent speciem praecipientis. Distingui etiam possunt sic, ut aliae dicant, quid sit, aliae, quale sit. Ex priori genere est: *nemo ab omni parte beatus est: ex posteriori: res est solliciti plena timoris amor.*

152. Sunt porro *sententiae* vel *simplices* vel *compositae*: *simplices*, quae propter perspicuitatem et conuenientiam cum opinionibus vulgaribus hominum per se probantur, eamque ob causam simpliciter proferuntur, vt superiores illae: *Compositae*, in quibus est aliqua rationis adiectio: quae *desideratur*, cum aduersantur vulgaribus opinionibus, aut videntur aliquid habere vel obscuritatis, vel dubitationis. *Falsum est, ne quid nimis: nam improbos nimis odisse oportet. In omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Nemo satis liber est: nam aut voluptati seruit, aut pecuniae, aut gloriae. Melius est accipere iniurias, quam inferre; nam qui infert, haud dubie improbus, qui accipit, probus esse, vel videri solet: siue, nam inferentem oderunt, accipientis miserentur.*

153. Sed tamen interdum, nulla tali necessitate postulante, addere licet rationem, propter suauitatem. Etenim sapientiae specie blanditur totum hoc, rationem reddere et cognoscere. Itaque, vt quisque puellus meliori est ingenio, ita crebrius rationes dictorum, factorumque requirit. Sed illud in hoc genere videndum est, vt ratio sit apta, noua, inopinata, exquisita, aut alia tali dote commendetur: quod cum est, valde delectatur auditor, vel propter acumen, vel propter inexpectatum: sin minus, frigida est sententia. Talia sunt: *Non decet homines immortales iras exercere, quia mortales ipsi sunt. Plus vigila semper, nec somno deditus esto: nam diuturna quies vitiiis alimenta ministrat.*

154. Huic porro composito generi plurimum virium et suauitatis accedit e forma et quasi structura. Nam cum sententia cum ratione sit enthymema tamen a specie enthymematis auocari potest collocatione, cum ita intexitur sententiae ratio, ut ab eius veluti corpore vix distinguatur. Sic pro illo: *non decet homines immortales iras exercere: nam mortales ipsi sunt*, elegantius dices, vel sic: *mortales non decet immortales inimicitias exercere*, vel sic: *Non decet, mortalis cum sis; vel mortalis qui sit, immortales inimicitias exercere*. Simile est illud superius, *in omni certamine, qui opulentior est etc.*

155. Distribuantur etiam a nonnullis sententiae e modo, et quasi forma sua: cum alias dicunt fieri per interrogationem, alias per comparationem, similitudinem etc. Sed haec distributio necessaria non est, neque absolute fieri potest, quippe nemo facile dicat, quot modis sententiae vel fieri, vel pronuciari possint. Cicero quidem dicit, Demosthenem nullam sententiam sine aliqua conformatione ponere.

156. Omnium autem maxime probatur et delectat genus illud sententiarum, quod fit e contrariis, aut saltem diuersis. Illius generis sunt: *Auro deest tam quod habet, quam quod non habet. Facere adolescens probus periculose, quam perpeti turpiter maluit*, ex hoc: *Mors misera non est, aditus ad mortem miser est.*

157. Ex genere contrariorum illud est, quod enthymema vocant κατ' ἐξοχήν, ut Aristotelem philosophum, Homerum poetam, Ciceronem oratorem, quia praestantissimum genus. Nam
proprie

proprie omnis sententia enthymema: sed genus hoc pulcherrimum, quod est e contrariis cum interrogatione. Huius generis haec exempla sunt: *Cur optas, quod habes? Cur, quem damnas, probas, quem probas, accusas? Seruare potui, perdere an possim rogas? Quid tuta times?*

158. Omnino sententiae fortius feruntur interrogatione conformatae. Bona sententia est: *non est seruus, qui mortem contemnit*: sed maiorem vim habet sic pronunciata, ut apud Euripidem: *τίς δ' ἐστὶ δῆλος, τῆ δ' ἀνείν ἀφροντίς ἄν*; item illud Senecae: *non potest cogi, qui potest mori*: fortius feriet in oratione sic: *qui mori potest, quomodo cogi poterit?* item, *usque adeone mori miserum est?*

159. Haec de generibus sententiarum: sequitur de virtutibus et vitiis. Ac virtutes quidem ferre ex dictis intelliguntur, sed sunt tamen quaedam addenda. Sententiarum igitur virtus prima est *veritas*: nihil enim in dicendo probari potest, quamvis acutum videatur, cui falsa sententia subsit: eique contrarium vitium est, cum falsae sententiae sunt.

160. Altera virtus est *honestas*, eaque est in his, quae nec pietatem in Deum, hominesque, nec ullam partem morum bonorum laedunt. Nam quae contra sunt; et fidem dicenti detrahunt, et vel offendunt, vel corrumpunt audientes. Acutum est et sublime specie: *Vidrix causa Diis placuit, sed vidua Catoni*: sed impium, nulloque modo probandum. Simile illud Taciti, temere quibusdam laudatum: *securi aduersus homines, securi aduersus Deos, rem difficillimam affecuti sunt, ut iis*
ne

ne voto quidem opus fit. Tales multae apud Euripidem et nouitios Epicureos, Voltarium et alios.

161. Tertia virtus *acumen* est: quod existit partim e materia, partim e forma sententiae. E materia est, cum sensum habet reconditum et exquisitum, interiorumque rerum naturam explicat, aut repugnantiae vel erroris speciem habet: e forma, cum est e diuersis vel contrariis. In eo genere, cuius e materia acumen existit, vitanda est obscuritas et subtilitas nimia, superansque captum popularem, quo nihil est vitiosius. Exempla vtriusque generis supra posita reperientur. Obscuritatis exemplum in illo Pliniano est: *nam quidam etiam morbus est, per sapientiam mori.* Et ille non pauca huius generis habet.

162. Acutis contrariae sunt *vulgares*, omnibus obuiaae. Quamquam hae non semper sunt in vitio, sed vbi alieno loco, et ad ostentationem inculcantur. Si vtilis sint, et aptae loco; recte ponentur, habebuntque delectationem prope parem acutis, vbi commode verbis exprimentur: sed de hoc in loco de elocutione.

163. Laudatur porro in sententiis *nouitas*, cuius magna est in omnibus rebus gratia. In hoc genere autem etiam acumen indicat, et habet aliquid inopinati, quo et ipso suauiter mouentur animi. Non probantur contra nimis tritae vsu, quamvis alioqui acutae, quae hoc ipso, quod acutae sunt, cum frequentantur, satietatem afferunt: nam et facilius obseruantur et notantur. Itaque his abstinendum, nisi vsurpes loco, aut sint eiusmodi, vt prouerbii vim habere possint. Possunt autem sententiae

tentiae tritae eloquendo nouae fieri. Nam omnino non tam res nouae sunt, quam aut concipiendi rem quamque, aut verbis exprimendi modus. Saltem ita est plerumque.

164. Quia prouerbiorum mentio iniecta est, etiam haec sententiarum numero sunt, possuntque vsurpari commode, sed hac lege, vt sint bene delecta, hoc est, aliquid acuminis habentia, nec nimis vsu trita, vtque non nimis frequententur. Cicero quidem vtitur prouerbiis, sed valde raro, magisque in epistolis, quae imitantur quotidianum sermonem, atque dialogis, quam in orationibus. Itaque non bene magistri discipulis consulunt, qui adsuefaciunt, vulgatissimis prouerbiis, veluti gemulis, orationis omne genus distinguere.

165. Denique virtus est sententiarum, si sunt *integrae et sine fuce et pigmento puerili*; nam hoc quoque in sententiis Crassi laudat Cicero Orat. II, 45. *Fucus autem et puerile pigmentum* est, si acumen sententiae non ducitur ab vera et interiori rerum natura, neque perspicuum, bonum, verum, reique aptum sensum habent ipsae, sed sunt in verborum lusu inani, et tenuibus inuentiunculis, ingenii specie blandientibus, quibus excussis nullus commodus sensus relinquitur, sed potius risus consequitur: quales multae Senecae, de recentioribus Yungianae, Herueanae, aliorumque Britannorum et Francorum, quos temere admirantur et imitantur imperiti. Sed in hoc genus vitii facillime incidunt, qui, neque ab ingenio, neque ab lectione bonorum scriptorum, vsuque instructi, nouas et acutas sententias, praesertim saepe, proferre conantur: quam.

quamquam etiam bonis ingenijs accidit, vt Timaeo, quem Longinus dicit: ὑπ' ἔρωτος τῆς ξένης νοήσεις αἰεὶ κινεῖν, πολλάκις ἐκπίπτειν εἰς τὸ παιδαγωγῆσαι τον. v. Quintil. VIII, 5. et Longinus de Subl. S. IV. V. vbi sat exemplorum reperias. Veluti: *Alexander paucioribus annis subegit Asiam, quam panegyricam orationem de bello aduersus Persus gerendo scripsit Isocrates.*

166. Neque vero committendum, vt sententiae alicuius acumine et suauitate capti nimis et inhaereamus, et repetendo inculcemus. In quo genere aetas illa vetus sententiarum studiosa saepe peccauit. Argumentis grauibus immorandum est, non sententiolis singulis acutis, delectationem magis, quam vim habentibus. Dulcia gustanda sunt, non large comedenda. si suauia esse velimus.

167. Illa quoque cautio est. ne sententiis (γνώμας) vtantur saepe, qui non sint aetate prouectiores, aut vsum habere videantur earum rerum, in quibus vtuntur sententiis. Neque enim decet pueros grauitas sententiarum, praesertim earum, quibus seniorum vita moresque regantur: et immodestum est, sententias dicere de rebus, quarum vsum nullum habemus.

168. Luculentissimus vsus est in exemplis, dietis, moribus adiuuandis, de quo supra, item, in rationibus, quibus argumenti capita fulciuntur. Veluti in hoc pro Milone: *Non est credibile, Milonem tum voluisse Clodium interficere, confirmando vtitur Orator hac ratione, quod comitorum dies, et honoris amplissimi contentio subesset.* Huius rationem sic reddit: *Quo quidem tempore . . . saepe fastidiunt.*

fastidiunt. Vides locum elegantissimum factum duplici sententia intexenda. cf. §. 144.

169. Omnium maxime non modo probamus, sed etiam admiramur *sententias sublimes*: de quibus dicemus eo loco; quo de dicendi genere sublimi praecipiemus.

170. Sed *usus sententiarum* multas et magnas cautiones habet. Inprimis non sunt crebro usurpandae, sed modus adhibendus, quem bona, inter Graeco-Latinosque, tempora seruarunt. Inclinata demum eloquentia inuecta est illa sententiarum acutarum frequentatio, quam in Seneca, Tacito, aliisque animaduertimus. Maxime autem hoc tenendum in sententiis valde acutis, quarum cito satietas venit. Aliud tamen dicendi genus crebriores fert alio: de quo suo loco dicetur. Atque etiam in conformatione et collocatione sententiarum vitanda similitudo nimia; in quo genere peccant iidem de veteribus: de recentioribus Fontenellius, Voltarius, et quotus quisque non?

171. Sententiarum bonarum copiam suppeditabit Socraticorum philosophorum, Platonis et Xenophontis; oratorum optimorum, Lysiae, Isocratis, Demosthenis, Ciceronis; etiam historicorum, Thucydidis, Xenophontis, Livii, Sallustiique; neque non poetarum, Homeri inprimis, et Euripidis lectio. Sed longe principes sunt Homerus, etiam hoc nomine fons ingeniorum recte appellatus, Thucydides, Plato, atque Xenophon: e quibus, id quod legendo comparandoque cognouimus, ceteri sua prope omnia in hoc genere hausere. Pleni etiam sententiis sunt Tacitus, Plinius vterque, Se-

neca et alii, sed caute, et non nisi ab iis legendi, qui iam superiorum illorum lectione ingenium ad iudicandum de sententiis acuerunt. Ceterum bona ingenia etiam sua sponte bonas et acutas sententias reperient. Sed in legendis istis, comparandisque maxime profuerit, animaduertere, quomodo vna eademque sententia variata sit ingeniis et oratione diuersorum, vt semper noua videretur: nam hac animaduersione et comparatione paulatim ingenium adsuescet sententiis reperendis, variandis, et quasi nouandis. Exempla sunt in illo Thucydidis, qui historiam suam esse dicit non ἀγώνισμα sed κῆρυμα, item Themistoclis, de optimo acroamate, et aliis pluribus.

CAP. XIII.

De Argumentationum Refutatio.

172.

Quia Orator non modo in veritate demonstranda, sed etiam in falsis refellendis versari debet: est etiam huius rei ratio breuiter aperienda. *Refutatio* igitur fit in vniuersum duobus modis, vel *argumentatione contraria* (ἀντισυλλογισμῶ seu ἀντιπαράσσει) vel *argumentationis propositae reprehensione* ac dissolutione (ἐνσάσει).

173. *Argumentatio contraria* est, cum contrarium eius, quod refellimus, ex iisdem locis, e quibus illud ductum est, colligimus: omninoque cum affertur in contrariam partem, quod aut grauius, aut aequae graue sit: quod facillime fit in rebus tantum

tantum probabilibus, in quibus semper aliquid etiam pro contrario dici potest. Sed omnium potentissima ratio est prior, quae fit *per inuersionem*. Talis est in Miloniana. Accusator vsus erat hoc argumento: *Milo insidiatus est Clodio: oderat enim Clodium*. Cicero contra argumentatur: *Non fecit Clodio insidias Milo, odio impulsus: etenim odium Clodio fuit ei honorificum, et ad consequendum Consulatum opportunum. Non ducenda est uxor, ne in orbitatem incidamus et luctum: inmo, ut orbitas vitetur, ducenda est uxor*.

174. *Reprehensionis* autem duo modi sunt: *primus* est, cum partis alicuius in argumentatione vitium demonstratur, ut, quod in ea inest, male sumtum appareat: *alter*, cum conceditur sumtum, sed ex eo male aliquid conclusum ostenditur. Vtriusque exemplum insigne est Verr. III, 88 – 93.

175. Nam vel quantitas propositionis reprehenditur, ut vocant Dialectici, cum de vniuerso aliquid pronuntiatur, vel absolute et sine adiunctione: vel modus pronuntiandi, cum aliquid vel necessarium, vel credibile dicitur: haec enim genera ab Oratore plurimum tractantur.

176. *Quantitatis* vitium, in epicheremate et enthymemate, intelligitur e Dialecticorum nostrorum praeceptis, si in partem aliquam generis non cadere ostendas, quod de toto genere praedicatur; similiterque in iis, quae absolute praedicantur, si doceas, quod pronuncietur, non intelligi e subiecti notione. Sed haec plerumque sunt subtiliora in intelligendo et explicando, quam pro oratoria popularitate: in priori inprimis genere,

cum subiectum est nomen generis. Itaque aliis fere rationibus Rhetores vtuntur: veluti ex eodem loco, e contrario, simili etc.

177. Primum igitur, in argumentatione contraria, reprehendunt *ex eodem loco*: vt in Miloniana: *Nefas est viuere, qui interfecit ciuem Romanum*: reprehendit Cicero, vitium propositionis ostendens ex eodem genere: *immo licet impune occidere ciuem, cum aliis de causis, tum, si vim faciat.*

178. Alterum genus est *e contrario*, cum ex eo, quod contrarium non absolute, vniuerse, verum sit, nec hoc omnino verum arguimus. Vt in hoc: *Vir iustus omnibus suum tribuit*: contra dici potest: *at iniustus non omnibus nocet.* Siue: *Vir bonus omnibus amicis, quantum potest, prodest*, dissoluitur e contrario argumentando: *at improbi non omnibus inimicis, quantum possunt, nocent.* Nempe hoc eo pertinet, vt appareat, non esse absolute et vniuerse verum, quod sumtum erat in argumentatione. A quo parum differt *tertium*, quod vocant *a simili*, in hunc modum: *Omnes, qui iniuriam acceperunt, oderunt eius auctorem.* *Falsum*: nam non omnes, qui beneficium accepere, amant benefactorem. Vtrumque enim est e simili genere.

179. Iam, quod pro necessario sumtum est, infirmabitur duobus modis. Nam cum necessarium quid sumitur esse euentu, vt, posita aliqua causa, necessario aliquid consequatur, id refellitur, ostendendo, illa causa posita, non semper sequi effectum; quod optime exemplis docebitur: cum autem alicuius rei causa necessaria sumetur, id refelletur, si docebitur, etiam aliis ab causis tale quid existere posse, aut e xstitisse alicubi.

180. Probabile autem, quod sumitur, diluetur varie, pro genere vario rerum. Cum de probabilitate causae, aut effectus quaeritur; fere eodem modo, quo in necessario, vt, istis causis positis, saepe omnia alia facta: velut in hoc: *non est probabile, eum, qui odio patri fuerit, interfectorem patris esse, nam multi liberi parentibus odio fuere, neque tamen parricidae facti sunt*: nimis multa incidere posse, quae euentum impediunt, vt: *non probabile est, qui dignus honore sit, eum accipere propterea honorem a populo: nam populus non intelligit dignitatem, aut alios digniores putat, et est inconstans etc.* idem istud saepe longe aliis de causis factum: tanquam, *non probabile est, qui filium rus amandavit, odisse filium: nam multi, nullo odio ducti, fecere; fecere cura rei familiaris etc.*

181. In exemplo porro, quod sumtum est, reprehendetur recte, si contraria exempla protuleris: in quo videndum est, vt sint iis, quae prolata sunt, satis similia personis, locis, temporibus: et cum inductionis Dialecticae locum obtinebit, si ostenderis imperfectam esse numerationem, aut annumeratum aliquid, quod dubium sit, quodque contra aliquid dici possit.

182. Collatio dissoluetur, si dissimile demonstraris, quo quis vtitur, ei, quocum contulerat, diversumque genere, natura, vi, tempore ac loco, persona, magnitudine etc. vnde apparet, scilicet, idem de vtroque existimari non oportere.

183. Si autem conceditur, quod sumtum est, et male conclusum esse ostendimus: demonstrandum erit, quod sequi dicitur aut omnino non,

aut non necessario cum eo, quod sumtum est, cohaerere: quod quibus modis fiat, demonstratur in Dialecticis. §. 172. conf. supra §. 180. 181.

184. Ceterum per se intelligitur, argumentationi contrariae et reprehensioni argumentorum communia esse, quae de exornandis, amplificandisque argumentationibus diximus.

P A R T I S I.
S E C T. II.
D E
D I S P O S I T I O N E

hoc est:

De partibus orationis, earumque natura, inuentione, et ordine.

185.

Inuentionem delectus et dispositio sequitur. Nam nec omnibus, quae suppeditant, vno loco, vtendum est, nec, quibus velis vti, liberum est, sed quod maxime sit locis, temporibus, personis, causisque accommodatum. Neque magis ordo rerum et quasi descriptio libera est, sed ad perspicuitatem, persuasionemque debet dirigi. Atque vtriusque rei ac prudentiae praecepta dat pars Rhetorices ea, quae de dispositione dicitur, hoc est, de partium orationis natura, colloca-tione et ordine.

186. Partes autem aliae necessariae sunt, sine quibus oratio perspicua, et ad persuadendum apta
intelli-

intelligi omnino non potest, eaque de causa omni orationi communes: aliae, non necessariae illae quidem, sed tamen vtilis, atque etiam nonnullis causis propriae. E priori genere sunt *Propositio* et *Confirmatio*. Nam, quid dicatur, et vnde verum intelligatur, sine eo quidem oratio esse non potest. Ex altero genere est *exordium*, *narratio* et *peroratio*. Nam etiam sine exordio oratio intelligi potest, veluti Cicero pro Cluentio statim a partitione orditur, quae est proponendi species, ut paulo post videbimus: neque omnes causae aut narrationem, aut perorationem desiderant, imprimis eam, quam maxime Rhetores vocant, hoc est, quae insit in affectibus commouendis: quandoquidem non omnes res sunt hac natura, ut ad commouendum valere possint. Ceterum de omnibus praecipendum breuiter videtur.

CAP. I.

De Exordio.

187.

Exordii finis est duplex: alter cognitionis, alter commendationis. Nam vel audientibus aditum munit ad causae cognitionem: vnde *prima quasi cognitio causae* Ciceroni dicitur: vel dicenti, atque adeo ipsi causae, ad audientium animos: vnde *ὁδοποιῆσαι ἐπιόντι* Oratori appellat Aristoteles: exordioque, beneuolum, attentum, docilemque auditorem efficiendum praecipiant: vel denique vtrumque spectat. Vter finis maxime sequendus sit, res quaeque, tempus, locusque monebunt.

(F +)

188.

188. Cum prior ille finis propositus est; materia exordii sumi debet *ex ipsa causa*, et quidem ex vberissimo docendi argumento; veluti, si laudetur vir doctus, in eaque laudatione doctrinae maxime ratio habeatur, hinc ducetur exordium: si Princeps, ab ea laudis parte, quae est omnium maxima. In quo tamen videndum illud est, primo, ne tota res explicetur et consumatur, sed tantum delibetur, vt, quid maxime spectet orator, quid spectari, quo animum intendi velit, intelligatur: deinde, ne illud ipsum dicat ab initio, quod in argumento dicendum est. Atque hoc genus exordii hoc habet commodi, vt non commune videatur, quod est vitium in hoc genere, sed rei, de qua dicitur, proprium, faciatque etiam attentum auditorem: estque maxime conueniens orationibus, quales hodie, de argumentis e disciplina aliqua petitis, haberi solent.

189. Vbi autem orationi aditus ad animos auditorum quaeritur; exordium peti potest, primum *ex re*, et copiosissimo eius ad commouendum loco, si quidem erit eiusmodi, vt ad commouendum apta sit, veluti, si sit honesta, gloriosa, laeta, etc. vel contra: deinde, *a personis*, vel dicentis, vel audientis (in accusatione vel defensione etiam rei, vel aduersarii), sic, vt hi beneuoli, et bene de dicente existimantes efficiantur; quod non tam fit rogando, praesertim formulis protritit, quae etiam rideri ex merito solent, quam modestiae, beneuolentiae, prudentiae signis proferendis, atque aliis eiusmodi, quae facilius in singulis causis cernuntur, quam praecipiendo traduntur; porro *e loco ac tempore*

tempore; quod genus interdum vehementer delectat, si prudenter et apte tractetur: sed in eo plus ingenii, et iudicandi vis valet, quam praecepta: itaque in eo plerique sunt inepti.

190. Omnino praecepta exordiorum reperientiorum nullo modo ita aut definite, aut plene scribi possunt, ut totum hoc genus exhauriant: adeo varia et incerta est bene exordiendi ratio. Itaque aliquid ingenii felicitati est relinquendum. Iudicium modo adhibeatur, ne, dum ingeniosi esse velimus, frigidi, ineptique fiamus: quod multis accidit, qui, praeter facultatem, in hoc genere arguti esse cupiunt. Proderit inspicere diligenter exordia veterum Oratorum, et, unde ducta, quomodo inuenta, et cum causa coniuncta sint, considerare: ita paulatim ingenium ad inveniendum, certe ad iudicandum acuetur.

191. Optimum genus exordii est, maximaque virtus, si ita est orationi, qua dicentem, audientesque, locum item, tempusque, *proprium*, ut, primum, nulli alii conueniat, deinde, unicuique de eadem re, eodem loco, dicturo in mentem venire debuisse videatur. Nam facilitas illa reperiendi, quae videtur audienti vel legenti, ut in aliis rebus, sic in hac, certissimum signum est simplicitatis, quae vel maxime exordiis, omninoque naturae, conuenit, efficitque, ut non ab arte petitur, sed a natura ac re ipsa suggestum videatur.

192. Illa quoque virtus exordii est permagna, et cum priori illa valde coniuncta, si ita cum consequente oratione connexum est et copulatum, ut cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur.

deatur. Quod fit, non modo, si quasi proludat sententiis iis, quibus postea pugnandum sit, ut ante dictum, verum etiam si transitus ad ipsam orationem sit eiusmodi, ut vix animaduerti possit.

193. Vitiosa exordia sunt, si sunt *nimis longa*, nec ceterae orationis magnitudini apta: si *communia*, et multis argumentis et causis accommodari possunt: si *longe arcessita et nimis arguta*, ut, quomodo in mentem venerint dicenti, non intelligatur: simplicitas enim quaedam desideratur prope extemporalis; denique si *nimis vulgaria et trita*; in quod vitium incidere solent, qui a personis, locis, temporibusque ducere instituant. Et tanto facilius vitiosa exordia fiunt, quanto sunt, ipso Cicerone iudice, difficiliora.

CAP. II.

De Narratione.

194.

Exordio subiicitur, si quidem res et causa desideret, *narratio*; cuius praecepta etiam in media oratione, item in omni genere scribendi ac dicendi, prodesse possint. Ponemus igitur narrandi praecepta, cum vniuersa et communia, tum propria narrationis eius, quae est fundamentum orationis vniuersae, aut, quae confirmationem maxime continet. Sunt enim tria genera narrandi: primum, in quo res vel gesta, vel ut gesta, exponitur simpliciter, vel scientiae, vel delectationis causa, quod genus proprium est Historicorum et Poëtarum;

rum; alterum, quo, vel confirmationis, vel amplificationis causa, utimur: tertium, in quo causa, siue fundamenta causae continentur, quod est illud ipsum, quo post exordium utimur.

195. Omnibus narrationibus communia sunt haec, ut sint primum *perspicuae et apertae*, deinde *breues*, et tamen *plena* et *absolutae*, denique aliqua *suauitate teneant*, vel audientes, vel legentes: tertio generi proprium esse volunt hoc, ut habeat *probabilitatem*: quae tamen etiam in iis requiritur, in quibus res non gestae, ut gestae, traduntur.

196. *Perspicua* igitur erit narratio, si ex ea, quid, et quomodo actum sit, plane intelligi potest. Quod consequemur maxime duabus rebus, primum, si ordinem temporum et rerum conseruabimus, et, ut quidque prius factum erit, ita priori loco ponemus: deinde, si nihil praetermittetur, quod ad rem pertineat, hoc est, sine quo, quale sit id, quod gestum est, iudicari non possit: quod est iudicii saepe non parui, et probe legendis bonis Historicis subacti, hominisque intelligentis, quid cuiusque generis actiones constituat. Magnam etiam vim habet ad perspicuitatem orationis genus: sed de eo in parte ea, quae de elocutione est, dicetur.

197. *Breuitas* narrandi tribus rebus tenetur maxime. Primum, si initium capiemus, unde necesse est, non ab ultimo incipiemus: deinde, si non longius progrediemur, quam necessitas postulet: quae necessitas in utroque genere aestimatur consilio narrandi: tertio, si delectum seruabimus partium, quibus res constat: cuius haec ratio

tio est, vt, quae sua sponte intelligi, vel per se, vel ex eo, quod dictum est, aut dicetur post, facile possint, aut nihil profint ad consilium narrandi, omittamus. Haec qui in narrando secutus fuerit, eum breuem esse recte dicemus. Sed haec praecpta pertinent ad breuitatem in rebus: de verborum breuitate alio loco praecipietur.

198. Sed in hoc magna cautio est, primum, ne id, quod plerisque accidit, breuitatem narrationis vniuersae aestimemus frequentia interpunctorum, et breuitate membrorum; in qua plerumque est inanis potius breuitatis simulatio, quam vera breuitas: quae duo, qui discernere non possunt, saepe breuia esse putant, quae verbosissima sunt; verbosa, quae breuia sunt. Sed de hoc, peculiari loco, accurate dicemus. Altera cautio est, ne, breuitatis affectatione, narratio fiat vel obscura, vel imperfecta. Nam breuitate potior est perspicuitas et absolutio narrationis.

199. *Suauitas* in narrando non vno modo tenetur. Etenim non vnum genus est narrationum. Alias narrare vel placet, vel conuenit, simpliciter; alias instructe et ornate. *Simplex narratio* est, cum nihil aliud quaeritur, nisi vt, quid gestum sit, appareat: quo genere vtuntur Scriptores commentariorum, et Oratores in narratione ea, quae exordio subiicitur, cum res per se est satis valida: *instructa* est, quae firmatur et illustratur adiectione causarum. communis illa Oratoribus et Historicis, quos pragmaticos vocamus: *ornata* denique, apta ad confirmandum, quae amplificatione et exaggeratione roboratur et illuminatur.

200. Simplici narrationi suauitas conciliari debet primum ea, quam Graeci ἀφ᾿ ἁλείων vocant, quaeque laudatur in Caesare et Nepote: deinde urbanitate quadam et venustate; non ea, quae fit in singulis verbis aut sententiis, quae ornatus potius est, quam huius simplicitatis, sed, quae fit per totam orationem fusa, facilius sentienda illa, quam praeceptis explicanda, eademque ad intelligendum, et ad consequendum, difficillima. Intelligi quidem et sentiri haud facile, patet ex eo, quod Caesaris Commentariis Nepotisque Vitis, pauci suauiter afficiuntur; quibus nihil suauius est iis, qui hanc urbanitatem gustare possunt: difficillimum autem esse eam assequi, et res, et usus, et confessio magistrorum docet; ut infra, ubi de tenui genere dicendi agemus, docebimus. Addi vero etiam huic generi narrationis potest suauitas, ad spergendis sententiis, sed hac lege, ut non sint exquisitae, et raro interponantur, ut a Caesare et Nepote factum videmus. De suauitate ex probabilitate mox.

201. *Instructa* narratio, et per se, et huius etiam suauitatis causa, desiderat non modo urbanitatem illam, verum etiam lumina quaedam sententiarum. Earum duo genera sunt: alterum est earum, quibus ratio alicuius facti, dicti, decreti, cetera redditur paucis verbis, e natura rerum, animi, morumque humanorum: de quo genere supra dictum est: alterum est, quo status et conditio hominum, motusue animi, quo quis in agendo, patiendo, videndo, audiendo fuit, breuiter exprimitur, et quasi pingitur, reflexiones vocent Franco-galli: quo genere mirificus ornatus, et magna suauitas

suauitas narrationi accedit; quod iis *morata* efficitur narratio. Vtrumque genus est in hoc vno Liuiano I, 25. *Confederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis praesentis, quam curae expertes: quippe imperium agebatur, in paucorum manibus positum.* Omnino totus ille locus exemplum pulcherrimum talis narrationis praebet. Quamquam pleni sunt talibus narrationibus Livius, Sallustius, Tacitus: multae etiam sunt apud Ciceronem. Sed Sallustius et Tacitus in toto hoc genere sunt iusto frequentiores, et in singulis indulgentiores, vt interdum prope concionentur, quod est alienum. Addi his poterunt ea quae supra de exornatione exemplorum dicta sunt.

202. *Ornata* denique narratio est, cuius partes dilatantur et exaggerantur argumentationibus, digressionibus, moribus exprimendis, sermonibus ipsis imitandis, variis denique affectuum generibus commouendis: quo genere plenae sunt Verrinae Ciceronis, et Philippica secunda. Huiusmodi narratio non modo ad delectandum suavis est, sed etiam ad persuadendum grauis.

203. Probabilitas narrationis existit ex eo, si omnia narrantur ad ingenia, moresque personarum, tempora et loca, omninoque naturam cuiusque rei, et opiniones hominum de quaque re, adcommodate: vnde, etiam *moratam* esse debere narrationem, praecipunt. Sed hoc magis ad fictas narrationes Poëtarum, iudicialesque pertinet, quam ad veras et historicas.

204. In narrationibus autem iis, quibus tota oratio inniti debet, videndum est vel maxime, primum,

num, vt in iis omnium prope argumentorum, certe praecipuorum, elementa, et quasi femina spargantur: deinde, vt, quae obesse possint causae, vel praetermittantur, si quidem salua probabilitate fieri possit, vel leuiter tantum tangantur, et verbis lenioribus exprimantur: quae contra profunt causae, verbis lectissimis et grauissimis, adiuuenturque etiam causarum adiectionibus. Quorum omnium, ita vt vniuersae narrationis pulcherrimae, perfectum exemplum est in Miloniana Ciceronis.

CAP. III.

De Propositione et Partitione.

205.

Sequitur, vt, de quo oratio futura sit, exponatur: quod fit, vel propositione, vel partitione, vel vtraque simul. *Propositio* nihil aliud est, nisi quaestio, siue id, de quo quaerendum videtur: estque duplex, vel *finita*, vel *infinita*. *Finita* est, cum ad certas personas, tempora, et loca pertinet, quam et *causam* vocant: eiusmodi fere sunt, quae ad tria illa genera causarum, sed imprimis deliberativum, et iudiciale pertinent: nam in demonstrativo sunt etiam quaestiones infinitae: *infinitae*, quae ad genus aliquod vniuersum, et *res* dicitur.

206. Est porro omnis quaestio *infinita* vel *cognitionis*, vel *actionis*. *Cognitionis* est, cuius finis est scientia: habetque tria genera. Nam vel *an sit*, vel *quid sit*, vel *quale sit*, quaeritur. *Primum* genus non modo complectitur ea, in quibus quaeritur,

vtrum

utrum aliquid sit, vel fuerit, veluti, *an sit Deus*, verum etiam, vnde aliquid ortum sit, veluti, *ius utrum natura sit, an opinione: immortalis animus sit natura an voluntate diuina: et quibus causis efficiatur, vt, quibus rebus felix fieri possis*. In altero genere vel *notio* rei quaeritur, vel *proprietas*, vel *diuisio*, vel *partitio*, vel *descriptio*. Notionis est: *an sit felicitas in tranquillitate animi: proprietatis: an per solam fidem salus detur: diuisionis: vnum genus sit bonorum an plura: partitionis: an duae hominis partes sint: descriptionis denique: qualis sit iustus, liberalis: et in quibuscunque natura rerum explicatur*. In tertio genere, vel simpliciter quaeritur, vt, *an diuitiae sint expetendae: idque genus ad omnes res expetendas, fugiendasque, honestas, turpes, aequas, iniquasque pertinet: vel comparate, veluti, quid intersit inter veram, fictamque virtutem: doctrina an virtus potior sit*.

207. Quaestiones *actionis* pertinent ad officium, et animi motum vel sedandum, vel excitandum. In genere priori sunt quaestiones huius modi: *accedendumne sit ad rempublicam: liceatne vlcisci iniurias etc.* Posterioris est, cum cohortamur ad res gerendas, gloriam, laudemque vel contra.

208. Iam, non est dubitandum, quin eloquentia inuenta sit maxime propter quaestiones finitas, vt suaderetur aliquid, vel dissuaderetur, accusaretur aliquis, vel defenderetur: in talibusque quaestionibus fere consumi videmus veterum Oratorum orationes. Quaestiones vniuersae, Philosophis ante relictae, coeperunt deinde et ab Oratoribus tractari

tractari, vel ostentandi ingenii, vel eloquentiae causa, nunc maxime tractantur, postquam eloquentia prope tota e foro et curiis discessit.

209. Illud quoque fatendum est, quaestiones finitas etiam sua natura esse eloquentiae magis proprias, in iisque multo magis, quam in vniuersis, eloquentiam posse vim suam explicare, imprimis, qua motus animorum vel incitandos, vel reprimendos: vniuersas autem subtilitati Philosophorum aptiores, quam copiae et ornatui Oratorum. Sed tamen et in hoc posteriori genere sunt permultae, de quibus copiose ornateque dici possit.

210. Illud certe, qui in hoc posteriori volent versari, meminisse debebunt, non omnes quaestiones vniuersas posse oratorie tractari: sed esse, quarum subtilitas et tenuitas sit tanta, vt scholis doctorum sint relinquendae, totumque adeo hoc genus assumi quidem ab oratore posse, sed ita, vt certis ac definitis regionibus circumscribatur. Itaque nonnullae tales quaestiones plane erunt ab orationis dictione remouendae, vt, quae sit figura terrae, quae natura spiritus, et similes: quae nullo modo capiunt neque, popularitatem et perspicuitatem oratoriam, neque copiam ornatumque eloquentiae. Ceterae tractabuntur illae quidem ab Oratore, sed ita, vt subtilitas argumentandi, et tenuitas, seriesque differendi dialectica, et ieiuna atque exsanguis concertatio verborum remoueat. Vid. Cicero de Orat. II, 16.

211. Sunt, qui praecipiant, proposita quaestione, atque etiam parte aliqua orationis, esse verbum illud, quod maxime rem causamque conti-

neat, breuiter perspicueque definiendum. Id, cum in causis finitis perquam puerile visum sit, nec iniuria, Antonio, ap. Cicer. Orat. II, 25. non omnino improbandum in vniuersis, quae maxime ad docendum pertinent. Sed erit tamen primum haec moderatio necessaria, ne definiamus ea, quorum notio quaedam, sufficiens rei, quam tractamus, cognoscendae, impressa sit in audientium animis: veluti, quid sit lex, cogitatio, scientia, etc. quae res plerumque definiendo fiunt obscurae: deinde vero haec ratio sequenda, ne definiamus tenuiter nimis atque subtiliter: quod tales definitiones non possunt intrare in mentes sensusque audientium, multoque ante praeterlabuntur, quam percipi possunt.

212. *Partitio* est enumeratio earum rerum, de quibus futura est oratio, quasque tenere volumus auditorem, vt, iis explicatis, intelligat peroratum fore. Eius autem virtutes faciunt tres: primam *breuitatem*, vt verbis quam paucissimis vtatur, quo facilius teneat auditor: alteram *perfectiorem*, vt omnia, quae rem continent, quam et quoad explicare volumus, complectatur, neque partem necessariam ad intelligendum omittat: tertiam *paucitatem*: quae tenetur, primum, si formas non permisceamus cum generibus: veluti, si quis dicat, *se demonstraturum, deberi Deo primum amorem*, deinde *gratum animum*, denique *obedientiam*, formam admisceat generibus: nam amoris species est *gratus animus*: deinde, si non plura, quam sufficiant, dicimus nos demonstraturos: in quo peccauit, qui dixit se demonstraturum, *aliquem quid facere potuisse,*

tuisse, voluisse, fecisse: nam *fecisse* satis est: non Cicero in Quintiana, cap. 10. cum dicit, se ostensurum, *causam possessionis petendae non fuisse, ex edicto possidere non potuisse, non possedisse*: nam illud iuris est, hoc facti.

213. Ceterum non vna ratio est partiendi; neque verbum partitionis nimis dialectice capiendum. Nam non semper totum, quod proprie dicitur, in oratione partimur. Est igitur ratio partiendi, cum genus aliquod in suas species distribuimus, aut totius, ac veluti summae, partes enumeramus, quod proprie Dialectici partiri ac diuidere vocant: veluti, si dicamus, *felicитatis publicae esse securitatem, dignitatem, abundantiam. Causas publicorum malorum esse luxuriam, auaritiam, audaciam, etc. Pietatis in Deum esse, primum nosse Deum, deinde amare, reuereri, confidere et obedire. Alia ratio est, cum argumentorum summa capita recensemus, quibus quaestio continetur. Veluti Cicero l. c. fecit. Nam ista tria, quae diximus, sunt argumenta, quibus demonstrat, Naeuium bona Quintii ex edicto Praetoris non possedisse. Alia, cum adiuncta et attributa rerum ponimus: veluti, *utilitatem, honestatem* etc. item, cum causas et effectus, causas et attributa: tanquam, cum, primum *officii alicuius causas*, deinde *magnitudinem*, aut *naturam et exercendi modum*, nos demonstraturos dicimus: omninoque ad modum distribuendarum quaestionum cognitionis: *an sit, quid sit, et quale sit*, vt aut duas ex his partes ponamus, aut tres, prout consilium quoque tempore postulat, et rei cuiusque natura.*

214. Neque vero semper partitio certa quaedam lege tali potest, aut debet fieri: sed videndum, quid dici debeat, idque ad quae capita possit debeatque referri: qualis est illa, quam Cicero (Inu. I, 23.) laudat, Terentiani senis distributio, ea quae dicturus est, tali partitione proponentis: *eo pacto et gnati vitam, et consilium meum cogno- sces, et quid facere in hac re te velim.* Estque interdum non nimis facile aut nullius ingenii, bene partiri, v. Cic. pro Quint. c. 10.

215. Sunt etiam nonnullae res ita simplices, ut partitio nulla sit: quod tamen raro accidit: in quibus stultum sit, partitione uti velle. Veluti Cicero in orationibus, post reditum ad populum, in senatu dictis, nulla partitione usus est. Huc referunt quidam non admodum bene, ut ex ante dictis patet, propositiones eas, quae nihil, nisi argumentorum confirmationem desiderant. Sed sunt etiam alia argumenta dicendi, in quibus partitio diserta neque est, neque commode ponitur, veluti cum laudamus aliquem per tempora, ut Plinius in Panegyrico fecit.

216. Est porro partitio aliquando sine propositione, quae quidem a partitione seiuncta sit: nam alioqui etiam partitio apud veteres propositionis nomine venit, dicimusque etiam per partitionem proponere: veluti Cicero in Maniliana fecit, cap. 2. ubi post breuem narrationem, ex qua vniuersa causa intelligatur, statim partitione utitur: *primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum.* Et interdum non possunt partitionis membra commode ad vnius propositionis simplicis veluti caput reuocari.

CAP. IV.

De Confirmatione et Refutatione.

217.

Confirmatio inest in argumentis. Et fontes quidem argumentorum in quoque genere causarum indicati sunt supra. Quibus argumentationibus Oratori utendum sit, eaeque quomodo exornari amplificarique debeant, id ipsum quoque docuimus. Restat, ut de *delectu, usu, et dispositione* argumentorum dicamus.

218. Non igitur omnibus, quae in promptu sunt, argumentis utendum promiscue. In delectu autem hoc videndum, ut sint primum *firma*, deinde, ut *perspicua et popularia*: neque enim firmitas sine populari perspicuitate prodest, neque haec sine illa. Sed firmissima argumenta sunt necessaria, in quibus scilicet aut materia necessaria sit, aut connexio. Minus firma sunt probabilia: sed bene tractata vim necessariorum assequuntur, interdumque plus valent necessariis, si sunt magis popularia. Vbi necessaria argumenta non erunt, probabilibus erimus contenti.

219. Argumenta *popularia* sunt, quae captui concionis sunt accommodata, et capiunt oratoriam copiam, h. e. a rebus sensibilibus ducta, et coniunctionem aliquam habentia cum moribus motibusque animi humani, item rebus ad vitam humanam pertinentibus. Itaque abstinemus ab argumentis, quamuis bonis, si sint subtilia, i. e. ab notionibus vniuersalibus repetita; quae non nisi

ab eruditis intelligi, aut tractando splendorem accipere possunt. Idque maxime videndum est in quaestionibus infinitis et cognitionis, in quibus facile in vitium subtilitatis incidunt homines, imprimis philosophicis disputationibus adfueti, et in his magis, quam oratoribus legendis, exercitati.

220. Videndum etiam est, vt argumenta afferamus ea, quae opinionibus, sensibus, et moribus auditorum maxime conueniant. Nam quae sunt ex eo genere, etiam vbi per se minus firma sunt, firmitatem ex auditoris animo accipiunt, ac plerumque plus valent quam firmissima ex altero. Idque fit non modo propterea, quod suas quisque opiniones moresque amat, eique fauet natura, qui eadem sentit, sed etiam hac de causa, quod facilius quisque assequitur ea, quae a suis opinionibus ac sensibus non abhorrent. Sed in eo genere magna prudentia opus est, ne vtamur alieno loco, vbi non sint digna rei grauitate et sanctitate.

221. Cauendum autem maxime, ne in rebus per se clavis, argumentis vtamur, praesertim subtilibus: quod in Philosophis reprehendit Aristoteles, quorum nonnullos, ait, in conclusionibus saepe ponere res notiores et probabiliores, quam in sumtis. Est enim ineptum et frigidum, valetque magis ad obscurandum, quam ad illustrandum. Quorum vtrumque est inimicum persuasioni, quae argumentis quaeritur.

222. Neque vero in congerendis argumentis modus excedendus est. Nam multitudo nimia argumentorum onerat audientem, affertque taedium,

dium, quod persuasioni aduersatur maxime. Quid? quod etiam suspectam rem facit auditori, qui vix confidit iis, quibus Orator ipse videtur diffidere, cum nimis aceruandis argumentis laborare existimetur.

223. Post delectum argumentorum videndum, quomodo quoque utamur. Ac primum argumenta alia adiuuanda sunt, ut eorum vis percipiat, ut supra demonstratum est, alia nude proponenda. Adiuuanda sunt firmissima quaeque, quibusque maxime confidimus, eo modo, ut suo loco praecipimus. Quae minus firma sunt, breuiter proferri debent, ne tractandi diligentia imbecillitas aperiat: sed non singula, verum conferta et densa, ut se inuicem sustineant, et singula ceteris roborentur: suntque tractanda per anaphoras et interrogationes. Ita cauabunt lapidem, non vi, sed saepe cadendo. Bene Quintilianus V, 12. *Si non possunt valere, quia magna sunt, valent, quia multa sunt - - ut si quis hereditatis gratia hominem occidisse dicatur: hereditatem sperabas, et magnam hereditatem, et pauper eras, et tum maxime a creditoribus appellaberis, et offenderas, cuius heres eras, et mutaturum tabulas sciebas. Singula leuia sunt et communia: vniuersa vero nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine.* Multa sunt eius generis loca apud Ciceronem.

224. Ordo denique argumentorum, etsi non certa quadam lege continetur, neque necessarium est, quod nonnullis visum, imitari aciem Homericae (Iliad. δ, 297.), ut a firmis incipiamus, et in firmis desinamus, leuia in medium coniciamus: il-

Id tamen videndum est, ne in leuissimis, praesertim separatim positis, desinamus. Nam vltima prope maxime animaduertuntur. Itaque eorum imbecillitas detrahet firmitati superiorum. Similiterque primum debet esse forte, quia initia rerum, et aditus, maxime expectantur, et animaduertuntur, recenti adhuc attentione, et cognoscendi studio.

225. Necessitatem tamen quandam afferent duo: primum auditorum captus, iudicium, auresque: nam iis argumentis, quae ipsorum opinionibus, moribusque conueniunt, omninoque facilioribus, aditus parandus ceteris: et priori loco ponenda, quae perspicuitatem affundant, et vim addant aliis: deinde argumentorum coniungendorum opportunitas. Nam vt quodque facilius coibit cum alio, vt facilius erit ab alio ad illud transitus, ita magis coniungentur. Ita, velut vnius corporis membra, inter se cohaerebunt omnia cum venustate. Satis de confirmatione: ad refutationem veniamus.

226. Est autem refutatio duplex. Nam vel refelluntur ea, quae in contrariam partem dicta sunt, vel quae contra nostram sententiam dici posse videantur. Sed vtriusque generis similis tractatio est. Alia porro refutatio, in qua tota oratio versatur, vt in defendendo eo, qui accusatus est, omninoque in falsis opinionibus oppugnandis: ex quo genere est Ciceronis oratio pro Murena, et aliae: alia, quae est pars orationis, de qua hic proprius est locus praecipendi. Ceterum eadem praecepta habent.

227. Et singula quidem argumenta, quomodo repre-

reprehendantur, item, vnde argumenta contraria petantur, dictum est aliis locis: quae vniuersam refutationem attingunt, hic addenda videntur. Iam primum, quod attinet ad argumenta contraria, quibus in refellendo vtimur, omnia tenenda sunt ea, quae de argumentorum delectu, vsu atque ordine, in confirmando, diximus. Nam talia argumenta efficiunt nihil aliud, quam confirmationem contrariae sententiae.

228. Quod autem ad reprehensionem argumentorum aduersarii spectat, in iis, sicut in tota refutatione, ordo seruandus est is, quem aduersarius secutus est: ne quid praetermittere velle videamur, vtque hoc magis appareat, nullius argumenti vim timeri, omnia dilui.

229. Quod si refutatio constat ex argumentis contrariis, et argumentorum allatorum dissolutione: initium fiet a dissolutione, et subiicientur argumenta pro contraria sententia; quod Cicero nem semper tenuisse videmus.

230. In argumentis autem iis, quae densitate et congregatione valent, frangendis, ratio adhibebitur haec, vt distrahantur, separatimque excutiantur: ita leuitate singulorum perspecta, etiam vniuersa diluentur.

231. Vbi porro refutatio occupabitur in iis, quae contra dici posse videantur; cauendum erit, ne futilia nimis ac leuia fingamus, committamusque, vt nobis fauere nimis videamur: facit enim suspectum oratorem et causam. Quintilianus quidem eum, qui pro diuersa parte aliquid acute excogitarit, non minus laudari vult, quam qui pro sua parte.

CAP. V.

De Peroratione.

232.

Perorationis, quae est orationis conclusio, Graeci ἐπίλογον vocant, si quidem perfecta est, duae partes sunt: altera rerum brevis repetitio, ἀνακεφαλαίωσις: altera affectuum commotio. Prior pars et memoriae seruit, et vim dictis addit. Nam facilius tenentur, quae breuiter et vno loco, quam quae late dicuntur, et locis diffrahuntur. Atque, ut argumenta etiam leuia, si confertim proferantur, ab ipsa desinitate vim accipiunt, sic multo magis fortia in angustum coacta, praesertim, vbi ante amplificatione roborata fuerint, valebunt. Neque solum in fine totius orationis, sed etiam in fine singularum partium talis repetitio proderit.

233. Habet tamen haec ratio non vnam cautionem. Nam primo abstinendum est ab hac repetitione, si res tractata breuis, simplexque sit, ne dissidere memoriae audientium videamur, praesertim si sint docti et prudentes viri: deinde videndum, ne sit longior, alteriusque orationis speciem habeat. Nec nude semper ponenda est, sed aliqua apta sententia et graui excitanda, quam locus, tempus, personae facile subiiciant, denique etiam figuris varianda. Licebit interrogare, vel auditores, vel aduersarios, quid desiderent amplius, et deinde enumerationem subiicere; quid responderi dictis possit, et ad respondendum prouocare; ut in Agraria prima fecit Cicero; dubitare, an aliquid praetermiserimus, etc. Atque haec ratio ἀνακε-

κεφαλαίω-

Φαλαίωσιν per figuram aliquam tractandi habet etiam hoc commodi, quod ita apte colligatur cum parte altera.

234. Sed multo illustrior est altera pars παθητική. In qua primum videndum est, an locum habeat, sitque in potestate nostra. Neque enim omne argumentum capit affectus, neque cuiusvis est, in affectibus concitandis recte et cum effectu versari. Ac primum quidem stultum et ridiculum sit, in rebus tenuibus, in quaestionibus cognitionis subtilioribus, quae totae ad intelligendum pertinent, nihilque habent aptum ad animum in vtravis partem mouendum, affectus concitare velle, praesertim vehementiores. Itaque in talibus ab hac parte abstinebimus. Eius autem loco licebit commendare res traditas audientium studiis, dignitatis vtilitatisque commemoratione. Est etiam, cum promittendo officio, grato animo, benevolentia, studioque nostro, finiri potest, velut in gratiis agendis, gratulando, et aliis eiusmodi generibus.

235. Iam porro non omnes sunt hoc ingenio et hac natura, ut grauiiter vehementerque possint dicere, ut ex iis patet, quae sectione superiori cap. VIII. diximus. Requiritur etiam certus vocis sonus, latera, vires, corporis quidam gestus ac motus, quibus sustinere et adiuuare orationem, per se idoneam commouendis animis, possimus. His igitur qui carebunt, rectius ab hac parte abstinebunt, omninoque a vehementiori genere dicendi, ut Lyfias, Isocrates, et de recentioribus alii.

236. Qui deinde affectus vel concitandi, vel reprimendi sint, facile intelligitur, si rei causaeue,
de

de qua dictum est, naturam, et personarum, quas in dicendo tractauimus, conditionem, mores, facta examinabimus; neque ea res praeceptis videtur indigere. Quis enim non intelligat, v. g. si de iniuria atroci, ac facinore actum sit, indignationem, inuidiam, odium; si de beneficio, laetitiam, amorem benefactoris commoueri debere? etc.

237. In modo autem animorum, vel incitandorum, vel flectendorum, duo spectanda sunt, primum argumenta et sententiae, deinde eorum tractatio. Argumenta quidem et sententiae vnde et quomodo ducantur, dictum est loco eo, quem modo indicauimus. Eorum autem tractatio tria desiderat, primum amplificationem, siue extenuationem, et exaggerationem, de qua ipsa diximus satis; deinde figuras quasdam et quasi gestus orationis, quales sunt interrogatio, exclamatio, apostrophe, prosopopoeia, hypotyposis, aliaeque, de quibus Parte altera dicemus: denique actionem et vocem, quae ad spectum, vel auditum, incendat, vel placeat auditorem. Sed praeter naturae opportunitatem hic plurimum profuerit lectio Demosthenis atque Ciceronis, qui in hoc genere potentissimi fuerunt.

P A R T I S I.

SECTIO III.

DE

INVENTIONE SPECIALI

238.

Satis dictum esset de Inventione, si antiquorum optimorumque Rhetorum rationem et consuetudinem

tudinem sequi vellemus. Sed tarditas hominum fecit, ut necessarium videretur etiam docere, quomodo, quae de inuentione omni ac dispositione praecepta sunt, accommodarentur singulis generibus orationum atque etiam epistolarum, qua via inueniretur materia orationibus, quibus vel nuptias, vel novos honores, vel imperium susceptum gratulareremur, quibus laudarem mortuos, consolaremur, deploraremur, gratias ageremus, et simili aliquo officio, vel nostro, vel aliorum nomine, fungeremur. Huius generis praecipendi exempla nulla habent Aristoteles, Cicero, Quintilianus, aliique: sed Dionysius Halicarnassensis in Τέχνη, ad epistolas pertinentia Pseudo Demetrius πρὸς ἐγκυκλίους §. 231 seqq. Atque fortasse etiam hoc nomine proderit ista praecipio, ut tirones omnia ista genera referre discant ad genera causarum, quae explicata sunt, atque inde materiam dicendi petere. Dicemus igitur primum de epistolis, quae sunt veluti compendia iustarum orationum: deinde de praecipuis orationum generibus.

CAP. I.

De Epistolis.

239.

Epistolae inuentae sunt, ut cum absentibus colloqui possemus. Sed maxime duabus de causis scribuntur: quarum vna est, ut certiores faciamus, si quid accidit, quod ipsorum intersit scire: altera, ut sensum animumque nostrum absentibus aperiamus.

240.

240. Primum igitur genus epistolarum versatur in narrando, idque simplex est et vnum: alteram autem, quod habet significationem sensus, animi voluntatisque nostrae, est multiplex et varium. Nam aut, quemadmodum simus erga aliquem affecti, significat, siue vniuerse, siue in vtraque eius fortuna, omnibusque temporibus; aut quid velimus ab eo fieri, declarat. Ex primo genere sunt epistolae eae, quibus amorem, beneuolentiam, obseruantiam, indignationem, iram significamus, quibus gratulamur, consolamur, gratias agimus: ex altero, quibus petimus aliquid vel nobis vel aliis, suademus, aut dissuademus. Nam quae sunt e duobus generibus mixtae, eae propriam formam non habent.

241. Est etiam genus epistolarum inter doctos homines vsitatum, de aliquo capite doctrinae, item, de parte aliqua officii, de rebusque agendis, quales sunt Platonis quaedam, Demosthenis, Isocratis ad Philippum et aliae. Sed illas disputationes rectius, has orationes, quam epistolas, voces. Itaque vtrumque genus praecepta scribendarum epistolarum non attingunt.

242. Neque epistolarum, quae proprie vocantur, primum genus, quod narratione constat, praecepta propria habet, sed totum continetur iis, quae de narrandi ratione ac modo supra (Sect. II. cap. 2.) diximus. Relinquitur igitur, vt praecipiamus de altero genere, quod sensus nostri, animi voluntatisque significationem habet.

243. Eius autem generis pleraeque formae, vt nobis videtur, duobus praeceptis continentur: quorum

rum primum hoc sit, *ut rem et summam epistolae graui aliqua venustaque sententia proponamus: alterum: ut rei propositae fidem faciamus.* Ad haec duo, quicquid est elegantissimarum Ciceronis, qui in hoc quoque genere scribendi princeps recte ponitur, epistolarum conformatum reperiet, qui adtenderit: haec qui tenuerit, is facillime, et quid scribat, reperiet, et consequetur, quod volet. Sed pressius vtrumque praeceptum est enucleandum.

244. Quod igitur primum dixi, summam epistolae esse venusta aliqua et graui sententia proponendam: id haec vim habet, ut eum sensum, et voluntatem, quam significare volumus, exprimamus ita, ut hoc ipso, primum, fiat probabile, quod dicimus, deinde magnitudo affectionis et voluntatis appareat, denique aliqua ingenii opinio existat.

245. Nempe scribentibus tales epistolas, quibus amorem, benevolentiam, gratum animum et similia declarent, idem finis est, qui dicentibus, hoc est, persuasio. Itaque huc tota scribendi ratio dirigi debet. Sed omnis talis animi affectio, motus, voluntas, se prodit sua sponte verbis suis et sententiis: quae ubi reperientur, non dubitabitur, quin animus iis conuenienter sit affectus. Magnitudo autem affectionis et voluntatis exprimi debet non modo illam ipsam ob causam, ut credibilis sit oratio, sed etiam ut et ad benevolentiam conciliandam, et ad impetrandum, quod volumus, efficacior.

246. Venustas denique requiritur, primum, quia adiuvat fidem; facilius enim capiunt animum legentis, quae venustate quadam commendantur: deinde, quia in epistolis scribendis talibus, praesertim

fertim ad viros doctos, aut elegantes, etiam ingenii et elegantiae opinio quaeritur.

247. Etiam nouitas quaedam, et, vt ita dicam, insolentia in proponendo est, quae mirifice valet et ad delectandum: sunt enim omnia noua iucunda, et in hoc genere etiam ad ingenii opinionem valent: et ad persuadendum. Indicat enim laborare scribentem, et magnopere velle, nobis persuaderi, quod scribat. Vnde illud Ciceronis: *Nouo genere scribendi usus sum, vt intelligas, commendationem esse non vulgarem.* Exemplum est apud Cicer. XIII, 1.

248. Age vero exempla quaedam huius rationis subiiciamus: *Quae mihi omnia grata: sed de L. Mescinio gratissimum - - Id igitur (puto enim etiam atque etiam mihi dicendum esse) velim existimes mihi te fecisse gratissimum. Ardeo cupiditate incredibili, nomen vt nostrum scriptis illustretur et celebretur tuis. Hoc a te peto, vt subuenias huius meae sollicitudini, vt huic meae laudi, vel, vt verius dicam, prope salutis studium tuum dices. Pudet me dicere, quantum cupiam, etc. Nihil est, quod non tua causa debeam, facturumque sum cum studiose ac libenter. Non mihi rempublicam plus debere arbitror, quam me tibi. Cum te semper tantum dilexerim, quantum tu intelligere potuisti: tum his tuis factis sic incensus sum, vt nihil vnquam in amore fuerit ardentius. Quis erat, qui putaret ad eum amorem, quem erga te habebam, posse aliquid accedere? tantum accessit, vt mihi nunc denique videar amare, antea dilexisse. Et talia sunt apud Ciceronem innumerabilia. e. c. VI, 12. XIII, 29.*

249. Sed fides maxime fit causarum commemora-

moratione, propter quas gaudemus, dolemus, gratias agimus, rogamus, commendamus: quae ut erunt grauiiores, ita magis valebunt. Itaque etiam interdum augendae res erunt, veluti in gratiis agendis, beneficii accepti magnitudine declaranda. Etenim ut se quis magis debere aliquid fatetur atque demonstrat, eo magis credibile facit, se memorem esse officii. Neque enim probabile est, eum, qui multas magnasque officii causas habeat, de iisque cogitet, negligentem officii esse, aut non affici animo ita, ut debeat. Vnde Cicero post talem commemorationem causarum subiicere solet: *quare si me bonum virum, si memorem, si gratum, si dignum beneficiis tuis iudicas*, aut similia.

250. In causis autem reperiendis duo plerumque videnda sunt, primum res, cuius causa nos laetari, dolere, gratias agere dicimus, quam petimus etc. deinde personae: neque modo eius, ad quam scribitur, sed etiam quae scribit: cum petimus aliis, etiam illius ipsius, cui petitur. Veluti, in gratiis agendis, causae ducentur primum a magnitudine beneficii ipsius, deinde a dignitate, caritate tribuentis, nullo accipientis merito prouocata, denique ab eo, qui accepit, nihil de auctore beneficii meritis, neque remunerandi facultatem habens, etc. quamquam haec quoque ad augendum pertinent, suntque explicata in capite de locis magnitudinis. In commendando, a rei aequitate, facilitate etc. a commendati dignitate, hoc est, virtute, moribus, meritis, a commendantis denique officio, quo impulsus commendat. Sed ista fere erunt in promptu, praesertim iis, qui Ciceronianas

ronianas epistolas cognouerunt, et aliqua in talibus reperiendis exercitatione vsi sunt.

251. Omnino nihil magis curandum est, quam vt sint omnia, quae dicuntur, personis ac temporibus satis apta. Nam in eo est caput rei. Neque communia dicenda sunt, sed propria singulis rebus et personis. Quod etiam in epistolis iis, quibus libros alicui dedicamus, quod hodie valde vsitatum est epistolarum genus, tenendum: quas si velimus probari, debebunt esse eiusmodi, vt non modo personis, sed etiam libro cuique ita sint propriae, vt nulli alii conuenire possint.

252. Atque huius rei causa auctor sim iis, qui epistolis scribendis exercere tirones velint, ne argumenta scribendi proponant ficta, aut infinita, neque ad personas incertas. Nihil enim adiuuerint ad illam facultatem atque iudicium tirones: neque ipsi satis poterunt iudicare, rectene quidque dictum sit, nec ne: propterea, quod summa rei est in eo, vt, quid personis temporibusque aptum sit, videamus. Atque etiam veterum epistolae eae, quae fictae sunt, minus elegantes et suaues sunt iis, quae veritatem expresserunt, sed aliquid scholastici et inepti plerumque habent, quod idoneo iudici placere non potest. Itaque potius de certis rebus, ad certas personas, a certisque personis scribi, aut suo maxime nomine scribere iubebunt tirones ad personas satis notas, et de rebus notis, euentisque cognitis. Ita et hi facilius ad reperiendum iudicandumque acuentur, et ipsi rectius et certius in emendando poterunt versari.

253. In epistolis porro iis, quibus vel laudamus,

mus, vel obiurgamus, vel monemus, vel suademus, vel hortamur, quid dicendum sit, et quomodo argumenta reperienda sint, nihil attinet dicere, cum talium fontes in superioribus demonstraerimus. Illud monere non alienum sit, in monendo, suadendo, hortandoque, prudentiam esse adhibendam hanc, ut videamus, quibus scribimus. Nam imprudentiae ac temeritatis sit, consilium dare viris prudentibus, senioribus et maioribus, aut saltem non valde familiaribus. Atque etiam, ubi admittere videbitur consilium et cohortationem personarum ratio, tamen humanitatis erit et elegantiae cuiusdam, excusatione aliqua et emollitione uti: veluti, amore nos cogi, qui sit etiam sine causa sollicitus: magis amoris declarandi causa fieri, quam quia necesse sit etc. Similique cautione est opus in consolatione, quae et ipsa est genus monendi: in qua etiam haec excusatione licebit uti, quod graui dolore percussis non occurrant, quae sint doloris minuendi.

254. Neque verò praeceptis indiget ordo ac dispositio. Nam per se propemodum intelligitur, liberum interdum esse, utrum a causarum commemoratione incipere velis, an proponere primum, quid velis, deinde causas subiicere.

255. Illud quoque facile intelligitur, non eodem modo scribendas esse omnes epistolas. Nam quae ad familiares, aequales, scribuntur, minus artificii desiderant, quam quae ad magnos, sapientes, elegantes, eruditosque viros, grauibisque de causis scribuntur: in quibus quaedam copia et ornatus, imprimis a sententiis acutis, nouis, grauibis et ventis, et elaboratio quaedam diligentior expectatur.

CAP. II.

De Orationibus.

256.

Orationum duo genera facit Hermogenes, de Ideis II, 10. alterum *panegyricum*, alterum *politicum*. *Panegyrico* generi subiicit omnes eas, in quibus ingenii et eloquentiae opinio quaeritur maxime, quaeque pertinent vel ad laudandum, vel ad gratias agendas, vel ad gratulandum, in quibus et ipsis dominatur laus. *Politicum* vocat, in quo spectatur utilitas aliqua civium, vel singulorum, vel vniuersorum: eique tribuit has, in quibus vel suademus, vel dissuademus, vel accusamus, vel defendimus. Ad politicum genus commode referri possunt, cum Casp. Laurentio ad Hermogenem, orationes, quae de rebus sacris in concione populi habentur, quamquam melius forte sit, proprium genus facere *ecclesiasticum*: item, quae in coetibus eruditorum hominum de aliquo capite doctrinae, quod capiat aliquam oratoriam exornationem. Etenim in his orationibus nihil aliud, nisi utilitas audientium, spectatur. Tum, in iis quaestiones tractantur, vel cognitionis, vel actionis. Iam hae quin contineantur praeceptis generis deliberatiui et iudicialis, dubitari nequit. Quod autem ad illas attinet, aut subtiliter explicant caput aliquod religionis et doctrinae, et sic disputationes potius dicendae sunt, quam orationes, unde *ὁμιλίαι*, sermones, vocauit antiquitas, sunt: que eiusmodi pleraeque nostratum: aut popula-

riter

riter tractant, et cum cohortatione graui aliqua coniungunt; quod esse generis deliberatiui, non potest negari: aut vituperant vitia, et accusant scelera, quod maxime iudicialis generis est. Ad hanc igitur distributionem praecepta inueniendae digerendaeque dicendi materiae breuiter ponemus. Sed politicum genus non indiget peculiari- bus praeceptis, contentum quippe iis, quae de inueniendis. ornandis digerendisque argumentis, vniuerse scripsimus. Igitur de solo panegyrico dicendum videtur.

257. Panegyricae orationes dictae olim sunt, quae in conuentu Graeciae vniuersae, velut in ludis Olympiis, haberentur, maxime eloquentiae ostentandae causa. Nam cum ad istos ludos ex omni Graecia confluerent homines; maxima facultas dabatur inclarescendi per omnem Graeciam, si quis ibi aliquid praeclarum in aliquo genere proferret. Itaque Herodotus ibi Historiam suam, praelegendo proceribus Graeciae, in templum Iouis conuocatis, primum publicauit, auctore Luciano in Herodoto, seu Aetione cap. i. Poetae recitarunt carmina sua, Isocrates orationem pulcherrimam de pace inter Graecos colenda, et bello Persis inferendo. Postea hoc nomen translatum est ad orationes omnes, quae in coetu magno hominum, praesertim illustrium, aut doctorum vniuersae ciuitatis haberentur eiusmodi, vt in iis vel sola, vel maxime admiratio et eius, de quo diceretur, et Oratoris ipsius spectaretur.

258. Iam primum, quoniam totum hoc genus versatur in certis personis, aut rebus gestis, certo

tempore ac loco, a certisque personis: pertinet huc id, quod supra (§§. 7. 8. 63.) diximus, materiam dicendi omnem esse a personis illis ac rebus ipsis repetendam, non quaestionem aliquam vniuersam tractandam, nisi tanta fit personarum rerumque tenuitas, et quasi paupertas, vt nullam idoneam dicendi materiam Oratori praebeant: quod si accidere potest, accidet profecto rarissime; quaestiones vniuersae feruire debent materiae propriae exornandae (§. 136.), non totam orationem occupare. Atque ita fecisse videmus omnes illos veteres, quos eloquentia nobilitauit, quosque imitatione exprimere debemus. Quod si tamen ita faciendum sit, primum argumentum esse debet cum causa praesenti coniunctissimum, remotumque a doctrinae subtilitate: deinde ei ita innectenda erit vbique persona et res propria, vt de hac potius, quam de vniuersa aliqua quaestione, oratio esse videatur. Ceterum ab omni argumento, ducto a tortura nominum vel personae, vel diei, vel loci, graui viro, qui verae eloquentiae laudem appetat, abstinendum. Nihil enim habet ista ratio nisi lusum puerilem, qui ab eloquentia maxime abhorret. Sed de singulis huius generis formis est praecipendum.

259. Est autem omnibus formis, quae huic generi subiectae sunt, communis *laudatio*. Ea tractatur dupliciter, vel sic, vt res singulae laudentur, veluti beneficium, in gratiis agendis, aut partes aliquae virtutum, quae nempe sint coniunctiones cum consilio vniuersae orationis, veluti beneficentia, magnitudo animi, cum gratias agimus,
omni

omnibusque in iis orationibus, in quibus laudes tantum partem faciunt dicendi: vel sic, vt tota oratio in laude versetur, quod fit plerumque, vbi orationes requiruntur longiores et copiosiores: veluti Plinius, gratias acturus Traiano, totam prope orationem in laudibus eius consumpsit, ad extremum denique addita breui gratiarum actione. Id ipsum quoque fit duobus modis. Nam vel genus aliquod laudis deligitur, nempe id, quod est in persona ea, quam laudamus, vberimum, veluti, si quis perfectum Theologum, Ictum, Imperatorem, etc. sub exemplo eius, qui laudari debet, proponat: vel omnes laudes alicuius persequimur.

260. Si partem aliquam amplectimur, oratio habebit duas partes. Prima tractabit quaestionem vniuersam de partibus et officiis perfecti v. g. Imperatoris, Philosophi, etc. altera autem omnia illa conferet ad personam, cuius laudes suscepimus, eo, quo supra diximus §. 141. modo. Summa autem est in parte altera, quae proprie constituit laudationem. Itaque in hac maxime elaborandum, si materia suppetat, hoc est, si is, qui laudabitur, multa fecit et habuit ex eo genere, quod propositum est; prior leuiter tractabitur, vt Cicero Maniliana fecit. Id si non erit, priorem partem maxime amplectemur, in qua copia dicendi deesse non potest. Hoc genus commode etiam tractatur per comparisonem eius, quem laudamus, cum aliquo in eodem genere illustri viro: in qua per partes proponentur huius laudes, et cum persona praesente communicabuntur, subiectis idoneis argumentis, e vita eius petitis, vnde communitio laudis cuiusque intelligatur.

261. Cum autem omnes alicuius laudes persequi animus est, duobus modis vti licet. Nam et *per genera et per tempora* laudare licet. Vbi *per genera* laudamus; eadem ratio est tractandi cum ea, quam modo descripsimus: nisi quod hic in singulis generibus et capitibus fit, quod ibi in vno. Cum autem *per tempora* procedimus; partes sunt eae, quas supra §. 60. proposuimus, quarum laudandarum argumenta, et modum ibidem indicauimus, eaque ratione vsus est in Euagora Isocrates, initio a genere facto. Sed in hoc genere, vbi ad honores et res gestas, e quibus virtutes intelliguntur, in quibus caput laudis est, deuenerimus; apte prudentesque deligemus, quae ornari commode possint: deinde singulas ad laudem reuocabimus, et iis sic immorabimur, vt sententiis acutis, et novis, et splendidis illustremus; cuius rei modum tum ex illo, quem diximus, Isocrate, tum e Plinio intelligere licet. In tota autem hac ratione videndum est, ne quid laudis tribuamus, sine commemoratione rerum, per quas laudi fides fiat; nec imitandi sunt nouitii laudatores Francici eorumque aemuli, qui tantum tribuunt iis, quos laudare velint, virtutes ingenii et animi admirabiles, nullis documentis commemoratis: quo nihil stultius fieri potest. Satis de laudatione.

262. Altera forma est earum, quae in *gratiis agendis* versantur. Iam cum nullo modo accidere possit, vt oratione solenni gratias agere quis instituat pro re, quae et sua, et auctoris causa, ita tenuis sit ac leuis, vt idoneam dicendi materiam suppeditare non possit; in hac forma nunquam lice-

licebit caput orationis facere quaestionem aliquam vniuersam, nisi paupertatem ingenii atque orationis fateri velimus.

263. Et vniuerse quidem omnis gratiarum actio habet duas partes: primam, *laudem beneficii et benefactoris*, alteram, *grati animi significationem*. *Laus beneficii* constat magnitudinis demonstratione, quae ducitur e locis effectorum, personarum, temporum, locorum, modo tribuendi et comparatione (§§. 25. 30. 32.), isque locus est longe vberimus, vt ab omni ingenio destitutus videatur, cui hic oratio desit. *Laus benefactoris* primum cum beneficii laude coniungetur sic, vt virtutes demonstrantur, a quibus beneficium profectum sit: deinde virtutes ipsae augebuntur ex iisdem locis, sed maxime e loco modi (§. 32.): nam vt v. c. bis dat, qui cito dat, qui sua sponte, non rogatus, comiter, etc. sic hinc magnitudo liberalitatis, beneuolentiae, animique ipsius intelligitur: denique oratio auocabitur ad locum communem de dignitate et praestantia earum virtutum vniuersa: in qua parte cauendum erit, ne nimis vulgaria et protrita dicamus. Ceterum optime tractabitur per comparisonem (§. 35.).

264. *Grati animi significatio* continetur duabus rebus: prima est, praesentis laetitiae declaratio: quae fiet sententiis et figuris, animum laetitia redundantem et gessientem exprimentibus, quas petus oratori laete affecto facilius suggeret, quam praecepta. Proderit tamen repetere breuiter argumenta praecipua primae partis, et ex iis argumentando, imprimis per comparisonem, a minori ad

ad maius, laetitiam et sinceritatem et magnitudinem demonstrare. Altera est perpetuae laetitiae et memoriae promissio. In qua primum videndum erit, ut utamur sententiis, figuris, verbis efficacissimis ad eum modum, quem §. 247. indicauimus: deinde, ut intelligatur, nos vim officii, quod debemus, tenere: quod efficiemus, si, quid praestituri simus, distincte dicamus. Haec pars etiam cum laude benefactoris coniungetur eleganter, si dicamus, nos de nullo alio genere gratiae referendae magis sollicitos fore, quam de eo, quod magno eius animo dignum sit, quod solum ille exigat ac petat, nempe, ut beneficio recte et ad utilitatem publicam utamur.

265. Ceterum haec ad singulas causas quomodo accommodanda sint, velut, quid dicendum, si quis pro honoribus acceptis gratias agat, non videtur dicendum. Foret enim prope infinitum. Neque desideret hoc non plane stupidus. Exemplum petere tirones poterunt ab exordio Agrariae secundae. Alia exempla gratiarum agenda sunt Or. pro Marcello, ad Quirites, et in Senatu post reditum. Plinii Panegyricus c. 90. sq. Aufonii Or. Consularis etc.

266. Licebit etiam, si res fert ac locus, ab laude beneficentiae ac liberalitatis digredi ad laudes benefactoris vniuersas, ut Plinius fecit, qui, gratias pro Consulatu acturus, omnes Traiani laudes complexus, in hisque amplissime versatus est, in beneficii laude ipsius breuiter, et demum ad extremum. Similesque digressiones licebit facere alias: praesertim si materia non sit copiosissima, et iam
ab

ab aliis paene exhausta: modo hoc curetur, vt id, ad quod digredimur, ita sit cum causa coniunctum, vt pars laudis cum laude vniuersa, neque sit nimis tenue atque subtile. Si quis v. c. in Oratione Aditiali gratias agat pro accepto loco inter doctores publicos, poterit digredi ad locum aliquem communem, de praestantia disciplinae suae, item in altera, ad locum de vera ratione eius tradendae etc. Melius quidem putamus, tales locos per digressionem tractari, quam summam et caput orationum esse. Si tamen ita necesse sit fieri, iisdem cautionibus in delectu opus erit.

267. Tertia forma generis Panegyrici est *gratulationum*, quae patet paullo latius. Vniuersa gratulatio habet duas partes: quarum altera laetitiam declarat, altera vota facit. Sed in priori caput est. Ea autem variatur rei gratulandae varietate. Nam ea est vel fortunae solius, aut maxime, beneficium, vel virtutis, etsi felicitate aliqua adiutae, opus, vt victoria, pax etc. Si illud est, primo ipsa res augebitur, e locis magnitudinis convenientibus: deinde laudes adiungentur eius, cui gratulamur: easque ita moderabimur, vt ad dignitatem referantur, hoc est, vt ex iis appareat, dignum esse, primum, cui res secundae contigerint, deinde, cuius fortuna laetentur omnes: quod efficitur commemorandis virtutibus, inprimis iis, quae societatem communem attingunt, vt iustitia, liberalitate, humanitate, comitate etc. Sin hoc est, primum ipsum *κατόρθωμα* augebitur, maxime e locis effectorum et causarum: vnde paratus deinde transitus ad virtutes laudandas. In quo tamen
ratio

ratio habenda maxime eorum, quae illud ipsum *κατόρθωμα* attingunt. Hinc eodem modo, ut in gratiarum actione, ducentur argumenta laetitiae cum nostrae, tum omnium, cuius magnitudo idoneis sententiis et figuris exprimetur. In altera parte vota faciemus pro perpetuitate felicitatis, cum eius, quam gratulati sumus, tum ceterae, maiora et noua incrementa optabimus etc. si personarum ratio feret, etiam cohortationem adiungemus ad perpetuum virtutis studium: sin minus, pro re certa pollicebimur omnibus, et de eo iurebimus omnia magna et praeclara sperare:

268. Sed grantulandi causa maxime habentur orationes in nuptiis, natalibus, initiis honorum, imprimis imperii, aduentuque Principum. Ac primum *nuptias* gratulamur vel priuatis, vel principibus. Cum ergo priuatis gratulabimur, oratio duas habebit partes: primam sponsi sponsaeque laudem, coniunctam cum felicitatis communis praedicatione: alteram vota, atque omnia secunda, quibus et laetitiam et animum beneuolum testemur. In laudando autem imprimis ratio habebitur eorum honorum, ex quibus delectus coniugis vtriusque probetur, propter quae digni coniunctione videantur, felix denique matrimonium speretur. In quo magna facultas dabitur digrediendi ad locos communes, qui iustarum orationum materiae esse possint: veluti, dignitatem et virtutem in deligendis coniugibus maxime spectandam: quanto praestantior sit animi pulcri, quam corporis amor: quam vim habeat bene natum esse: *λεϊταργύϊαν* pulcherrimam esse matrimonium bonorum:

rum: aliosque, quos, in lectione bonorum Oratorum, Poëtarum, Philosophorum obuios, notabit futurus orator, vt sint in promptu. Atque hinc facilis transitus, primum ad laetitiam, quae e praecipis gratulandi communibus declarabitur, deinde ad vota: quae optime fient, et praedicenda et describenda felicitate, quae futura sit in matrimonio tam bene instituto, et optandis omnium bonorum generibus, quibus digna sit vtriusque virtus. Quod si quis velit quaestionem vniuersam facere argumentum orationis; deliget aliquem ex istis, quos diximus, locis communibus, tractabitque eo, quo praecepimus antea, modo.

269. Sin Principibus nuptias gratulabimur, primum laudari potest consilium ipsum, deinde delectus: vbi magna facultas est dicendi de bonis vtriusque, vel a genere et maioribus, vel ab ingenio et animo, educatione, scientia, virtute; item digrediendi ad locos communes, sumtos e Politicis, de matrimoniis Principum, qui sint coniuncti cum vtilitate et Principum et reipublicae: in iisque exorandis plurimum valebit historia. Dehinc demonstrabitur magnitudo bonae spei de coniugum novorum felicitate, et reipublicae vtilitate: vnde munitissimus transitus ad laetitiae affectum exprimendum, denique ad vota; quorum communis est cum superiori genere tractatio. Qui vniuersam quaestionem tractare volent, eadem tenebunt, quae mox dicta sunt. Sed hic omnium maxime subtilitas scholastica cauenda, praesertim si Principes ipsos auditores habeamus: est enim indigna ipsorum personis. Omnium maxime conueniunt,
quae

quae totae historia continentur, velut ea, de qua ante paucos annos in nuptiis binis filii filiaeque Regis Poloniae, dixit Bergerus, Orator Vitembergensis Academiae clarissimus.

270. *Natalitiae* orationes duplicis sunt generis. Nam vel infantem recens natum gratulamur parentibus, vel adultis reditum natalis diei. Huiusmodi orationes, quia non facile habentur, nisi in Principali dignitate virorum vel prole, vel natali, huc etiam praecipienda rationem dirigemus. *Gratulatio* igitur *prolis* has habebit partes. Primum dicetur, quantum boni sit in prole ipsa, etiam numerosa, si ita res fert, vel ad Parentum voluptatem et decus, vel ad civium spem et utilitatem: ubi licebit descendere ad locos communes varios, veluti, quam bona sit fecunditas principalis, cuius nomine inprimis cara quondam Agrippina, auctore Tacito: quanta vis sit in parentum ingenii, virtute, vitae totius disciplina, in ipsa nobilitate generis, ad spem praeclaram de ipsorum liberis etc. In quorum delectu videbimus, ut sint personis parentum, temporibus locisque accommodati, tractenturque, ut paullo ante monuimus. Deinde pergemus ad laudes parentum, inprimis eas, quae sint cum hac causa coniunctae, h. e. quae spem faciant amplam de prole. Quibuscum aptissime coniungetur, tanquam cum causis, laetitiae viuida repraesentatio, qua omnes cum parentibus communiter affecti sint. Sequetur ultima pars, quae vota ac preces faciet pro incolumitate et felicitate infantis. Quo loco conveniet demonstrare, qualis educatio futura sit, qualis futurus ipse filius,

filius, admonere parentes, vt eum sui maxime imitatione erudiant. Licebit etiam alloqui ipsum infantem, ei gratulari parentes, paremque cum virtute pari felicitatem optare, commendare eum denique ciuium studiis, amori, precibus, etc.

271. Natalem autem si gratulabimur, videndum erit ante omnia, vtrum primum id faciamus, an iam ante idem fecerimus. Si primum gratulabimur, liberior erit oratio et amplior materia. Etenim, cum prima talis orationis pars versetur in causis laetitiae ex incolumitate, et felicitate Principis, demonstrandis augendisque; ad vniuersas laudes excurri, et hinc digressio subinde fieri potest ad locos communes, qui ad illas laudes pertineant, ita vt iusta et plena laudatio sit. Si ista iam aliis orationibus consumpta sint, videndum, quid anno proxime elapso fecerit cum salute aut gloria patriae suaeque, quid vtilitatis vel attulerit vel consecutus sit, cui malo occurrerit, quae incommoda fortiter pertulerit aut depulerit: atque hinc laudandi materia sumenda, etiam, si quaestio vniuersa desideretur, totius orationis materia. Atque etiam, vt semper materia laudandi noua in promptu sit, si sciamus, saepius dicendum fore; oportebit bonum materiae ad laudem idoneae dispensatorem esse, nec omnia simul profundere. Has laudes deinde conferemus ad laetitiae demonstrationem et exaggerationem, vt in aliis gratulandi generibus, denique ad vota et preces pro incolumitate: in quo tempora saepe opportunitatem praebunt. Nam, si quid magni et grauis consilii, et negotii, habeat in manibus; licebit complecti vota,

tis, et felicem euentum, atque successum ce-
 rem optare.

272. Est etiam copiosum genus gratulationis,
 quod magnos honores, inprimisque imperium ac-
 ceptum amplectitur. Suffecerit *rationem gratulan-
 di imperii* demonstrasse. Habet autem talis gratu-
 latio et ipsa duas partes: quarum prima est laeti-
 tiae demonstratio, quae maxime ducitur ex digni-
 tate eius, qui imperium accepit. Oportebit igitur
 demonstrare hanc dignitatem, si electus sit, par-
 tim sic, ut ab eligentium prudentia patriaeque
 amore argumenta ducantur, partim ita, ut virtu-
 tes eius idoneis documentis, rerum gestarum ma-
 xime, demonstrantur atque augeantur: si heredi-
 tate acceperit, sic, ut ita natum, ita educatum, ea
 iam signa virtutum suarum dedisse, demonstre-
 mus, ut spem haud dubiam iniiciat optimi princi-
 pis, et felicitatis, sub imperio eius, publicae. In
 quo multi in promptu loci communes, qui copiose
 poterunt tractari. In electo Principe, licebit di-
 gredi ad laudem consuetudinis imperii per ele-
 ctionem deferendi: in nato autem, dicemus, a Deo
 datum esse, eius donum esse bonos Principes, non
 sapientiae humanae, quae errare possit, cui par-
 tium studia, cupiditatesque saepe obstant, fami-
 liam, e qua natus sit, semper bonos Principes de-
 disse, etc. Poterit etiam laudatio tota fieri per
 comparisonem cum alio illustri Principe. Secun-
 dum haec, ad alteram partem dabitur aditus, per
 descriptionem et imperii, quod a tali Principe
 sperandum sit, et felicitatis temporum, sub eo fu-
 turorum, quae est altera ratio demonstrandae lae-
 titiae.

titiae. Haec demonstratio etiam tenebit locum cohortationis directae, quam verecundia erga Principem vix admittit. Votis, quae alteram partem efficiunt gratulationis, adiungi poterit promissio obsequii, fideique, item Principis commendatio ad studia et benevolentiam civium.

273. Sunt etiam quaedam cautiones in hoc genere videndae. Si Principe ipso coram dicetur, breuius defungemur, nisi indoles, studia ipsius ferant longiorem orationem, neque quaestionem vniuersam tractabimus. Quod contra licuerit forte in confessu doctorum virorum: sed ita, ut e mediis et copiosissimis laudibus Principis petatur, sitque quam maxime cum eius persona, temporibus locisque, coniuncta, denique ab omni scholae subtilitate remota: veluti, si imago boni aut sapientis, aut liberalis, aut felicitis etc. Principis sub eius exemplo proponatur.

274. Ad reliqua genera gratulationum praecepta de gratulatione vniuersa suffecerint: veluti ad eam, quam Dionysius *πρὸς Φωνηματικὴν* appellat in Arte: quo nomine continentur etiam, quibus reditum in patriam vel e bello, vel e peregrinatione, gratulamur et reduci Principi et patriae. In priori genere optimum fuerit, ire cum eo per vestigia rerum gestarum in proeliis, obsidionibus, similibusque: in hoc peregrinatore mente et cogitatione circumducere per loca, in quibus peregrinatus sit, quid ibi viderit, audierit, in quorum magnorum virorum velut vestigiis steterit, quomodo tum affectus fuerit, quid cogitauerit, probabiliter exponere. In quo delectus diligenter habebitur

bebitur eorum, quae cuiusque ingenio, moribus, studiis maxime digna et apta sint. Hinc deinde fructus peregrinationis ad Principem, atque multo magis patriam, redundaturi demonstrabuntur et augebuntur etc.

275. Ab gratulationis forma ea, qua honores aut imperium gratulamur, non magnopere differt *inauguralis* ea, qua personas honoribus certis inauguramus. Constat enim primum ex laude personae inaugurandae, quae tota ad dignitatem referetur. Dignitas autem intelligitur demonstrandis, primum muneris partibus, earumque praestantia, difficultate, etc. deinde virtutibus inaugurandi eo pertinentibus. Hic non facile deesse potest facultas tractandi alicuius loci, cum rebus personisque coniuncti; ad quem, si tenuis materia est in munere et persona, etiam summa orationis totius conferri potest. Datur etiam saepe digressio ad laudes eius, a quo ei munus est mandatum, sed eas, quae sint cum re praesenti coniunctae, veluti, iudicium in dignitatibus hominum, prudentiam in deligendo, sapientiamque et curam publicae utilitatis in honoribus mandandis. Pars altera habet quasi traditionem muneris ac potestatis, quae est in illo munere, in manus curamque inaugurandi: quae erit coniuncta cum cohortatione vel directa, vel, si personae dignitas desideret, obliqua, et bonis omnibus ac votis, ut omnibus eius institutis et coeptis felices successus contingant. Sed in directa res sic est moderanda, ut plus spei ponatur in vita antea acta, quam cohortatione. Accedere etiam potest hoc, ut commen-

detur

detur studiis et benevolentiae. etc. hominum. In hoc genere itidem vti comparatione inaugurandi possis, cum aliquo eiusdem ordinis claro, et imitatione digno viro: vt ei par siue sit, siue futurus sit.

276. Sed est aliud genus inaugurandi, quod versatur in rebus, velut templis, scholis, curiis, aliisque, quae dedicari oratione solent. Haec dedicatio est e pluribus generibus mixta. Habet enim gratulationem, pertinentem ad eos, quibus istis prospicitur: gratiarumque actionem, quae debetur ei, cuius cura, liberalitas, intercessit: quae ambae constant demonstratione beneficii, quod accipitur in istis rebus et tribuitur: cohortationem, quae commendat primum beneficium ipsum, et deinde vsum rei, e natura ipsius, et consilio auctoris, et gratiae et diligentiae vtentium: denique vota et omina. Quorum omnium ratio in superioribus generibus est satis explicata. Etiam *aditiales* orationes vocari inaugurales solent. Earum ratio iam supra demonstrata est.

277. Sunt et aliae formae orationem vsitatae in solennibus conuentibus, quae sunt e genere panegyrico. Sed, quia fere constant gratiarum actione, aut gratulatione, aut laude, aut officii promissione, aut aliquot harum partium, quas ipsa res quoque loco ac tempore indicabit: non opus habent propria praeceptione, praesertim cum plerumque debeant esse breuiores. Etenim, qui modum tractandorum generum eorum cognouit, de quibus exposuimus, in his non laborabit.

278. Atque etiam interdum respondendum est,

orationi alterius: velut ei, qui muneri alicui inaugurator. Tales orationes fere constant gratiarum actione, et promissione officii. Iam, gratiae quomodo agantur, satis dictum: cum ea autem arcte coniuncta est ipsa officii promissio, veluti effectus cum sua causa: de ea diximus eodem loco. Illud elegans est in hoc genere, si ex ipsa oratione v. c. inaugurantis, alterius responsio ducitur. Quod poterunt, qui exercitatione assidua extemporalem dicendi facultatem consecuti sunt. Sed quia haec est in paucis, illud saltem videndum, ut initium et quasi aditum ad orationem nostram petamus ex oratione alterius: quod vel mediocri ingenio et exercitatione consequemur, ut efficere possimus. Ita tota oratiuncula extemporalis speciem habebit.

279. Restat vnum genus, de quo separatim praecipendum videtur, *epitaphium*, siue *funebre*. Possunt autem in oratione tali esse haec: doloris atque luctus demonstratio, laudatio mortui, ex qua luctus causa intelligatur, consolatio eorum, ad quos dolor maxime pertinet, veluti parentum, coniugum, liberorum, etc. mortui denique et ad gratam memoriae benevolentiaeque conseruationem, et ad imitationem commendatio. Sed maxime in hoc genere dominantur laudes mortui, quae quomodo tractentur, satis docuimus supra. Doloris autem significatio non modo ponetur ab initio, quamquam id non est perpetuum, sed etiam, atque vel maxime, post laudes; quibus explicatis, breuiter repetendo laudum, praesertim earum, quae ad communem vtilitatem pertinent, capita,

argu-

argumentationes efficientur, e quibus veritas et magnitudo doloris intelligatur. Hic miseratio potest induci, a personis, velut mortui, coniugis, liberorum, reque publica, ducta. Consolatio porro locum habebit modo in iis, quae coram necessariis habebuntur, in ceteris aut plane omittetur, aut ad vota precesque reuocabitur, vt dolor rebus secundioribus mitigetur. Si talis oratio habebitur in personis iis, quae iustam laudandi materiam non praebeant: erit sane quaestio vniuersa tractanda, sed quae cum persona praesenti coniuncta sit, magisque, vt digressionis speciem habeat. conf. §. 63.

PARS II.

DE

ELOCUTIONE

280.

Fustra propemodum quis, quid dicendum sit, viderit, nisi idem possit res bene inuentas apte eloqui. In oratione quidem plus valeat, qui res, non admodum bene, aut subtiliter, excogitatas eleganter ornateque possit eloqui, quam, qui optime inuentas vitiose ieiuneque dicat. Itaque et facultas oratoria ab eloquendo nomen accepit, et Orator ipse Graecis *ῥήτωρ* est appellatus. Ac si vere velimus iudicare, priorem partem, quae de inuentione est, prope totam cum aliis artibus communem Rhetorica habet, hanc de elocutione propriam. vid. Cicer. Or. 19. Vnde non improbabili-
(I 3) ter

ter Facciolatus (Or. ad Rhetor.) disputat, ea Rhetoricam, quae proprie dicatur, omnem contineri. Illud quidem dubitari non potest, quin haec pars, etsi ordine vltima, tamen exercitatione prima esse debeat. Eius praeceptio tota nobis ita descripta sit, vt primum *de virtutibus elocutionis*, deinde, *de generibus dicendi*, exponamus.

281. Et quoniam omnis oratio, vel ad docendum, vel ad delectandum, vel ad mouendum denique valere debet: huc quoque nobis dirigenda videntur praecepta de virtutibus orationis. Itaque primum dicemus de iis, quae profunt maxime ad docendum, quae continentur elegantiâ: deinde de his, quae ad delectandum et mouendum: quae insunt in copia et ornatu.

CAP. I.

De Elegantiâ.

282.

*E*legantiâ orationis respondet subtilitati inuentionis, omninoque doctrinae, quippe et ipsa *subtilitas* dicitur (Cic. Or. II, 7.), cerniturque in eo, si est recta oratio ac sine vitio verborum: vnde et munditiem appellamus. Cicer. Or. 23. Eius tres sunt partes, *puritas*, et *perspicuitas*, et *venustas*, siue *urbanitas*.

283. *Puritas*, quae in latina lingua *latinitas*, in Graeca *ἑλληνισμός* vocatur, primum repudiat barbara, soloeca, obsoleta, nouata, peregrina, tum eum, quem Graeci *κοινισμὸν* appellant, hoc est, inaequa-

inaequalitatem et vilitatem: barbara quidem et soloeca, quia praeceptis artis loquendi repugnant; obsoleta cum nouatis et peregrinis, quia a consuetudine populi aberrant, quae in loquendo valet maxime; sordida et plebeia denique cum *κοινισμῶ*, quoniam abhorrent a consuetudine honestorum et bene loquentium.

284. Est autem *barbarismus* in verbis singulis, cum ea aut tota sunt a barbaris gentibus, aut formam habent abhorrentem a linguae analogia, quam optima aetas secuta est, et Grammaticis regulis, etymologicis, prosodicisque comprehendunt. *Soloecismus* autem est in verbis iunctis, cum genere, numero, casu, tempore, modis, ordine etiam, aberratur in constructione a praeceptis linguae, eaque non satis inter se consentiunt: de quibus omnibus dicere, aut singulorum exempla ponere, non est necesse.

285. Duo genera sunt, de quibus admonere placet. Ea sunt in temporibus ac modis, in quibus saepe labuntur homines nostri latine scribentes, decepti vernaculae linguae consuetudine, propterea, quod non satis diligenter de iis vulgo praecipitur in libellis grammaticis. In *temporibus* igitur videbimus, ut eorum legitimam consecutionem teneamus: ut, post praeteritum, imperfectum sit: *multos audiui, qui dicerent, non dixerunt*: post futurum praesens: *erunt, qui credant, non credent*: item, ut veram temporum vim et rationem seruemus, ne imperfecto pro plusquamperfecto; aut futuro indicatiui pro futuro coniunctiui: ut, *cum frater veniret*, pro *venisset*, aut, *cum veniet*, pro *venerit*:

venerit: in quo proderit legisse, quae de temporum vi accurate ad Homerum Iliad. á. 37. Clarkius dixit. In epistolis porro cum sermo est de rebus transituris ante, quam eae reddantur, imperfecto et perfecto utendum: *rumor erat*, non *est*: *haec scripsi*, non *scribo*, aut *scribebam*: *ipsa dies me admonebat*, non *admonet*.

286. In *modis* porro videbimus, ut particulis et relatiuo *qui* coniunctiuum iungamus, ubi coniunctiuui, aut accusatiui cum infinitiuo praecesserint, item, ubi verbum substantiuum, vim praedicati habens, ut: *auctores sunt, qui tradant*, non *tradunt*: *multi sunt, qui putent*: aut *inuenire et habere* loco praedicati, ut *auctores habeo, qui scribant*, *auctores reperi, qui traderent*: item alia: *ea tibi causa datur, in qua declarare possis*, non *potes*. Non monuissem haec, nisi etiam, qui magistros scribendi se profiterentur, in his peccare vidissem. Et sunt alia, quae prope pudet ponere, veluti, quod *quamquam*, *etsi*, et aliae tales particulae, quae sua natura coniunctiuum non habent, ab initio, in oratione recta, cum coniunctiuo ponuntur: *cum* contra, ubi causale est, cum indicatiuo, etc. Sed ea melius discuntur per admonitiones interpretantis bonos latinitatis auctores.

287. Hoc quoque tenendum est elegantiae in hoc genere studioso, non omnium substantiuorum omnes numeros et casus, item verborum omnia tempora in usu fuisse, etiamsi analogia ferret, elegantè loquentibus, quemadmodum nec apud Graecos. Cicero quidem negat *specierum* et *speciebus* dici posse, sed potius dicendum esse *partium* vel *forma-*

formarum, partibus et formis. Item, quaedam ab elegantibus contracte, quaedam plene tantum dicta, vt *sestertium numum, tria millia numum*, non *numorum*; contra *copia numorum*, non *numum*: *no-ras*, non *noueras*: *fructu* non *fructui* etc. vid. Cic. Or. 46. 47. Oportet igitur in his vsum eleganter loquentium obseruare.

288. *Obsolata* porro fugienda sunt, cum hac de causa, quia in loquendo consuetudo retinenda est, tum quia perspicuitati obsunt. Sunt autem obsoletorum duo genera: alia enim cum recesserint ab vfu communi, tamen non obscura sunt aut ignota doctis, et quicumque scriptores prisca legunt: alia autem ita vetusta sunt, vt facta sint prope modum prorsus obscura. Haec igitur omnino vitanda: illis autem licebit vti, non quidem in oratione populari, sed tamen in carminibus et libris, qui quidem versentur in parte aliqua doctrinae, sed raro ac parce, nec sine aliqua idonea causa: etiam cum admonitione aliqua, vt solet Cicero. Nam in his nihil obsunt perspicuitati, cum legantur tantum; in quo tempus est quaerendi: deinde a doctis, qui intelligere debere videantur: suntque libri fere scripti doctis, et doctinae probandae causa, cuius pars est, linguae interiora nosse. Nec vero id praeceptum pertinet modo ad formas verborum ipsas, sed etiam ad sensum, vt in *hostis*, et ad constructiones verborum; in quibus et ipsis quaedam obsoleuerant, vt *abuti operam*.

289. Contra esse putet aliquis in *nouatis*, propterea, quod neque consuetudini, neque perspicuitati aduersari videantur. Atque fortasse in lin-

gua ea, quae adhuc versetur in vsu vitae communis, ferantur, si propter necessitatem aliquam sint inuenta, nec repugnent ei, quae analogia dicitur, imprimis in disciplinis, et philosophia. Sed tamen et hic opus erit cautione hac, vt iis in oratione populari tum demum vtamur, cum ita inualuerunt consuetudine vsurpandi, vt ab omnibus intelligantur. Si quis autem verbis vtatur praeter necessitatem recens procusis, aut ad vsum scholarum inuentis, et quidem in oratione populari, vehementer peccet. In quo genere valde hodie, inscitia recte loquendi, labuntur vernaculi vel oratores, vel scriptores, cum vocabula vernacula, quae ab illo tempore, ex quo vernacula lingua vti coeperunt eruditi in docendo ac scribendo, aut formata sunt, non illa omnia recte fortasse, aut sensu nouo, et e scholis orto, vsurpari coepta, inferunt in epistolas, conciones ad populum, historias, carmina etc. veluti, *bewegungsgrund, vorwurf, das da-seyn (existencia)*, et alia permulta. Cicero quidem cum multis vocabulis locupletarit linguam latinam, ductis a graecis fontibus, tamen iis nunquam in epistolis, aut oratione, vsus est: cuius exemplum nouorum verborum opifices, vel admiratores, debent ita sequi, vt auctoritate eius in nouis verbis defendendis ipsi libenter vtuntur.

290. Sed nobis hic sermo maxime est de lingua latina: in qua nouorum numero habentur omnia, quae aurea illa, quam vocamus, aetas prorsus ignorauit, vel alia significatione vsurpauit: a quibus abstinendum esse omnes praecipunt. Sed habet tamen ista ratio quendam modum. Nam
voca-

vocabula singula, quibus res appellentur, a posterioris aetatis scriptoribus petere nulla religio fit, si illi optimi non habeant earum nomina; neque vel noua plane verba, conseruata analogia, fingere, in rebus nouis, si antiqua commode transferri nequeant: de quo accurate scripsit Q. Marius Corradus de copia latini sermonis: sed idem sine necessitate facere, aut in formulis loquendi, quas phrasas vocant, id quidem, vt vitiosissimum, debet vitari.

291. *Peregrinitas* est, cum verbis vtimur ex alius linguae consuetudine: estque partim in singulis verbis, partim in coniunctis. In verbo est, cum ei tribuimus verbi eius, quod ipsi in alia, vel vt in graeca lingua, respondet, significationem non communem. Veluti, verbo *amare* respondet in graeca $\Phi\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu$, habentque haec duo verba significationem aliquam communem. Sed verbum $\Phi\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu$ habet etiam aliquam propriam: quam si transferas pariter ad latinum, dicasque *amat fieri*, pro *solet*, peregrinitate pecces. In formulis est, cum vtare constructione alteri linguae propria, vt *summus ingenii*, pro *ingenio*, *similis os Deo*, pro *ore*: quae sunt graeca, non latina.

292. Quod autem veteres latini scriptores graecam consuetudinem saepe secuti sunt, praesertim Poetae, eius causa haec est. Lingua latina haud dubie orta est maxime a graeca, sed antiquissima et adhuc rudi. Itaque et ipsa habuit multa cum graecis communia, et, propter cognationem hanc, putauit, sibi licere, ab illa sumere, non modo ad necessitatem, sed etiam ad copiam. Horatius quidem etiam noua verba probat, si de graeco fonte ducta

ducta sint. Ne tamen ea res perspicuitati obesset, maior libertas data Poëtis et Historicis, quorum lectores docti essent, et graeca non ignorarent, quam ceteris, imprimis Oratoribus, quorum oratio ad populum pertineret. Itaque diligenter videndum, qui fines istius libertatis fuerint in vtroque genere, et oratorio, siue prosaico omnino, et poëtico, ne in peregrinitatis vitium incidamus. Ex alia lingua quacunq̃ue formas loquendi. aut significationes verborum vsurpare, in vitio sit. Ceterum hinc non obscure intelligi vniuerse poterit, quae linguae, quoad, et quomodo, communicare inter se verborum significationes et phrasas possint, sine peregrinitatis reprehensione.

293. Sed puritatis est, etiam in iis, quae vsitata, et neque obsoleta, neque noua, neque peregrina sunt, delectum habere, et quidem in vtramque partem, hoc est, vt alia repudiemus, alia amplectamur. Et primo quidem verba quaedam sunt plebeia et sordida, neque modo significatione, sed etiam vsu. Verba quaedam res turpes significant proprie: ea plerumque parum honeste dicuntur, vt, *anus, vrina, feces* etc. quae Medicis relinquuntur: quibusdam casu ac temere turpitudinis quaedam macula adhaesit, vt *inire*. Ab vtrisque igitur erit abstinendum, et verbum honestius requirendum, aut circuitione aliqua vtendum.

294. Aliud genus est verborum, quae res honestas quidem significant, et haecenus nihil offendunt: ceterum ab infima tantum plebe dicuntur, et sunt quasi infra rei dignitatem, *ιδιωτισμὸν* dicit Longinus. Ab iis quoque sibi cauendum putabit elegantiæ

gantiae studiosus, nisi vbi in iis vsurpandis peculiaris vis est ex loco, et contextu: quod cum est, etiam ornatum afferunt, vt bene demonstrat Longinus S. 31. aut cum per iocum dicuntur, velut in illo Ciceronis ad Att. IV, 5. *dudum circumtredo, quod deuorandum est.* Sed haec ad locum de ornatu pertinent.

295. Est quoque cauendus is, quem Graeci κοινισμόν vocant. Eum tribuunt iis, qui varias dialectos commiscent, Atticis Dorica, Ionica, Aeolica: sed patet latius. Eius igitur vitii duo maxime genera sunt. Primum et quidem praecipuum est, si verba diuersorum scribendi generum misceas. Habet nempe vnaquaeque ars propria quaedam verba et dicendi genera, vt Poësis, Philosophia, et ceterae: quibus recte suo loco vtare, male in omni alio genere scribendi. Vt in Poësi vitiosum est, verba tragica, aut comica, aliis generibus inferre: sic multo magis et ista, et alia Poëtis vsitata vulgari. Quo nomine recte nouitios scriptores irrisit non vno loco Lucianus, qui rarioribus et exquisitoribus verbis Poëtarum, inprimis Comicorum, veluti stellulis distinguere studerent orationem, ipse non magis liber ab hoc vitio, quam ab aliis nonnullis, quorum causa reprehendit alios. In eoque vitio sunt etiam hodie permulti, qui, vt exquisite scribere atque docte videantur, subinde adspargunt e Poëtis verba et formas loquendi, praesertim ex obscurioribus, Horatio, Iuuenali, Statio, Persio. Atque vt alienum esse ab elegantia ante demonstrauius, in oratione populari vti verbis in vsu scholarum nouatis; sic vniuerse sunt in
vicio,

vitio, qui Philosophis, aut omnino scholis, propria verba ad vsum vulgarem transferunt. Cicero saepe in philosophicis habet *qualitates, formas*, et eas, quae subiectae sunt generi, et quae naturam rei et essentiam, quam vocant, exprimunt, *visum*, de somnio, et alia plura, quibus nunquam in orationibus et epistolis, nisi forte ad Philosophum de Philosophia scribens, utitur, sed eorum loco aliis popularibus. In hoc genere grauiter hodie peccant vernaculi Oratores, vt videri volunt, inscitia linguae et artis dicendi, in omni promiscue oratione dicentes, *wesen, wesentlich, vorstellung, begriff, gründe*, et similia permulta.

196. Alterum genus *κοινισμῶ* latius patet, et est in plerisque: quod cernitur in eo, si quis promiscue verba et formas dicendi sumat e diuersis, non modo aetate, scriptoribus, sed etiam caractere et forma orationis. Satis constat, primum aetatum, deinde etiam hominum eiusdem aetatis, diuersos esse characteres in scribendo: quippe et mores, et vitae genus, et studia et conditio hominum cuiusque aetatis, ingenium vero et natura cuiusque hominis elocutionem mirifice afficit. Itaque in scriptoribus Graecis, qui a Socraticis, siue etiam belli Peloponnesiaci temporibus, ad sublatam Graeciae libertatem, item in Latinis, qui inde a tertio Punico bello ad Augusti vsque tempora fuere, alia forma orationis est, quam in iis, qui post fuere, nisi, si qui, ingenio adiuti, imitando illam meliorum temporum formam assecuti sunt. Sed et in iis, qui in eodem illo tractu fuere, tamen permultum est discriminis, vt comparando facile intelligi-

telligitur, aliusque est Ciceronis, alius Liuii, alius Caesaris, alius Nepotis, character.

297. Hos inter se commisceri, et ex omnibus velut vnum effici, nullo modo potest probari. Sed in hoc vitium facillime incidunt, qui, doctrinae et delectationis causa, varia et multa lectione vtantur ante, quam satis sint optimorum et similibus lectione et imitatione confirmati.

298. Et haec quidem de vitiis fugiendis dicta sunt. Sed initium tantum elegantiae est, vitiis carere. Itaque etiam virtutes, quas elegantia desiderat, cognoscendae sunt. Sunt autem aliae a natura, arte adiuta, aliae ab arte et diligentia. Quae a natura sunt, non tam in singulis verbis et formulis loquendi cernuntur, quamquam in his quoque, quam in toto orationis habitu, vt *simplex venustas* quaedam et *gratia*, quae existunt ab ingenio maxime, adiuuantur autem consuetudine cum bonis et politis hominibus, ac lectione assiduo eorum, in quibus eae virtutes insunt, Atticorum, Terentii, Ciceronis, Caesaris, Nepotis. Sine ingenio quidem reliqua parum profuerint. Itaque videmus, homines multos, quibus haec non desint, tamen illas virtutes assequi non posse, aut potuisse. Ceterum, quia hoc genus praecipis non continetur; ad eas, quae a diligentia sunt, veniamus.

299. Prima est ea, quam *urbanitatem* vocare licet: in qua maximam vim habet delectus: cuius ratio haec est, vt e verbis generibusque loquendi iis, quibus, salua puritatis lege, vti licet, sumamus potissimum ea, quae consuetudo politiorum hominum et exquisitius loquentium vsurpauit: in
quibus

quibus inest aliquid suauitatis, quae aut ab aliqua maiori vi significandi, aut a quadam significatione ingenii, animique humanitate exculsi, aut denique ab ipsa consuetudine, quae rebus per se indifferentibus suauitatis aliquid paullatim addit, nascitur. Huius generis formas praecipuas, quae nobis quidem videntur, quasque vel aliena, vel nostra nobis obseruatio suggerit, ponemus, secundum partes orationis.

300. In substantiuis igitur est elegantiae primum genus, cum adiectiuum mutatur in substantiuum, vt *beneficii magnitudo*, pro *magno beneficio*: quod fieri debet maxime tum, cum in sensu non tam substantiui, quam attributi ratio habetur, siue, cum praedicatum, aut effectus, non tam ad substantiuum, quam adiectiuum refertur. Alterum genus est, cum ex vno substantiuo fiunt duo, quod est etiam elegantius, vt, *opinionis leuitas, vanitas, imbecillitas*, pro *opinione: lac, quo infantum teneritas aleretur: comitum corrumpere curam nutricisque fidem*. Id reperitur, si videas, quid insit in substantiui primarii notione, ad quod verbum maxime referatur. Elegantiae causa haec est, quod ita perspicuitas adiuvatur. Tertium est, cum vel pronomini substantiuum adiungitur eius rei, quae maxime spectatur, vt Cicero, pro, *huic nisi ego restitissim animo ac virtute*, dixit, *huius temeritati*: aut loco pronomini substantiuum ponitur, vt *ignosci errori meo*, pro *mihi: mea festinatio non victoriae solum auida est* etc. pro *ego non* -- *auidus sum*.

301. In adiectiuis elegans est, cum a substantiuis diuelluntur, vt in his formulis: *hoc est ad fru-*
ctum

Etum uberrimum, ad constantiam firmissimum, ad voluptatem suavisimum, ad poenitentiam stabile, pro, hic est fructus uberrimus, hoc efficit voluptatem suavisimam etc. porro cum adduntur substantiua apta: *quam sit re pulchrum, fama gloriosum, beneficio gratum, tyrannum occidere:* item cum superlatius mutatur in comparatiuum, aut positium: *nihil illo fuit excellentius vel in virtutibus etc. ut nihil in amore fuerit ardentius, pro, ut amor meus factus sit ardentissimus: forma praeter ceteras honesta, pro, honestissima.* Illud quoque venustum est, cum adiectiua ponuntur loco pronominis, ut *sparfissent lacrimae pectora nostra piae, pro tuae: addebat veris multa fauentis amor, pro tuus: quid misero denique restat, pro mihi.* Ea reperiuntur non aliter, quam substantiua.

302. Inter pronomina, permagna elegantia est in legitimo vsu relatiui: quo, non male iudicauit, qui agnosci maxime posse in scribendo idoneam latinitatis scientiam dixit. Cuius elegantiae causa videtur esse haec, quod eo primum, inter se coniunguntur membra orationis, ut veluti corpus efficiatur, vel membri vnus deuincti inter se articuli; deinde adiuuatur intelligentia dictorum, cum apta inter se fiunt et copulata, quae sensu coniuncta sunt. Veluti, si Cicero ad Diu. II, 2. dixisset: *gravi teste priuatus sum summi mei erga te amoris, patre tuo, viro clarissimo. Is cum suis laudibus . . . superasset omnium fortunam etc.* duo seiuncta membra essent; nunc vero copulantur, cum dixit: *qui cum suis laudibus etc.* Et haec ratio est in omnibus, vbi *qui* pro *ego, tu, is, hic,*

Ernesti Initia.

(K)

ponitur:

ponitur: vt ad Diu. IV, 5. *qui si affuissem etc.* Similiter in principio periodi, aut membri, post interpunctionem maximam, non in medio, vt imperiti quidam faciunt, aut ab orationis totius initio, pro *si* dicitur eleganter *quod si*, vt oratio ad praecedentia referatur. Estque omnino varius et multiplex relatiui apud elegantes scriptores vsus, ad quem attendent elegantiae studiosi.

303. Sed est etiam aliorum pronominum elegans vsus, vt *τῷ ego, tu*, aliorumque, in opponendo ac distinguendo, vbi ex ipso verbo intelligi possunt, sed adduntur eleganter: vt illud: *Ego vero, Serui, vellem*, elegantius est, quam *Vellem vero, Serui*: melius enim respondent verbis Sulpicii: *qui si istuc affuissem*. Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris, et nos incidimus saepe: quia per quos ea confieri debet, ipsi pari molestia afficiuntur, vt magis ipsi videantur aliorum consolatione indigere, quam alius posse suum officium praestare etc. Tolle ex his *tu, ipsi*: sensus saluus erit, elegantia peribit. Itaque non satis eleganter Caecina inter Ciceronis epistolas VI, 7. *si non sentis, quem — nos sentimus*. Debebat esse: *tu si non sentis etc.* ac fortasse sic est corrigendum. Nec minus eleganter *idem* copulandi causa ponitur, vt *vir prudentissimus idemque liberalissimus*: et pro etiam: deinde *imprudencia prosequor, sed idem sarciam*: ipsum vi communicandi: *paupertas et auaritia, quae ipsa paupertas est*: item pleonasmus datiuorum *mihitibi etc.* de quo mox: item elegantius est *semetipse interfecit*, quam *semetipsum*: elegans *tres ipsi dies*, eo sensu, quo *tres omnino*. Sed omnia commemorari

rari non possunt. Admoniti his cetera ipsi animadvertent studiosi, legendis bonis scriptoribus.

304. Ut ad verba veniam, primum elegantiâ est magna, verbo substantiuo substituere aliud, quod modum, vel effectum, vel euentum aliquem rei cuique aptum, exprimat, vel saltem grandius, aut sonantius sit. Ex posteriori genere est *reperiri; inueniri*: vt apud Nepotem in Alcibiade: *liberalis, profusus reperiebatur*: ex priori: *rupto iacuit corpore, pro rupta est: victor discessit pro fuit: causae steterunt*, apud Horatium, *pro fuere: Virtus contempta iacet: in semine innatant vermiculi: in medio ore attollitur nasus* etc. pluribus locis *cavitates deprimuntur: in aduersa capitis parte vultus patet: in palpebris ciliorum pili horrent: plena puellarum iam tibi nauis eat* ap. Ouid. R. A. 488. vbi male libri quidam *erit*: estque saepe in his a librariis peccatum, non assequentibus elegantiâ: et similia sine numero, quae attenti lectores in bonis auctoribus facile reperient, eisquæ obseruandis ab interpretibus eorum debent aduesfieri tirones.

305. In ceteris verbis magnæ elegantiæ est, vti iis, quae non rem simpliciter, sed simul motum, figuram, modum, et quodcunque attributum, vel effectum actionis, vel perpeffionis, exprimant. Eo in genere felix est Cicero, imprimis in altero de natura Deorum, eiusque imitator in descriptione hominis Lactantius, Plinius maior, imprimis Ouidius, aliique Poëtae: habetque locum maxime in descriptionibus rerum naturalium, sed et in aliis, *aditus in semicirculi similitudinem circumactus: puteus*

teus ad magnam altitudinem depressus: turris ad m.a. sublata: in quibus verba elegantiora esse profectus, omnes vident, his, tergo quae concutit, utitur armis, pro habet.

306. Est etiam aliqua elegantiae pars in particulis, non modo vniuersis, si in iis, neque significatione, neque collocatione, aberres a vera et antiqua ratione, quam lectio, atque etiam bona Lexica docebunt: esset enim alienum a puritate, et fit tamen a multis in non paucis: verum etiam in nonnullis inprimis, quae aliquantulum recedunt a vernaculae linguae consuetudine, et ab elegantioribus maxime scriptoribus, Cicerone, Caesare etc. frequentantur: ex quo genere pauca exempla ponemus. Libenter Cicero utitur particulis *sic* et *ita*, interdum nude, interdum sequente *ut*, sic, ut redundant plane, aut fere vim habeant pronominis *hoc*, aut pro *hac* *condicione, causa, consilio* etc. ponantur: ut in his: *quod ita sciunt Lucceii procuratores, et ita Lucceius ipse ex literis tuis intellexit, nullius apud te auctoritatem plus valere* etc. *ita intercessit, quod* etc. i. e. hac causa allata: *ita profectus est, ut concionem relinqueret*, h. e. eo tempore, quo: *sic disputat, ut magis Stoicorum argumenta confutet, quam religionem deleat*, h. e. hoc consilio etc. item inuerse in hoc: *ut quisque est doctissimus, ita esse solet modestissimus.*

307. Participiorum quoque vsus, cum vniuerse elegans est in latina lingua, quoad seruiunt periodis struendis, de quo alio loco, omninoque praedicatis eiusdem subiecti pluribus velut ad vnum reducendis, cum cetera epithetorum naturam induant,

duant, aut alio quo modo cum subiecto copulentur, cuius rei artificium legendo Cicerone, imprimisque Caesare, Livioque, optime cognosci potest, miris in hoc genere artificibus: tum in hoc genere, cum substantiua abstracta, quae Dialectici vocant, actionem aliquam significantia, praesertim non satis vsu vulgari frequentata, etsi alias proba, in participium conuertuntur, vbi non subiectorum locum obtinent. Veluti, in oratione populari non satis eleganter dicas: *rei diligentiori consideratione affectus sum: sed re diligentius considerata, vel considerata: elegantius, magnorum virorum virtutibus imitandis, quam virtutum imitatione, et sic in ceteris.* Hic locus diligenti obseruatione indiget, ne talibus substantiuis facile in tali forma vtamur, nisi valde trita sint et popularia.

308. Illa quoque obseruatio est, verba quaedam esse nitidiora et magis ingenua, vt *taurus, bos, materia, custodia, saepe numero, nusquam etc.* pro *bos, vacca, lignum, carcer, multoties, nullibi.* Igitur diligenter hoc in genere videnda consuetudo elegantiorum, et cognoscendae obseruationes veterum Grammaticorum.

309. Atque etiam figurae quaedam sunt grammaticae, per quas, in certis locis et formis, elegantia orationi accedit, vt ellipsis: velut, semper dicendum v. c. *nihil aliud, quam risit, omisso fecit: non modo, sed ne quidem, pro, non modo non: nescio, an verum sit, non, nescio annon.* Item pleonasmus: velut in pronomibus: *cum ad mulieres ventum est, tum mihi fiunt senes etc.* et repetitione verbi,

gratae negligentiae vim habente: *is causam habet, quam causam ad te deferet: virtutes, quantas nemini cuiquam contigisse constat.* Etenim elegantior consuetudo, ut in nonnullis etiam non redundantia omittit, ita contra interdum redundantiam non modo non fugit, sed etiam sequitur.

310. Hoc quoque genus non est praetereundum, quod inest in quadam similitudine enuncian- di per eadem genera partium orationis; veluti, supra dixi elegantius esse, *huius temeritati nisi restitissim, quam huic n. r.* Sed si ita ponas, non absoluta sit elegantia. Nempe ut pronomen *huic* conuersum est in substantiuum, sic etiam alterum *ego*, quod latet in verbo *restitissim*, exprimendum est per substantiuum vnum, aut plura, ut Cicero fecit: *huius temeritati, inquit, nisi virtute et animo restitissim.* Innumerabilia talia obseruabit diligens Ciceronis lector, admonendi quidem causa vel hoc suffecerit. Sed infinitum foret omnia talia commemorare, quae facilius, et efficacius, traduntur a perito magistro in interpretatione, tradimusque nos imprimis diligenter in Ciceronis interpretatione, qui est omnium optimus elegantiae magister. Ceterum ad hanc elegantiam etiam pertinet compositio verborum et structura: de qua in secundo capite agetur; ad *perspicuitatem* veniamus.

311. Ea est vel e singulis verbis, et dicendi formis, vel e verborum structura. In verbis ipsis exsistit partim ex ipsa puritate illa, de qua ante actum est, in qua vel maxime perspicuitas spectatur, partim e proprietate. Sed *proprietatis* non vna

vna re aestimatur. Primum igitur proprietas, hoc quidem in loco, hoc est, rhetorica, non grammatica, in qua nulla virtus est ad elegantiam, esse dicitur in verbis iis, quae proprie de aliqua re vsurpauit consuetudo optimae aetatis: vt in his, *dicere Dictatorem, creare Consulem, legere Senatorem, cooptare Pontificem, capere Vestalem, prodere Interregem, auctoritas de senatu, splendor de equitibus, honestas et gratia de plebeiis, subtilitas de philosophis, sanctitas de legatis* etc. quae verba omnia proprie de his generibus dicuntur. Igitur perspicuitatis studioso videndum, vt his loco vtatur: et ne confundat similia v. c. *studium, diligentiam, industriam, assiduitatem: liberalitatem, clementiam, indulgentiam*, quae vulgò confunduntur, dicatque proprie, hoc est, de iis rebus, quibus elegantiorum consuetudo attribuit. Non dicet *hominem fortem, bonum, clarum*, sed *virum*: non *virum gratum, iucundum, officiosum* etc. sed *hominem: summus vir*, non *homo*: at in plurali vtrumque. Obseruabit etiam solennia et propria substantiuorum epitheta, vt, in *consilio* spectari, vt sit *bonum*, et *fidele*, eaque vt non temere ponantur, sed cum dilectu et in loco. Difficilis est locus vterque et magnae obseruationis, sed magnopere commendandus eloquentiae (latinae) studiosis, quippe non magis perspicuitati prodest, quam reliquae elegantiae: in quo magna hodie adiumenta habemus bona Lexica, doctissimorum virorum obseruationibus locupletata, vt alios peculiare libellos Vauassoris, Vorstii, aliorumque mittam.

312. Impediunt contra perspicuitatem non mo-

(K 4)

do

do neglecta proprietas, sed vel maxime *ambiguitas*, cuius duplex causa est: primo in verbis ipsis, deinde in contextu, quo verba, alias satis perspicua, ita afficiuntur, ut ambiguitas existat. In verbis singulis est propter eam, quam homonymiam dicunt, tum, cum verba reliqua non valent ad intelligendum, quae significatio subiecta sit: quod fecus est. ubi id fit data opera, ut iocus et dictorium existat, in quo genere est etiam acumen et venustas, ut saepe apud Ciceronem, nominatim in epistolis ad Trebatium: item cum verba non proprie et accurate dicuntur. Sed maxime est in verbis iunctis, ex constructione, imprimis ubi infinitivus est inter duos accusativos, omninoque, ubi subiectum in incerto est, ut *patrem verberasse filium: omnes socrus odisse nurus: Aio te Aecida* etc.

313. Existit vero obscuritas etiam e brevitatem nimia, ut saepe apud Thucydidem in orationibus Tacitumque, cuius genus est etiam *ἀνατραπέδου*: traiectione duriori et synchysi, hyperbato, *παρεθέσει*, longiori et multiplici, cum sensus absolutio ita longe ab initio distrahitur, ut eam prosequi intentio cogitationis non possit.

314. Proprietati adiunxerim *popularitatem* orationis, cuius haec vis est, ut verbis utamur non nisi iis, quae in usu vitae quotidianae versantur, eoque sensu, quo consuetudo communis usurpat, sed ita tamen, ut elegantia conferuetur: quod non parum diligentiae postulare, ipse Cicero agnoscit. Itaque non modo omnia verba vitabimus et genera loquendi, quae in scholis et in arte aliqua interiori

teriori vsurpantur, sed etiam ea, quae sunt quidem in linguae vsu, sed non peruulgato. Latini quam in eo diligentes fuerint, hinc intelligas: Sempronia Lex est de pretio frumenti plebi vendendi. Id pretium sic definitur, vt modii singuli vendantur *semissibus* et *trientibus*, non *decuncibus*: item Cicero dicit ad Diu. XIII, 29. Capitonem esse heredem fratris *ex parte dimidia et tertia*, non *e decunce*. Causa nulla est nisi haec, quod verbum *decuncis* verbum scholae arithmeticae et iuridicae fuit, non consuetudinis vulgaris.

CAP. II.

De Ornatu e Tropis.

315.

Quae haecenus dicta sunt, valent ad munditiam quandam orationis, quae et ipsa aliquam delectationem habet: nunc de ornatu dicemus, qui maiorem voluptatem, atque etiam admirationem, et vim commouendi habet. In eo duo sunt videnda. Primum enim habet quandam quasi materiam, quae inest tropis atque figuris: deinde *formam*, quae cernitur in collocatione verborum, structura membrorum, et numero: de quorum natura et vsu iam videtur dicendum.

316. *Tropus* igitur est vocis cuiusque a propria significatione in alienam cum virtute quadam immutatio. Eiusque commutationis tres fontes sunt: *similitudo rerum*, *coniunctio* et *disiunctio*. Est enim haec ingenii humani indoles, id quod

Philosophi demonstrant, vt facillime cogitando transeat ad res eas, quae praesentibus aut similes, aut coniunctae vel natura, vel arte, operaue humana aut disiunctae sunt, eaque, quae vel similitudine, vel naturali aliquo vinculo, aut consuetudine, cogitatione, loco ac tempore, coniuncta sint, simul animo humano occurrere soleant. Vnde non mirum, si ingenium humanum etiam natura sua prouum semper fuit in hanc partem, vt vocabula talium rerum permutaret, praesertim cum et necessitatis quaedam ratio accederet, et suauitas inuitaret, vndecunquo orta illa: neque enim facile est, certi aliquid pronunciare. v. Cic. Orat. III, 39. Et qui a similitudine quidem oritur tropus, *metaphora* vocatur: a coniunctione rerum *metonymia* et *synecdoche* sunt: a disiunctione *ironia*.

317. Est igitur *metaphora* significationis propriae in alienam immutatio, ob similitudinem, quae rebus intercedit. Vnde fit, vt in omni *metaphora* sit similitudo, ad vnum verbum redacta et conclusa, cuius quasi fundamento nitatur, tropusque hic ita aut probetur, aut repudietur per se, vt similitudo illa constet. Ea porro similitudo vel simplex est, vel duplex et commutabilis, quae *analogia* vocatur: veluti, cum pro causa *fontem* dicimus, simplex est, siue vnus partis, similitudo, nec *causa* pro *fonte* dici potest: inter *regem* autem et *solem* duplex est: itaque *rex sol regni*, *sol rex coeli* dici potest: vnde existit genus *metaphorae*, quod *reciprocum* vocatur.

318. Sed cum aequae late *metaphora* pateat ac similitudo; tamen delectus quidam est habendus, neque

neque, vt similitudo quaedam est, ita statim verbum transferendum. Ita cauebimus, primum, ne metaphorae ducantur a rebus parum similibus, vnde critur ea, quae *durities* in metaphoris, siue audacia vocatur; veluti, si tonitru *tubam* voces; nisi aut emolliendi particula vel formula, *μείλιγμα* vocat Longinus, addatur, *veluti, quasi, vt ita dicam*: aut addas epitheton, vt in illo, *coelestis tuba*: aut in poësi, praesertim sublimiori, vtare, cui magna in hoc genere datur licentia: veluti Horatius cum Euripide dixit, *ventum equitare per undas*: aut denique vsus ipse iam emolliuerit: veluti, non dubitem *coeli fornices* in carmine dicere, aut *niuem capitis*, etsi Cicero et Quintilianus reprehendunt, vt durius translata, postquam non vnus Poëta bonus vsurpauit vtrumque. Huic vitio simile est alterum, cum nimis longe repetitae metaphorae sunt, hoc est, a rebus, quae parum notae sunt, et visae auditaque paucis: veluti Cicero mauult *scopulum patrimonii* dici, quam *syr-tim, voraginem bonorum*, quam *Charybdim*: sed has quoque vsus paullatim emollit, qui adeo in hoc etiam consulendus.

319. Altera cautio est, ne metaphorae fuman-
tur a rebus magnitudine nimis diuersis, et qui-
dem in vtramque partem; sunt enim iusto maio-
res, aut angustiores re significanda: veluti, si quis
montes *verrucas terrae* vocet, aut *solem* dicat
quemuis honore aliquo in ciuitate aliqua orna-
tum. Sed fortasse in illo genere etiam aliquid
valet ad excusandum vsus: tanquam *lampada coeli*
non dubitemus dicere solem, postquam Virgilius
aliique

aliique dixere: item consilium dicendi, si fiat minuendi aut irridendi causa.

320. Tertia est, vt ne ducamus a rebus obscenis, sordidis, atque abiectis: quo nomine Cicero reprehendit eum, qui *Africani morte castratam rem publicam*, Glauciam *stercus curiae* dixerat; nisi hoc posterius fortasse excusari potest, vt contumeliae augendae causa dictum, quemadmodum etiam in iocis locum habent. Etenim cum vniuerse ista verba ab oratione elegantiae causa abesse debeant, ornatum afferre et suauitatem qui possunt? At contra probantur metaphorae a rebus honestis, pulchris, suauibus: quippe res, a quibus ducuntur, sua bona quodammodo communicant cum iis, ad quas nomina transferuntur. Sed maxime delectant eae, quae rebus vita carentibus vitam et actum tribuunt, omninoque attributa viuentium, vt Aristoteles, Cicero, omnesque artis magistri animaduertere: velut *herba fitit, moritur: domus, filia surgit*. Enimuero non minus suaves sunt, quae rebus incorporeis quasi corpus tribuunt: vt, *virtus sine aduersario flaccescit: dominatio conuellitur: ratio haec frangi conuellique non potest*: siue, quod veluti ad sensus reuocatae maiorem perspicuitatem consequuntur, siue alia qua de causa.

321. In vsu autem metaphorarum primum delectus requiritur hic, vt rebus aptissimas quasque praeferamus (§. 320.); deinde, vt in genere coeptae metaphorae persistamus, neque coniungamus diuersarum ac dissimilium rerum attributa. Id non tam sic ceperim, vt video vulgo Rhetores, veluti

veluti Voffium: qui hoc non féruasse Ciceronem putat, cum dixit, *orationem exire atque in vulgus emanare*: nam huius generis innumerabilia apud omnes auctores occurrunt: nec in eo nimis acutus ac feuerus fim, vt v. c. putem, hoc neglexiffe Catullum in illo: *tenuis sub artus flamma dimanat*: etenim *igni* propter celeritatem motus ac transitus *to fluere* propemodum proprie tribuitur: nec denique huic legi nimis adstringam Poëtas, quibus, cum exarserunt ingenii calore, non licet ita expendere omnia feuerè ad praecepta magistrorum: sed sic potius capiam, vt subiecto, metaphorice expreffo, ne tribuamus, quae ifti metaphoræ non conueniant, teneamusque, omnia, quae metaphorico verbo non conueniant, cum dicitur proprie, ea et aliena effe, cum dicatur transfate. Sic, cum caufam, propter quam agas, dixeris *finem*, omnia reliqua verba effe debebunt ea, quae proprie de fine, qui proprie vocatur, dicantur, v. c. ne dicas, *finis bonus, magnus, laudabilis* etc. sed *confilium bonum* etc. nec *finem habere, eligere, praeferre* etc. quae omnia proprie de fine non dicuntur, sed *fpèctare, propositum habere, fequi* etc. nec dices *gradum*, cum de initio aliquo, aut profectu in aliquo genere, veluti fapientiae, dicitur, *magnum aut perfectum* etc. sed *summum*, et fic in ceteris. Bene Cicero Ep. VI, 6. fe ex eodem fonte laudes fuas *haufturn*, e quo fit leuiter *adfpèrfus*. Itaque Longinus S. 3. cum Hermogene de Ideis I, 6. rectè improbat Gorgiam, qui dixerat, *vultures effe fepulcra viua*: etenim *viua fepulcra* proprie nulla funt. Neque affecuti funt rationem

tionem huius reprehensionis, qui huc Ciceronis *bustum legum omnium et religionum*, Ouidii *bustum miserabile nati* traxere, vt Tollius et Pearcius: non enim *bustum viuum* dixere, sed *bustum* simpliciter, aut *miserabile*, quod de busto proprie dici potest. In hoc genere valde ineptos reperiet scriptores et oratores vernaculae linguae, qui volet attendere. Sed, vt dixi, hoc de subiectis, vel folis, vel maxime intelligendum: secus est, cum subiectum proprio verbo exprimitur: neque tum absurdum est, diuersas metaphoras tribuere. Veluti in hoc Horatii: *nemo adeo ferus est, qui non mitescere possit, si modo culturae patientem praebeat aurem*: in quo attributa quidem per diuersas metaphoras exprimuntur, sed subiecti verbum est proprium, cui nulla metaphorarum istarum repugnat: quod secus foret, si subiectum esset metaphoricum, v. g. si dixisset, *nullius ingenii agrum esse tam f.* etc. Itaque cum Longinus, vt ineptum, repudiet, *vultures esse sepulcra viua*, recte contra dicas v. c. *Clodium, quoad vixerit, pestem religionum et bustum legum fuisse.*

322. Illud quoque praecipere solent Rhetores, ne metaphoras nimis frequentemus et condensemus, veriti, ne taedium aut obscuritatem afferrent. Id vt non neque accidere posse, praesertim in oratione tenui, et delectu neglecto; vniuersae tamen dictum, falsissimum putem: nisi vero etiam Plato, Xenophon, Cicero alique praestantissimi scriptores peccarunt, qui totas disputationes metaphoris compleuerunt, in descriptione corporis humani, Plato in Timaeo p. 1056. Xenophon

phon in Memor. S. I, 4. Cicero de Nat. D. II, 56. cf. Longinus S. 32.

323. Ceterum, quoniam in hoc tropo maximus est ornatus orationis, quoad inest verbis; copia metaphorarum bonarum debet esse in promptu. Ea optime parabitur lectione omnium bonorum Poëtarum, Oratorum, Historicorum, inde ab Homeri aetate: sed vberimus fons est paratus in Socraticis libris Platonis et Xenophontis, ex quibus, quicquid propemodum venustum, suaue, et exquisitum habent posteriores, sumserunt. Itaque hi maxime legendi iis, qui ex purissimo fonte haurire, atque se ad sensum pulchritudinis et suauitatis, quae in hoc genere est, iudiciumque acuere, ingenium autem alere ad hanc copiam velint.

324. *Metonymia* est vocis a propria significatione in alienam immutatio ob coniunctionem externam, h. e. eam, quae essentiam non attingat: estque quadruplex, *causae, effecti, subiecti et adiuncti*.

325. *Causae* verbum late patet, pertinetque ad efficientem quocunque modo, materiam, et finem. Primi generis exempla sunt: *Ceres, Bacchus, Musae, lingua, humanitas*, pro *frugibus, vino, poësi, sermone, misericordia*: alterius, *aurum, argentum* pro *nummis aureis et argenteis*, aut *ornamentis*: quamquam hoc genus quidam ad Synecdochen referre malunt, quod materia essentiam rerum attingat: tertii, *custodia* pro *carcere*, aut *custodibus*.

326. Aequè late patet *effecti* metonymia, in qua effecto indicatur causa. Primi generis est *pallere, umbra, perniciēs*, pro *timere, arbore, re pernicioſa*:

nicioſa: eſtque frequens etiam in epithetis, vt *pallida mors*, *triftis ſenectus*: ſecundi, *panis pro farre* aut *tritico*: tertii, *zonam ſoluere*, pro *coire*. Sed poſteriora duo genera ſunt rariora. His duabus formis ſimilis eſt ea, quae *antecedens* et *conſe- quens* permutat, vt *memorem eſſe*, pro *gratum ſe praeflare*, *cadere*, pro *interfici*.

327. *Subiectum* laxè admodum in hoc tropo accipitur, vt dicatur de omni re, cui aliquid in- eſt, adefſt, denique in quo aliquid occupatur: cui pari latitudine reſpondet *adiunctum*. Huius for- mae ſunt, cum dicitur poſſeſſor pro re poſſeſſa, ſignum pro ſignato, tempus et locus, pro re in tempore et loco, qui verſatur in aliquo obiecto, pro obiecto ipſo, et contra. Exempla his re- ſpondentia haec ſunt: *Claudius* (praedium Cl.) *pendit venalis*: *Gallia* (rex G.) *indignatur*: *apex* pro *ſacerdotio*: *metus* pro *pallore*: *dies* pro *iudi- cio*: *meſſis* pro *anno vel aeſtate*: *coelum* pro *Deo*, *angelis*, *ſideribus*: *Iupiter*, pro *coelo*: *dux* pro *exercitu*: *leges* pro *iudicibus*.

326. Ex quibus patet, quam varius et multi- plex ſit hic tropus, quamque fecundus adeo ad locupletandam elocutionem. Ceterum vis eius duplex eſt. Valet enim et ad ornatum, ſed et ad co- piam; ſed magis ad hanc. Magis porro a Poëtis metonymia frequentatur, quam a ceteris ſcripto- ribus: et ſunt permulta genera, quae non niſi Poëtis licet uſurpare. Ea quae ſint, docebit uſus, qui eſt etiam in hoc genere inconfans adeo, vt ſaepe in vna forma variet. *Cererem* pro *pane*, aut *Bacchum* pro *vino* dicere, nemo niſi Poëta audeat:

audeat: at ex eodem genere sunt *Mars communis*, *varius* et *aequus*, *inuita* et *pinguis Minerua*, quae nemo extra poësin refugiat. Atque etiam, quid durum et audax in hoc genere fit, non nisi consuetudine satis iudicari potest. Haec igitur in primis obseruanda.

329. *Synecdoche* est permutatio verborum ob coniunctionem internam: qualis est inter totum et partes. *Totum* autem latius dicunt. Nam primum genus intelligunt cum suis formis, formam cum indiuiduis, vt cum *mortales* dicuntur pro *hominibus*, *fidus* pro *sole* aut *luna*, *vrbs* pro *Roma*, *poëta* pro *Homero*; et contra *abies* aut *alnus* pro *ligno*, *Tempe* pro *loco amoeno*, et in epithetis, *potula Acheloia*, *arcus Cydonius*: permutationem speciei et indiuidui *ἀντονομασίαν* etiam vocant: deinde totum, quod proprie dicitur, sed duplex: alterum, quod constat materia et forma, cuius partes vocant *essentiales*, alterum, quod partes habet eas, quas *integrales* appellant. Prioris generis sunt haec: *homo* pro *corpore*, vel *anima sola*, *anima* pro *toto homine*: posterioris, *mare* pro *aqua marina*, *elephantus* pro *ebore*, *caput*, *pectus*, pro *homine*. Huic posteriori generi subiicitur permutatio numerorum, cum singularis pro plurali et contra ponitur, vt *Romanus* pro *Romanis*, *Cicerones* pro *Cicerone*: aut certus pro incerto, vt *sexcenta exempla* pro *multis*: aut rotundus pro maiori et minori, vt cum *Olympias* dicitur habere *quinque annos*, *centum viri*, pro *centum et quinque*. *Synecdoches* species est *ἀντονομασία*, quae nomina propria permutat: nam olim *nomen* Latinis, vt Graecis *ὄνομα*, de propriis

priis tantum dictum, de reliquis *vocabulum*, λέξις: velut cum patronymicum ponitur pro proprio *Anchisiades, Aeneadae, Aeacides*, pro *Aenea, Romanis, Pyrrho*; aut gentile, vt *Dux Troianus, Thessalicus*, pro *Aenea, Achille, Erycina* pro *Venere* etc.

330. Huius quoque tropi varius est vsus, a consuetudine discendus. Nam quaedam genera simpliciter communia sunt omni generi scribendi, veluti permutatio numeri: alia sunt quidem et ipsa communia, non tamen absolute, sed ita, vt nonnullis verbis soli Poëtae vti possint: denique in toto eo, cuius partes integrales dicuntur, partes tantum nonnullas, hoc est, digniores, licet pro toto ponere, vt in aedibus *tectum, limen, fores*, non fenestras, scalas etc. Igitur et hic consuetudo sequenda.

331. *Ironia* est permutatio verborum ob disjunctionem: vt *vir bonus* pro *improbo*, *limen curiae* pro *dedecore*. Est autem ironia duplex: altera, quam Atticam, aut Socraticam voces, quae nihil irrisionis habet, sed contra suauitatis plurimum, vt *accusare*, pro *laudare*; quo genere pleni sunt libri Socraticorum: vid. v. c. Xenophon Mem. Socr. II, 6, 33. s. altera, quae pertinet ad irrisionem, cuius exempla ante posuimus. Ea intelligitur vel e pronunciatione, vel e contextu, vel ex adiectis particulis, *quippe, scilicet, vero* etc.

332. Ad ironiam malim, quam ad synecdochen referri λιτότητα, quae minus dicit, quam intelligi vult: vtitur enim verbo contrario ei, quod vult intelligi: vt *non sperno*, pro *cupio*: in quo est appetitionis etiam magnae faceta significatio

tio. Estque tenendum, hunc tropum adeo non imminuere, vt potius augeat: neque Liuius Polybium dixit, *virum non contemnendum*, inuidia aliqua, et minuendi causa, sed perhonorifice. Quippe hic non verba spectanda, sed consuetudo talium vsurpatorum. Cicero cum Catilinam *inutilem ciuem* vocat, Virgilius Busiridem *illaudatum*, grauissime locuti sunt. Verum hic vidit Clarkius ad Homerum, et dudum Casaubonus ad Polybium, Vossius et alii. Secus est, vbi tantum orationis variandae causa haec ratio adhibetur, quod facile contextus indicabit, vbi tamen nec *λιτότης* est.

333. Neque minus ironiae subiectus est *εὐφημισμός*, cum res odiosa et ingrata lenibus verbis exprimitur, vt *inferi et beati pro mortuis*, *si quid ei acciderit*, pro *si mortuus fuerit*; isque tropus plurimum valet ad elegantiam, de qua superiori capite actum est, ideoque diligenter animaduertendus in lectione auctorum. Huc pertinet illud, quod apud Terentium, *redde* respondent, qui nolent perspicue negare. *Sarcasmus* autem, *Diasyrismus*, *Charientismus*, *Asteismus*, *Mysterismus*, *Mimesis*, male ad ironiae species referuntur.

334. Sed sunt etiam quinque troporum affectiones, *metalepsis*, *allegoria*, *catachresis*, *hyperbole* et *emphasis*. *Metalepsis* est tropus duplex vel multiplex in eadem voce: siue, vt idem tropus duplicetur, siue, vt duo diuersi concurrant: velut in his: *post aliquot aristas*, *discindtum otium*. *fidere larem*, de apibus: in primo est duplex synecdoche, in altero duplex metonymia, in tertio metonymia cum metaphora. Hoc genus etiam in Poëtis ra-

rum est, nedum vt in alio scribendi genere facile locam inueniat.

335. *Allegoria* est tropi eiusdem inprimis metaphorae, per integram sententiam continuatio, differtque a tropi conseruatione, de qua supra dictum §. 321. quacum confunditur a non paucis. Nempe allegoria iusta totam aliquam sententiam tractat per vnum tropi genus. Sic allegoria est, cum Socrates rationem conciliandorum amicorum ap. Xenoph. M. S. III, 6. et II. per metaphoras a venatione et veneficiis, et in Symposio c. 4. a lenocinio, exponit, non, si dicam, *multos virtutis et suauitatis suae lenociniis ad amicitiam pellexit*: in quo est mera tropi eiusdem in vno membro conseruatio. Allegoria porro est in hoc Horatiano: *Contrahes vento nimium secundo turgida vela*: non in hoc: *vt orationis meae velis beneuolentiae vestrae aura adspiret*. Exemplum allegoriae per metonymiam est in illo: *sine Cerere et Baccho friget Venus*: per *ἀντρονομία* est ap. Virgil. Ecl. IV, 34. Ceterum allegoria potest degenerare in *aenigma* et *fabulam*.

336. *Catachresis* est durior vocis ad alienam significationem translatio: quae vnde oriatur, quomodo mitigetur, dictum est in metaphoris: nam quod de vno genere valet, ad omnia pertinet. Quaedam catachreses vsu ita emollitae sunt, vt durities non animaduertatur amplius. His licebit vti: a ceteris aut omnino, aut saltem extra poësin, abstinēbimus.

337. *Hyperbole* est tropus augens rem aut minuens supra modum: vnde interdum cum catachresi

chresi concurre: vt candidior niue: oceanus non videtur tot res tam cito absorbere potuisse. Proban-
 rur hyperbolae, si efficitur, vt non animaduertan-
 tur, recte praecipiente Longino: quod fit, non
 vno illo, quem ipse tradit, sed pluribus modis:
 partim, si veluti prouerbiorum vim obtinent, vt
 illud *candidior niue*; quod cum est, nil nisi excel-
 lens aliquid in aliquo genere intelligitur consue-
 tudine: partim, cum res ipsa naturalem modum
 excessit, vt ex re nata hyperbole videatur: deni-
 que, cum affectus vehementior eas generauit;
 quo nihil efficacius est ad omnem duritiem in
 tropis, atque etiam figuris, molliendam.

338. *Emphasin* rhetoricam (nam est etiam
 grammatica quaedam in verbis propriis) esse di-
 cunt tropum plus indicantem, quam verbum pro-
 prium, cuius loco ponitur: velut, cum dicatur
*ira incensus pro iratus, flagrare cupiditate pro cu-
 pere*. Alii tamen, sic fortasse rectius definiunt,
 vt sit virtus altiorem praebens intellectum, quam
 verba per se ipsa declarent: vt in illo Virgilia-
 no: *demissum lapsi per funem*: quibus verbis al-
 titudo equi innuatur. Nam si rem vere repute-
 mus, in illo genere non plus tropicis exprimitur,
 quam propriis. Neque enim v. c. *ira incensus*
 dicitur pro *iratus*, sed pro *vehementer iratus*, nec
 quicquam amplius in tropo. Omnino cauendum
 est, ne tropos vrgeamus nimis, et ex iis statim
 emphases extundamus, quod plerique in inter-
 pretando faciunt perinepte: velut *indagare et
 inuestigare verum* apud Ciceronem de Offic. I. 6.
 non est aliud, quam quaerere, quocum verba illa

permutantur. Sed de toto hoc genere iudicandarum emphasum locus hic non est dicendi. Alterum autem genus emphaseos figura potius est, quam tropus: est enim etiam in propriis, ut agnoscit Quintilianus, nec magis in singulis verbis, quam in iunctis, aut adeo tota ad grammaticam referenda.

CAP. III.

De Ornatu e Figuris.

339.

Figura est quaedam orationis vulgaris et simplicis cum virtute immutatio. Virtus autem illa duplex est. Nam vel suaviorem orationem facit, vel grauiorem, atque vtraque de causa affert orationi ornatum. Suauitatem porro afferunt vel sono quodam, vel sensu, vel copia: nam et soni quidam natura delectant aures animosque, et quaedam sententiarum conformatio iucundior est; denique copia omnes natura capimur. Grauitatem autem efficiunt figurae vel eadem illa copia, si rei augendae exaggerandaeque seruit, vel affectu aliquo exprimendo. Atque ad hanc rationem etiam de figuris exponemus. Est denique figura ipsa duplex, altera in verbis, altera in sententiis.

340. *Figurae verborum* hae fere suauitati seruiunt: ἀντανάκλασις, seu *dilogia*, πλοκή, ἐπανάληψις, ἀναδίπλωσις, ἐπάνοδος, πολύπλωτον, παρηγμένον,

μένον, παρήχησις, παρονομασία, ὁμοιοτέλευτον, ὁμοιοπτώτων.

341. Ἀντανάκλασις est, cum idem verbum bis, sed duplici sensu ponitur, vt in his, *dedit ei prae-rogatiuam suae voluntatis eiusmodi, vt ei pro prae-rogatiuis iam reddidisse videatur; amici viuamus, dum viuimus*. Eius species est πλοκή, quae rei nomen bis ponit, ita, vt semel ipsa, semel attributum eius intelligatur, vt in hoc Ouidii: *talis erat mater, si modo mater erat*, et Homericō illo Ἀχαιοὶ ἔκ' Ἀχαιοί.

342. Ἐπανάληψις est, cum idem verbum est in principio praecedentis et fine sequentis membri, vt in hoc: *Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo*. Ἀναδίπλωσις est in fine primi et initio secundi, neque modo in singulis verbis, sed etiam pluribus: *sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens: principum dignitas erat par; non par fortasse eorum etc.*

343. Ἐπάνωδος, cum ordinem dictorum inuertimus: *quod sequitur, fugio, quod fugit ipse, sequor*. Πολύπτωτον eiusdem nominis variis casibus, verbi variis personis ac temporibus, repetito: *res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione pugnabit: in quo triplex polyptoton: infidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rempublicam factum iudicauit: ab utro factae sint, incertum est etc.* Nobilissimum exemplum in verbo est apud Homer. Odyss. τ, 204. Ceterum interdum in repetitione hac non tam est figura, quam negligentia, interdum non ingrata: cuius generis exempla sunt multa apud Liuium, etiam Ciceronem; (L 4) quale

quale est illud ipsum, quod iam e Miloniana pro-
duximus. Videndum igitur, vtrum aliqua ido-
nea de causa positum sit, an exciderit potius
polyptoton. Ciceronem quidem libenter vti in
nonnullis, praesertim adiectiuis, vt *multus, omnis*
etc. reperient, qui attenderint.

344. Παρηγμένον est coniunctio coniugatorum,
item simplicium et compositorum: prioris gene-
ris hoc est: *et nati natorum, et qui nascentur ab*
illis: sua se manu interemit: posterioris in illo
graeco: ἀνέγνων, ἔγνων, κατέγνων: et in omnibus
fere oxymoris, vt in δώροις ἀδώροις. In ea figura
saepe est etiam παρήχησις, quae est in similibus
verborum iunctorum initiis, vt in illo *et nati na-*
torum: quod genus non modo non refugerunt
veteres, vt obseruat Seruius ad Virgilium, sed
etiam quaesuerunt in nonnullis. Cicero quidem
libenter vtraque figura vtitur, vt polyptoto. Si-
milis est *Paronomasia*, quae est leuis verbi muta-
tio, sitque vna et item altera litera vel mutanda,
vel transponenda, vel addenda aut detrahenda:
Est inceptio amantium, haud amantium: neque pi-
etam, neque fictam imaginem suam passus est esse:
video me a te non conueniri, sed circumueniri.

345. Ὁμοιοτέλευτα sunt, cum verba plura simi-
liter desinunt, suntque plerumque etiam ὁμοιό-
πλωτα: vt in illis Ennianis apud Ciceronem:
haec omnia vidi inflammari, Priamo vi vitam evita-
ri, Iouis aram sanguine turpari. Sed haec quo-
que saepenumero excidunt scriptoribus per ne-
gligentiam, vt in illo Ciceronis, *fortis animus et*
magnus

magnus duabus rebus cernitur, et aliis: quae discernere facile erit e contextu.

346. Et in harum quidem figurarum vsu hae cautiones sunt: prima, vt ne studiosè quaerantur, sintque ita rebus aptae, vt ab iis natae, non a dicente excogitatae esse videantur: secunda, ne nimis frequententur: quaesitae enim videntur, et fatietatem afferunt frequenter positae: tertia, vt vsum bonorum scriptorum consulamus, et sequamur, vt in polyptoto et parechēsi. In quo genere dicendi locum habeant, suo loco dicetur.

347. *Gravitati profunt hae: ellipsis, pleonasmus, asyndeta, polysyndeta, ἐπιφορὰ, συμπλοκή, ἐπίρρησις, κλίμαξ. Ἀὔξησιν et λιτότητα, siue ταπεινότητα, non addam: sunt enim potius troppi, hoc est, permutationes verborum.*

348. *Ellipsis rhetorica (nam etiam grammatica est, quae elegantiae seruit interdum, vt supra dictum) est omissio verbi cum aliqua vi: quae cernitur in exprimendis affectibus, vt in illo Ciceroniano in Verrinis: huncine hominem? hancine impudentiam? hancine audaciam? In redundantia contra est pleonasmus, habente aliquam vim in affirmando vel mouendo: nam in ceteris grammaticus est, de quo alibi: vt his auribus audiui: in quo fortior affirmatio est. Vtrum grammaticè an rhetoricè vsurpentur, locus quisque indicabit. Asyndeton est in omissione frequenti copulae: Polysyndeton in frequentatione. Vtrumque suo loco vsurpatum magnam vim habet: illud in celeritate, incitatione animi, multitudine exprimenda, hoc in multitudine et magnitudine: vnde*

plurimum sublimitati prodesse docet Longinus S. 19. 20. 21. si loco idoneo vsurpentur, obesse, si alieno.

349. Ἐπιφορὰν vocant repetitionem clausularum: cuius graue genus est hoc, quod repetit responsionem eandem aliquoties post plures interrogationes, magnamque vim habet in augendo et exaggerando, quod vel multitudini vel magnitudini demonstrandae seruit. Tale est hoc Ciceronis: *Doletis tres exercitus populi R. interfectas? interfecit Antonius. Desideratis clarissimos ciues? eos quoque vobis eripuit Antonius. Auctoritas huius ordinis afflictata est? affixit Antonius.* Eique simillima est *συμπλοκή*, quae etiam initia similia habet, vt in Agr. II, 9. *Quis legem tulit? Nullus. Quis maiorem partem populi priuauit suffragiis? Nullus. Quis comitiis praefuit? Nullus etc.* Extra quam in eo, quem dixi, loco talibus vti, ineptum et frigidum sit. Neque minorem vim habet *ἐπιζευξίς*, quae verbum repetit cum vi: *Nos, nos, dico aperte, consules, desumus: fuit, fuit haec quondam in rep. consuetudo: nunc, nunc insurgite remis.* Plerumque etiam haec vis est gradationis, quae eodem verbo sequentia antecedentibus iungit, vt in illo Ciceronis: *in urbe luxuries creatur; ex luxuria auaritia existat necesse est; ex auaritia erumpit audacia: inde omnia scelera et maleficia gignuntur.* Item in illo Ouidiano: *Viderat hanc, visamque cupit, potiturque cupita: vbi eleganter celebritatem exprimit.*

350. His omnibus latius patet vsu *anaphora*, quae est eiusdem verbi in principiis frequens repetitio; cuius ne exemplum quidem attinet ponere:

nere: habetque magnam vim in ornandis argumentis grauioribus, et amplificando. Ea hodie valde abutuntur vernaculi Oratores, qui etiam in interpretando, definiendo, tenuissimisque rebus explanandis, frequentant, putantque, se egregie viuendam, ita enim loquuntur, orationem effecisse, cum frigidissimam reddiderint. Commotio animi est haec figura, et commouentis oratoris. Iam ardebat Cicero, cum vteretur illis: *nihilne te nocturnum palatium* et reliquis. Quare tirones admoniti sibi ab ista peruersitate cauebunt.

351. Ad copiam ex hoc genere figurarum duas valere dixerim, *synonymiam* et *ἐξεργασίαν*, siue *ἐπιμονήν*. Verum istae, vt opinor, proprie figurae non sunt. Itaque de iis dicemus in capite, de copia. Atque etiam in *figuris sententiarum* sunt plures, quae non sunt vere figurae, hoc est, imutationes vulgaris orationis, et quidam quasi gestus venustiores aut grauiores, sed potius fontes copiae, vt *digressio*, *periphrasis*, *definitio*, *distributio*, *congeries*, *gnome*, *ὄνυμα*, *actiologia*, *exemplum*, *similitudo*: de quibus adeo proximo capite agemus, partim supra egimus.

352. Quae autem proprie *figurae rerum* dicuntur, ex iis ad suauitatem maxime valent, quae *antitheta* et *oxymora* dicuntur, *periphrasis*, item *inopinatum*. Sed *inopinatum* (*παρὰ προσδοκίαν*) iocis et dieteriis seruit, quae in epistolis, dialogis et comoediis locum habent, non facile, hodie quidem, in oratione: *antitheta* autem et *oxymora* in omni oratione locum habent.

353. Et *antitheta* quidem sunt, cum contraria
contra-

contrariis opponuntur: quod fit tripliciter, vel sic, vt verba singula singulis, vel bina binis, vel sententiae sententiis opponantur: vt in his: *ex hac parte pugnat pudor, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio* etc. *Catil. II, 11. non me poenitet mortales inimicitias, amicitias sempiternas habere: dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis.* Huic tertio generi similis est ea, quam distinctionem dicunt: *populus Romanus priuatam luxuriam odit, magnificentiam publicam diligit.* Referrī huc possunt etiam sententiae e contrariis, et enthymema (§. 156. 157.), et ἀντιπαραστάσεις siue ἀντισηροφαί (§. 173.), et ἐναντιοδος, quae, qua sententiam, ἀτιμεταβολή dicitur. *Oxymorum* autem est et disiunctis et repugnantibus, vt: *insapiens sapientia, concordia discors, otium negotiosum* etc. cuius generis magna copia congesta a Rittershusio ad Oppianum: item *cum ratione insanire: deceptaque non capiatur.*

354. Iam in his esse magnam suauitatem, suus quemque sensus docet. Ea oritur e contrariis, quibus, vt alibi dictum, natura delectamur: e breuitate porro, quae ab his nunquam abest: denique in nonnullis etiam e numero, qui in iis sponte nascitur, vt alio loco videbimus. In oxymoro etiam ex hoc, quod speciem falsi prae se fert, sub eoque latet verum: in quo intellecto existit quaedam acuminis species, qua et ipsa capitur animus, interdum etiam admiratio.

355. Atque hac de causa omnes scriptores, qui acuti esse vellent, et ingenii ostentationem, delectationem

Stationem admirationemque legentium vel audientium maxime spectarent, Oratores, Poëtae Historici, frequentes fuerunt in his figuris, veluti Isocrates, Ouidius, Plinius, Tacitus, Seneca. Neque refugiunt alii, in grauiori genere dicendi, sed sunt in iis moderatiores: quos sibi imitandos putabit eloquentiae verae studiosus. Ceterum antitheta non modo ad delectandum, sed interdum etiam ad mouendum valent, vt multis exemplis apud Demosthenem et Ciceronem patet, praesertim in obiurgatione et reprehensione grauiori, quae fit per comparationem, vt apud Thucydidem I, 70. in oratione Corinthiorum.

356. *Periphrasis* alia copiae seruit, alia ornatus suauitati: posterioris generis est (nam priori hic non vtimur), cum res non suo verbo appellatur, sed pluribus verbis exprimitur, vel augendi, vel minuendi causa, vel saltem occultandae turpitudinis alicuius, quae est in proprio verbo. Tale illud in Miloniana: *fecere serui Milonis, quod quisque suos seruos in tali re facere voluisset, pro interfecere Clodium*: cui simile est in Lybiae Or. I. p. 55. et Midiana Demosthenis. v. Longinus. S. 28.

357. Ad *grauitatem* autem pertinent figurae hae: *Praeteritio, communicatio, occupatio, dubitatio, concessio, interrogatio, correctio, incrementum, diatyposis et hypotyposis, sermocinatio, proso-popeia, exclamatio, epiphonema, aposiopesis.*

358. *Praeteritio* est, cum maxime, sed breuiter, dicimus, quae nos non dicturos simulamus: quod fit imprimis in leuioribus, quae enucleata leuitatem maxime conspicuam faciunt, et in argumen-
torum

torum condensatione, de qua supra §. 223. unde vis huius figurae facile intelligitur. Exempla egregia sunt apud Ciceronem Manil. c. 16. Agrar. I, 7. etc. *Communicatio* est, cum auditores in consilium vocamus, et ipsis atque etiam aduersariis, iudicium permittimus: quod prodest in priori genere ad conciliandos oratori auditores, in utroque ad aequitatem causae intelligendam et fiduciam in causae bonitate. *Occupatio* est, cum id, quod contra nos dici potest, proponimus atque diluimus; quorum prius *ὑποψογὰν*, alterum *ἀνθυποψογὰν* vocant: estque potius genus refellendi, de quo supra §. 226. *Dubitatio* est, cum simulamus nos nescire, quid primum, aut quid maxime dicamus, vel ad docendum, vel ad mouendum; quorum illud indicat copiam rerum et argumentorum, hoc magnitudinem vel bene vel male facti. Exempla efficacissimae dubitationis vid. ap. Cic. Muren. c. 41. qui locus expressit Gracchanum illud de Or. III, 56. Mil. 37. v. plura ap. Manut. ad Cic. Verr. V, 48. *Concessio* est, cum aliquid, quamuis falsum aut iniquum concedimus, ut grauiora fiant reliqua: indicat enim fiduciam in iis, quae dicturi sumus, facitque simul attentum auditorem. Et hae quidem in docendo maxime vsurpantur.

359. Sed et in hoc, et genere *παθητικῶν*, frequens est vsus *interrogationis*, quae, vbi vulgo recto sermone vtimur, aut eo vti licet, eum inflectit interrogando. Ea valet primum ad persuadendum in docendo: quia non videtur interrogaturus fuisse Orator, si quid in contrarium dici posset: deinde ad variandam orationem: tertio
ad

ad affectum exprimendum: quia omnes natura utimur interrogationibus, cum commotiores sumus: praesertim si coniuncta sit cum *Apostrophe*, quae est allocutio vehementior eius, ad quem oratio proprie non dirigitur, ut rei, in oratione ad iudices: cui subest etiam iusiurandum, quod ubi loco ponitur, efficacissimum est: quale est Demosthenicum de Coron. c. 60. Etsi autem nulla figura aequae frequenter uti licet; tamen cavendum est, ne immodice utamur, cum uniuersum, cum docemus; praesertim res tenues. In quo peccant nouitii Oratores vernaculi, qui ita complent orationes interrogationibus, ut obtundant enecentque auditores, non excitent, frigidamque reddant orationem, non viuendam et incitatam.

360. Augendo exaggerandoque seruiunt primo *Correctio*, quae tollit, quod dictum est, et melius grauiusque reponit: *quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, grauiorem reipublicae potuerunt infligere securim. O! clementiam populi Romani, seu potius patientiam miram et singularem.* Deinde *Incrementum*, αὐξήσις Graeci vocant, cum quasi per gradus ab infimo ad summum progredimur. *Viuit? immo etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum.* cf. pro Quint. c. 31. Phil. II, 25. vid. inpr. Quintil. VIII, 4. init.

361. Est etiam grauis ad mouendum, et ad delectandum suauis figura, cum res acta verbis
ita

ita exprimitur, vt oculis subiecta videatur: *diatyposis* dicitur, cum exquisitior est et copiosior: *hypotyposis*, cum simplicior et breuior: cuius generis luculentissima exempla sunt apud Demosthenem et Ciceronem. Demosthenis inprimis nobilis est de Coron. 53. ἐσπέξα γὰρ ἦν etc. et Lycurgi, c. Leocr. §. 11. Ciceronis est Phil. II, 20. 41. Plin. P. 22. cf. Quintil. IX, 3. In quo genere maxime artis est, deligere prudenter *περιστάσις*, quae consilio narrantis, et exprimendae rei augendaeque seruiant. v. Longin. S. 20. Neque minus efficaces *sermocinatio* et *prosopeoia*: quarum illa loquentem inducit personam: haec vitam et orationem tribuit rei vita carenti. Illius pulcherrimum exemplum est in Mil. 34. huius in Catil. I, 7. Sermocinationi vicina est *ἱσομοίαια*, quae non modo mores hominum, sed etiam dicta imitando exprimit: de quo genere dictum est capite de moribus.

362. *Exclamatio* quid sit, vox ipsa indicat. Ea vtendum est, vbi res magnas et graues persuaferis, et in graui motu animi, non in leuibus, subtilibus, docendis: cauendaeque ineptiae eorum, qui v. c. post quaecumque argumentum exclamando confirmant, graue esse: quippe alias nemo animaduerneret, aut crederet. Ei vicinum est *epiphonema*, post narrationem, aut demonstrationem, exaggerationemve rei grauis subiecta exclamatio. *Tantae molis erat Romanam condere gentem!* ap. Virgil. *Tantum religio potuit suadere malorum!* ap. Lucretium. Enunciaturque interdum per interrogationem, vt apud Silium: *Heu!*
quantae

quantae scelerum causae mortalibus aegris, naturam nescire Dei? Huic subiiciemus *Aposiopesis*, quae abruptis sermonem: Quos ego: sed motor praestat componere fluctus: estque efficacissima, cum sit propter grauem commotionem animi.

363. Ceterum etsi usum figurarum satis declaratum puto, cum ipsa distributione, tum adpersis subinde admonitionibus: tamen non piget aduicere verba Quintiliani IX, 3. *Sicut ornant orationem figurae, opportune positae, ita ineptissimae sunt, cum immodice petuntur. Sunt, qui, neglecto rerum pondere, et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos deprauarint, summos se iudicent artifices, ideoque non desinunt eas necere: quas sine sententia sectari, tam est ridiculum, quam quae- rere habitum, gestumque sine corpore. Sed ne haec quidem, quae recte fiunt, densandae sunt nimis: nam et vultus mutatio, oculorumque coniectus, multum in actu valet: sed si quis ducere os exquisitis modis, et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem: quae ut stupere immobili vigore non debeat, ita saepius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum vero inprimis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Vbi vero atrocitate, inuidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, pariter cadentibus, et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum derogat affectibus fidem: et ubique ars ostentatur, veritas abesse videatur.*

CAP. IV.

De Ornatu e Compositione, Structura et Numero.

364.

De materia ornatus, tropis et figuris, dictum est: restat de forma, quae est in *compositione singulorum verborum, structura membrorum, et numero.* *Collocatio* igitur *verborum* pertinet eo, ut in singulis verbis extrema cum primis concurrant non aspere, aut inepte. Asper concursus est, primum in hiatu, qui existit, si, verbo priore in vocalem desinente, posterius a vocali incipit, adeoque offendit aures, ut olim, Cicerone auctore, Or. 44. nemo tam rusticus fuerit, quin vocales noluerit coniungere. Sed aliae vocales aliis leniorem durioresque efficiunt. Neque minus asper concursus est interdum consonantium et vocalium, ut si dicas *ac aliam*, omninoque post *ac* verbum fit incipiens a vocali: sed in hoc genere minus acute audimus hodie. Ineptus autem ac ridiculus est concursus, ubi exoritur, quod detorqueri in sensum obscenum possit, qua de causa Latinos potius dixisse *nobiscum* constat, quam *cum nobis*.

365. Laevis contra et suauius est collocatio, ubi vel consonantes cum vocalibus concurrunt, vel consonantes eadem: nam ita coeunt verba prope in vnum, possuntque pronunciando coniungi et conglutinari, ut interualla non animadvertantur. In quo genere inter Graecos diligentissimus Isocrates, cuius loca eiusmodi, ut et Sapphus carmen simili laeuitate, profert Dionysius de Structura

ra Sect. 23. Exemplum e Cicerone hoc fit: *hae sunt impii assiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetunt*: in quibus non nisi quater consonantes concurrunt. Sed in hoc genere haec cautio est, ne nimis diligenter fiat: esset enim putidum: nec in omni genere orationis. Nam interdum etiam asperitas conuenit, et in oratione tenui negligentia construendi.

366. Illud quoque non alienum sit monere, etsi elegantiae magis est quam ornatus, obseruandam esse consuetudinem in iungendis verbis, vt quod priori, quod posteriori loco ponendum sit, teneamus. Nam etsi ordo alias liber est, tamen in nonnullis certus vsu fit, aut alia qua de causa. Sic dicendum semper *Lipsia vrbs, Albis flumen, Pompeius, vir clarissimus, fratres germani et gemini*: item; ea adiectiua substantiuis subiicienda, quae rei naturam simpliciter exprimunt, non laudis causa dicuntur: at, quod dignius est et maius, vel prius, vel commune, praeponemus: item, ad quod maxime attendi velimus, vt *gravi teste priuatus sum*. Sed tamen in hoc posteriori genere nihil satis certum: saltem Poëtae huic legi non sunt adstringendi, nec aliquid in talibus temere apud veteres mutandum.

367. Verum in verbis etiam sonus ipse spectatur; non modo haëtenus, vt sonantioribus verbis vtamur et grandioribus, sed etiam vt genus literarum naturae rei sit congruens. Nam aliae vocales sunt grandes et clarae, aliae obscurae et minutae: consonae porro aliae lenes, aliae asperae.

Harum igitur etiam in delectu verborum ratio habenda: nec non elegantioris consuetudinis in verbis contrahendis, omninoque in pronunciando.

368. *Membrorum structura* (κάλων ἀρμογήν Dionysius appellat), quae maxime vinculam reddit orationem, efficit eam, quae περιόδος graece, latine *ambitus, comprehensio, circuitus* vocatur: de qua paullo accuratius dicendum videtur: cum plerisque, etiam doctos, atque adeo de eloquentia praecipere ausos, videam, vim periodi non satis affectos.

369. Vniuerse igitur *periodus* est, cum sensus perfectus suspenditur per interiecta membra, quae ambitum efficiunt. Id quale sit, clarius intelligitur e formis periodi, et eius structura. *Simplex* igitur est, in qua est vna sententia principalis, sed ita, vt a subiecto ad attributum transitus sit, siue a parte vna principalis sententiae ad alteram, per interpositas enunciationes secundarias. Secundariae autem exponunt causas, conditionem, περιάσεις temporum, et similia. Exempla sunt haec e Cicerone: *Tutores, pecuniam praetori, si pupillae nomine darent, praesertim grandem, quemadmodum in rationem inducerent, quemadmodum sine periculo dare possent, non videbant.* Vides, vt a subiecto *tutores* ad attributum *non videbant* transitur per ambages, primum antecedentis, *si pecuniam pupillae nomine praetori darent, praesertim grandem*, deinde alterius illius, *quemadmodum* etc. Porro: *Is ita sibi persuadet, quod in tua prouincia negotii habet, nisi, te prouinciam obtinente, meis commendationibus confecerit, id se in perditis et desperatis habiturum.*

Prima

Prima pars sententiae principalis est: *is ita sibi persuadet*: altera: *se in perd. e. d. h. negotium, q. in t. p. h.* Ambitus est duplex, primus a praeposita re, de qua agitur, *quod i. t. p. h. n.* alter a conditione: *nisi t. p. o. confecerit.*

370. Fundamenta autem huius structurae sunt haec: primum, quae natura, tempore, cognitione priora sunt, ea etiam priorem locum desiderant, idque fere indicant particulae coniunctivae, *cum, si, quoniam, etsi*, et aliae: alterum: quae natura sunt copulata, ut antecedens et consequens, causa et effectus, ea etiam eadem periodo comprehenduntur, eo ordine, quo dictum: tertium; membra, quae a relativo pronomine incipiunt, aut alio verbo relativo, ut *quantus, qualis, quoad, quemadmodum*, ea praeposenda, ut ambitum efficiant.

371. *Composita periodus* est ex antecedente et consequente, vel vno vel pluribus: unde bimbres, trimembres, et quadrimembres dicunt. Hic primum, quod antecedens est natura, et cogitatione, id etiam debet esse loco, in periodo: deinde, in antecedente et consequente struendo eadem tenenda, quae in periodo simplici. Vnum exemplum apposuisse sat erit e Cicerone, sed dissolute (dissoluta enim et dissipata opponuntur vinctis periodo): *Faciendum mihi putavi, ut tuis literis breui responderem, cum tu tam multis verbis ad me de improborum oratione scripisses: etsi videbam, quantum ex tuis literis intelligere potui, te hanc epistolam esse lecturum, cum ad urbem esses, refrigerato iam leuissimo sermone hominum provincialium.* Hic primum pars ea, quae ab *etsi* incipit, esse antecedens de-

bet, cum ipsius particulae causa, tum quia natura prius est, quod in ea inest: impedimenti enim cogitatio prior est eius sublacione: deinde in illa ipsa membrum, *quantum ex tuis literis intelligere potui*, propter relatiuum *quantum*, praeponendum verbo sic: *etsi, quantum c. t. l. i. potui*: tertio, membrum *cum ad urbem esses*, eadem de causa, et propter rei naturam, prius est, quam lectio: unde fit: *te, cum ad urbem esses, h. e. e. lecturum*: poteratque etiam praeponi alterum, *refrigerato i. f. l. h. p.* denique in consequente membrum, *cum tu tam multa* etc. prius esse debet, eadem de causa, qua principale, *faciendum mihi putavi*, sic: *tamen* (quod accedit, quia factum est consequens) *cum tu t. m. verbis* etc. *faciendum mihi putavi, ut* etc. Atque ita fit pulcherrima periodus bimembris: qualis planissime est apud Ciceronem ad Div. III, 8.

372. Atque ad hanc formam et de aliis iudicari, aliaeque strui debebunt: proderitque ad hunc modum dissoluere bene structas periodos et membrorum structuram demonstrare. Idque ut faciant subinde magistri in veterum Graecorum Latinorumque interpretatione, auctor sim. Cetera, quae de periodis in vulgaribus libellis traduntur, nihil, neque ad intelligendum verum periodorum artificium, neque ad eas struendas, profunt. Itaque ab iis libenter abstinemus.

373. Ceterum hoc artificium inuectores habuit Thrasymachum, Gorgiam, aliosque illius aetatis Sophistas. Nam apud Herodotum, Thucydidem, et antiquiores nullum eius vestigium: quod et animaduertendo inter legendum obseruari potest,
et

et dudum obseruauit Cicero Or. 65. 71. nisi si quid eis eiusmodi excidit, quod fortuitum potius esse, quam consilio positum, facile apparet. Inuentum autem est, tam, vt suauitas orationi conciliaretur, quam, vt perspicuitas, vt recte Aristoteles iudicat Rhet. III, 9. itemque breuitas. Ordo enim rerum, et naturalis copulatio, melius et facilius intelligitur in oratione vineta, quam dissoluta, et in parua membra consecta. Nam inter audiendum non datur tempus cogitandi de membrorum inter se coniunctione. Desiit post apud Graecos usurpari, vitio inprimis et opera Dialecticorum, et Stoicorum, vt e Dionysio l. c. c. 4. intelligas.

374. Vfus periodorum latissime patet, habetque in omni genere dicendi locum. Nam inter Graecos etiam Philosophi, in dialogis, frequenter vtuntur, vt Plato, et Xenophon, cui in vinienda oratione simillimus est Cicero: et inter Latinos Cicero, in epistolis, et philosophicis libris; Caesar in Commentariis, etsi simplicissime scriptis, tamen saepe longis periodis vtuntur. vid. v. c. B. G. VI, 36. Cicero, qui etc. VII, 33. Caesar et si, etc. Vnde etiam patet, non veritos esse elegantissimos scriptores, ne perspicuitati obessent. Cauendum tamen, primum, ne sint iusto longiores, et ita impeditae potius, quam structae, vt aut obscuritas existat, aut intentio audientium fatigetur: deinde, ne sint continentes ac nimis frequentes: habet enim aliquam affectationem artificii, et fatigat. Periodi longiores *πνεύματα*, et *τάσεις* vocantur: *πνεύματα*, quae vno tamen spiritu pronunciarī possunt: *τάσεις*, quae ne hoc quidem.

375. Itaque etiam sine periodis dicendum: quod fit, vel per *incisa* s. *commata*, vel per *membra* s. *cola*. *Incisum* est, quod per paucis verbis constat: eiusque fines ita describunt veteres, ut non ultra octo syllabas ei concedant: cetera vocant *membra*: oratioque dicitur *membratim fusa*, ubi membris dissolutis utitur. *Incisa* sunt illa Stoicorum de dolore consuetaria: *si longus, levis: si grauis, breuis*. *Membra* dicunt esse haec: *Nona sunt hodie Sextiles: hora nona conuenire coepistis: hunc diem iam ne numerant quidem* etc. *Oratio dissoluta* est, quae vel per incisa, et membra abrupta, progreditur, vel membra, aliquo quidem modo per particulas iuncta, sed non structa ea, quae ante demonstraui, ratione: quae vulgo etiam in periodis numerant.

376. *Numerus*, graece *ἔνθεος*, (nam *μέτρον* est Poëtarum numerus, qui est in prosa vitiosus, sed tamen subinde excidit optimis scriptoribus) est quaedam orationis conformatio, delectans aures ipso sono: inuenta illa ab iisdem, quos ante commemorauimus, Sophistis, perfecta ab Isocrate. vid. Cic. Or. 52. Existit autem numerus sua sponte, primum e periodis, deinde sententiarum quadam conformatione et concinnitate, velut ex antithetis, ex enthymemate eo, quod est e contrariis per interrogationem, item, cum paria paribus referuntur: ut in his pro Mil. 4. *Est haec non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus* etc. et pro Roscio Amer. 26. *quid tam est commune, quam spiritus uiuis, terra mortuis* etc. Hoc genus frequens est apud Isocratem.

377. Efficitur autem insuper numerus certis pedibus in principio et clausulis, eorumque permissione in medio. Principem hic locum tenent clausulae, quia maxime animaduertuntur. Hae igitur apte numerosaeque cadent, si constant ditrochaeis, ut *conquiescit, comprobavit, antispastis, ut fateretur, epitritis, ut probauerunt, conquiescent, et paeonibus, ut videatur.* In principio libertas magna est, sed tamen reperias crebro et hic paeonas, ditrochaeos, anapaestos, qui sunt valde sonori. In medio autem miscentur ita, ut neque nimis tardam, neque nimis volubilem orationem efficiant: nisi ubi sententia peculiarem aliquam vel tarditatem, vel celeritatem requirit: tarditatem, propter grauitatem rei, aut tristitiam, aliumue quem motum tardum animi: celeritatem, ad exprimendam siue rei celeritatem, siue animi incitationem: de quo in loco de sublimitate dicemus. Ceterum de toto hoc capite omnium luculentissime exposuit Cicero in Oratore a c. 44. usque ad finem: inter Graecos, post Aristotelem, peculiari libro Dionysius Halicarnassius.

CAP. V.

De Ornatu e Copia.

378.

C*opia elocutionis cernitur partim in commutatione, partim in verborum frequentatione apta.*

(M 5)

Commu-

Commutatio orationis fit duabus rebus, vel verbis, vel figuris. *Verbis* commutatur oratio, si eandem rem aliis semper vocabulis et phrasibus enunciamus, etiam alia constructione: vnde oritur varietas, index copiae, et delectans auditorem. Itaque sic faciemus, nisi idonea in promptu sit causa eiusdem verbi vsurpandi, aut aliud aptius, vel aequè aptum, non suppetat: quo nomine laudatur etiam locus Homeri supra laudatus ex Od. τ'. 204. v. Hermog. de Method. c. 4. quamquam fit etiam saepe apud optimos scriptores per aliquam simplicitatem, quam ἀφέλειαν Graeci dicunt, et negligentiam non ingrati: de qua nos aliquando separatim scripsimus.

379. Huius commutationis facultatem maxime petere debemus a diuitiis linguae: quae vt erunt maiores, vel minores, ita maior dabitur facultas commutate dicendi. Diuitiae autem linguae sunt, primo, in synonymorum et phrasium idem significantium multitudine, deinde in varietate construendorum verborum. Synonyma autem non subtilitate dialectica capimus, ad quam si exigantur verba, pauca in omni lingua, aut, vt nonnullis placet, nulla reperientur, sed rhetorice: vt sint, quae sibi substitui, saluo sensu, e consuetudine populari loquendi, possunt: ea quae sint, mox dicam. Ceterum has diuitias esse magnas in lingua latina, praesertim in phrasibus, quis nescit? Innumerabiles v. c. sunt formulae, quibus aliquem mortuum indicamus, atque similiter in aliis. Haec igitur copia synonymorum et phrasium debet esse in promptu: nec male consu-

luerunt

luerunt pueris, qui talia congefserunt, v. c. Eras-
mus, vir magnus, non descensurus ad hunc labo-
rem colligendi, nisi vtile fore vidisset. Eademque de
construptione dicere licet: veluti in narrando,
cum eiusdem subiecti plura sunt praedicata, licet,
ope participiorum et coniunctionum, ita variare
σύνταξιν, vt vnum praedicatum videatur; quod
nulla, praeter graecam et latinam, habet.

380. Figurae commutationi feruientes sunt *in-
terrogatio*, quae inflexe dicit, quod ante oratione
recta expressum fuerat: *sermocinatio*, quae ali-
quem inducit secum loquentem, quod ante recta
dixerat. Veluti hoc: *sapiens se non sibi soli, sed
etiam patriae natum putat*: sic ad sermocinatio-
nem redigitur: *sapiens sic saepe secum loquatur:
non mihi soli natus sum, sed partem vitae meae re-
poscit patria* etc. porro λιτότης, de qua supra §.
332. omninoque *negatio*, vt Xenophon Φανερόν,
et mox ἔκ ἀΦανές: qui cum Platone in hoc gene-
re copiae est admirabilis.

381. Verborum porro frequentia oritur, pri-
mum, e synonymorum coniunctione: quae, vt
dixi, latius capimus, sic, vt etiam tropica verba in-
telligamus. Et interdum quidem ea, quae pro-
prie synonyma sunt, iunguntur, et quidem in
disputatione subtili, in explicando ac docendo, in-
primis in definiendo: non ornandi quidem causa,
sed vt iis promiscue post vtī ad orationem varian-
dam possimus: veluti Cicero Or. 64. *quem Graeci
περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum com-
prehensionem, aut continuationem, aut circumscriptionem
dicimus*: quae sunt omnia eiusdem rei nomi-

na, non admodum diuersa: et sic pluribus aliis locis. Alia ratio est, cum ornandi causa proprium et tropicum, aut plura tropica iunguntur, quod est frequentissimum omnibus, nec villo modo vitiosum: quippe varia illa verba eandem quidem rem, sed alio modo exprimunt, vt cum *liberalitas* et *benignitas* siue *beneficentia* iunguntur: *investigatio* atque *indagatio veri*: *frangi debilitarique*, et similia. Nam ex istis synonymis interdum alterum causam, alterum effectum exprimit, vt *liberalitas* et *beneficentia*, *frangi* et *debilitari*: aut sunt tropi a diuersis generibus ducti, vt *investigatio* et *indagatio*: genus et species, aut eiusdem generis species, alioque simili discrimine seiuncta.

382. Oritur haec frequentia porro ab ea, quae ἐξεργασία dicitur, vulgo in figuris numerata, estque phrasium idem valentium coaceruatio, qua Poëtae inprimis, nominatim Ouidius, libenter vtuntur. Ea ratio virtutem nullam habet, si sunt propemodum absolute pares, quod secus est, vbi significatione differunt; non haëtenus, vt de alia re sint, sed vt aliam partem rei exprimant. Habet enim omnis res permultas quasi facies, quarum vnaquaeque formulas dicendi praebet: insuntque in causis, signis, partibus, modis, effectis, adiunctis: quas qui potest reperire, is est in hac copia felicissimus. Veluti Ouidius Trist. III, 12. quindecim versibus, nouem diuersis modis exprefit hoc: *Veris iam initium est*: ductis illis a variis signis, partibus, causis, euentis *veris*: atque similia innumerabilibus locis licebit, inprimis apud hunc, reperire. Virgilius quidem, istam ad rationem,

tionem, quinquaginta amplius modis expressit hoc vnum, *arare, siue agrum colere.*

383. Atque hinc pendet etiam illud artificium, quod alibi (§. 163.) tetigimus, quo rebus tritis et vulgaribus nouitatem tribuere possumus. Neque enim debet existimari, eundem illum Virgilium, Ouidium, et alios, formas illas loquendi omnes ab aliis accepisse: sed, cum homines essent ingeniosissimi, qui vel perspicuas rerum omnium imagines concepissent, vel didicissent rem quamque in omnes partes cogitando versare, et ab omni parte intueri; animaduenterunt quam plurimā, vnde duci formae loquendi possent, etiam quae aliis nondum venissent in mentem.

384. Oportet etiam commutatione vti in modo ponendae definitionis, diuisionis, argumentationis, exempli, in transeundo a parte vna ad aliam, ab argumento, exemplo ad aliud. Quod consequemur obseruatione varietatis elegantis, qua Oratores graeci et latini vsi sunt, item in genere subtili, Xenophon in disputationibus Socraticis, et Cicero in philosophicis, nominatim de officio libris.

385. Itaque oportebit in ista copia horum aliorumque cognoscenda ita versari, vt, vnde et quomodo quaeque ducta sint, videamus: ita ingenium et ad eandem vbertatem alemus, et ad perspicentiam parem acuemus: ita paullatim illud artificium consequemur ipsi, erimusque in ornando et noui et copiosi. Sed ceteros copiae fontes indicabimus.

386. Existit igitur copia etiam ex *dilatatione verbo.*

verborum singulorum: quae fit variis modis: primum *periphrasi*, quae rem circumloquitur potius, quam suo vocabulo exprimit: qualis est, *officina bonarum artium, mercatus bonarum artium*, pro *schola*; *Romanum nomen* pro *Romanis*, *oppressor libertatis* pro *tyranno*, *iter fato destinatum* pro *morte*, et similia: in quo genere Poëtae sunt vberiores, qui multa propria circumloquendi genera habent. Ea sumitur vel a definitione et natura rei, vt in superioribus, et comparatione, aut e moribus, studiis, factis, aliisque, quae accidentia Philosophi vocant: vt *Romanae eloquentiae princeps*, pro *Cicerone*. Moderate autem periphrasi et opportuno loco vtendum: etenim puerilis est alieno loco, aut frequentata nimis. Huic generi vicina est *definitio* latior: quippe periphrasis, sicut tropus comparationis, ita definitionis descriptionisque compendium est, quae et ipsa interdum loco nominis poni potest: veluti pro his, *cum magno esset animo*, copiosius dicitur, *cum eo esset animo, vt omnes res humanas infra se positas haberet, planeque despiceret*. Neque vero solum substantiua, sed etiam alias quasdam orationis partes circumloquimur, vt adiectiua: *nullum honorem sibi haberi potuisse, qui a te praetermissus esset*, pro *summum honorem sibi habitum*: item verba, per formulas dicendi, et aduerbia, vt, *eum sic tuctur, vt quem diligentissime*.

387. Alter dilatationis modus est in *distributione et partitione*: isque est locupletissimus, et Oratoribus vsitatissimus. Exempla sunt haec: *moeret senatus, luget equester ordo, tota ciuitas con-*
confe-

confecta senio est: et in principio secundae Catilinae: Remp. Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges etc. Ab hoc distinguunt congeriem, ἀπαρίθμησην ἢ συναθροισμὸν, cuius exemplum est, quod ultimo loco posuimus. Nempe in distributione formas generis et partes totius, e subtilitate dialectica, ponunt; in congerie, qualescunque: quod nobis subtilius, quam pro popularitate rhetorica videtur. Itaque sic potius, si necesse sit, distinguamus, ut μερισμὸς parcius sit, congeries largior.

388. Alios fontes habent, qui de hac parte elocutionis scripsere, ut aetiologiam, gnomem, simile, exemplum, quae etiam figuris vulgo ponuntur. Sed ea copiam faciunt rerum, non verborum. Itaque de iis egimus in prima parte. Hi autem, quos posuimus, proprii sunt elocutioni.

CAP. VI.

De Generibus dicendi.

389.

Vt in omnibus rebus, ita in dicendo, maximum est, quid deceat, videre. *Decorum* autem *oratorium*, et *oratio apta*, existit recto vsu trium generum dicendi: quae oriuntur e triplici Oratoris munere §. II. Primum est *subtile ac tenue*, alterum *sublime*, tertium his interiectum, quod *mediocre* vocant.

390. *Sublimitas*, e disciplina Longini, quem in hac parte maxime auctorem sequimur, a quinque causis oritur: quarum prima est *in sententiis, quae*
magnae

magnae alicuius rei cogitationem afferunt: altera in vehementibus et generosioribus affectibus: tertia in figurarum certa conformatione: quarta in generosa et nobili elocutione: quinta denique in magnifica et numerosa collocatione.

391. Primum genus sublimitatis, quod est in sensuum altitudine, gignitur maxime a natura, alitur tamen arte. Est enim, ut Longinus ait, quasi Echo magnitudinis animi. Nam, qui a natura abiectus est ad humilitatem, humiliterque ac sordide per omnem vitam sensit, non potest capere rerum magnarum illustrem cogitationem. Atque ut in rebus humanis nihil celsius est, admirationeque dignius magnitudine animi, et factis, ab magno animo profectis: ita etiam dicta inde nata admirabilia sint necesse est: quod est sublimitatis proprium. Itaque Horatius mirandum negat, si Poëta magnus, qui maxime sublimitate hac censetur, non existat, cum omnes a pueritia ad quaestum et sordes sint totis animis conuersi. Alitur autem generosa indoles ad hanc sublimitatem imprimis libertate, virtutibus, ut iustitia, beneficentia, aliisque, lectione denique eorum, quae magnifice vel dicta, vel facta sunt.

392. Magni sensus autem insunt vel in specie aliqua rei propter magnitudinem admirabili, qualis est Eridis apud Homerum, Famae apud Virgilium: vel in imaginis, animum ferientis, confictione, qualis esse solet in *διάρρησιν*, de qua supra dictum: vel in effectu aliquo, qui sit velut umbra conspicua inusitatae magnitudinis; etenim magnitudine effectus metimur vires: quale illud est, quod Moses potentia

tentiae diuinæ magnitudinem planissime expressit his verbis: *Dixit, fiat lux: et facta est lux:* etenim exprimitur magnitudo potentiae ex eo, quod nutu voluntatis efficitur lux, deinde, quod tanta celeritate: denique in omnibus rebus, quae vulgo mensurae magnitudinis putantur, de quibus diximus P. I. S. I. c. 3. si magnitudinem illustrem faciant.

393. Alter fons sublimitatis erat in affectu, et eo quidem magno et generoso, animum res humanas contemnentem vel virtutem admirantem indicante: quippe quidam sunt etiam humiles, ut tristitia, metus, inuidia etc. in quibus nulla magnitudo, aut admiratio esse potest. Nam non potest, ut Seneca ait, de Tranq. c. 15, grande aliquid, et supra ceteros, loqui nisi mota mens. Enimuero, quae cum grandi animi commotione dicuntur, in rebus grauibus, ea commouent audientem vel admiratione, vel pari motu. Itaque omnes commouemur, Didonem iratam et furentem cum audimus. In hoc genere autem qui felices sint, intelligi potest ex iis, quae in capite de affectibus dicta sunt §. 99. f.

394. Tertium fontem fecimus figuras non omnes, sed augendis rebus et motibus animi exprimendis aptas. Eae quae sint, et in verbis, et in sententiis, indicatum est supra c. 3. §. 358. sed illud videntum est, ut sint loco positae, hoc est, a rei magnitudine euocatae, et affectu graui expressae. Itaque nec laborabit magnopere Orator in quaerendis figuris, interponendisque: sed sponte occurrent cum rebus, praesertim in eo genere, quod ex affectibus oritur. Nam illud prius genus, quod constat altitudine sententiarum, sine graui motu

animi, quo vtuntur saepe Poëtae et Oratores in genere demonstratiuo, non indiget grauioribus figuris, ne verbis quidem tropicis et grandibus.

395. In delectu verborum, qui erat fons quartus, videndum est primo, vt sint genere honestiora, et magnitudine productiora, vt *locupletatus*, *excruciatatus*, *perterrefactus*, *proditatus*, *cruciatatus*, *territus*, itemque sonantiora, vt *ferratus*, *regnator*, *amandatus*, pro *ferreus*, *rex*, *dimissus*: deinde, vt translata, sed cum dignitate, atque etiam nouitate, et interdum audacia atque excessu: nam magnitudo rerum medetur offensionem, quam audacia illa et excessus habere videatur. Interdum copia vtendum ex periphrasi, et distributione, et congerie, interdum breuitate, qualis est in isto Mosaico: nam in hoc genere interdum, praesertim vbi affectus, ira, indignatio, aut altitudo animi ipsa generat sublimitatem, copia obest. Dicendum etiam commutate, in numeris, temporibus atque modis, et oblique: poetice etiam vti licet interdum cum dignitate, vt Cicero ait: vt *lymphatus*, *furiis agitatus*.

396. Denique sublimitatem etiam siue gignit, siue exprimit et adiuuat, sensibilioremque reddit compositio verborum, membrorum, numerorumque grandis. Igitur primum verba ipsa debent esse productiora syllabis, et sonantiora vocalibus, interdum etiam aspera consonantibus, si res aspera sit, aut affectus asper: quo loco etiam initia et extrema verborum asperius concurrent, hiatusque crebri erunt: deinde membris vtentur longioribus, et crebris periodis, cum simplicibus, tum compositis, iisque productioribus, vt aures impleant: denique numeris
illiga-

illigabimus orationem aptis rei subiectae: tardis, in re graui, et vbi in rebus ipsis tarditas est, celeribus, vbi vehementia quaedam et celeritas est in sententiis: inprimisque in clausulis videbimus, vt eae apte, grauiter, ac numeroſe cadant: quod quibus numeris efficiatur, ſupra demonſtratum eſt.

397. Sublimitati contrarium vitium eſt *tumor*, ſiue *frigus*: tumorem vocant, quia ſpeciem habet ſublimitatis et magnitudinis, cum vera ſublimitas nulla ſubſit: frigus, quia nihil mouet audientes, cum ſublimitas vera ſemper moueat animos, vel admiratione, vel alio quo affectu. Tumor igitur eſt, ſi partes externae ſublimitatis, figurae, verba, comparent, ſine internis, hoc eſt, nulla ſublimes ſententia ſubiecta: quod ſemper fit neceſſario, ſi quis in rebus paruis ſublimia captet, aut ſine motu animi, cuius idonea cauſa ſubſit: deinde, ſi res ſupra modum augetur, vt nec intelligi, nec credi poſſint, vnde riſus potius, quam admiratio conſequitur: item, ſi quis, in oratione, Poëtarum vtitur ſententiis, vt Florus ſaepe fecit: denique, ſi verbis vtitur dithyrambicis, tragicis, omninoque translationibus poëticis ac nimis duris et audacibus. Etenim Poëtiſ illa condonantur, tanquam profecta ab furore, quem enthuſiaſmum vocant; qui tamen et ipſi ſubinde modum excedunt, reprehendunturque merito: in oratione autem nullus excuſationi locus relinquitur: denique epithetis, etſi veris, tamen nihil efficientibus quoque loco, vel ad augendum, vel ad ornandum. Exempla ſuppedi-
tabit Werenfeliuſ in diatribe de Meteoris Orationis, et alii.

398. In hoc vitium incidunt omnes, qui, aut ab ingenio et magnitudine animi destituti, sublimitatem orationis affectant, aut non didicerunt dilectum habere, ac iudicare, quibus rebus apta sit sublimitas: aut nimis studiosi et cupidi sunt nouitatis: quod vitium necessario gignit sensus et verba nimis quaesita, aut inanem speciem habentia, semperque eloquentiam corrumpit.

399. Alterum dicendi genus est, quod *tenuē, submissum, subtile, elegans et acutum, enucleatumque* vocatur. Id imitatur consuetudinem quotidiani et familiaris sermonis, sed tamen cum virtutibus haud paucis, cum in sententiis, tum in verbis. Ac sententias quidem maxime desiderat veras et acutas, easque crebras, praesertim in oratione, epistolis item et disputatione philosophica; non iis scribendi generibus, quae propius accedunt ad consuetudinem populi: sed inprimis conuenit acutarum genus illud, quod materia censetur §. 161. cuius acumen a forma est, raro locum habet. In verbis debet esse rectum, hoc est, purum, perspicuum, et venustum atque vrbatum, sed eo, quo supra demonstraui, sensu, quo etiam Cicero Brut. 75. Caesaris commentarios *venustos* vocat, Cornificius totum hoc genus *facetum*: in metaphoris autem reliquisque tropis modicum, saltem verendum, item in figuris, quarum vt quaeque maiorem vel ornatum, vel grauitatem habent, ita sunt alieniores: neque copiam amplectetur, sed breuitatem, quae tamen non obsit perspicuitati: in collocatione denique singulorum verborum erit negligentius, sed tamen non plane hiulcum aut asperum: saepius membris vtetur, quam periodis, sed
tamen

tamen et his, quas nec longiores respuit, §. 374. conformationem autem et concinnitatem §. 376. rarissime adhibebit: in numeris denique erit liberius, sed tamen non plane vagum et dissolutum.

400. Huius generis exempla digna imitatione sunt Caesaris Commentarii, Nepotis Vitae, Ciceronis libri e genere dogmatico multi, sed pulcherri-
mi de Officiis, epistolae ad Atticum omnes, ad alios item pleraeque. Sed eodem etiam saepe vitur in ceteris libris, et in orationibus, imprimis pro Quintio, Roscio Comoedo, et Caecina. E Graecis in hoc genere laudatur Lysias maxime, Aeschinesque Socraticus.

401. Ceterum huius generis pulchritudo et suauitas, vt minus incurrit in sensus, difficiliusque animaduertitur et gustatur, nisi ab iis, qui ipsi venusto ingenio sunt, et in legendis huius generis scriptoribus triti et versati: vnde fit, vt pueri non magnopere delectentur Nepote, Caesare, et Ciceronis iis, quae sunt ex hoc genere: ita est ad consequendum difficilior, auctore Cicerone, cuius verba subiecimus ex Orat. c. 33. *Submissus orator ab indisertis re plus quam opinione differt. Itaque eum qui audiunt, quamuis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed nihil est experienti minus.* Itaque plerique, dum volunt tenues esse, fiunt exiles, exsanguis, aridi atque ieiuni, quod est contrarium tenuitati vitium: destituti quippe et recta valetudine, quam Cicero vocat, h. e. puritate atque perspicuitate in verbis, et colore ac succo salubri, ex vrbantate, tropis, sententiis et compositione.

402. Tertium genus est, quod *mediocre, temperatum*, vocant, quia est inter magnificum et tenue interiectum, vberius et splendidius tenui, sed copia et ornatu submissius et modestius sublimi. Itaque ei conueniunt omnia genera ornamentorum a sententiis et verbis, sed cum modo aliquo; vnde existit suauitas maxima, vt nihil sit eo genere, vt floridius et pictius, ita iucundius et dulcius.

403. In hoc igitur genere sunt latae et copiosae disputationes, et loci communes, sed sine vehementia et contentione e vehementioribus figuris; sententiae creberrimae, eaeque acutae et nouae: allusiones ad facta, fabulas, res naturales, placita Philosophorum, ritus, formulas solemnes: metaphorae cum ceteris tropis crebrae, continuuae et splendidae: figurae verborum omnes, etiam sententiarum, praeter vehementiores nonnullas: collocatio et structura laeuis, periodi elaboratiores, concinnitas e paribus relatis paribus, similiterque cadentibus: et numeri denique suaues.

404. In hoc genere e Graecis longe princeps est Isocrates: sed eodem saepe vtuntur etiam Plato et Xenophon in Socraticis: e Latinis Cicero de Oratore, atque etiam in Oratore, et Dialogis philosophicis, in epistolis haud paucis, atque etiam orationibus nonnullis: ad quorum adeo imitationem se conferent, qui in hoc genere aliquid efficere velint.

405. Atque haec sunt illa tria genera dicendi, quorum vsu perfectum oratorem iudicandum Cicero disputat, cum aliis locis, tum in praeclaro libro, qui Orator inscribitur: cui libro tantum ipse pretium statuit, vt ex eo, quid ipse in hoc genere

genere iudicare posset, iudicari voluerit. ad Diu. VI, 18. Is igitur liber de hoc capite prouectioribus imprimis legendus. Sed de usu horum generum pauca addenda.

406. Tenui igitur genere utemur in omnium doctrinarum elementis, vel scripto, vel voce tradendis, in disputatione omni de rebus subtilioribus, in commentariis rerum gestarum annalibusque, in epistolis ad familiares, in orationibus denique, et quidem vniuersis, si tenue argumentum ac subtile tractent, vbi secus fuerit, in partibus iis, quae ad docendum pertinent, velut in narratione, atque etiam interdum confirmatione ac refutatione, vbi ratio argumenti copiam et ornatum illustriorem non feret.

407. Mediocre genus sedem habet in disputationibus de partibus disciplinae, veluti philosophiae, grauioribus, de rebus diuinis et humanis, in ea, quae proprie historia dicitur, in epistolis de rebus maioribus, ad personasque grauiores et illustriores, denique in orationibus e genere panegyrico, quae materiam habent non maximam, aut affectuum capacem, atque etiam politicis, vel grauissimi argumenti, sed locis certis ac definitis.

408. Sublime denique genus proprium est orationibus, partim e genere panegyrico, cum versantur in rebus personisque magnis, sed tamen plerumque sine parte ea, quae est a grauiori animi motu, partim e politico, quae quidem in rebus magnis, vel suadendis, vel dissuadendis, in accusando defendendoque, versabuntur.

409. Ceterum recte iudicauit Cicero, in ple-

risque orationibus, certe politicis, esse debere quandam aptam ex omnibus generibus misturam. Etenim non est consultum, semper per sublimia ingredi: quippe fatigat audientem: neque vlla facile oratio tota sublimis esse potest: est enim contra naturam. Nam siue sublimitas a sententiis ducitur, magnifice verbis, figuris, numeris, tractandis; nullum est argumentum tam copiosum et grande, ad quod plene absoluteque explicandum non opus sit subinde rebus tenuioribus, saltem eiusmodi, in quibus perspicuitas magis ad intelligendum desideretur, quam copia et ornatus illustris ad iniiciendam admirationem: siue a grauiori animi motu repetitur; non possunt grauiiores affectus diuturni esse, aut per totam orationem durare. Itaque, vt se res dabunt, et natura modusque earum desiderabit, ita genere vel tenui, vel mediocri, vel sublimi vtetur Orator in vna eademque oratione. Narrabit modo tenuiter, modo mediocriter: in argumentis modo subtilitate vtetur, modo copia e locis communibus et ornatu suauitatis, modo magnificentia. Etiam in ipsis disputationibus eruditis, cum subtiliter et tenuiter disseret, vna cum re interdum efferetur altius, et copiosiore orationem ornatioremque reddet. Hac ratione modoque Demosthenem Ciceronemque vsum esse, et Cicero ipse docet, et lectio quemque poterit docere.

410. Sed praeter hanc triplicem distributionem generis dicendi, et aliae sunt vsitatae in Rhetorum scholis, de quibus aliquid dicendum videtur: non quo necessarium sit, sed ne quid praetermissis

termisſiſſe videamur. Eſt igitur orationis quaedam diſtributio a nationibus ducta, cum aliud genus *Laconicum*, aliud *Atticum*, aliud *Rhodium*, aliud denique *Aſiaticum* dicunt. Alia eſt a diſciplinis arceſſita, quae dicendi ac ſcribendi rationem in *philoſophicam*, *hiſtoricam*, etc. partitur: alia denique a forma externa, quae in *dialogicam*, *epiſtolicam* etc. diuidit. Eſt denique diſtributio ab affectionibus, partibus, virtutibus vitiisque ſuperiorum trium generum nata: cuiusmodi ſunt Hermogenianae formae.

411. Iam quod ad primam diuiſionem attinet, in ea male ponitur pars ea, quae *Laconica* dicitur. Satis conſtat, Lacones eloquentiae nihil tribuiſſe, nec Laconum orationem ſcriptam vnquam exiſtiſſe, nedum peculiaris character orationis Laconicae in Rhetorum ſcholis ferretur. Quintilianus quidem auctor eſt, XII, 10. olim duo tantum characteres dicendi celebratos fuiſſe in Graecia, alterum Atticum, alterum Aſiaticum: ſed poſtquam Aechines exſul Rhodi inſtituerit eloquentiae ſcholam, et quaſi coloniam, exiſtiſſe genus ex utroque mixtum, quod Rhodium diceretur: vnde etiam Cicero Rhodios oratores commemorat in Bruto c. 13.

412. *Atticum* igitur genus ſic deſcribunt, vt non diſcrepet ab ſubtili ac tenui: quippe ei elegantiam in verbis, acumen in ſententiis tribuunt; eiusque principes faciunt Thueydidem et Lyſiam; quae opinio etiam Ciceronis tempore valuit: contra quam late diſputat in Bruto c. 82. ſ. et de optimo genere orat. c. 5—9. Atticos quidem vel maxime fuiſſe Platonem, Xenophontem, Iſocra-

tem ac Demosthenem, nemo ambigat, eosque principes eloquentia. In his autem non perpetuam esse illam subtilitatem, ante diximus. Itaque auctore Cicerone, Atticum potius dicemus eum, qui istis tribus, de quibus ante dictum est, generibus recte ac loco uti possit: a quo absit nimia redundantia in genere copioso, et contra in genere tenui et moderato habeat illam Atticis, maxime Platoni et Xenophonti, propriam venustatem, a qua hic quidem etiam apud Attica, et oratio eius melle Attico plena dicta est, cerniturque maxime in usu Socraticae ironiae, continuatis metaphoris nitidis, allusionibus lepidis, iocis festivis, et sententiis facetis et acutis.

413. Ab eo differt *Asiaticum*, non sic, ut bonis Attici generis careat, sed ut iis nimis abundet, sitque praesertim uberrimum copia, non modo in verbis, sed etiam vel maxime in exornatione et amplificatione. Oritur enim ab ingenii ubertate, et rerum memoria comprehensarum copia, atque adeo a bono quasi succo et sanguine, sed nimis copioso. Itaque est etiam in laude. Cicero quidem ipse eo genere usus est, ante quam se Moloni didisset, eiusque specimen est oratio pro Roscio Amerino: sed ab illo monitus coepit illam redundantiam vitare. Atque etiam Hortensii, qui secundus a Cicerone numeratus est, orationem ex eo genere fuisse, auctor est Cicero Brut. 95.

414. His duobus interiectum aiunt fuisse *Rhodium*, paullo copiosius Attico, pressius Asiatico: ex eoque genere Ciceronem esse volunt. Quod largiendum utique erit, si Lysias Attici generis exem-

exemplum est perfectum et vnicum. Sed ita etiam Demosthenes Rhodius orator erit: quod ineptum esse omnes vident. Si tamen tale genus ponendum, non discrepabit ab Attico mediocri et sublimi genere.

415. Quod ad alteram distributionem attinet, non videtur consentaneum, genus dicendi distinguere e discrimine disciplinarum: tot enim genera forent dicendi, quot sunt genera disciplinarum et artium, in quibus explicandis versari potest oratio. Neque externa illa scribendi forma, quae epistolas, dialogos, orationes etc. facit, proprium dicendi characterem constituere potest, sed rei exponendae quoque loco natura. Atque etiam supra demonstratum est, quo genere dicendi, in qualibet tali forma, pro natura rerum, sit utendum.

416. Restant formae orationis eae, quae ab Hermogene peculiari libello explicantur: ex qua distributione oratio est vel *perspicua*, vel *magna*, vel *pulchra*, vel *morata*, vel *concitata*, vel *decora*. Sed istae virtutes potius sunt generum dicendi, omninoque orationis, quam peculiare characteres, aut formae: de quibus omnibus iam dictum est suis locis. Ceterum ea iam breuiter in hunc locum cogemus.

417. Perspicuitas igitur est vel in verbis, vel in rebus. In verbis vnde vel oriatur, vel impediatur, iam dictum est §. 311. s. in rebus autem nascitur ex ordine §. 225. et copia iusta in explicando, exornando, §. 130. Obscuritas vnde sit, ex iisdem intelligitur locis. Sed in vtramque partem etiam
 valet

valet breuitas: nam et obscurat, si non est legitima, et lucem affert, si est iusta. Itaque de ea aliquid videtur dicendum.

418. *Breuitas* quae sit in narrando, supra dictum §. 197. sed vniuerse *breuitas* quae sit, dicendum, quando in eius iudicio plerique vehementer errant. Sed praemonendum illud est, quod non obseruant vulgo, breuitatem in hoc quoque genere esse e notionibus iis, quae non absolute intelligantur, ac per se, sed e comparatione. Nam, cum breuitas ita amplectenda sit, vt non modo conseruetur, sed etiam adiuuetur perspicuitas, item, in oratione, ne impediatur persuasio, sed facilior reddatur: esset enim alias haud dubie in vitio: satis autem constat, eam esse diuersitatem ingeniorum humanorum, et a natura, et a doctrina, vt non eadem facilitate et celeritate vel capiant rem quamque omnes, vel moueantur, cf. §. 130. efficitur, vt alia breuitas sit in oratione subtili, quae pertineat ad viros acutos et doctos, alia in ea, quae habeatur ad populum, sitque iusta omnino breuitas, in rebus quidem, si nihil amplius afferamus, quam quod sufficiat ad intelligendum, aut ad persuadendum apud eos, ad quos dirigitur oratio, in verbis autem, si nihil ponatur, quo omisso res aequae possint intelligi. Id autem definire, non est, nisi valde triti in his rebus iudicis, nedum, vt quisque de breuitate possit iudicare, qui haec eloquentiae studia vix attigit. Ceterum, hoc constituto, dico, esse breuitatem cum primis in Demosthene et Cicerone, praeterquam in iis locis, vbi data opera copiosiores ad delectandum esse voluerunt.

419. Breuitati in rebus feruit maxime delectus eorum, quae sufficiunt ad intelligendum, quae intelligi volumus, accommodatus ad personas, ad quas oratio pertinet: quod est perdifficile, praesertim in narrando: de quo genere breuitatis alio loco dictum: in quo sane diligentior Cicero, quam Tacitus et Plinius, satis attendenti reperietur. In verbis prodest omissio eorum, quae consuetudo bene loquentium omittere solet §. 309. inanium epithetorum, et tautologiae fuga, tum contraria eorum, quae copiae sunt efficientia, velut nomen, pro periphrasi et definitione, et similia. Vtrique generi profunt periodi apte textae, per participia inprimis; per quas ad paucos saepe versiculos, salua perspicuitate, redigi possunt totae aliorum, dissolute et membratim scribentium, paginae. Quo magis patet error grauis eorum, qui, vbi crebra et breuia membra vident, vt in Plinio, Tacito, Seneca, ibi breuitatem orationis agnoscunt, non autem in iis, vbi crebras periodos, inprimis longiores.

420. Sed vt iusta illa et legitima breuitas probanda est: ita cauendum, ne, ea alieno loco vtenda, inepti simus. Etenim, vt in cibo, potu, vestitu, aliisque rebus, non contenta est humana natura, sed etiam copiam quandam ad delectandum desiderat, et tanto quis putatur esse beator, quanto magis etiam copia, vbi tempus locusque suadent, vti potest, qui suo tempore non vtitur, cum possit, auarus ac sordidus: sic etiam in dicendo expectatur interdum copia, et ad relaxandum a contentione animum, et ad delectandum. Istitis
in

in locis breuitate vti, etiam iusta illa, tam in vitio est, quam si copiosus sis, cum sola intelligentia, non delectatio desideretur.

421. Illud autem multo magis cauendum, ne in breuitatem incidamus, quae sit vitiosa propter obscuritatem, non quae certis hominibus videatur, sed quae omnibus, maxime in oratione, quae auditur, non legitur. In quo vitio sunt e Graecis Thucydides, e Latinis Sallustius, Tacitus et alii, quorum breuitatem imperiti, acuminis opinione capti, admirantur. Sed ad reliquas formas veniamus.

422. *Magnitudo et concitatio* sunt virtutes generis sublimis; et illa quidem, qua sensus, maxime e primo fonte oriunda, haec ex altero: quae verba, illa e troporum, et figurarum illustrium vsu, collocatione graui, numerosisque periodis, haec ex acrioribus figuris maxime, et membris crebris et abruptis. *Pulchritudo* contra, est virtus generis mediæ, quae existit necessario, si oratio sit talis, qualem supra descripsimus. *Morata* autem oratio quae sit, et quomodo efficiatur, satis, opinor, elucet ex iis, quae de moribus dicta sunt. *Decora* denique est, quae tribus generibus dicendi eorumque virtutibus recte vtitur. Adeo verum est, quod Aristoteles iudicat, distributionem formarum, praeter illam triplicem, esse inutiles. Haec de ~~delectatione~~

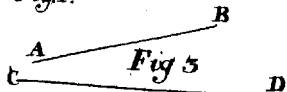

Fig. 1.

Tab. I.

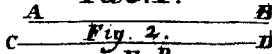

Fig. 5.

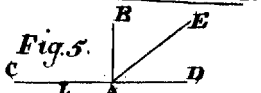

Fig. 4.

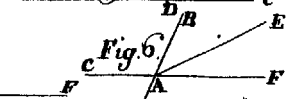

Fig. 5.

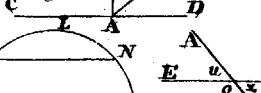

Fig. 6.

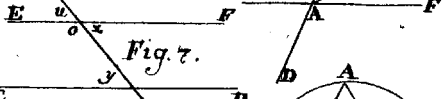

Fig. 8.

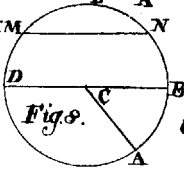

Fig. 7.

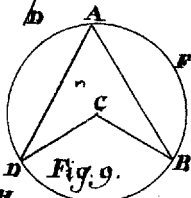
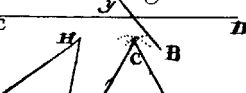

Fig. 11.

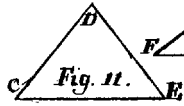

Fig. 10.

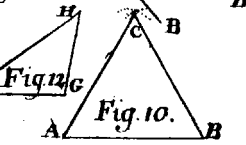

Fig. 9.

Fig. 13.

Fig. 14.

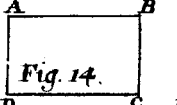

Fig. 15.

Fig. 16.

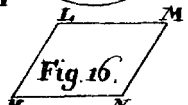

Fig. 17.

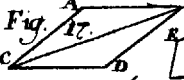

Fig. 18.

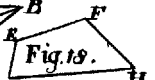

Fig. 20.

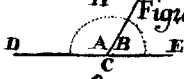

Fig. 21.

Fig. 22.

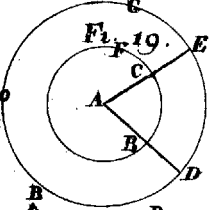
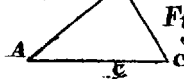

Fig. 24.

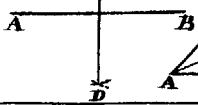

Fig. 23.

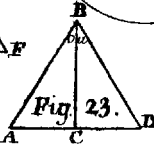
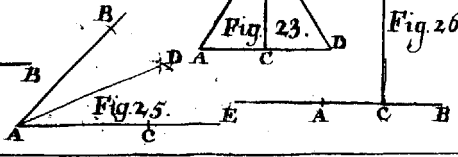

Fig. 26.

Fig. 25.

pTabl.

Fig. 27.

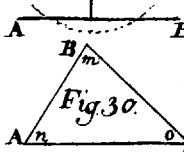

Fig. 28.

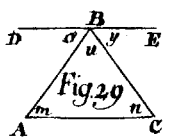
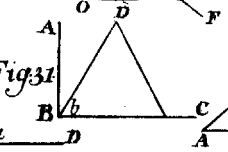

Fig. 29.

Fig. 31.

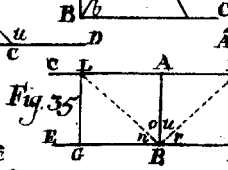

Fig. 32.

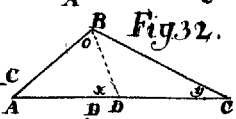

Fig. 33.

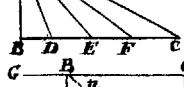

Fig. 35.

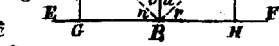

Fig. 34.

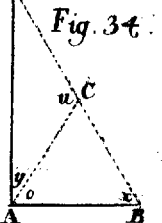

Fig. 36.

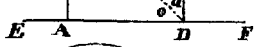

Fig. 37.

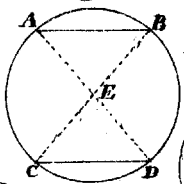

Fig. 38.

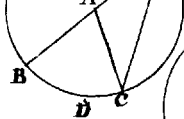

Fig. 40.

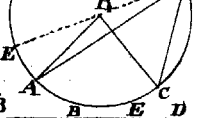

Fig. 39.

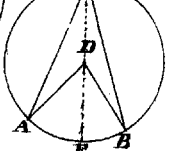

Fig. 42.

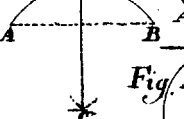

Fig. 44.

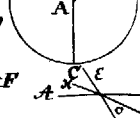

Fig. 41.

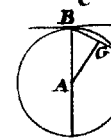
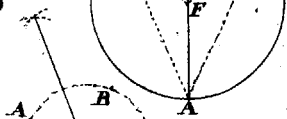

Fig. 45.

Fig.*

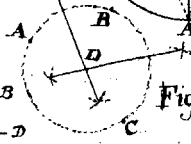
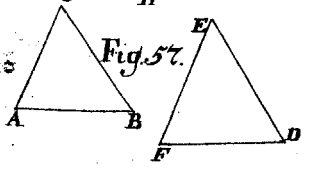
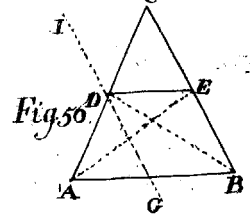
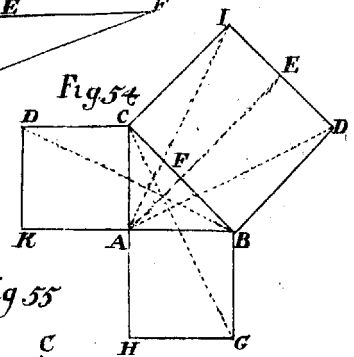
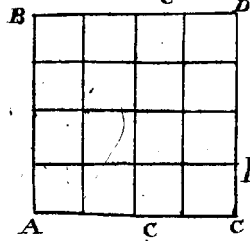
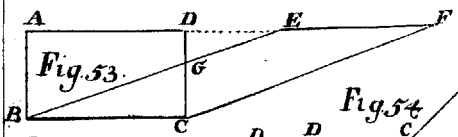
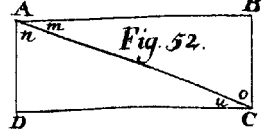
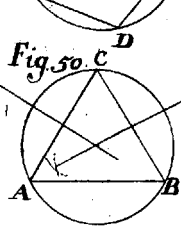
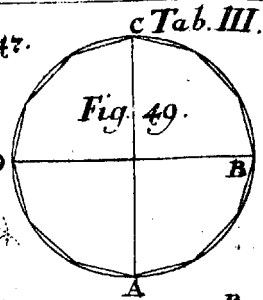
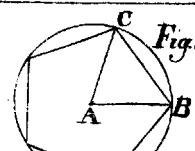
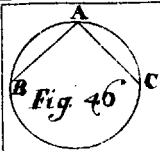

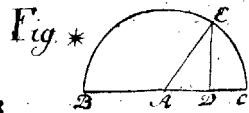
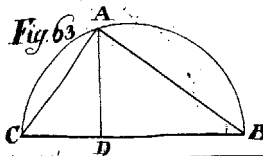
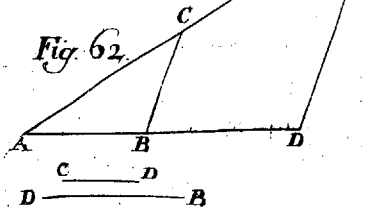
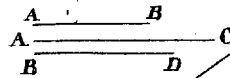
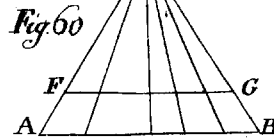
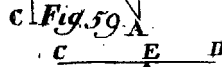
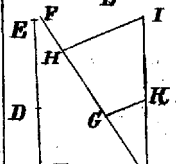
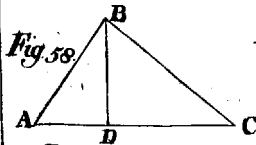
Fig. 43.

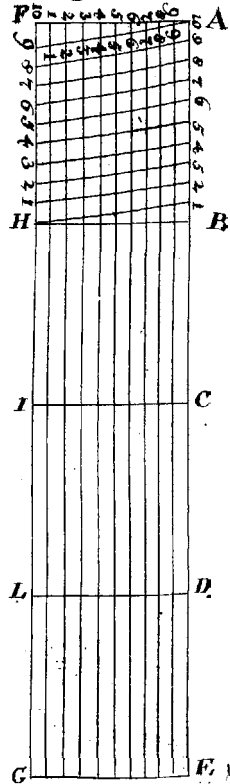

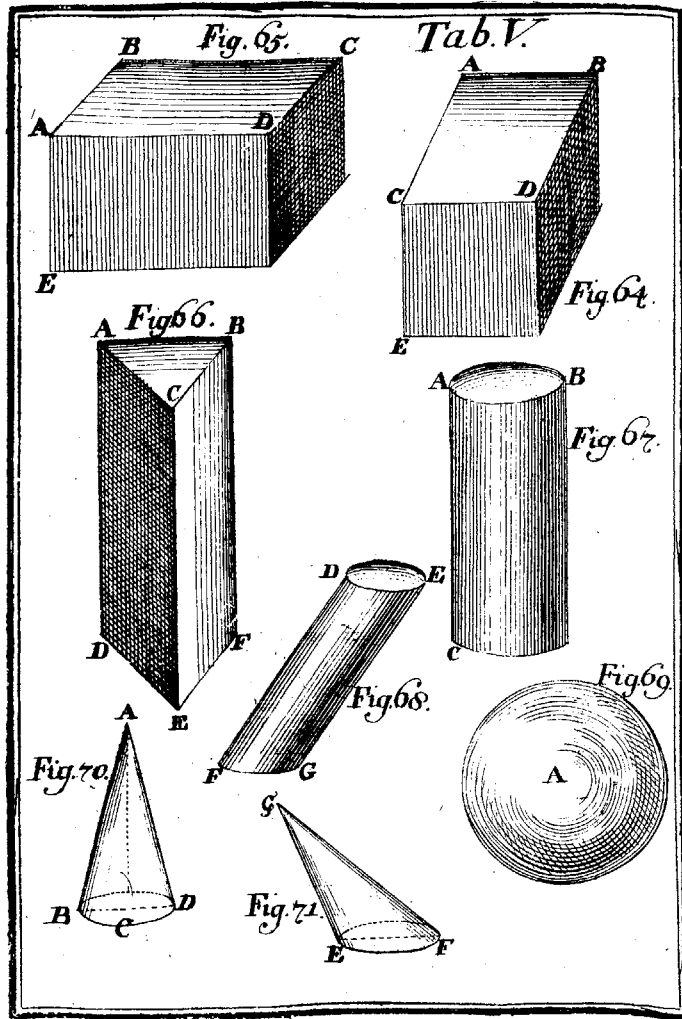
Tab. IV.

Fig. 61.

Tab. VI.

